

MARAŞ ARAŞTIRMALARI

Editörler:
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Doç. Dr. Samet ALIÇ

6

Maraş Araştırmaları – VI

Editör: Prof. Dr. İbrahim Solak
Doç. Dr. Samet Aliç

ISBN: 978-625-5603-40-1

SEBAT OFSET

Fevzi akmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya

MATBAA SERTİFİKASI: 74851

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Yayın No: 170

Kitapta yer alan yazıların ve fotoğrafların yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Konya, Eylül 2025

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı arşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040

Maraş Araştırmaları – VI

Editör: Prof. Dr. İbrahim Solak
Doç. Dr. Samet Aliç

HAKEM LİSTESİ

- Prof. Dr. Çağatay Benhür – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin Kaya Sandal - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin Sönmez – Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Tekocak – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Çabuk - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan Ölker – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir Koçak – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Gül Küçükbezi – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Turgut – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Neslihan Bolat Bozaslan – Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Nurgül Sucu – Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Sadi Gedik - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar Arslantürk – Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gülenç – Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim Ceylan - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife Güzel Bilinir – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

TAKDİM

Anadolu'nun güneyinde yer alan Kahramanmaraş; Akdeniz, Suriye, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan kavşak bir noktada konumlanmıştır. Bu münasebetle coğrafi olarak stratejik bir öneme sahiptir. Kadim tarihi boyunca Kahramanmaraş ve çevresi birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin bilinen tarihi 7000-7500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. MÖ 2000'lerden itibaren Hititler'in idaresine giren bölge sırasıyla Medler ve Persler (MÖ 612-333), Makedonyalılar (MÖ 333-323), Selekoslar (MÖ 323-64) ve Büyük Roma İmparatorluğu (MÖ 64-MS 395)'nin idaresinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra da şehir Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 637 yılında Müslümanların komutanı Halid b. Velid, Maraş şehrini Bizans'tan almıştır. Bu tarihten itibaren üç asır boyunca Maraş, Müslümanlar ile Bizans arasında birçok kez el değiştirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla şehrin idaresi Türklerin eline geçmiştir. 1337 yılında Dulkadir Beyliği'nin tesisine kadar Türkiye Selçukluları, Haçlılar, Danişmendliler, Eyyûbiler ve Klıkya Ermeni Krallığı bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi gerçekleştirmişlerdir. 1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey'in önderliğinde kurulan Dulkadir Beyliği'nin yaklaşık yüz seksen beş yıl başkentliğini yapan Maraş ve Elbistan, 1522 yılında Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işgal edilen Maraş, verdiği başarılı kurtuluş mücadelesi ile Anadolu'nun her köşesine bağımsızlık ümidinin taşınmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tesisinin ardından bu başarıya istinaden Maraş, 5 Nisan 1925 günü "İstiklal madalyası" ile taltif edilmiş, 7 Şubat 1973 tarihinde TBMM kararı ile şehre "Kahraman" unvanı verilmiştir. Kahramanmaraş Anadolu'nun çok tanınmayan, bilinmeyen her açıdan potansiyeli yüksek saklı cennetlerinden birisidir. Bu saklı cennetin, başta ilim dünyası olmak üzere milletimiz tarafından öğrenilmesini, şehrimizin değerlerinin ortaya çıkarılmasını arzuluyor ve bu hususta çalışmalar yürütüyoruz.

2020 yılında Maraş Araştırmaları 1, 2021 yılında da Maraş Araştırmaları 2, 2022 yılında Maraş Araştırmaları 3, 2023 yılında Maraş Araştırmaları 4 ve 2024 yılında Maraş Araştırmaları 5 (Deprem Özel) adlarıyla yayınladığımız çalışmaların devamı niteliğinde olan Maraş Araştırmaları 6 isimli bu çalışmanın da temelinde Maraş bulunmaktadır. Alanında uzman farklı akademisyenler tarafından kaleme alınan bu çalışmada, Kahraman-

maraş'ımızın tarihinin, coğrafyasının, edebiyatının ve kültürünün ele alındığı 19 adet bilimsel makale yer almaktadır. Bu Anlamda; Oktay Duman-kaya "Tarihsel ve Arkeolojik Bulgular Işığında Kallipolis ve Padasia'nın Lokalizasyonu Üzerine Değerlendirmeler", Alaaddin Kalaycı "Roma İmparatorları Vespasianus'dan Nerva'ya Kadar Geçen Dönemde (İs 72-98) Maraş ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", Ercüment Yıldırım "Asur Kralı III. Tiglat-Pileser Döneminde Maraş ve Çevresinde Hâkimiyet Mücadelesi", Çağlar Akdağ "Roma Dönemi'nde Jüpiter Dolichenus: Kahramanmaraş ve Çevresinde Kültürel Süreklilik", İlyas Gökhan "Dulkadir Hanedanına Mensup Alâeddin Ali Bey'in Memlûk Emirleriyle Nüfuz Mücadelesi (1400-1426)", Samet Alıç "Yavuz Sultan Selim'den Şehzade Süleyman ve Tatar Hanı'na Gönderilen Fetihnâmeler" Ümmet Soydemir, "XIX. Yüzyılda Maraş'ta Kadılar ve Naipeler", Seda Kuşcu "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Elbistan'da Aile (1868-1872)", Deniz Kurtboğan "Maarif Salnamelerine Göre Maraş Sancağında Eğitim-Öğretim Kurumları (1898-1903)", Yasin Kozak "Fotoğrafların Dilinden XIX. Yüzyıl Sonlarında Maraş", Mustafa Edip Çelik "Maraş Kurtuluş Mücadelesine Yabancı Tanıklığının Sınırları: Stanley E. Kerr'in Mektuplarına Eleştirel Bir Bakış", Tülay Aydın "Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Maraş'ta Siyasal İktidar ve Toplum Örgütlenmesi Bağlamında Dernekler (Cemiyetler)", İbrahim Solak "6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri ile İlgili Hazırlanan Raporlar ve Bu Raporlara Yansıyanlar", Murat Karabulut "Kahramanmaraş İli'nde Kuraklık Analizi", Nadire Karademir-Feray Topçu "Kahramanmaraş'ta Sağlık Turizmi İle Yeni Bir Yön: Alternatif Turizmin Keşfi", Şeyma Nacar "Başkonuş (Kahramanmaraş)'ta Aronya Yetiştiriciliği", Gülcan Alıcı "Maraşlı Berberzâde Mehmet Nefî Efendi'nin Bir Mecmuada Bulunan Şiirleri", Lütfi Alıcı-Gülcan Alıcı "Bu Menzilden Niceler Kondu Göçtü: Halîlî-İ Mar'aş'ın Ravzatü'l-Îmân Mesnevisine Yansıyan Dünya Telakkisi", Kemal Timur "Sezai Karakoç'un Hatıralar'ındaki Necip Fazıl Bey (2)" başlıklı yazıları kaleme almışlardır.

Başta akademisyenlerimiz olmak üzere bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese çok teşekkür eder, bu çalışmanın şehrimize ve ilim âlemine faydalı olmasını dilerim.

FIRAT GÖRGEL

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	5
TARİHSEL VE ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA KALLİPOLİS VE PADASİA'NIN LOKALİZASYONU ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER.....	9
Oktay DUMANKAYA - Fuat LEBE	
ROMA İMPARATORLARI VESPASİANUS'DAN NERVA'YA KADAR GEÇEN DÖNEMDE (İS 72-98) MARAŞ VE ÇEVRESİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER	27
Alaaddin KALAYCI	
ASUR KRALI III. TİGLAT-PİLESER DÖNEMİNDE MARAŞ VE ÇEVRESİNDE HAKİMİYET MÜCADELESİ	43
Ercüment YILDIRIM	
ROMA DÖNEMİNDE JÜPİTER DOLİCHENUS: KAHRAMANMARAŞ VE ÇEVRESİNDE KÜLTÜREL SÜREKLİLİK	53
Çağlar AKDAĞ	
DULKADİR HANEDANINA MENSUP ALÂEDDİN ALİ BEY'İN MEMLÛK EMİRLERİYLE NÜFUZ MÜCADELESİ (1400-1426).....	77
İlyas GÖKHAN	
YAVUZ SULTAN SELİM'DEN ŞEHZADE SÜLEYMAN VE TATAR HANI'NA GÖNDERİLEN KEMAH VE DULKADİR FETİHNÂMELERİ	93
Samet ALIÇ	
XIX. YÜZYILDA MARAŞ'TA KADILAR VE NAİPLER	103
Ümmet SOYDEMİR	
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ELBİSTAN'DA AİLE (1868-1872).....	119
Seda KUŞCU	
MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE MARAŞ SANCAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI (1898-1903).....	139
Deniz Kurtboğan	
FOTOĞRAFLARIN DİLİNDEN XIX. YÜZYIL SONLARINDA MARAŞ.....	155
Yasin KOZAK	
MARAŞ KURTULUŞ MÜCADELESİNE YABANCI TANIKLIĞININ SINIRLARI: STANLEY E. KERR'İN MEKTUPLARINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ.....	189
Mustafa Edip ÇELİK	
TEK PARTİLİ DÖNEMDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME MARAŞ'TA SİYASAL İKTİDAR VE TOPLUM ÖRGÜTLENMESİ BAĞLAMINDA DERNEKLER (CEMİYETLER)	199
Tülay AYDIN	
6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ İLE İLGİLİ HAZIRLANAN RAPORLAR VE BU RAPORLARA YANSIYANLAR.....	235
İbrahim SOLAK	

KAHRAMANMARAŞ İLİ'NDE KURAKLIK ANALİZİ.....	251
Murat KARABULUT	
KAHRAMANMARAŞ'TA SAĞLIK TURİZMİ İLE YENİ BİR YÖN: ALTERNATİF TURİZMİN KEŞFİ.....	267
Nadire KARADEMİR - Feray TOPCU	
BAŞKONUŞ (KAHRAMANMARAŞ)'TA ARONYA YETİŞTİRİCİLİĞİ.....	289
Şeyma NACAR	
MARAŞLI BERBERZÂDE MEHMET NEF'Î EFENDİ'NİN BİR MECMUADA BULUNAN ŞİİRLERİ	299
Gülcan ALICI	
BU MENZİLDEN NİCELER KONDU GÖÇTÜ: HALÎL-İ MAR'AŞI'NIN RAVZATÜ'L- İMÂN MESNEVİSİNE YANSIYAN DÜNYA TELAKKİSİ.....	349
Lütfi ALICI - Gülcan ALICI	
SEZÂİ KARAKOÇ'UN HATIRALAR'INDAKİ NECİP FAZIL BEY (2)	369
Kemal TİMUR	

TARİHSEL VE ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA KALLİPOLİS VE PADASİA'NIN LOKALİZASYONU ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Oktay DUMANKAYA* – Fuat LEBE**

Giriş

Kahramanmaraş, özellikle Demir Çağ'dan İslami Dönem'e kadar uzanan tarihsel süreci boyunca Marqas¹ veya Markas, Markasi² veya Marqasi³, Markasa⁴ veya Marassa⁵, Marasion⁶ veya Marasin⁷, Maqasti veya Marqalti⁸, Maraj /Maraji / Margaj / Mer-aş / Marah veya Maraksiyum⁹ gibi çeşitli isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Kökeni Prehistorik Dönem'e kadar uzanan bu bölge, yalnızca Kallipolis ve Padasaia ile değil, aynı zamanda Mama¹⁰, Gurgum¹¹, Antiocheia ad Taurum¹², Germanicia¹³ gibi birçok krallık ile kent devletinin merkezi olmuştur¹⁴.

Ayrıca Kahramanmaraş'ta Roma Dönemi'nde *kome* olarak adlandırılan ve günümüzde köy olarak nitelendirilebilecek çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu köy yerleşimlerinin konumlarına ilişkin bilgiler, başta epigrafik veriler olmak üzere, Bizans kronikleri ve çeşitli antik haritalardan elde edilebilmektedir. Kahramanmaraş'ta, antik dönemde bölgenin yerleşim ağına dair net bilgiler sunan en önemli epigrafik buluntu, Hurman Kalesi yakınlarında tespit edilen yazıtlardır. Sterrett (1888)

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye. oktaydumankaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9007-0536.

** Dr., TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Gaziantep, Türkiye. ffaatlebe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4396-7815.

¹ Hawkins 1987-1990a, 352-353; Hawkins 1987-1990b, 431-432; Hawkins 2000, 249.

² Luckenbill 1927, 31, 51; Röllig 1957-1971, 703-704.

³ Dinçol 1982, 127; Elayi, 2007, 103; Yıldırım 2018, 545.

⁴ Elayi 2007, 103.

⁵ Ünal 2003, 19, 56.

⁶ Dumankaya 2019a, 412.

⁷ Ramsay 1890, 301; Umar 2008, 119-120.

⁸ Gökçek 2005a, 50-51.

⁹ Atalay 1920, 7.

¹⁰ Mama Krallığı'nın lokalizasyona ilişkin farklı görüşler için bkz. Donbaz 1998, 178-181, Env. No. Gzt. 31.23.92 Gzt. 1.3.93; Akdoğan ve Ersoy 2011, 21 vd.; Ürkmez 2014, 87; Gökçek 2005b, 313; Balkan 1957, 36; Garelli 1963, 108; Miller 2001, 69-70; Çifçi ve Greaves 2010, 95-101; Barjamovic 2011, 208.

¹¹ Dinçol 1982, 127-128; Hawkins 2000, 249-252; Elayi 2007, 103-106; Gökhan 2014, 76; Ürkmez 2014, 71-72; Akdağ 2018, 338-339.

¹² Antiocheia ad Taurum lokalizasyonuna ilişkin farklı görüşler için bkz. Conder 1834, 27; Chesney 1850, 350; Long 1854, 147; Bevan 1902, 163 vd.; Ürkmez 2014, 83-84; Dumankaya 2019a, 413.

¹³ Dumankaya 2017; Dumankaya 2018a; Dumankaya 2018b; Dumankaya 2018c; Dumankaya, 2019; Dumankaya 2021; Ok 2021; Akyol et al.2021; Ok – Dumankaya 20222; Ok 2023a; 2023b; Semiz et al. 2024.

¹⁴ Dumankaya 2019a, 409-434.

tarafından çevirisi yapılan ve Khirisofos/Chirisophus *A-B-C* yazıtları olarak adlandırılan bu yazıtlar; Hurman Kalesi ve çevresindeki yerleşimlerin isimleri, konumları, çevredeki yapı kalıntıları, nehir ve dağların adları gibi bölgenin coğrafi ve topografik örüntüleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır¹⁵.

Ancak çalışmanın konusunu oluşturan Kallipolis ve Padasia yerleşimlerinden bahseden tarihi kaynakların azlığı ve arkeolojik araştırmaların yetersizliği sebebiyle günümüzde konumlarına ilişkin net bir veri bulunmamaktadır, bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Çalışmanın temel amacı ise mevcut tarihsel datalar ve bölgedeki arkeolojik verilerin birlikte değerlendirilmesi ile Kallipolis ve Padasia yerleşimlerinin konumlarına dair daha kapsamlı verilere ulaşılmasıdır.

Kallipolis/Καλλιπολις (Yun.), Callipolis (Lat.) kallos/κάλλος (güzellik) ve polis/πόλις (şehir) kelimelerinden türetilmiş ve Yunanca “güzel şehir” anlamına gelmektedir. Platon’un “Devlet” (Yun. Πολιτεία, Lat. Res Publica) adlı eserinde ortaya koyduğu “Callipolis (Καλλιπολις)” kavramı, ideal toplum düzeni ve kusursuz bir şehir-devlet modeli olarak tanımlanır¹⁶. Gerek Anadolu’da gerekse Yunanistan’da “Callipolis/Kallipolis” adını taşıyan birçok kentin varlığı¹⁷, Antik Yunan ve Roma dünyasında Platon’un bu ütopyacı kent devleti modeline atfedilen yüksek değerini ve Platon’un felsefi etkisinin bir yansıması olmalıdır.

Doğrudan *Padasia* adıyla bilinen başka bir kent ya da köy yerleşimine ulaşılamamıştır. Ancak antik Pisidia ve Karia bölgesine ait benzer isimler epigrafik ya da dolaylı kaynaklarda görülmektedir (örneğin *Pedesa*, *Pedaia*, *Pladasa*, *Plarasa*, *Podalia* vb.). Lakin görülebileceği üzere bu isimler ‘Padasia’ adıyla birebir örtüşmez. Bu sebeple *Pedasa* → *Padasa* → *Padasia* biçiminde bir aktarım hatası veya bozulmuş varyant söz konusu olabilir, zira kelimenin doğrudan Yunanca’da bağımsız bir anlamı da bulunmamaktadır. Etimolojik olarak ped- “ayak”¹⁸ veya *pēdan*=yer-mevkii kökünden türemiş olduğu düşünülebilir¹⁹. Bu durumda; PIE (Proto-Hint-Avrupa) *pedo-* biçiminden türeyen eş kökenli kelimelere bakmak yerinde olacaktır:

¹⁵ Sterret 1888, 304-305: **A yazıtı:** “Alexander’in oğlu Acilius Chirisophus’un, Nam-ı değer Philippius’un Sözleridir. Bir vakit, Ölümsüzlerin öğüdüyle, genç bir kız bu yüce kayalıktan aşağı kaçtı ve ayıdan yara almadan kurtuldu. Philippios ile Arsinous’un köyleri için bu meşhur Prion kayası, dokunulmaması gereken bir sınırdır. Arsinous’un yurdu Sarromaena idi; Philippios’un ki ise iki ırmağın kavuştuğu yerdeki Sobagena. Onlar birbirine sadık dostlardı; bu kaya (yazıtı), dostluklarının bozulmazlığını gelecek çağlara ilan etsin”. **B yazıtı:** “Aynı Chirisophos’dan: Bu kayadan dokuz stadion ötede, Korax Irmağı’nın kıyısında, berrak sularıyla akan Sobagena pınarı yer alır. **C yazıtı:** “Aynı Chirisophos’dan: Az ileride Sobagena’nin ışıl ışıl/berrak hamamları vardır. Eğer biraz acele edersen, zahmetinin karşılığını yikanarak alabileceksin”.

¹⁶ Plat. Rep. 7.527c

¹⁷ https://en.wiktionary.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%AF%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%82#Ancient_Greek. Erişim Tarihi 13.07.2025.

¹⁸ Beekes 2010, 1161.

¹⁹ Durnford 2008.

- **Hititçe** *peda-* [n.] = “yer, mekân”
- **Sanskritçe** *padd-* [n.] = “ayak izi, toprak parçası”
- **Avestçe (Eski İran dilleri)** *pada-* [n.] = “ayak izi”
- **Latince** *oppidum* = “tahkimli yerleşim, hisar, küçük şehir”
- **Urartu** (*peşum*) = “yer, toprak” şeklinde aynı ya da benzer anlamlara sahip etimolojik kökenden türediği anlaşılmaktadır²⁰ (Fig.1).

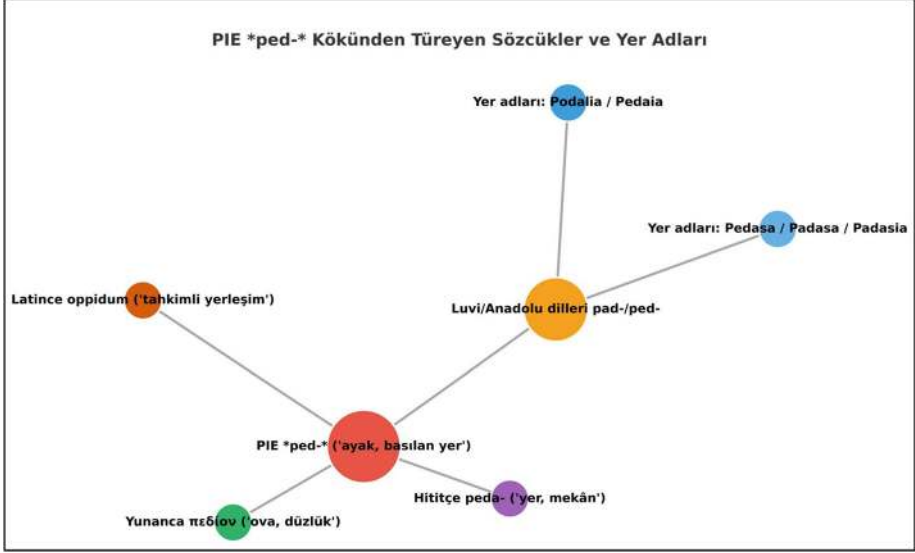

Fig.1: PIE (Proto-Hint-Avrupa) *Pedo-* Biçiminden Türeyen Eş Kökenli Kelimeler.

Kahramanmaraş’ın dağlık coğrafi yapısı dikkate alındığında, özellikle Latince “*oppidum*” kavramının içerdiği “tahkimli yerleşim” veya “hisar” anlamlarının bölgedeki yerleşim örüntülerini açıklamada daha uygun bir karşılık sunduğu düşünülebilir.

Ancak Kallipolis ve Padasia yerleşimleri ile ilgili temel kaynakların çoğunluğunu Bizans kronikleri oluşturmaktadır ve bu yerleşimler ile ilgili epigrafik veya tarihi kaynağa şimdilik ulaşamamıştır. Dolayısıyla araştırmanın temel kaynağı Bizans Kronikleri dayanmaktadır. Bu tarihi kaynaklardan en önemlileri ise özellikle Anadolu coğrafyasına ilişkin tarihsel-topografik veriler içeren, Bizans tarih yazımı açısından temel kaynaklar arasında yer alan *Theophanes Continuatus*, *Georgios Kedrenos (Cedrenus)* ve *Ioannes Skylitzes* kronikleridir. Bu kroniklerin ilki, İS. 9. yüzyılda *Theophanes Confessor*’un kroniğini 813 yılından itibaren devam ettiren *Theophanes Continuatus*’dur. Bu kronik Bizans tarihini kesintisiz aktarmayı amaçlayan önemli bir eserdir²¹. 11. yüzyıla tarihlenen *Kedrenos* ve *Skylitzes*’in kronikleri ise önemli olayları kayıt altına alarak tarih yazımında sürekliliği sağlamışlardır. Bu eserlerde, Bizans İmparatoru II. Basileios’un doğu seferleri bağlamında Kilikya, Kapadokya ve Suriye

²⁰ Beekes 2010, 1160-1161.

²¹ Constantine vii Porphyrogenetos, *Vita Basilii*, 48: 169–173. Bu kronik, Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenetos tarafından emir ve himaye altında oluşturulmuş, zaman içinde devam ettirilen bir tarih derlemesidir Kazhdan 1991, 2061-2062.

sınır bölgelerinde izlediği güzergâh ayrıntılı biçimde aktarılmakta, antik yerleşim adlarına da sıkça yer verilmektedir. Art arda ve kronolojik bütünlük sunan bu üç kaynak, 19. yüzyılda Immanuel Bekker'in editörlüğünde *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisi kapsamında 3 cilt hâlinde yayımlanmıştır²².

Serinin birinci cildi Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister ve Georgius Monachus kroniklerini içermektedir. İkinci ciltte ise önce Georgios Kedrenos'un Compendium Historiarum adlı eseri, ardından da Ioannes Skylitzes'in Synopsis Historiarum adlı kroniği yer almaktadır. Skylitzes'in çalışması, Kedrenos'un aktardığı olayları açıklayıcı ve detaylı ayrıntılarla devam ettirmektedir.

Bu eserler birlikte değerlendirildiğinde, Bizans'ın doğu sınır bölgelerindeki stratejik güzergâhlar, askeri hareketlilik ve yerleşim örüntüleri hakkında detaylı bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak *Cedrenus*'un kroniği, *Theophanes*, *Symeon Magister* ve *Skylitzes* gibi tarihçilerin metinlerinden yapılmış bir derleme (kolaj) niteliğindedir. Bu yönüyle, temel referans kaynağın *Theophanes Continuatus* olduğunu belirtmek gerekir. Bu kapsamda *Theophanes Continuatus* kroniğinde II. Basileios'un doğu seferinde Kahramanmaraş ile ilgili bölüme göz atmak yerinde olacaktır:

Theoph. cont., P.174/48.5-20: ...Bu olayların ardından imparator, Onopniktes ile Saros nehirlerini ordusuyla geçip Cucusus'a ulaştı. Orada ormanlık alanları ateşe verip ağaçları kesti, geçit vermeyen bölgeleri yollar açarak kullanışlı hale getirdi ve bu bölgelere lejyon birliklerini yerleştirerek düşman kollarını dağıttı. Sonra Callipolis ve Padasia'ya varınca, kayalık ve engebeli arazide yolu atından inerek kat etti; dar yolları yürüyerek aşarken hem kendi hem de askerlerinin yorgun düşmüş kuvvetlerini topladı. Ardından Germanikeia'ya yöneldiğinde, düşman hiçbir direniş göstermeden geri çekiliyor ve şehir surları içine kapanıyordu. Hiç kimse savaşa cesaret edemeyince, çevredeki tüm yerleşimler ateşe verildi ve banliyöler acımasızca harap edildi...

Orijinal Latince Metin:

Theoph. cont., P.174/48.5-20: "...Secundum haec imperator Onopnictem fluvium et Sarum cum exercitu traiecit, venitque Cucusum; ibique succensis lucis et arboribus excisis loca itineribus in via in commoda redegit, atque in eis pone cohortes dissipavit. Inde Callipolim et Padasiam cum venisset, locisque asperis ac confragosis iter bered equo descendens pedes ipse viae angusta emetiebatur, labore suo subditorum infirmas vires recreans. Tum Germaniciam petens, cum adversarii omnes e vestigio cederent intraque moenia sese continerent, nec qui manum conserere auderet ullus esset, cunctis circa eam igni absumptis ac suburbanis misere desolatis²³ ..."

²² *Theoph. cont.*; P.174/48.5-20; *Cedren.-Skylitz.*, II, 214.

²³ *Theoph. cont.*, 278-280, *Cedren.-Skylitz.*, II, 214.

Metinden anlaşıldığı üzere, ordunun Onopniktes ve Saros nehirlerini²⁴ aşmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda bölgedeki akarsu ağı, sefer hareketlerini doğrudan etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Nehir geçişleri, yalnızca lojistik düzenlemeler açısından değil, aynı zamanda ordunun ilerleyiş hızını da belirlemiştir. Bu nedenle imparator, ordunun güvenliğini sağlamak amacıyla öncü birlikler veya lejyonları görevlendirmiştir²⁵.

Cucussus (Göksun) çevresindeki yoğun ormanlık alanlar ve doğal bitki örtüsü ise hem hareket kabiliyetini sınırlamış hem de güvenlik açısından tehdit oluşturmuştur. Bu engelleri aşmak için ağaçların kesilmesi ve ormanların yakılması gibi yöntemlere başvurulmuş; Callipolis ve Padasia'ya ulaşıldığında ise geçit vermeyen arazilerde yeni yollar açılarak ilerleme sağlanmıştır.

Cucussus sonrasındaki engebeli arazi yapısı, sık orman dokusu ve dar geçitler, askeri hareketliliği zorlaştıran temel coğrafi faktörler olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Callipolis ve Padasia'nın, ormanlık ve sarp arazilerle çevrili, doğal engeller açısından korunaklı bir konuma sahip olduğu sonucuna varılabilir.

Birçok araştırmacı Kallipolis ve Padasia'nın²⁶ Kahramanmaraş ili sınırları içerisinde, özellikle Onikişubat ve Göksun ilçeleri arasında aranması gerektiğini öne sürmektedir²⁷. Ancak bu öneriler herhangi bir arkeolojik bulguya değil, doğrudan tarihî kaynakların özellikle Bizans Kroniklerinin yorumuna dayanmaktadır. Bu nedenle tarafımızca yürütülen çalışmalarda, söz konusu varsayımlar arkeolojik veriler ışığında sorgulanmış ve bu görüşlerin geçerliliği somut bulgularla sınanmaya çalışılmıştır.

Kallipolis

Kallipolis ile ilişkilendirilebilecek en uygun yerleşim noktası günümüzdeki Tekir Mahallesi olarak öne çıkmaktadır. Kahramanmaraş şehir merkezine yaklaşık 60 km uzaklıkta bulunan Tekir, dağlarla çevrili geniş bir düzlükte konumlanmaktadır. Bölge, dağlardan beslenen kaynak suları ve Tekir Çayı gibi su varlıklarıyla dikkat çekmekte; yerleşimin antik dönemlerden itibaren hem suya erişim hem de tarım ve

²⁴ Anderson (1897) Onopniktes'in bir nehir olmayabileceği Onopniktes adının, halk arasında nehrin geçilmesinin güçlüğüne anlatan popüler bir kelime olabileceği fikrini ileri sürmektedir. (onos = eşek, pnikō = boğmak/nefessiz bırakmak olarak tanımlanmaktadır Anderson 1897, 35, dn.2. Nehirlerin gerçek tanımları ise Onopniktes Nehri Zamantı Irmağı ile ve Saros ise Seyhan Nehri ile örtüşmektedir.

²⁵ Anderson 1897, 35.

²⁶ Cramer (1832), Cicero'nun MÖ 51 yılında Atticus'a yazdığı bir mektupta (Ad Atticum 5.20) Pindenissus'un sarp ve dağlık bir bölgede yer aldığını, surlarla çevrili olduğunu ve ancak uzun süren bir kuşatmadan sonra teslim olduğunu aktardığı bilgileri temel alarak, bu yerleşimi Maraş'ın zorlayıcı coğrafyasıyla karşılaştırmış ve Pindenissus'un antik Padesea (ya da Padasia) ile aynı yer olabileceğini öne sürmüştür (Cramer 1832, 144). Her ikisi de dağlık bölgelerde yer alan, Bizans ve Roma dönemlerinde askeri öneme sahip yerleşimler olduğu anlaşılmaktadır ancak Pindenissus ile Padesea'nın aynı yer olması mümkün ama şimdilik kanıtlanabilir değildir.

²⁷ Ševčenko (Çev.) *Vita Basilii*, 48.5.169-175; Ramsay 1890, 266, Map. 276; Anderson 1897, 28. Ancak Honigmann bu görüşe karşıdır, söz konusu yerleşimlerin Zeytun (Süleymanlı)'un kuzeyinde bir yerde aranması gerektiğini iddia etmektedir (Honigmann 1935, 62-63).

hayvancılık için elverişli arazilere sahip olması bakımından Kallipolis için uygun bir aday yerleşim yeri olduğu izlenimini vermektedir. (Fig.2).

Fig. 2: Tekir Mah. ve Sit Alanlarının Konumları (Google Earth)

Tekir mahallesinde “*Tekir Tepeüstü Yerleşim Alanı*”, “*Höyüktepe Arkeolojik Alanı*” ve “*Uç Kayalar Mağaraları ve Mezarları*” isimleri altına Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde tescillenmiş üç farklı arkeolojik alan yer almaktadır.

Tekir Tepeüstü Yerleşim Alanı

Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28 Ağustos 2018 tarih ve 2898 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenen bu alan Tekir Mahallesi'nin kuzeybatısında, hafif yükselteli bir tepede konumlanmaktadır. Bu alan, yaklaşık 150x70 metre boyutlarında olup oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Fig.3).

Fig.3: Tepeüstü Yerleşim Alanından Genel Görünüm ve Sit Sınırları

Tekir Tepeüstü Yerleşim Alanı'nda bugüne kadar herhangi bir bilimsel araştırma ya da arkeolojik kazı gerçekleştirilmemiştir. Buna karşın bölge, yoğun biçimde kaçak kazılara maruz kalmıştır. Bu faaliyetlerin sonucunda, bazı mimari yapılara ait duvar kalıntıları ile birlikte çatı kiremitleri, taban tuğlaları ve gündelik kullanım kaplara ait parçalar yüzeyde dağınık bir şekilde gözlenmektedir (**Fig. 4-5A**).

Açığa çıkarılan duvarların büyük bir bölümü çamur katkılı moloz taşlarlar örülmüştür. Duvarların derz aralarına ve köşelere yerleştirilmiş kesme blok devşirme taşlar ve mimari parçalarla da yapılar desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, Tekir Mahallesi içerisinde günümüz yapılarının bazılarının temellerinde ve bahçelerinde dağınık biçimde tespit edilmiş mimari bloklar tespit edilmiştir. Farklı antik yapılara ait olduğunu düşündüğümüz bu mimari parçalar, henüz tam olarak konumu ve niteliği tespit edilememiş kamusal yapılara ait olmalıdır. Özellikle bu tür kesme bloklar ve mimari parçalar, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde kamusal yapılarda yaygın olarak kullanılmış olup, yerleşimde veya yakın çevresinde Hellenistik veya Roma Dönemlerine ait kamusal bir yapı veya yapılar kompleksi olduğunu işaret eden önemli göstergelerdir.

Fig. 4: Tepetüstü Yerleşim Alanında Kaçak Kazılar Sonucunda Ortaya Çıkmış Mimari Yapı Kalıntıları.

Ayrıca bölgede yer alan kaya mezarları, yüzeyde yoğun olarak ele geçen pişmiş toprak kaba seramikler, yerleşimin gündelik yaşam pratikleri ve inanç kültürü hakkında değerli bilgiler sunmaktadır (Fig.5A-B-C).

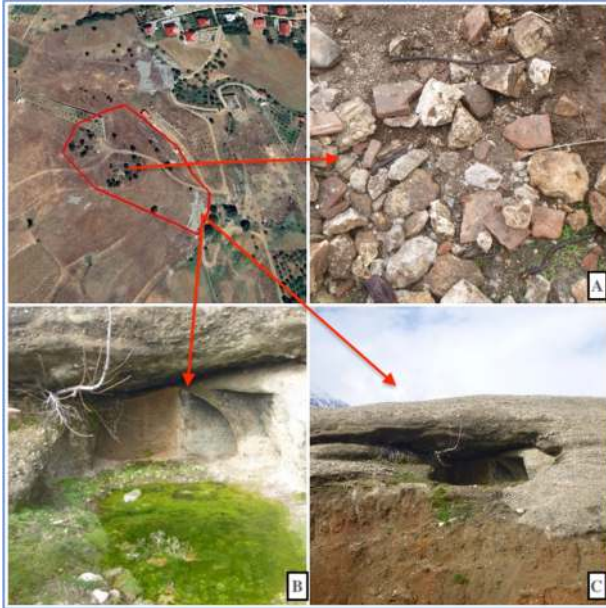

Fig.5: (A): Seramik parçaları ve taban tuğlaları. (B-C): Kaya mezarları.

Tekir Tepeüstü'nde belgelenen mimari kalıntılar ve seramik buluntular birlikte değerlendirildiğinde, yerleşimin Roma Dönemi'nden itibaren iskân gördüğü ve ilerleyen dönemlerde de çeşitli yapılaşmalara sahne olduğu anlaşılmaktadır.

Höyüktepe Arkeolojik Alan

Höyüktepe Arkeolojik Yerleşim Alanı, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 28.12.2010 tarih ve 6709 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiştir. Söz konusu arkeolojik yerleşim alanı Tekir mahalle merkezinin yaklaşık 3 km kuzeyine konumlanmaktadır (Fig. 2, 6).

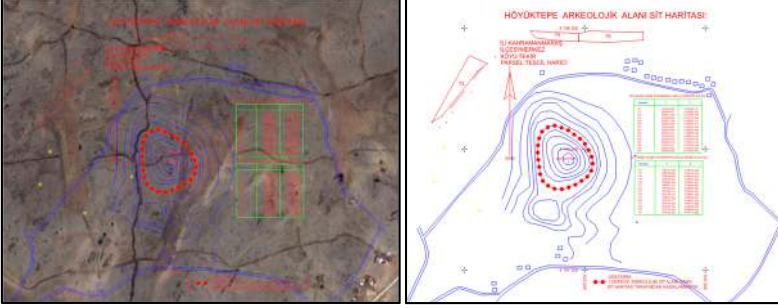

Fig.6: Höyüktepe Yerleşim Alanı Sit Sınırları

Hafif eğimli bir hat boyunca yükselen ve halk arasında da aynı adla bilinen bu sit alanında, arkeolojik kültür varlıkları tepeden başlayarak eteklere doğru belirli aralıklarla izlenmektedir. Sit sınırları içerisinde yoğun miktarda günlük kullanım kaplarına ait amorf seramik parçaları, çatı kiremitleri ve taban tuğlaları tespit edilmiştir. Ayrıca, tepenin zirve noktasında kuzey-güney doğrultusunda moloz taşlarla örülmüş, kireç harcı kullanılarak inşa edilmiş ve tam plan vermeyen duvar kalıntıları gözlemlenmiştir (Fig.7).

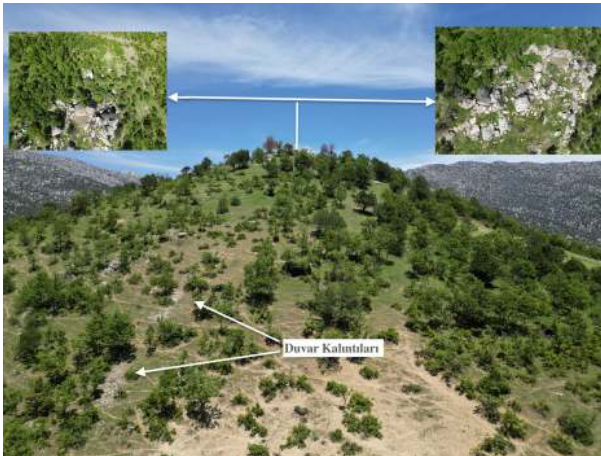

Fig. 7: Höyüktepe Yerleşim Alanından Görünüm.

Zirvede yer alan duvar kalıntılarının yanı sıra eteklerine kadar uzanan diğer duvar izleri de yer yer takip edilebilmektedir. Bölgeye hâkim bir konuma sahip bu tepelik

alandaki duvar kalıntıları ile yüzeyde yoğun şekilde gözlenen seramik buluntuları birlikte değerlendirildiğinde, buranın olasılıkla bir gözetleme kulesi olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, duvar kalıntılarının dağınık yapısı ve çoğunlukla form vermeyen seramik parçaları nedeniyle kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, kısmen izlenebilen kireç harçlı moloz taş duvarlar ile az sayıda form veren seramik parçaları göz önüne alındığında, yerleşim Erken Roma Dönemi'ne ve sonrasına tarihlendirilebilir.

Uç Kaya Mağaralar ve Mezarları

Tekir merkezinin yaklaşık 1,5 km batısına konumlanan ve mağaralar ile kaya mezarından oluşan bu alan Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 28.12.2010 tarih ve 6710 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmiştir (**Fig. 8**). Yüksek bir alana konuşlandırılmış bu alanın doğusunda Ardıç suyu ismiyle anılan bir dere yatağı ve mesire alanı bulunmaktadır.

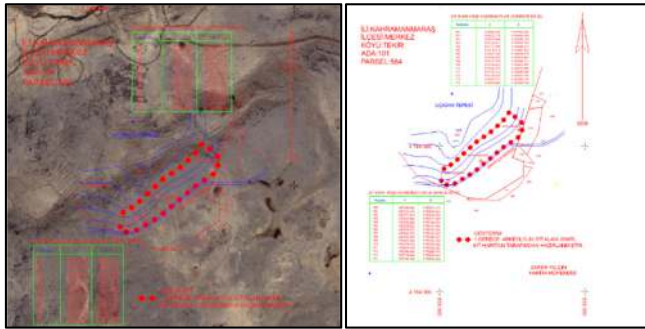

Fig. 8: Uçkaya Mağaralar ve Kaya Mezarı Sit Sınırları

Bu alanda, Prehistorik Dönem'de kullanıldığı düşünülen iki ayrı doğal mağara bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sit alanının kuzeyinde yer alan ve kaya mezarı olarak tescillenen bazı noktalar da mevcuttur. Ancak ne yazık ki bu mezarlar, zaman içerisinde definciler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiş, günümüzde ise yalnızca doğal birer oyuk görünümüne dönüşmüştür (**Fig.9**). Bölgeye günümüzde, yamaç kenarında uzanan taş duvar örgülü bir patika yol aracılığıyla ulaşılmaktadır. Söz konusu yol, düzenleniş biçimi ve konumu itibarıyla mezarlara ulaşımı sağlayan, dolayısıyla mezar ziyaretleri için kullanılmış bir güzergâh izlenimi vermektedir. Bu durum, söz konusu alanın yalnızca iki ayrı mezardan ibaret olmadığını, çevresinde henüz tespit edilmemiş başka mezarların da bulunabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla alan, Tepeüstü yerleşimin nekropolü olarak işlev görmüş geniş bir mezarlık sahasının parçası olabileceği kanaatini oluşturmaktadır.

Fig.9: Tahrip Edilmiş Uçkaya Mezarlarından ve Yol Güzerhagından Görünüm.

Tekir Tepeüstü Yerleşim Alanı, Höyüktepe Yerleşim Alanı ile günümüz Tekir yerleşkesinde tespit edilen mimari kalıntılar, seramik parçaları ve tarihi kaynakların sunmuş olduğu veriler, Tekir Mahallesi'nde Antik Dönem'de *kome* statüsünde bir yerleşimin varlığını güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca Tekir Tepeüstü yerleşiminde ve Uçkaya olarak isimlendirilen alanda tespit edilen mezarlar, bölgedeki yerleşim sürekliliğini, bölgede yaşayan toplulukların ölü gömme gelenekleri ve kutsal alan algısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Mezarların tahrip edilmiş olması, arkeolojik açıdan ayrıntılı bilgi edinmeyi zorlaştırır da, konumları ve ulaşım yollarıyla birlikte değerlendirildiklerinde, yerleşim alanı ile nekropol arasında bilinçli bir mekânsal ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu veriler, Tekir Mahallesi'nin Antik Dönem'de "Kallipolis Komesi" ile özdeşleşmiş bir yerleşim olabileceğini düşündürmektedir. Ancak hiç şüphesiz ki kesin bir kronoloji ve yerleşim planının ortaya konulabilmesi için sistematik arkeolojik kazı ve araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Padasia

Bizans kroniklerinden anladığımız kadarıyla Basileus'un ordusu önce Kallipolis'e sonra da Padasia'ya ulaşmaktadır. Dolayısıyla Padasia'yı Tekir Mahalle sınırlarında olduğunu düşündüğümüz Kallipolis'ten sonra ancak Germanicia'dan önceki yol güzergahında aramak gerek. Ancak bahsettiğimiz yol güzergahında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı arşivinde *kome* niteliğine sahip herhangi bir arkeolojik alan tescillenmemiştir, sadece Suçatı mevkiinde yüksekçe bir tepe üzerinde

Kaleboynu Gözetleme Kulesi ve tepenin etrafından tespit edilen birkaç arkeolojik kalıntı tescillenmiştir (**Fig.10**).

Fig.10: Kaleboynu Gözetleme Kulesinin Konumu.

Bizans kroniklerinde, Bizans İmparatoru Basileios'un Göksun'a (Cucusus) ulaşmadan önce Casamanem (Kasama), Carbanem (Karbana), Ardalan ve Eremosycea (Eremosykea/Eremosikea) isimli kaleleri ve bunların çevresindeki küçük yerleşimleri ele geçirdiği aktarılmaktadır²⁸. Bu kayıtlar, Padasia'nın yalnızca bir *kome* değil, aynı zamanda bir kale ve çevresinde yer alan daha küçük bir yerleşim alanının adı olabileceğini düşündürmektedir. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kahramanmaraş'ın dağlık coğrafi yapısı dikkate alındığında, PIE (Proto-Hint-Avrupa) *pedo-* biçiminden türeyen Latince "*oppidum*" kavramının içerdiği "tahkimli yerleşim" veya "hisar" anlamlarının bölgedeki yerleşim örüntülerini açıklamada daha uygun bir karşılık sunmaktadır.

Eğer Padasia'nın bu şekilde bir kale-yerleşim bütünü olduğu kabul edilirse, Kaleboynu Gözetleme Kulesi ile çevresinde yer alan küçük ölçekli yerleşim alanı Padasia ile özdeşleştirilebilir. Bu bağlamda arazi gözlemleri de bu olasılık dikkate alınarak yürütülmüştür.

Kaleboynu olarak bilinen tepelik alanın zirvesinde, çevreye hâkim bir konumda inşa edilmiş olan gözetleme kulesi, kesme blok taşlardan yapılmış olup stratejik yerleşim anlayışının tipik bir örneğini yansıtmaktadır. Gözetleme kulesinin yer aldığı kaya kütesinin batı kısmında, bir bölümü yıkılmış blok taşlarla örüldü dairesel formulu bir yapı kalıntısı, olasılıkla bir su sarnıcı yer almaktadır (**Fig.11-12**).

²⁸ Cedren.-Skylitz., II, 214: "...Basilius Casamanem, Carbanem, Ardalan et Eremosycaeam excidit. Atque tunc ad eum confugit Simas ille Taeli filius, qui Tauri montis angustias insidens in Romanorum fines solitus erat grassari"...

Fig.11-12: Kaleboynu Gözetleme Kulesi ve Sarıncan ? Görünüm.

Kulenin güneyinde ise kayaya oyulmuş basamaklarla ulaşılan yuvarlak kemerli büyük bir niş, bu nişin hemen yakınında ise küçük boyutlu iki niş daha bulunmaktadır. Nişlerin çevresinde ise kazıma tekniğiyle yapılmış çizgisel haç motifleri yer almaktadır (**Fig. 13A-B-C**).

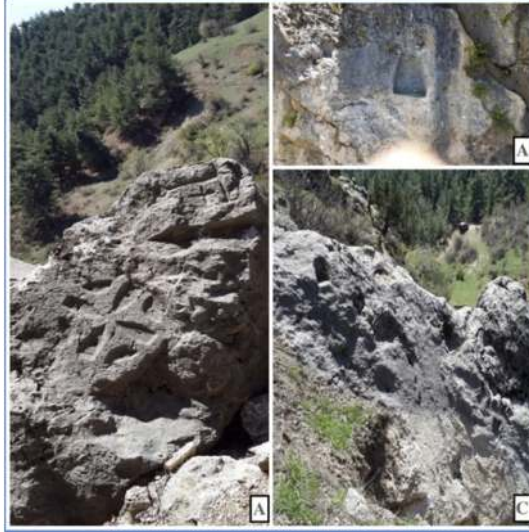

Fig.13A-B-C: Kale Çevresinde Tespit Edilen Stilize Haç Motifleri ve Kör Nişlerden Görünüm.

Kaya kütesinin hemen karşısında doğu-batı doğrultusunda uzanan ve büyük ölçüde tahrip edilmiş olasılıkla khamasorion tipinde bir kaya mezarı (?) yer almaktadır. Bu mezarın yan yüzeyine de stilize edilmiş büyük bir haç motifi işlenmiş

olup (bkz.Fig.13A), motifin çevresinde çok sayıda çizgisel haç motifi de tespit edilmiştir (**Fig.14**).

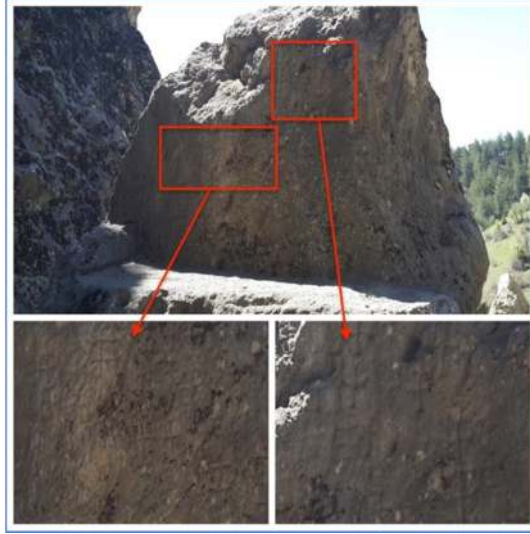

Fig.14: Khamasorion Tipi Kaya Mezarı (?) ve Kazıma Tekniği İle Yapılmış Haç Motiflerinden Detaylar.

Mezarın çevresinde ise anakayaya oyulmuş, derin olmayan birçok sunak çukurları yer almaktadır (**Fig.15**). Bu arkeolojik izler, alanın erken evrelerde bir açık hava tapınağı olarak kullanılmış olabileceğini; dolayısıyla tepelik alanın dini ve sembolik işlevlere sahip bir kullanım geçmişine sahip olduğu düşündürmektedir

Fig.15: Sunak Çukurlarından Görünüm.

Alan verileri bütüncül olarak değerlendirildiğinde gözetleme kulesinin kronolojisi konusunda önemli ipuçları elde edilmektedir. Çevrede yoğun olarak ele

geçen Geç Roma–Erken Bizans Dönemi seramik parçaları ile stilize haç motiflerinin varlığı, gözetleme kulesinin inşası için *terminus post quem* olarak bu dönemi işaret etmektedir. Yani, kule en erken Geç Roma–Erken Bizans sürecinde ortaya çıkan faaliyetlerden sonra inşa edilmiş olmalıdır. Buna karşın, mimari özellikler, inşa tekniği ve yapının çevresel bağlamı dikkate alındığında kulenin *terminus ante quem*'inin Ortaçağ olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla gözetleme kulesi, Geç Antik Çağ'da başlayan bir kullanımın devamı niteliğinde olup Ortaçağ boyunca da işlevini sürdürmüştür.

Öte yandan, tepelik alanda tespit edilen khamasorion tipi mezar (?) ile açık hava tapınağına işaret eden sunaklar ve kör nişler, yakın çevrede Roma veya daha erken dönemlere ait yerleşim izlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Böylece, Kaleboynu Gözetleme Kulesi ve çevresi yalnızca askeri-stratejik bir merkez değil, aynı zamanda dini ve kültürel işlevlere sahip bir arkeolojik alan olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kapsamda Kaleboynu Gözetleme Kulesi'nin Padasia özdeşleştirilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Gerek Bizans kroniklerinde yer alan anlatılar ve bilim insanlarınca yapılan yorumlar, gerekse sahada elde edilen arkeolojik bulgular, Kallipolis'in Tekir Mahallesi'ne lokalize edilmesini mümkün kılmaktadır. Benzer biçimde, Latince "*oppidum*" kavramının içerdiği şekliyle "tahkimli yerleşim" veya "hisar" anlamlarını tam olarak karşılayan Kaleboynu Gözetleme Kulesi, etrafındaki arkeolojik kalıntılar tarihsel verileri destekleyerek Padasia ile özdeşleştirilebilecek nitelikte veriler sunmaktadır.

Dolayısıyla, hem Kallipolis hem de Padasia örneklerinde görüldüğü üzere, yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler birbirini tamamlayan bir bütünlük arz etmektedir. Bu bütünlük, bölgedeki yerleşimlerin yalnızca tarihsel süreç içerisindeki politik ve askeri gelişmelerle değil, aynı zamanda coğrafi konum ve stratejik ihtiyaçlarla da şekillendiğini göstermektedir. Böylelikle, Bizans döneminde Göksun ve çevresindeki yerleşim ağına ilişkin daha somut bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Ancak kesin lokalizasyon ve kronolojinin verilebilmesi için kapsamlı arkeolojik kazı ve araştırmalarının yapılması gerektiği de unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakça

- Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, & Georgius Monachus. (1838). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (I. Bekker, Ed.). Bonn: Weber.
- Georgius Cedrenus & Ioannis Scylitzae. (1839). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Vol. 2, I. Bekker, Ed.). Bonn: Weber.
- Theophanes Continuatus. (2011). Theophanis Continuati liber V: Vita Basilii imperatoris: Constantine VII Porphyrogenitus' Life and deeds of Emperor Basil I (Reigned 867 to 886 A.D.) (I. Ševčenko, Trans.). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Cicero, M. T. (1927). *Letters to Atticus* (Vol. 2, Books V–IX, E. O. Winstedt, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Loeb Classical Library).
- Plato. (1969). *Plato in twelve volumes* (Vols. 5 & 6, P. Shorey, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Modern Kaynakça

- Akdağ, Ç. (2018). Neo-Hitit Kent Devleti Gurgum'un Erken Demir Çağı Kral Heykelleri. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2(3), 337–360.
- Akdoğan, R., & Ersoy, A. (2011). Kahramanmaraş Müzesi'nde Bulunan Yapı-Adak Çivilerinin Işığında Mama Şehrinin Lokalizasyonu. In *Proceedings of the Eight International Congress of Hittitology* (pp. 20–32).
- Anderson, J. G. C. (1897). The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns. *The Journal of Hellenic Studies*, 17, 22–44. <https://doi.org/10.2307/623540>.
- Akyol, A. A., Ok, M., Dumankaya, O., (2021). “Germanicia Antik Kenti Geç Roma Günlük Kullanım Kapılarının Arkeomerik Yöntemlerle İncelenmesi”, *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler Archeological Small Artifacts: Terracotta, Metal, Bone, Glass and Stone Artifacts*, İçinde: Dumankaya, O., (Ed.), Doruk Yayınevi, 174–191.
- Atalay, B. (1920). *Maraş Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Matbaa-i Amire.
- Balkan, K. (1957). Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. The Carsten Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies, University of Copenhagen.
- Beekes, R. S. P. (2010). *Etymological Dictionary of Greek (with the assistance of L. van Beek)* (Vol. 10). Leiden – Boston: Brill. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series)
- Bevan, E. R. (1902). *The House of Seleucus* (Vol. 1). London: E. Arnold Press.
- Chesney, F. R. (1850). *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris* (Vol. 1). London: Longman, Brown, Green and Longmans Press.
- Cramer, J. A. (1832). *A Geographical And Historical Description of Asia Minor* (Vols. 1–2). Oxford: Oxford University Press.
- Conder, J. (1834). *Dictionary of Geography, Ancient And Modern: With A Brief Notice of Principal Towns And Glossary of Geographical Terms*. London: Thomas Tegg and Son.

- Çiççi, A., & Greaves, A. M. (2010). Settlement Patterns in the Second and First Millennia BC Elbistan Plain. *Anatolica*, 36, 89–110.
- Dinçol, A. M. (1982). Geç Hititler. In *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I: Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (pp. 122–137).
- Donbaz, V. (1998). Inscribed Spear Heads and Some Tablets at the Gaziantep Archaeological Museum. *Altorientalische Forschungen*, 25(1), 173–188.
- Dumankaya, O. (2017). Germanicia 2016 kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39(2), 515–524.
- Dumankaya, O. (2018a). Germanicia/Germanikeia: Roma Dönemi Maraş Kenti. In I. Solak (Ed.), *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Cilt 3/D-E-F-G (pp. 486–490). Kahramanmaraş.
- Dumankaya, O. (2018b). Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and Its Iconographic Assessment. *Journal of Mosaic Research*, 11, 9–27. <https://doi.org/10.26658/jmr.471758>
- Dumankaya, O. (2018c). Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme. In C. Kabakçı, I. Solak, A. Ceylan, O. Dumankaya, M. Canlı, & Ö. Y. Ova (Eds.), *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu* (pp. 343–359). Kahramanmaraş.
- Dumankaya, O. (2019). Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66, 409–434. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4245>
- Dumankaya, O. (2021). Caesarea Germanicia Sikkeleri Işığında Nehir Tanrısı Pyramos. In O. Dumankaya (Ed.), *Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler Ve Göller: Prehistoryadan Bizans Dönemine* (pp. 558–572). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Durnford, S. P. B. (2008). Is Sarpedon a Bronze Age Anatolian personal name or a job description? *Anatolian Studies*, 58, 103–113. <https://doi.org/10.1017/S0066154600008681>.
- Elayi, J. (2007). *Sargon II, King of Assyria* (B. B. Schmidt, Ed.). *Archaeology and Biblical Studies* (No. 22). Atlanta: SBL Press.
- Garelli, P. (1963). *Les Assyriens en Cappadoce*. Paris: Dépositaire: Librairie A. Maisonneuve.
- Gökçek, L. G. (2005a). Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet. *Anadolu Arşivleri / Archivum Anatolicum (ArAn)*, 8(1), 47–57.
- Gökçek, L. G. (2005b). Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi. In *I. Kahramanmaraş Sempozyumu: 6–8 Mayıs 2004* (Cilt I, pp. 309–318). İstanbul: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Gökhan, İ. (2014). Roma ve Bizans döneminde Germanicia (Maraş). *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 76–87.
- Hawkins, J. D. (1987–1990a). Maraş. In D. O. Edzard (Ed.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Vol. 7, pp. 352–353). Berlin: Walter de Gruyter.
- Hawkins, J. D. (1987–1990b). Marqas. In D. O. Edzard (Ed.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Vol. 7, pp. 431–432). Berlin: Walter de Gruyter.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age* (Vol. 1, Pt. 1). New York: Walter de Gruyter.
- Honigsmann, E. (1935). *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071: Nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*. Bruxelles: Librairie Orientale & Américaine, Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales.
- Kazhdan, A. (Ed.). (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press.
- Long, G. (1854). Ad Taurum. In W. Smith (Ed.), *Dictionary of Greek and Roman Geography* (Vol. 1: *Abacaenum – Hytanis*). Boston: Little, Brown and Company.

- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia: Historical Records of Assyria, from Sargon to the End* (Vol. 2). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Miller, J. L. (2001). Anum-Hirbi and His Kingdom. *Altorientalische Forschungen*, 28(1), 65–101.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor* (Royal Geographical Society Supplementary Papers, Vol. IV). London: John Murray.
- Röllig, W. (1957–1971). Gurgum. In D. O. Edzard (Ed.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Vol. 3, pp. 703–704). Berlin: Walter de Gruyter.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *An Epigraphical Journey in Asia Minor* (American School of Classical Studies at Athens, Vol. II, 1883/1884). Boston.
- Ok, M. (2021). Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Doğu Sigillata A Grubu Seramiğin Değerlendirmesi. In O. Dumankaya (Ed.), *Arkeolojik Küçük Buluntular: Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam Ve Taş Eserler / Archaeological Small Artifacts: Terracotta, Metal, Bone, Glass And Stone Artifacts* (pp. 231–246). İstanbul: Doruk Yayınevi.
- Ok, M. (2023a). Germanicia'da Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maraş Araştırmaları*, 4, 11–27. İstanbul: Palet Yayınları.
- Ok, M. (2023b). Son Arkeolojik Araştırmalar Işığında Germanicia'da Bulunan Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri. *Cedrus*, 11, 359–376.
- Ok, M., & Dumankaya, O. (2022). Caesarea Germanicia'nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri. *OANNES – Uluslararası Eski Çağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 99–139.
- Semiz, B., Ok, M., & Dumankaya, O. (2024). Archaeometric Investigations of the Late Roman Period Red Slip Ware from Caesarea Germanicia (Kahramanmaraş, Southeastern Anatolia). *Archaeometry*, 66, 761–786.
- Umar, B. (2008). *Kommagene–Kuzey Mezopotamya: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ürkmez, Ö. (2014). Eski Çağ'da Maraş ya da Marqaşti, Germanicia. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 67–95.
- Yıldırım, E. (2018). Gurgum Krallığı. In İ. Solak (Ed.), *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Cilt 3/DEFG (pp. 544–550). Kahramanmaraş.

ROMA İMPARATORLARI VESPASIANUS'DAN NERVA'YA KADAR GEÇEN DÖNEMDE (İS 72-98) MARAŞ VE ÇEVRESİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

Alaaddin KALAYCI*

Giriş

Makedon Kralı Büyük İskender'in ölümü sonrasında başlayan Hellenistik dönemde yerel ve bölgesel birçok krallık kurulmuştur. İskender ardılı olarak kurulan Seleukos Krallığı'nın yönetim merkezi Antiokheia olmuştur.¹ Maraş ve çevresinin sınırları da bu imparatorluğa dâhil edilmiştir. Seleukos Krallığı, Hellenistik Krallıklar, Parth Krallığı ve Roma Cumhuriyeti ile olan mücadeleleri² neticesinde gücünü kaybetmeye başladığı dönemde İÖ 163/162 Seleukos yöneticisinin isyanı sonrasında Kommagene Krallığı kurulmuştur.³ Kommagene Krallığı, Maraş ve çevresinde Hellenistik dönem boyunca hüküm sürmüştür. Kommagene Krallığı Hellenistik dönem boyunca izlediği denge siyaseti ve başarılı ittifaklar ile bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Ancak Kommagene Krallığı, Roma'nın Cumhuriyet döneminde Küçük Asya coğrafyasında gücünü arttırması ile bağımsızlığını kaybetmemek için ilk başta dostane ilişkiler geliştirmiş ve sonrasında vassal krallık statüsünde devam etmek zorunda kalmıştır.⁴ Roma'da yaşanan yönetim değişikliği ile imparatorluk sistemine

* Dr., ORCID: 0000-0003-2887-4773 alaaddin.kalayci@hotmail.com

¹ Seleukos Krallığı ve Antiokheia kenti hakkında detaylı bilgi için bkz. Meltem Temizkan, "Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Kraliye Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış", *Oannes-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019), 36-43; Nurgül Yıldırım- Meltem Temizkan, "Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler", *International Journal of Social Sciences and Education Research* 4/4 (2018), 646-656.

² Seleukos Krallığı'nın siyasi ve hâkimiyet mücadeleleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Nurgül Yıldırım-Meltem Temizkan, "The Wars of Dominion Between Seleucid and Parthian Kingdoms in Mesopotamia", *History Studies International Journal of History* 13/4 (2021), 1357-1368; Nurgül Yıldırım-Meltem Temizkan, "Seleukoslar Döneminde Yaşanan Suriye Savaşları Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (2017), 117-128.

³ Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 109; Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar* (M Ö 12. - M S 4. Yüzyıllar Arası) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 132-135; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 142; Kathryn Gutzwiller, *A Guide to Hellenistic Literature* (New Jersey: John Wiley & Sons, 2008), 2-3; Ercüment Yıldırım - Alaaddin Kalaycı, "Makedon Krallığının Egemenliğinden (İÖ 334) Roma İmparatorluğuna Kadar Maraş ve Çevresi (İÖ 27)", *Maraş Araştırmaları-3*, ed. İbrahim Solak – Samet Ahiç (Konya: Palet Yayınları, 2022), 9-23.

⁴ Kevin Butcher, *Roman Syria And The Near East* (London: The British Museum Press, 2003), 90; Theodore Mommsen, *A History of Rome under the Emperors* (London: Routledge, 2005), 287-288; David Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ* (New Jersey: Princeton University Press, 1950), Yıldırım-Kalaycı, "Makedon Krallığının Egemenliğinden (İÖ 334) Roma İmparatorluğuna Kadar Maraş ve Çevresi (İÖ 27)", 9-23.

geçilmiştir. Roma İmparatorluk sisteminde vassal krallıkların kaderi imparatorun tekelinde olmuştur. Maraş ve çevresinde hâkimiyet süren Kommagene Krallığı, Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcında vassal statüsünde bağımsızlığını korumaya devam etmiştir.⁵

Kommagene Krallığı, Roma İmparatoru Augustus döneminde bağımsızlığını korumuştur. Fakat İmparator Tiberius döneminde “Maius Imperium” yetkisi ile doğu sınırlarının sorumluluğu yetkisinde gönderilen Germanicus tarafından ilhak edilmiştir. Germanicus'un bölgede ilhaki ile kazandığı başarılarından dolayı Maraş'a Germanicus isminin verildiği⁶ kaynaklarda aktarılmaktadır. Tiberius'un ölümü sonrasında İmparator Caligula döneminde Kommagene Krallığı yeniden bağımsızlığını kazanmıştır. Kommagene Kralı IV. Antiochos, Roma İmparatorluğu ile müttefikliğinden dolayı Caligula'yı onurlandırmak için sınırları içinde olan günümüz Maraş kentine Germanicia ismini verir. Ancak onurlandırmak için Maraş'ta kurulan Germanicia kentinin İS 47 yılında yaşanan depremde yıkılmış olması muhtemeldir.⁷ Kommagene Krallığı, Cladius ve Nero döneminde bağımsızlığını korumaya devam etmiştir. Nero

⁵ Jane Penrose, *Rome and her Enemies: An Empire Created and Destroyed by War* (Oxford: Osprey Publishing, 2005), 92-93; William E. Dunstan, *Ancient Rome* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2011), 166-167; Ercüment Yıldırım – Alaaddin Kalaycı, “Roma İmparatorları Augustus'tan (İÖ 27) Vespasianus Dönemine Kadar (İS 72) Maraş ve Çevresi”, *Maraş Araştırmaları-3*, ed. İbrahim Solak – Samet Alıç (Konya: Palet Yayınları, 2022), 27-35; Kevser Taşdöner Özcan, “Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 8.XXIII, (2015), 97-118.

⁶ Germanicia antik kenti ile ilgili detaylı bilgi için bk. Özden Ürkmez, “Eski Çağ'da Maraş ya da Marqaşti Germanicia”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(2), (2014), 67-95; Samet Alıç, “Orta Çağlardan XX. Yüzyıla Kadar Maraş ve Çevresini Etkileyen Depremler”, *Maraş Araştırmaları 5*, ed. İbrahim Solak – Samet Alıç (Konya: Palet Yayınları, 2024), 33; Mehmet Ok - Oktay Dumankaya, “Caesarea Germanicia'nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *OANNES-Uluslararası Eski Çağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4(1) (2022), 102; Mehmet Ok, “Germanicia'da Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maraş Araştırmaları 4*, ed. İbrahim Solak – Samet Alıç (Konya: Palet Yayınları, 2023), 11-27; Oktay Dumankaya, “Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (66) (2019), 409-434; Barış Semiz, Mehmet Ok, & Oktay Dumankaya, “Archaeometric Investigations of the Late Roman Period red slip ware from Caesarea Germanicia (Kahramanmaraş, Southeastern Anatolia)”, *Archaeometry* (2024), 1–26; Oktay Dumankaya-Çağlar Akdağ, “Kahramanmaraş'ın Kültür Turizmi ve Gelecek Stratejileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Turizm Rotası – Geçmişten Geleceğe Yeniden İnşa*, ed. Begüm İlbay Vatan (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2024), 41.

⁷ Tacitus, *Histories: Books 1-3*, çev. Clifford H. Moore (Cambridge: Harvard University Press, 1925), *Histories: Books 1-3*, 449-451 (II. XLII-XLIII); Colin Michael Wells, *The Roman Empire* (Harvard: Harvard University Press, 1995), 100; Mommsen, *A History of Rome under the Emperors*, 122-123; Ürkmez, “Eski Çağ'da Maraş ya da Marqaşti Germanicia”, 67-95; Alaaddin Kalaycı, “Antik Dönem Depremlerinin Kahramanmaraş ve Çevresine Etkileri (İÖ 148 – İS 47)”, *Maraş Araştırmaları-5: “Deprem Özel”*, ed. İbrahim Solak vd. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024), 1-18.

döneminde Parth Krallığı ile yapılan savaşta Kommagene Krallığı askeri olarak güçlendirilerek savunmanın kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır.⁸

Nero'nun ölümü sonrasında kısa süreli imparatorlar başa geçmesine rağmen Vespasianus, Fırat hattındaki ordunun desteği ile Roma İmparatoru olmuştur. Kommagene Krallığı Vespasianus'un imparatorluğunun ilk yıllarında bağımsızlığını korumasına rağmen Roma çıkarları gereğince ilhak edilerek bağımsızlığını kaybetmiştir.⁹ Kommagene Krallığı sonrasında yapılan yeni düzenlemede Maraş ve çevresi Province Syria'nın sınırlarına dâhil edilmiştir. Maraş ve çevresinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler Province Syria ekseninde Roma İmparatorluk döneminde devam etmiştir.¹⁰ Maraş ve çevresi Province Syria'nın sınırları içine dâhil edildiği için eyaletin valisi tarafından yönetilecektir. Bundan dolayı Roma'nın doğusundaki siyasi ve askeri gelişmeler, Maraş ve çevresini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecektir. Roma İmparatorları Vespasianus'dan Nerva'ya Kadar Geçen Dönemde (İS 72-98) Maraş ve Çevresi başlıklı çalışma, İmparator Vespasianus döneminde Kommagene Krallığının ilhakı sonrasında, İmparator Titus, İmparator Domitianus, İmparator Nerva dönemlerinde Maraş ve çevresinde yapılan yeni düzenlemeler ile yaşanan siyasi, askeri olayların etkileri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

1. İmparator Vespasianus Dönemi

Vitellius'un öldürülmesi ile Roma Senato'su, Vespasianus'un imparatorluğunu onaylamıştır. Vespasianus'un imparatorluğu ile Flavius Hanedanlığı dönemi başlamıştır.¹¹ Roma İmparatoru Vespasianus döneminde en önemli sorun yarıda kalan Yahudi Savaşı olacaktır. Roma İmparatorluğu'ndaki karışıklıkları fırsata çeviren Yahudiler savunmalarını güçlendirerek direnmeye devam etmeyi amaçlamışlardır.¹² Kriz

⁸ Butcher, *Roman Syria And The Near East*, 91; Maurice Sartre, *The Middle East Under Rome* (Harvard: Harvard University Press, 2005), 60-61; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 539.

⁹ Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, çev. H. St. J. Thackeray (Cambridge: Harvard University Press, 1927), 569-571 (VI. 218-234); Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573-574; Albino Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192* (London: Routledge, 2014), 246; Bernard William Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan* (Freiburg: Verlag Nicht Ermitteltbar, 1969), 60; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 146.

¹⁰ Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 246; Sartre, *The Middle East Under Rome*, 59-62; Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, 60; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573-574; Anne E. Redgate, *The Armenians*, (New Jersey: Blackwell Publishing, 1998), 89.

¹¹ Tacitus, *Histories: Books 1-3*, 79 (IV. XLI-XLII); Adrian Goldsworthy, *Roman Warfare* (London: Cassell, 2009), 134; Martin Goodman, *The Roman World 44 BC-AD 180* (London: Routledge: 1997), 214; Mary Taliaferro Boatwright vd., *The Romans: From Village to Empire* (New York: Oxford University Press, 2004), 33.

¹² David Shotter, *Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome* (London: Routledge, 2005), 42; Boatwright vd., *The Romans: From Village to Empire*, 357-361.

dönemi ile Yahudi Savaşı yarıda kalmasına rağmen yeni dönem ile İmparator Vespasianus'un oğlu Titus komutan olarak atanmış ve ordunun kontrolü ona verilmiştir.¹³ İmparator Vespasianus'un oğlu Titus yarıda kalan sefere devam ederek Yahudiler karşısında üstünlük kurmuştur. Titus komutasındaki V. Macedonia, X. Frentensis, XII. Fulminata, XV. Apollinaris lejyonlarının yanı sıra vassal yöneticiler, yardımcı birlikler ile yaklaşık olarak 60.000 kişilik bir ordu, İS 70 yılının bahar ayında Kudüs'e girerek kuşatmaya başlamıştır.¹⁴ Titus, Yahudilerin oluşturduğu savunma hatlarını bertaraf ederek Kudüs'ü ele geçirmiştir. Kuşatma sonrası Roma askerleri kutsal tapınak ve çevresini yağmalayarak şehri harabe hale getirmişlerdir. Kudüs Seferi sırasında Maraş ve çevresi savaşın yapıldığı bölgeye uzak olmasından dolayı etkilenmemiştir.¹⁵

Yahudi Savaşı sonrasında Kudüs'ün tamamen yağmalanması ile harabeye dönmesi ve çıkan yangında kutsal tapınak yıkılmıştır. Bu durum Yahudiler için bin yıllarca unutulmayacak bir acı olmuştur. Tapınağın yıkılması ile Yahudiler, inançları yaşama ve uygulama noktasında zorluklar yaşamaya başlamıştır. Bununla birlikte Yahudilere karşı olan olumsuz bakış açısı uzun yıllar boyunca devam edecektir. Yahudilere karşı oluşan baskılar Hristiyanlığın yayılma sürecini hızlandırmıştır.¹⁶ Hristiyanlığın yayılım alanları Roma'nın hükmettiği toprakların yanı sıra Küçük Asya'daki Hellen kökenli krallıkları da etkilemeye başlamıştır. Maraş ve çevresini hâkimiyeti altında bulunduran Kommagene Krallığı da Hristiyanlığın yayılım alanları içerisinde olacaktır.¹⁷

Yahudi Savaşı sonrasında İmparator Vespasianus, Roma'nın doğu sınırlarının kontrolünü sağlamak için askeri ve idari yeni düzenlemeler yapacaktır. İmparator

¹³ Tacitus, *Histories: Books 1-3*, 175-177 (V. I-III); Tacitus, *Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3*, çev. Clifford H. Moore-John Jackson (Cambridge: Harvard University Press, 1931), 193 (V. XI); Ernest George Hardy, *Studies in Roman History* (New York: Macmillan Publishers, 1906), 195-196; Barbara Levick, *Vespasian* (London: Routledge, 1999), 29-116-148; Bernard William Henderson, *Civil War and Rebellion in the Roman Empire AD 69-70: A Companion to the "Histories" of Tacitus* (London: Macmillan Publishers, 1908), 372; Sartre, *The Middle East Under Rome*, 123-126.

¹⁴ Tacitus, *Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3*, 193 (V. XI); Tacitus, *Histories: Books 1-3*, 175-177 (V. I-III); Josephus, *The Jewish War, Volume I: Books 1-2*, çev. H. St. J. Thackeray (Cambridge: Harvard University Press, 1927), 575-579 (III. 1-16); Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, 197-199 (IV. 658-663); William Douglas Morrison, *The Jews Under Roman Rule* (New York: GP Putnam's Sons, 1890), 174-175; Henderson, *Civil War and Rebellion in the Roman Empire AD 69-70: A Companion to the "Histories" of Tacitus*, 372; Levick, *Vespasian*, 116-148; Sartre, *The Middle East Under Rome*, 123-126; Chris Scarre, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome* (London: Penguin Books, 1995), 58.

¹⁵ Graham Webster, *Roman Imperial Army* (Oklahoma: Oklahoma University Press, 1998), 57; Boatwright vd., *The Romans: From Village to Empire*, 315-357-361; Magic, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573; Levick, *Vespasian*, 116.

¹⁶ Thomas R. Martin, *Ancient Rome: From Romulus to Justinian* (New Haven: Yale University Press, 2012), 151-152; Will Durant, *Cesar and Christ: A History of Roman Civilization and of Christianity from Their Beginnings to AD 325* (New York: Simon and Schuster, 1944), 725.

¹⁷ Durant, *Cesar and Christ: A History of Roman Civilization and of Christianity from Their Beginnings to AD 325*, 725; Martin, *Ancient Rome: From Romulus to Justinian*, 151-152.

Vespasianus'un Yahudi seferi sırasında bölgenin vassal krallıkları tarafından desteklenmiştir. Destekleyen vassal krallıklardan birisi ise Maraş ve çevresini kontrol altında tutan Kommagene Krallığı'dır. Yahudi Savaşı esnasında Kommagene Kralı IV. Antiochus, Titus'a yardımcı askeri birlikler göndermiştir. Ayrıca Kommagene Kralı IV. Antiochus, büyük oğlu Epiohanes'i Vespasianus'un imparatorluk mücadelesinde Vitellius'a karşı desteklemesi için ordu ile göndermiştir.¹⁸ İmparator Vespasianus, desteklerini görmesine rağmen sınır güvenliği sağlamak için vassal krallıkların tamamen ilhak edilmesi gerektiği fikrini benimsemiştir. İmparator Vespasianus'un düşüncesine göre Roma'nın doğusundaki yerel krallıkların, isyan etme ve Parth Krallığı ile iş birliği yapma olasılığı bulunmaktaydı. Bu durum Roma İmparatorluğunu oldukça zor durumda bırakacaktır. Bundan dolayı Fırat Nehri¹⁹ hattı üzerindeki vassal krallıkların ilhak edilerek eyalet haline getirilmesi zaruri bir hale gelmiştir.²⁰

İmparator Vespasianus ilhak kapsamında ilk hedefi Fırat hattının önemli kentleri olan Maraş ve çevresindeki Zeugma²¹ ve Samosata gibi stratejik kentleri barındıran Kommagene Krallığı olacaktır. Fakat İmparator Vespasianus ilhak için haklı gerekçeye sahip olması gerekmektedir. Vespasianus'un istediği sebebi Province Syria Valisi Lucius Caesennius Paetus vermiştir. Province Syria Valisi Paetus, Kommagene Krallığı'nı Parth Krallığı ile iş birliği yaparak ihanetle suçlamıştır.²²

Province Syria Valisi Paetus'un ihanet suçlaması, Roma İmparatoru Vespasianus için yeterli bir bahane olmuştur. Province Syria Valisi Paetus'un Kappadokia valiliği görevi sırasında yaşadığı hezimet sonrasında onurunu kurtarması, ilhak için sebebin araştırılmasında etkili olmuştur. Bunların yanı sıra aslında İmparator Vespasianus

¹⁸ Victor Chapot, *The Roman World* (London: Routledge, 2014),165; Albino Garzetti, *From Tiberius to the Antonines* (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192 (London: Routledge, 2014), 256; Goodman, *The Roman World 44 BC-AD 180*, 246-247.

¹⁹ Fırat Nehri, Roma İmparatorluk döneminde Doğu sınırlarının korunması ve Parth Krallığı ile mücadelede stratejik bir öneme sahip olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ercüment Yıldırım, "Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırlarını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", *Anadolu University Journal of Social Sciences/Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4) (2013), 167-182; Ercüment Yıldırım, "Roma – Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi", *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 (2012), 45-64.

²⁰ David J. Breeze, *The Frontiers of Imperial Rome* (Barnsley: Pen and Sword Books, 2011), 117; Mattern, *Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate*, 112; Mommsen, *A History of Rome under the Emperors*, 287-288.

²¹ Zeugma hakkında detaylı bilgi için bkz. Ercüment Yıldırım, "Antik Yazarların Eserlerinde Zeugma", *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (2012), 93-113.

²² Josephus, *The Jewish War*, Volume II: Books 3-4, 569-571 (VI. 218-234); Redgate, *The Armenians*, 89; Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, 59-60; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573-574; Susan P. Mattern, *Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate* (California: California University Press, 2002), 67.

için Kommagene kralının ihanet edip etmemesinin hiçbir önemi yoktur. Çünkü Vespasianus, doğu sınırının korunması adına ilhak fikrini benimsemiştir. Vespasianus için sadece çıkarlarını korumak için bir bahane gerekmekteydi.²³

Kommagene Krallığı'nın ilhakı için gerekli zeminin oluşturulmasından sonra İmparator Vespasianus bir lejyon birliği ve yardımcı birliklerden oluşan askeri kuvvet ile İS 72 yılında işgali gerçekleştirmesi için görevlendirmiştir. Kommagene Krallığı ilhak edildikten sonra ayrı bir eyalet olarak idari düzenlemesi yapılmayarak, Province Syria'nın sınırlarına dâhil edilmiştir. Böylece Maraş ve çevresini hâkimiyeti altında bulunduran Kommagene Krallığı, Roma sınırlarına dâhil olmuştur.²⁴ Kommagene Krallığı'nın kraliyet kenti olan Samosata'ya XVI. Flavia Firma lejyon birliği kalıcı olarak konuşlandırılmıştır.²⁵

Maraş ve çevresinde varlığını sürdüren Kommagene Krallığı, Province Syria Valisi Paetus komutasında işgal edildiği sırada Kral Antiochus direniş göstermeden Kilikya bölgesine çekilmiştir. Fakat Kral Antiochus'un iki oğlu Roma İmparatorluğuna karşı teslim olmayarak direnmeyi seçmişlerdir. Kommagene Kralı Antiochus, Kilikya'da İmparator Vespasianus'un emriyle tutuklanarak zincire vurulmuş ve sonrasında Roma'ya gönderilmiştir. Roma İmparatorluğuna direnmeyi seçen iki oğlu ise amaçladıkları zaferi elde edemeyince Parth Kralı Vologeses'e kaçarak sığınmışlardır. Fakat Parth kralına sığınmalarına rağmen sonrasında Roma'ya getirilmişlerdir. Roma İmparatoru Vespasianus, Maraş ve çevresinde hüküm sürmüş olan Kommagene kralına saygı göstererek ve ailesi ile birlikte Roma'da ikamet etmesine izin vermiştir. Kommagene Krallığı'nın Roma sınırlarına katılması bölgede bronz sikkeler basılarak kutlanmıştır.²⁶

²³ Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, 569-571 (VI. 218-234); Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 246; Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 146.

²⁴ Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, 569-571 (VI. 218-234); Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ, 573-574*; Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 246; Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, 60; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 146.

²⁵ Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, 569-571 (VI. 218-234); Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 246; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ, 573-574*; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 146; Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, 60.

²⁶ Josephus, *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, 569-571 (VI. 218-234); Redgate, *The Armenians*, 89; Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 246; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ, 573-574*; Freya Stark, *Rome on the Euphrates: The Story of a Frontier* (London: Tauris Parke Paperbacks, 1966), 207.

Vespasianus, Roma'nın doğusundaki hâkimiyetini güçlendirmek adına benimsediği ilhak politikalarının devamında vassal krallıklardan olan Armenia Minor Krallığını da ilhak ederek Roma'nın sınırlarına katmıştır.²⁷ Armenia Minor Krallığı'nın ele geçirilmesiyle birlikte Pontus bölgesinden, Province Syria'ya kadar olan tüm sınır doğrudan Roma hâkimiyetine girmiştir.²⁸ Province Syria sınırlarında kalan Maraş ve çevresi İmparator Vespasianus atadığı valilerin idaresinde Roma sınırlarında dâhil edildikten sonra sınır güvenliğinin sağlanması için Zeugma ve Samosata kentlerine lejyon birlikleri konuşlandırılmıştır.²⁹

Roma İmparatoru Vespasianus, Province Syria içinde çeşitli imar faaliyetlerinin yapılmasını sağlamış ve bu kapsamda Antiokheia ve Orentis gibi önemli kentlerde temiz su taşıma sistemlerini kurdurarak askerlerin ve kent halkının ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Antiokheia merkezinde bulunan darphane üretimine devam etmiş olmasına rağmen Vespasianus döneminde darp edilen sikkelerin detayları hakkında mevcut arkeolojik kazılardan çıkan buluntuların yetersizliğinden dolayı detaylı bilgiler mevcut değildir. Maraş ve çevresi Province Syria içinde kalmasına rağmen merkezi yönetim kenti Antiokheia olmuştur. Bundan dolayı yapılan faaliyetlerin büyük çoğunluğu Antiokheia ve çevresini etkilemiştir. Maraş ve çevresi hakkında İmparator Vespasianus döneminde yapılmış olan yapı ve imar faaliyetleri hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir.³⁰ İS 70-72 yılları arasında görev yapan Province Syria Valisi Paetus'un yerine Aulus Marius Celsus'u atamıştır. Ancak Celsus'un valilik dönemi bir yıllık bir süre olduğundan dolayı, görev süresi boyunca Province Syria'nın sınırlarında kalan Maraş ve çevresindeki faaliyetleri hakkında bilgi mevcut değildir.³¹

Province Syria valisi Celsus'un görev süresi bittikten sonra, İS 73 yılında Marcus Ulpius Traianus yeni vali olarak atanmıştır.³² Province Syria Valisi Traianus, gelecekte (İS 98 – İS 117) Roma İmparatoru olacak olan Traianus'un babasıdır.³³ Province Syria valisi Ulpius Roma'nın doğusunda daha önce askeri sıfatla görev yapmış

²⁷ Redgate, *The Armenians*, 89; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573-574; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 146; Patricia Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine* (London: Routledge, 2015), 483-484.

²⁸ Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 146; Magie, *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*, 573-574.

²⁹ Breeze, *The Frontiers of Imperial Rome*, 117.

³⁰ Butcher, *Roman Syria And The Near East*, 164-216; Brian Campbell, *The Roman army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook* (London: Routledge, 2006), 124; Robert K. Sherk (ed.), *The Roman Empire: Augustus to Hadrian* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 129.

³¹ Linda Jones Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity* (London: Routledge, 2004), 87; John D. Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99* (London: Routledge, 2003), 79-81; Levick, *Vespasian*, 164.

³² Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 311; Levick, *Vespasian*, 164; John Hazel, *Who's Who in the Roman World* (London: Routledge, 2002), 308.

³³ Garzetti, *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*, 311; Hazel, *Who's Who in the Roman World*, 308; Gary K. Young, *Rome's Eastern*

rütbeli bir komutan olduğu için bölgeye yabancı değildir.³⁴ Ulpius'un görevi sırasında Province Syria'daki yolları restore ettirmiştir. Ayrıca Ulpius, görevi sırasında sınır taşları diktirmiş olmasına rağmen Maraş ve yakın çevresinde sınır taşlarına günümüzde rastlanılmamıştır. Ayrıca Germanicia'nın komşu kentlerinden olan Zeugma'daki Kara Su çayı yakınlarında bir yol inşa ettirerek Province Syria'nın yönetim merkezi Antiokheia kentine mesafenin kısaltılmasını sağlamıştır.³⁵

Roma İmparatoru Vespasianus döneminde, Parth Kralı Vologeses, Alan saldırılarına karşı ittifak yaparak birlikte bir askeri birlik oluşturmayı teklif etmiştir. Fakat bu teklif Alanların Roma sınırlarına tesiri olmadığından dolayı Vespasianus tarafından reddedilmiştir.³⁶ Ayrıca İmparator Vespasianus'un oğlu Domitianus kendini kardeşi Titus gibi göstermek istemesinden dolayı Alanların üzerine sefere çıkmak istemesine rağmen bu istek reddedilmiştir.³⁷ Alanlara karşı ittifak teklifinin reddedilmesi Roma ile Parthlar arasında siyasi gerilimi başlatmış ve bu süreç Maraş ve çevresinin de dâhil olduğu Province Syria'nın işgal boyutuna kadar ilerlemiştir. Bu dönemde Maraş ve çevresinin sınırları içerisinde olduğu Province Syria, İS 77 yılında Parthlar tarafından işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına rağmen eyaletin valisi Ulpius'un başarılı diplomatik hamleleri ve askeri savunma refleksi sayesinde engellenmiştir. Ulpius, İS 73 yılında atandığı Province Syria'nın işgal edilmesinin engelledikten bir yıl sonra İS 78 yılında Province Asia valisi olarak yeni görevine atanmıştır.³⁸ Ulpius'un Asia valisi olmasından sonra Province Syria'ya yeni vali olarak İS 78 yılında Lucius Ceionius Commodus atanmıştır. Commodus, Vespasianus'un impara-

Trade: International Commerce and Imperial Policy 31 BC-AD 305 (London: Routledge, 2003), 100.

³⁴ Julian Bennett, *Trajan: Optimus Princeps A Life and Times* (London: Routledge, 1997), 15-19; Levick, *Vespasian*, 30.

³⁵ Denis van Berchem, "Une inscription flavienne du Musée d'Antioche", *Museum Helveticum*, Vol. 40, No. 3 (1983), 185-196; Campbell, *The Roman army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*, 124; Sherck (ed.), *The Roman Empire: Augustus to Hadrian*, 129; Levick, *Vespasian*, 166; Hazel, *Who's Who in the Roman World*, 308; Jonathan P. Roth, *The Logistics of the Roman Army at War: 264 BC-AD 235* (Leiden: Brill, 1999), 173-174; Peter Edwell, *The Euphrates as a Boundary between Rome and Parthia in the Late Republic and Early Empire*, (Oxon, Routledge, 2008), 40-42.

³⁶ Homer Curtis Newton, *The Epigraphical Evidence for the Reigns of Vespasian and Titus* (New York: Andrus and Church, 1901), 19; Garzetti, *From Tiberius to the Antonines* (Routledge Revivals): *A History of the Roman Empire AD 14-192*, 257; John Rich – Graham Shipley, *War and Society in the Roman World* (No. 5) (London: Psychology Press, 1993), 233-234; Bennett, *Trajan: Optimus Princeps*, 19.

³⁷ Rich – Shipley, *War and Society in the Roman World* (No. 5), 233-234; Garzetti, *From Tiberius to the Antonines* (Routledge Revivals): *A History of the Roman Empire AD 14-192*, 257; Newton, *The Epigraphical Evidence for the Reigns of Vespasian and Titus*, 19; Bennett, *Trajan: Optimus Princeps*, 19.

³⁸ Newton, *The Epigraphical Evidence for the Reigns of Vespasian and Titus*, 19; Hazel, *Who's Who in the Roman World*, 308.

torluğu döneminde atadığı son vali olmasına karşın görevine İmparator Titus döneminde de devam etmiştir. Roma İmparatorluğu'nda karışıklık döneminde doğu ordu-sunun desteği ile imparator olan Vespasianus, İS 79 yılında hayatını kaybetmiştir.³⁹

2. İmparator Titus Dönemi

İmparator Titus, İS 79 yılında imparator olmasına rağmen imparatorluğu halefi gibi uzun süreli olmamıştır. Roma İmparatoru Titus, iki yıl imparatorluk yaptıktan sonra İS 81 yılında hayatını kaybetmiştir. Titus'un imparatorluğu kısa süreli olmasından dolayı Maraş ve çevresinin içinde olduğu Province Syria ile ilgili idari olaylar hakkında bilgi mevcut değildir. Bu dönemde Roma'nın doğusunda önemli olaylar yaşanmamıştır.⁴⁰ Titus, İS 81 yılında hayatını kaybettikten sonra kardeşi Domitianus, Roma İmparatoru olmuştur.⁴¹

3. İmparator Domitianus Dönemi

İmparator Domitianus'un saltanatında haleflerine göre Roma'nın doğusunda siyasi ve askeri olayların yaşanmadığı sakin bir dönem olmuştur. Judea bölgesini yöneten II. Herod Agrippa'nın ölümü sonrasında yönettiği bölge Maraş ve çevresinin içinde olduğu Province Syria'nın sınırlarına dâhil edilmiştir.⁴² Vespasianus ve Titus dönemlerinde Province Syria valisi olarak görev yapan Ceionius görevden alınarak yerine Consul Titus Atilius Rufus atanmıştır.⁴³ Province Syria valisi Rufus İS 84 yılında görevi sırasında hayatını kaybetmiştir. Bundan dolayı Rufus'un yaptığı faaliyetler hakkında bilgi mevcut değildir.⁴⁴ Rufus'un valiliği sonrasında İS 87 yılında Province Syria'ya, Publius Valerius Patruinus atanmıştır.⁴⁵ Province Syria Valisi

³⁹ Hall, Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity, 87; Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192), 152-153; Susan Wise Bauer, The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome (New York: WW Norton & Company, 2007), 925; Jason Moralee, For Salvation's Sake: Provincial Loyalty, Personal Religion, and Epigraphic Production in the Roman and Late Antique Near East (London: Routledge, 2004), 39.

⁴⁰ Eric Nelson, *The Complete Idiot's Guide to the Roman Empire* (London: Penguin Books, 2002), 201-202.

⁴¹ Dando – Collins, Mark Antony's Heroes: How the Third Gallica Legion Saved an Apostle and Created an Emperor, 242.

⁴² Butcher, Roman Syria And The Near East, 43; Henderson, Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan, 310.

⁴³ Ronald Syme, "Governors dying in Syria" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, (1981), 125-144.

⁴⁴ Syme, "Governors dying in Syria", 125-144; Campbell, The Roman army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook, 53; Newton, The Epigraphical Evidence for the Reigns of Vespasian and Titus, 37-38.

⁴⁵ Brian Jones, The Emperor Domitian (London: Routledge, 2002), 159-188; Hall, Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity, 87; Grainger, Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99, 42-43; Edward Dabrowa, The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus (Bonn: Habelt, 1998), 70-71.

Patruinus İS 87 – İS 90 yıllarında görev yapmış ve hayatını kaybetmiştir. Fakat görevi sırasında yaptığı idari faaliyetler hakkında bilgi mevcut değildir.⁴⁶

İmparator Domitianus döneminde Roma İmparatorluğu'nda sahte Nero olayı iç karışıklık olarak ortaya çıkmıştır. İS 88 yılında kendisini Nero olarak adlandıran bir kişi Province Syria'da kendisine taraftar bulmaya çalışmıştır. Sahte Nero muhtemelen Province Syria'nın her yerini dolaşarak destek görmeyi beklemesine rağmen başarılı olamayınca Parth Krallığı'na sığınmıştır.⁴⁷ İmparator Domitianus, Parth Kralı Pacaros'tan sahte Nero'nun teslim edilmesini istemiştir. Ayrıca İmparator Domitianus, Province Syria valisine Patruinus'a askeri birlikler aracılığı ile Parth Kralı Pacaros'un korkutulması emrini vermiştir.⁴⁸

Patruinus sonrasında Province Syria Valisi olarak İS 90 yılında Aulus Bucius Lappius Maximus atanmıştır. Consulluk tecrübesi de bulunan Maximus yaklaşık İS 90-93 yılları arasında Province Syria valilik görevini ifa etmiştir. Province Syria valiliği döneminde yaptığı faaliyetler hakkında bilgi olmamasına karşın kariyerinde Roma ordusu ve devlet kademlerinde görev yapmış ve İS 102 yılında hayatını kaybetmiştir.⁴⁹ Patruinus'un yerine yaklaşık olarak İS 93-94 Gaius Octavius Tadius Tossianus Lucius Javolenus Priscus'u Province Syria Valisi olarak görevlendirmiştir. Javolenus, ünlü hukukçu ve Cassian Hukuk okulunun başkanı olarak görev yaptığı Roma kaynaklarında bilinmektedir.⁵⁰ Görev süresi çok kısa olan Jovalenus döneminde yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi yoktur. Jovalenus, kariyerinde Roma

⁴⁶ Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus, 70-71*; Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*, 87; Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, 42-43.

⁴⁷ Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, 63; John Drinkwater, *A Chronology of the Roman Empire* (London: Bloomsbury Publishing, 2010), 494; George van Kooten, "Matthew, the Parthians, and Magi: A Contextualization of Matthew's Gospel in Roman-Parthian Relations of the First Centuries BCE and CE", *Themes in Biblical Narrative Jewish and Christian Traditions*, ed. Peter Barthel and George van Kooten (Leiden: Brill Publishers, 2015), 580; Jones, *The Emperor Domitian*, 187-188; Miriam Griffin, *Nero: the End of a Dynasty* (London: Routledge, 2002), 214-215.

⁴⁸ Jones, *The Emperor Domitian*, 159; Griffin, *Nero: the End of a Dynasty*, 214-215; Drinkwater, *A Chronology of the Roman Empire*, 494; George van Kooten, "Matthew, the Parthians, and Magi: A Contextualization of Matthew's Gospel in Roman-Parthian Relations of the First Centuries BCE and CE", 580.

⁴⁹ Drinkwater, *A Chronology of the Roman Empire*, 494-495; Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*, 87; Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, 20-97; Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus, 71-72*; Benjamin H. Isaac, *The Near East Under Roman Rule: Selected Papers (Vol. 177)* (Leiden: Brill Publishers, 2018), 314-318; Simon Hornblower vd., "Luppius Maximus Aulus Bucius", *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 793. Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*, 87; Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, 20-97; Isaac, *The Near East Under Roman Rule*, 314-318; Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus, 71-72*; Hornblower vd., "Luppius Maximus Aulus Bucius", 793.

⁵⁰ Sara Elisa Phang, *Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 134; Campbell, *The Roman army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*, 57; Hazel, *Who's Who in the Roman World*, 147; Christopher Kelly, *Ruling the Later Roman Empire* (Harvard: Harvard University Press, 2006), 130-131; Hall, *Roman*

yönetim sisteminde çeşitli idari görevlerde bulunmuş başarılı bir devlet adamıdır.⁵¹ İS 81 yılında İmparator olan Domitianus, İS 96 yılında suikast sonucunda öldürülmesiyle dönemi sona ermiştir.⁵²

4. İmparator Nerva Dönemi

Domitianus'un ölümü sonrasında İS 96 yılında suikastı planlayanlar Marcus Cocceius Nerva'nın imparator ilan edilmesini sağlamıştır. Ancak İmparator ilan edilen Nerva halefleri gibi kendi gücünü kabul ettiremeyerek zayıf kalmıştır. Nerva kendi gücünü göstermek için Province Upper Germania valisi Marcus Ulpius Traianus'u evlat edinmiştir. Traianus, evlat edinilmesinden sonra İmparator Nerva tarafından ortak imparator ilan edilmiştir.⁵³ İS 96 yılında imparator olan Nerva'nın yönetimi çok kısa sürmüş ve İS 98 yılında hayatını kaybetmiştir. Nerva'nın kısa süreli imparatorluğundan dolayı Roma'nın doğusunda Maraş ve çevresindeki idari, siyasi ve askeri olaylar hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Nerva döneminde Province Syria valisi olarak Marcus Cornelius Nigrinus Curvatus Maternus görev yaptığı bilinmektedir.⁵⁴ Fakat Maternus'un, Province Syria valiliği görevi sırasında imparatorluğun çıkarlarına ters davranmasından dolayı görevden alınmıştır. Maternus'un yerine Quaestor rütbesindeki genç Senatör Aulus Larcius Priscus vali vekili olarak atanmıştır.⁵⁵ Ayrıca Germanicia'nın komşu kenti Zeugma'da konuşlanmış IV. Scythica lejyon komutanı da görevden alınmış ve vekil Vali Priscus, komutan olarak ataması yapılmıştır. Bununla birlikte XVI. Flavia Firma lejyonunun komutanı görevden alınmıştır. Bu durumda İmparator Nerva Maternus'un kendisine taraftar toplayarak olası bir iç savaş çıkarma tehlikesini önlemiştir.⁵⁶

Sonuç

Berytus: Beirut in Late Antiquity, 87; Hornblower vd., "Gaius Octavius Tadius Tossianus Javolenus Priscus", 1031; William Smith, Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology by Various Writers (London: John Murray, 1872), 556.

⁵¹ Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, 130-131; Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*, 87; Simon Hornblower vd., *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 2012), "Gaius Octavius Tadius Tossianus Javolenus Priscus", 1031; Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology by Various Writers*, 556; Phang, *Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*, 134; Campbell, *The Roman Army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*, 57; Hazel, *Who's Who in the Roman World*, 147.

⁵² Jones, *The Emperor Domitian*, 195; Wells, *The Roman Empire*, 170.

⁵³ Wells, *The Roman Empire*, 170; Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, 102; Bennett, *Trajan: Optimus Princeps*, 41-42; Goodman, *The Roman World 44 BC-AD 180*, 67-68; Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*, 175-178; Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire* (New York: Facts On File Books, 2002), 548.

⁵⁴ Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, 43-44; Levick, *Vespasian*, 172; Jones, *The Emperor Domitian*, 187-188; Bennett, *Trajan: Optimus Princeps*, 77; Hall, *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*, 87; Drinkwater, *A Chronology of the Roman Empire*, 501; Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus*, 75-77.

⁵⁵ Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus*, 75-77; Anthony Richard Birley, *Hadrian: The Restless Emperor* (London: Routledge, 2013), 35-88.

⁵⁶ Birley, *Hadrian: The Restless Emperor*, 35-88; Dabrowa, *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus*, 75-77.

İmparator Vespasianus'un doğu sınırlarında Roma çıkarları gereğince Kommagene Krallığını ilhak etmesi ile Province Syria'nın sınırları genişlemiştir. Bundan dolayı Germanicia, Zeugma ve Samosata kentleri üzerinde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Province Syria sınırlarına dâhil edilen kentler arasında Germanicia hakkında kaynaklarda bilginin olmaması Zeugma, Samosata ve Antiokheia kentlerinin gölgesinde kaldığını açık bir tezahürü olarak düşünülebilir. Ayrıca Zeugma ve Samosata kentleri yeni düzenlemeler kapsamında askeri birlikler konuşlandırılması ile savunma sistemlerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Kommagene Krallığı, Roma – Parth arasında tampon bölge olarak bulunmaktaydı. İmparator Vespasianus'un Kommagene Krallığını ilhak etmesiyle tampon bölge ortadan kalkmıştır. Kommagene Krallığı'nın bakiyesi olarak Roma sınırlarına geçen Zeugma ve Samosata kentlerine askeri birliklerin yerleştirilmesiyle birlikte Fırat Nehri'nin güvenliği sağlanarak, Parthların saldırılarına karşı koyarak olası işgalin önlenmesi amaçlanmıştır.

Province Syria sınırlarına dâhil edilen Kommagene Krallığı'nın kentleri idari sistemleri valinin yönetimine bağlı olmuştur. Böylece Province Syria da yaşanan siyasi, idari ve askeri olaylar bu kentleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Ayrıca valiler olası işgale karşı gerekli önlemleri alarak eyaletin ele geçirilmesini engellemeye çalışmışlardır. Province Syria, Roma İmparatorluk döneminde yapılan ilhaklar ile sınırları genişlemiş ve bu durum eyaletin öneminin artmasına neden olmuştur. Province Syria, öneminin artmasından dolayı burada görev yapan valilerin de daha yüksek rütbeli kişilerin arasından seçilerek atama yapılmasına neden olmuştur. Province Syria bulunduğu konum ve önem gereğince Roma İmparatorluk döneminde doğu seferlerinin merkez noktası olacaktır.

İmparator Vespasianus döneminde Province Syria valilerin kim olduğu bilinmesine rağmen bu valilerin Germanicia, Zeugma ve Samosata kentlerinde yapmış oldukları siyasi ve idari faaliyetler hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İmparator Titus dönemi çok kısa olduğu için kaynaklarda Maraş ve çevresi hakkında bilgi mevcut değildir. İmparator Domitianus dönemi Roma'nın doğusunda askeri ve siyasi olayların yaşanmadığı bir dönem olmuştur. Domitianus döneminde Province Syria'da görev yapan valiler hakkında bilgiler bulunmasına rağmen görev yaptıkları süre içerisinde Maraş ve çevresinde yaptıkları idari faaliyetler hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İmparator Nerva dönemi kısa süreli olmasına karşın Province Syria valisinin iç savaş çıkarma tehlikesi fark edilmiştir. İmparator Nerva iç savaş tehlikesini önlemek için Zeugma kentinde konuşlanmış IV. Scythica lejyon komutanı görevden alınmıştır. Fakat yaşanan bu iç savaş tehlikesinin Germanicia kentine yansımalarının detayları ile ilgili kaynaklarda bilgi yoktur.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Josephus. *The Jewish War, Volume I: Books 1-2*, çev. H. St. J. Thackeray. Cambridge: Harvard University Press, 1927.
- Josephus. *The Jewish War, Volume II: Books 3-4*, çev. H. St. J. Thackeray (Cambridge: Harvard University Press, 1927.
- Tacitus. *Histories: Books 1-3*, çev. Clifford H. Moore. Cambridge: Harvard University Press, 1925.
- Tacitus. *Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3*, çev. Clifford H. Moore-John Jackson. Cambridge: Harvard University Press, 1931.

Modern Kaynaklar

- Akşit, Oktay. *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27 – MS 192)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Akyüz, Serdar vd. “Historical earthquake activity of the northern part of the Dead Sea Fault Zone, southern Turkey”. *Tectonophysics* 426 (3-4) (2006), 281-293.
- Alıç, Samet. “Orta Çağlardan XX. Yüzyıla Kadar Maraş ve Çevresini Etkileyen Depremler”, *Maraş Araştırmaları* 5,ed. İbrahim Solak – Samet Alıç. 33-64, Konya: Palet Yayınları, 2024.
- Bauer, Susan Wise. *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*. New York: WW Norton & Company, 2007.
- Bennett, Julian. *Trajan: Optimus Princeps A Life and Times*. London: Routledge, 1997.
- Berchem, van Denis. “Une inscription flavienne du Musée d'Antioche”, *Museum Helveticum* Vol. 40, No. 3 (1983), 185-196.
- Birley, Anthony Richard, Hadrian: The Restless Emperor. London: Routledge, 2013.
- Boatwright, Mary Taliaferro. vd., *The Romans: From Village to Empire*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Breeze, David J. *The Frontiers of Imperial Rome*. Barnsley: Pen and Sword Books, 2011.
- Bunson, Matthew. *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York: Facts On File Books, 2002.
- Butcher, Kevin. *Roman Syria And The Near East*. London: The British Museum Press, 2003.
- Campbell, Brian. *The Roman army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*. London: Routledge, 2006.
- Chapot, Victor. *The Roman World*. London: Routledge, 2014.
- Dabrowa, Edward. *The Governors of Roman Syria from Augustus to Septimius Severus*. Bonn: Habelt, 1998.
- Dando – Collins, Stephen. *Mark Antony's Heroes: How the Third Gallica Legion Saved an Apostle and Created an Emperor*. New York: John Wiley & Sons, 2007.
- Drinkwater, John. *A Chronology of the Roman Empire*. London: Bloomsbury Publishing, 2010.
- Dumankaya, Oktay. “Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 66 (2019), 409-434.
- Dumankaya, Oktay. - Akdağ, Çağlar. “Kahramanmaraş'ın Kültür Turizmi ve Gelecek Stratejileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Turizm Rotası – Geçmişten Geleceğe Yeniden İnşa*, ed. Begüm İlbay Vatan. 39-48. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2024.

- Durant, Will. *Cesar and Christ: A History of Roman Civilization and of Christianity from Their Beginnings to AD 325*. New York: Simon and Schuster, 1944.
- Edwell, Peter. *The Euphrates as a Boundary between Rome and Parthia in the Late Republic and Early Empire*. Oxon, Routledge, 2008.
- Garzetti, Albino. *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14-192*. London: Routledge, 2014.
- George van Kooten, “Matthew, the Parthians, and Magi: A Contextualization of Matthew’s Gospel in Roman-Parthian Relations of the First Centuries BCE and CE”, *Themes in Biblical Narrative Jewish and Christian Traditions*, ed. Peter Barthel and George van Kooten 496-646. Leiden: Brill Publishers, 2015.
- Goldsworthy, Adrian. *Roman Warfare*. London: Cassell, 2009.
- Goodman, Martin. *The Roman World 44 BC–AD 180*. London: Routledge: 1997.
- Grainger, John D. *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*. London: Routledge, 2003.
- Griffin, Miriam, *Nero: the End of a Dynasty*. London: Routledge, 2002.
- Gutzwiller, Kathryn. *A Guide to Hellenistic Literature*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2008.
- Hall, Linda Jones. *Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity*. London: Routledge, 2004.
- Hardy, Ernest George. *Studies in Roman History*. New York: Macmillan Publishers, 1906.
- Hazel, John. *Who's Who in the Roman World*. London: Routledge, 2002.
- Henderson, Bernard William. *Civil War and Rebellion in the Roman Empire AD 69-70: A Companion to the “Histories” of Tacitus*. London: Macmillan Publishers, 1908.
- Henderson, Bernard William. *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*. Freiburg: Verlag Nicht Ermittlbar, 1969.
- Hornblower, Simon vd. “Luppius Maximus Aulus Bucius”, *The Oxford Classical Dictionary*. 793. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Isaac, Benjamin H., *The Near East Under Roman Rule: Selected Papers (Vol. 177)*. Leiden: Brill Publishers, 2018.
- Jones, Brian. *The Emperor Domitian*. London: Routledge, 2002.
- Kalaycı, Alaaddin. “Antik Dönem Depremlerinin Kahramanmaraş ve Çevresine Etkileri (İÖ 148 – İS 47)”, *Maraş Araştırmaları-5: “Deprem Özel”*, ed. İbrahim Solak vd. 1-18. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024.
- Kelly, Christopher, *Ruling the Later Roman Empire*. Harvard: Harvard University Press, 2006.
- Levick, Barbara. *Vespasian*. London: Routledge, 1999.
- Magie, David. *Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ*. New Jersey: Princeton University Press, 1950.
- Martin, Thomas R. *Ancient Rome: From Romulus to Justinian*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Mattern, Susan P. *Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate*. California: California University Press, 2002.
- Mellor, Ronald. *The Historians of Ancient Rome*. London: Routledge, 2002.
- Mommsen, Theodore. *A History of Rome under the Emperors*. London: Routledge, 2005.
- Moralee, Jason. *For Salvation's Sake: Provincial Loyalty, Personal Religion, and Epigraphic Production in the Roman and Late Antique Near East*. London: Routledge, 2004.
- Morrison, William Douglas. *The Jews Under Roman Rule*. New York: GP Putnam's Sons, 1890.
- Nelson, Eric. *The Complete Idiot's Guide to the Roman Empire*. London: Penguin Books, 2002.

- Newton, Homer Curtis. *The Epigraphical Evidence for the Reigns of Vespasian and Titus*. New York: Andrus and Church, 1901.
- Ok, Mehmet. – Dumankaya, Oktay. “Caesarea Germanicia’nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri”. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4(1) (2022), 99-139.
- Ok, Mehmet. “Germanicia’da Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Maraş Araştırmaları* 4. ed. İbrahim Solak – Samet Alıç. 11-27. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Penrose, Jane. *Rome and her Enemies: An Empire Created and Destroyed by War*. Oxford: Osprey Publishing, 2005.
- Phang, Sara Elisa. *Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Rich, John. – Shipley, Graham. *War and Society in the Roman World (No. 5)*. London: Psychology Press, 1993.
- Roth, Jonathan P. *The Logistics of the Roman Army at War: 264 BC-AD 235*. Leiden: Brill, 1999.
- Sartre, Maurice. *The Middle East Under Rome*. Harvard: Harvard University Press, 2005.
- Scarre, Chris. *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome*. London: Penguin Books, 1995.
- Semiz, Barış - Ok, Mehmet. - Dumankaya, Oktay. “Archaeometric Investigations of the Late Roman Period Red Slip Ware from Caesarea Germanicia (Kahramanmaraş, Southeastern Anatolia)”. *Archaeometry* (2024). 1–26.
- Sherk, Robert K (ed.), *The Roman Empire: Augustus to Hadrian*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Shotter, David. *Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome*. London: Routledge, 2005.
- Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology by Various Writers*. London: John Murray, 1872.
- Southern, Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2015.
- Stark, Freya. *Rome on the Euphrates: The Story of a Frontier*. London: Tauris Parke Paperbacks, 1966.
- Syme, Ronald. “Governors dying in Syria”. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. (1981), 125-144.
- Taşdöner Özcan, Kevser, “Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 8.XXIII, (2015), 97-118.
- Tekin, Oğuz. *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar (M Ö 12. - M S 4. Yüzyıllar Arası)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Tekin, Oğuz. *Eski Yunan Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Tekin, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Temizkan, Meltem. “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Kraliçe Antiokeia ve Yakın Çevresindeki Antiokeia Kentlerine Genel Bir Bakış”. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1(1) (2019), 36-52.
- Ürkmez, Özden. “Eski Çağ’da Maraş ya da Marqaşti Germanicia”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(2) (2014), 67-95.
- Webster, Graham. *Roman Imperial Army*. Oklahoma: Oklahoma University Press, 1998.
- Wells, Colin Michael. *The Roman Empire*. Harvard: Harvard University Press, 1995.

- Yıldırım, Ercüment – Kalaycı, Alaaddin, Roma İmparatorları Augustus'tan (İÖ 27) Vespasianus Dönemine Kadar (İS 72) Maraş ve Çevresi, *Maraş Araştırmaları-4*, ed. İbrahim Solak - Samet Alıç. 27-35. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Yıldırım, Ercüment. “Antik Yazarların Eserlerinde Zeugma”. *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, (2012), 93-113.
- Yıldırım, Ercüment. – Kalaycı, Alaaddin. “Makedon Krallığının Egemenliğinden (İÖ 334) Roma İmparatorluğuna Kadar Maraş ve Çevresi (İÖ 27)”, *Maraş Araştırmaları-3*, ed. İbrahim Solak – Samet Alıç. 9-23. Konya: Palet Yayınları, 2022.
- Yıldırım, Ercüment. “Roma – Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi”, *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, (2012), 45-64.
- Yıldırım, Ercüment. “Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar”. *Anadolu University Journal of Social Sciences/Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13(4) (2013), 167-182
- Yıldırım, Nurgül. – Temizkan, Meltem. “Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler”. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 4/4 (2018), 646-660.
- Yıldırım, Nurgül. – Temizkan, Meltem. “Seleukoslar Döneminde Yaşanan Suriye Savaşları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (2017), 117-131.
- Yıldırım, Nurgül. – Temizkan, Meltem. “The Wars of Dominion Between Seleucid and Parthian Kingdoms in Mesopotamia”. *History Studies International Journal of History* 13/4 (2021), 1357 – 1368.
- Young, Gary K. *Rome's Eastern Trade: International Commerce and Imperial Policy 31 BC-AD 305*. London: Routledge, 2003.

ASUR KRALI III. TIĞLAT-PİLESER DÖNEMİNDE MARAŞ VE ÇEVRESİNDE HAKİMİYET MÜCADELESİ

Ercüment YILDIRIM*

1. Giriş

MÖ XIII. yüzyılda Akdeniz'in kuzeyinden güneyine ilerleyen büyük bir göç hareketi başlamıştır. Bu göç hareketinin uzun süren bir kuraklık döneminin yıkıcı etkilerinden kurtulmak isteyen toplumlar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Göç eden toplumlar arasında Anadolu'nun batısında ve Yunan ana karasında yaşayan halklar da bulunmaktaydı. Bu toplumlar, Anadolu'daki Hitit Krallığı'nı ve Doğu Akdeniz kıyısındaki şehir devletlerini ortadan kaldırarak Mısır'a ulaşmış ve Nil Deltası'nda Mısır Kralı III. Ramses tarafından durdurulmuşlardır (Yıldırım, 2019: 140-148; Wainweight, 1939: 148-153; Knapp, & Manning, 2016: 99-149). Mısır yazıtlarında deniz halkları olarak isimlendirilen bu toplumların göçü tüm Ön Asya dünyasının etnik ve siyasi yapısını değiştirmiştir. Deniz Kavimleri Göçleri öncesinde Yunanistan'da Miken, Girit'te Minos, Kıbrıs'ta Alashia, Orta Anadolu'da Hitit, Kuzey Suriye'de Hurri-Mitanni krallıkları ile Mezopotamya'da Asur ve Kassit Hanedanlığı hüküm sürmekteydi. Bu krallıklardan sadece Asur ve Kassit, göç coğrafyasından uzak olmaları nedeni ile varlıklarını devam ettirmiş diğerleri yıkılmıştır. Nil Nehri'nin sağladığı tarımsal zenginlikten dolayı Mısır, dönemin en güçlü devleti olmasından dolayı göç ile gelen halkları durdurmayı başarmıştır (Drews, 2000: 161-190; O'Connor, 2000: 85-102).

Bulunduğu konum itibarıyla Maraş ve çevresi tarih boyunca üstünlük mücadelelerinin yaşandığı coğrafya olmuştur (Alıç, 2020:14). Hurri-Mitanni ile Hitit krallıkları zamanında da Maraş ve çevresi mücadele bölgesiydi. I. Şuppiliuma'nın bölgeye gerçekleştirdiği askeri seferlerden sonra Maraş ve çevresinin yönetimine Hititler hakim olmuş ve Orta Anadolu'dan Halep'e kadar uzanan tüm coğrafyayı kontrol etmişlerdir. Deniz Kavimleri göçünün hızlandığı II. Şuppiliuma döneminde Hitit Krallığı çok hızlı biçimde çökmüştür. Bu hızlı çöküş nedeniyle yaşanan gelişmeler konusunda geriye çivi yazılı kaynak kalmadığından krallığın yıkılışı konusunda bilgi sahibi olunamamaktadır. Fakat birkaç yüzyıl sonra Hitit kültürünü devam ettiren halkların Anadolu'nun güneydoğusunda küçük krallıklar halinde ortaya çıkması, Hitit toplumunun en azından bir kısmının günümüz Maraş ve çevresine çekilmiş ya da yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Asur metinlerinde geçen, Maraş ve çevresine hakim olan Gurgum Krallığı'nın Hitit kültürüne ait öğeler taşıyor olması bölgedeki Geç Hitit etkisini ortaya koymaktadır (Porter, 2003: 7-16; Şahin, 2019: 131-153).

Deniz Kavimleri'nin göçleri sonrasında Hitit Krallığı'nın yıkılmasının ortaya çıkardığı otorite boşluğunda çöl alanlarında yaşayan Arami kabileler, Kuzey Suriye ve

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, neshali@gmail.com

Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşmeye başlamışlardır. Tarımsal üretim açısından zengin topraklara yerleşen göçebe Arami kabileler, bir arada yaşadıkları toplumların kültürlerine uyum sağlayarak entegre olurken çöl yaşantısının getirdiği bazı kültürel özellikleri bölge halklarına kabul ettirmişlerdir. Böylece MÖ XIII. yüzyılda Maraş'ın da içerisinde bulunduğu bölgede Arami etkiler taşıyan ve Hitit kültürünün devamı sayılan Geç Hitit Krallıkları ortaya çıkmıştır. (Pınarcık, 2018: 383-406; Gökçe & Pınarcık, 2020: 147-176).

Arami kabileler hakkında ilk bilgileri Asur Kralı I. Adad-nirari'nin (MÖ 1305-1274) Anadolu'nun güneydoğusuna düzenlediği seferi anlattığı yıllıklarından almaktayız. I. Adad-nirari, Arami krallarını yendiğini ve onları geri çekilmeye mecbur ettiğini anlatmaktadır. (Hitti, 2004: 162-163). I. Adad-nirari'den sonra Asur kralı olan I. Tukulti-ninurta'nın (MÖ 1244-1208) yıllıklarında birçok Arami kabilesinin isimleri sayılmış ve bu kabilelerin boyun eğdirilip vergi ödemeye mahkum edildiği anlatılmıştır (Grayson, 1972: 58). I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) döneminde Asur ordularının Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye düzenledikleri askeri seferlerde Arami kabilelerin etkinliklerini kırmak için mallarını yağmaladıkları ve yüzlerce esir aldıkları kral yıllıklarından anlaşılmaktadır. (Yıldırım & Pekşen, 2013: 31-55; Schwartz, 1995: 249-258). II. Asur-nasirpal'e (MÖ 883-859) ait bir yazıtta Aramilerin ele geçirdikleri bölgelerden çıkarılmış olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum Arami kabilelerin Asur'un aleyhinde bölgede yayılma girişimlerinin olduğunu göstermektedir. Yine II. Asur-nasirpal, günümüz Diyarbakır ve çevresini yöneten Bit-Zamani kabilesinin kralı Amme-bali'nin askerlerini yenerek esir aldığı bir diğer yazıtında anlatmaktadır. Bu durum Arami kabilelerin bir yönetim sistemine bağlı krallıklarının oluştuğu ve ordu kurabilecek güçlerinin olduğunu göstermektedir (Fritz, 1996: 63-64; Yıldırım, 2024: 59-70).

Anadolu'nun güneydoğusuna büyük ordular ile seferler düzenleyen III. Salmanasar (MÖ 859-824) döneminde Asur orduları Fırat Nehri'nin batısına geçip Amanos Dağları'na kadar ilerlemişlerdir. Bu ilerleyiş esnasında yerel krallardan haraç olarak altın, gümüş, kalay, bronz gibi değerli madenler, öküz, koyun, at gibi canlı hayvanlar ile tekstil ürünlerini aldığı yıllıklarında aktarmaktadır (Lipinski, 2000: 166; Yamada, 2000: 121-122). Bu askeri seferlerin sonucunda Maraş'ın da içerisinde bulunduğu bölgeyi yöneten Geç Hitit krallıkları Asur'un askeri baskısı altında idarelerini devam ettirmek zorunda kalmışlardır.

2. Geç Hitit Krallıkları

Deniz Kavimleri Göçleri'nin ardından başlayan ve yaklaşık dört yüzyıl süren ara dönem "Karanlık Çağ" olarak anılmıştır. MÖ 12. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'de yeni bir yönetim sisteminin oluştuğu görülmektedir. Bölgede kurulan krallıkların eski Hitit eyaletlerinin parçalanmış ve çarpık bir siyasi teşekkülü olduğu anlaşılmaktadır. Bu siyasi teşekküller, "Şehir Devleti" terminolojisi ile tanımlanmıştır. Bu tanımlama bir kraliyet kenti etrafında örgütlen-

miş bölgesel krallıklar için kullanılmıştır. MÖ 1340 civarında Kuzey Suriye ve Anadolu'nun güneydoğusunu ele geçiren Hitit kralı I. Şuppiliuma, bölgenin en önemli kenti Karkamış'a bir vali yerleştirmiştir. Karkamış'a atanan valiler Hitit kraliyet ailesine mensup olmaktadır. Hitit krallığının sona erip Hattuşa'nın yıkıldığı dönemden sonra Karkamış, Hitit hanedanlığı soyundan gelen Büyük Kral Kuzi-Teşup'un soyundan gelenler tarafından yönetilmeye devam etmiştir (Hawkins, 1982: 372-441; Gunter, 2012: 797-815). Karkamış kısa sürede merkezi konumunu kaybetmiş ve bölgedeki her büyük kent, yerel yöneticisinin önderliğinde bağımsız krallığa dönüşmüştür. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Hititli şehir elitlerinin yerini alan Aramilerin ortaya çıkması, Asur krallarının şehirleri yağmalamasıyla artan iktisadi sorunlar, kültürel ve etnik farklılaşmanın getirdiği politik bölünmüşlük etkili olmuştur. Geç Hitit Krallıkları'nın bulunduğu coğrafyada tanınabilir başlıca dillerin, Luvice, Hititçe, Aramice, Fenikece, Hurrice ve Asurca olduğu görülmektedir. Bu kadar dilin konuşulması bölgede çok karmaşık bir etnik varlığının ispatıdır (Ussishkin, 1971: 431-437; Özer, 2021: 101-118).

Kargamış'ın Geç Hitit şehir krallıkları arasında en önemlisi ve büyüğü olduğu düşünülmektedir. Çünkü Hititlerin bölgeye idare edebilmek için seçtiği merkez olan Kargamış, Hitit kraliyet ailesine mensup kralların yönetiminde kalmıştır. Fakat Kargamış hiçbir dönem birleştirici bir rol üstlenememiş ve merkezi bir krallık oluşturamamıştır. Kargamış'tan bağımsızlığını ilan eden şehirler yerel yöneticiler tarafından idare edilmişlerdir. Kargamış, Asurlular tarafından ele geçirilerek bağımsızlığına son verilmiştir (Kinal, 1958: 69-77).

Melid, Malatya il merkezinin yedi kilometre kuzeydoğusunda yer alan Arslantepe Höyüğü, krallığın merkezidir. Asur kral yıllıklarına göre Lalli isimli kral döneminde Melid, III. Salmanassar'a vergi vermiştir. Sonraki dönemde kral olan Tarhurnazi Asur'a karşı oluşan ittifakta yer almış ve II. Sargon'un bölgeye düzenlediği sefer sonrasında Asur krallığının bir parçası haline gelmiştir.

Tabal, Geçit krallıkları içerisinde en geniş sınırlara sahip olup antik çağda Kapadokya olarak bilinen coğrafyanın büyük bir kısmını Hititlerin yıkılışından sonra idaresi altına almıştır. Tabal bulunduğu konum nedeniyle hem Asur hem de Frigler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Asur'a olan uzaklığı nedeniyle Asur'un tam kontrolüne girmese dahi tarihi süreç içerisinde bir varlık gösterememiş ve ortadan kalkmıştır.

Pattin, günümüz Antakya civarında kurulmuş bir krallıktır. Krallığın ismi II. Asurnasirpal'in batı seferi sırasında Kral Lubarna'dan vergi aldığı yıllıklarda geçmektedir. III. Salmanassar döneminde Pattin Krallığı'nın bir bölümü Asur işgaline uğramıştır. Fakat Qalparunda adlı bir kralın Pattin'de yönetimi üstlendiği ve Asur'a vergi ödediği bilinmektedir. Asur'un yayılcı politikasının önemli hedeflerinden olan Pattin, Kral Qalparunda dönemi sonrasında Asur'a bağlanmıştır (Yıldırım, 2016: 701-718).

Kummuh Krallığı'nın sınırları Adıyaman ilinin kapladığı bölgeye lokalize edilmektedir. Krallığın merkezinin ise Samsat Höyük olduğu bilinmektedir. Asur kral yıllıklarına göre Kummuh kralı olan Qatazili Asur'a vergi ödeyip bağımsızlığını sürdürmüştür. Asur Kralı II. Sargon, askeri sefer sonrasında Kummuh'u ele geçirmiş ve halkını Güney Mezopotamya'ya sürgüne göndermiş ve yeni bir isyan girişinin önüne geçmiştir.

Que, Çukurova bölgesine lokalize edilirken Hilakku; Oue'nin batısındaki dağlık bölgelere yerleştirilmiştir. Que ve Hilakku'nun varlığını Asur metinleri ortaya koysa dahi bölgenin Asur yönetimine girdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. II. Sargon'un, Anadolu'nun güneydoğusunun büyük kısmını işgal ettiği seferde bölgeye asker gönderdiği tahmin edilmektedir.

Sam'al ya da Aramice isimi ile Bit Gabbar, İslahiye ilçesinde yer alan Zincirli Höyüğüne lokalize edilmiştir. Sam'al diğer Geç Hitit krallıklarından farklı biçimde erken dönemde Asur yönetimine geçmiştir. Sam'al'da bulunan yazıtlar, Batı Semitik dillerden olan Fenikece ve Aramca dilleri ile yazılmış olması kentin etnik yapısını göstermektedir.

Gurgum, Kahramanmaraş ve çevresine lokalize edilmesine rağmen krallığın merkezinin yeri konusunda hala tereddütler bulunmaktadır. Gurgum Krallığı'nın ismi II. Asurnasirpal döneminde zikredilmiş, III. Salmanassar'a Gurgum kralı Mutallu vergi ödeyenler arasında sayılmıştır. III. Adad-nirari, bölge krallıklarının oluşturduğu ittifaka karşı düzenlediği askeri sefer sonrasında Kummuh Kralı Uşpilulume ile Gurgum Kralı Palalam'ın oğlu Qalparunda'nın toprakları arasındaki sınırı belirlemiştir. Sonraki dönemlerde Gurgum kralı olan Tarhulara, Urartu Kralı II. Sarduri'nin öncülüğünde Asur Kralı III. Tiglatpileser'e karşı oluşturulan ittifaka katılmıştır. Asur Kralı III. Tiglatpileser, bu ittifakın ordusunu yenmişse de Gurgum Kralı Tarhulara'yı tahtından indirememiştir. Fakat tahtında uzun süre oturamayan Tarhulara'yı oğlu Mutallu öldürmüş durumu fırsat bilen II. Sargon, Mutallu'yu yenip MÖ 711 yılında Gurgum krallığını Asur'un eyaleti konumuna düşürmüş adını Marqasi¹ olarak değiştirmiştir (Yıldırım, 2017: 133-143).

3. Asur'a Karşı Kurulan Geç Hitit İttifakı

MÖ 744-727 yılları arasında Asur kralı olan III. Tiglat-pileser döneminde, Kahramanmaraş ve çevresinde hüküm süren Gurgum Krallığı, Malatya bölgesine ege-men olan Melid Krallığı, Adıyaman iline lokalize edilen Kummuhu Krallığı ve Halep'in kuzeyindeki Tell Rifat kentinden yönetilen Arpad Krallığı, Urartu Krallığı ile ittifak oluşturmuşlardır. Bu krallıkların oluşturmuş olduğu ittifakın temel amacı, Asur'un bölgeye yayılmasını engellemektir. Gurgum, Melid, Kummuhu, Arpad ve Urartuların müttefiklikleri ile ilgili bu krallıklardan günümüze ulaşan herhangi bir tarihi yazıt veya belge bulunmamasına rağmen Asur Kralı III. Tiglat-pileser'in yıllıklarından bilgi edinilebilmektedir (Dubovský, 2006: 153-170; Kurt, 2009: 1-13). Luvi dilinde "Kurkum" Asur kayıtlarında ise "Gurgum", "Bit Pa'alla" ve "Marqasi"

¹ Tarihi süreçte Maraş ve çevresinin isimleri hakkında bk. (Alıç, 2024:33).

gibi isimlerle anılan krallığın, Asur ile olan nüfuz mücadelesi uzun bir zaman devam etmiştir. III. Salmanassar (MÖ 858 – 824) döneminde Gurgum, Asur’a vergi ödeyerek bağımsızlığını sürdürürken, Mutallu isimli bir kral tarafından yönetilmektedir. III. Adad-narari (MÖ 811 – 789) döneminde ise Kummuh ile Gurgum krallıkları arasında süren çatışmanın, Asur kralı tarafından sona erdirildiği ve iki krallığın sınırının belirlendiği yıllıklardan bilinmektedir. III. Tiglat-pileser (MÖ 744 – 727) dönemine gelindiğinde, Gurgum’u Tarhulara isimli bir kralın yönetmiş olduğu Asur Kral yıllıklarından belirtilmektedir. Gurgum Kralı Tarhulara, büyük ihtimalle Asur’a vergi ödememek için Urartu Kralı II. Sarduri ile müttefik olmuş sonrasında Kummuhu, Melid ve Arpad krallıkları da bu ittifaka katılmıştır.

“Attar-şumki’nin oğlu Mati’il, Asur’a karşı isyan başlatarak (diğer krallıkların da) ayaklanmasını körükledi. Bize daha önce ettiği sadakat yeminini ihlal etti. Mati’il, Asur krallığına karşı düşmanca (bir içeriğe sahip) mektupları Hatti ülkesine (Gurgum – Kummuhu) ve Urartu Krallığına göndererek, bu krallıkları da bize düşman etti. Urartu ülkesinin kralı olan (II.) Sarduri (başta olmak üzere) Melid Kralı Sulamal, Gurgum Kralı Tarhulara onun (Arpad Kralı Mati’il) yardımına geldi. Kiştan ve Halpi bölgeleri arasındaki bir yerde, birbirlerinin gücüne güvenerek toplandıktan sonra savaş düzeni alarak hazırlandılar.” (Tadmor, 1994: 100-101).

III. Tiglat-pileser’e ait yıllıktan alınmış olan metinde, Asur’a karşı Gurgum Krallığı’nın da içerisinde bulunduğu geniş ittifakın nasıl kurulmuş olduğu anlatılmaktadır. Bölgedeki yerel krallıklar ile bölge dışından gelmiş olan Urartu’nun oluşturmuş olduğu bu ittifak, yakın gelecekte görülmesi muhtemel büyük Asur seferini önlemek amacıyla kurulmuş ve uzun zaman birbirleriyle düşmanlık yapan krallıkları bir araya getirmiştir. Asur yaklaşık bir yüzyıldan beri Anadolu’nun güneydoğusundaki Geç Hitit Krallıklarına yağma amaçlı askeri seferler düzenlemekte ve bölgeden topladığı vergiler ile geri çekilmekteydi. Fakat III. Tiglat-pileser döneminden itibaren Asurların bölgeye yerleşmek amacıyla askeri seferler düzenlediğini ve bölgeyi doğrudan kontrolleri altına almak istediği görülmüştür. Asurluların, ele geçirdiği bölgelerde katliamlar yapıp ve zorunlu nüfus nakilleri ile halkların demografik yapısını bozduğu bilinmekteydi. Bu nedenle yukarıdaki metinde anlatılan ittifakın oluşturulması zorunluluk haline gelmiş olmalıdır.

4. Gurgum’un Asur’a Bağlanması

Asur krallarının düzenli olarak askeri seferler gerçekleştirdiği bölgeden ağır haraçlar alınmış ve şehirler yağmalanmıştır. Asur’un bu yağmalama ve haraç almadaki temel amacının bu krallıkların güçlenip kendisine karşı koyma kabiliyeti kazanmama isteği olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Asur baskısından dolayı sıkıntı yaşayan krallıkların, fırsat bulduklarında isyan ettiği görülmektedir. Bu isyan girişimlerinin, Asur ordusu tarafından zalimce bastırılmış olduğu yine Asur kral yıllıklarından anlaşılmaktadır.

Asur’un askerlerinin dinlenmesine izin vermeden, (onları) yedirmeden ve içirmeden, kamp dahi kurdurmadan, gündüz ve gece (ilerleyerek) yedi fersah yürüdüm,

(sonrasında) onları yorgunluktan kurtulmalarına izin verdim. (...) Onlar hayatlarını kurtarmak için kaçtılar ve Urartu ülkesinin Sarduri'si tek başına katıra binerek gece kaçtı. (...) Huti şehriden ayrıldım. (...) Gurgum ülkesinin Tarhulara'sının 100 şehri ezip geçtim, Onun çevresindeki şehirleri de ele geçirdim. Tarhulara (...) (ile birlikte) (onun) ülkesinin önde gelen adamları hediye sepetleri ile birlikte önüme gelip Gurgum ülkesini yok etmemem için ayaklarını öptüler. Onlardan (hediyeleri) aldım ve Gurgum ülkesinden ayrılıp kampımı kurduğum (...) şehirlerine ulaştım.”(Lie, 1929: 38-39).

III. Tiglat-pileser, Gurgum, Melid, Kummuhu, Arpad ve Urartu ordularının savaş için beklediği haberini aldığı hızla ilerlemiş olduğu, alıntılanan metinde görülmektedir. Ne yazık ki çivi yazılı tabletin, müttefikler ile Asur arasındaki savaşın ayrıntılarını anlattığı bölüm okunamayacak derecede zarar görmüştür. Fakat metnin geri kalanında görüldüğü üzere ittifakın en büyük gücünü oluşturduğu düşünülen Urartu kralı, savaş meydanından kaçmak zorunda kalmıştır. Urartu Kralı II. Sarduri'nin, MÖ 743 yılında gerçekleştiği düşünülen savaştan kaçması, Asur Kralı III. Tiglat-pileser'in kazanmış olduğunu göstermektedir. Savaşı kazanan III. Tiglat-pileser, Gurgum Kralı olan Tarhulara'nın şehirlerini ele geçirilip yağmalatmıştır. Gurgum Kralı Tarhulara ise şehrinin önde gelenleri ile Asur kralına hediyeler sunarak III. Tiglat-pileser'in gazabına uğramaktan kurtulmuştur. III. Tiglat-pileser'in bu askeri başarısından sonra Kahramanmaraş ile çevresini egemenliği altında tutan Gurgum Krallığı'nın askeri ve siyasi gücü azalmıştır. II. Sargon (MÖ 722-705) döneminde ise Gurgum Krallığı, Asur'a bağlanmıştır (Yıldırım, 2017: 243-252).

5. Sonuç

Bronz Çağı'nın güçlü krallıklarının ortadan kalmasından sonra Ön Asya'nın büyük kısmını yönetimi altına almayı başaran Asur Krallığı, yazıyı kullandığı idari sistemi ve demir silahlara sahip kalabalık ordusu ile bütün krallıklardan haraç alabilir konuma gelmiştir. Asurların kurmuş olduğu idari mekanizmanın devam edebilmesi için eyaletler ile sürekli yazışmalar yapması gerekiyordu. Ayrıca Asur kralları başarılarını tanrılarına duyurmak için her yıl çıkmış oldukları seferleri ve bu seferlerde savaştıkları krallardan almış oldukları ganimetleri kil tabletlere kaydettiriyorlardı. Asurlulardan günümüze ulaşan bu kil tabletler, sadece Asur'un değil aynı zamanda bölgedeki krallıkların tarihi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde Anadolu'nun güneydoğusunu idare eden Geç Hitit krallıkları Luvi hiyeroglif yazısını sadece dini amaçlar için kullanmışlardır.

Sözlü emirlerle idare edilebilir küçük şehirleri idare eden Geç Hitit krallıkları idari amaçlarla yazıyı kullanmaya ihtiyaç duymamış olabilirler. Bu nedenle bu krallıkların tarihleri ile ilgili bilgiler kısıtlı kalmıştır. Fakat Asurlar kendi devlet kayıtlarını oluştururken Geç Hitit krallıklarına ait olayları da yazmışlardır. Bu kayıtlar sayesinde Geç Hitit krallıkları ile ilgili az da olsa bilgilerimiz bulunmaktadır. Asur kralları seferlere çıkarak savaştıkları krallıklardan yağmaladıklarını hazinelerine katmışlardır. Asur krallarının Anadolu'nun güneydoğusundaki Geç Hitit Krallıklarından olan

Gurgum bu durumdan etkilenmiştir. Asur kralları, askeri seferleri esnasında ulaştıkları Gurgum'dan gümüş, bronz, kalay gibi madenlerin yanı sıra köle ve büyük baş hayvanları savaş ganimeti olarak almışlardır. Asur kralları, Gurgum'da hakimiyetini devam ettirmek isteyen krallardan da vergi almış ve bölgeyi iktisadi bir gelir kaynağı olarak kullanmışlardır.

Asur krallarının ağır vergileri altında ezilen Geç Hitit kralları mevcut durumdan kurtulabilmek için bazı dönem bireysel bazı dönemde ittifaklar kurarak ayaklanmış oluşturdukları ordular ile Asur ilerleyişini engellemeye gayret göstermişlerdir. Çalışmamızın konusu da Urartu Kralı II. Sarduri öncülüğünde kurulan böyle bir ittifak teşebbüsüdür. Bu ittifak teşebbüsüne katılan krallıklardan biri olan Gurgum kralı Tarhulara, Asur krallarını topraklarını yağmalamasından ve vergi yükünden kurtulmak istemiş olmalıdır.

Urartuların ve Geç Hitit krallıklarının oluşturduğu müttefik ordu döneminin en güçlü ordusu olan Asurlu askerlerin önünden kaçmak zorunda kalmıştır. Asurlar her ne kadar zafer kazanmış olsa dahi isyan öncesindeki siyasi nüfuzunun bir kısmını kaybetmiş olmalıdır. Bu nedenle III. Tiglat-pileser, Tarhulara'nın Gurgum kralı olarak kalmasına müsaade etmiş ondan hediyeler ve vergi almayı yeterli görmüştür. Belki de Asur ordusu yapılan savaş esnasında yıpranmış ve ordusunu dinlendirmeyi düşünen III. Tiglat-pileser, yeni bir savaşı göze alamamıştır. Gurgum kralı Tarhulara, tahtında kalmayı başarıp krallığını bir süre daha yönetse dahi II. Sargon döneminde krallıkta çıkan taht kavgası nedeniyle Asurlar, Gurgum'un ele geçirip eyalet haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Alıç, S. (2020). “Orta Çağ’da Maraş”, *Milli Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş*, Palet Yayınları, 14-18.
- Alıç, S. (2024). “Orta Çağlardan XX. Yüzyıla Kadar Maraş ve Çevresini Etkileyen Depremler”, *Maraş Araştırmaları* 6, Palet Yay, 33-64.
- Drews, R. (2000). “Medinet Habu: Ox carts, Ships, and Migration Theories”, *Journal of Near Eastern Studies*, 59(3), 161-190.
- Dubovský, P. (2006) “Tiglath-pileser III's campaigns in 734-732 BC”. *Biblica*, 87, 153-170.
- Fritz, V. & Davies, P. R. (1996). *The Origins of the Ancient Israelite States*. Continuum International Publishing Group.
- Gökçe, B., & Pınarcık, P. (2020). “Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler”, *Cedrus*, 8, 147-176.
- Gunter, A. C. (2012). Neo-Hittite and Phrygian Kingdoms of North Syria and Anatolia, 797-815. (Ed: D. T. Potts). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Blackwell Publishing.
- Hawkins, J. D. (1982). “The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *The Cambridge Ancient History*, 3(1), 372-441.
- Kınal, F. (1958). “Kargamış Şehri Tarihi Hakkında”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 16(3-4), 69-77.
- Knapp, A. B. & Manning, S. W. (2016). “Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean”, *American Journal of Archaeology*, 120(1), 99-149.
- Kurt, M. (2009). “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8(1) 1-13.
- Lie, A. G. (1929). *The Inscriptions of Sargon II, King of Assyria*. Amsterdam.
- Lipinski, E. (2000). *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*. Peeters Publishers.
- O'Connor, David (2000). The Sea People and Egyptian Sources. 85 – 102. (Ed. E. D. Oren). *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment*. University of Pennsylvania Press.
- Özer, S. N. (2021). “Geç Hitit Dönemi Kabartmalarında Tasvir Edilen Yemek Sahneleri ve Bu Sahnelerde Geçen Başlıca Objeler”, *Anasay*, (16), 101-118.
- Pınarcık, P. (2018). “Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler” *Belleten*, 82(294), 383-406.
- Porter, R. M. (2003). “Dating the Neo-Hittite Kinglets of Gurgum/Maraş”, *Anatolica*, 29, 7-16.
- Schwartz, G. M. (1995). “Pastoral Nomadism in Ancient Western Asia”, *Civilizations of The Ancient Near East*, 1, 249-258.
- Şahin, H. A. (2019). “Geç Hitit Beylikleri” *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 131-153.
- Tadmor, H. (1994). *The Inscriptions of Tiglath-Pileser III, King of Assyria*. The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Ussishkin, D. (1971). “Was Bit-Adini a Neo-Hittite or Aramaean State?”, *Orientalia*, 40(4), 431-437.
- Wainwright, G. A. (1939). “Some Sea-Peoples and Others in the Hittite Archives”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 25(1), 148-153.

- Yamada, S. (2000). *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmanesar III Relating to His Campaigns in the West*. Brill Press.
- Yıldırım, E. (2017). *Asur Kral Yıllıklarında Gurgum'a Yapılan Seferler*, Uluslararası Sempozyum: Antikçağda Maraş.
- Yıldırım, E. (2019). *Nil'in Tanrı Kralları*. Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Yıldırım, E. (2024) *Asur Çivi Yazılı Metinlerine Göre Bit-Zamani Krallığı Döneminde Yaşanan Siyasi ve Kültürel Gelişmeler*, Editörler: Abdusselam Ertekin vd., Şehir ve Tarih Maziden Atiye Diyarbakır, Ensar Yayınları, 59-70.
- Yıldırım, E., & Pekşen, O. (2013). Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik Ve Siyasi Etkiler. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 2013(13), 31-55.
- Yıldırım, N. (2016). Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci. *BELLETEN*, 80(289), 701-718.
- Yıldırım, N. (2017) "II. Sargon'un Aşşur-şarru-uşur'a Mektubu (ND 2759) Kapsamında M.Ö. 8. Yüzyılda Anadolu'nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme". *Cappadocia Journal of History and Social Science*, 8, 243-252.

ROMA DÖNEMİ'NDE JÜPİTER DOLICHENUS: KAHRAMANMARAŞ VE ÇEVRESİNDE KÜLTÜREL SÜREKLİLİK

Çağlar AKDAĞ*

Giriş

Roma inancı, kent-devlet modeline entegre olmuş, ritüel ve hukuk sistemleriyle iç içe geçmiş kurumsal bir yapıyı temsil etmektedir. Tarihsel süreç içinde çok tanrılı bir karaktere sahip olan Roma inancı, Yunan ve Etrüsk kültürlerinin yanı sıra doğu kökenli inançlarla da etkileşim hâlinde bulunmuş, senkretik bir yapıya evrilmiştir¹. Özellikle Anadolu kökenli Mithra inancı gibi doğu kültürünün Roma toplumunun dinsel yaşamında önemli bir rol üstlendiği ve Roma dininin bu etkileşimlerle zenginleştiği söylenebilir². İmparatorluğun varlığının korunması ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından merkezi bir role sahip olan bu inanç yapısı, tanrılarla insanlar arasında karşılıklı bir yükümlülük ilişkisi tesis etmiş; bu bağlamda, kurban sunma, kehanet ve Augur³ ritüelleri gibi uygulamalar tanrılarının iradesini anlamaya yönelik temel pratikler arasında yer almıştır⁴. Roma inanç, siyasi otoriteyle doğrudan bağlantılı bir niteliğe sahip olup, özellikle Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde Magistralar ve imparatorlar tarafından yönlendirilmiş, imparatorluk kültürüyle yönetim mekanizmasının bir parçası haline gelmiştir⁵. Augustus ile başlayan süreçte, imparatorların tanrılaşdırılması, Roma toplumunda din ile siyaset arasındaki ilişkinin güçlenmesine ve kamusal ritüellerin daha merkezi bir hale gelmesine yol açmıştır⁶.

Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte, farklı kültürel unsurlar inanç sistemine entegre edilmiş ve bu durum, Roma inancının en belirgin özelliklerinden biri olan senkretizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur⁷. Özellikle Doğu Akdeniz, Anadolu ve Mısır kökenli kültürler, Roma panteonuna eklenmiştir; İsis, Mithras ve Magna Mater gibi tanrılar, Roma halkı arasında geniş bir takipçi kitlesi bulmuştur⁸. Ancak, bu yeni inanç akımları her zaman yönetim erki tarafından kolaylıkla kabul edilmemiş; özellikle Bacchanalia gibi ritüeller, toplumsal düzeni tehdit ettiği düşünüldüğü için MÖ. 186 yılında yasaklanmıştır⁹. Roma inancı, tek tanrılı dinlerin yükselişiyle birlikte dönüşüm geçirmiştir; özellikle Hristiyanlık, devlet tarafından uzun

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD.

¹ Haynes, 1993, 141.

² Beard, North – Price, 1998, 26.

³ Aydın-Çakmak – Yıldırım, 2021,259.

⁴ Scheid, 2003, 111; Kaşka, 2017, 113-114.

⁵ Beard, North – Price, 1998, 245.

⁶ Turcan, 1996, 159; Edmondson, 2009, 297.

⁷ Webster, 1997.

⁸ Turcan, 1996, 75.

⁹ Beard, North – Price, 1998, 288.

süre baskı altına alınmış olmasına rağmen, IV. yüzyıldan itibaren resmi din olarak kabul edilmiştir¹⁰. Hristiyanlığın imparatorluk inancı haline gelmesiyle birlikte, geleneksel Roma inancı zayıflamış ve yüzyıllardır süregelen ritüellerin çoğu terk edilmiştir; ancak, Roma'nın dini mirası, kamusal ve hukuki sistemler aracılığıyla uzun süre varlığını sürdürmeye devam etmiştir¹¹.

Bu bağlamda, Roma'nın inanç yapısında Anadolu ve Suriye kökenli inançların¹² daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Roma panteonuna eklenen doğu kökenli tanrılar arasında en dikkat çekenlerden biri, Kommagene bölgesinde ortaya çıkan Jupiter Dolichenus kültüdür. Doliche Antik Kenti'nden köken alan bu tanrı¹³, ikonografik açıdan incelendiğinde, özellikle Hitit ve Kuzey Suriye fırtına tanrılarıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Jüpiter Dolichenus'un Roma panteonundaki dönüşümünü anlamak için ikonografik, epigrafik ve arkeolojik veriler sistematik olarak analiz edilmiştir. Hitit ve Asur dönemlerinden itibaren boğa üzerinde duran fırtına tanrısı tasvirlerinin Roma dönemi temsilcileriyle ilişkisi karşılaştırmalı ikonografi yöntemiyle incelenmiştir. Epigrafik kaynaklar taranarak tanrının adlandırma varyasyonları ve yayılımı değerlendirilmiştir.

Jupiter Dolichenus İnancı

Jupiter Dolichenus kültü, geniş bir coğrafyada etkili olmuş ve İtalya, Dacia, Dalmatia, Pannonia, Caesarea Germanicia, Doliche'nin yanı sıra Suriye, Mezopotamya ve Britannia'da da varlık göstermiştir¹⁴.

Jupiter Dolichenus, özellikle MS. I. ve III. yüzyıllar arasında Romalı askerler arasında yaygınlık kazanmış doğu kökenli tanrıdır¹⁵. M.S. 3. yüzyılda, Kommagene bölgesinde¹⁶ Doliche Antik Kenti'nin baş tanrısı konumunda bulunmuş ve uzun bir

¹⁰ Scheid, 2003, 173.

¹¹ Beard, North – Price, 1998, 364

¹² İnanç, bireylerin ve toplumların dünya görüşünü şekillendiren temel bir kavram olup, mitolojik anlatılar, rüya yorumları ve ritüeller aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Özellikle Eski Önasya toplumlarında inanç sistemleri, bireylerin düşünsel yapısını, toplumsal hiyerarşiyi ve yönetsel mesruiyeti belirleyen temel unsurlar arasında yer almıştır Ökse, 2021, 156-157.

¹³ Çobanoğlu – Winter, 2016, 230.

¹⁴ Shotter, 2004, 88. Blömer (2017) son yıllarda gerçekleştirilen kazılarda Jupiter Dolichenus kültüne dair önemli yeni bulgular ortaya çıkarıldığını göstermektedir. Bu bulgular özellikle Dacia, Kırım ve İngiltere'nin kuzeyindeki Vindolanda gibi bölgelerde kültün varlığını destekleyen epigrafik ve arkeolojik kanıtları içermektedir. Ayrıca, Anadolu ve Suriye'de bulunan yeni kanıtlar, bu kültün Doğu Akdeniz'deki yayılımının önceden tahmin edilenden çok daha geniş olduğunu göstermektedir. Ancak, Blömer (2017), özellikle Küçük Asya ve Lübnan'da keşfedilen bronz el biçimli adak nesnelere ilişkin doğrudan Jupiter Dolichenus ile ilişkilendirilmesinin kesin olmadığını, bu nedenle bu tür bulguların dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

¹⁵ Bunnens, 2004, 57; Blömer – Winter, 2012, 1.; Blömer, 2017, 96. Commagene'deki Roma lejyonları ve tüccarlar, Dolichenus kültünü Avrupa'ya taşıyan ana unsurlar olmuştur. Dacia'daki Edessa'lı Aziz'e ait yazıtlar, Fırat'ın hemen karşısında, Commagene'ye komşu olan Osroene'den büyük bir nüfus grubunun buraya göç ettirildiğini göstermektedir. Bu nüfusun bir kısmının Dolichenus ibadetini benimsemiş olması mümkündür Sanders, 1902, 90.

¹⁶ Yıldırım, 2022, 11-18; Kalaycı 2024a, 5.

süre boyunca Doliche ve çevresinde tapınım görmüştür¹⁷. Jupiter Dolichenus'a dair en yaygın epigrafik kanıtlar adak yazıtlarından elde edilmektedir¹⁸. Bu yazıtlarda tanrının ismi genellikle I.O.M.D. (Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus) kısaltmasıyla belirtilmiştir. Bununla birlikte, antik kaynaklarda tanrının adı farklı biçimlerde kaydedilmiştir. Dolichenus, Dolychenus, Dolochenus, Dolicenus, Dolcenus, Dulcenus, Dulceno, Doliceno ve Dolucens gibi varyantlar, epigrafik belgelerde sıklıkla karşılaşılan formlardır¹⁹. Tanrının ismi genellikle bulunduğu coğrafi bölgeyle ilişkilendirilmiş olup, antik kaynaklarda Theos Dolikhenos, Deus Magnus, Cultumgenarum, Iuppiter Dolichenus ve Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus gibi adlarla anıldığı bilinmektedir. Bu farklı isimlendirme biçimleri, Interpretatio Romana çerçevesinde yapılan kültürel uyarlamalar ile dilbilgisel ve bölgesel varyasyonların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır²⁰.

Jupiter Dolichenus kültürüne ait 450'den fazla yazıt, özellikle Roma İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırlarında yoğunlaşmıştır. Ren-Tuna hattı, İtalya, Britanya, Kuzey Afrika ve Balkanlar gibi bölgelerde kültürün varlığına dair epigrafik kanıtlar bulunurken, Galya, Hispanya, Küçük Asya, Mısır ve Mezopotamya gibi bölgelerde bu tür kanıtlara rastlanmamaktadır²¹.

Kültürün adlandırma varyantlarının kökenini belirlemek için Doğu Akdeniz'deki Latince yazıtlar, Doliche kentiyle ilgili belgeler ve Syriyalı tüccarlar ile ruhban sınıfı tarafından bırakılan adak yazıtlarının incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca, Batı eyaletlerindeki erken yazıtların normatif formu en iyi yansıttığı düşünülmektedir. Kültürün adlandırma varyantlarının kökenini belirlemek amacıyla, Doğu Akdeniz'deki Latince yazıtlar, Doliche kentine ait belgeler ve Syriyalı tüccarlar ile ruhban sınıfı tarafından bırakılan adak yazıtlarının ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Batı eyaletlerinde bulunan erken tarihli yazıtların, kültürün isimlendirilmesine dair normatif formu en iyi biçimde yansıttığı düşünülmektedir. Böylelikle, isimlendirme varyantlarının bölgesel bir nitelik mi taşıdığı, yoksa imparatorluk genelinde ortak bir gelişim mi gösterdiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca varyantlardaki değişimin kültürün erken evresinde mi meydana geldiği, yoksa kültürün coğrafi yayılımıyla eşzamanlı olarak mı geliştiği gibi hususlar da ele alınmalıdır. ²². Roma Dönemi'nde Jupiter Dolichenus, Yakın Doğu'nun fırtına ve hava tanrısı ile özdeşleştirilerek yeni bir kimlik kazanmıştır²³. Kuzey Suriye ve Fırat kıyılarında yaygın olan yerel fırtına

¹⁷ Sanders, 1902, 85; Cumont, 1917,173-174; Schütte-Maischatz – Winter, 2001, 149; Winter – Blömer 2005, 79.

¹⁸ Nikolic, 2022.

¹⁹ Stewart, 1960, 40.

²⁰ Cumont, 1917, 74; Schütte-Maischatz – Winter, 2001, 150-151; Ratimorská – Minaroviech, 2009, 1; Collar, 2011, 217; Vágási, 2019, 538.

²¹ Vágási, 2019, 538.

²² Vágási, 2019, 538.

²³ Sanders, 1902, 84-85.

tanrısı Hadad/Adad, Roma İmparatorluğu döneminde farklı kültürel ve inanç unsurlarıyla birleşerek Doliche merkezli bir tapınım kazanmıştır²⁴. Bu süreç, bölgesel inanç sistemlerinin Roma'nın inanç yapısıyla kaynaşması sonucu ortaya çıkan senkretik bir yapı ile karakterize edilmektedir²⁵. Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafi etkisi sayesinde, Jupiter Dolichenus kültü askerî hareketlilik, ticaret ağları ve dini propagandalar yoluyla yayılmış ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde farklı yerel kimliklerle bütünleşmiştir²⁶.

Jupiter Dolichenus Kültü: Kökeni, İkonografik Evrimi ve Roma Dünyasındaki Dönüşümü

Tanrının ikonografisi, Bronz ve Demir Çağları boyunca bölgelere ve dönemlere göre farklılık arz etmekle birlikte, özellikle Yakın Doğu'nun fırtına tanrılarıyla benzerlikler taşımaktadır²⁷. İkonografik temsillerinde genellikle sakallı, uzun örgülü saçlı olarak betimlenen tanrı, konik ya da boynuzlu bir başlık takmakta ve Doğu'ya özgü tunik ile pantolon veya Roma askeri kıyafeti içinde tasvir edilmektedir²⁸. Çoğunlukla bir boğanın sırtında ayakta duran bir figür olarak betimlenen Jupiter Dolichenus, sağ elinde çift yüzlü balta, sol elinde ise şimşek demeti veya uzun bir mızrak tutmaktadır. Doliche ve çevresinde ele geçirilen arkeolojik buluntular, bu ikonografik geleneğin sürekliliğini ortaya koyarak tanrının Roma panteonuna dahil edilmesine rağmen kökeninin Yakın Doğu'nun eski inanç geleneklerine dayandığını göstermektedir²⁹. Bu bağlamda, Jupiter Dolichenus'un kültü, Roma İmparatorluğu'na entegre olmasına rağmen özgün biçimde yerel inançlarla harmanlanarak varlığını sürdürmüştür.

Hititler döneminde büyük önem taşıyan fırtına tanrısı kültü, M.Ö. 12. yüzyılda Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte zayıflamış, ancak Geç-Hitit/Neo-Hitit/Syro-Hitit Krallıkları'nın yükselişiyle yeniden güç kazanmıştır³⁰. Bu süreçte fırtına tanrısı, farklı ikonografik biçimlerde temsil edilmeye devam etmiş ve Roma Dönemi'nde Jupiter Dolichenus formuna evrilerek yeni bir tapınım biçimi kazanmıştır³¹.

Araştırmacılar bu dönüşüm sürecine dair çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. C. Sanders, kültün kökenlerini anlamak için Kuzey Suriye'deki Ba'al inancı ve tapınım pratiklerinin incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır³². A. B. Cook ise Hititlerin baş

²⁴ Doğan, 2021, 614.

²⁵ Schütte-Maischatz – Winter, 2001, 151; Erdil-Kocaman – Ögüt, 512; Doğan, 2021, 614.

²⁶ Akdağ – Ürkmez, 2018.

²⁷ Çobanoğlu – Winter, 2016, 237; Akdağ, 2019, 54-55.

²⁸ Henderson, 1927, 152;

²⁹ Erdil-Kocaman – Ögüt, 511-512.

³⁰ Erdil-Kocaman – Ögüt, 513.

³¹ Butcher, 2003, 337.

³² Dolichenus, Roma dünyasına II. yüzyılda Doğu kökenli bir tanrı olarak girmiştir. Antoninler, Doğu kültürüne olumlu yaklaşmış, Antoninus Pius da Jupiter Heliopolitanus adına bir tapınak inşa ettirmiştir. Sanders, 1902, 84.

tanrısı Teshub'un ikonografisinin Jupiter Dolichenus ile büyük benzerlik gösterdiğini ve bu geleneğin Roma dünyasında farklı bir biçimde sürdürüldüğünü öne sürmektedir³³. Jupiter Dolichenus'un ikonografisinde baba-tanrı kavramının ön planda olduğu düşünülmekte olup,³⁴ bu yönüyle tanrıya atfedilen kutsal alanlar ve ritüeller, kültürün gelişim sürecinin anlaşılmasında önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir³⁵. Bu bağlamda, Dolichenus'un ibadet merkezi olarak belirlenen Kommagene'deki Doliche, stratejik konumuyla dikkat çekmektedir³⁶. Samosata, Edessa, Caesarea Germanikeia (günümüz Kahramanmaraş) ve Antiochia ad Orontem'a uzanan dört Roma yolunun kavşağında yer alması, Doliche'yi hem inanç hem de ticari açıdan önemli bir merkez hâline getirmiştir³⁷.

Hellenistik-Roma Dönemi'nde Doliche, Edessa, Harran, Samosata, Antiochia ad Orontem ve Caesarea Germanikeia gibi kentler, antik kaynaklar ve epigrafik belgeler tarafından bölgenin önde gelen inanç ve ticaret merkezleri arasında zikredilmiştir. Ayrıca Roma yol ağının bu güzergâhlardan geçtiği, kilometre taşlarıyla belgelenecek arkeolojik olarak da desteklenmektedir³⁸. Doliche Antik Kenti'nde bulunan Jupiter Dolichenus kutsal alanının varlığı, XX. yüzyılın başlarında F. Cumont tarafından, yaklaşık 3 km uzunluğundaki bir tepe üzerindeki mimari kalıntılara dayanarak öne sürülmüştür³⁹. Ancak, 1997 yılında E. Winter tarafından gerçekleştirilen kazılarda, "Doliche, Duaları İştien Tanrı"ya adanmış bu kutsal alanda herhangi bir ikonografik temsile rastlanmamıştır⁴⁰. Bununla birlikte, bölgedeki epigrafik veriler, tanrıya yönelik adak yazıtlarının Romalı askerler tarafından bırakıldığını göstermektedir. Hellenistik dönemde Zeus Dolichenos, Roma dünyasında ise Iuppiter Dolichenus olarak kaydedilen isimler, tanrının her iki kültürdeki karşılıklarını yansıtarak, eski yerel isimlerinin tamamen kaybolmadığını ortaya koymaktadır⁴¹.

³³ Kuzey Suriye'de Teshub, Hadad (Adad) ve Baal hava tanrıları olarak bilinmekte olup, bazı araştırmacılar tarafından Iuppiter Dolichenus'un kökeniyle ilişkilendirilmiştir. Ancak, Teshub'un tasviri ikonografik açıdan Hitit İmparatorluğu Dönemi hava tanrısı betimlerinden farklıdır. Örneğin, Teshub genellikle sağ elinde balta, sol elinde yıldırım ve yanında bir kılıç ile yürür şekilde tasvir edilirken, Yazılıkaya kaya kabartmalarında boğa yerine iki isimsiz dağ tanrısının üzerinde durur ve sağ elinde bir kulüp tutar. İvriz kaya kabartmasında ise bükülmüş kollarıyla gösterilmiş ve elinde silah yerine üzüm salkımı tutmaktadır Collar, 2011, 218.

³⁴ Waites, 1923,34.

³⁵ Winter, 2008, 53; Blömmner – Winter, 2012, 4

³⁶ Yıldırım, 2012a, 104.

³⁷ Bouchier, 1921, 214.

³⁸ Bkz. *Tabula Peutingeriana.*; Sanders, 1902, s. 85-86.

³⁹ Hellenistik-Roma tapınağının varlığı, anıtsal mimarinin - arşitravin heykel parçaları, sütunlar ve yenden kullanılan yüksek kaliteli kül taş duvarcılık - geniş bir bazalt döşeli alanın kazılması ve "İEPATIKH" damgalı çatı kiremitlerinin miktarlarıyla doğrulanmaktadır Blömer – Facella, 2022, 114.

⁴⁰ Winter, 1998.; Winter – Blömmner 2005.

⁴¹ Doğan, 2021, 616.

Bu ikonografik süreklilik, tanrının Roma dünyasında benimsenme sürecinin ve yerel inanç sistemleriyle kurduğu ilişkinin daha ayrıntılı incelenmesini gerektirmektedir. Nitekim, Jupiter Dolichenus'un boğa sırtında tehditkâr bir duruş sergileyen betimlemeleri, onun "cezalandıran tanrı" kimliğini vurgulamaktadır⁴². Doliche ve çevresindeki buluntular, bu inancın Roma dünyasına adaptasyonunu ve dönüşümünü somut bir şekilde gözler önüne sererken, aynı zamanda bölgenin kültürel ve inanç dinamiklerinin çok katmanlı yapısını da ortaya koymaktadır⁴³.

Bu bağlamda, 2001 yılından itibaren Doliche Antik Kenti'nde gerçekleştirilen kazılar, oldukça geniş bir kutsal alanın varlığını ortaya çıkarmıştır. Kommagene bölgesinde yer alan Doliche (günümüzde Dülük, Gaziantep), Jupiter Dolichenus kültürünün geliştiği merkezlerden biri olarak kabul edilmektedir. Antik kaynaklardan Stephanus Byzantinos, bu kültürün ortaya çıktığı yer olarak Kommagene'deki Doliche'yi işaret etmekte ve burada tanrıya "Δολιχαῖος (Dolichaeos)" denildiğini belirtmektedir⁴⁴. Bölgede ele geçen bazalttan yapılmış bir stel, tanrının tapınım biçimini ve ona yönelik ritüelleri anlamada önemli bilgiler sunmaktadır⁴⁵. 2007 yılında kutsal alanda tespit edilen bu stel üzerinde tanrı ve eşi betimlenmiştir (**Resim 1**). Stelin ön yüzü iki ana sahneye bölünmüştür: üst bölümde tanrıların dünyası, alt bölümde ise iki erkek figürün bir sunak çevresinde adakta bulunma sahnesi yer almaktadır⁴⁶. Yüksek sivri başlıklı bu figürler, sol ellerinde bir dal tutmaktadır ve ikonografik olarak Antik Suriye ve çevresindeki rahip tasvirleriyle önemli benzerlikler göstermektedir⁴⁷.

Tanrının yanında yer alan kadın figürü, "Juno Dolichena" olarak tanımlanmaktadır⁴⁸. Tanrıça, sahnenin sağında bir geyik üzerinde betimlenmiş olup, tüm vücudunu örten bir giysi giymektedir. Giysisini tutan dört halkalı bir kemer, sol omzundan aşağıya sarkan bir manto ile tamamlanmaktadır. Başının arka kısmı tahrip olmakla birlikte, dörtgen formda yüksek bir başlık taşıdığı anlaşılmaktadır. Uzun saçları ensese doğru sarmakta, sağ elinde yuvarlak bir ayna, sol elinde ise bir nar tutmaktadır. Bu ikonografik öğeler, doğurganlık ve bereket sembolleri olarak değerlendirilmekte, tanrı ve tanrıça betimlemeleri erken dönem Kuzey Suriye ve Anadolu ikonografisiyle büyük benzerlikler göstermektedir. Geç Tunç Çağı'nda Gaziantep ve çevresinin Hitit Krallığı'nın etkisi altında olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, stel üzerindeki ikonografik unsurlar, Hitit sanatının ve Kuzey Suriye geleneklerinin bir sentezi olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Doliche bölgesindeki kült pratiklerinin yerel inanış-

42 Doğan, 2021, 620.

43 Doğan, 2021, 619.

44 Blömmer – Winter, 2012, 4.

45 Doğan, 2021, 619.

46 Blömmer – Winter, 2012, 4.

47 Millar, 1993, 244-245; Winter, 2008, 54.

48 Bunnens, 2007, 69.

lar ve büyük imparatorlukların inanç etkileri arasında dinamik bir ilişki içinde geliştiğini ortaya koymaktadır⁴⁹. Bu stel, alt bölümdeki kurban sahnesinde görülen Yunan-Roma formlarının etkisiyle daha geç bir döneme tarihlendirilmektedir. Ancak, stelin orijinal dikim yeri konusunda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla, yerel bir bağışçı tarafından kutsal alan sınırları içinde, açık alanda ve doğrudan zemin üzerine dikilmiş olmalıdır. Bölgede benzer bazalt stellerin yaygınlığı dikkate alındığında, bu tür anıtsal eserlerin kutsal alan pratiği içinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, bu steli adayan kişinin kimliğini belirten yazıtın eksik olması dikkat çekicidir. Güneydoğu Anadolu'da üretilmiş birçok bazalt stelinde adanmışlık ifadesinin eksik olması, bu geleneğin yerel bir özellik taşıdığını düşündürmektedir. Bu bulgular ışığında, Doliche'deki tapınım biçimlerinin, bölgenin çok katmanlı inanç ve kültürel yapısıyla şekillendiği anlaşılmaktadır⁵⁰. Stel üzerindeki detaylar, Demir Çağı ikonografisiyle büyük bir uyum göstermekte olup, bu durum, tanrının betimleme geleneklerinde uzun süreli bir devamlılığın mevcut olduğunu göstermektedir. Böylece, Doliche halkının kendi tanrılarını geleneksel ikonografik formlarıyla onurlandırmaya devam ettiği, kutsal alan içinde bulunan stelistik özelliklerden de açıkça anlaşılmaktadır. Özetle, bu eser, Demir Çağı'nda şekillenen ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kutsal alan içinde varlığını sürdüren bir kültürün güçlü bir yansıması olarak değerlendirilmelidir⁵¹. Bu süreklilik, Jupiter Dolichenus'un ikonografik özelliklerinin Hitit döneminden itibaren Yakın Doğu hava tanrılarının tasvirleriyle benzerlik göstermesiyle de desteklenmektedir. Tanrı, genellikle boğa üzerinde betimlenmiş olup, bu ikonografi ilk olarak Tunç Çağı'nda ortaya çıkmış ve farklı kültürel evrelerde dönüşerek varlığını sürdürmüştür⁵². Özellikle Hitit Krallık Dönemi'ne ait Karkamış mühürlerinde, boğa üzerinde duran tanrı tasvirlerine rastlanmakta⁵³ ve bu imgeler, Hellenistik Dönem'e kadar benzer formlarda devam etmektedir⁵⁴. Greko-Romen dünyasında ise bu ikonografi yeniden canlanarak farklı

⁴⁹ Bryce, 1998: 58.

⁵⁰ Henderson, 1927, 152.

⁵¹ Çobanoğlu & Winter, 2016, 237

⁵² Erdil-Kocaman – Ögüt, 511; Mellink, 1967,265-267. Hititlerde dağ tanrılarının hayvan biçimli temsillerinde sıklıkla boğa figürü tercih edilmiştir bkz. Bahar et all. 2018, dipnot 2.

⁵³ Akurgal, 1961: 77. Hititlerde boğa, gücü ve vahşiliğiyle hava tanrısıyla ilişkilendirilmiş, gök gürültüsü ve yağmurun verimli etkisini çağrıştırdığı için kutsal hayvanı olarak görülmüştür. Alacahöyük kabartmalarında hava tanrısının boğa üzerinde tasvir edilmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir. Tarımla yaşayan halkın, baş tanrısını boğa ile özdeşleştirmesi doğal bir süreçtir. Öte yandan, Baal Fenike'de en çok tapınılan tanrılardan biri olmuş, Baal Shamem kültü Esarhaddon döneminden itibaren Tyre'de varlığını sürdürmüştür. Bazı araştırmacılar, Fenike panteonuna girmeden önce Baal'ın Arami tanrısı Hadad ile özdeşleştirilmiş olabileceğini öne sürmektedir Kuşseven, 2007, 22-23. Darga, 1992 243.

⁵⁴ Bkz. Savaş, 2002, 124-125.

bir bağlamda yorumlanmıştır. Özellikle Pers etkisinin⁵⁵ ve Kommagene Kralı I. Antiokhos⁵⁶, un kült⁵⁷ anlayışının, Jupiter Dolichenus inancının biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir⁵⁸. Böylelikle, tanrının ikonografisi, Yakın Doğu'dan Roma dünyasına uzanan bir kültürel aktarımın somut bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait en erken *Jupiter Dolichenus* tasvirleri Kahramanmaraş⁵⁹, ve Antakya şehri ve Tell Ahmar yerleşiminde bulunmuştur. Bu bölgelerde Teşub, Hadad ve Ba'al⁶⁰ gibi bölgede tapınım gören hava tanrıları bilinmektedir⁶¹. Suriye-Hitit/Neo-Hitit/Geç Hitit Krallıkları'nın Asur Krallığı tarafından yıkılmasının ardından, fırtına tanrısına ait temsillerin giderek azaldığı⁶²; ancak boğa üzerinde duran tanrı ikonografisinin Hellenistik Dönem'de farklı isimlerle yeniden ortaya çıktığı gözlemlenmektedir⁶³. Bununla birlikte, bu ikonografinin sürekliliğinde yaklaşık 500 yıllık bir boşluk bulunmakta olup, bu kesinti, kültün gelişim sürecine dair bazı belirsizlikler yaratmaktadır⁶⁴. Söz konusu boşluk, yerel inanç sistemlerinin dönüşümü, farklı siyasi ve kültürel süreçler veya ikonografik geleneğin yazılı ve görsel kaynaklarda yeterince belgelenmemiş olması gibi çeşitli faktörlerle açıklanabilir.

⁵⁵ Arkeolojik bulgular, Pers dönemine tarihlenen mimari kalıntıları ve bunlarla ilişkili kurban ritüellerine ait kemik ve kül kalıntılarını doğrulamaktadır. Doliche tanrılarına adandığı düşünülen damga ve silindir mühürler, bronz süs eşyaları ve pişmiş toprak eserler bu bağlamda ele geçirilen küçük buluntular arasındadır. Ayrıca, Attika seramikleri ve Fenike camları gibi ithal objeler, bölgenin geniş bir ticaret ve kültürel etkileşim ağına sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen veriler, Dülük Baba Tepesi'nin Demir Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kesintisiz bir kutsal alan olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır Bkz. Blömmner – Winter, 2012, 3.

⁵⁶ MÖ 1. yüzyılda Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63) ve Kommagene Kralı I. Antiokhos (MÖ 69-36) gibi bazı krallar, hanedanlıklarının kökenini Akhaemenid soyuna dayandırmaktadırlar. Bkz. Tosun, 2022a, 392, dipnot.105.

⁵⁷ MÖ 1. yüzyılda I. Antiokhos'un evlilik ittifakları, siyasi ve kültürel ilişkiler, soy bağları, dostluk anlaşmaları ve dini birlik (panteon) gibi farklı alanlarda diplomasi faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. Bkz. Doğan – Tosun, 2021, 392. Ayrıca bu konu hakkında detaylı bir araştırma için bkz. Yıldırım, 2013b.

⁵⁸ Şahin, 1991: 100-101; Winter, 2008, 54-55.

⁵⁹ Bkz. Cumont, 1917, 190-191, Fig. 65.

⁶⁰ Jüpiter Dolichenus, bazı araştırmacılar tarafından "Dolichenin Ba'alı" veya "Dolicheli Ba'al" olarak tanımlanmaktadır. Ba'al kelimesi, "sahip" veya "efendi" anlamına gelen "Ba" kökünden türemiş olup, antik Yakın Doğu'da tanrılara hitap ederken sıklıkla kullanılan bir unvandır. Bununla birlikte, Jüpiter Dolichenus'un Ba'al ile doğrudan özdeşleştirilmesi yerine, bu tanrının farklı kültürel gelenekler içinde şekillenmiş güçlü bir hava tanrısı figürü olduğu ve farklı coğrafyalarda çeşitli nitelikler kazanarak ayrıştığı düşünülmektedir Kuşseven, 2007, s. 22.

⁶¹ Novak, 2005, 256; Winter, 2008, 54; Petrović, 2015, 324.

⁶² Ürkmez, 2018: 348; Bölgenin MÖ 8. yüzyılın sonlarında Asur İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmesine rağmen, burada belirgin bir kültürel veya etnik dönüşüm yaşandığını gösteren güçlü arkeolojik veya epigrafik kanıtlara rastlanmamıştır Bkz. Akkermans, 1993, 360-361.

⁶³ Erdil-Kocaman – Ögüt, 513.

⁶⁴ Ürkmez, 2019, 236.

Bununla birlikte, Hellenistik ve Roma dönemlerinde bu geleneğin yeniden canlanarak Greko-Romen panteonuna entegre edilmesi, kültürün uzun vadeli evrimi açısından dikkat çekici bir olgudur⁶⁵.

Kahramanmaraş ve Çevresinde Tespit Edilen Jupiter Dolichenus Tasvirleri

Jupiter Dolichenus kültü, özellikle Kuzey Suriye bölgesinde geniş bir coğrafi yayılım göstermiş olup, bu tanrıya ait ikonografik temsiller farklı yerel geleneklerle harmanlanarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda, Kahramanmaraş ve çevresinde bulunan kabartmalar, tanrının tapınım biçimleri ve kült pratiğinin evrimi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bölgedeki ikonografik kanıtlar, Jupiter Dolichenus'un Greko-Romen dünyasında bir savaşçı ve koruyucu⁶⁶ tanrı olarak kabul edilmesine rağmen, kökeninde Yakın Doğu'nun eski hava tanrıları ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bu kültürün en belirgin izleri, Kommagene ve Kuzey Suriye'de, özellikle Doliche Antik Kenti ve yakın çevresinde (Kekliktepe⁶⁷, Zafer Köyü⁶⁸, Alacakilise⁶⁹, Maraş⁷⁰, Perre⁷¹), tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye-Suriye sınırında yer alan (Zeytin-tepe⁷², Kurcuoğlu⁷³, Khaltan⁷⁴,) gibi bölgelerde de benzer kabartmalara rastlanmaktadır. Bu yerleşimlerin, tanrı kültürünün yayılımı ve dönüşümü açısından önemli merkezler olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Kappadokia ve Kuzey Suriye arasında bir geçiş güzergâhında konumlanan Caesarea Germanicia Antik Kenti⁷⁵, yerel hava tanrısı inancının Romalılar tarafından Jupiter Dolichenus'a dönüştürülerek nasıl ibadet edildiğini anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Jupiter Dolichenus kültürünün merkezlerinden biri olarak kabul edilen Doliche, yazıtlarda "Demirin Doğduğu Yer"

⁶⁵ Bunnes, 2004, 58.

⁶⁶ Kommagene Bölgesi'ndeki Dolichenus yerleşiminde MS 1-2. yüzyıllara tarihlenen üçgen formlu bronz bir kült objesi bulunmuştur. Üzerindeki *dexiosis* sahnesinde, Iupiter Dolichenus'un bir başka tanrı ile ittifak kurduğu tasvir edilmekte olup, bu sahne özellikle onun ittifakların koruyucusu rolüne yaptığı vurguyu öne çıkarmaktadır Tosun, 2022b, 195.

⁶⁷ Kuşseven, 2007, Fig. B.5.

⁶⁸ Kuşseven, 2007, Fig. B.2.

⁶⁹ Kuşseven, 2007, Fig. B.1.

⁷⁰ Kuşseven, 2007, Fig. B.4.

⁷¹ Perre'de keşfedilen ve Doliche doğumlu Gaius Iulios Paulos'a adanan adak steli, Jüpiter Dolichenus'un Roma askeri kıyafetleri içinde tasvir edildiği ender örneklerden biridir. 2001 yılında gün yüzüne çıkarılan stel, daha sonraki dönemlerde mezar taşı olarak yeniden kullanılmıştır. Üzerindeki betimde tanrı, zırh, kemer, pelerin ve kılıç ile donatılmış olup, sol elinde yıldırım, sağ elinde ise büyük olasılıkla çift başlı bir balta tutmaktadır. Ancak stelin alt kısmının kırılmış olması nedeniyle, figürün geleneksel ikonografisinde yer alan boğa tasviri günümüze ulaşmamıştır Bkz. Blömer, 2017, 99-100, Fig. 3.

⁷² Kuşseven, 2007, Fig. B.8

⁷³ Kuşseven, 2007, Fig. B.6

⁷⁴ Kuşseven, 2007, Fig. B.10

⁷⁵ Ürkmez, 2014; Dumankaya, 2018, 2019; Ürkmez, 2019, 316-317; 2021, Ok, 2021, 2023a, 2023b; Akyol et al., 2021; Ok ve Dumankaya, 2022; Yıldırım ve Kalaycı, 2022, 2023; Semiz et al., 2024 Alıç, 2024, 38-40; Yıldırım, 2024, 22; Solak, 2024, 66; Dumankaya – Akdağ, 2024, 41-42.

ifadesiyle anılmış olup, bu tanım kültün demircilik ve metal işçiliğiyle olan bağlantısına işaret etmektedir⁷⁶. Araştırmacılara göre, Doliche'deki hava tanrısı inancının temelinde iki önemli unsur yatmaktadır: Birincisi, tarımsal üretimin sürekliliği için gerekli olan yağışların sağlanması, ikincisi ise demir üretimi için uygun çevresel koşulların oluşturulmasıdır. Bu bağlamda, Demir Çağı toplumlarında benzer bir algının var olduğu, dönemin insanların bereket ve refah beklentisiyle fırtına tanrısına ibadet ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle tarımsal ekonomiye dayalı toplumlarda yağmurun hayati önemi göz önüne alındığında, fırtına tanrısı hem "bereketin sağlayıcısı" hem de "yıkıcı öfkenin temsilcisi" olarak çift yönlü bir doğaya sahip görülmüştür. Bu durum, bazı yazılı kaynaklarda fırtına tanrısının bir yandan bereketli yağmurlar nedeniyle "Sevilen", diğer yandan yıkıcı fırtınalar ve gök gürültüsü nedeniyle "Korkulan" bir figür olarak tanımlanmasına neden olmuştur⁷⁷. Bu çerçevede, Dülük Baba Tepesi'nin, Jupiter Dolichenus kültü için uygun bir ibadet merkezi olduğu düşünülmektedir⁷⁸. Ancak, dikkat çekici olan nokta, yerel olarak tapılan bu tanrının ikonografik olarak nasıl bir dönüşüm geçirdiğidir. Geç Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Jupiter Dolichenus adıyla sistematik bir biçimde ortaya çıkan kültün, Geç Demir Çağı ile Hellenistik Dönem arasındaki ikonografik sürekliliğine dair doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır⁷⁹. Bu eksiklik, kültün gelişim sürecine dair belirsizlikler yaratmaktadır.

Maraş Steli ve İkonografik Süreklilik

Geç Demir Çağı ile Hellenistik Dönem arasındaki ikonografik boşluk, dikkatleri Kahramanmaraş'ta bulunan Maraş Steli'ne çevirmektedir. Söz konusu stel, ikonografik ve epigrafik özellikleriyle bölgedeki inanç ve kültürel sürekliliğin izlerini sunan önemli bir bulgudur. Dikdörtgen formda, 91 cm yüksekliğinde, 56 cm genişliğinde ve 44 cm derinliğinde olan stel, üst kısmı tıraşlanarak kemerli bir yapı oluşturacak biçimde şekillendirilmiştir. Stelin ön yüzü üç ayrı bölüme ayrılmakta olup, merkezde

⁷⁶ Doliche'de demir üretimi veya işlenmesine dair kesin bir arkeolojik kanıt bulunmamakla birlikte, konu tartışmalı olmaya devam etmektedir. H.C. Richardson, Kommagene Krallığı'nın önemli demir yataklarına erişimi olduğunu belirtmiş, Arsemia'daki kazılarda Nymphaios'un Yeni Kale eteklerinde geniş demir cevherlerinin tespit edildiğini kaydetmiştir Richardson, 1937, s. 450. Ancak, bu kaynakların Roma Dönemi'nde kullanılıp kullanılmadığı belirsizdir. Öte yandan, "demirin doğduğu yer" ifadesinin bölgenin coğrafi yapısına veya toprak ana kavramına atıfta bulunabileceği de öne sürülmektedir Kuşseven, 2007, s. 34. Bazı araştırmacılar, Hitler tarafından dünyanın kaynağı olarak görülen bu inancın daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürdüğünü savunmaktadır. Teshub tapınağına ait yazıtlar, bu inancın kökenine dair önemli veriler sunmakta olup, bazı yorumcular bu unvanın doğrudan Teshub'a ait olması gerektiğini öne sürmektedir. Benzer ideolojik temaların, Jupiter Dolichenus kültüründe de yansıma bulduğu görülmektedir Richardson, 1937, s. 447.

⁷⁷ Erdil-Kocaman – Ögüt, 512.

⁷⁸ Mevcut arkeolojik bulgular, tepenin Tunç Çağı'nda kullanıldığına dair doğrudan bir kanıt sunmamaktadır (Shütte-Maischatz – Winter, 2004, s. 58; Kuşseven, 2007, s. 34). Bu durum, alanın ne zaman ve hangi gerekçelerle bir kült merkezi olarak seçildiği sorusunu gündeme getirmektedir. Tunç Çağı'ndaki yıkımların ardından burası uzun süre terk edilmiş bir alan mıydı, yoksa bilinçli bir şekilde yeni bir kutsal alan olarak mı inşa edildi? Ayrıca, buradaki yapı bağımsız bir yerel tapınak mıydı, yoksa daha geniş bir kült ağına mı dahildi?

⁷⁹ Suriye'nin bu dönemdeki tarihinin az araştırılmış olmasından kaynaklanabilir.

sağa dönük ve adım atar pozisyonda betimlenmiş bir fırtına tanrısı, sol kenarda ise sakalsız bir erkek figürü işlenmiştir (**Resim 2**). Arka yüzde bulunan Yunanca yazıt, stelin Geç Hellenistik Dönem’de yeniden kullanımını belgelemektedir. Stilistik analizlere göre stel, ikonografik olarak Geç Demir Çağı içerisinde, özellikle MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmekte; epigrafik bulgular ise daha geç dönemdeki kullanım evresini işaret etmektedir. Ön yüzünde fırtına tanrısının işlendiği bölüm ciddi tahribata uğramış olmakla birlikte, 1992 yılında B. Jacobs ve W. Messerschmidt tarafından yapılan çalışmalar sayesinde tanımlanabilmiştir. Fırtına tanrısı, yukarıya kaldırılmış iki eliyle betimlenmiş olup, sol elinde yıldırım demeti, sağ elinde ise sap delikli, iki ağızlı bir tören baltası tutmaktadır. Başında, Asur geleneğinde görülen boynuzlu bir başlık olduğu tahmin edilmekte, enseye inen ve büyük bir saç topuzuyla sonlanan saç modeli dikkat çekmektedir. Tanrının sakalı, Asur sanatında görülen karakteristik küt sakal biçiminde tasvir edilmiştir. Fırtına tanrısının hemen üstünde, yarım disk formunda kanatlı güneş kursu ve bunun hemen altında Ay Tanrısı’nı simgeleyen rozet motifi yer almaktadır.

Stelin yan yüzünde, profilden sola dönük, sakalsız bir yardımcı erkek figürü işlenmiştir. Bu figür, Yeni Asur dönemi ikonografisine özgü stil özellikleri taşımakta olup, alın hizasından başlayan dalgalı saç yapısı, omuz hizasına kadar devam etmektedir. Stelin arka yüzündeki Yunanca yazıt, Geç Hellenistik Dönem’de eserin kullanıldığını düşündürmektedir⁸⁰. Epigrafik incelemeler, yazıtın en erken I. Antiokhos dönemine ait olduğunu göstermekte, yazıtta geçen Zariaris isminin M.Ö. 190’dan itibaren Armenia’daki Artaxsiaden Hanedanlığı’nda asillerin isimleri arasında yer aldığı belirtilmektedir. Yazıtın Theos Epekoos’a adanmış olması, kültürün daha sonraki dönemlerde değişen inanç algılarıyla nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Stel, ikonografik olarak bilinen Jupiter Dolichenus betimlerinden bazı farklılıklar gösterse de, tanrının elinde tuttuğu balta ve şimşek demeti, Doliche kökenli tanrı tasvirleriyle ortak öğeler içermektedir. B. Jacobs, Maraş Steli’ni doğrudan Jupiter Dolichenus ile ilişkilendirmiş ve stel üzerindeki “Bar (oğul)” ön ekinin⁸¹, Doliche’de bulunan bazalt bir sunakta da görüldüğünü vurgulamıştır. Ayrıca, tanrının başlığında Ay Tanrısı’nın sembolik olarak yer alması, bazı Jupiter Dolichenus tasvirlerinde de görülen bir özellik olarak dikkat çekmektedir⁸².

Bu bağlamda, Maraş Steli’nin, Jupiter Dolichenus’un erken dönem tasvirleriyle önemli benzerlikler taşıdığı ve büyük olasılıkla “Duaları İşiten Tanrı” olarak adandığı düşünülmektedir. Stelin ön yüzündeki kabartmanın MÖ. VIII.-VII. yüzyıllara tarihlendirilmesi, onun⁸³ Geç Demir Çağı’ndaki tapınma pratiklerine işaret ederken, arka

⁸⁰ Jacobs – Messerschmidt, 1992, 108.

⁸¹ Jacobs – Messerschmidt, 1992, 110.

⁸² Ay tanrısı temsiliyeti için bkz. Natan, 2006, 1014.

⁸³ Bunnens, 2006, 116, fig. 72.

yüzündeki MS. I.-II. yüzyıla tarihlenen Yunanca yazıt, bu eserin yüzyıllar sonra yeniden kullanıldığını göstermektedir. Böylece, stel üzerindeki ikonografik detaylar, Doliche tanrısının kültürel sürekliliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilmekte ve Asur-Hitit etkilerinin, Roma Dönemi'nde bile varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır⁸⁴.

Bu ikonografik sürekliliği destekleyen bir diğer bulgu ise, M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen ve Maraş'ta doğrudan Jupiter Dolichenus olarak tanımlanan bir diğer steldir. Tanrı, sağa bakar şekilde bir boğa üzerinde ayakta durmakta, sol elinde yıldırım demeti tutmaktadır. Sağ eli yukarı kaldırılmış, ancak elinde ne olduğu tahribattan dolayı anlaşılmamaktadır. Boynuna sabitlenmiş, geriye dalgalanan kısa kollu bir pelerinde tamamlanan hiton bulunmakta ve ayaklarında yüksek çizmeler giymektedir. Bu betimleme, Jupiter Dolichenus'un Greko-Romen dünyasında nasıl kabul gördüğünü ve onun bölgedeki eski fırtına tanrısı inançlarıyla nasıl sentezlendiğini göstermektedir. Boğa üzerinde duran tanrı tasviri, Hitit ve Asur ikonografisinin sürekliliğini yansıtırken, Greko-Romen giysi unsurları ve duruş biçimi, kültürün Roma panteonuna entegrasyonunu ortaya koymaktadır⁸⁵ (Resim 3).

Bu ikonografik sürekliliğe katkı sağlayan bir diğer örnek ise, Zafer Köy Steli olarak bilinen ve yine M.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilen bir başka stel üzerindeki tanrı tasviridir. Bu stelde, tanrı sağa dönük olarak boğa üzerinde betimlenmiş olup, sivri sakallı olarak tasvir edilmiştir. Giysi detayları açısından, kısa bir tunik giymekte, beline sıkıştırılmış bir kılıç taşımakta ve sağ elinde çift ağızlı bir balta tutmaktadır. Sol elinde tuttuğu nesneyi tanımlamak zor olmakla birlikte, bunun büyük olasılıkla bir yıldırım demeti olduğu düşünülmektedir. Tanrının başlığı ise Kommagene Kralı I. Antiochus'un anıtlarında görülen taçların daha basit bir formuyla ilişkili olarak değerlendirilmiştir.

Bu ikonografik unsurlar, Jupiter Dolichenus kültürünün yerel geleneklerle nasıl harmanlanarak biçimlendiğini ve Kommagene Krallığı'nın ikonografisinde nasıl etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Boğa üzerinde duran tanrı figürü, bölgenin eski fırtına tanrısı inancını sürdürmekle birlikte, giysi ve başlık detayları onun Greko-Romen dünyasına entegrasyonunu açıkça ortaya koymaktadır (Resim 4).

Benzer ikonografik özellikler taşıyan bir diğer önemli örnek ise Kurcuoğlu Stelidir. Bu stel üzerinde tanrı, küçük bir boğa üzerinde sağa dönük olarak temsil edilmiştir. Kıyafetleri askeri bir giysi olarak yorumlanmakta olup, beline sabitlenmiş bir kılıç görülmektedir. Sağ elinde çift ağızlı bir balta, sol elinde ise şimşek demeti tutmaktadır. Tanrının başlığı üç bölüme ayrılmıştır ve bu tasarım, onun ikonografik kimliğini daha belirgin hale getirmektedir. Ek olarak, tanrının arkasından uzun bir at kuyruğu sarkmaktadır. Bu uzun kuyruk örgüsü, diğer kabartmalarda da görülen bir unsur olup, Suriye'de uzun bir ikonografik geleneğe sahiptir.

⁸⁴ Jacobs – Messerschmidt, 1992, 112.

⁸⁵ Kuşseven, 2007, 37, 85.

Zafer Köy ve Kurcuoğlu stelleri, Jupiter Dolichenus'un Kommagene ve Kuzey Suriye bölgesinde nasıl benimsendiğine ve yerel ikonografik unsurların Roma etkisiyle nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Özellikle başlık, giysi, silah ve duruş biçimleri, bu tanrının hem Yakın Doğu'nun eski fırtına tanrılarında gelen mirasını hem de Roma panteonuna entegrasyon sürecini gözler önüne sermektedir. (Resim 5).

Benzer ikonografik özellikler taşıyan bir diğer önemli örnek ise, Hatay yakınlarında tespit edilen Zeytintepe Stelidir. Bu stel, Başpınar yakınlarında bulunmuş olup, ikonografik detaylarıyla Jupiter Dolichenus'un tasvir geleneğine dair yeni veriler sunmaktadır. Tanrı, bu stel üzerinde sağa dönük iki küçük boğa üzerinde ayakta tasvir edilmiştir. Başında, üç parçaya bölünmüş silindirik bir Tiara bulunmakta olup, başlığın yanlarında çiftler halinde dört küçük boynuz yer almaktadır. Sakalı, göğsüne kadar uzanmakta, saçları ise bel boşluğu seviyesine kadar dalgalı biçimde uzanarak bir volüt motifiyle sonlanmaktadır. Giysi detayları açısından, tanrı askeri kıyafet içinde betimlenmiş, kuşağına büyük bir kılıç tutturulmuştur. Silahları ise, sağ elinde çift ağızlı balta, sol elinde ise yıldırım demeti olarak tasvir edilmiştir.

Zeytintepe Steli, bölgedeki Jupiter Dolichenus tasvirlerinin yalnızca ikonografik değil, aynı zamanda stilistik açıdan da yerel ve bölgesel özellikler taşıdığını göstermektedir. Burada kullanılan başlık ve saç formları, tanrının Hitit, Asur ve Greko-Romen geleneklerinden etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş ve Adıyaman'da tespit edilen bu tür kabartmalar, Jupiter Dolichenus'un ikonografisinin Roma Dönemi'ne kadar nasıl evrildiğine dair çok katmanlı bir yapı sunmaktadır. Bu bağlamda, bölgedeki steller, tanrının hem Yakın Doğu'daki köklerini hem de Roma İmparatorluğu'na entegrasyon sürecini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır (Resim 6).

Jupiter Dolichenus'un bölgedeki ikonografik evrimini anlamak için, Demir Çağı'ndan itibaren gelişen fırtına tanrısı tasvirleri önemli bir bağlam sunmaktadır. Tell Ahmar Stelleri⁸⁶, Kürtül⁸⁷, Körkün⁸⁸, Karkamış⁸⁹ ortostatları üzerinde yer alan tanrı figürleri, bu sürekliliğin erken dönem örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, Zeytintepe⁹⁰, Zaferköy⁹¹, Kurcuoğlu'nda⁹² bulunan fırtına tanrısı stelleri, Roma Dönemi'ne tarihlenen Jupiter Dolichenus tasvirleriyle doğrudan bir ikonografik bağlantı kurmaktadır⁹³.

Bu stellerde görülen saç tipleri, kısa tunikler ve tanrının silah olarak çift ağızlı balta ve yıldırım demeti tutması, Greko-Romen sanatıyla sentezlenen eski Yakın

⁸⁶ Bkz. Bunnens, 2004, Fig. 1A, 1B, 2A, 2B.

⁸⁷ Bunnens, 2004, Fig. Fig 2C, 3B.

⁸⁸ Bunnens, 2004, Fig. Fig 3C.

⁸⁹ Bunnens, 2004, Fig. 4B

⁹⁰ Bunnens, 2004, Fig. 6B.

⁹¹ Kuşseven, 2007, Fig. B.2.

⁹² Kuşseven, 2007, Fig. B.6

⁹³ Bunnens, 2004, 68-69.

Doğu geleneklerini gözler önüne sermektedir. Özellikle saç modellerinin kısa kesimli ve yukarı doğru kıvrımlı olması, Roma Dönemi Jupiter Dolichenus tasvirleriyle önceki Hitit ve Asur geleneği arasındaki bağlantıyı kanıtlar niteliktedir. Bölgedeki tüm bu bulgular, fırtına tanrısı kültünün Demir Çağı'ndan itibaren süregelen dönüşümünü ve Jupiter Dolichenus'un Roma panteonuna entegrasyon sürecini anlamak açısından kritik bir veri sunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Jupiter Dolichenus kültü, Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafi sınırları içinde yerel inanç sistemleriyle kaynaşarak, güçlü bir senkretik karakter kazanmış ve özellikle askeri çevreler aracılığıyla Roma dünyasına taşınmıştır. Kültün kökeni, Yakın Doğu'nun fırtına tanrıları geleneğine dayanmaktadır ve özellikle Hitit, Asur ve Neo-Hitit krallıkları tarafından benimsenmiş ikonografik bir mirası barındırmaktadır. Ancak, kültün Roma panteonuna entegrasyonu sürecinde bazı dönüşümler geçirdiği, özellikle Greko-Romen sanatsal öğelerle sentezlendiği ve bu süreçte yerel geleneklerin de etkili olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, Maraş Steli ve çevrede bulunan diğer Jupiter Dolichenus tasvirleri, Roma öncesi Yakın Doğu inanç sistemleri ile Roma Dönemi dinsel uygulamalarının birleştiği kritik noktalar olarak değerlendirilmelidir. Maraş Steli'nin M.Ö. 8.-7. yüzyıla tarihlendirilmesi ve Roma Dönemi'ne kadar kullanım görmesi, bu tanrının bölgedeki uzun süreli tapınımına ve ikonografik sürekliliğin kanıtlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Ön yüzündeki fırtına tanrısı betimi, Assur ikonografik geleneği ile doğrudan bağlantılı olup, elinde yıldırım demeti ve çift ağızlı baltasıyla tanımlanabilir nitelikler taşımaktadır. Stelin arka yüzünde yer alan M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlenen Yunanca yazıt, kültün Roma Dönemi'nde bile varlığını devam ettirdiğini ve yerel inançlarla bütünleşmiş bir formda yaşadığını göstermektedir.

Jupiter Dolichenus'un Roma dünyasındaki benimsenme süreci, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da süregelen hava tanrısı gelenekleriyle olan etkileşimlerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Hitit fırtına tanrısı Teşub, Kuzey Suriye'de Hadad ve Neo-Hitit döneminde yerel fırtına tanrılarıyla kaynaşan Doliche'nin tanrısı, Roma panteonunda Jupiter Dolichenus formuna bürünerek yeni bir tapınım biçimi kazanmıştır. Bu dönüşüm süreci incelendiğinde, özellikle Greko-Romen ve Doğu Akdeniz bölgelerinde kültün yayılımına dair bazı boşluklar ve ikonografik kopukluklar olduğu görülmektedir. M.Ö. 500-100 yılları arasındaki ikonografik boşluk, Hellenistik Dönem boyunca tanrının yeni bir formda yeniden tanımlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Zafer Köy, Kurcuoğlu ve Zeytintepe stelleri, Maraş Steli ile birlikte değerlendirilmesi gereken, Jupiter Dolichenus'un ikonografik sürekliliğini gösteren önemli arkeolojik bulgulardır. Özellikle Roma Dönemi'ne tarihlenen bu stellerin, Assur ve Neo-Hitit ikonografik geleneklerini sürdüren saç şekilleri, başlıkları, kısa tunikleri ve silahları, Roma dünyasına adapte olmuş bir Doğu kökenli tanrının kimlik dönüşümüne işaret etmektedir.

Bu noktada, ikonografik dönüşümün kültürel ve siyasal bağlamıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Roma'nın yayılma⁹⁴ süreci boyunca, bölgesel tanrıların devlet inançlarıyla kaynaştırılması, sosyal ve politik istikrar açısından önemli bir strateji olmuştur. Jupiter Dolichenus'un askeri birlikler aracılığıyla Avrupa ve Kuzey Afrika'ya yayılması, Roma'nın bu tanrıyı savaşçı bir kimlik kazandırarak benimsemesini de açıklamaktadır. Bu bağlamda, tanrının boğa üzerinde tehditkâr duruşu ve silahlarıyla savaşçı niteliklerinin ön plana çıkması, Roma askeri panteonundaki rolünü daha net bir biçimde tanımlamaktadır.

Öte yandan, Hitit, Asur ve Neo-Hitit dönemlerinde fırtına tanrısına yüklenen anlamlar göz önüne alındığında, bu tanrının sadece savaşçı bir figür değil, aynı zamanda doğa olayları ve bereketle de bağlantılı olduğu görülmektedir. Roma Dönemi'ndeki Jupiter Dolichenus tasvirleri, bu tanrının özellikle askeri ve siyasi gücün bir simgesi olarak algılandığını gösterse de, yerel halkın inanç pratiğinde tarımsal bereket ve doğal dengelerin sağlanmasıyla da ilişkilendirildiği düşünülmelidir.

Jupiter Dolichenus'un Roma panteonuna entegrasyon süreci, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da devam eden geleneklerin Greko-Romen din anlayışıyla kaynaşmasını temsil eden önemli bir örnektir. Maraş Steli ve diğer steller, Roma öncesi fırtına tanrısı ikonografisinin uzun süre devam ettiğini ve Roma Dönemi'nde bu ikonografik sürekliliğin belirli değişikliklerle birlikte korunduğunu göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafi etkisi sayesinde, bu kült senkretik bir yapıya dönüşmüş, farklı bölgelerde farklı formlarda kabul görmüştür.

Demir Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar uzanan bu uzun süreç, Doğu ve Batı kültürlerinin dinsel açıdan nasıl etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Jupiter Dolichenus'un fırtına tanrısı formu, Hitit ve Asur geleneğinden evrilerek Neo-Hitit ve Hellenistik dönemlerde dönüşüme uğramış ve Roma Dönemi'nde Jupiter kimliğiyle bütünleşmiştir. Bu ikonografik dönüşüm, Roma'nın kültürel ve politik entegrasyon stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bölgedeki arkeolojik ve epigrafik bulgular, Roma panteonunun dinamik yapısının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır ve Jupiter Dolichenus'un tanrı kimliği, bu bağlamda incelendiğinde yalnızca bir savaşçı tanrı değil, aynı zamanda çok katmanlı bir inanç sistemin ürünü olarak ele alınmalıdır.

⁹⁴ Yıldırım, 2012b; Yıldırım, 2013a, Kalaycı 2024b.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ç. – Ürkmez, Ö. (2018). “Antikçağ’ın uluslararası politikalarında propaganda aracı olarak kullanılan heykeltraşlık”. *Amisos*, 3(5), 322–340.
- Akdağ, Ç., “Hitit ve Ardılları Neo Hitit Figürlerinde Uyum ve Direnç: Tanrılar ve Krallar” ,*OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 53-68.
- Akkermans, P. M. (1993). Villages in the steppe: late Neolithic settlement and subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria. Berghahn Books.
- Akurgal, E. 1961. The Art of the Hittites. New York: Harry N. Abrams.
- Akyol, A. A., Ok, M., Dumankaya, O., (2021). “GermaniciaAntik Kenti Geç Roma Günlük Kullanım Kapılarının Arkeomerik Yöntemlerle İncelenmesi”. Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler Archeological Small Artifacts: Terracotta, Metal, Bone, Glass and Stone Artifacts, İçinde: Dumankaya, O., (Ed.), Doruk Yayınevi, 174 -191.
- Alıç, S. (2024). “Orta Çağlardan XX. yüzyıla kadar Maraş ve çevresini etkileyen depremler”. İ. Solak, S. Alıç, & M. E. Çelik (Ed.), Maraş Araştırmaları - 5: Deprem Özel (ss. 33-64). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Aydın-Çakmak, T. Yıldırım, A. (2021). “Geçmişten Günümüze Kehanet”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (Özel Sayı), 254-270.
- Bahar, H., Turgut, M., & Küçük, B. (2018). “Hititlerde yerleşim yeri-kutsal dağ ilişkisi üzerine bir mesafe önerisi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 403-424.
- Blömer, M – Winter, E. (2005). Iupiter Dolichenus–Der Gott auf dem Stier: Ein orientalischer Kult und seine Ursprünge. *Antike Welt*, 36(4).
- Blömer, M – Winter, E. (2012). Iuppiter Dolichenus. Vom Lokalkult zur Reichsreligion.
- Blömer, M – Facella, M., (2022). Dülük Baba Tepesi II. Inscriptions and Sculptures from the Sanctuary of Jupiter Dolichenus. *ASIA-MINOR-STUDIEN*, 101, 1-242.
- Blömer, M. (2009). Stelen mit Darstellungen lokaler Wettergottgestalten im römischen Nordsyrien. *M. BLÖYMER-M. FACELLA-E. WINTER (Hrsg.), Lokale Identität im Römischen Nahen Osten (Stuttgart 2009)*, 13-47.
- Blömer, M. (2017). “The cult of Jupiter Dolichenus in the East”. In S. Nagel, J. F. Quack, & C. Witschel (Eds.), *Entangled worlds: Religious confluences between East and West in the Roman Empire: The cults of Isis, Mithras, and Jupiter Dolichenus* (pp. 96–112). Mohr Siebeck.
- Bouchier, E. S. (1921). *A short history of Antioch: 300 B.C.–A.D. 1268*. Oxford University Press.
- Bryce, T. 1998. *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Clarendon Press.
- Bunnens, G. (2004). The storm-god in northern Syria and Southern Anatolia from Hadad of Aleppo to Jupiter Dolichenus. In *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität: Akten des religionsgeschichtlichen Symposiums “Kleinasien und angrenzende Gebiete vom Beginn des* (Vol. 2, pp. 57-81).
- Butcher, K. (2003). *Roman Syria and the Near East*. The British Museum Press.
- Collar, A. (2011). *Military networks and the cult of Jupiter Dolichenus*. *Asia Minor Studien*, 64, 217-246.
- Cook, A. B. (1925). *Zeus: a Study in Ancient Religion: Zeus god of the dark sky (thunder and lightning)*. 2 v (Vol. 2). University Press.
- Cumont, F. V. M. (1917). *Études syriennes*. A. Picard.

- Çobanoğlu, D., & Winter, E. (2016). "Iuppiter Dolichenus kültü ve kökenleri: Doliche'de Dülük Baba Tepesinin kutsal alanı". In E. DüNDAR, Ş. AKTAŞ, M. KOÇAK, & S. ERKOÇ (Eds.), *Lykhiarkhissa: Festschrift für Havva İşkan* (pp. 229–252). Ege Yayınları.
- Darga, A. M. (1992). *Hittit sanatı*. Dizi Anadolu Sanat Yayınları.
- Doğan, A. (2021). "Anadolu'da bir tanrı: Iuppiter Dolichenus". In L. G. GÖKÇEK, E. YILDIRIM, & O. PEKŞEN (Eds.), *Anadolu'nun eski çağlarında inanç olgusu ve yönetim anlayışı* (ss. 615-629). Değişim Yayınları.
- Doğan, T – Tosun, M. (2021). "*Kommagene Kralı I. Antiokhos'un Deksisosis Betimli Stelleri*". G. Masalcı Şahin & A. Doğan (Yay. haz.), in *Eskiçağda Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Ege Yayınları, 391-442.
- Dumankaya, O. (2021). "Caesarea Germanicia Sikkeleri Işığında Nehir Tanrısı Pyramos". İçinde: Dumankaya, O., (Ed.), *Çağlar Boyunca Nehirler Denizler ve Göller: Prehistoryadan Bizans Dönemine*, Doruk Yayınları, İstanbul, 558-572.
- Dumankaya, O.. (2019). "Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlem-ler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66), 409-434.
- Dumankaya, O. (2018), "Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and its Iconographic Assessment". *JMR*, 11 9 -27.
- Dumankaya, O – Akdağ, Ç. (2024). "Kahramanmaraş'ın kültür turizmi ve gelecek stratejileri üzerine bir değerlendirme", B. İ. Vatan (Ed.), in *Kahramanmaraş turizm rotası: Geçmişten geleceğe yeniden inşa*, İstanbul: Eğitim Yayınevi., 39-48.
- Edmondson, J. (Ed.). (2009). *Augustus*. Edinburgh University Press.
- Erdil-Kocaman, S. – Ögüt B., (2011). "From Teshub To Jupiter Dolichenus The Iconographical Development Of The Storm God In Southeastern Turkey And Northern Syria", Duistermaat, K., & Regulski, I. (Eds.). in *Intercultural contacts in the ancient Mediterranean*. Leuven: Peeters.
- Has, A. C. (2025). Dolichenus Kültü: Yozgat Müzesi örnekleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (1), 371-381. doi:10.33206/mjss.1559871.
- Haynes, I. (1993). "The Romanisation of Religion in the Auxilia of the Roman Imperial Army from Augustus to Septimus Severus" *Britannia*, 24,141 - 157. <https://doi.org/10.2307/526726>.
- Henderson, B. W. (1927). *Five Roman emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan (A.D. 69–117)*. Cambridge University Press.
- Jacobs, B – Messerschmidt, W. 1992. "Eine (Provinzial-)Assyrische Stele für Jupiter Dolichenus" *Epigraphica Anatolica* 19: 105-114.
- Kalaycı, A. (2024a). "Antik dönem depremlerinin Kahramanmaraş ve çevresine etkileri (İÖ 148-İS 47)". İ. Solak, S. Alıç, & M. E. Çelik (Ed.), *Maraş Araştırmaları - 5: Deprem Özel* (ss. 1-18). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Kalaycı, A. (2024b). "Roma İmparatoru Traianus' un Doğu Seferleri ve Siyasi Sonuçları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 240-251.
- Kaşka, G. (2017). Hellenistik Apoikia'dan Roma Colonia'sına: Antiochia ad Pisidiam örneğinde bir koloni kentinin yerleşim ve idari tarihi (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kuşseven, P. (2007). *The cult of Iuppiter Dolichenus: origins and iconography* (Doctoral dissertation, Bilkent University).
- Mellink, M. J. (1967). Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966. *American Journal of Archaeology*, 71(3), 251–267.
- Millar, F. (1993). *The Roman Near East, 31 BC-AD 337* (Vol. 6). Harvard University Press.

- Natan, Y. (2006). Moon-o-theism: Religion of a war and moon god prophet (Vol. 1).
- Nikolic, D. (2022). Yukarı Moesia'dan üç adak levhası. *Balcanica* . <https://doi.org/10.2298/balc2253007n> .
- Novák, M., “Arameans and Luwians – processes of an acculturation”, in W. H. van Soldt, ed., *Ethnicity in ancient Mesopotamia, papers read at the 48th Rencontre Assyriologique Internationale, Leiden 1-4 July 2002*, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2005, s. 252-266.
- Ok, M., (2021). “Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi’nden Bir Gurup Doğu Sigillata A Grubu Seramiğin Değerlendirmesi”, in. Dumankaya, O., Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler Archeological Small Artifacts: Terracotta, Metal, Bone, Glass and Stone Artifacts, Doruk Yayınevi, 231-246.
- Ok, M., (2023a). “Germanicia’da Bulunan Phokaiya Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maraş Araştırmaları* 4, Palet Yayınları, 11-27.
- Ok, M., (2023b). “Son Arkeolojik Araştırmalar Işığında Germanicia’da Bulunan Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *Cedrus* 11, 359-376.
- Ok, M., Dumankaya O., (2022). “Caesarea Germanicia’nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri / First Evidence on the Ceramic Trade of Caesarea Germanicia: Roman Red Slip Ware”. *OANNES-Uluslararası Eski Çağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1, 99-139.
- Ökse, T. (2021). “Eski İnsanın Duygularının Arkeolojik Verilere ve Yazılı Belgelere Yansımaları”. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* (29), 153-176. <https://doi.org/10.22520/tubaar2021.29.008>
- Petrović, V. P. (2015). Cult of Jupiter Dolichenus in Moesia Superior: Mining aspects. Romanising Oriental gods? Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period. New finds and novel perspectives.
- Ratimorská, P. – Minaroviech, J. (2009). “Roman Sanctuary of Jupiter Dolichenus in Brigetio and its Hypothetical Reconstruction”, *Anodos. Studies of the Ancient World* 9, 1-14.
- Richardson, H.C. (1937). “Iron: Prehistoric and Ancient: A Reply to Madame Hertz” , *American Journal of Archaeology*, 41: 447-451.
- Rostovtzeff, M. (1933). Hadad and Atargatis at Palmyra. *American Journal of Archaeology*, 37(1), 58–63.
- Sanders, C.S. 1902. “Jupiter Dolichenus” *Journal of the American Oriental Society* 23: 84-92
- Savaş, S. Ö. (2002). “Hititlerde “Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”. *Archivum Anatolicum*, 5, 97-170.
- Schütte-Maischatz, A – Winter, E. 2004. Doliche - eine kommagenische Stadt und ihre Götter. Mithras und Jupiter Dolichenus. Asia Minor Studien Bd. 52, Bonn.
- Schütte-Maischatz, A., & Winter, E. (2001). “Die Mithräen von Doliche. Überlegungen zu den ersten Kultstätten der Mithras-Mysterien in der Kommagene”. *Topoi. Orient-Occident*, 11(1), 149-173.
- Semiz, B., Ok, M., Dumankaya, O., (2024). “Archaeometric investigations of the Late Roman Period red slip ware from Caesarea Germanicia (Kahramanmaraş, Southeastern Anatolia)”. *Archaeometry*, 66(4), 761-786.
- Shotter, D. (2004). *Roman Britain* (2nd ed.). Taylor & Francis.
- Solak, İ. (2024). “6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depremi”, İ. Solak, S. Alıç, & M. E. Çelik (Ed.), in *Maraş Araştırmaları - 5: Deprem Özel* (ss. 64-70). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Stewart, Z. (1960). The god Nocturnus in Plautus' Amphitruo. *The Journal of Roman Studies*, 50(1-2), 37-43.

- Şahin, S. (1991). "Forschungen in Kommagene I": epigraphik", *Epigraphica Anatolica*, 18, 99-113.
- Tosun, M. (2022a). "Pers/Akhaemenid Dönemi'nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 379-416.
- Tosun, M. (2022b). "Arkeolojik Eserlerde Dexiosis Jestinin Anlamı: İkonografik Bir İnceleme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12(23), 189-222.
- Ürkmez Ö. (2019). "Adad'tan Jüpiter'e: Fırtına Tanrısı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Dönüşümü", In L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Ölçüsü ve Yönetim Anlayışı / Phenomenon of Belief and Concept of Administrative in the Ancient Ages of Mesopotamia* (pp. 229-252). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ürkmez, Ö. (2014). "Eski Çağ'da Maraş ya da Marqašti Germanicia", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 67-95.
- Ürkmez, Ö. (2018). "Mezopotamya-Anadolu-Levant Kavşağında Gurgum Maraş: Askeri Rotalar, Ticaret Yollar ve Sınır Taşları". B. Gökçe ve P. Pınarcık (Ed.), İn. *Eski Yakınoğu 'da Ulaşım Üzerine Yazılar*. Ankara: Akademisyen Yayınları, 333-354.
- Ürkmez, Ö. (2019). "Urfalı Mateos Zamanında Romalı Maraş'ın (Germanicia) Son Asrı", in. T. Demir, M. Ekici, M. Şahan Dinç ve M. Ç. Tarhan (Ed.), in. *Rıfat Ergeç Armağanı: Studies Presented to Rıfat Ergeç*, Gaziantep: Bilgin Kültür Sanat Yayınlar, 311-322.
- Vágási, T. (2019). "The sociolinguistic research of the cult of Jupiter Dolichenus", *Acta Antiqua Hungarica*, 59(1-4), 537-546. <https://doi.org/10.1556/068.2019.59.1-4.47>.
- Waites, M. C. (1923). "The deities of the sacred axe". *American Journal of Archaeology*, 27(1), 25-56.
- Webster, J. (1997). Gereklı karşılaştırmalar: Roma eyaletlerinde dini senkretizme sömürge sonrası bir yaklaşım. *Dünya Arkeolojisi*, 28, 324-338. <https://doi.org/10.1080/00438243.1997.9980351>.
- Winter, E. (2008). "Doliche. Das Heiligtum des Iupiter Dolichenus und die Grabung auf dem Dülük Baba Tepesi", ΠΑΤΡΙΣ ΠΑΝΤΡΟΦΟΣ ΚΟΜΜΑΓΗΝΗ. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat, hrsg. von E. Winter, *Asia Minor Studien*, 60, 53-68.
- Winter, E. 1998, "Ein Historisch-Topographischer Survey in Kommagene 1997", *Xvi. Araştırma sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, 365-380.
- Yıldırım, E. (2012a). "Antik yazarların eserlerinde Zeugma", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 93-113.
- Yıldırım, E. (2012b). "Roma-Parth mücadelesinde Fırat Nehri'nin jeopolitik tarihinin peşinde", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 45-64.
- Yıldırım, E. (2013a). "Carrhae yenilgisi ve Roma'nın doğu politikasına etkileri", *Seleşuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 261-272.
- Yıldırım, E. (2013b). Antikçağda Evliliklerle Kurulan Mütteliklikler: I. Antiokhos. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171(171), 247-268.
- Yıldırım, E. (2024). "Antik dönem depremlerinin Kahramanmaraş ve çevresine etkileri (115-458)"i İ. Solak, S. Alıç, & M. E. Çelik (Ed.), in. *Maraş Araştırmaları - 5: Deprem Özel* (ss. 19-32). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Yıldırım, E. – Kalaycı, A. (2022). "Makedon Krallığının egemenliğinden (İÖ 334) Roma İmparatorluğuna kadar (İÖ 27) Maraş ve çevresi", İ. Solak & S. Alıç (Ed.), in. *Maraş Araştırmaları - III* (ss. 9-22). Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Yıldırım, E. – Kalaycı, A., (2023). “Roma İmparatorları Augustus’tan (İÖ 27) Vespasianus Dönemine Kadar (İS 72) Maraş ve Çevresi”, Solak, İ., Alıç, S., (Ed.), in. *Maraş Araştırmaları-IV*, Palet Yayınları, Konya, 27-35.

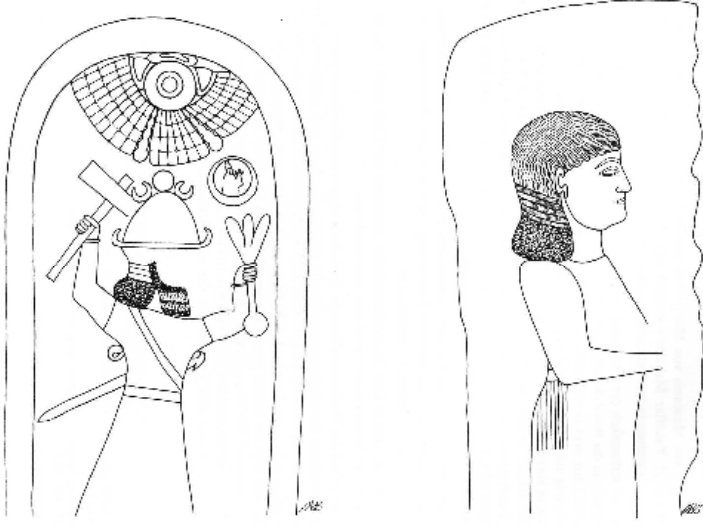
RESİMLER

Harita 1: Doliche kentinin antik Kommagene bölgesindeki konumu. Blömer – Facella, 2022, Fig.1.)

Resim 1: Doliche Antik Kenti tanrı çifti betimlemeli Stel. (Has, 2025, Res.2.)

Resim 2: Maraş Demir Çağ'a ait Stel (Jacobs – Messerschmidt, 1992)

Resim 3: Maraş Jupiter Dolichenus Steli (Blömer, 2009, Abb. 5.)

Resim 4: Zafer Köy Jupiter Dolichenus steli

(18.02.2025:https://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Med/Hittite/Hittite.htm)

Resim 5: Kurcoğlu Jupiter Dolichenus Steli(18.02.2025:
<https://maximus101.livejournal.com/157142.html>.)

Resim 6: Zeytintepe Jupiter Dolichenus Steli
(18.02.2025: <https://maximus101.livejournal.com/157142.html>)

DULKADİR HANEDANINA MENSUP ALÂEDDİN ALİ BEY'İN MEMLÜK EMİRLERİYLE NÜFUZ MÜCADELESİ (1400-1426)

İlyas GÖKHAN*

Giriş

1337'de Memlûklere bağlı olarak Elbistan ve Maraş'ta kurulan Dulkadir Beyliği 1515'e kadar varlığını sürdürmüştür. Yavuz Sultan Selim zamanında 1515'te Osmanlılara bağlanan beylik kesin olarak 1522'de Şehsüvaroğlu Ali Bey'in Tokat Artova'da Ferhat Paşa tarafından tüm evlatları ile birlikte öldürülmesinden sonra ortadan kalkmıştır. Dulkadir topraklarında beyliğe atfen 1526'da Zülkadiriye/Maraş Eyaleti kurulmuştur. 1848'e kadar Eyalet varlığını sürdürmüş ve bu tarihte lağvedilmiştir.

Dulkadirlilerin ilk beyi Zeyneddin Karaca Bey olup 1337-1353 arasında hüküm sürmüştür. Onun Dulkadir/Zülkadir adlı bir kişinin oğlu olduğu bilinmektedir. Bu ismin ise Abdülkadir adının kısaltılmış olduğu ileri sürülmektedir. Karaca Bey'in adı ilk defa 1317'de Birecik'te Memlûklerin emirü'l-aşere/onlar emiri olarak geçmektedir. Memlûklerin Antakya'dan- Maraş'a kadar olan alanı Haçlı ve Ermenilerden almasıyla bölgeye yerleştirilen Oğuzların Bozok koluna mensup Avşar, Bayat ve Beydilli boylarına mensup Türkmenler arasından çıkan Dulkadirliler kısa süre içinde bölgeye hakim olmuşlardır. Memlûklerin Halep naipliğine bağlı olan Dulkadir Türkmenleri Maraş'tan Elbistan'a kadar bölgeye yerleşmişlerdir. Elbistan ve çevresini Moğol emirlerinden almışlardır. Arkasından da burada bulunan Taraklı Türkmenleri ile mücadeleye giren Karaca Bey onların beyi Taraklı Halil'i mağlup ederek Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed'den Türkmen Emirliği ünvanını almıştır. Karaca Bey bir süre sonra da Kayseri ve Sivas hükümdarı Alâeddin Eratna ile bozuşup Darende'yi ondan almıştır. Kilikya Ermenilerine karşı sefer düzenleyip Andırın ve Geben taraflarını ele geçirmiştir. Arkasından da Memlûklere isyan edip kendisini sultan ilan etse de yakalanıp Kahire'ye götürülüp 1353 yılında öldürülmüştür.¹ Memlûk Devleti, Oğuzların Üçok kolunun Yüreğir boyuna mensup Ramazan Bey'i Türkmen emirliğine getirmiştir.² Daha Baybars zamanında Antakya'dan Gazze'ye kadar olan bölgeye Türkmenler iskan edilmişti. Bu

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ Faruk Sümer, *Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, S. 1, 1963, s. 36; Refet Yinanç, *Dulkadiroğulları*, **DİA**, C.9, İstanbul 1994, s. 553; Samet Alıç, *Memlûkler Tarafından Katledilen Dulkadir Beyleri*, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.43, 2020, s. 85-86.

² Faruk Sümer, *Ramazanoğulları*, **DİA**, C.34, İstanbul 2007, s. 442; Sümer, *Çukurova Tarihine Dair*, s.36.

Türkmenler Memlûklere bağlı olarak yaşamakta, Maraş ve Uzunyayla'ya kadar çıkıp yaylamaktadırlar.³

Karaca Bey'in öldürülmesinden sonra yerine oğlu Halil Bey geçerek Memlûklere beyliğini kabul ettirir. Babası gibi yiğit bir şahsiyet olan Halil Bey de Memlûklerle girdiği mücadelede Sultan Berkûk'un tertiplelediği bir suikastle Sarımeddin İbn Yağmur et-Türkmanî tarafından 60 yaşlarında Maraş yakınlarında 1386'da öldürülür.⁴ Yerine önce kardeşi Selvi/Suli Bey geçse de (1386-1398) o da Memlûk Sultanı Berkuk'un tertibiyle öldürülür. Arkasından onun oğlu Şahbudak (1398-1399) beyliğin başına geçmiş ancak Halil Bey'in diğer oğlu Nâsireddin Mehmed (1399-1442) Dulkadirilerin başına geçmeyi başarmıştır.⁵ Uzun yıllar Dulkadir beyi olan Nâsireddin Mehmed'in Alâeddin Ali adlı bir kardeşi vardı.

Alâeddin Ali b. Halil. b. Karaca b. Dulkadir

Alâeddin Ali b. Halil b. Karaca b. Dulkadir hakkında en ayrıntılı bilgileri Halepli tarihçi İbn Hatibü'n-Nasırî⁶ (1372-1440) vermiştir. Bu müellifin yazma halinde başta İstanbul ve Paris olmak üzere bir kaç yerde bulunan ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Haleb adlı eseri neşredilmiştir.⁷ Memlûk tarihçilerinin yazdığı vefayat/haltercümeleri eserlerinde başta sultanlar olmak üzere emirler, alimler gibi benzer önemli şahsiyetlerin hayat hikayelerine yer verilir. Son dönem Memlûk müelliflerinden İbn Tagribirdî (ö.1470) kaleme aldığı pek çok eserin içinde vefayat türünden olan Menhelü's-Sâfi'nde⁸ İbn Hatibü'n-Nasırî'nin eserinden geniş bir iktibas ve bazı eklemeler yaparak Alâeddin Ali'nin hayat hikayesine yer vermiştir. Müellif babası Emir Tagribirdî'nin Şam Valiliği sırasında Memlûk emirleri arasında yaşanan mücadelede adı geçen Alâeddin Ali dikkatini çekmiş olmalı ki ondan bahsetmiştir. Bunun yanında müellifin en-Nücûm'üz-Zâhire⁹ adlı eserinde de Alâeddin Ali'nin hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca muasır müellifler Makrizî¹⁰ (ö.1442), el-

³ Süleyman Özbek, **Sultan Baybars**, Berikan Yay., Ankara 2018, s.142.

⁴ İbn Hatibü'n-Nasırî, **ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Haleb**, C. 3, (neşr: Ahmet Fevzi el-Hip), Kuveyt, 2018, s. 971-972.

⁵ Samet Aıç, *Garbi Anadolu'da Selçukluların Varisleri: Dulkadiroğulları, Maraş Araştırmaları-I*, Palet Yay. Konya, 2020, s. 12.

⁶ İbn Hatibü'n-Nasırî; 1372-1440 arasında yaşamış Halepli müelliftir. Birçok eserinden sadece ed-Dürrü'l-Münthhab fi Târîhi Haleb günümüze ulaşmıştır. Bkz: Ahmet Ağrakça, İbn Hatîp en-Nâsiriyye, DİA, C.20, İstanbul 1999, s. 30.

⁷ İbn Hatibü'n-Nasırî, C. 1-6, (neşr: Ahmet Fevzi el-Hip), Kuveyt, 2018.

⁸ İbn Tagribirdî, **el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi**, C.1-13 (Neşr: Muhammed b. Muhammed Emin-Nebil Muhammed Abdülaziz) Dârü'l-Kütübi'l-Vesâikü'l-Kavmiye, Kahire 1984-2009.

⁹ İbn Tagribirdî, **en-Nücûm'üz-Zâhire fi Mulûk Mısır ve'l-Kahire**, C1-16(neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.

¹⁰ Takiyeddin el-Makrizî, **Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk**, C.1-8, (Neşr: Muhammed Abdulkadir Ata) Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Aynî¹¹ (ö.1451) ve İbn Hacer¹² (ö.1449) de eserlerinde Alâeddin Ali Bey'den bahsetmişlerdir. Bunların yanında merhum Refet Yinanç¹³, merhum Faruk Sümer¹⁴ ve Kazım Yaşar Koprıman¹⁵ da çalışmalarında Alâeddin Ali'nin faaliyetlerinden bahsetmişlerdir.

Bu eserlerden yola çıkarak Dulkadirîlilerin ikinci emiri Halil Bey'in oğlu Alâeddin Ali Bey'in siyasi faaliyetlerine değineceğiz. Ayrıca ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le ilişkilerini de değerlendireceğiz. Alâeddin Ali 1400'lerden öldürüldüğü 1426'ya kadar hem Dulkadir Beyliği içinde hem de Memlûklerin Suriye'de önemli faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Alâeddin Ali Bey'in yaşadığı dönemde Sultan Berkuk (1382-1399), Sultan Ferec (1399-1405, 1405-1412) Sultan Müeyyed Şeyh Mahmud (1412-1421), Sultan Tatar (1422) ve Sultan Barsbay (1423-1438) Memlûk tahtında bulunmuşlardır. Söz konusu sultanlar zamanında Alâeddin Ali, Antep ve Maraş valiliklerinde bulunmuştur. Onun ömrünün büyük bir kısmı ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le beylik mücadelesi ile geçmiştir. Kendisinden sonra oğlu Hamza Bey bu mücadeleyi sürdürse de başarılı olamamıştır.¹⁶ Alâeddin Ali, Memlûk Sultanı tarafından ağabeyi Nâsireddin Mehmed'in yerine Dulkadir beyi yapılırsa da konumunu koruyamamıştır. Alâeddin Ali Bey'in yaşadığı 14. yüzyılın sonlarıyla 15. yüzyılın başlarında Memlûk Devleti'nde büyük bir kaos yaşanmaktaydı. Önce Berkûk, Bahrî/Türk sultanlığına son vererek Burcî/Çerakese devrini başlatmıştır. Berkuk'un son zamanlarında ve oğlu Ferec devrinde ise Suriye bölgesi 1400-1401'de Timur'un saldırısına maruz kalmıştır. Bu dönemde Celayir hükümdarı Ahmet Celayir ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Suriye'ye gelip Memlûklere sığınmışlardır. Timur istilası sonrası Memlûklerin kuzey hudutları Akkoyunluların saldırılarına uğramıştır. Bunların yanında Sultan Ferec'in yaşının da küçük olmasından faydalanarak tahtı ele geçirmek isteyen başta Halep ve Dımaşk naipleri olmak üzere pek çok emir isyan etmişlerdir. Onlar Memlûk sultanına karşı Dulkadir ve Ramazanoğulları Türkmenlerinin yanında Antakya'dan Maraş ve Malatya'ya kadar olan bölgede yaşanan diğer Türkmen ailelerinin de desteğini almak istemişlerdir. Bu süreç içinde de Dulkadir beyleri ve aile mensupları ister istemez olayların içinde yer almışlardır. Bu sebeplerden dolayı Memlûklerin saldırılarına uğrayıp beyliğin merkezi Elbistan ve Maraş ellerinden çıkmıştır. Memlûk Devleti'nde ancak 1412'de Müeyyed Şehy el-Mahmudî'nin sultan olmasıyla kaos sona ermiştir.

¹¹ Bedreddin Mahmud el-Aynî, **İkdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân Asrı Eyyubî 1-4, Asr-Memlûk 1-5**(neşr:Muhammed Muhammed Emin), yazma nüsha: Süleymaniye C.18-19.

¹² İbn Hacer, **İnbâ'ü'l-Gumr**, C.1-4 (neşr: Hasan Habeşi), Kahire 1998.

¹³ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, TTK Yayını, Ankara 1989.

¹⁴ Faruk Sümer, **Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar**, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.1, S. 1, 1963, s.1-98.

¹⁵ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.

¹⁶ İbn Hatîbü'n-Nasîrî, C.4, s. 1637; İbn Tagrîbirdî, **Menhelî's-Sâfi**, C.8, s. 68-69; J.H. Mordtmann-Mükrimin H.Yinanç, **Dulkadirîliler**, **İA**, C.3, İstanbul 1978, s. 659.

İbn Hatibü'n-Nasirî ve İbn Tagrıberdî onun adını Alâeddin Ali Beg b. Halil b.Karaca b. Dulkadir el-Artukî¹⁷ et-Türkmanî olarak yazmaktadır. El-Artukî nisbesinin niçin yazıldığı anlaşılmamaktadır. Onun Türkmen emiri olduğu belirtilmektedir. Memlûk müellifleri Dulkadir beylerinin ünvanını Emürü't-Türkman olarak ifade etmektedirler. İbn Hatibü'n-Nasirî Alâeddin Ali'nin bazen gönüllü olarak bazen de savaşmak için Haleb'e geldiğini belirtir. Hatta ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le bir müddet Haleb'de ikamet ettiklerini yazmaktadır.¹⁸ Bu muhtemelen amcaları Selvi Bey'le aralarının açık olduğu dönemdir. Selvi Bey'e düşman olan Sultan Berkûk ona karşı yeğenlerini desteklediği için onlara ikta verip Halep'te kalmalarına müsaade etmiştir. İbn Tagrıbirdî¹⁹ ise babası zamanında Ali Bey'in Halep'e geldiğini yazar. Alâeddin Ali ve ağabeyi Nâsireddin Mehmed'e amcaları Sevli Bey zamanında Sultan Berkuk tarafından Halep'te ikta verilmiştir.²⁰ Sultan Berkuk'un Dulkadir Bey'i Selvi ile arası açık olmasından dolayı bu iki kardeşi kendi yanına çekmek için bunu yapmış olmalıdır. Bu sırada Timur, Memlûklerin üzerine yürümüş, Halep ve Şam'ı ele geçirmiştir. Hatta Anadolu'ya dönerken Humus yakınlarında 1401'de Emir Mirza, Süleyman Şah ve Şeyh Nureddin komutasındaki birliklerini Tedmür²¹ yakınlarında kışlayan Dulkadir Türkmenlerinin üzerine gönderip onları mağlup edip 200 bin civarında koyuna el koydurmuştur.²² Bu sırada Halep Valisi Demirtaş 1401 yılı Temmuz ayında Refet Yinanç'ın deyiimiyle bilinmeyen bir sebepten dolayı yanında 50 adamı olan Ali Bey'i yakalayıp hapsetmiştir.²³ Timur'un Suriye'den çekilmesinden sonra Memlûk Sultanı Ferec ile görevinden azledilen Halep valisi Demirtaş ve Şam valisi Tagrıbirdî (Müellif Tagrıbirdî'nin babası) isyan etmişlerdir. Halep'e gelen Tagrıbirdî'nin şefaati ile Alâeddin Ali, Demirtaş tarafından serbest bırakılmıştır. Bu hareketiyle Şam valisi Dulkadirîlerin desteğini almak istemiştir. Ancak Emir Tagrıbirdî'nin oğlu İbn Tagrıbirdî babasının bu iyiliğine rağmen Alâeddin Ali Bey'in ihanet ettiğini yazmaktadır. Bu sırada Dulkadirîlerle Ramazanoğulları birbirine rakipti. Alâeddin Ali, Ramazanoğlu Ahmed ile ittifak içinde oldukları için Demirtaş ve Emir

¹⁷ El-Artukî; Sultan Alparslan'ın emirlerinde olan Artuk beyi çağırıştırmaktadır. Oğulları Diyarbakır ve Mardin'i de içinde alan Artukoğulları beyliğini kurmuşlardır. Bu beyliğin emirlerine el-Artukî nisbesi verilmektedir. İbn Hatibü'n-Nasirî'nin eserinin (f) nüshasında bu ismin el-Ezki/el-Azki şeklinde de yazılmıştır. Bkz: İbn Hatübü'n-Nasirî, C.4 s.1637, 1 numaralı dipnot.

¹⁸ İbn Hatib'ün-Nasirî, C.4, s. 1637.

¹⁹ Memlûk müellifi olan Yusuf İbn Tagrıbirdî (1410-1474) Memlûk emirlerinden Seyfeddin Tagrıbirdî'nin oğlu olup Türk asıllıdır. Babası Memlûk Sultanı Berkuk'un Memlûklerinden olup Halep ve onun oğlu Sultan Ferec tarafından da Dımaşk naipliğine getirilmiştir. Babası 1412-13'te vefat etmiştir. Müellif Makrîzî, Aynî ve İbn Hacer gibi meşhur şahsiyetlerden dersler almıştır. En ünlü eseri en-Nücüm'üz-Zâhire fi Mulûk Mısır ve'l-Kahire ile Menhelü's-Sâfi'dir. Bu son eserinde Alâeddin Ali b. Halil İbn Dulkadir'in hal tercümesini ayrıntılı şekilde kaleme almıştır. Bkz. Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, *İbn Tagrıbirdî*, **DİA**, C.20, İstanbul 1999, s. 385.

²⁰ İbn Hatübü'n-Nasirî, C.4 s.1637; İbn Tagrıbirdî, **Menhelü's Sâfi**, C.6, s. 9.

²¹ Tedmür: Günümüzde Palmira olarak bilinen Suriye'de Şam'ın kuzeyinde antik bir kenttir.

²² Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 35.

²³ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 35.

Tagrîbirdî'ye tavır almış olmalıdır. Bu süreçte Alâeddin Ali, Sultan Ferec'e muhalif olan emirlerinden Halep'i alarak onun gönderdiği emirlerden Dokmak'a teslim etmiştir. Buna karşılık Ferec, ona 1402'de Antep valiliğini vermiştir.²⁴ Sultan Ferec, 24 Ağustos 1403'te Emir Dokmak görevinden azledilip Halep valiliğine Emir Akboğa el-Cemâlî el-Etruş atanmıştır. Emir Tokmak'ın ise 18 Eylül 1403'te Şam'a gelmesini emretmiştir. Ancak o Halep'ten kaçarak dostu olan Antep valisi Alâeddin Ali'ye sığınmıştır. Halep valisi Akboğa'nın kısa süre sonra vefatı üzerine Sultan Ferec Halep'e Trablusşam valisi Demirtaş'ı atadı. Ancak, Alâeddin Ali Bey'in desteğiyle Demirtaş'ın yerine Dokmak 4 Şubat 1404 Çarşamba günü yeniden Halep valisi olmuştur. Bu hareketleriyle Alâeddin Ali, Memlûklerin iç siyasetine karışmış olmaktadır. Bu sırada Memlûk emirlerinden Cekem büyük bir isyan başlatmış ancak Emir Demirtaş tarafından mağlup edilip tutuklanmıştı. Halep üzerine yürüyen Demirtaş, tutuklu olan Cekem ve onun adamı Sudun Taz'ı serbest bırakarak onlarla birlikte Halep üzerine yürümüştür. Halep'i savunan Dokmak ve onun müttefiki Türkmenler, Demirtaş'ı mağlup edip Sudun Taz'ı ise öldürmüşlerdir. Kararlı bir şahsiyet olan Cekem'in ise Halep'i muhasarası devam etmiştir. Sultan Ferec ise Emir Dokmak'a haber göndererek Halep'i terk etmesini ve istediği bir yere yerleşmesini istemiştir. O da Şam'a gitmiştir.²⁵ Asi Memlûk emirleri Demirtaş ve Cekem ise Halep'i muhasaraya devam edip sonunda ele geçirmişlerdir. Bu sırada Antakya bölgesinde bulunan Türkmen emiri Doğancıoğlu (Emir-i Baz) Halep tarafına akınlar yapar. Bunun üzerine Demirtaş, Dulkadiroğlu Alâeddin Ali Bey'le ittifak yaparak onun üzerine yürüse de mağlup olur. Bu sırada daha önce affederek hapisten çıkardığı Cekem, Demirtaş ile anlaşmazlığa düşerek Doğancıoğlu'nun tarafına geçer. Taraflar arasındaki çatışmada Demirtaş mağlup olup Dulkadirîlilerin yanına kaçmıştır.²⁶ Aynı sıralarada Memlûk ülkesinde yaşanan siyasi çalkantıların yanında doğal felaketler de peş peşe gelmiştir. Çıkan bir kuraklığın arkasından kıtlık olmuştur. Bundan sonra da veba salgını yaşanmıştır. Bunların yanında şiddetli bir deprem olmuştur. Trablusşam ve çevresiyle, Markap Kalesi, Lazkiye, Cebele, Balatnas Kalesi, Şugur Bekas vb. sahil bölgelerinde bilhassa da Anadolu sahillerinde deprem sebebiyle pek çok insan hayatını kaybetmiştir.²⁷

1405 Ocak ayında Türkmen Beylerinden Doğancıoğlu, Suriye'deki Memlûk emirleri arasındaki karışıklıklardan yararlanarak Halep ve çevresine baskınlar yapmıştır. Sultan Ferec'le arasını düzelteren Demirtaş, Halep valiliğine getirilmişti. O, yeğeni Tagrîbirdî, Dulkadiroğlu Alâeddin Ali ve Nâsireddin Muhammed İbn Şuhrî gibi kişileri toplayarak Doğancıoğlu'nun üzerine gönderir. Diğer yeğeni Korkmaz'ı da

²⁴ İbn Tagrîbirdî, *Nücum*, C.13, s. 281-282; Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 35.

²⁵ Makrîzî, C.6, s. 104; İbn Tagrîbirdî, *Nücumü'z-Zâhire*, C.12, s. 301-303; Kazım Yaşar Koprman, *el-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Orta Çağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1971, s. 42.

²⁶ İbn Tagrîbirdî, *Nücum*, C.12, s. 310.

²⁷ Makrîzî, C.6, s.104; İbn Tagrîbirdî, *Nücum*, C.12, s. 301-306.

Ramazanoğlu Ahmed'e göndererek Türkmenlerden Bayat ve İnaloğullarının da desteğe gelmesini ister. Bunlar Halep'ten çıkarak Amik'e inerler. Bu sırada aralarında düşmanlık olan Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları da barışı. Demirtaş'ın yanında olan söz konusu kişiler Sultan Ferec'e hizmet edeceklerine dair yemin ederler. Sultan da onlara çeşitli hediyeler gönderir ve cübbeler giydirir. Neticede Amik Ovası'nda Doğancıoğlu ve Emir Cekem'in birleşik güçleri ile Demirtaş ve müttelikleri arasında şiddetli bir çatışma olur. Cekem ve Doğancıoğlu yenilerek Antakya kalesine sığınır. Demirtaş ve müttelikleri onları muhasara altına almıştır. Kuşatma devam ederken Sultan Ferec'in gönderdiği Berid Toğdemir, Akboğa, Cekem'in kardeşleri, Dımaşk Hacibi Şerefeddin Musa el-Hezbanî, Şam Valisi Şeyh el-Mahmudî ve Hama valisi A'lan el-Hafizî'nin bulunduğu bir heyet Cekem'in affedildiğine dair bir mektup getirirler. Sultan, Cekem'in Mısır, Kudüs veya Trablus'ta oturmasını istemekteydi. Bunun üzerine Dulkadiroğlu Alâeddin Ali ve Ramazanoğlu memleketlerine dönerken diğerleri de dağılırlar. Yalnız kaldığını gören Demirtaş, Alâeddin Ali Bey'e haber göndererek geri dönmesini ister. Bunun üzerine Alâeddin Ali yanında bulunan Bozok ve İnallı Türkmenleri bir müddet daha Demirtaş'la birlikte Amik Ovası'nda beklemişlerdir. Sultanın affetmesine rağmen Cekem'in mütteliki Doğancıoğlu ise mektup getiren Akboğa hariç Toğdemir ve diğer emirleri tutuklayıp bir müddet yanında alıkoymuştur.²⁸

Memlûk Devleti'nde yaşanan kaostan dolayı Mayıs 1405'te Avşarlara mensup Köpekoğlu Muhammed Malatya'yı, Dulkadir Bey'i Nâsireddin Mehmed de Darende'yi ele geçirirler. Aynı sıralarda 1405'te Akkoyunlu emiri Karayülük Osman Memlûklerin kuzey sınırlarında hareket halinde olup Urfa'yı alır. Onun oğlu ise Mardin tarafına yürüyerek kenti alıp yakıp yıkar ve kalesini kuşatır. Bölgede yaşayan Türkmenler ise Gerger, Kahta, Behisni gibi pek çok kaleyi ele geçirip Memlûklere büyük zarar verirler.²⁹

Dulkadiroğlu Alâeddin Ali ve Halep valisi Demirtaş ise isyancı Cekem karşısında başarısız olmuşlardır. Cekem Halep'i ele geçirip burada bulunan Alâeddin Ali Bey'in oğlu Hamza'yı tutuklayıp kentin kalesine hapsedmiştir. Daha önce müttelik olan Cekem ile Doğancıoğlu Faris'in arası açılmıştır. Cekem Antakya'yı ondan aldığı gibi Antep'i de Alâeddin Ali'den alarak onun Demirtaş'ı desteklemesinin intikamını almıştır. Çok güçlenen Cekem, daha sonra Dulkadir Beyi Nâsireddin Mehmed'i merkezi Elbistan'da kuşatır. Bu sırada Sultan Ferec 1405'te tahtan indirilip yerine kardeşi Abdülaziz geçirilmişti. Ancak o kısa süre sonra tekrar tahtı ele geçirip Suriye'ye yürümüştü. Bu sırada güçlü bir Memlûk emiri olan Nevruz da ayaklanmıştı. Nevruz ve Cekem ittifak edip Sultan Ferec'i tahtan indirmek istemekteydiler. Ancak Ferec'in güçlerinin Suriye'ye yürütmesi üzerine Nevruz'un tavsiyesiyle, Cekem, Elbistan muhasarasını kaldırıp Amik Ovası tarafına inip onunla

²⁸ Makrîzî, C.6, s.118; Sümer, *Çukurova Tarihine Dair*, s. 42.

²⁹ Makrîzî, C.6, s. 134.

buluşmuştur. Onlar, Karasu'nun³⁰ doğu tarafına geçip buradan da Karga Pazarı³¹ denilen bir yere sığınmışlardır. İbn Hatibü'n-Nasırî, Sultan Ferec tarafından ele geçirilemeyen Cekem'in, Suriye'ye dönüp Melikü'l-Adil ünvanını alarak, hutbe okutup ve para bastırıp sultanlığını ilan ettiğini belirtmektedir. Muhasır müellif İbn Hacer bu sırada Gazze'den Elbistan'a kadar olan bölgede Cekem adına hutbe okutulduğunu yazmaktadır. Cekem bir yandan Sultan Ferec'e isyan ederken diğer yandan da bölgenin siyasi güçleri Dulkadirliler, Akkoyunlular ve Karakoyunlularla mücadele etmekteydi. Hatta bu güçler Cekem'e karşı ittifak yapmışlardı. Cekem ise ilk önce Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman üzerine yürüyerek onu Diyarbakır'da kuşatmış fakat yapılan mücadele sırasında 25 Nisan 1407'de hayatını kaybetmiştir. Onun ölümü Nâsireddin Mehmed ve Antep valisi kardeşi Alâeddin Ali'yi rahatlamıştı. Daha önce Antep'i ele geçiren Cekem buraya adamlarından Akmul'u³² vali tayin etmişti. Ancak o da Cekem'le birlikte Diyarbakır'da hayatını kaybedince Alâeddin Ali, Antep'i yeniden ele geçirip, Halep kalesinde hapsedilmiş oğlunu kurtarmak üzere Nisan 1407'de buraya yürümüştür. Ancak Cekem'in Karayülük Osman'la yaptığı savaştan kurtulan adamlarından Temir Boğa el-Meştup uzun süre saklandıktan sonra Halep'e gelerek kenti ele geçirmişti. O bu bölgede bulunan Moğol birliklerini de yanına alarak Alâeddin Ali'yi mağlup edip Antep'e dönmmüştür.³³ Alâeddin Ali'nin Temir Boğa'ya itaat ettiği ileri sürülmektedir.³⁴

Alâeddin Ali Bey'in Halep'i Kuşatması

Dulkadiroğlu Alâeddin Ali'nin oğlunu kurtarmak için ikinci kez Halep üzerine yürüdüğü anlaşılmaktadır. İbn Hatibü'n-Nasırî ve İbn Tagribirdî'nin³⁵ verdiği bilgilere göre o, oğlunu kurtarmak için iki ay sonra 8 Haziran 1407'de yeniden Halep üzerine yürür. Alâeddin Ali Bey, Artuklu ve Bayat Türkmenleri yanında başka kuvvetler de toplayarak 5000 kişiyle, Dâbık'a³⁶ ulaştığı haberini alan Halepliler onun geri dönmesini istemişlerdir. Ancak o Haleplilerden oğlunu kendisine vermelerini istemiştir. Onların bunu kabul etmemesi üzerine Alâeddin Ali, Halep'in kuzeyinde bulunan Meydanü'l-Ahdar'a (Yeşil Meydan) inmiştir. Temir Boğa ve Halepliler şehrin dışına çıkıp onu karşılasalar da mağlup olup geri içeri girip savunmaya geçmişlerdir. Alâeddin Ali'nin Halep'i 23 Haziran 1407 Perşembe günü kuşattığı anlaşılmaktadır. Uzun süre devam eden kuşatma süresince Halepliler müdafaya

³⁰ Burada kastedilen Karasu İslahiye'nin güneyinden Amik Gölüne akan çayın adıdır.

³¹ Karga Pazarı; Kozan tarafında bulunan bir yerdir.

³² İbn Hacer bu ismi el-Erbilî olarak yazmaktadır. **İnbâ**, C.2, s. 357,359.

³³ İbn Hatibü'n-Nasırî, C.2, s. 834-835; İbn Hacer, C. 2, s. 356-357; Sümer, *Çukurova Tarihine Dair*, s. 43; Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 37; Kazım Yaşar Koprman, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, s. 56; Koprman, **Ikdu'l-Cuman**, s. 43-44.

³⁴ Koprman, **Ikdu'l-Cuman**, s.44.

³⁵ İbn Hatip Nasırî; 1372-1440 arasında yaşamış Halepli müelliftir. Birçok eserinde sadece ed-Dürrü'l-müntehab fi Târîhi Haleb günümüze ulaşmıştır.Bkz: Ahmet Ağrakça, **İbn Hatîp en-Nâsiriyye**, DİA, C.20, İstanbul 1999, s.30. Bu eserde Alâeddin Ali Bey'le ilgili bilgiler bulunmaktadır.

³⁶ Dâbık: Halep ile Kilis arasında 1516'da Osmanlı Sultan'ı Yavuz'un Memlûk Sultan Kansu Gavri'yi mağlup ettiği savaşın mevkidir.

devam etmekle birlikte içkale ahali isyan edip Alâeddin Ali'nin tarafına geçmişlerdir. Bu sırada onun oğlu Hamza da serbest bırakılmış ve yeniden babasına gönderilerek saldırıları durdurması istense de bir sonuç alınamamıştır. Halepliler dışarıdan Alâeddin Ali'nin iç kaleden de ihanet edenlerin saldırısı ile iki ateş arasında kalmışlardır. Dulkadirilerin muhasarası uzadıkça uzamış ve kent bir türlü düşürülememiştir. Bu süreç içinde Halep halkının Alâeddin Ali'den nefreti gittikçe artmıştır. Kuşatma sırasında Dulkadir kuvvetleri kentin etrafını ve köylerini günlerce yağmalamışlardır. Halep'te kaos çıkmış, her taraf harap olmuş ve ahali kentin kuzey kesimlerini terk edip güney tarafına göç edip özellikle de es-Sa'dî denilen yere ve etrafına yerleşmişlerdir. Alâeddin Ali'nin liderliğinde Dulkadir Türkmenlerinin kuşatması şiddetlenirken Halepliler'in de onlara karşı mücadelesi ve direnci artmıştır. Kuşatma altında olan kentte sadece 20 süvarinin bulunduğu ve daha çok halkın müdafaya katıldığı bilinmektedir. Alâeddin Ali'nin Halep kuşatması 19 Temmuz 1407'e kadar 26 gün sürmüştür. Bu süreç içinde şehirde büyük sıkıntılar yaşanır, halk zor durumda kalır ve açlık çekilir. Halep halkının çektiği sıkıntıları duyan Şam valisi Nevruz, kentin imdadına gelir. Nevruz'un kuvvetleri kentin imdadına yettiklerinde Dulkadir güçleri güney tarafta Sudunü'l-Hara denilen yerde bulunmaktaydılar. Nevruz'un güçlerinin yaklaşmasıyla Halepliler atlı ve yaya olarak kentin dışına çıkıp saldırıya geçerler. Bu defa kendileri iki ateş arasında kalan Alâeddin Ali'nin birlikleri kentin kapılarında ağır bir hezimete uğrar. Bu yenilgi sonrası Alâeddin Ali, Antep'e döner. Müellifler onun kimi zaman Memlûk valilerine itaat ettiğini kimi zamanda onlarla anlaşmazlık içinde olduğunu yazmaktadır.³⁷

Memlûk Sultanı Ferec'le arası açılan Nevruz, sultanın yanında olan Eski Şam Valisi Şeyh el-Mahmudî ve Halep Valisi Demirtaş'ın saldırısıyla Ramazanoğlu Ahmed'e sığınsa da tutuklanmış ve sonra da serbest bırakılmıştı. Arkasından da Maraş'a gelerek Dulkadirilere sığınır. Burada kendisine bağlı olanlarla bir güç oluşturur. Bu sırada da Sultan Ferec'le arası açılan Şeyh el-Mahmudî ile dostluk kurar. Sultan Ferec, Halep valisine Nevruz'u yakalama emrini verdiği gibi kendisi de Mısır'dan Suriye'ye doğru yola çıkar. Dulkadiroğlu Alâeddin Ali ise Nevruz'a destek olmaya çalışsa da üzerine gelen Memlûk güçleri karşısında valilik yaptığı Antep'i terk ederek Maraş'a kaçmak zorunda kalır ve 29 Mart 1409'da kent elden çıkar.³⁸

Halep'in eski valisinin şefaatiyle Sultan Ferec, Nevruz'u affederek Halep valiliğine getirir. Demirtaş da Dımaşk valiliğine getirilir. Nevruz'un sultanla anlaşması üzerine isyan halinde olan Şeyh el-Mahmudî ona tavrı alır. Şehy el-Mahmudî güçleri ile Nevruz ve taraftarları Nisan 1410'da Asi nehri kenarında karşılaşır. Dulkadiroğlu Alâeddin Ali Bey, Nevruz'un yanında yer alır. Ayrıca bölgedeki Türkmen beyleri Avşarlardan Kutbeyioğlu Muhammed, Bayatlardan Bozca, Gündüzoğlu Gördü Bey ve Köpekoğlu da onunla müttefik olurlar. İki taraf arasındaki çatışma sırasında Nevruz tarafında yer alan Türkmen ve Araplardan bir

³⁷ İbn Hattübü'n-Nasrî, C.4 s.1338-1339; İbn Tagribirdî, Menhelü's-Sâfi, C.8, s. 68-69.

³⁸ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s.38; Makrîzî, C.6, s. 219.

kısmı Şeyh el-Mahmudî'nin yanına geçerler. Makrizî onlar arasında Gördü Bey ve Ramazanoğlu olduğunu belirtmektedir. Bu ihanet yüzünden Nevruz, Dulkadiroğlu Alâeddin Ali, Şeyh ve müttetiklerine yenilirler. Mağlubiyet sonrası Nevruz, Hama'ya kaçınca Alâeddin Ali Bey de onun arkasından bu kente gelir.³⁹

Sultan Ferec, Şam'a geldiğinde Nevruz'u Halep naipliğinden azlederek yerine Demirtaş'ı tayin etmişti. Nevruz ve Şeyh arasındaki mücadele sırasında Ferec, 1410 Haziran'ında yeniden Suriye'ye ilerler. Bunun üzerine iki düşman Nevruz ve Şeyh sultana karşı birleşirler. Sultan Nevruz'u kendi yanına çekmek için Dımaşk valiliğine atamak istese de o kabul etmez. Ferec'in üzerlerine geldiğini gören Şeyh ve Nevruz, Antep'e doğru kaçarlar. Sultan da onların arkasından buraya gelince asi emirler Maraş'a girerek Nâsireddin Mehmed ve kardeşi Alâeddin Ali'ye sığınır. Ancak onlar bu asi emirlere destek vermezler. Bunun üzerine Nevruz ve Şeyh Maraş üzerinden Göksun'a⁴⁰ oradan da Kayseri'ye kaçarlar.⁴¹

Dulkadir Bey'i Nâsireddin Mehmed ve kardeşi Alâeddin Ali, Sultan Ferec'ten çekindikleri için asi Memlûk emirlerine yardım etmeyip tarafsız kalmayı seçmişlerdir. Sultan ise Şeyh ve Nevruz'u takip etmek için Antep'te üç gün kaldıktan sonra Elbistan'a gelir. Kayseri'de bulunan Sultan onlara mektup göndererek ya ülkeyi terk etmelerini, ya kendisiyle karşılaşmalarını ya da itaat etmelerini ister. Sultan, onları ele geçirmek için iki-üç yıl hatta dört yıl Elbistan'da bekleyeceğini belirtir. Şeyh de sultana mektup gönderip hakkındaki suçlamaları reddederek sultana dost olduğunu, daha önce tutuklandığından dolayı çok korktuğunu, Serhad'daki savaş sonrası sultanla harp etmeyeceğine dair yemin ettiğini, Emir Bektemur Çalık ile yaptığı savaştan dolayı özürlerini tekrar eder. Yanındaki adamlarının 10 yıldan beri yanında olan kendisini terk etmeyen memlûkleri olduğunu belirtir. Ayrıca Şam'daki el koyduğu vakıfların harap olduğunu, artık işe yaramayan ve İslam'ın şartlarını yerine getirmeyenlerin ve servetin hak etmeyenler tarafından tüketildiği uyarısında bulunur.⁴² Şeyh, sultandan kendisine Elbistan'ın, bu mümkün olmazsa Şam'ın, yanında bulunan Nevruz'a Malatya'nın ve Yeşbek b. Özdemir'e ise Antep'in verilmesini ister. Hatta kendilerinin söz konusu şehirleri idare etmek için Türkmen ve diğer unsurlardan daha layık olduklarını belirtir. Sultan tarafından onun istekleri reddedilir. Ferec, Elbistan'dan Memlûk Devleti'ni 50 gün yönetmiştir. Bu süre içinde Elbistan'da kendi huzuruna gelen Türkmen ve Arap emirlerine çeşitli

³⁹ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 38; Sümer, *Çukurova Tarihine Dair*, s.45; Makrizî, C.6, s. 251-252.

⁴⁰ İbn Hacer'in Kilve olarak yazdığı yeri Makrizî Göksu olarak yazar. Burası Göksun olmalıdır. Şeyh ve Nevruz Maraş üzerinden Kayseri'ye'ye kaçarken Göksun'dan geçmiş olmalıdır. Pazarcık-Elbistan arasında Göksu nehri bulunmaktadır. Memlûk müellifleri Göksu'yu Nehri'l-Ezrak yazarlar. Bundan dolayı asi Memlûk emirleri Göksun'dan geçmişlerdir. Bkz: Makrizî, C.6, s. 263; İbn Hacer, C. 2, s. 451.

⁴¹ Bedreddin Mahmud el-Aynî, **İkdu'l-Cumân**, C.18, Sülemaniye Kütüphanesi, s. 209; İbn Hacer, C.2, s. 451; Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 39; Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s. 88; Koprıman, **İkdu'l-Cumân**, s. 45.

⁴² Makrizî, C.6, s. 263; el-Aynî, C.18, s. 209-210.

kaleleri vermiştir. Ayrıca huzuruna gelen Karakoyunlu Kara Yusuf ile Akkoyunlu Karayülük Osman'ın elçilerini kabul etmiştir. Dımaşk ve Halep'e mektup yazarak orada vergilerin durumunu sormuştur. Gelen haberlere göre Şeyh ve Nevruz'un valilikleri dönemindekinin yarısı kadar ancak vergi toplanabilmişti. Buradan bazı atamalar da yapmıştır. Kerek kentine Muhammet et-Türkmani naip, Gazze kadılığı ve Kudüs vaizliğine ise Kahire'den gelen Alâeddin Ali el-Halebî'yi atamıştır. Onun yerine ise müellif İbn Hacer getirilmiştir. Uzun süreden beri askerlerin memleketlerinden uzak olmasından dolayı da bazı rahatsızlıkların haber alınması üzerine Eylül 1410'da Halep'e dönmüştür.⁴³ Sultan Ferec, Elbistan'dan ayrılırken Nevruz ve Şeyh'in yakalanma görevini Nâsireddin Mehmed ve Alâeddin Ali'ye vermiştir.⁴⁴ Dulkadir Beyliği toprakları bazen Memlûk emirlerinin saldırılarına bazen de isyan edenlerin sığınmalarına ev sahipliği yapmaktaydı. Burada görüldüğü gibi Şeyh ve Nevruz, Dulkadir şehirlerine göz dikmişlerdi. Onlar, sultan Elbistan'dan ayrılır ayrılmaz 200 süvariyle Elbistan'a saldırırlar. Ancak Dulkadir Bey'i Nâsireddin Mehmed ve kardeşi Alâeddin Ali onları Elbistan önlerinde ağır bir hezimete uğrattırlar. Bunun üzerine onlar Pazarcık üzerinden Antep'e yönelmişlerdir. Muasır müellif İbn Hacer, Şeyh ve Nevruz'un Elbistan'da tutuklandıktan sonra kovulduklarını yazmaktadır.⁴⁵

Dulkadirliiler, asi Memlûk emirlerine kaşı Ferec'i desteklemelerine rağmen onun ihanetine uğrarlar. Nevruz'un yerine Halep valiliğine atanan Emir Korkmaz, Elbistan-Antep arasında bulunan Göynük civarında yaşayan Dulkadirliilerin Beşenli oymağının Dokuz Cemaatine baskın düzenleyerek onları cezalandırır ve mallarını yağmalayıp Halep'e götürür.⁴⁶

Bir süre sonra Nevruz ve Şeyh, Sultan Ferec'in Halep'ten ayrılacağı haber aldıklarında Antep ve Telbaşir⁴⁷ üzerinden 250 süvariyle Belkâ'ya⁴⁸ gelirler. Bu sırada Ferec de Şam'a dönmüş ve burada bulduğu Şeyh'in altı adamını yakalayıp idam etmiştir. Sultandan çekinen Şeyh ve Nevruz çölde bulunan Tedmür⁴⁹/Palmira'ya kaçarlar. Bir müddet orada kaldıktan sonra 13 Aralık 1410'da Kudüs üzerinden Gazze'ye gelirler. Aynı sıralarda Suriye ve Filistin kentlerinde büyük bir veba salgını çıkmıştır. Bu salgından Alâeddin Ali Bey'in düşmanlarından

⁴³ Makrîzî, C.6, s. 263-265; el-Aynî, C.18, s. 201-211; İbn Hacer, C.2, s. 451; Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 39; Koprman, **İkdu'l-Cumân**, s.45.

⁴⁴ Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s.89.

⁴⁵ el-Aynî, C.18, s. 211; İbn Hacer, C.2, s. 452, Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 39; Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 89.

⁴⁶ Refet Yinanç, s. 39-40.

⁴⁷ Telbaşir: Gaziantep'in güneydoğusunda eski bir yerleşim merkezi olup Haçlılar zamanında Urfa Haçlı Kontluğu'nun 1144-1151 arasında merkezi olmuştur.

⁴⁸ Belkâ: Ürdün'ün merkezi Amman'ın batısında bir bölgenin adıdır.

⁴⁹ Tedmür: Suriye'det tarihi Palmira kentinin adıdır.

Halep valisi Temir Boğa ve İnal el-Münkar hayatlarını kaybetmişlerdir.⁵⁰ Bir süre sonra Şeyh ve Nevruz Mısır üzerine yürüseler de başarısız olup geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bir müddet sonra Sultan Ferec'le Nevruz ve Şeyh barışıp itaat edeceklerine dair sözler vermişlerdi. Bunun üzerine Sultan, Korkmaz'ı Halep valiliğinden azlederek yerine Şeyh el-Mahmudî ve Emir Canım'ın yerine de Tarbluşşam'a Nevruz vali olarak atanmıştır. Emir Tagrîbirdî ise Dımaşk valiliğine getirilmiştir.⁵¹ Kısa süre sonra Şeyh ve Nevruz verdikleri sözde durmayarak yeniden Ferec'e isyan etmişlerdir. Şeyh'in amacı müstakil bir devlet kurmak ya da Memlûk tahtını ele geçirmek olduğu için Ekim 1411'de Dulkadir Bey'i Nâsireddin Mehmed'den kendisine destek olmasını istemiştir. Bunu yaptığı takdirde Antep'i ona vereceğini vaat etmiştir. Bu sırada Memlûklerin elinde olan Antep'in valisi Türkmenler üzerine düzenlediği bir seferde anlaşmazlık içinde olduğu Rumkale naibi Doğan Bey tarafından tutuklanır. Nâsireddin Mehmed, Şeyh'in teklifini kabul etmez. Ancak o ısrarcı olup ona ve karısı Hatice/Mısır Hatun'a kıymetli hediyeler göndermiştir. Şeyh, Rumkale naibi Doğanbey'le arası açık olduğu için Antep'i Nâsireddin Mehmed'e vermek istemekteydi. Onun gönderdiği elçiler bir müddet Dulkadir Bey'ini ikna edemeseler de sonunda onu kendi tarafına çekmeyi başarır. Bu sırada Nâsireddin Mehmed'in Şeyh'i desteklemesi yüzünden kardeşi Alâeddin Ali'yle arası açılır. Şeyh'in desteğiyle Nâsireddin Mehmed, Kasım 1411'de Antep'i alır. Aynı sıralarda Sultan Ferec de Dulkadirlilerin desteğini almak istese de başaramaz. Suriye'de düzeni sağlamak ve asi Şeyh ve adamlarını yola getirmek için Şam'a yürüyen Sultan Ferec onlarla yaptığı savaşı kaybederek öldürülür.⁵²

Nevruz ve Şeyh sultan olmak istemekteydiler. Bu yüzden geçici olarak Halife Musta'in tahta çıkarılsa da kısa süre sonra Şeyh 1413'te onu azlederek İskenderiye'ye sürgün etmiş ve Müeyyed ünvanını alarak sultan olmuştur. Bunun üzerine sultanlık peşinde koşan Nevruz hayal kırıklığına uğramış ve hemen yeni sultana karşı muhalefet hareketi başlatmak üzere Şam'da bir toplantı tertip etmiştir. Toplantıya çağırılanlar arasında Dulkadiroğlu Alâeddin Ali de bulunmaktaydı. Dımaşk'a 2 Ocak 1413'te gelen Alâeddin Ali bizzat Nevruz tarafından karşılanıp iltifatlara nail olup, ağırlanmış ve hilat giydirilmiştir. Nevruz ona ve yanında olanlara tahsisatlar ayırmıştır. Ayrıca ona yüklü miktarda para vererek yanında yer alacağına dair yemin ettirmiştir. Bir aydan fazla Şam'da kalan Alâeddin Ali, 8 Şubat 1413'te buradan ayrılıp memleketine dönmüştür.⁵³ Çok kurnaz bir kişi olan Şeyh, kendisine karşı en büyük tehdidin Nevruz ve Demirtaş'tan geleceğini bilmekteydi. Nevruz'un Demirtaş'ı yanına çekme teşebbüslerini öğrenen Şeyh onun kendi yanına gelmesini

⁵⁰ Bu salgın Suriye ve Filistin kentlerinde görülür. Havran, Balis, Şam, Aclun, Nablus ve Tablus kentlerinde pek çok kişi hayatını kaybeder. Bkz: Makrîzî, C.6, s. 258; el-Aynî, C.18, s. 221; İbn Hacer, C.2, s. 463.

⁵¹ el-Aynî, C.18, s. 215-216; Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 95.

⁵² İbn Hacer, C.2, s. 452-453; Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 40.

⁵³ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 41; Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 119,138-139.

sağlayıp tutuklamış ve İskenderiye'ye gönderip ortadan kaldırmıştır.⁵⁴ Arkasından da uzun bir mücadeleden sonra Dimaşk'ta kuşattığı Nevruz'u teslim alarak 10 temmuz 1414'te öldürtmüştür.⁵⁵

Timur istilası sonrası Çelebi Mehmed, Osmanlı Devleti'ni yeniden toparlarken, Dulkadir Bey'i Nâsireddin Mehmed'le dostluk kurarak onun kızıyla evlenmişti.⁵⁶ Osmanlı-Dulkadir yakınlaşmasından memnun olmayan Memlûk Sultanı Müeyyed Şeyh el-Mahmudî, Nevruz meselesini hallettikten sonra 1414'te Elbistan üzerine yürüyerek şehri ele geçirir. Daha önce Dulkadirliere verilen Darende ve Antep'i de onlardan almıştır.⁵⁷

Dulkadiroğlu Alâeddin Ali sadece Memlûk emirlerinin birbirleriyle ve sultanla olan mücadeleleri içinde yer almamış, bazen de Memlûk emirleriyle Türkmen beyleri arasında aracılık yapmaktaydı. 1415'te Sultan Şeyh'in Halep valiliğine tayin ettiği Aynal el-Suslanî Antakya tarafında bozgunculuk yapan Gündüzoğlu Gördü Bey'in üzerine yürümüştü. Gördü bey, Aynal'a karşı koyamayarak Maraş'ta bulunan Alâeddin Ali'ye sığınmıştı. Alâeddin Ali, Gördü Bey'le Emir Aynal'ın arasına girerek onları barıştırmıştır. Ancak bir süre sonra iki taraf tekrar savaşmışlar ve Gördü Bey mağlup olarak Alâeddin Ali'ye sığınmıştır.⁵⁸

Nâsireddin Mehmed arasının açık olduğu Memlûk Sultanı Şeyh'e karşı isyan eden Şam valisi Kanibeg'e oğlu Feyyaz'ı göndererek yardım etmiştir. Ayrıca kardeşi Alâeddin Ali de Kanibeg'e destek vermiştir. Kanibeg isyanını bastıran sultan, Dulkadir beyinin oğlunu tutuklayıp Mısır'a götürmüştür. Nâsireddin Mehmed, karısı Mısır/Hatice Hatun'u⁵⁹ oğlunu kurtarmak üzere Kahire'ye yollamıştır. Şeyh, Dulkadir Bey'inin kendisine itaat etmesi şartıyla onun oğlunu serbest bırakır. Ancak Dulkadir Bey'i oğlunu kurtardıktan sonra 1417'de Memlûklere karşı saldırıya geçerek Darende ve Besni'yi alır.⁶⁰

Dulkadirlielerin saldırısı karşısında Sultan Şeyh, 1417'de yeniden onların üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu sırada Dulkadir Bey'inin kardeşi Alâeddin Ali, sultana başvurarak Şam Valisi Kanibeg isyanına katılmasından dolayı affedilmesini istemiştir. Sultanın yanında oğlu İbrahim de bulunduğu halde Dulkadirlielerin üzerine yürümüştür. Memlûk ordusu Amik- Aksu-Pazarcık ve Göynük üzerinden Elbistan'a doğru yola çıkar. Öncü birliği başında olan İbrahim Elbistan'a girer. Ona karşı koyamayan Nâsireddin Mehmed ise Kayseri'ye çekilmiştir. Sultanın oğlu İbrahim,

⁵⁴ Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 123.

⁵⁵ Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 147.

⁵⁶ Samet Alıç, **Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s. 113-114.

⁵⁷ Yinanç, Dulkadir Beyliği, s. 42; Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 148.

⁵⁸ Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s. 170; Koprman, **İkdu'l-Cumân**, s. 47.

⁵⁹ Mısır/Hatice Hatun; Kadı Burhaneddin'in kızı olup Nâsireddin Mehmed beyle evlendirilmiştir. Memlûk sultanları tarafında Burhaneddin'in kızı olmasından dolayı çok saygı gösterilmiştir. Nâsireddin Mehmed arasının açık olduğu Memlûk sultanlarına onu iki defa elçi olarak göndermiştir.

⁶⁰ Yinanç, **Dulkadir Beyliği** s. 42; Koprman, **İkdu'l-Cumân**, s. 48.

Elbistan'ı alıp Dulkadirliileri takibe çıkararak onlara ağır zayıatlar verdirmiş, Sarız ve Gül Dede⁶¹ üzerinden Sultanhanı⁶²,na kadar ilerlemiştir. Nâsireddin Mehmed'e ulaşan Memlûk birlikleri onun nesi varsa yağmalamıştır. Geri dönen İbrahim bu sırada Elbistan'a ulaşan babasıyla buluşmuştur. Nâsireddin Mehmed, beyliğini kurtarabilmek için Darende'yi sultana vermeyi teklif etmiştir. Hatta buraya yakın Handaros kalesinin anahtarlarını ona göndermiştir. Fakat bu sırada Antep'te bulunan Nâsireddin Mehmed'in kardeşi Alâeddin Ali ortaya çıkıp sultana oğlu Hamza'yı göndererek ağabeyinin teklifini kabul etmemesini istemiştir. Sultan Kış⁶³ denilen yerde Alâeddin Ali Bey'in oğlu ve elçilerini kabul eden Sultan, Dulkadir Beyliği'nin iki önemli şehri Maraş ve Elbistan'ı alarak Alâeddin Ali'ye vermiştir. Bu sırada Darende de Memlûkler tarafından kuşatılmaktaydılar. Sultan da oraya giderken Nâsireddin Mehmed'in mağlup olduğu ve oğlunun da elinin kesildiği haberi ona ulaşmıştır. Darende kalesi de ele geçirilmiş olur. Sultan, Alâeddin Ali'nin oğlu Hamza'yı da hediyelerle babasının yanına göndermiştir. Dulkadiroğlu Tuğrak'ın⁶⁴ elinde olan Besni alınarak cezalandırılmıştır. Yine Hısnımansur/Adıyaman ve Harput da 10 Ağustos 1417'de Memlûkler tarafından alınır. Sultan bir süre sonra Tuğrak Bey'i affetmiştir.⁶⁵

Dulkadir topraklarından Sultan Şeyh'in çekilmesinden sonra Nâsireddin Mehmed, Elbistan ve Maraş'ı kardeşi Alâeddin Ali ve yeğeni Hamza'dan alarak beyliğin başına yeniden geçmiştir. Sultan da bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Alâeddin Ali ise Halep valisi Yeşbek'in yanına sığınmıştır. Nâsireddin Mehmed bir süre sonra kardeşi Alâeddin Ali'yi affederek Maraş'ı ona vermiştir.⁶⁶ Bundan sonraki süreçte Nâsireddin Mehmed, Memlûklere ittifak yaparak Kayseri'yi 1419'da Karamanoğullarından almıştır. Maraş Valisi olarak görevine devam eden Alâeddin Ali ise Sultan Şeyh'in ölümünden sonra (13 Ocak 1421) tahta çıkarılan üç yaşındaki oğlu Ahmed'in naibi Tatar ile iyi geçinmeye çalışmıştır.⁶⁷ Şeyh'in ölümü üzerine Suriye'de başlayan isyanları bastırmak üzere Halep'e gelen Tatar'ı, Ayn-ı Mübarek denilen yerde karşılayan Alâeddin Ali onun hizmetine girmiştir. Tatar, ona çok iyi davranmış, iyilikler yapmış olup Maraş'a ilave olarak Darende ve Antep de Ağustos 1421'de ona vermiştir. O, Antep'te oturmakla birlikte diğer şehirleri de adamlarıyla idare etmiştir.⁶⁸

⁶¹ Kayseri-Tomarza İlçesi Gülveren köyünde bulunan Güllü Baba tekkesi olmalı. Söz konusu köy Dulkadir Türkmenlerinin yerleştiği bir yerdir.

⁶² Kayseri-Sivas arasında Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1337) yaptırdığı kervansaraydır.

⁶³ Elbistan'ın kuzeyinde Sultan Korusu denilen bölge olmalıdır.

⁶⁴ Tuğrak: Karaca Bey'in oğlu İbrahim'in torunu.

⁶⁵ el-Aynî, C.18, s. 243; Yinanç, **Dulkadir Beyliği** s. 43-44; Kopruman, **Mısır Memlûkleri**, s. 155-157; Kopruman, **İkdu'l-Cumân**, s. 48-49.

⁶⁶ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s.43, Kopruman, **Mısır Memlûkleri**, s. 160; Kopruman, **İkdu'l-Cumân**, s. 51.

⁶⁷ İsmail Yiğit, *Şeyh el-Mahmûdî*, **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s. 58-60.

⁶⁸ İbn Hatîbü'n-Nasrî, C.4 s.1369; İbn Tagübirdî, **Menhîlîs's-Sâfi**, C.8, s. 69-70.

Alâeddin Ali Bey'in Son Zamanları ve Öldürülmesi

Memlûklerde Şeyh'in oğlu Ahmed'i tahtan indiren Tatar sultan olmuştur. Onun zamanında Alâeddin Ali'nin Maraş ve Antep valiliği devam etmiştir. Ancak Tatar'ın 30 Kasım 1421'de ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçirilse de kısa süre sonra büyük bir nüfuz elde etmiş olan Berkuk'un Memlûklerinden Barsbay 1 Nisan 1422'de Memlûk tahtına çıkmıştır.⁶⁹ O, tahta çıkınca Alâeddin Ali'nin kötü yönetimi ve ahalinin şikayeti üzerine elinden Darendе ve Antep'i almıştır. O, sadece Maraş valisi olarak görevine devam etmiştir. Ancak bir süre sonra ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le arası yeniden açılmıştır. Sultan Barsbay da Antep ve Darendе'yi bu yüzden ondan alarak Nâsireddin Mehmed'e vermiştir. Nâsireddin Mehmed ve kardeşi Alâeddin Ali aralarındaki düşmanlığın yeniden tekerrür etmesi üzerine karşı karşıya gelip çatışmışlardır. Alâeddin Ali mağlup olmuştur. Sultan Barsbay onu Mısır'a çağırınca, 9 Temmuz 1424'te Halep'e gelip 15 Temmuz'da Mısır'a hareket etmiştir.⁷⁰ 6 Ağustos 1424'te ise Kahire'ye ulaşarak Sultan Barsbay tarafından kabul edilmiştir. Sultan ona ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le iyi geçinmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bir müddet Memlûklerin merkezi Kahire'de kalan Alâeddin Ali, Üstadar Cemaleddin'in evinde misafir edilmiştir. Onun Kahire'de kaldığı günlerde sultan tarafından kıyafetler gönderilmiş ve ihtiyaçları da karşılanmıştır. Muasır müellif Antepli Bedreddin el-Aynî, Dulkadir hanedanına mensup olanların sultana itaat etmediklerini, çağırdığı halde yanına gelmediklerini ancak bir istekleri olursa onun yanına vardıklarını yazmaktadır. Alâeddin Ali'nin sultanın huzuruna geliş sebebini ağabeyi Nâsireddin'le düşmanlığın ve mağlup edilmesine bağlamaktadır. Müellif onun ağabeyi tarafından nesi var nesi yoksa alındığını ve yeryüzü üzerinde çırılçıplak kaldığını belirtir. Sultanın ise ona 1000 dinar verip 1000 dinar da Şam'dan verilmesi için mektup yazdığını belirtir. Selvi Bey'in memleketi Antep'i kuşatması ve tahrip etmesini bir türlü unutamayan müellif Dulkadirli'lere karşı büyük bir kin beslemekteydi. Bu yüzden Alâeddin Ali'ye yapılması gerekenin ya öldürülmesi ya da müebbet hapis cezasına çarptırılması gerektiğini belirtmektedir.⁷¹

Kahire'de istediğini bulamayan Alâeddin Ali valilik yaptığı Antep'e geri döner. Ancak burada rahat durmayıp Halep ve çevresini yağmalar. Bunun üzerine Halep Valisi'nin askerleri 24 Mart 1424'te onun naiplik yaptığı Antep üzerine yürürler. Dulkadirli'lere mağlup edildiği gibi bir kısmı öldürülüp bir kısmı da Alâeddin Ali'nin de olduğu grup yakalanıp Halep'e getirilir. Alâeddin Ali, Halep valisine teslim edilerek hapsedilir. Kopraman, Aynî'den aldığı bilgiye göre halk onun tutuklandığını duyunca kendilerine yaptığı kötülük ve işkencelerden dolayı sevinmişlerdir. Bu arada Nâsireddin Mehmed kardeşini kurtarmak için oğulları ve adamlarından bir grubu içlerinde muhtemelen annesi olan yaşlı bir kadın da olduğu halde 11 Haziran 1426'da

⁶⁹ Kazım Yaşar Kopraman, *Barsbay*, DİA, C.5, İstanbul 1992, s. 84-85.

⁷⁰ İbn Hatîbü'n-Nasrî, C.4 s.1340; İbn Tagrıberdî, *Menhelü's-Sâfi*, C.8, s. 20.

⁷¹ Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s. 46; Kopraman, *İkdu'l-Cumân*, s.52.

Halep valisi Çarkutlu'ya göndermiştir. Ancak Halep valisi onu serbest bırakmadığı gibi ihtimal dahilinde Barsbay'dan aldığı emirle iki ay sonra onu idam etmiştir.⁷² Böylece Memlûkler iki Dulkadir beyinin birinden kurtulmuş oldular. Alâeddin Ali Bey'in de babası Halil Bey'in 1386'da ölümünden sonra başladığı çalkantılı siyasi hayatı 40 yıl sonra idamı ile sona ermiştir.

Alâeddin Ali Bey'den sonra oğlu Hamza, Maraş'a yerleşip burayı idare etmeye devam etmiştir. Ancak amcası Nâsireddin Mehmed, 1426'da oğlu Süleyman'ı Maraş'a göndererek onu buradan uzaklaştırmıştır. Maraş'a vali olarak Nâsireddin Mehmed'in diğer oğlu Feyyaz atanmıştır. Ancak Hamza, 2 Şubat 1430'da annesini de alarak Kahire'ye gelmiştir. Bu sırada Barsbay'ın katında birçok elçi bulunmaktaydı. Sarayda düzenlenen merasime Hamza ve annesinin de katıldığı anlaşılmaktadır.⁷³ Hamza, Memlûk sultanından aldığı destekle amcasının oğlu Feyyaz'dan Maraş'ı almıştır. Ancak kısa süre sonra onun elinden Maraş yeniden çıkmıştır. 1434'te Memlûklerin desteğiyle kenti yeniden ele geçirmiştir. Hamza, bir süre sonra amcası Nâsireddin Mehmed'le arasını düzelterek Karamanoğullarının eline geçen Kayseri'yi kurtarmak için düzenlenen sefere katılmıştır. Bu arada Nâsireddin Mehmed'in, Sultan Barsbay'la arası açılmıştı. Bu durumdan istifade etmek isteyen Hamza, sultanın huzuruna çıkıp itaatini arz etmiştir. Ancak Sultan onu tutuklayıp hapsedmiştir. Bu sırada görülen Canibeg isyanını desteklenen Nâsireddin Mehmed'den intikam almak isteyen Barsbay, Kahire'de tutuklu olan yeğeni Hamza Bey'i 8 Ekim 1436'da idam ettirmiştir.⁷⁴

Sonuç

İkinci Dulkadir Bey'i Halil Bey'in oğlu olan Alâeddin Ali Bey amcası Selvi Bey zamanında ağabeyi Nâsireddin Mehmed'le birlikte Memlûk kaynaklarında geçmeye başlamıştır. Memlûklerin kaos dönemi olarak adlandırılan 1399-1413 yılları arasında Memlûk emirleri arasında başlayan kavgaların yanında onların tahta geçmek için mevcut sultana karşı isyanlarında da Alâeddin Ali Bey rol oynamıştır. Memlûk emirlerinden Cekem, Nebruz, Şeyh ve Demirtaş gibi şahsiyetler ile bazen dostluk kurmuş bazen de onların karşısında yer almıştır. Onun Dulkadir-Memlûk sınırlarında bulunan Antep ve Maraş valiliğinde bulunması Suriye'nin kuzeyindeki olaylara karışmasında etkili olmuştur. Alâeddin Ali Ramazanoğulları Beyliği yöneticileriyle ve Malatya'dan Antakya'ya kadar olan coğrafyada yaşayan Türkmen emirleriyle de münasebetler kurmuştur. Memlûk sultanının desteğiyle ağabeyine karşı Dulkadir tahtına çıkarılsa da geri indirilmiştir. Onun yaklaşık bir ay süren Halep kuşatması dikkat çekici bir olay olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Alâeddin Ali Bey, 1426'da Halep valisi tarafından öldürülmüştür. Kendisinden sonra oğlu Hamza Bey babasının yerine geçmiş ancak onun akıbeti de aynı olmuştur.

⁷² Koprman, **Ikdu'k-Cumân**, s. 53.

⁷³ Koprman, **Ikdu'l-Cumân**, s. 54.

⁷⁴ Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s.53.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA, Ahmet, İbn Hatîp en-Nâsiriyye, *DİA*, C.20, İstanbul 1999, s.30.
- ALİÇ, Samet, **Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.
- ALİÇ, Samet, *Garbi Anadolu'da Selçukluların Varisleri: Dulkadiroğulları, Maraş Araştırmaları-I*, Palet Yayınları, Konya, 2020, s. 9-24.
- ALİÇ, Samet, *Memlûkler Tarafından Katledilen Dulkadir Emirleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.43, 2020, s. 84-94.
- El-Aynî Bedreddin Mahmud **İkdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân**, C.18, Süleymniye Kütüphanesi.
- ÇUHADAR, Mustafa-İsmail Yiğit, *İbn Tağribirdî, DİA*, C.20, İstanbul 1999, s.385-388.
- EL-AYNÎ, Bedreddin Mahmud **İkdu'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân Asrı Eyyubî 1-4, Asr- Memlûk 1-5**(neşr:Muhammed Muhammed Emin) Kahire.
- EL-MAKRÎZÎ, Takiyeddin Ahmed, **Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk**, C.1-8, (Neşr: Muhammed Abdulkadir Ata) Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- İBN HACER, **İnbâ ü'l-Gumr**, C.1-4 (neşr: Hasan Habeşi), Kahire 1998.
- İBN HATİBÜ'N-NASİRÎ, **ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Haleb**, C. 3, (neşr: Ahmet Fevzi el-Hip), Kuveyt, 2018.
- İBN TAGRİBİRDÎ, **el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi**, C.1-13 (Neşr: Muhammed b. Muhammed Emin-Nebil Muhammed Abdülaziz) Dârü'l-Kütübi'l-Vesâikü'l-Kavmiye, Kahire 1984-2009.
- İBN TAGRİBİRDÎ, **en-Nücûm'üz-Zâhire fi Mulûk Mısır ve'l-Kahire**, C1-16(neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar *Barsbay, DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.84-85.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar **el-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Orta Çağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1971.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.
- MORDTMANN, J.H. -Mükrimin H.Yinanç, *Dulkadirîlular, İA*, C. 3, İstanbul 1978, s.654-662.
- ÖZBEK, Süleyman, **Sultan Baybars**, Berikan Yay., Ankara 2018.
- SÜMER, Faruk *Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 1, 1963, s.1-98.
- SÜMER, Faruk, *Ramazanoğulları, DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.442-445.
- YİĞİT, İsmail, *Şeyh el-Mahmdî, DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.58-60.
- YİNANÇ, Refet, **Dulkadir Beyliği**, TTK Yayını, Ankara 1989.
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadiroğulları, DİA*, C.9, İstanbul 1994, s.553-557.

YAVUZ SULTAN SELİM'DEN ŞEHZADE SÜLEYMAN VE TATAR HANI'NA GÖNDERİLEN KEMAH VE DULKADİR FETİHNÂMELERİ

Samet ALIÇ*

“Seveceğiniz başka bir şey daha var.
Allah'tan yardım ve yakın bir fetih.
Müminleri (bunlarla) müjdele.”¹

Giriş

Arapça, “(فتح) açma” kökünden gelen fetih kelimesi ile Farsça “nâme (mektup)” kelimesinin birleşiminden ortaya çıkan fetihnâme, bir yerin alındığını müjdelemek için hükümdarın yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb. devlet adamlarına yazdıkları resmi mektuplardır.² Bu mektuplar özellikle Orta Çağ İslam dünyasında hükümdarların otoritesini güçlendirmek amacıyla yazılırdı. Süslü bir dille yazılan fetihnâmeler, dost devletler için müjde mahiyetindeyken düşmanlar için bir tehdit mahiyeti taşırdı. Fetihnâmeler; “zafername, gazavatname, beşâretname veya tehditname” gibi kelimeler ile de zikredilirdi. Ayrıca fetihnâmeler için bazen müjdeli mektup anlamında da “muştuluk” ifadesi kullanılmıştır.

İlk İslam devletleri ile ortaya çıkan bu gelenek Türklerde de ilk Türk-İslam devletlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Gazneliler, Büyük Selçuklular ve onların halefleri, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları ve Memlûkler gibi Türk İslam devletleri fetihnâmeler yazdırmışlardır. Osmanlılar da kuruluş devrinden itibaren özellikle Hristiyanlara karşı alınan önemli zaferleri fetihnâmelerle beyan etmişlerdir.³ Osmanlılar da bu fetihnâmeler genellikle Türkçe, Farsça ve Arapça olarak yazılırdı. Yabancı devlet adamlarına gönderilen fetihnâmelerde de gönderilecek ülkenin diliyle yazılırdı. Fetihnâmeler genellikle nişancı tarafından kaleme alınırdı. Bazen de özeli kişiler görevlendirilerek yazdırılırdı.⁴ Osmanlılar özellikle büyük zaferlerini nâme-i hümayun kategorisinde değerlendirebilecek fetihnâmelerle ilan etmişlerdir.⁵

Fetihnâmeler süslü ve sanatsal dili ile bir edebî ürün niteliği taşımaktadır ve bu metinler bir düzene göre yazılırdı. Genellikle takdim mahiyetindeki ilk bölüm ayet,

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, ORCID No: 0000-0002-5618-1213, sametalic@hotmail.com.tr

¹ Saf Suresi 13. Ayet (Diyanet). Bu ayete binaen fetihnâmeler yazılmıştır.

² TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

³ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1986, s. 184-185.

⁴ Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *DİA*, C.12, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s.470; Harun Er, “Türk İslam Geleneğinde Fetihnâmeler”, *Diyanet İlmî Dergisi*, C.XLVIII, S.2, 2012, s.94.

⁵ Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, s.471.

hadis ve güzel kelimeler ile süslenir. Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salavatın ardından düşmana ne sebeple harekât düzenlendiği, padişahın durumu, asker sayısı ve düşmanın durumu gibi savaşa ait bilgiler verilir. Allah'ın yardımı ile düşmanın mağlup edildiği anlatıldıktan sonra Allah'a şükür ve düşmanın zaptı ifade edilir. Son bölümde fetihnâmelerin kimlerle gönderildiği ve Allah'a dua ile fetihnâme bitirilir.⁶

Fetihnâmeler, önemli bir tarih kaynağıdır. Yazıldıkları dönemin dili, kültürü ve siyasi-askeri tarihi özelliklerini yansıtmaktadırlar. Ancak fetihnâmelerin öznel olması dikkate alınmalıdır. Diğer kaynaklarla mukayeseli olarak değerlendirilmelidir.⁷ Münşeât mecmualarında Osmanlılara ait fetihnâmelerin pek çok sureti bulunmaktadır. Bu çalışmada Feridun Bey Münşeati'ndeki⁸ fetihnâmelerden olan Yavuz Sultan Selim'in, oğlu Şehzade Süleyman'a ve Tatar Hanı'na gönderdiği Kemah ve Zulkadir fetihnâmesi incelenmiştir.

Cennet Mekân Sultan Selim Han Gazi Hazretleri Dergâhından Oğlu Şehzade Sultan Süleyman'a Gönderilen Kemah ve Zulkadir Fetihnâme-i Hümayunudur

Ferzend, ercümend, esed, erşed, emced nur-ı hadika-i celâl ve saltanat-ı şehriyari ve nur-ı hadika-i kemal-i memleket ve tacdârî der derya-yı nısfet ve der-i evc-i hila-fetü'l mahsus bi-mezîid-i inayetullah oğlum Süleyman Şah tâl-i bekâ-i tevkî-i refi-i hümayun vasıl olıcak malum ola ki iş bu sene-i mübareke ümmet meyâminhâde vâki olan mah-ı rebiyülahirin beşinci günü yevmü's-sebtte kala-i Kemah üzerine nüzul-ı hümayunum vâki olduğu gibi her yakadan ejder-i fem ve ateş-i dem sengin tob ve âhenin badaloşçalar havâle kılınub ra'd-ı seda ve berk-i peyma kavari' ile bedenlerini döğüb yakmaga ibtidâ olunduğu gibi içinde olan Kızılbaş-ı bedmaaşın başına alâmet-i kıyamet zâhir olub çalışma ve döğüşmeden kalub serâsime oldukları ba her olmağın bi tehâşî leşker-i cerrâr hasm-ı şikâr burc-u bârû üzerine çıkıp kalasına İslam sancağı dikub asre karîb zamanda zabt ve teshîr olunub kötü alının başı kesilib kala-i mezbûre içinde ehl-i İslam memlû olub tâife-i melâhideden tathîr olunub (Fe kutia dabirul kavmillezine zalemu, vel hamdu lillahi rabbil alemin)⁹ fehvâsı zuhur buldu ve onda beg ve dizdâr tayin olunduktan sonra Sivas'a avdet-i hümayun buyurulub sabıka Çaldıran Seferi'nde Zulkadir hâkimi Alaüddevlî bi devlet-i rikâb-ı hümayunum hıdmetinden inhirâf gösterdiğinden gayrî envâ-i hıyaneti ve Kızılbaş-ı evbaşla ittifakı derece-i vuzuha erişdiği ecilden def-i refi ve icabet-i diniyeden olmağın peleng-i bişe-i vega ve neheng bahr-ı heyca ol vakitte Rumeli beylerbeyisi olub hala vezir-i azam olan Sinan Paşa dâme ikbâleyi on bin nefer güzid-i leşker-i zafer-i rehber ile ve bir miktar yeniçeri ile mukaddem üzerine gönderilub ben zat-ı celâlet-i semâtımla bir gün sonra azimet idub yedinci günde Zulkadir tevâbinden Çepni kalasına konulub bir

⁶ Harun Er, "Türk İslam Tarihinde Fetihnameler", s. 97.

⁷ Meryem Gürbüz, "Fetihnâmeler Tarihçiyeye Ne Söyler? Hârezmşahlılar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme", *VEKANÜVİS*, V.8, S.2, 2023, s.1592.

⁸ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C.,1, TBMM Kütüphanesi, YER: 71-5395, DEM: 71-9443, s.409-411.

⁹ Meal: Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi (En'âm Suresi 45. Ayet).

gün oturak kalındığı esnada paşa-yı mezbur düşmana buluşub galib olduğu haber irişub ve yarınki günü sene-i mezbure cemaziyelulasının gurre si yevmü'l erbaa idi. Alaüddevle bedbahtın kelle-i bi-devleti dört nefer, bi-saadet oğulları başlarıyla ve otuz nefer boybeylerinin başlarıyla birkaç nefer çavuş-ı terkisinde vezir-i mezbur kablin-den gelub sem-i semend saadetmendim önüne hâksar bıraktılar ve onun mukabelesinde (Elhamdü lillahillezi hedana li heza ve ma künna li nehtediye lev la enhedanellah) şükranı eda kılub vilayeti mezbure hükümetin akrabasından sadakat ve ihtisasla hıdmat-ı saadet-i ayetimde can ve baş deriğ itmeyin cenab-ı eyalet-i me'âb saadet-i nisâb adudü'd-devle ve'd-din Şehsuvar oğlu Ali Bey damet-i meâlîyeye virub ondan Kayseriyye'ye gelüb an karîb avdet ve ricat-ı hümâyunumu taht u bahtı Konstantiniyye savbına münatif ve munsarif bilesiz inşallah teala ve bu beşaret-i behiyye ve nusret-i seniyyenin i'lâmı için kullarımdan kudvetü'l-emâcid ve'l-ahali-i çasnigir bâlî zeyd-i mecde irsal olundu. Gerekdir ki hîni vusulde envâ-i behcet ve meserret ile şükrü ilahiye edâ kılub bu fetihnâme-yi â'lâ ruusü'l-işhâd okudub ebvâb-ı şâdmâni âmme-i nâs-ı vücuhuna meftuh kılub mezid-i kadri vicahim ed'iyesine bi'l-gadv ve'l-asal-ı iştilgal gösteresiz tahriren fi evâsıt-ı şehri-i cemaziyelula sene ihda ve işrîn ve tis'a-mi'e. Bi-Medine-i Kayseriyye

El-Cevap

Dergâh-ı gerdun-ı cenab ve bârgâh-ı felek kıbâb-ı savb saadet intisabına arz-ı bende-i bi-irriyab budur ki haliya devlet ve ikbal ve saâdet ve iclâl ile gelip taht-ı Konstatiniyye'de sara-yı âmire-i hümâyuna nüzul ve vusul ile müşerref olub vücud-ı cihan mukaddem-i hayat bahş hüdavendigarîden devr-i cismi bi can mesâbesinde iken nesim-i adalet ve nükhet-i nisfelerinden hayat-ı taze bulup çeşm-i ezhar per-i şemimleri dimağ-ı ins ve canı muattar ve meşam-ı revâni muanber kılub ale'l-husus fahrü'l-emâcid ve'l-ahali çasnigir bâlî zeyd kadre-i bendeleriyle gönderilen fetihnâme-i âlî ve beşâretname-i pür lâl-i irâz olundukda münsa-i ikbal-i Osmani rahşan ve bezm-i ferah kâmurânî derhüşân olub bir yana Kemah fethinde kah dil ve can kasr-ı Süleymani gibi bülend ve zernigar ve bir yana Zulkadriyye teshîrinden sadr-ı suffe-i canan-ı canan rahmani mânend gevher-i nisar olup eyyam-ı devlet-i padişahı ve hengâm-ı saadet ve hilafeti penahi için müstehakına bezl-i nüzur ve hayrat ve neşri sadakat ve hasenatta dakika-i fevt olunmayub izdiyad-ı mülk ve haşmet ve efzuni -i ömr-ü devletler için hemişe-i ediye-i salihâ tahsilinde bezl-i himmet ve sarf-ı dikkat olunmuştur ve olunur ve hala resm-i benedeği metrûk olmasın deyu kudüm-i meymenti lüzumları teşrifatına inbi'as olan pişkeş takdimi için mirahur başı kulları mu-fassal tezkire ile irsal olunmuştur. Ümittir ki makbul ve ma'fû buyurula baki ferman bab-ı saadet unvan-ı azimü'ş-şane manut ve merbuttur.

Cennet Mekân Sultan Selim Han Gazi Hazretleri Dergâhından Tatar Hanına Gönderilen Kemah ve Zulkadriyye Fetihnâmesi Suretidir.

Cenab-ı emaret me'âb-ı devlet-i intisab saadet-i iktisab Zulkadirü'l-eşem ve'l-fahrü'l-etem el-mahfuf bi-inayetü'l-mülk el-mennan Mengli Giray Han damet-i meâlîye nihayet anber-bar u teslimat-ı gevher-nisar ki mahz-ı inayet-i padişahiden

sâdır olur. Mütalaa kılındukdan sonra malum ola ki iş bu behâr-ı huçeste âsârda vaki olan mübarek mah-ı rebiyülahirin beşinci günü yevmü's-sebtte kala-i Kemah üstüne nüzul-ı hümâyunum müyesser olub eğerçe hisar-ı mezburun irtifai tasavvur-ı endişeden dūr u (?) hendekin umkı mülâhaza-i fikirten mahcur idi. Lakin leşker-i mensur anın metanet ve istihkâmına bakmayup her taraftan ejder-i fem ve ateş-i dem neheng heyet-i menar-ı kamet sengin, toblar ve âhenin badaloşcalar ve ruyin zarbezenler havâle edub ve yeniçeri taifesi tüfenk uşurub fındıklarını burc-u cevzâdan aşırub ra'd-ı seda ve berk-i peyma kavari' ile bedenlerini döğüb yıkmağa mübâşeret olunduğu gibi içinde olan Kızıldaş-ı bedmaaşın başına alamet-i kıyamet zahir olub çalışma ve döğüşmeden kalub serâsime oldukları için bi-tehâşî leşker-i cerrar hasm-ı şikâr burç-u bâru üzerlerine çıkub kalasına İslam sancağı dikub asre karîb zamanda zabt ve teshîr olunub kötü alının başı kesilüb kala-ı mezbure ehli İslam'la memlû olub tâife-i melâhideden tathîr olunub (Fe kutia dabirul kavmillezine zalemu, vel hamdu lillahi rabbil alemin) fehvâsı zuhur buldu ve onda beg ve dizdâr tayin olunduktan sonra Sivas'a avdet-i himâyun buyurulub sabıka Çaldıran seferinde Zulkadir hâkimi Alaüdevle bi devlet-i rikâb-ı hümâyunum hıdmetinden inhirâf gösterdiğinden gayrî envâ-i hiyaneti ve Kızıldaş-ı evbaşla ittifakı derece-i vuzuha irişdüğü ecilden def-i refi ve icabet-i diniyeden olmagın peleng bişe-i vega ve neheng bahr-ı heyca ol vakitte Rumeli beylerbeyisi olub hala vezir-i azam olan Sinan Paşa dâme ikbâleyi on bin neferi güzide-i leşker-i zafer rehber ve bir miktar yeniçeri ile mukaddem üzerine gönderilub ben dahi zat-ı celâlet-i semâtımla bir gün sonra azimet edub yedinci günde Zulkadir tevâbinden Çepni kalasına konulub bir gün oturak kalındığı esnada paşayı mezbur düşmana buluşub galib olduğu haber irişub yarınki gün ki sene-i mezbure Cemaziyelulasının gurre si yevmü'l erbaa idi. Alaüdevle bedbahtın kelle-i bi devleti dört nefer, bi saadet oğulları ve otuz nefer boybeylerinin başlarıyla birkaç nefer çavuş-ı terkisinde vezir-i mezbur kablinden gelub sem-i semend saadetmendim önüne hâksar bıraktılar ve onun mukabelesinde (Elhamdü lillahillezi hedana li heza ve ma künna li nehtediye lev la enhedanellah) şükranı eda kılunub vilayeti mezbure hükümetin akrabasından sadakat ve ihtisasıyla hıdmat-ı saadet-i ayetimde can ve baş deriğ etmeyin cenab-ı eyalet-i me'âb saadet-i nisâb adudü'd-devle ve'd-din Şehsuvar oğlu Ali Bey damet-i meâlîyeye virub ondan Kayseriyye'ye gelüb an karîb avdet ve ricat-ı hümâyunumu taht u bahtı Konstantiniyye savbına münatif ve munsarif bilesiz ve bu beşaret-i behiyye ve nusret-i seniyyenin i'lâmı için kullarımdan umdetü'l-azam ve'l-ekarim Muhammed Bey zeyd-i mecde irsal olundu. Varub huzur-u şeriflerine vusul bulduk da gerekdir ki cemi-i vilayet-i karimde bu fetihnâme-i meserret-i meşhuni iştihar ve müfâheretle okudub ebvab-ı şâdimânîyi umuma enam vücuhuna küşade ve esbab-ı meserret ve kâmuraniyi amade kılub dua-yı devlet-i ebed peyvend padişahi merasime iştigal gösterile tahriren fi evâsıt-ı şehri cemaziyelula sene ihda ve işrîn ve tis'a-mi'e. Bi-Medine-i Kayseriyye.

Sonuç

Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu'ya gelen Türkleri tek bir siyasi yapı altında toplamak ve hepsini aynı devletin hizmetçisi yapmak oldukça uzun bir süreç gerektirdi. XI. yüzyılın sonların başlayarak Osmanlıların Dulkadir Beyliği'ne son vermesine kadar geçen takribi 450 yıllık süreçte Anadolu'da onlarca siyasi teşekkül, bütün Anadolu'yu hâkimiyetlerine almak için pek çetin mücadeleler verdiler. Osmanlılar da kuruluş yıllarından itibaren yavaş yavaş Anadolu'nun tamamını idare altına almak için uzun yıllar mücadele ettiler. Özellikle Dulkadirliiler, bu anlamda Osmanlılara uzun uğraşlar verdirdiler. Nihayet Dulkadirliilerin Osmanlılara katılışı, Osmanlıları Anadolu'nun tek siyasi lideri haline getirdi. Yavuz Sultan Selim bu zaferi fetihnâmeler ile müjdeledi ki bu durum Osmanlıların Dulkadir ve çevresinin idaresine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Çalışmanın ana temasını oluşturan Kemah ve Zulkadir fetihnâmeleri, Osmanlı klasik dönem siyasi, askeri ve diplomatik ilişkilerini ortaya koyan önemli bir örnektir. Bu iki fetihnâmedeki ifadeler, müttefiklere güven, düşmanlara da nasıl gözdağı verildiğini açıkça göstermektedir. Aynı zamanda metnin dili dönemin süsleme sanatını, edebiyatını ve padişahın kudretinin nasıl vurgulandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Hasan, “Fetihnâme”, *DİA*, C.12, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

ER, Harun, “Türk İslam Geleneğinde Fetihnameler”, *Diyamet İlmî Dergisi* C.XLVIII, S.2, 2012.

Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, C.,1, TBMM Kütüphanesi, YER: 71-5395, DEM: 71-9443.

GÜRBÜZ, Meryem, “Fetihnâmeler Tarihçiyeye Ne Söyler? Hârezmşahlar (1097-1231) Devrine Ait Fetihnâmeler Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”, *VEKANÜVİS*, V.8, S.2, 2023.

<https://sozluk.gov.tr/>

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1986.

Kur'an-ı Kerim, En'âm Suresi, 45. Ayet.

Kur'an-ı Kerim, Saf Suresi 13. Ayet.

✽ جنتمكان سلطان سليم خان غازى حضرت نلرى دركاهندن اوغلى شهزاده سلطان ✽
 ✽ سلیمانہ کوندریلان کاخ و ذوالقدر قحنامہ ہمایونیدر ✽

فرزند ارچند اسمہ ارشد امجد نور حدقہ جلال و سلطنت و شہر یاری و نور حدیقہ
 کمال مملکت و تاجدارى در درىای نصف و درى اوج خلافت المخصوص بمن ید عناية الله
 اوغلم سلیمان شاه طال بقاه توقع رفیع ہمایون واصل اولیحق معلوم اولہ کہ اشبو سنہ مبارکہ
 عمت مہامنہادہ واقع اولان ماہ ربیع الآخرک بشنجی کونی یوم السبت ده قلعه کاخ اوزرینہ
 نزول ہمایونم واقع اولدیغی کبی ہر یکادن اژدرغم و آتش دم سنکین طوب و آہنین
 بادلو شجہ ل حوالہ قلنوب رعد صدا و برق پیا قوارع الہ بد نلری دے دوکوب بیغہ اشدا
 اولندیغی کبی ایچندہ اولان قزلباش بد معاشک باشنہ علامت قبامت ظاہر اولوب چاشمہ
 و دوکشہ دن فالوب سرا سیمہ اولد قلری باہر اولغین بی تحاشی لشکر جرار خصم شکار
 برج و بارو اوزرینہ چیقوب قلعہ سنہ اسلام سنجاقی دیکوب عصرہ قریب زماندہ ضبط
 و تسخیر اولنوب کوتوالنک باشی کسلوب قلعه مزبورہ ایچندہ اهل اسلام مملو اولوب
 طائفہ ملاحظہ دن تطہیر اولنوب ✽ فقطع دابر القوم الذین ظلموا و الحمد لله رب العالمین ✽
 فحواسی ظہور بولدی و اندہ بیک و دزدار تعیین اولدقد نصکرہ سیواسدہ عودت ہمایون
 یوریلوب سابقا چالدران سفرندہ ذوالقدر حاکی علاء الدولہ بی دولت رکاب ہمایونم
 خدمتدن انحراف کوسرتدیکندن غیرى انواع خیانتی و قزلباش او باشلہ انفساقی درجہ
 وضوحہ ایرشدیکی اجلدن دفع و رفعی واجبات دینہ دن اولغین پلنک یدشہ و فاع و نهنک
 بحر ہیجا اولوقندہ روم ایللی بکلر بکبسی اولوب حال اوزر اعظم اولان سنان پاشادام اقبالہ بی
 اون بیک نفر کزیدہ لشکر ظفر رہبر ایلہ و بر مقصدار یکچیری ایلہ مقدم اوزرینہ کوندریلوب
 بن ذات جلالت سمانملہ برکون صکرہ عزیمت ایدوب یدچی کوندہ ذوالقدر توابعندن
 چینی قلعه سنہ قونلوب برکون اوتوراق قلنددیغی اتادہ پاشای مزبور دشمنہ بولیشوب غالب
 اولدیغی خبر ایریشوب و یارنکی کونی سنہ مزبورہ جسادى الاولینک غرہ سی یوم الاربعہ
 ایدی علاء الدولہ بد بختک کلہ بی دولتی درت نفر بی سعادت اوغلاری باشلریلہ و اوتوز
 نفر بوی بکلر پلنک باشلریلہ برقیچ نفر چاوش ترکی سنندہ و زرمزور قیلدن کلوب سم سنند
 سعادت مند اوکنہ خاکسار براقیدیلر و ائک مقابلہ سندہ ✽ الحمد لله الذی هدانا لهذا وما كنا
 لانہتدی لولا ان هدانا لله ✽ شکرانی ادا قلوب ولایت مزبورہ حکومتن اقر باسندن

صداقت و اختصاصه خدمت سعادت آبا تمده جان و باش در بیخ ایتین جناب ابالت مآب سعادت نصاب عضد الدولة والدین شهسوار اوغلی علی علی بیگ دامت معالیه به و پروب اندن قبصریه به کلوب عن قریب عودت و رجعت همایونمی نخت و نخت قسطنطنیبه صوبینه منعطف و منصرف بیله سن ان شاء الله تعالی و بو بشارت بمبه و نصرت سنیه نک اعلامی ایچون قوللرمدن قدوة الاماجد و الالهالی چاشنیکبر بالی زید مجده ارسال اولسدی کر کدر که حین و وصوله انواع بهجت و مسرت ایله شکر الهی بی ادا قلوب یو فتح نامه بی علی رؤس الاشهاد او قودوب ابواب شادمانی عامه ناس و جوهنه مفتوح قلوب مزید قدر و جاهم ادعیه سنه بالغدو و الاصال اشتغال کوستره سز تحرافی اواسط شهر جهادی الاولی سنه احدی و عشرين و تسعمائة بمدینه قبصریه

✽ الجواب ✽

درگاه کردون جناب و بارگاه فلک قیاب صوب سعادت انتسابه عرض بنده بی اریتاب بودر که حالبا دولت و اقبال و سعادت و اجلال ایله کلوب نخت قسطنطنیبه ده سرای عامه همایونه نزول و وصول ایله مشرف اولوب و جود جهان مقدم حیات بخش خداوند کار بدن دور جسم بی جان مشابه سنده ایکن نسیم عدالت و نکبت نصفتلر بدن حیات نازه بولوب چشم از هار پرشمیلری دماغ انس و جانی معطر و مشام روانی مغز قلوب علی الخصوص فخر الاماجد و الالهالی چاشنیکبر بالی زید قدره بنده لریله کوندربلان قهنامه عالی و بشارت نامه پر لالی ابراز اولدوقده منصفه اقبال عثمانی رخشان و بزم فرح کامرانی درخشان اولوب بریکا کماخ قهمنده کاخ دل و جان قصر سلیمانی کبی بلند و زرنکار و بریکا ذوالقدریه تسخیر بدن صدر صفته چنان چنان رحمانی مانند کوه نثار اولوب ایام دولت پادشاهی و هنگام سعادت و خلافت پناهی ایچون مستحقینه بذل نذور و خیرات و نشر صدقات و حسنا تده دقیقه فوت اولوب از دیار ملک و حشمت و افزونی عمر و دولت ایچون همیشه ادعیه صالحه تحصیلنده بذل همت و صرف دقت اولمشدر و اولنور و حالاً رسم بندی متروک اولسون دیو قدوم مینت از و ماری نشر بقا تنه انبعاث اولان یدشکش تقدیمی ایچون میراخور باشی قوللری مفصل تذکره ایله ارسال اولمشدر امید در که مقبول و معفو یوریه باقی فرمان باب سعادت عنوان عظیم الشانه منوط و عمر یو طدر

✽ جنتمکان سلطان سایم خان غازی حضرتلری درگاهندن تا نار خانه کوندربلان ✽
✽ کماخ و ذوالقدریه قهنامه سی صورتیدر ✽

جناب امارت مآب دولت انتساب سعادت اکنتساب ذوالقدر الاشم و الفخر الایم المحفوف بعنايه الملك المنان منکلی کرای خان دامت معالیه نجات عنبر بار و تسلیات کوه نثار که محض عنایت پادشاهیدن صادر اولور مطالعه قلندقدنصکره معلوم اوله که اشبو بهار نجسته آنارده واقع اولان مبارک ماه ربیع الاخرک بشی کونی یوم السبت ده قلعه کماخ اوسننه نزول همایونم بپسر او اوب اگر چه حصار مزبورک ارتفاعی تصور اندیشه دن دور و خندق عمقی ملاحظه فکردن مهجور ایدی لکن لشکر منصور آنک منات و استخاکامنه باقیوب هر طرفدن اذدرغ و آتش دم نهنسک هبت منار قامت سنکین طوبلر و آهنین بادلوشجهلر و رو بین ضرب زلزلر حواله ایدوب و یکجیری طائفه سی تفنک اوشوروب فندقلربی برج جوزادن آشوروب رعد صدا و برق یما قوارع ایله بد نلرین دو کوب بقمغه مباشرت اولندی بی کبی ایچنده اولان قزلباش بد معاشک باشه علامت قیامت ظاهر اولوب چالشمه

ودو کشته ددن قالب سراسیمه اوارقلر ایچون بی نحاشی لشکر جرار خصم شکار برج و بارو
 اوزر زینسه چیقوب قله سنه اسلام سنجماغی دیکوب عصره قریب زمانده ضبط و تسخیر
 اولنوب کوتوالک باشی کسیلوب قلعه من بوره اهل اسلامه مملو اولوب طائفه ملاحده دن
 تطهیر اولنوب ✽ فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین ✽ غواسی ظهور
 بولدی و انده یک و دزدار تعین اولندقدن صکره سیواسه عودت همایون یوریلوب سابقا
 جالدران سفرنده ذوالقدر حاکمی علاء الدوله بی دولت رکاب همایونم خدمتدن انحراف
 کوستر دیکندن غیرى انواع خیباتی و قزلباش اوباشله اتفاقی درجه و ضوچه ابروشدوی
 اجلدن دفع و رفعی واجبات دینیه دن اولمئین بئیک پیشه و غا و نهنگ بحر هیجا اولوقته
 روم ایلی بکار بکسی اولوب حالاً وزیر اعظم اولان سنان پاشا دام اقباله بی اون یک نفر
 کزیده لشکر ظفر رهبر و بر مقدار یکبجیری ایله مقدم اوزرینه کوندریلوب بندخی
 ذات جلالت سمانله برکون صکره عزیمت ایدوب بدنجی کونده ذوالقدر توابعندن چینی
 قلعه سنه قونلوب برکون اوتوراق قلند بیغی ائاده پاشای مزبور دشمنه بولوشوب غالب اولدیغی
 خبر ایشوب یارنکی کون که سنه من بوره جادی اولوی سنک غرهمی یوم الاربعاء ایدی
 علاء الدوله بد بختک کله بی دولت درت نفر بی سعادت اوغلاری و اوتوز نفر بوی بکلر بئیک
 پاشار یله برفاح نفر چاوش ترکبسنده وزیر مزبور قبلندن کلوب سم سمند سعادت مند اوکنه
 خاکسار براقیدیلر و آنک مقابله سنده ✽ الحمد لله الذی هدانا لهذا وما كنا لنهتدی
 اولان هدانا الله ✽ شکرانی ادا قلوب ولایت من بوره حکومتن اقر باسندن صداقت
 و اختصا صیله خدمات سعادت آتایمده جان و باش دریغ ایتمین جناب ایالت ماب سعادت
 نصاب عضد الدوله والدین شهسوار اوغلی علی یک دامت معالیله به و یروب اندن قیصریه به
 کلوب عن قریب عودت و رجعت همایونمی تخت و تخت قسطنطنیه صوبنه منعطف
 و منصرف بیله سز و بو بشارت بهیه و نصرت سنیله تک اعلامی ایچون قوللاردن عمده
 الاعاظم والا کارم محمد یک زید مجده ارسال اولندی واروب حضور شریفارینه وصول
 بولوقده کرکدر که جمیع ولایت قریمده بوقیح نامه مسرت مشعونی اشتهار و مغاخرتله
 اوقیدوب ابواب شادمانی بی عموماً انام و جوهنه کشاده و اسباب مسرت و کامرانی بی آماده
 قلوب دعای دولت ابدیوند پادشاهی مراد منه اشتغال کوستر یله تحریاتی واسط شهر
 جادی اولوی سنه احدی و عشرین و سه مائه بمدينه قیصریه

XIX. YÜZYILDA MARAŞ'TA KADILAR VE NAIPLER

Ümmet SOYDEMİR*

Giriş

Doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek; eşitlemek anlamlarındaki Arapça “adl”¹ mastarından türeyen adalet, Kur’an-ı Kerim ve hadislerde genellikle takvaya yönelme, doğru yolu takip etme, denge, ahenk, eşitlik gibi anlamlarda kullanılmıştır.² Temel gereksinimlerini karşılamak için bir arada yaşamak zorunda olan insanoglu, toplum düzeninin devamı için herkesi bağlayan ortak kurallar ve bu kuralları uygulayacak siyasi iktidarlar meydana getirmiştir.³ İlk çağlardan bu yana, şehir devletlerinden günümüz modern ulus devletlerine kadar her siyasi teşekkülün temel dayanağı adalet müessesesi olmuştur. Öyle ki Hint-İran devlet geleneğinde hükümdarın birinci vazifesi adaleti tesis etmek olarak kabul edilmiştir.⁴

Kendinden önceki Türk-İslam devletlerinin yönetim felsefesi ve müesseselerinin miras devralan Osmanlı Devleti beylik döneminden itibaren fethedilen yerlere idareyi temsilen bir subaşı, hukuku temsilen de bir kadı tayin etmiştir.⁵ Fıkıh terimi olarak kadı, insanlar arasında meydana gelen davaları şer‘î hükümlere dayanarak çözmek için görevlendirilmiş kişidir.⁶ Devletin memuru olduğu kadar devlete karşı halkın temsilcisi de olan kadıların⁷ eğitimi ve mesleğe girişleri sıkı kurallara bağlanmıştır. Kadıların eğitimi için ilk medrese Orhan Gazi zamanında kurulmuş; ancak müderrislik, kadılık ve müftülük görevlerinin ayrımı, derecelendirilmesi ve rütbelerinin muadeletinin şekillenmesi Fatih döneminde olmuştur.⁸

* Dr. Öğr. Üyesi, İstiklal Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bekir Topaloğlu, “Adl”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 387.

² Mustafa Çağrıncı, “Adalet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 341.

³ Oktay Uygun, *İbn-i Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı*, 1. Basım (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008), 7-8.

⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, ed. Emre Yalçın, 2. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 16.

⁵ İlber Ortaylı, “Kadı”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 69.

⁶ Fahrettin Atar, “Kadı”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 66.

⁷ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 2.Baskı (İstanbul: Kronik Yayınları, 2016), 13.

⁸ Ortaylı, “Kadı”, 70.

Medreselerde kademeli olarak ilerleyen danışmendler, eğitim süreçlerini sahn ya da altmışlı medreselerde tamamlar,⁹ bundan sonra ilmiyeye girmek için mevleviyet¹⁰ payeli kadılıklara ya da en az “dâhil”¹¹ seviyesinde bulunan medreselerdeki müderrislerin hizmetinde staja başlarlardı. Hizmetlerinin sonunda ise hocalarına tahsis edilen kadrolar¹² vasıtasıyla sıraları geldikçe ilmiye mesleğine girmeye yani mülazım yazılmaya hak kazanırlardı.¹³ Danışmendler hocalarından ne suretle mülazım tayin edildiklerine dair aldıkları tezkire ile kazaskerlik makamına müracaat ederler, kazasker de bu hususta padişaha arzda bulunarak onayını alır, padişahın onayından sonra danışmend mülazım ruznamçesine kaydedilerek süreç tamamlanırdı.¹⁴ Mülazım defterine kaydedilen danışmendler mülazemette en az üç yıl kaldıktan sonra en düşük yevmiyeli kaza kadılıklarına atanarak meslek hayatlarına başlarlardı.¹⁵

Tayin edildiği bölge ve vazifeli olduğu süreyle sınırlı yargı görevlerinin yanında birçok idari görevi de olan kadılar¹⁶, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında kaydıhayat şartıyla atanırken atanmak için bekleyen medrese mezunlarının sayısının artmasıyla birlikte zamanla bu usulden vazgeçilmiştir. Kadıların görev süresi XVI. yüzyılda önce üç yıla XVII. yüzyılda iki yıla indirilmiş, sonra bu süre de biraz kısalmış mevleviyet kadılıkları için bir yıl diğer kaza kadılıkları için ise yirmi ay olmuştur.¹⁷ Kaza için belirlenmiş görev süresini tamamlayan kadılar, İstanbul’a giderek yeni bir göreve atanana kadar kazaskerlik dairesinde mülâzemet etmişlerdir.¹⁸

⁹ Cihan Kılıç, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, *Turkish Academic Research Review* 3, sy 1 (2018): 155, <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>.

¹⁰ Mevleviyet, Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek dereceli müderris ve kadılar için kullanılan terim. Daha geniş bilgi için bk. Fahri Unan, “Mevleviyet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 467-68.

¹¹ Dahil Medreseleri, Osmanlı padişahlarıyla şehzadeler, şehzade valideleri ve padişah kızları tarafından yaptırılan medreselerdir. Osmanlı Devleti’nde medreselerin dereceleri hakkında daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 11-12.

¹² Danışmendlerin hangi kadrodan atanabileceklerine dair daha geniş bilgi için bk. Yasemin Beyazıt, “Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin”, içinde *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, ed. Fırat Yaşa, 1. Baskı (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 185-202.

¹³ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 25; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 1. Basım (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 28.

¹⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 28.

¹⁵ Ortaylı, “Kadı”, 71.

¹⁶ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı’da Hukuk”, içinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, I., c. I (İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994), 394.

¹⁷ Mehmet Akif Aydın, “Mahkeme”, içinde *Mahkeme* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 341; Cihan Kılıç, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadiaskerliği Örneği)”, t.y., 53-56; Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 110-15.

¹⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, 31; Kılıç, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadiaskerliği Örneği)”, 86; Aydın, “Mahkeme”, 343.

En düşük dereceli kaza kadılığı günlük 25 akçe geliri olan kazalardı. Terakki eden kadı mevleviyet kadılıklarına kadar yükselebilirdi. Mevleviyet kadılıkları da ücretleri ve itibar derecesi bakımından sınıflandırılmıştı. Bunlar içinde en düşük rütbeli kadılıklar Devriye Mevleviyetiydi.¹⁹ Devriye Mevleviyeti kadılıklarından olan Maraş kadılığına, XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar Sakız, Kütahya, Erzurum, Sinop ve Kamanıç'e den mazul olan kadılar atanmıştır.

Maraş'tan sonra terfi eden kadınların bir üst basamak olan mahreç mevleviyetlerine atanmaları gerekirken çoğu zaman kendilerine sadece ünvan olarak mahreç payesi²⁰ verilmiştir. Maraş'tan mazul olanlar Bosna veya Sofya kadısı görevlendirilmişler ya da örfi müddetlerini tamamladıktan sonra yine Maraş'a denk olan devriye mevleviyetlerinin birinde görevlendirilmişlerdir.²¹

Maraş'ta klasik dönem Osmanlı kaza teşkilatı XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş fakat bu dönemden sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile İstanbul kadıları, müneccimbaşılar ve nakibüleşraflar gibi üst sınıf ilmiye mensuplarına “arpalık” olarak verilmeye başlanmıştır.²² Arpalık olarak bir kazaya tasarruf eden ulema görev yerlerine gitmeyerek naip atamışlardır.²³ Bir nevi iltizam usulü olan bu atama, kadı ile naip arasında düzenlenen bir mukavele ile kazanın gelirlerinin, bu gelirlerden kadının ve naibin alacağı miktarların belirlendiği bir sözleşmedir.²⁴

Tayinleri kazaskerlerce yapılan alt seviyedeki kadınların atama kayıtları kazasker ruznamçesinde bulunurken şeyhülislam tarafından atanan Mevleviyet kadınlarının kayıtları Tarik Defterlerine işlenmiştir.²⁵ XIX. yüzyılda Maraş'ta görev yapan kadı, naip, bidayet mahkemesi reisi ve müddeiumûmî muavinlerinin ve bu görevlilerin halkla münasebetlerini ele alan bu çalışmada İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde²⁶ bulunan Tarik Defterleri ile Osmanlı bürokrasisinin farklı kalemlerinde tutulan kayıtlardan istifade edilmiştir.

¹⁹ Osmanlı'da mevleviyet payeli kadılıklar hakkında daha geniş bilgi için bk. Cihan Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Üst Düzey Kadı Atamaları (19. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *İslami İlimler Dergisi* 18, sy 1 (2023): 79-81, <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1264721>; Bilgin Aydın ve Rifat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Mevleviyet Kadıları”, içinde *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı* (İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011), 19-34.

²⁰ BOA, AE. SMHD.II, 114/9664.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 104; Hasan Arslan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari ve İçtimai Tarihi)*, 1. Baskı (Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014), 97.

²² Arslan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı*, 98.

²³ Cahit Baltacı, “Arpalık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 393.

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 122; Ümmet Soydemir, *XVIII. Asır Maraş Kazası'nda İdari Yapı ve Sosyal Hayat*, 1. Baskı (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023), 188.

²⁵ Kılıç, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, 78.

²⁶ Farklı kütüphane ve müzelerdeki defterler hakkında daha geniş bilgi için bk. Arzu Güldöşüren, “Osmanlı Uleması ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarik Defterleri”, *Din ve Hayat*, sy 34 (2018): 125-29.

1. Şer‘iyye Mahkemesi

Daha çok Meclis-i şer‘, mahfil-i şer‘ olarak da adlandırılan hukuki, cezai ve idari davaların başlıca çözüm mercii olan şer‘iyye mahkemeleri, Osmanlı adliye teşkilatının omurgasıdır.²⁷ Teorik olarak İslam hukukunda çok hâkimli mahkemeler bulunmamakla ve az da olsa bu tür mahkemelere rastlanmakla birlikte Osmanlı Devleti’nde tek hâkimli şer‘iyye mahkemeleri Tanzimat’a kadar her türlü hukukî ihtilafın çözüldüğü merciler olmuştur.²⁸ Osmanlı Devleti’nde mahkemelerde kadıya işlerinde yardımcı olan muhızır, kâtip ve mukayyid gibi beratlı görevliler bulunurdu. Bu görevlilerin sayıları kadıların derecelerine ve şer‘î hasılatlarına²⁹ göre belirlenir bundan fazla görevli istihdam edilemezdi. Örneğin, Maraş mahkemesinde üç kâtip ve bir mukayyid kadrosu varken Hasan isimli biri irsâliye ve kassam kâtipliği adlarıyla iki kadro için berat aldığıında Maraş ulemasının şikâyeti üzerine bu kadrolar iptal edilmiştir.³⁰

Tanzimat ile birlikte toplu hâkimli mahkemeler³¹ de ticari ve hukuki davalara bakmaya başlamıştır. Ancak devletin son yıllarına kadar şer‘iyye mahkemeleri, nizamîye mahkemeleri de denilen bu yeni mahkemelerin yanında Müslüman ahalinin davalarına bakmaya devam etmiştir.³² Bu iki mahkemenin baktıkları davalar ve işleyişleri birbirinden farklı olduğundan çalışmada yalnızca klasik Osmanlı mahkemesi olan tek hakimli şer‘iyye mahkemesi kadı/ naipileri ve ahali ile olan münasebetleri incelenmiştir.

1.1. Maraş Kadıları

Devriye mevleviyetlerinden olan Maraş kadılığı atamaları şeyhülislamlık makamında tutulan *Tarik Defterleri*’ne kaydedilmiştir. İstanbul Müftülüğü arşivindeki tespit edilebilen en erken tarihli tarik defteri Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi dönemine ait defterdir. Bu defterde Maraş kadılığının H. 1 Ramazan 1227’de (8 Eylül 1812) el-hac Mustafazâde Mustafa Efendi’ye tevcih edildiği görülmektedir.³³ Bu kayıтта Mustafa Efendi’nin babasının adı ve Maraş kadılığının tevcihi bilgileri yer almaktadır.

²⁷ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, 1. Basım (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2001), 35; Aydın, “Mahkeme”, 341.

²⁸ Aydın, “Osmanlı’da Hukuk”, 391.

²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 114.

³⁰ Mar‘aş naibine hüküm ki. Medîne-i Mar‘aşda sâkin ‘ulemâ ve suhâ ve ‘eimme ve sâdât-ı kirâm ve şeyh ve sâir ahâlisi mahzar gönderüb medine-i Mar‘aş mahkemesinde kadîmü’l-eyyâmından berü üç nefer kâtip ve bir nefer mukayyid nasb olunub vâki‘ olan hüccet-i şer‘iyye ve sâir mevâdi mezbûrlar tahrîr ve üç yüz seneden beri minvâl-i meşruh üzere mahkeme-i mezbûrda istihdam ve ziyâde nasb olunmanın lüzumu yok iken sahtekârlık ‘aded-i müstemiresi olan Hasan nâm kimesne irsâliye ve kassâm kâtiibi ve Mehmed Sâlih nâm kimesneye dahî mahkeme-i mezbûre bir kâtip nasbı lâzım ve mühimdir deyu birer tarikle askerîden müceddeden berât ittürüb mezbûrlar ahâli-yi vilâyete ve fukaraya musallar ve envâi hile ve hud‘alarından nâşi ahkâm-ı şer‘iyyenin.... BOA, A.DVNSAHK. ME., nr.1, s.20.

³¹ Bu mahkemeler hakkında daha geniş bilgi için bk. M. Macit Kenanoğlu, “Nizamîye Mahkemeleri”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007).

³² Aydın, “Mahkeme”, 344.

³³ BOA, TS.MA.d., 52, s.15.

Ancak tarik defterlerindeki birçok kayıta kadıların memleketleri, mensup oldukları ulema aileleri, ölüm tarihleri, önceki veya hâlihazırdaki görevleri gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin, H. 1 Rebiyülevvel 1277'de (17 Eylül 1860) Maraş'tan mazul olan Bosnavi Osman Hulusi Efendi'nin kaydının der-kenârındaki "rahimehullah Ra. 81" ibaresinden Maraş'tan sonra başka bir göreve atanmadığı ve Ağustos/Eylül 1864'te vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Osman Hulusi Efendi'den sonra H. 1 Rebiyülevvel 1277'de (17 Eylül 1860) Maraş kadılığı tevcih edilen³⁴ Tophane Meclisi Müftüsü³⁵ Hasan Şükrü Efendi hakkındaki 1 Rebiyülevvel 1278 (6 Eylül 1861) tarihli "*Sabika Maraş kadısı Tophane Meclisi Müftüsü Hasan Şükrü Efendi G. Ra. 1278 Bosna Şüd*"³⁶ ifadesinden Maraş'tan sonra Bosna kadılığının tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Hasan Şükrü Efendi'ye hâlihazırdaki görevinin yanında Maraş kadılığı arpalık olarak tevcih edilmiş olmalıdır. Buna benzer bir atamada Şam Mekteb-i İdadisi Arapça muallimi Harputlu Ahmed Efendi'ye H. 1 Rebiyülevvel 1299'da (21 Ocak 1882) Maraş kadılığı verilmiştir.³⁷ Bir diğer kayıttaysa Malta Şehbenderhanesi İmamı Seyyid Mustafa Hamdi Efendi'ye H. 1 Rebiyülevvel 1300'de (10 Ocak 1883) Maraş kadılığının verildiği görülmektedir.³⁸

Maraş kadılığından 1 Rebiyülevvel 1280'de (16 Ağustos 1863) mazul Reisülkütüp Mazhar Efendi Yeğeni Ahmed Efendi'nin kaydının der-kenârındaki "ez-Bursa 9 Şaban ..46"³⁹ örneğindeki gibi bazı kayıtlarda kadının mansıba nereden ve ne zaman atandığına dair bilgilere de ulaşılabilmektedir. Bu kayıta Ahmed Efendi'nin kadı olarak mı göreve başladığı yoksa müderrislikten mi kadılığa geçtiği belirtilmemiştir ancak bazı arşiv belgeleri bilhassa XIX. yüzyılın ilk yarısında Maraş kadılarının bir kısmının müderrislikten kadılığa geçtiği görülmektedir.

XIX. yüzyılda Maraş kadılarından olan ve müderrislikten kadılığa geçtiği tespit edilebilen ilk isim Şeyh Hamid Efendi'dir. Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinden Şeyh Seyyid Hamid Efendi 1 Cemaziyevvel 1221 (17 Temmuz 1806) tarihi itibarıyla Maraş kadılığına atanmıştır.⁴⁰ Müderrislikten sonra Maraş kadılığına tayin olan bir başka isim Bursa müderrislerinden Mûsıla-i Süleymaniye payeli Kadiriye Medresesi müderrisi dersiam Akşehirli Yunus Efendi'dir. H. 1 Rebiyülahir 1236'da (6 Ocak 1821) Maraş kadısı olmuştur.⁴¹ Bursa müderrislerinden Maraş kadılığına atanmış bir başka isim Geredeli Ali Galib Efendi'dir. Bursa'daki Bayezid Paşa Medresesi

³⁴ BOA, A. DVN., 150/41.

³⁵ Meclis müftüleri hakkında daha geniş bilgi için bk. İsmail Yurdakul, "Meclis Müftüleri", içinde *Osmanlı İstanbulu VIII.*, ed. Feridun Emecen ve Ali Akyıldız (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2023).

³⁶ BOA, İSTM.DFT1., nr.18, s.95.

³⁷ BOA, İSTM.DFT1., nr.31, s.30.

³⁸ BOA, İSTM.DFT1., nr.32, s.27.

³⁹ BOA, İSTM.DFT1., nr.18, s.96.

⁴⁰ BOA, AE.SSLMIII., 423/ 24278.

⁴¹ BOA, HAT, 1549/1.

müdrislerinden Mûsıla-i Süleymaniye payeli Ali Galib Efendi H. 1 Rebiyülahir 1245 (30 Eylül 1829) tarihinden itibaren zapt etmek üzere bu göreve atanmıştır.⁴² Ali Galib Efendi'den sonra Maraş kadılığı yine müdrislikten bir isme Kıbrısî Seyyid Hüseyin Efendi'ye verilmiştir. Hareket-i altmışlı müdrislerinden Kıbrısî Seyyid Hüseyin Efendi, selefinin görev süresini tamamlayacağı 1 Rebiyülahir 1246'dan (19 Eylül 1830) sonra tasarruf etmek üzere Maraş kadısı olarak atanmıştır.⁴³ Seyyid Hüseyin Efendi'den sonra yine müdrislikten bir isim Maraş kadılığına atanmıştır. Muşıla-ı Süleymaniye payesiyle Bursa Bayezid Paşa müdrislerinden olan Boluvi Hafız Ahmed Efendi H. 1 Safer 1247 (12 Temmuz 1831) tarihi itibarıyla Maraş kadılığına atanmıştır.⁴⁴ Hafız Ahmed Efendi Maraş'tan mazul olduktan sonra yine Maraş'la denk mevleviyet olan Bağdat kadılığında görevlendirilmiştir.⁴⁵

Hafız Ahmed Efendi'den sonra Maraş kadılığının kime tevcih edildiği tespit edilememiştir. Ancak 1834'te Maraş kadısı Uşşakîzade İbrahim Efendizade Mustafa Efendi'dir. Mevleviyet kadılarının örfi müddeti 1 yıl olmasına rağmen Mustafa Efendi'nin görev süresi 4 ay uzatılmıştır. 1 Cemaziyelahir 1251'de (24 Eylül 1835) devriye mazulleri arasına kaydedilen Uşşakîzade Mustafa Efendi, iki yıllık mazuliyetten sonra 1 Ramazan 1253'te (29 Kasım 1837) devriye mevleviyetlerinden Erzurum kadılığına atanmıştır.⁴⁶

Maraş kadılığında iken görev süresi uzatılanlardan bir başka isim Erzurumlu Dolmasunzâde İbrahim Nazif Efendi'dir. H. 1 Cemaziyelvel 1261'de (8 Mayıs 1845) görev süresi dolacak olan Nazif Efendi'nin görev süresi 3 ay uzatılmıştır. İbrahim Nazif Efendi'nin görev süresini tamamlamasının ardından Maraş kadılığı Eylül 1845'te Sofizâde Damadî Abdurrahim Nessac Efendi'ye verilmiştir.⁴⁷

Maraş'a atanan tecrübeli kadılardan biri de Halil Sırrı Efendi'dir. Bursa müdrislerinden 25 yıllık kıdemi olan Halil Sırrı Efendi H. 11 Safer 1267 (16 Aralık 1850) Maraş kadısı olarak görevlendirilmiştir.⁴⁸

Kalemler arasındaki yazışmalar vesilesiyle kayıtlara geçen Maraş kadılarından biri de Mustafa Şerif Efendi'dir. Haleb Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezaretine gönderilen 29 Kanunuevvel 1307 (10 Ocak 1892) tarihli yazıyla ibtidai mekteplerin (ilkokul) açılmasında ve bu mekteplere gelir tesis edilmesinde olağanüstü çabaları görülen Mustafa Şerif Efendi'nin taltifnâme ile ödüllendirilmesi istenmiştir.⁴⁹

Daha önce de ifade edildiği üzere Maraş kadılığı üst düzey ulemaya arpalık olarak verildiğinden bu kadılar eğer bilfiil görev yapmak kaydıyla atanmamışlarsa şehre

⁴² BOA, AE.SMHD.II, 117/9850.

⁴³ BOA, HAT., 1583/1.

⁴⁴ BOA, HAT., 1584/19.

⁴⁵ Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Üst Düzey Kadı Atamaları (19. Yüzyılın İlk Yarısı)", 85.

⁴⁶ Kılıç, 85.

⁴⁷ BOA, A.DVN., 12/8.

⁴⁸ BOA, A.MKT.NZD., 21/7.

⁴⁹ BOA, MF.MKT., 136/27.

gelmeyerek yerlerine naip⁵⁰ görevlendirmişlerdir. Kadılar tarafından atanan naipler, haklarında bir şikâyet olduğunda yine kendilerini atayan kadılar tarafından azledilmişlerdir. Aşağıda XIX. yüzyılda kadılar adına yetkilerini kullanan naipler incelenecektir.

1.2. Naipler

Sözlük anlamı birini temsil etmek, birine vekâlet etmek olan, nevb masterından türeyen naip asıl sahibi yerine bir makamın sorumluluğunu geçici bir zaman için yüklenen kimsedir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren çeşitli İslam devletlerinde devlet adamları işlerini görmek için naip atamışlardır.⁵¹ Kendinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi naiplik, Osmanlıların ilk yıllarından itibaren mevcuttur. Yeni fetih edilen yerlere idareyi temsilen bir sancakbeyi veya subaşı; hukuku temsilen ise bir kadı veya naip tayini fetih geleneğidir.

Mevleviyet kadılıklarından olan Maraş'a atanan kadılar eğer bilfiil Maraş'ta ikaamet etme şartıyla atanmamışlarsa Maraş'a gelmeyerek özellikle fıkıh alanında kendi kaza dairesinde ihtilafları çözebilecek derecede medrese eğitimi almış ilmiye mensupları arasından naipler atamışlardır. Kazaskerler bu atamayı tasdik etmişler, eğer naipler azillerini gerektirecek bir suç işlerlerse yine kadı tarafından azledilmişlerdir.⁵² Daha önce de ifade edildiği üzere naipler bir nevi iltizam usulüyle atanırlardı. Yargı görevini vekâleten icra eden naipler gördükleri davalardan ve yaptıkları iş ve işlemlerden kanunla belirlenen miktarda aldıkları harçlardan anlaştıkları miktarı asıl kadıya öderlerdi. Bu durum naiplerin zaman zaman bazı suiistimallere meyletmelerine sebep olmuştur.⁵³

Naiplerin atanma ve azilleri için müstakil defterler tutulmadığından XIX. yüzyıl Maraş naipleri şehirden başkente yazılan ilamlardaki imzalardan ve eğer haklarında şikâyet olmuşsa bu şikâyetlerden tespit edilebilmektedir. Söz konusu yüzyılda Maraş naiplerinden isimleri tespit edilebilenlerden ilki Maraş müftülüğü makamında bulunduğu XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Maraş'ın yerel siyasetinde mühim bir rol oynayan, bir ara oğulları ile birlikte Kıbrıs'a sürgün edilen⁵⁴ Seyyid Ataullah'tır. Maraş eyaletinden sefer için 500 piyade ve süvari toplanması hakkındaki emrin ahali huzurunda okunduğunun ve gereğinin yapılacağını bildirdiği H. 29 Şaban 1225 (29 Eylül 1810) tarihli ilamda Seyyid Ataullah'ın imzası bulunmaktadır.⁵⁵ Seyyid Ataullah'ın ne kadar süreyle niyabet makamında olduğu ve müftülüğü dönemindeki gibi siyasi faaliyetlerde bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

⁵⁰ Bu hususta daha geniş bilgi için bk.Mehmet İpşirli, "Naib", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006).

⁵¹ Casım Avcı, "Naib", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 311.

⁵² İpşirli, "Naib", 312.

⁵³ Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", 399.

⁵⁴ BOA, C.ADL., 73/4397.

⁵⁵ BOA, AE.SMHDII. ,52/3447

Ancak Maraş valiliğinden Erzurum'a atanan Celaleddin Paşa'nın sadarete gönderdiği 13 Zilkade 1231 (5 Ekim 1816) tarihli mektubundan Celaleddin Paşa'nın Maraş valiliği döneminde Cennetzâde Ataullah Efendi'nin Maraş naibi olduğu anlaşılmaktadır. Paşanın mektubundaki *Devletlu sa'âdetlu 'atûfetlu ref'etlu karındaş-ı seniyyü'l-câlibim sultânım ağâ-yı celilü'ş-şân hazretleri. Maraş eyâletinin 'uhde-i hulûs-verânımdan sarf ve tahviline mebnî eyâlet-i merkûme ahâlileri tahvîl-i mizâc etmekde nâşi bi'n-niyâbe hükümet-i şer'îyyenin icrâsına me'mûr olan Cennetzâde Ahmed Ataullah Efendi dâileri ahâli-i merkûmenin vukua gelen harekât-ı nâmetbû'larını çekemeyub belde-i mezbûreden 'azm u hareket murâd etmiş ise de ahâli-i merkûme efendi-i mumâileyh dâilerinden on dört kata' beyaz üzerine memhûr 'ilâm kağıdları alub ol vechle kendüye izn ve sebîlini tahliye etmiş olduklarından...*⁵⁶ şeklindeki ifadeler o dönemde şehrin idaresinden sorumlu ehl-i örfün ve adaleti tesis etmekle mükellef olan ehl-i şer' mensuplarının şehrin ileri gelenlerinin nüfuzu altına girdiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Cennetzâde Ataullah Efendi'den sonraki altı yıllık dönemde Maraş naiplerine dair bir bilgi ve belgeye ulaşılamamakla birlikte H. 17 Cemaziyelevvel 1239 (19 Ocak 1824) gecesi saat yedi buçuk sularında vefat eden Maraş ve Rakka valisi Abdülcelilzâde Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine yerine yeni bir atama yapılınca kadar Dulkadirzade İbrahim Bey'in vekâlet edeceğini bildiren H. 17 Cemaziyelahir 1239 (18 Şubat 1824) tarihli ilamdan Maraş naibinin Ali Akif Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Ali Akif Efendi'den sonraki yirmi yıllık sürede Maraş naipleri şehrin eşrafıyla iyi geçinmiş olmalı ki başkente bir şikâyet ulaşmamıştır.

Ancak, Maraş mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın uygunsuz ahvalini sorgulamaya dair gönderilen emirnameye cevaben yazılan H.11 Muharrem 1262'de (9 Ocak 1846) tarihli evraklardan Maraş naibinin Haleb valisine gönderdiği şukkadaki mühürde Seyyid Mehmed Hazık ismi okunmaktadır.⁵⁸ Seyyid Mehmed Hazık'ın mührü bulunan bu evrakta “.. Mar'aş mutasarrıfı devletlu Mehmed Paşa hazretleri teşriflerinden bu ana kadar sûi- tedbir ve tama'ından nâşi her bir umûr ve husûsât ve emr-i hükümet çürümüş ve nüfus dedikleri şey kalmadı Maraş eyâleti ahalisinin keyfiyeti ra'nâ-i ma'lûm-ı devletünüz bulunan vâlinin gevşekliğini bir kere anladıktan sonra eşkıyalıktan gerü durmayacakları mizâcları iktizâsıdır” ifadeleriyle Maraş mutasarrıfı yerilirken yine Mehmed Hazık imzalı H. 3 Cemaziyelevvel 1262 (29 Nisan 1846) tarihli ilamda, ahalinin Mehmed Paşa'dan razı olduğunun bildirilmesi dikkat çekicidir.⁵⁹ Belli ki Mehmed Hazık Efendi de Cennetzâde Ataullah gibi şehirdeki idari kargaşanın arasında kalmıştır. Birkaç ay sonra görevden alınan Mehmed Hazık Efendi'nin yerine Hasan Fehmi Efendi atanmıştır.⁶⁰

⁵⁶ BOA, HAT, 732/34756

⁵⁷ BOA, HAT, 450/ 22353.

⁵⁸ BOA, MVL, 4/27.

⁵⁹ BOA, A.MKT., 42/27.

⁶⁰ BOA, A.MKT.MHM. 2/26.

Hasan Fehmi Efendi bir yıl kadar bu görevde kalmış olmalı zira Maraş'da katl ve gasb işlerine karışan aşiretlerin tedip edilmesi için başkente gönderilen H. 19 Cemaziyelahir 1263 (4 Haziran 1847) tarihli ilamda Maraş naibi olarak Abdurrahman Zeki imzası bulunmaktadır.⁶¹ Abdurrahman Zeki de şehrin ileri gelenleri ile geçinememiş, görevinde bir yılı tamamlamadan 1848 senesi Ağustos'unda Maraş kazası meclis azasınca azli istenmiştir.⁶²

Maraş Meclis azasının bu talebinden bir ay sonra şeyhülislama sunulan H.12 Şevval 1264 (11 Eylül 1848) tarihli tezkirede, "Maraş naibi bulunan Abdurrahman Zeki Efendinin envâi zulm ve teaddiyatından ve mugayyir-i rıza-yı âlî harekâtından bahisle azli yerine diğer müteşerri'-i münâsibin naiben ta'yini istidasına dâir Maraş ahâlisi tarafından takdim olunan bir kıta arzuhal meclis-i vâlâya led'e-l 'itâ suret-i inhaya nazaran efendi-i mumâiley ahali-i merkume ile hüsn-i muaşeret edemediğinden..." ifadeleri yer almaktadır.⁶³ Hakkındaki şikâyetlerle birlikte Maraş paşası⁶⁴ ve Adana valisinden⁶⁵ gelen yazılardan sonra görevden alınmış olmalı ki H. 25 Cemaziyevvel 1265 (20 Mart 1849) tarihli belgede Maraş naibi olarak Zileli Ahmed Sırrı Efendi ismi zikredilmektedir. Hariciye Mektubi kaleminden şeyhülislamlık makamına gönderilen bu belgede Ermeni Millet Meclisi'nin ve Ermeni Patriğinin Ahmed Sırrı Efendi'den şikâyetçi olduğu ifade edilmekte ancak şikâyetin gerekçesi belirtilmemektedir.⁶⁶ Ahmed Sırrı Efendi bu şikâyetten yaklaşık dokuz ay sonra Adana valiliğinin 18 Muharrem 1266 (4 Aralık 1849) tarihli talebiyle başka bir yere müderris olarak görevlendirilmiş,⁶⁷ yerine Mehmed Emin Yesarî Maraş naibi olarak atanmıştır.⁶⁸

Ahmed Sırrı Efendi'nin hakkındaki ithamlar adı geçen belgeden anlaşılammaktadır. Ancak 1846'daki Maraş naip ve müftüsü bir gayrimüslim öldüğünde terekelelerini zorla tahrir ederek kanunla belirlenenden fazla resm-i kısmet talep ettikleri, gayrimüslim esnafı ürünlerini piyasa fiyatının altında satmaya zorladıkları, gayrimüslim esnafın mallarını piyasa fiyatından satabilmek için rüşvet vermek zorunda kaldıkları ve gayrimüslimler hakkında bir dava söz konusu olduğunda adil yargılama yapmadıkları gibi suçlarla itham edilmişlerdir.⁶⁹

⁶¹ BOA, A.MKT., 84/10.

⁶² BOA, A.MKT., 144/37.

⁶³ BOA, A.MKT., 147/34.

⁶⁴ BOA, A.MKT, 155/79.

⁶⁵ BOA, A.MKT, 155/79.

⁶⁶ BOA, HR.MKT, 24/56.

⁶⁷ BOA, A.MKT.MHM. 18/73.

⁶⁸ BOA, A.MKT.NZD., 47/73; 77/47.

⁶⁹ Medine-i Maraş'da mütemekkin Ermeni reayası kullarının sağır ve kebiri canibinden bu defa' savb-ı 'âcizâneme gelen mahzar günâ Ermeniü'l-ibare ve rikaları mealinde medine-i merkûmede el-haletü'l-hazihî nâib ve müftî bulunan efendiler yek dil ve yek cihet olarak ve vüccûh-ı beldeyi kendülerine tarafgir ederek re'âyâ-yı mesfûr kullarına günâ gün mezâlim ve te'addî etmekte bulunmada şöyle ki re'âyâ-yı mersûmeden birisi mürd oldukda sağır sagire ve gâib ve gâibesi olmayub cümle verese hâzır ve kibâr iken terekelerini cebren tahrîr iderek resm-i kısmete dahî ziyadesiyle tahsil

Naip ve müftü gerçekten bu suçları işlediler mi? Yoksa Cennetzâde Ataullah Ahmed Efendi örneğindeki gibi şehrin ileri gelenleri ile karşı karşıya mı geldiler ve iftiraya uğradılar? 1846'da Maraş naibi Mehmed Hazık Efendi'dir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Mehmed Hazık Efendi, Maraş mutasarrıfı Mehmed Paşa hakkındaki soruşturmada iki farklı görüş beyan etmişti. Gayrimüslimler Mehmed Paşa'nın yönlendirmesiyle mi böyle bir şikâyetle bulundular? Müftü ve naibin bu şikâyetler hakkındaki cevapları tespit edilemediği için bu hususta bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak, 1856'daki Maraş hadisesi sebebiyle hapsedilen naip Mehmed Tevfik Efendi'nin de mutasarrıf Münib Paşa'yı suçlaması, şehrin ehl-i örfü ile ehl-i şer' mensupları arasında bir çekişme olduğuna işaret etmektedir.

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın Maraş Meclis-i Umûmîsi'nde okunmasını gayrimüslim ahali sevinçle karşılarken Maraş eşrâfi ve Müslüman ahali bu fermanın okunmasından dahi rahatsız olmuştur. Bu tepki ahalinin kışkırtılmasıyla 1856 yılı Martın on yedinci gününde çarşı ve pazardaki dükkânların kapatılmasıyla neticelenmiştir. Ancak Maraş mutasarrıfının zamanında müdahalesiyle ahali teskin edilmiş ve dükkânlar yeniden açılmıştır. Ne var ki bir müddet sonra İngiliz konsolos vekili Guermani ile Maraş naibi Mehmed Tevfik Bey arasındaki tartışma sebebiyle ahali bir kez daha galeyana gelmiş ve konsolos vekilinin evi yakılmış; Guermani karısı, bir çocuğu ve bir hizmetkârıyla birlikte ölmüştür.⁷⁰

İngiliz ordusu için Maraş'tan hayvan tedarik eden aynı zamanda konsolos vekili olan Guermani arasındaki münazaa Maraş naibi Mehmed Tevfik Efendi'nin Guermani ile müy-tâb arasındaki dört bin kuruşluk alacak meselesinden çıkmıştır. Guermani esnafa borçlarını ödediği halde esnaf bunu inkâr etmiş ve Guermani'nin Halep'te olduğu esnada naip Tevfik Mehmed Efendi'den ilam almışlardır. Bu ilamla Guermani'nin peşi sıra Halep'e giden esnaf, Halep valisine müracaat ederek alacaklarının tahsil edilmesini istemiştir. Vali bu ilamı Halep kadısına havale etmiş, kadı da belgeyi şüpheli bulmuş, taraflara iade etmiştir.⁷¹

Dava Maraş Meclisi'nde bir kez daha görüşüldüğü esnada naip Mehmed Tevfik Efendi kararında ısrar edince Guermani, Mehmed Tevfik Efendi'ye küfürler savurmuştur. Meclis'ten kalkan naip muhızrlar aracılığıyla ahaliyi mahkemeye çağırmış, galeyana gelen ahali Guermani'nin evinin etrafını sarmıştır. Maraş hanedanından Abdulkerim Bey kalabalığa engel olmaya çalışmışsa da ahaliden biri silahını Abdulkerim Bey'e doğrultmuş ancak silah ateş almamıştır. Bu esnada evin içinden atılan silahla dışarıdaki kalabalıktan altı kişi fena halde yaralanmış, bu yaralılardan ikisi

etmekte ve esnâflarından nân ve üzüm ve peksimet ve soğan ve sâir me'külât satanlara dün bâhâ ile narh vererek ol narh üzere fûruht olunacak me'külâta esnâf-ı merkûme zarar ve ziyana giriftâr olacaklarını ifâde ve istidâ' ettiklerinde ashâbından beş yüz guruş kadar akçe almadıkla mu'tedil bahâ ile fûruhtuna ruhsat vememekde olduklarından başka re'âyâ-yı mersümeden birinin da'vâsı zuhûrunda dahi ber-vech-i hakkâniyet ru'yet ve istimâ' etmeyerek, BOA, MVL, 4/17.

⁷⁰ Ufuk Gülsoy, "1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", içinde *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 453.

⁷¹ Gülsoy, 454-55.

ölmüştür. Bu durum kalabalığın öfkesini arttırmış ve Guermani'nin evini dört bir yandan ateşe vermişlerdir. Hadisenin bu raddeye gelmesine Köprübaşı isimli mahaldeki bekçileri esir alan Zeytun eşkıyası sebep olmuştur. Şehri muhafaza ile görevli birliklerden bir kısmı Köprübaşı'na gittiklerinden hadise büyümüştür. Guermani'nin evinin bitişiğindeki Süleyman Bey'in evinden bazı kadınlar yanan evdekileri kurtarmaya çalışmışlarsa da sadece bir çocuğu kurtarabilmişler, Guermani, aile efradı ve bir hizmetkârı ile birlikte çıkan yangında hayatını kaybetmiştir.⁷²

Maraş mutasarrıfına gönderilen H.15 Şevval 1272 (19 Haziran 1856) tarihli yazıda, İngiliz tüccarın öldürülmesinin müsebbibi olan Maraş naibi Mehmed Tevfik Efendi'nin ve hadisede parmağı olanların hapsedilmelerinin yerinde bir karar olduğu ifade edilmiştir.⁷³ Ancak Mehmed Tevfik Efendi, birbiri ardı sıra başkente gönderdiği arzuhallerde⁷⁴ suçlamaları reddetmiş, rüşvet ve irtikâbına engel olduğu Maraş mutasarrıfı Münib Paşa'nın kendisine karşı olan garezi sebebiyle hapsedildiğini söyleyerek tahliyesini talep etmiştir.⁷⁵

Mehmed Tevfik Efendi H. 6 Zilkade 1272 (9 Temmuz 1856) tarihli arzuhalinde Münib Paşa'nın Dulkadirzâde Süleyman Bey'e maaş tahsis ettiğini sergerde İngiliz Hasan, Süleyman Bey'in kethüdası Çolak Ali Efendi ve Süleyman Bey'in adamı Yüzbaşı Kara Osman'ın yaklaşık üç yüz kişi ile evini bastığını kendisini yakasından ve ayaklarından, karısını ise saçından sürükleyip eşyalarını yağmaladıklarını dile getirmiş, bunun üzerine Münib Paşa hakkında tahkikât başlatılmıştır.⁷⁶

⁷² BOA, HR.SYS., 1337/82.

⁷³ BOA, HR.MKT., 148/74.

⁷⁴ BOA, MVL.179/78

⁷⁵ ...Fukâra kulları bu dâ'îlerinden cümleten hoşnud ve râzî buldukları hâlde sancak-ı mezbûr mutasarrıfı sa'âdetli Münib Paşa fukarâya mihnet ve esâfil ve erâzili makûlelerini maiyyet olarak hilâf-ı rızâ hareketi vuku'unda kendüsüne hâfiyen ihtâr ve muhâlefet olunarak irtikabını icrâyı mücâseret edemeyeceği meczûmu olduğundan dâimâ kendilerine 'adâvet ve ahz-ı intikama vesile aramakda olduğundan tarihinden çend gün mukaddem meclis ve säirenin haberi olmaksızın fi'l-asl hilâf-ı rızâyı 'âli beş yüz kise akçe ahaliye tevzi ve...bk. BOA, A.MKT.UM., 233/44

⁷⁶ Maraş nâibi Mehmed Tevik Efendi'nin meclis-i vâlâ-riyâset-i celîlesine mevrûd tahrîrâtında livâ-i mezkûr mutasarrıfı saadetli Münib Paşa icrâ-yı gaze ve nefsanîyet zımınında kendüsünü habs ve mahkeme kapusunu sedd ve etrâfını zabtiye neferâtıyla muhâsara birle hakkında bir takım hakârete ibtidâr eylediğinden başka meclis azâsından kaymakam-ı esbak ve sâbık Akif ve Abdi Efendiler hakkında dürlü fezâhate mütecâsir olan ve uygunsuz takımdan bulunan Zulkadirzâde Süleyman Bey'e iki yüz nefer süvâri maaş tahsisiyle bi'l-ittifâk ramazan-ı şerifin ikinci günü saat dört radde-sinde mutasarrıf-ı mumâileyh tarafından sergerde İngiliz Hasan üç yüz kadar asâkirle ve mumâileyh Süleyman Bey cânibinden kethüdası Çolak Ali Efendi ve âdemi Yüzbaşı Kara Osman Ağa nâm şahıslar mevcûd ma'iiyetleriyle sâkin olduğu hâneyi basub on bir nefer olan ve iyâliyle bir oda derununda kapanmış olduğu halde mezkûr odaya duhul birle kendüsünü darb ve sell-seyf ile yakasından ve ayaklarından ve familyasının dahî saçlarından tutup sürüyerek semerli bârgirlere irtikâben makarr-ı hayâdid olan Kıbrıs tüccar ceziresine nefy ve ta'zib Bölükbaşı Ali Ağa'yı dahi külliyyetlü asâkir ile ta'yin iderek karakol altında aldıkları ve o sırada hayli eşyâ ve sairesi yağma ve bazısı dahi yollarda zâyî' olduğu ve iş bu muhacimede gelini ile haremine sakat vâki ve familyasından bazılarının kol ve başları mecruh ve kerîmeleri dahi havflarından nâşi ümitsiz derecede nâ-mizâc ve esirfirâş oldukları beyânıyla icrâ-yı iktizâsı inhâ ve istidâ' kılınmış ve hakikât-ı keyfiyyet buraca mechûl bulunmuş olmasıyla ba'de icabına bakılmak üzere mutasarrıf-ı mumâileyhin nâib-i mumâileyh hakkında gaze ve nefsanîyeti vaki'midir hareket-ı muharrereye ictisârı sahih midir ve hakikât-i hâl ne

Mehmed Tevfik Efendi'nin arzuhalinde Münib Paşa'nın Dulkadirzâde hanedanından Süleyman Bey'le ittifak ettiği görülüyor. Eğer Mehmed Tevfik Efendi'nin bu iddiaları doğrusa Dulkadirzâdelerin şehirdeki en güçlü rakiplerinden Bayezidzâde- lere taraftar olduğu için böyle bir muameleye maruz kalmış olabilir.

1856'daki Maraş hadisesinden sonraki yaklaşık sekiz yıllık dönemde Maraş naiplerinin adlarının karıştığı herhangi bir hadise meydana gelmemiştir. Belgelerdeki imzalardan yola çıkarak isimlerini ve görev yaptıkları dönemleri tespit edebilmek oldukça güçtür. Bununla birlikte Said Efendi H. 21 Rebiyülahir 1281 (23 Eylül 1864) tarihli arzuhalinde, Maraş naibi olan babası Ömer Hulusi'nin vefat ettiğini uhdesinde olan beş bin kuruşluk hasılatını tahsil edemediklerini dile getirmektedir.⁷⁷ Bu durumda Ömer Hulusi Efendi'nin 1863/64 senelerinde Maraş naibi olarak görev yapmış olması muhtemeldir. 1 Ekim 1864'te Maraş naipliği makamında Seyyid Mehmed Şevki Efendi oturmaktadır.⁷⁸

XIX. yüzyılın ortaları naipler için oldukça zorlu yıllar olsa da yüzyılın sonlarında bu durum değişmiş görünüyor. Şehirdeki nüfuz mücadelelerinin dışında kalan Maraş naiplerinden Mustafa Şerif Efendi, memuriyeti sırasında şehirde ibtidai mekteplerin açılmasına ve bu mekteplere gelir teminine çalışmıştır. Eğitim alanındaki fevkalade hizmetleri sebebiyle H. 29 Cemaziyelahir 1310'da (18 Ocak 1893) dördüncü rütbeden mecidi nişanıyla taltif edilmesi teklif edilmiş⁷⁹ ve H. 17 Safer 1311'de (30 Ağustos 1893) rütbesi verilmiştir.⁸⁰

Sonuç

Maraş kadılığı Mevleviyet kadılıklarının en alt kademesi olan Devriye Mevleviyetlerindendi ve terfi ederek mevleviyet payesi alan kadınlara tevcih edilmiştir. Maraş kadılığı kendisine tevcih edilen kadınlara eğer şehirde ikamet etmek şartıyla atanmadı- larsa yerlerine naip atamışlardır. Naipler, kendi kaza dairesi sınırları içerisinde reaya- nın davalarını İslam fihki çerçevesinde çözebilecek derecede medrese eğitimi görmüş kişilerden seçilmiştir. Bir nevi iltizam uygulamasıyla görevlendirilen bu naipler, gör- dükları davalarından ve yaptıkları iş ve işlemlerden aldıkları harçlardan belirli kısmını kadıya ödemişlerdir.

Kadınlara şehre gelmeyip yerlerine naip atadıklarından şehrin ehl-i örfü ve ileri ge- lenleri ile bir münasebetleri olmamış bu yüzden de haklarında şikâyet meydana gel- memiştir. Bununla birlikte XIX. yüzyılda Maraş naiplerinden bazıları rüşvet ve ir- tikâpla itham edilmiştir. Bu şikâyetlere dair mahkeme kayıtlarına ulaşılamadığından iddialardaki hakikat payı tespit edilememektedir. Gerçekten de naipler, ehliyetsiz

merkezdedir keyfiyetinin 'arz davasından 'âri olarak etrafiyla bi't-tahkik bâ-mazbata inhâ hususu- nun savb-ı desturiye bildirilmesi meclis-i vâlâdan ifâde olunmuş olmağla ber-minvâl-i muharrer keyfiyyetin hatemi vechle bi't-tahkik bâ-mazbata inhâsi husûsuna himmet buyurulması siyâkında şukkâ-i senâverî terkime ibtidar kılındı 6 Zilka'de 72 (8 Ağustos 1856). BOA, A.MKT.UM., 243/6.

⁷⁷ BOA, A.MKT.UM., 807/53.

⁷⁸ BOA, A.MKT.UM., 807/26; 808/52.

⁷⁹ BOA, MF.MKT., 158/132

⁸⁰ BOA, İ.TAL., 29/21.

mutasarrıfların idaresindeki kargaşa dönemlerinde usulsüz uygulamalara imza atmış olabilirler. Bununla birlikte Cennetzâde Ataullah Ahmed Efendi'nin şehrin ileri gelenlerine mühürlü boş kâğıt vermeden şehirden ayrılmasına izin verilmediğinde naibin mutasarrıfın başkente ayrı ayrı arz göndermeleri; mutasarrıfın kendi aleyhinde bir şikâyet geldiğinde dikkate alınmamasını talep etmesi naiplerin ve ehl-i örfün şehrin gelenlerinin baskısı altında olduklarına işaret etmektedir.

Islahat Fermanı'nın ilanından sonraki aylarda İngiliz konsolos vekilinin hanesinin yakılarak öldürüldüğü hadisede naip Mehmed Tevfik Efendi'nin halkı galeyana getirmekle itham edildiği arzda ve Mehmed Tevfik Efendi'nin Maraş mutasarrıfı Münib Paşa'yı suçladığı arzuhallerindeki ifadeler, şehirde zaman zaman ehl-i örf ile ehl-i şer'in karşı karşıya geldiklerini göstermektedir. Bu durum tarafların şehrin eşrafıyla olan ilişkilerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Naipler hakkındaki şikâyetlerde hakikat her ne olursa olsun, ehl-i örfün bilgisi olmadan naibin aleyhinde; naibin bilgisi olmadan da ehl-i örf idareciler aleyhinde bir şikâyet veya raporun başkente ulaşması mümkün görünmemektedir. Şehirde meydana gelen menfi her hadisede gerek mutasarrıfların gerekse naiplerin başkente ulaşan raporlarında birbirlerini suçlamaları, her halükârda şehirdeki idari zafiyetin yansımasıdır. Sonuç olarak denilebilir ki güçlü bir adalet teşkilatı güçlü merkezî idare ile mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Maraş Ahkam Defterleri

BOA, A.DVNSAHK., nr.1, s.20; A.DVN., 150/41

BOA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, A.DVN, 12/8; 150/41.

BOA, AE.SSLMIII., 423/24278;

BOA, AE.SMHD.II., 52/3447; 114/9664; 117/9850.

BOA, HAT, 450/22353; 1549/1; 15831; 1584/19; 732/34756.

BOA, HR.MKT., 24/56.

BOA, HR.SYS., 1337/82.

BOA, A.MF.MKT., 136/27; 158/132.

BOA, A.MKT., 42/27; 84/10; 144/37; 147/34; 155/79.

BOA, A.MKT.MHM., 2/26; 18/73.

BOA, A.MKT.NZD., 21/7; 47/73; 77/47.

BOA, A.MKT.UM., 233/44; 243/6; 807/53; 807/26; 808/52.

BOA, C.ADL., 73/4397.

BOA, İ.TAL., 29/21.

BOA, MVL, 4/17; 4/27; 179/78.

BOA.TS.MA.d., 52/15

Meşihat Arşivi Tarik Defterleri

BOA, İSTM.DFT1., nr.18, s.95, 96; nr.31, s.30; nr.32, s.27

Araştırma ve Tetkik Eserler

Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. 1. Basım. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2001.

Arslan, Hasan. *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari ve İçtimai Tarihi)*. 1. Baskı. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014.

Atar, Fahrettin. "Kadı". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24:66-69. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Avcı, Casim. "Naib". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32:311-12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Aydın, Bilgin, ve Rıfat Günalan. "XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Mevleiyet Kadıları". İçinde *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, 19-34. İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011.

Aydın, Mehmet Akif. "Mahkeme". İçinde *Mahkeme*, 27:341-44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

———. "Osmanlı'da Hukuk". İçinde *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, I., I:375-440. İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 1994.

Baltacı, Cahit. "Arpalık". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3:392-93. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Beyazıt, Yasemin. "Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin". İçinde *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, editör Fırat Yaşa, 1. Baskı., 185-202. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

———. *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. 1. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Çağrıncı, Mustafa. "Adalet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1:341-43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

- Güldöşüren, Arzu. “Osmanlı Uleması ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarık Defterleri”. *Din ve Hayat*, sy 34 (2018): 125-29.
- Gülsoy, Ufuk. “1856 Islahat Fermanı’na Tepkiler ve Maraş Olayları”. İçinde *Prof. Dr. Bekir Küttükoğlu’na Armağan*, 443-58. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. Editör Emre Yalçın. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- İpşirli, Mehmet. “Naib”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32:312-13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Kenanoğlu, M. Macit. “Nizamiye Mahkemeleri”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33:185-88. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Kılıç, Cihan. “Osmanlı Devleti’nde Üst Düzey Kadı Atamaları (19. Yüzyılın İlk Yarıları)”. *İslami İlimler Dergisi* 18, sy 1 (2023): 78-104. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1264721>.
- . “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”. *Turkish Academic Research Review* 3, sy 1 (2018): 153-70. <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>.
- . “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadiaskerliği Örneği)”, t.y.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. 2.Baskı. İstanbul: Kronik Yayınları, 2016.
- . “Kadı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24:69-73. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Soydemir, Ümmet. *XVIII. Asır Maraş Kazası’nda İdari Yapı ve Sosyal Hayat*. 1. Baskı. Ankara: Kitabe Yayınları, 2023.
- Topaloğlu, Bekir. “Adl”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1:387. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Unan, Fahri. “Mevleviyet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 467-68. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Uygun, Oktay. *İbn-i Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı*. 1. Basım. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yurdakul, İsmail. “Meclis Müftüleri”. İçinde *Osmanlı İstanbulu VIII.*, editör Feridun Emecen ve Ali Akyıldız. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2023.

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ELBİSTAN'DA AİLE (1868-1872)*

Seda KUŞCU**

Giriş

Osmanlı Devleti'nde aile hayatının ortaya konulabilmesi açısından şer'îye sicilleri son derece büyük önem taşımaktadır. Aile yapısına dair birçok veriye şer'îye sicilleri sayesinde ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada kullanılan Elbistan kazasına ait 452 nolu şer'îyeye sicilinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Elbistan'daki aile hayatına dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan dönemin önemli olayları ile toplumun en küçük birimi ve dayanak noktası olan aile müessesesinin sosyal, iktisadî ve kültürel yapısı hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Dolayısıyla aile toplumun yapı taşlarından bir olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki diğer toplumlarda da önemli olmakla birlikte aile, özellikle Türk toplumunda çok farklı bir yere sahiptir.

Son derece önemli bir kavram olan ailenin farklı toplumlarda ve disiplinlerde pek çok tanımı vardır. Sosyolojik olarak en yaygın kullanıma göre aile; biyolojik ilişkiler sonucu insan neslinin devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı ve karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı sosyal, ekonomik ve hukuki yönleri bulunan toplumsal bir birimdir.¹ Aile kurumunun evrimi ve gelişimi bütün toplumlarda aynı olmamıştır. Bu bağlamda Türk aile yapısının kader çizgisi üç uygarlık alanı içerisinde tanımlanmıştır. Bunlar İslâmiyet öncesi Türk aile yapısı; İslâmiyet sonrası veya İslâm kimliği içinde Türk ailesi ve Batı uygarlık alanı doğrultusunda gelişen Türk aile biçimlenmesi olmak üzere sınıflandırılabilir. İslâmiyet öncesi Türklerde toplumun temel çekirdeği olan aile, genellikle tek eşliliğin görüldüğü ve çekirdek aile tipinin yaygın olduğu bir yapıya sahiptir. İslâmiyet'ten sonra gelişen İslâmî Türk aile tipi ise İslâmiyet öncesi gelenek ve törelerini koruyarak İslâmî normlarla bir sentez oluşturmuştur. Öyle ki Osmanlı toplum yapısında İslâmî normların oluşumu ile ortaya çıkan aile tipi genel çizgileriyle özelliklerini korumuştur.²

İslâm hukukunun ilkelerine göre şekillenen ataerkil bir yapı gösteren Osmanlı dönemi aile yapısının geniş mi yoksa çekirdek aile mi olduğu noktası oldukça tartışmalı bir konu görünümündedir. Ortaylı, ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da geniş aile tipinin yaygın olduğunu ifade ederken Tabakoğlu'na göre Osmanlı ailesinin çok çocuklu olması bir

* Bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında 2018 yılında kabul edilen “*Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Numara: 452 Sayfa: 200-300, Yıl:1867-1877)*” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Kahramanmaraş, Orcid 0000-0002-3637-9337

¹ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010, 178.

² Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara,1992,29-52.

istisnai durumdur ve en yaygın olanı bir-üç çocuklu aile şeklindedir Bu nedenle Osmanlı klasik dönem aile nüfusu beş kişiye dahi ulaşmadığını ifadeleriyle geniş aile tipinin yaygın olmadığını belirtmiştir.³ Yine bu sonucu destekleyen ve tereke defterlerine dayandırılan bir başka çalışmaya göre de Osmanlı ailesi, anne-baba ve çocuklardan meydana gelen çekirdek aile görünümündedir. Zira ebeveyn kardeşler ve diğer akrabaların farklı mekânlara sahip olmasından dolayı bir arada bulunmadıkları dikkate alındığında Osmanlı ailesinin geniş aile olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴

Osmanlı toplum hayatı ve aile müessesesini anlamak için elimizdeki en önemli veriler ve dönemin atmosferini yansıtan birincil kaynak konumunda olan şer'iyeye sicilleridir. Sosyal tarih çalışmaları açısından büyük öneme sahip olan kadı sicilleri, “kadı divânı”, “mahkeme kayıtları”, “sicilât-ı şer'iyeye” ve yaygın kullanımıyla “şer'iyeye sicilleri” denilen bu defterler Mahkemede görülen davaları sicillere işleyen kadı⁵ veya nâibi tarafından tutulmaktadır.⁶ Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşrada her tabaka insanlar arasındaki hukuki ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler çeşitli türden belgeler içermektedir. Bunlar sicillerde yoğun olarak borç-alacak, hırsızlık, cinayet, evlenme akdi, boşanma, miras taksimi, vasi tayini, atama, vakıf işleri gibi kayıtlardır. Ancak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni mahkemelerin kurulması sebebiyle sicillerin konu kapsamı daralmaya uğramış olmasına rağmen XX. yüzyıl başlarına kadar düzenli olarak tutulmaya devam etmiştir.⁷

Elbistan kazasında adli işlerin bazen kadılar bazen de nâibler tarafından yönetildiğini şer'iyeye sicillerinde görmekteyiz. Zira Elbistan, 1864 tarihli Tuna Vilayet Ni-

³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2007, 71; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992,94.

⁴ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992,113.

⁵ Kadı, daha çok adalet görevi ile ön plana çıksa da özellikle kazalarda yönetim alanında da görevleri bulunmaktaydı. Aynı zamanda lonca düzeni, çarşı-pazarı, satılan malları, bu mallarda bulunması gerekli vasıfları ve fiyatları denetlemek ve narh koymak kadıların sorumluluğundaydı. Bunlarla birlikte şehirlerin alt yapısal denetimi, imar nizamının korunmasını gözetmek, vakıfların yöneticilerini denetlemek ve bu konudaki atamalarla ilgili arzda bulunmak gibi çeşitli görevlerin icrasında kadılar sorumluydu. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*,9(1),1976, 96; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994,23-31; İzzet Sak- İbrahim Solak, *49 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1135-1136/1723-1724)*, Palet Yayınları, Konya, 2015; Memet Yetişgin- Toroshan Özdamar, “Adana Şehir Tarihi Araştırmalarında Kadı Sicillerinin Önemi”, *Çukurova Araştırmaları*, 2 (2), 2016, 82.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 84; Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, 81; Yusuf Hallaçoğlu, *XIV-XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2021,126; Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, 66.

⁷ Yunus Uğur, “Şer'iyeye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, 8-9.

zamnamesi ve 1867 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile uygulanmaya başlanan yeni taşra örgütlenmesinde Halep vilayetinin Maraş sancağına tabi kılınmıştır.⁸ Mezkûr idari düzenlemelerle Maraş sancağına bağlı olan bir kaza olarak Elbistan, sancak merkezinden uzak bir konumda yer almaktaydı. Bu nedenle Elbistan özelinde kadıların nâiblik makamını sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Örneğin, çalışmamızın temelini oluşturan 452 numaralı Elbistan şer'îye sicilinde, 1868-1872 yılları arasında Kadı-Zâde Es-seyyid Mahmud Arif Efendi'nin nâib olarak görev yaptığı belirtilmektedir.⁹

Elbistan kazasının 452 numaralı sicilin yanı sıra, XIX. ve XX. yüzyıllara ait 46 adet sicil günümüze ulaşmıştır. Tanzimat reformlarının kurumsallaştığı ve taşradaki uygulamalarının sistematik bir hale geldiği dönemi yansıması açısından 452 numaralı sicil önem arz etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı aile yapısını 1868-1872 yılları arasında kapsayan mezkûr sicil temelinde Elbistan ailesiyle karşılaştırması ve örneklen-dirmesi sosyal tarih araştırmalarına bir katkı sağlayacaktır.

Elbistan'da Aile'nin Kuruluşu: Evlilik

Aile hayatının kurulmasının temelini teşkil eden evlenme, bir akd ile kadın ve erkek arasında mahremiyet kalmaması suretiyle hukuki bir bağ ve hayat birliği kurmaktır.¹⁰ İslâm dininin emirlerine göre şekillenen Osmanlı aile hukukunda evlilik hayatının başlaması nikâh ile meşruiyet kazanmaktaydı. Sözlükte birleştirme bir araya getirme ve evlenme gibi anlamlara gelen nikâh, İslâm'a göre dini ve sosyal bir birim olan ailenin, nesebi belli çocuklar edinmek, gayri meşru ilişkilerden korunmak, çocukların eğitim ve öğretimine hizmet ederek kutsal bir amaca hizmet eden müessesedir.¹¹ Bu bağlamda nikâhın mukaddimesi sayılan nişan (nâmzedlik) evlenme yolunda atılan ilk adım olarak görülebilir. Nişan merasimi evliliğe dair gelecek adına verilen bir söz mahiyetinde olması nedeniyle taraflar arasında nikâha zorlayıcı hukuki bir hükmü yoktur. Fakat nişan merasimi sırasında karşılıklı verilen hediyeler

⁸ Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 230; Toroshan Özdamar, "Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Üretim ve Ticaret", *Maraş Araştırmaları IV*, Palet Yayınları, Konya, 2023, 216; Ayrıca bkz: *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Haz. Said Öztürk, C. I, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul, 2006.

⁹ Mezkûr sicilde, "*Sicil-i mahfûz ve mübâreke inşâallahü teâlâ ve tebâreke zabtül-vakâyi's-şer'îye vel-hüccetü'l-mer'îyye fi zaman niyâbetü'l-fakir ilâ âlâ rabbü'l-âlemin Kadı-Zâde Es-seyyid Mahmud Arif enalehullah sübhânehu ve teâlâ fi'd-dâreyni bâ nevâi's-sa'âdet ve ceri zâlike ve vak'aül-bed'a ve'l-iftitâh ve'l-cildü's-sânî fi'l-yevmi'l-gürre şevvâli'l-mükerrrem li-seneti erbi'a ve semânin ve mi'eteyn ve elf Ya-Fettâh Celle Celâluh*" ifadeleriyle Kadı-Zâde Es-seyyid Mahmud Arif Efendi'nin nâib olduğu vurgulanmıştır. Bk. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat (MŞH.ŞSC.d.), Elbistan Şer'îye Sicili, 452,1.

¹⁰ Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul,2007,112; İsmail Doğan, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009, 60-130.

¹¹ Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, C.2, Ankara,1992, 398-399; Atar, "Nikâh",33/112.

bazen şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir.¹² İncelediğimiz döneme ait Elbistan şer'iyeye sicilinde nişan veya bu özellikte evlilik öncesi hediye alışverişine rastlanmamıştır. Fakat mezkûr sicil kayıtlarına yansıyan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla evlilik akdi sırasında “başlık” namıyla evlenecek erkeğin kız tarafına para veya kıymetli eşyaların verildiği bir uygulamanın var olduğu görülmektedir. Örneğin 9 Ekim 1869 (3 Receb 1286) tarihli bir kayıтта, Hüseyin bin Çil Mehmed mahkemeye başvurarak, yine aynı kazanın Hasankendi Köyü’nden El-has bin Hüseyin’i şikâyet etmiştir. Hüseyin bin Çil Mehmed mahkemede, bundan sekiz gün önce Elhas’ın kızı Emine Hatun ile kardeşi Mustafa’nın evlendirmeleri sırasında kendisinden “başlık namıyla bir re’s inek nisf ve altmış silme hinta ve yüz yigirmi gurus nakden paramı” Elhas’ın aldığını bildirmiş ve zikredilenlerin Elhas’tan hala talep ettiğini söylemiş ve davacı olmuştur. Bu durumda Elhas mahkemede kendi rızasıyla kırk silme hinta ve bir re’s inek nisf üzerinde sulh olunmasını kabul etmiştir. Bunun üzerine mahkeme kırk silme hinta ve bir re’s inek nisfin Elhas tarafından Hüseyin’e ödenmesini karar kılmıştır.¹³

Nişanlanma ile gelin ve damat adaylarının evlenme niyetleri ilan edilir ve bu süreç içerisinde nişanda verilen sözler nikâh akdi ile yerine getirilir. Belgeler ışığında nikâh akdinin pek çok evresi saptanmıştır. Bunlardan ilki çiftlerin evlenmelerine mâni bir halin olmadığına dair mahallelerinin ihtiyar heyetinden bir ilmühaber kâğıdı almaktı. Sonrasında bu kâğıt ile kadıdan izinname alınması usulüdür. Devletin evlenmeye ilk müdahalesini teşkil eden bu aşamada izinname, kadı veya nâib tarafından düzenlenen resmi evraklardır. Alınan bu izinname ile evlenecek çiftler imam huzurunda yapılan tören ve hüccet yani nafaka senedi tanziminden sonra nikâh merasimlerini tamamlarlar. Bu aşamadan sonra evlilik olayı akd-ı nikâh olarak kaydedilirdi.¹⁴ İncelediğimiz sicilde kayıtlı nikâh akdi örneğine pek rastlanmamakla birlikte aksi birkaç örneği görülmüştür. Öyle ki incelediğimiz sicilde nikâh akdi kaydının sınırlı sayıda örnek olması nedeniyle olduğu gibi aşağıya aktarılmıştır:

“Elbistan kazası mahallatından Hacı Hamza Mahallesi sâkinlerinden bundan akdem vefat eden Osman bin Gökğöz oğlunun sulbiye sağıre kızı Ümmühani iş bu bâ’isü’l-kitâb Ahmed bin Mehmed Ali nâm kimesne tezevviçe taleb ve razı olub lâkin sağıre-i mezbûrun evliyasından tezvîce karar kimesnesi olmadığı zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî müslimîn ihbarlarıyla mütehakkak olmağla hâkim-i mevki’i sadr-ı kitâb tûbâ-lehû ve hüsn-i me’âb efendi hazretleri sağıre-i mezbûre Ümmühani mehîr misli olan üç yüz gurus mehr-i müeccel üzere velâyet-i âmmesi hasebiyle li-ecli’ş-

¹² Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyeye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C. 2, Ankara, 1992, 504-505; Memet Yetişgin-Toroshan Özdamar, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 2016, 222-223.

¹³ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat (MŞH.ŞSC.d.), Elbistan Şer’iye Sicili, 452,228-1089.

¹⁴ Savaş, Fetva ve Şer’iyeye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, 510; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) - Sosyo - Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-*, Sentez Yayıncılık, Ankara,2013,43.

şahâde kendü olan merkûm Ahmed'e akd-i tezevvüç itdikde ol dahi ber vech-i muharrer zevç-i kabul etmeğin mâ-vak'a bi't-taleb ketbolundu."¹⁵

Evlilik konusunda bahsedilmesi gereken diğer bir hususta mehirdir. İslam hukukuna göre evlilik sırasında kocanın kadına vermeyi taahhüt ettiği nikâh bedeli olan para veya mal cinsinden kıymet ifade eden her türlü emtiaya mehir denir.¹⁶ Mehir, bir Müslümanın zımmi kadınla evlenmesi durumunda dahi mutlaka verilmesi gereken zaruri bir uygulamadır. Mehir o kadar önemli bir uygulamadır ki miras paylaşımalarında öncelikli olarak tahsil edilir. İslâm hukukuna göre mehir nikâhtan önce (mehr-i muaccel) ve nikâhtan sonra ödenme (mehr-i müeccel) usulüne göre iki kısma ayrılır.¹⁷ Boşanma hakkının büyük ölçüde kocaya verildiği İslâm hukunda özellikle Mehrin müeccel kısmı yüksek tutularak bu hakkın kötüye kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁸

Mehir miktarının belirlenmesinde bakirelik, dulluk, yaş, güzellik, fakirlik veya zenginlik gibi ölçütler etkili olmuştur. Fakat sicilde geçen vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla bu miktarın belirlenmesindeki temel ölçüt zenginlik ve saygınlıktır. Örneğin Elbistan'ın Hacı Hamza Mahallesi'nden "zâde" unvanını kullanmasından dolayı Elbistan'ın zengin şahıslarından biri olduğunu anladığımız Salât-Zâde Osman Ağa, zevcesi Emiş'e bin kuruş mehr-i müeccel vermiştir.¹⁹ Bir başka örnekte ise Elbistan kazasına bağlı Efsus kasabasından vefatından sonra geriye bıraktığı mal varlığından Elbistan'ın zengin şahıslarından biri olduğunu anladığımız Beşiroğlu Hacı İsmail bin Mehmed, zevcesi Zeyneb binti Hafız İbrahim'e üç bin kuruş mukabilinde mehr-i müeccel vermiştir.²⁰ Buna karşın unvan kullanmaması ve vefatından sonra terekesinden bıraktığı mal varlığının azlığından Elbistan'nın sıradan vatandaşlarından biri olan Veli bin Mehmed, zevcesi Aişe'ye 117 kuruş mehr-i müeccel verebilmiştir.²¹

İncelediğimiz sicilde tereke kayıtlarından elde ettiğimiz verilere göre 69 adet mehr-i müeccel tespit edilmiştir. Bu kayıtlara göre Elbistan'da verilen mehr-i müeccel miktarı ortalama 267 kuruştur. En çok belirlenen miktar ise 150 kuruştur. Kayıtlarda rastladığımız en düşük mehr-i müeccel 60 kuruş iken 3.000 kuruş gibi yüksek

¹⁵ EŞS. 452, 27-53; Ahmet Özkarcı, *452 Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilleri H.1284-1288/M. 1868-1871 Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, 130.

¹⁶ Mehmer Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, 2003, 389.

¹⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, C. 2, Ankara,1992, 458-459; İbrahim Solak-Ahmet Güleç, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 2021, 348-349.

¹⁸ Aydın, "Mehir",390.

¹⁹ EŞS. 452, 211-1034.

²⁰ EŞS. 452, 149-635; Hüseyin Beşçocuklu, *452 Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilleri H. 1284-1288/M. 1868-1871 Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2019, 137-139.

²¹ EŞS.452,160-695; Beşçocuklu, *452 Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilleri*, 156-157.

bir mehir bedeli de vardır.²² Bu verilerin daha iyi anlaşılabilmesi için XIX. yüzyılın ikinci yarısında Elbistan’da tereke kayıtlarına göre bazı emtia fiyatlarını belirtmekte fayda vardır. Buna göre bir adet koyun 40 kuruş, bir adet inek bir inek 80-120 kuruş, bir kat yatak takımı 100-200 kuruş ve bulgurun kilosu 20 kuruş civarındaydı. Buna göre yukarıda bahsettiğimiz ortalama bir mehir bedeli ile 3 adet inek alınabilirdi ki o zaman için gayet yüksek bir meblağdı.

Mehir konusunda bahsedilmesi gereken diğer bir hususta kocası hayatta iken mehr-i müeccelini alamayan kadınlar, mehirlerini vefat eden kocalarının terekelerinden alma hakkına sahiptirler. Mehr-i müeccelin alınmasına diğer varisler de engel olamazdı. Buna rağmen vefat eden kişinin karısı ile diğer varisler arasında mehr-i müeccelden kaynaklanan anlaşmazlıklar yaşanabilmiştir. İncelediğimiz sicilde bu durumla ilgili çok sayıda dava kaydı yer almaktadır. Örneğin bu dava kayıtlarının birinde Elbistan kazasına tabi Efsus kasabasına bağlı Nişanid Köyü’nden Elife, kocası vefat ettikten sonra menkul ve gayrimenkul malları kendisi, küçük oğulları Durdu ve Bekir ile annesi Teslime binti Abdülkerim arasında paylaştırılmıştır. Fakat Elife, kocası Ahmed bin Selim zimmetinde Mehr-i müeccel hakkı olan 200 kuruşun kendisine verilmesi hususunda çocukların vasisi Teslime hanımdan talep etmiştir. Teslime hanım mahkemede Elife’nin vefat eden Ahmed’in karısı olduğunu söylemiş fakat mehir durumunu inkâr etmiştir. Bu durum üzerine mahkeme davanın çözümü için şahitlerin şahadetine başvurmuş köy sakinlerinden Mustafa bin Durdu ve Ömer bin Ali’in şahadetleriyle Elife Hanım durumu ispatlamayı başarmış ve dava lehine sonuçlanmıştır. Öyle ki mahkeme, Elife Hanım’ın Mehr-i müeccel hakkı olan 200 kuruşun bir an önce vasi Teslime’nin ödenmesi karar kılmıştır.²³ Diğer bir örnekte ise Elbistan’ın Hacı Yakub Mahallesi’nden müteveffa Darendeli Turan bin Ömer’in karısı Fatma Hatun, ölen kocasının çocuklarına vasi olan Eytâm müdür vekili Mehmed Ali Efendi’den 750 kuruş mehr-i müeccelini talep etmiştir. Fakat Mehmed Ali Efendi, zikredilen Fatma Hanım’ın müteveffanın karısı olduğunu söylemiş fakat mehir durumunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine mahkeme davanın çözümü için Fatma’dan şahit talebinde bulunmuştur. Nihayetinde mahkeme Fatma Hatun’un, bu durumu şahitleriyle ispatlaması üzerine zikredilen mehrin terekeden karşılanmasını yönünden hüküm vermiştir.²⁴

Çok Eşlilik

Bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olduğu çok eşlilik sistemine “poliniji” adı verilmektedir. Bu durum İslâm hukukunda “taaddüd-i zevcât” olarak adlandırılmıştır. Fakat İslam hukuku tek eşliliği teşvik etmekte tek eşliliği teşvik etmekte

²² EŞS. 452, 50-142; Özkarcı, *452 Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilleri*, 156-157; EŞS. 452, 149-635; Beşçocuklu, *452 Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilleri*, 137-139.

²³ EŞS. 452, 229-1108.

²⁴ EŞS. 452, 263-1233.

birlikte belli şartlar ve gerekçeler bulunması halinde çok eşlilik kabul edilmiş ve bunun sayısı da dört ile sınırlandırılmıştır.²⁵ İslâm aile hukukunun ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde şekillenen Osmanlı toplumunda birden fazla kadın ile evlilik çok sık karşılaşılan bir durum olarak görünmemektedir.²⁶ Öyle ki Osmanlı ailesi de bir İslâm ailesi örneği olarak, çok eşlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır.²⁷

Osmanlı toplumunda olduğu gibi Elbistan kazasında da ağırlıklı olarak tek eşlilik yaygındı. Ancak çok eşli evlilik az da olsa bulunuyordu. 452 numaralı Elbistan şer' iye sicilinde 185 adet tereke kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 6 tanesinin eşi ve çocuğu olmadığı için incelemeye tabi tutulmamıştır. Geriye kalan 179 ailenin tereke kayıtlarında XIX. yüzyılın ikinci yarısında 13 ailede çok eşli evliliğe rastlanmıştır. Bu durumda çok eşlilik hakkında tespit edilen oran %1,37 ile çok düşük bir orandır.

Acaba Elbistan'da erkeklerin birden fazla kadınla evlilik yapmalarında çocuk sahibi olma düşüncesinin etkisi nedir? Diğer bir deyişle erkekler bir çocuğa, özellikle erkek çocuğuna sahip olmak için mi birden fazla kadınla evlenmişlerdir? Bu soruların cevabı Elbistan'da poligam evlilik yapanların sosyo-ekonomik niteliklerini gösteren tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1: XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tereke Kayıtlarına Göre Çok Eşli Kişiler

Tereke Sahibinin Adı	İkâmeti	Eş Sayısı ve İsimleri	Çocuk Sayısı (Kız-Erkek)		Tereke Miktarı/ Kuruş
Kalaycı Hacı Mehmed bin Ahmed bin Abdullah	Hacı Şaban Mahallesi	Aişe binti Mehmed- Fatıma binti Durmuş	3	-	2.398 ²⁸
Hacı Hüseyin bin Molla Osman	Kızılca Mahallesi	Esmе binti İbrahim-Fatıma binti Abdullah	1	3	257,5 ²⁹
Boz Mehmed bin Bekir	Balıkçıl Köyü	Hatice binti Serdar-Hatice binti Mehmed	1	2	1.360 ³⁰
Koca Bekiroğlu Mehmed ibn Bekir	Kale Köyü	Selva? Binti Ali-Telli binti Şaban-Zeyneb binti (...)	4	1	4.095 ³¹
Abdullah bin (...) oğlu Ahmed	Hacı Şaban Mahallesi	Bağdad binti Ali-Hatice binti Ali	7	2	3.134 ³²

²⁵ İsmail Yalçın, "Günümüzde İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3, 2017, 1708-1709.

²⁶ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara, 2002, 381.

²⁷ Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", 93.

²⁸ EŞS. 452, 18-521; Özkarcı, 452 Numaralı Elbistan Şer' iye Sicilleri, 89-91.

²⁹ EŞS. 452, 68-162; Özkarcı, 452 Numaralı Elbistan Şer' iye Sicilleri, 182-183.

³⁰ EŞS. 452, 74-21-235.

³¹ EŞS. 452, 78-241.

³² EŞS. 452, 81-256; Özkarcı, 452 Numaralı Elbistan Şer' iye Sicilleri, 193-195.

Küleboğlu Hacı bin Hüseyin	İğde köyü	Sultan binti Halil-Zeliha binti Mustafa	4	2	4.430 ³³
Hacı Mehmed Ağa ibn Ahmed	Hacı Yakub Mahallesi	Miyase binti Hafız-Hatice binti Ömer	3	6	1.000 ³⁴
Beşiroğlu Hacı İsmail bin Mehmed	Efsus Kasabası	Zeyneb binti Hafız İbrahim- Fatma binti Ömer	2	4	8.543 ³⁵
Halil Köhbe bin Kara Süleyman	Kala köyü	Cennet binti Ömer- Döndü binti Hasan	1	3	3.784 ³⁶
Ömer bin Gedik Veli	İğde Köyü	Hatice binti El-hac Ahmed-Gülistan binti Ömer	3	2	2.190 ³⁷
Mustafa bin Durmuş	Efsus Kasabası	Emine binti Mustafa-Zeliha binti Durmuş	2	-	1.980 ³⁸
Kürt Hüseyin bin Abdulkadir bin Abdullah	Hacı Yakub	Zeyneb binti Yusuf-Emine binti Mehmed	1	-	601.5 ³⁹
Mehmed Efendi ibn Molla Veli	Kızılcıca Mahallesi	Fatma binti İbrahim-Emine binti Ali	-	3	2.000 ⁴⁰

Tereke kayıtlarından elde ettiğimiz verilere göre 185 aileden 176'sı Müslüman ve 9'u gayrimüslimdir. Buna göre Müslüman ailelerin 13'ü iki eşe sahip iken gayrimüslim ailelerin ise hepsi tek eşe sahiptir. Tablodan elde edilen verilere göre erkeklerin birden fazla kadınla evlilik yapmalarına etken olan esas sebebi izah etmek zordur. Birden fazla kadınla evlilik yapan 13 kişiden sadece üç erkeğin çocuk için özellikle erkek çocuk isteği sebebiyle ikinci evliliği yaptığı söylenebilir. Zira Kürt Hüseyin bin Abdulkadir bin Abdullah'ın çocuk sayısının bir tane olmasından dolayı ilk eşinden çocuğunun olmaması sebebiyle ikinci evliliği yaptıklarını akla getirmektedir. Kalaycı Hacı Mehmed bin Ahmed bin Abdullah'ın üç kız ve Mustafa bin Durmuş'un iki kız çocuğunun bulunması, ikinci evliliği yapmasındaki sebebin erkek çocuğu isteğinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Diğerleri ise İslâm'ın kendilerine tanıdığı ruhsattan istifade ederek kendi iradeleriyle ikinci bir evliliği gerçekleştirdikleri görülmektedir.

³³ EŞS. 452, 124-498; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'iyecilleri, 92-94.

³⁴ EŞS. 452, 132-552; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'iyecilleri, 110.

³⁵ EŞS. 452, 149-635; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'iyecilleri, 137-139.

³⁶ EŞS. 452, 191-925; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'iyecilleri, 218-219.

³⁷ EŞS. 452, 223-1084.

³⁸ EŞS. 452, 232-1120.

³⁹ EŞS. 452, 274-1272.

⁴⁰ EŞS. 452, 277-1279.

Çocuk Sayısı

Osmanlı toplumunda ortalama bir aile dört-beş (anne-baba ve çocuklar) kişiden oluşmaktadır. Bu rakamlar ailelerin sosyo-ekonomik durumuna ve yaşadığı coğrafi şartlar nedeniyle değişiklik gösterebilmekteydi. Osmanlı toplumunda ailelerin çocuk sayısı şer'iyye sicillerine kaydedilmiş tereke kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Örneğin Anadolu'nun muhtelif şehirlerine ait tereke kayıtları incelenerek yapılan, bir Osmanlı demografik yapısı araştırmasında Ayıntab'da Müslim gayrimüslim ayrımı olmaksızın ortalama çocuk oranı %2.57 iken Adana'da bu oran %2,89, Kayseri'de %2,43'tür. Genel ortalamalara bakıldığında ise; aile başına düşen ortalama çocuk oranı Müslümanlar için %2.33, gayrimüslimler için ise %2,47 olarak tespit edilmiştir. Çocuksuz ailelerin genel nüfus oranı ise %11 olarak tespit edilmiştir. Yine bu çalışmadan anladığımız kadarıyla %2,47'ye sahip bir oranla gayrimüslimler Müslümanlardan daha fazla çocuk sahibi olmuştur.⁴¹

452 Numaralı Elbistan şer'iye sicilinde yer alan tereke kayıtlarından yola çıkılarak 9'u gayrimüslim, 170'i Müslim olmak üzere 179 aile; 585'i Müslim, 34'ü gayrimüslim 619 çocuk tespit edilebilmiştir. Ailelerin yarısına yakını iki ve üç çocuk sahibi iken Elbistan'da aile bazında çocuk ortalaması 3,45'tir. Çocuksuz aile ortalaması %3,35 iken Osmanlı genelindeki %11'den bir hayli düşük orana sahiptir. Ayrıca çocukların %59'u erkektir.

Gayrimüslim ailelerin çocuk sayısı ile ilgili verilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Zira Maraş sancağı genelinde gayrimüslim nüfusun yoğunlaştığı bölgeler, Maraş merkez ve Zeytun kazası iken Elbistan gibi bölgelerde Müslüman nüfus yoğunlukta idi.⁴² Diğer taraftan gayrimüslimlerin hukuki meselelerini şeri mahkemelerden ziyade kendi yargı mekanizmaları yoluyla çözmeye eğiliminde oldukları bir gerçektir.⁴³ Yine de Elbistan'daki gayrimüslim tebaadan bazı kimselerin şer'i mahkemeleri başvurduklarını görmekteyiz. Öyle ki mezkûr sicilde yer alan tereke kayıtlarına göre yalnızca dokuz gayrimüslim ailenin nüfus bilgilerine ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla genelleme yapmak sağlıklı olmayacağından yalnızca verileri aktarmak yeterli bir kanaat oluşması bakımından önemli görünmektedir. Bu verilere göre gayrimüslim aileler ortalama 3 çocuk sahibidirler. Ailelerin toplamda sahip oldukları 34 çocuktan 12'si kızdır.

Aynı veriler ışığında XIX. yüzyılın ikinci yarısında Elbistan'da bir ailenin ortalama fert sayısı 5,57 kişiden oluştuğu görülmektedir. İncelenen tereke kayıtlarından

⁴¹ Demirel, Gürbüz, Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", 1/104-122.

⁴² Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, 52; İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, 31; Justin McCarthy, "The Population of the Ottoman Armenians," *The Armenians in the Late Ottoman Period*, Ed. Türkaya Ataöv, The Turkish Historical Society, Ankara, 2001, 64-85. Memet Yetişgin-Toroshan Özdamar, "Zeytun Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908)", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Kazaları*, Ed. Danyal Tekdal, Pegem Akdemi, Ankara, 2022, 113-114.

⁴³ İbrahim Solak-Ahmet Güleç, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (53), 2021,318.

elde edilen bilgilere göre, bazı ailelerin geniş aile özelliği gösterdiği görülmüştür. Ancak bunun büyük ihtimalle her aile biriminin aynı avluda olmaları fakat farklı hanelere sahip olmalarından kaynaklandığı dolayısı ile Osmanlı toplumu genelinde olduğu gibi Elbistan’da da çekirdek aile tipinin yaygın olduğu görülür.

Tablo 2: XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tereke Kayıtlarında Müslüman ve Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı

Ailelerin Çocuk Durumu	Aile sayısı	Müslüman			Aile Sayısı	Gayrimüslim		
		Kız	Erkek	Toplam		Kız	Erkek	Toplam
Çocuksuz	6				-			
1 Çocuklu	26	12	14	26	-	-	-	-
2 Çocuklu	30	28	32	60	4	3	5	8
3 Çocuklu	37	56	55	111	-	-	-	-
4 Çocuklu	21	32	52	84	2	3	5	8
5 Çocuklu	20	38	62	100	1	1	4	5
6 Çocuklu	19	48	66	114	1	2	4	6
7 Çocuklu	5	14	21	35	1	3	4	7
8 Çocuklu	2	4	12	16	-	-	-	-
9 Çocuklu	3	15	12	27	-	-	-	-
12 Çocuklu	1	7	5	12	-	-	-	-
Toplam	170	254	331	585	9	12	22	34

Ailenin Dağılması (Boşanma)

452 numaralı şer’iyye sicil defterinden elde ettiğimiz önemli verilerden biri de boşanma vakalarıdır. İslâm dinine göre karı-koca ölünceye kadar evliliklerini sürdürmek niyetiyle evlendiği için nikâh, kayd-ı hayat şartıyla yapılır. Fakat izdivaçta devamlılık esas ise de karı-kocadan biri ya da her ikisi de evliliği devam ettirmezse boşanma son çare olarak düşünülen bir uygulama olmuştur. Bu bağlamda evliliğin sürdürülmesine imkân kalmadığında İslâm hukuku evliliğin çeşitli yollarla bitirilmesini meşru saymıştır. Buna göre İslâm hukukunda talâk, îlâ, muhâle’a, muhayyerlik, liân, fesih, tevfiz-i talak gibi muhtelif yollarla evlilik sona erdirilebilirdi.⁴⁴

Yukarıda bahsedilen boşanma türlerinden olan talâk, kocanın mahkeme kararıyla onaylanmasına gerek olmadan tek taraflı irade beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır. İkincisi eşlerin anlaşmalı olarak boşanması (muhâlea veya hul’) durumudur ki muhâleada çoğu zaman kadın boşanmayı talep ettiğinde mehir ve nafaka gibi haklarından vazgeçmektedir. Üçüncüsü ise belirli hallerin ortaya çıkması ve evlilik hayatını sürdürmenin imkânsız olduğu durumlarda tarafların mahkeme kararıyla boşanmalarıdır. Bu tür boşanmada kocanın ayrılmaya razı olması şart değildir; şer’i hükümlere göre karar veren hâkimin kararı boşanma durumunun gerçekleşmesi için yeterlidir.

Elbistan’da XIX. yüzyılın ikinci yarısında evlilik birliğinin sonlandırıldığı çeşitli boşanma davaları vuku bulmuştur. Genelde boşanma şekilleri muhâlea üzere olup

⁴⁴ Aktan, “İslâm Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 2/408; Yetişgin-Özdamar, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği”, 230-231.

evliliğin bitiş sebebi ise eşler arasındaki anlaşmazlık olarak açıklanmıştır. Bu durum kayıtlarda genellikle “*hüsn-i zindegânemiz olmamağla*” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Muhâla’a üzere boşanma talebi genellikle kadın tarafından gelmektedir. Kadın bu isteğini gerçekleştirebilmek için mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ gibi temel haklarından feragat ederek kocalarından boşanmışlardır. Bunun yanı sıra bazı kadınlar evliliklerini bitirebilmek adına kendine ait değerli eşya veya nakit paralarını dahi hibe veya feragat etmekten de geri kalmamışlardır. Örneğin 1 Mayıs 1870 (29 Muharrem 1287) tarihinde Elbistan mahkemesine gelen Hacı Yakub Mahallesi’nden Fatma binti Hacı Mehmed hatun, kendisine Mehmed bin Ahmed’i vekil tayin ederek kocası Mehmed bin Sabit ile hüsn-i zindegânileri olmadığını bildirmiştir. Bu nedenle kocasının zimmetinde olan 300 kuruş Mehr-i mü’ecceli ile nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ haklarından vazgeçip hul’ talep etmiştir. Kocası da bu talebi kabul etmiş ve boşandıkları mahkemede kayıt altına alınmıştır.⁴⁵ Bir başka örnekte Elbistan kazasına bağlı Til Köyü sakinlerinden Ümmügülsüm binti Hacı Hatun mahkemede kocası Süleyman Çavuş bin Mehmed ile hüsn-ü muâşeretleri olmadığını bildirmiştir. Bu sebeple kocası zimmetinde olan 500 kuruş Mehr-i mü’eccel ve Mehr-i muaccel ile nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ haklarının yanında kendi malı olan 100 kuruş meblağ kıymetli bir çift düve ve 400 kuruş nakit parasından feragat ederek hul’ talep etmiştir. Kocası da bu talebi kabul etmiş ve boşandıkları mahkemede kayıt altına alınmıştır.⁴⁶

İncelenen dönemde 452 numaralı Elbistan şer’iyye sicilinde örnekleri tespit edilen diğer bir boşanma türü ise talâktır. Bu tür boşanma davalarına mahkeme kayıtlarında pek fazla rastlanılmamaktadır. Ancak sicilde yer alan talak olayı genellikle koca tarafından mahkemeye bildirilmesi zorunlu olmadığı için, zevcenin talak sonrasında mehrini kocasından alamadığı durumlarda mahkemeye başvurması sebebiyle yer almıştır. Örneğin Elbistan’ın Izgın köyünden İsmihan adlı kadın 4 Aralık 1869 (29 Şaban 1286)tarihinde mahkemeye başvurmuş eski kocası Ahmed bin Mehmed Kahya’nın “*muvâcehesinde merkum Ahmed zevci dâhili olub ancak tarihi i’lâmdan dört sene akdem beyinimizde vuku bulan münâzaa-i sâire zevcim merkûm beni talâk-ı selâse ile tatlik idub ve ben dâhi merkûmun mutallaka olmaması zevci merkûm zimmetinde mütekarrir ve ma’kûd aleyh olan bin guruş mehr-i mü’eccel ile nafakayı iddet ve me’ûnet-i süknam merkûm Ahmed’den hâlâ taleb iderim*” diyerek Mehri olan 1.000 kuruşu istediği görülmüştür.⁴⁷

Kazaî boşanma karı-koca arasında şiddetli geçimsizlik durumunun olması, kocanın karısına kötü davranışlarda bulunması, evinin geçimini temin etmediği veya edemediği veyahut da yabancı memlekete gittiği ve senelerce kendisinden haber alınmadığı durumlarda geçerli olmaktadır. Fakat kazaî boşanma usulü ile XX. yüzyıla

⁴⁵ EŞS. 452, 303-1395.

⁴⁶ EŞS. 452,95- Numarasız Hüküm 4; Özkarcı, *452 Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilleri*, 221.

⁴⁷ EŞS. 452, 243-1165.

gelineye kadar oldukça az rastlanılmıştır. Bu durumun temel sebebi Osmanlı hukukunun temelini oluşturan Hanefi fikhının kazaî boşanmaya karşı takındığı katı tutumdur. Kazaî boşanma hususu Osmanlı aile hukukunda bir problem olarak kalmış olsa da zaman zaman bu tür boşanmaya şiddetle ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁸ Böyle durumlarda kazaî (tefrîk)usulle boşanmada eşlerden birisi (genellikle kadın) mahkemeye başvurmakta ve hâkimden boşanmayı talep etmektedir. Eğer eşlerden birinin boşanmayı isteme gerekçesi kabul görürse tarafların ayrılmasına hükmedilerek, boşanma gerçekleşmekteydi. Bu durumda kocanın boşanmayı isteyip istememesinin hiçbir önemi bulunmamaktadır. Çünkü boşanma, karı-kocanın irade beyanıyla değil, hâkimin bu hususta vereceği hükümle meydana gelmektedir.⁴⁹

Kazaî (tefrîk) boşanma hususu incelediğimiz sicilde diğer boşanma usullerine göre nispeten daha az rastlanılmıştır. Bu tür boşanma usulünde belgelere yansıyan kayıtların bir örneğinde Elbistan kazasının Hacı Yakub Mahallesi'nden Hatice binti Mehmed mahkemeye başvurarak kocası Ali bin Ahmed'den şikâyetçi olmuştur. Hatice, mahkemede kendisinin buluşa ermeden önce annesi Ümmühan binti Mustafa tarafından 1.250 kuruş mehr-i müeccel ve muaccel karşılığında yapılan nikâh akdi ile evlendirildiğini fakat şikâyet tarihinden bir gün önce rü'yet-i hayz ile buluşa erdiğinden dolayı tefrîk ile nikâhı fesh ettiğini söylemiştir. Bu durumda zevcesi Ali'den Mehrini ve nafakasını talep ettiğini mahkemeye bildirmiştir. Kocası Ali mahkemede “*mezbûrenin ber-vech-i muharrer mehr-i mezkûr ile zevcesi menhûka-i medhûlehası olduğunu ikrâr lâkin vech-i meşrûh üzere hayz-ı buluşuyla nefsi ihtiyar ve işhâd eylediği mâlûmum değildir*” diyerek inkâr etmiştir. Mahalle sakinlerinden de bu duruma şahit olan Mehmed bin Sabit ve Ahmed bin Çorbacı'nın “*tarihi hüccetten bir gün mukaddem rü'yet-i hayzıyla bâliğ oldum deyu bizim huzurumuzda fesh-i nikâh ile nefsi ihtiyar idüb bizi işhâd eyledi bizler bu hususa bervech üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz*” diyerek Hatice'nin nikâhı fesh ettiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine makeme şahitlerinde şهادetlerini kabul ederek 250 kuruş mehir ile 40 kuruş nafaka ‘iddetinin zevcesi Ali tarafından Hatice Hatun’a ödenmesini tembih etmiştir.⁵⁰ Bir başka örnekte ise Elbistan'ın Kullar Köyü'nden İsmail bin Ömer, mahkemeye başvurarak Aişe binti Osman hatundan şikâyetçi olmuştur. Ömer, mahkemede buluşa eren Aişe'nin kendi rızası ile babası İsmail bin Mustafa vekâletiyle yapılan nikâh akdiyle evlendirildikleri ve zevcesinin kendisine nefsi teslim etmekten imtina ettiğini söylemiş ve durumun mahkeme tarafından Aişe'ye sorulup nefsi teslim etmesinin tembih edilmesini istemiştir. Bunun üzerine durum mahkemece Aişe'ye sorulmuş ve bu hususta yemin etmesi istenmiştir. Fakat Aişe Hatun, mahkemede bu durumu inkâr etmiş ve yemin etmeyi de kabul etmediğinden davadan men edilmiştir.⁵¹

⁴⁸ M. Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara,1992, 442.

⁴⁹ M. Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayınevi, İstanbul,1996,170; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C,1, İz Yayınevi, İstanbul, 2006, 368.

⁵⁰ EŞS. 452, 262-1229.

⁵¹ EŞS. 452, 312-1435.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Elbistan’da sicil kayıtlarına yansıyan belgelere göre boşanmalarda genellikle tatlik edilmiş kadın, nafakasını kocasından tahsil etmek için mahkemeye başvurduğunda davaların büyük çoğunluğu kadının lehine sonuçlanmıştır. Örneğin 4 Ekim 1869 (27 Cemâziye’l-Sânî 1286) Elbistan’ın Kızılca Mahallesi’nden Emiş binti Turan Hatun, mahkemede kendisine Kalaycı Köse Mehmed bin Mustafa’yı vekil tayin ederek kocası Halil İbrahim bin Musa’nın kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını bildirmiştir. Bu durumda kendisinin de zevcesinden üç aylık hamile olmasından dolayı vekili aracılığıyla mahkemeye başvurarak nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme de “*merkûm Halil İbrahim üzerine iş bu tarihi vesikadan itibaren küllî yevm kırk para farz ve takdir*” etmiştir.⁵² Bir başka örnekte ise Hacı Yakub Mahallesi’nden Aişe binti Osman Hatun, mahkemede kocası Ali bin Mehmed’in kendisini talâk-ı selâse ile boşadıktan sonra başka bir memlekete gittiğini ve kendisinin de hamile olmasından dolayı nafaka talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine mahkeme, Aişe Hatun’un herhangi bir mağduriyet yaşamaması için kocası Ali’nin günlük yirmi para ödemesini uygun görmüştür.⁵³

Elbistan’da Miras Anlayışı

Osmanlı miras hukukuna bakıldığında zaman hem şer’i hem de örfi hukuktan yararlandığı görülmektedir. Osmanlı toplumunda miras paylaşımını belirleyen temel unsur dini farklılıklardır. Müslüman bir ailede mirasta kadının hissesi, terekeden mehriyi aldıktan sonra çocuğu varsa 1/8 yoksa 1/4 oranında olmuştur. Kocanın hissesi ise evladı varsa 1/4 yoksa 1/2 oranındadır. Bununla birlikte erkek ve kız çocuğunun mirastan aldığı pay farklıdır. Erkek çocuğu miras hakkından kız çocuğunun iki katı pay alırdı. Şer’iyye sicillerinde geçen tereke kayıtları bu durumu içeren birçok örnekle doludur. Örneğin Elbistan’ın Tatlar köyü sakinlerinden Osman bin Ali’nin 650 kuruşluk terekesi oğulları Ali, İsmail, Osman ve kızı Cennet ve zevcesi Hatice binti Hasan’a kalmıştır. Mahkeme diğer masraflar çıkarıldıktan sonra 8 hisseye bölünen mirastan oğullarının her biri 135 kuruş 34 paraya mukabil ikişer hisse, kızı Cennet ise bir hisseye denk gelen 72 kuruş 37 para almıştır. Zevcesi Hatice, evlatları olduğu için 1/8 oranında 72 kuruş 37 para almıştır.⁵⁴ Durum gayrimüslim azınlıklar için farklılıklar arz etmektedir. Fakat özellikle Anadolu’da bazı gayrimüslimlerin tereke taksimi için şer’i mahkemelere başvurdukları görülmüştür. Bu durum üzerinde yaşanan çevre ve maruz kalınan hayat şartlarının her dinden tebaayı aynı kanunu izlemeye sevk etmesi bakımından önemli görülmektedir.⁵⁵ Belgeler doğrultusunda Elbistan’da da bu durumun küçük bir örneğine rastlanmıştır. Buna göre şer’i mahkemeye başvuran gayrimüslimlerin tereke taksimi İslâm miras hukukuna göre yapılmıştır. Elbistan’ın Hacı Hamza Mahallesi sakinlerinden olan Abacı Münhal Menas bin Artin’in

⁵² EŞS. 452, 218-639.

⁵³ EŞS. 452, 264, 1027.

⁵⁴ EŞS.452, 316-1149.

⁵⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 71.

715 kuruşluk terekesi masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 55,5 kuruşluk meblağ mirasçılar arasında bölünmüştür. Buna göre oğulları Avadik ve Haçor, 18 kuruş 18 paraya mükabil ikişer hisse, Zevcesi ve kızı Altun'a ise bir hisseye denk gelen 9 kuruş 9 para pay edilmiştir.⁵⁶

İslam miras hukukuna göre ölen kişinin mirasçısı reşit değilse haklarının korunması için aile içinden ya da kadı tarafından uygun görülen birisi vasi olarak tayin edilebilirdi.⁵⁷ Elbistan'ın Hacı Şaban Mahallesi'nde vefat eden Ahmed bin Ahmed'in "sulb-i sağîre" yani reşit olmamış kızı Emiş'in vasiliğine annesi Fatma binti Halil "hâkim-i mevkî'-i sadr-ı kitâb tûbâ-lehû ve hüsn-i me'âb efendi sağîre-i mezbûrenin vakt-i rüşt ve sâdâtına değîn babası müteveffâ-yı mezbûrdan müntekil hıfz ve tesviye-i umuruna vasî nasb ve ta'yîn buyurdukda ol dahî ber-vechî muharrer vesâyetî mezkûreyi kabûl ve hıdmet-i lâzimesin kemâ-yenbagî edâya müte'ahhid ve iltizâm itmegin mâ-vaka'a bi't-taleb ketbolundu" denerek mahkeme tarafından atanmıştır.⁵⁸

Yukarıda bahsedildiği üzere tereke konusunda İslâm hukukundan faydalanan gayrimüslimler vasî tayini hususunda da şer'î mahkemeye başvurmuştur. Bu doğrultuda Elbistan'da yaşayan gayrimüslim tebaa mahkemeye müracaat ederek öksüz yahut yetim kalan çocuklar için vasî tayini yapılabilmektedir. Örneğin Elbistan'ın Kafir Kendi köyü sakinlerinden iken vefat eden zimmî Avadkirbin Değirmenci oğlu Birur'un küçük oğulları Artin, Avanis, Toras ve küçük kızı Terfine'ye babalarından intikal eden malları korumak amacıyla annesi Harzebet binti Haçoke vasî tayin edilmiştir.⁵⁹ Bu durum Elbistan'da şer'î mahkemenin toplum içinde bakıma muhtaç olan çocukları herhangi bir ayırım gözetmeksizin koruduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Elbistan'da Ailelerin Ekonomik Durumu ve Mal Varlıkları

Geniş arazileriyle bir ziraat toplumu olan Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılık oldukça önemlidir.⁶⁰ Bu sebeple Elbistan'da da incelediğimiz dönemde kırsal kesimde ailelerin en önemli ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık iken şehirde zanaatkârlık olmuştur. Şehirde Müslüman aileler demirci, kalaycı, kütükçü, semerci, fırıkçi, tüfekçi, tuzcu, kahvecilik gibi meslekleri icra etmiştir. Öyle ki gayri Müslim aileler ise daha çok kuyumcu, demirci ve değirmencilik meslekleri ile meşgul olmuşlardır. Tarımda özellikle tarlalarda zirai üretim olarak buğday ve arpa yetiştiriciliği Elbistan ailesinin önemli uğraşlarından biri olmuştur.⁶¹ Sicilde bu dönemlerde buğday ve arpa ekilen tarlalar önemli gayrimenkuller arasında zikredilirken bu tarlalar sıkça rastlanan davalara konu olmuştur.

⁵⁶ EŞS. 452, 309-1420.

⁵⁷ Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul, 2013, 66.

⁵⁸ EŞS. 452, 203-1006.

⁵⁹ EŞS. 452, 265-1244.

⁶⁰ Hayri Erten, *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017,45.

⁶¹ Said Öztürk, *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, C.1, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006,78.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Elbistan şer'iyye sicilinden elde edilen 185 adet tereke kaydının incelenmesi ile ulaşılan veriler ışığında ortalama bir Müslüman Elbistan ailesinin mal varlığının 4.862 kuruş olduğu belirlenmiştir. Bu terekelerde karşılaştığımız en yüksek meblağ Hacı Yakub Mahallesi'nden Hacı Mustafa ibn İbrahim'e ait 34.972 kuruş tutarında terekedir.⁶² Gayrimüslim ailelerin malvarlıklarıyla ilgili elde edilen dokuz tereke kaydından gayrimüslim bir Elbistan ailesinin mal varlığı 1.243 kuruştur. Bu terekelerden ise karşılaştığımız en yüksek meblağ Hacı Hamza Mahallesi'nden Panos bin Nikos'a ait 2.387 kuruş tutarında terekedir.⁶³

Osmanlı toplum yapısının temel biriminin aile olduğu ve ailenin yaşadığı mekânın da kaynaklarda *beyt*, *dam*, *menzil*, *konak* ve *hâne* gibi çeşitli şekillerde tavsif edildiği görülmüştür. Öyle ki yaşanan mekânın fiziki çehresine göz attığımızda şer'iyye sicillerinden anlaşıldığına göre hemen hemen bütün evlerde avlu ve bahçe, Osmanlı ailesinin yoğun olarak kullandığı mekânlar olmuştur. Bu bakımdan avlu ve bahçe çamaşır ve bulaşık yıkama, kışlak yiyecek hazırlama, hayvan bakımı, yemek ve ekmek pişirme gibi faaliyetlerin yapılmasından dolayı mahremiyeti korumak adına avlu çevresi kalın ve yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Bulduğu konuma göre avlu ve bahçenin değişik yerlerine inşa edilen Osmanlı evi, ya tek katlı ya da *fevkânî* ve *tahtâni* olmak üzere iki katlı yapılmıştır. Evin iç bölümleri iki göz çatma anbar, tahta odunluk ve samanlık, bir bâb ahır, fırın damı, kiler, mutfak, fevkâni harem odası, divânthane, yaz-kış odası, hamam, aralık, selâmlıktan oluşmaktadır. Bu bölümlerin üst kat (*fevkânî*) ve alt kat (*tahtâni*) olarak dağılımında ise ahır, samanlık, anbar, kiler ve kış odası alt katta bulunurken divanhaneye, kahve odası, yaz odası üst katta bulunurdu.⁶⁴ Ancak zikredilen bu bölümler her evde bulunmazdı. İncelenen belgelerde Elbistan'da ailelerin ikâmet alanları ile ilgili olarak bu dönemde yapılan ev satışlarından ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin Elbistan'ın Hacı Yakub Mahallesi'nde, kayıtlarda "...bir taraftan *tarik-i amm* ile *mahdûd olub fevkâni üç bâb oda ve bir bâb sofâ ve tahtında bir ahır ve bir samanlık ve iki bâb oda müştemil menzilhâne..*" olarak betimlenen evin kiler, anbar ve selamlık gibi bölümlerinin olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁵

Elbistan'da incelediğimiz döneme ait ev fiyatlarının bulunduğu konuma göre ve kullanılan malzemeye göre değişmekle birlikte ortalama 900-1.000 kuruş arasında değiştiği görülmüştür.⁶⁶ Örneğin, Elbistan'ın Hacı Hamza Mahallesi'nde tahtâni (tek

⁶² EŞS. 452, 360-1686.

⁶³ EŞS. 452, 248-1176.

⁶⁴ Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX) Yüzyıllar", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, 703-706.

⁶⁵ EŞS. 452, 376-1905.

⁶⁶ 452 Numaralı Elbistan Şer'iye Sicili'nde 18 adet ev satışı tespit edilmiştir. Bunlar arasında beş tanesi, satışı yapılan evin bir hissesi olduğu için değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bir kaç örnek için bkz. EŞS. 452, 216-1061; 237-1144; 271-1263; 310-1423; 320-1463; 322-1512.

katlı) üç odalı ve bir miktar avlusu bulunan evin fiyatı 1.600 kuruş⁶⁷ iken, Hacı Yakub Mahallesi'nde aynı mahiyette bir evin fiyatı 1.200 kuruştur.⁶⁸ Bir ineğin fiyatı o dönem için ortalama 120 kuruş olarak düşünülürse ortalama düzeyde bir evin fiyatı yedi inek fiyatına denk olduğu belirlenmiştir.

Ev eşyalarının çeşitliliği ve sayısı da ait olduğu ailenin sosyo-kültürel özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki ev eşyalarıyla ilgili en net bilgiye Şer'îye sicillerindeki tereke kayıtları aracılığıyla ulaşılması mümkündür. Kayıtlara göre Elbistan'da sergi amacıyla kullanılan en yaygın eşyalar halı, kilim, çul ve keçedir.⁶⁹ Yataklık eşya olarak ise genellikle yatak, yorgan, çarşaf, minder, döşek, şilte ve yastık kullanılmıştır.⁷⁰ Terekelerde yatak, canfes yüzü, kadife yüzü, kutnu yüzü olmak üzere çeşitlilik göstermiştir.⁷¹ Kayıtlara göre mutfakta eşyaları ise satıl, ibrik, sini, kazan, tahra, kahve takımı, sac ve sacayağı, evrâç, güğüm, tas, satır, leğen, kaşık, havan, tabak, tepsi, fincan, tava, küp ve tencere gibi eşyalardan oluşmaktadır.⁷²

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde aile kurumu çerçevesinde bir örnek olarak ele alınan Elbistan aile modeli, dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına dair önemli bilgiler vermektedir. 452 Numaralı Elbistan Şer'îyye Siciline göre incelenen Elbistan aile yapısı, küçük ölçekli farklılıklar gösterse de klasik Osmanlı aile yapısını yansıttığını söylemek mümkündür. Çekirdek aile yapısının hüküm sürdüğü Elbistan'da aile 5-6 kişiden mürekkeptir. Osmanlı genel ortalaması düşünüldüğünde bu rakam çekirdek aile yapısına oranla yüksektir. Bunun yanı sıra Elbistan'da 1868-1872 tarihlerinde bir ailenin ortalama çocuk sayısı 3,45 civarındadır. Öyle ki bu rakam yine incelenen dönemde Osmanlı ortalamasının üstündedir. İncelenen tereke kayıtlarında 13 adet çok eşlilik durumuna rastlanmıştır. Bu rakam çok eşliliğin Osmanlı ortalamasının altında olduğunu göstermektedir.

Ailenin kurulması ve dağılması, sosyal hayatın önemli parçalarından birini teşkil etmiştir. Evlilik birliğine meşruiyet kazandıran nikâh akitlerine dair mahkeme kayıtlarında yaygın bir bilgiye rastlanılmamıştır. Evlilik akdiyle ilgili bazı aydınlatıcı bilgilere, boşanma esnasında veya muhtelif uyuşmazlıklar nedeniyle mahkemeye müracaat eden tarafların beyanlarından ulaşılmaktadır. Kayıtlardan elde edilen önemli sonuçlardan biri ise günümüzde kadına sunulan birçok hakkın henüz erken sayılabilecek bir dönemde küçük bir Anadolu beldesinde, İslami kurallar çerçevesinde kadınlara verilmiş olmasıdır. Keza belgelerde Elbistan'da kadınların çeşitli gerekçelerle boşanma davası açabilme, mehir ve nafakalarını alma gibi haklara henüz erken dönemde sahip olduğunu göstermiştir. Şer'î hukuk çerçevesinde kadına sunulan bu haklar uygulamalı olarak Elbistan şer'î mahkemelerinde fiiliyata geçirilmiştir.

⁶⁷ EŞS. 452, 190-921; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilleri, 216-217.

⁶⁸ EŞS. 452, 190-924; Beşçocuklu, 452 Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilleri, 217.

⁶⁹ EŞS. 452, 204-204; 211-1034; 223-1070.

⁷⁰ EŞS. 452, 246-1174; 247-1153; 258-1212; 360-1686.

⁷¹ EŞS. 452, 211-1034; 222-1077.

⁷² EŞS. 452, 204-1005; 226-1100; 235-1137; 258-1212; 274-1272; 309-1420.

Sicildeki tereke ve dava kayıtlarına göre ekonomik faaliyetlerinin temelinde tarım yer almaktadır. Elbistan'da tarım ekonomisi içinde de buğday ve arpa gibi tahılların yetiştirildiği söylenebilir. Bu bağlamda bu iki ürün bölgenin beslenme ihtiyacını karşılayan en temel gıdası olmuştur. Yine Elbistan ailesinin genellikle iki katlı olmakla birlikte az odalı evlerde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Evlerde kullanılan eşyalar, ekonomik durumu bağlı olmak kaydıyla, umumiyetle gösterişten uzak ve temel ihtiyaçlara yöneliktir.

KAYNAKÇA

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat (MŞH.ŞSC.d.), Elbistan Şer'iyeye Sicili, 452.
- AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C.2, Ankara,1992, s. 396-433.
- ATAR, Fahrettin, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66-69.
- ATAR, Fahrettin, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 112-117.
- AYDIN, M. Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C. 2, Ankara, 1992, s. 434-455.
- AYDIN, M. Akif, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayınevi, İstanbul, 1996.
- AYDIN, Mehmer Âkif, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 389-391.
- BARDAKOĞLU, Ali, Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 66-70.
- BEŞÇOCUKLU, Hüseyin, *452 Numaralı Elbistan Şer'iyeye Sicilleri H. 1284-1288/ M. 1868-1871 Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s.210-230.
- DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ, Adnan, TUŞ, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.97-161.
- DEMİREL, Ömer, TUŞ, Muhiddin, GÜRBÜZ, Adnan, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim- Kuşam (XVI-XIX) Yüzyıllar", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 703-723.
- DOĞAN, İsmail, *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009.
- ERTEN, Hayri, Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf, *XIV–XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2021.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İpparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Justin McCarthy, "The Population of the Ottoman Armenians," *The Armenians in the Late Ottoman Period*, Ed. Türkkaya Ataöv, The Turkish Historical Society, Ankara, 2001, s. 65-85.
- KARAMAN, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. 1,İz Yayınevi, İstanbul, 2006.
- KURT, Abdurrahman Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) - Sosyo - Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler-,Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013.
- ORTAYLI, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, C. 2, Ankara, 1992, s. 456-467.

- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 1976, s.95-107.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, Haz. Said Öztürk, C. I, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı, İstanbul, 2006.
- ÖZDAMAR, Toroshan, “Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Üretim ve Ticaret”, *Maraş Araştırmaları IV*, Palet Yayınları, Konya, 2023, s.215-227.
- ÖZKARCI, Ahmet, *452 Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilleri H.1284-1288/M. 1868-1871 Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Öztürk, Said, *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, C.1, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZTÜRK, Said, Osmanlı’da Çok Evlilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 375-384.
- SAK, İzzet - SOLAK, İbrahim, *49 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1135-1136/1723-1724)*, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- SAVAŞ, Saim, Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, C. 2, Ankara, 1992, s. 504-547.
- SOLAK, İbrahim- GÜLENC, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (14), 2021, s.345-364.
- SOLAK, İbrahim- GÜLENC, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbekir Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (53), 2021, 317.334.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Palet Yayınları, Konya, 2013.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.92-96.
- TÜRKDOĞAN, Orhan “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.29-66.
- UĞUR, Yunus, “Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 8-11.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- YALÇIN, İsmail, Günümüzde İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3, 2017, s. 1707-1725.
- YETİŞGİN, Memet - ÖZDAMAR, Toroshan, “Adana Şehir Tarihi Araştırmalarında Kadı Sicillerinin Önemi”, *Çukurova Araştırmaları*, 2 (2), 2016, s.80-106.
- YETİŞGİN, Memet - ÖZDAMAR, Toroshan, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Aile Kurumu: Besni Örneği”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 2016, s. 219-240.
- YETİŞGİN, Memet- ÖZDAMAR, Toroshan, “Zeytin Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908)”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı Kazaları*, Ed. Danyal Tekdal, Pegem Akdemi, Ankara, 2022, s.111-127.

MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE MARAŞ SANCAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI (1898-1903)

Deniz KURTBOĞAN*

Giriş

Salname, bir senelik olayları göstermek üzere tertip olunan eserler hakkında kullanılan bir tabirdir. Sene manasında kullanılan “sâl” ile mektup ve kitap anlamlarını ihtiva eden “nâme” den türetilen bu tabirin karşılığı “yıllık”tır.¹ Osmanlı Devleti’nde ilk salname H. 1263 / M. 1847 yılında yayınlanmıştır. Salnameler, devlet salnameleri, vilayet salnameleri, resmi kurum ve kuruluşlara ait salnameler ve özel salnameler olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Maarif Salnameleri (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye) Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamid zamanında oluşturulan eğitim yıllıklarıdır. İlk defa H. 1316 / M. 1898 yılında tüm devlet sınırlarını kapsayan ve eğitim öğretim faaliyetlerini içeren bu yıllık çalışması H. 1321 / M.1903 yılına kadar devam etmiştir.²

XIX. yüzyılda merkezîyetçi esaslara göre yeniden idari teşkilatlanmaya giden Osmanlı Devleti’nde vilayet yönetimi de düzenlenmiştir. Öyle ki, Osmanlı’nın klasik döneminde eyalet olarak adlandırılan birimin adı vilayete dönüştürülerek yönetimi valilere bırakılmıştır. Liva (sancak) ve kazada da mülkî amirler ve idari organlar tespit edilmiştir. Değişim ve dönüşümün belirgin olarak yaşandığı mezkûr yüzyılda Osmanlı yönetimi, hiyerarşik olarak sırasıyla vilayet, liva, kaza, nahiy ve köy olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.³ XVI. yüzyılda Osmanlı himayesine giren Maraş, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Halep vilayetine bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir.⁴ Bu yapılanma içinde Maraş sancağına ve buna dâhil kazalardaki eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili geniş bilgileri Maarif salnamelerinde bulmak mümkündür.

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi Türk eğitim hayatında sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilki olması bakımından

* Dr., Kahramanmaraş.

¹ M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 105.

² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Bilgin Aydın, “Salnâme” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, s. 51-54.

³ Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, C.1 Ankara 2000, s. 3-12.

⁴ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası, Akçağ Yayınları*, Ankara 2004, s. 20-30; Hasan Arslan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı*, Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2014, s. 24-27; Memet Yetişgin-Toroshan Özdamar, “Zeytun Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908), *Tanzimat’tan Cumhuriyete Osmanlı Kazaları*, ed. Danyal Tekdal, Pegem Akademi, Ankara 2022, s. Toroshan Özdamar, “Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Üretim ve Ticaret”, *Maraş Araştırmaları IV*, Palet Yayınları, ed. İbrahim Solak vd., Konya 2023, s. 216.

oldukça önemlidir. Nizamname, maârif, idare ve teşkilatını yasal hükümlere bağlamıştır. Yine bu nizamname ile ilköğretim mecburi kılınmış, okullar ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. Bu derecelendirmede ilköğretimi, sıbyan ve rüştiye mektepleri, orta öğretimi, idadi ve sultani mektepler, yüksek öğretimi ise âlî mektepler oluşturmuştur. Nizamnamede âlî mektepler; Dârülmualimîn (erkek öğretmen okulu) Dârülmualimât (kız öğretmen okulu) ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri olarak tasnif edilmiş ve öğretim usulleri belirlenmiştir. Bunun yanısıra maârif idaresinin merkezi ve taşra teşkilatlarının yeniden yapılandırılması, öğretmenlerin durumu ve okullarla ilgili birçok karar alınmıştır. Bu nizamnamede rüştiyeler için de yenilikler getirilmiştir. Buna göre 500 haneli her kasabaya bir rüştiye kurulması karara bağlanmış ve öğretim süresi 4 sınıf üzerinden planlanmıştır.⁵

Maraş'ta bulunan gayrimüslimler Maraş'ta çeşitli derecelerde okullar kurup, bu okullarda kız ve erkek öğrencilere eğitim vermişlerdir. Bölgede bulunan azınlıklara ait bu okullar Ermeni, Yahudi, Latin gibi gruplar ile Protestan, Katolik ve Süryani mezhebine mensup topluluklar tarafından açılmıştır. Kilise ve hahamhanelerin bitişiğinde açılan bu okullar devletten bağımsız olarak ilkokul, ortaokul ve lise seviyesinde kız ve erkek öğrencilere yönelik eğitim vermiştir. Maraş'ta azınlıklara ait olarak eğitim-öğretim veren bu okullar, kilise ve cemaat mensubu olarak görev alan varlıklı kişiler tarafından açılmıştır. Yine bu kurumların mali giderleri, cemaatler ve varlıklı insanlar tarafından karşılanmaktaydı.

Halep vilayetine bağlı Maraş sancağında eğitim-öğretim bilgilerini ihtiva eden beş ayrı salname bulunmaktadır. Bu saneler H.1316 / M.1898 senesinden başlayıp, H.1321 / M.1903 senesine kadar düzenli bir şekilde beş ayrı defter olarak tutulmuştur. Bu defterlerde Maraş sancağında bulunan mektepler, medreseler, burada okutulan dersler, görev yapan memurlar, hademe sayıları, medreselerin kurucuları, azınlık ve yabancılara ait okullar, ne zaman ruhsat aldıkları ve kütüphaneler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Ayrıca Maraş sancağının kazası olan Elbistan'daki⁶ eğitim-öğretim faaliyetlerine de yer verilmiştir. Sözü edilen dönemle ilgili geleneksel ve modern eğitim kurumları tematik olarak işlenerek haklarında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

1.Geleneksel / Dini Eğitim Kurumları

Yeni bir düşünceyi, hayat anlayışını ve farklı bir medeniyet getiren İslami öğretiyi, anlaşılması, anlatılması ve yeniden yorumlanması için ilk dönemlerden itibaren genellikle camilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim öğretim merkezleri teşekkül ettirmiştir. İleride medrese adını alacak bu kuruluşlar, daha sonra teşekkül edecek olan

⁵ Kerim Açık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", *AKEV Akademi Dergisi*, S.65, s.316.

⁶ Tarih boyunca önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Elbistan, çok eski çağlarda kurulmakla birlikte büyük tarih olaylarına, çeşitli muharebelere ve isyanlara sahne olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., İbrahim Solak, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Palet Yayınları, Konya 2013, s.18.

tekke ve zaviyelerle birlikte şehirlerin kültürel alt yapılarını oluşturan başlıca kurumlardır.⁷

1.1. Medreseler

Türk İslam devletlerinde eğitime yönelik hizmet veren ve bugünkü üniversite yerine kullanılan medrese terimi, Arapça, ders okunacak ve talebenin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına gelmektedir.⁸ Kur'an'da geçen ayetlerden ve hadislerdeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İslam dünyasında ilk devirlerden itibaren ilime önem verilmiş ve haliyle medrese ya da benzeri müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. Teşkilatlı medreselerin ortaya çıkmasından önce cami, bilgin evleri, kitapçı dükkânları ve benzeri yerler bu görevi yerine getirmişlerdir.⁹

İslam âleminde ilk medresenin ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bir bilgiye ulaşılmamasına rağmen devlet eliyle ilk medreselerin Karahanlılar döneminde kurulduğu bilinmektedir. Türk-İslam çizgisine sahip olan Karahanlılar, medrese yapımına hız kazandırarak onları Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun ve Kaşgar gibi şehirlere yaymışlardır. Bu sayede bilime verilen önemle birlikte medreseler toplum hayatında ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁰ Türk-İslam âleminde kurulan medreselerin çok gelişme gösterdiği yer ise Anadolu coğrafyası olarak bilinmektedir.

1515 yılında Maraş'ın Osmanlı topraklarına girmesiyle birlikte, bölgenin imar faaliyetlerine hız kazandırmak amacıyla birçok vakıf kurulmuştur. Vakıflar genellikle bölgedeki yerli hayırseverler tarafından kurulmuştur. Kurulan bu vakıflardan biri de medreselerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlayan ve dönemin sosyal, iktisadi ve siyasi özellikleri bakımından önemli bir kaynak olan Halep Salnamelerinde Maraş'ın eğitim durumu hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Bu salnamelerin yanı sıra H.1316 / M.1898 senesinden başlayıp, H.1321 / M.1903 senesi kapsayan Maarif Salnamesinde de Maraş kazasında bulunan medreseler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu medreseleri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.¹¹

⁷ Selami Şimşek, "Doğu Akdeniz'de Tahrir Olan Bir Kültür Mirası: Girit'te Tarikatlar ve Tekkeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/32, 2007, s.217; Mustafa İsen, "Osmanlılarda Şehir ve Kültür", *Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri Ötelerden Bir Ses* Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s.78-79;

⁸ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s.1.

⁹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 24.

¹⁰ Taha Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Akademi Yayıncılık, Ankara 2012, s.21.

¹¹ *Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Maatba-i Amire 1319, s.540-43. Bundan sonraki dipnotlarda "SNMU, 1319" olarak gösterilecektir.

Tablo 1: 1898-1901 Maraş'ta Bulunan Medreseler¹²

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Mahalli	Müderris	Talebe	Medresenin Banisi
Maraş	Maraş	Kalender Paşa	Bayezid Mahallesi	İsmail Efendi	50	Kalender Paşa
		Hacı Beg	Bayezid Mahallesi	İsmail Efendi	51	Bayezidzâde Hacı Beg
		Bektuniye	Bektuniye	Hacı Osman Efendizâde Mehmed Efendi	50	Alaüddevle Beg
		Selvili	Boğazkesen	Hacı Osman Efendizâde Mehmed Efendi	30	Kadı Muslihiddin
		Boğazkesen	İtmekçi	Ali ve Ahmed Efendiler	10	İtmekçi başı Hacı Ali Ağa
		Taş	İtmekçi	Hacı Mehmed Efendi	25	Alaüddevle Beg
		Alacalar	Şekerdere	Nuh Efendizâde Hacı Efendi	32	Mechul
		Şaziye	Şaziye	Müfti Mustafa Efendi	35	Şazi Beg
		Nebeviye	Cami-i Kebir	Tabizâde Mehmed Efendi	50	Alaaüddevle Beg
		Hatuniye	Hatuniye	İsmail Efendi	50	Alaaüddevle Begin Haremi Şemsi Hanım
		Nakib	Nakib Cami	Hacı Hafız Efendi	10	Hacı Ali Efendi
		Şekerli	Şekerli Cami	Seyid Hanzâde Ahmed Efendi	80	Gani Yusufzâde Muhtab Beg
		Sarayaltı	Divanlı	Kara Küçük Oğlu Mustafa Efendi	8	Hacı Mahmud Efendi
		Çarşubaşı	Çarşubaşı Cami	Çenbel Oğlu Ali Efendi	-	Mechul
		Divanlı	Divanlı Cami	Dertlizâde Mehmed Efendi	10	Murtaza Paşa
		At Oluğu	Duraklı Mahallesi	Darendeli Hacı Mehmed Efendi	12	Zulkadirli Beglerinden Seyid Ali Beg

¹² SNMU, 1317, s.1111.

		Nuh	Kuyucuk	Kudanezâde AhmedEfendi	-	Nuh Efendi
		Kayabaşı	Kayabaşı	Hüseyin Efendi	10	Hacı Hüseyin Ağa
		Acemli	Acemli	Evliyazâde Ahmed Efendi	10	Evliyazâde Halil Efendi
		Kalenderzâde	Rüstbaiye	Kalenderzâde Seyyid Efendi	-	Kara Şatır Ağa
		Çiçekli	Seksenler	Kuddumizâde Mustafa Efendi	8	Mechul
		Hacı Hüseyin	Deli Alili	Münhal	-	Mechul
		Timur Paşa	Çiftçi	Münhal	-	Timur Paşa

Maraş sancağında eğitim-öğretim bilgilerini ihtiva eden H.1316 / M.1898 yılına ait salnamede medreseler hakkında genel bir bilgi verilmemiş olsa da diğer dört defterde medreseler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. 1899 senesine ait salname defterinde Maraş'ta bulunan medrese sayısı yirmi olarak belirtilirken diğer üç defterde bu sayı yirmi üçe çıkmıştır. Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere medresenin ismi, nerede bulunduğu, müderrisi, talebe sayısı ve kurucusu ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre kurulan bu medreseler genellikle ya kurucularının ya da bulunduğu mahallenin isimleriyle anılmışlardır. Örneğin, Kalender Ahmed Paşa, kurduğu medreseye kendi ismini verirken, Muhtab Ahmed Efendi'nin kurduğu medrese bulunduğu mahallenin ismiyle anılmıştır.¹³ Fakat kurulan bu medreselerin bazılarının kurucuları meçhul yani kim oldukları bilinmemektedir. Yine bu medreselerde görev alan müderrislerin çoğunlukla Osmanlı vatandaşı olduğu bilinirken bazı kadroların da boşta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Boşta olan bu kadrolarda çoğunlukla öğrenci bulunmamaktadır. 1899 senesinde bu medreselerde eğitim gören öğrenci sayısı 183 iken¹⁴ 1901 senesinde bu sayısı büyük bir artış göstererek 531'e,¹⁵ 1903 senesinde ise 589'a yükselmiştir.¹⁶

Tablo 2: 1899 Yılında Elbistan'da Bulunan Medreseler.¹⁷

Liva	Kaza	Medresenin İsmi	Mahalli	Müderris	Talebe	Medresinin Banisi
		Dokuçoğlu	Hacı Yakub	Hacı Şakir Efendi	2	Dokuçzâde Hacı Mustafa Efendi

¹³ *Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Maatba-i Amire 1317, s.1118-19. Bundan sonraki dipnotlarda "SNMU, 1317" olarak gösterilecektir.

¹⁴ *SNMU*, 1317, s.1118-19.

¹⁵ *Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Maatba-i Amire 1318, s.1264-66. Bundan sonraki dipnotlarda "SNMU, 1318" olarak gösterilecektir.

¹⁶ *Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Maatba-i Amire 1321, s.464-65. Bundan sonraki dipnotlarda "SNMU, 1321" olarak gösterilecektir.

¹⁷ *SNMU*, 1317, s. 1120-21.

Maraş	Elbistan	Küçük Mehmed oğlu	Hacı Yakub	Hacı Efendi	2	Küçük Mehmedzâde Hacı Ahmed Efendi
		Karcızade	Hacı Yakub	Hacı Hebettullah	5	Ahali
		Harab Kapu	Hacı Şaban	Mehmed	4	Hayatizâde Hayati Efendi
		Aşağı Cami	Hacı Şaban	Ahmed	4	Ahali
		Gül Sofu	Hacı Hamza	Süleyman	7	Ahali
		Kızılca Oba	Güzelce Oba	Derviş	2	Bizeban Ali Ağa
		Evler Cami	Efsusda deve baba?	Haras	5	Hacı Ahmed Efendizâde Alim Efendi

XIX. yüzyılın sonlarında Elbistan’da toplam sekiz adet medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin bazıları şahıslar tarafından kurulurken bazıları bölgedeki halk tarafından kurulmuştur. Bu medreseler de Maraş’ta bulunan medreseler gibi çoğunlukla kurucusunun adı veya unvanıyla anılmıştır. Yine Elbistan’da kurulan bu medreselerde eğitim gören toplam öğrenci sayısı otuz bir kişidir.¹⁸

2. Modern Eğitim Kurumları

Siyasi, askeri, eğitim, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok değişim ve dönüşüm yaşandığı dönemlerin başında şüphesiz XIX. yüzyıl gelmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki, Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak adlandırılmıştır. Bu değişim ve dönüşümde en büyük pay kuşkusuz eğitim alanında olmuştur. Bu dönemde geleneksel eğitimin bir parçası olan sıbyan mektepleri ve medreseler yerini ilk ve orta öğretim kurumları olan ibtidai, rüşdiye ve idadi okullarına bırakmaya başlamıştır. Bu okulların açılmasıyla birlikte medreseler ve sıbyan mektepleri varlığını bir süre daha korumuş olsa da geleneksel eğitim sisteminden modern eğitim sistemine geçişin temelleri atılmıştır.¹⁹

2.1. İptidai Mektepler

Mektep kelimesi sözlükte “yazmak” anlamına gelmekle birlikte, yazının öğrenildiği yer yani “okul” manasına gelmektedir. Müslümanlarca bir çocuğun ilk önce Kur’an öğrenmesi gerektiğinden dolayı normalde “Kur’an öğrenilen yer” manasında da kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde bu tür mekteplere Sıbyan Mektebi denilmektedir.²⁰

¹⁸ SNMU, 1317, s.1120-21.

¹⁹ Tahir Bilirli, “Osmanlı Devleti’nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2021, C.10, S.4, ss. 3834-3852.

²⁰ Nebi Bozkurt, “Mektep” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.5-6.

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte sıbyan mektepleri ile ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnamedeki düzenlemeler arasında, her köy ve kasabada en az bir mektep açılması, sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masraflarının ilgili toplum tarafından karşılanması, öğretmenlerin nizamnameye göre seçilip atanması gibi maddeler bulunmaktadır.²¹ Ayrıca Nizamnamenin çıkarılmasıyla birlikte Maarif Nezaretine bağlı olan mekteplere artık “İptidai Mektep” denmeye başlanmıştır.²² 1871 tarihinden itibaren ise tüm Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmaya başlamıştır.²³

Mevcut kaynaklardan hareketle XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Maraş vilayetinde devlet eliyle kurulmuş altı adet iptidai mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerden biri Maraş’ın mülhakatında yer alırken diğer beşi merkezde bulunmaktadır. Mekteplerin H. 1307 / M. 1889-1900 yıllarında açıldığı bilinmektedir.²⁴ Devlet eliyle yapılan iptidai mekteplerin dışında yabancı millet ve cemaatlerin açmış olduğu toplam yirmi dört adet daha iptidai mektep bulunmaktadır. Bunların 14’ü Maraş merkez de bulunurken diğer 10’u Elbistan kazasında yer almaktadır. Maraş’ta bulunan 14 adet iptidai mektebinden 5’i Ermeni milletine, kalan diğer 9 mektep ise Protestan cemaatine mensuptur. Bu mekteplerin neredeyse tamamı ruhsatsız olup, ne zaman açıldıkları tam olarak bilinmemektedir. Maraş’ta Ermenilere ait olan bu mekteplerde ders alan toplam 433 öğrencinin 338’i erkek olup, 95’i kız öğrencilerden oluşmaktadır. Yine Protestanlara ait olan mekteplerde öğrenim gören toplam 1529 öğrencinin 854’ü erkek, 675’i kız olarak bilinmektedir. Elbistan’da bulunan toplam 10 adet mektebin 4’ü Fransız devletine, 2’si ise Ermeni milletine ait olduğu bilinmektedir. Kalan diğer 4 mektebin ise 1’i Katoliklere diğer 3’ü ise Protestanlara aittir. Ermenilere ait olan mektepte 80’i erkek, 15’i kız olmak üzere toplam 95 öğrenci bulunmaktadır. Fransızlara ait mektepte toplam 255 kişi olmak üzere 145’i erkek, 110’u kız öğrenciyi ihtiva etmektedir. Katoliklere ait olan mektepte 35 erkek öğrenci bulunurken kız öğrenci bulunmamaktadır. Protestanlara ait mektepte ise 57’si erkek 81’i kız olmak üzere toplam 138 öğrenci bulunmaktadır.²⁵

2.2. Rüştiye Mektepleri

Osmanlı Devleti’nde eğitim vermek amacıyla açılan ve günümüzdeki ortaokul seviyesinde bulunan kurumlardan biri de rüşdiye mektepleridir. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi ile nüfusu 500 haneyi geçen her yerleşim biriminde bir erkek rüşdiyesi açılması esas kılınmıştır. Bununla birlikte nüfusu inanç bakımından karma olan yerleşim birimlerinde söz konusu dini grubun hane sayısı 500’ ü geçmek kaydıyla hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere rüştiye mektebi açma hakkı tanınmıştır.²⁶

²¹ Erdoğan Solak, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri, *İlmi Araştırmalar* 15, İstanbul 2003, s.115.

²² Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.142.

²³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Maatbası, C.2, İstanbul 1977, s.466.

²⁴ *SNMU*, 1318, s.1276.

²⁵ *SNMU*, 1317, s.1128-32.

²⁶ Cemil Öztürk, “Rüşdiye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, s.300.

Araştırma konusu çerçevesinde incelenen beş ayrı Maarif salnamesine göre Halep vilayetine bağlı Maraş sancağında bir adet rüştiye mektebi bulunmaktadır. Ayrıca Maraş sancağına bağlı Elbistan kazasında da bir adet rüştiye mektebi yer almaktadır. Bu mekteplerin devlet tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bunun haricinde gayrimüslimler tarafından kurulan rüştiye mektepleri de vardır ki, bunlar da 9 adettir. Bu salnameler yukarıda da belirtildiği üzere H.1316 / M.1898 senesinden başlayıp, H.1321 / M.1903 senesi Maraş'taki eğitim faaliyetlerini ihtiva etmektedir. H. 1321 / M. 1903 senesi maarif salnamesinde Maraş'ta bulunan rüşdi ve iptidai gibi mekteplerle ilgili olarak herhangi bir bilgi içermese de diğer dört salnamede bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. M.1898 senesinden başlayıp M. 1901 senesini ihtiva eden bu dört salnamede Maraş'ta kurulan rüştiye mektepleri ile ilgili olarak bazı farklılıklar ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Bu farklılıklar çoğunlukla mektepte görev alan muallimlerin değişimini ve öğrenci sayılarındaki artış ve azalışları konu almaktadır. Bunlara aşağıda ayrıntılarıyla birlikte değinilecektir.

2.2.1. Maraş Rüştiye Mektebi

Maraş Rüştiye Mektebi ile ilgili 1898-1903 yılları arasında tutulan Maarif salnameleri birtakım bilgiler içermektedir. Bu mektebin H.1304/M.1886 yılında devlet tarafından Maraş'ın merkezinde kurulduğu daha sonra bölge ahali tarafından yenilendiği bilinmektedir.²⁷ Bu bilgiler genellikle mektepte görev yapan muallimleri, bu muallimlerin hangi derslere girdiğini, talebe ve hademe sayılarını içermektedir. Yıllar içerisinde gerek mektepte görev alan muallimlerde gerek ders içeriklerinde ve gerekse de öğrenci sayılarında birtakım değişikliklerin yaşandığı görülmüştür. Bunlar aşağıdaki tabloda ayrıntılarıyla beraber verilmiştir.²⁸

Tablo 3: Maraş Rüştiye Mektebi Muallimleri (1898-1901)²⁹

Yıl	Memuriyet	İsmi
1898	Muallim-i Evvel	Cemal Efendi
	Muallim-i Sani	Avni Efendi
	Muallim-i Salis	Sabit Efendi
	Fransızca Muallimi	Uzra Efendi
	Rik'a Muallimi	Agâh Efendi
1899	Muallim-i Evvel	Mehmet Cemal Efendi
	Muallim-i Sani	Avni Efendi
	Muallim-i Salis	Sabit Efendi
	Hüsn-ü Hat Muallimi	Agâh Efendi
	Fransızca Muallimi	Saim Efendi
1900	Muallim-i Evvel	Hacı Abdullah Hilmi Efendi
	Muallim-i Sani	Mehmet Avni Efendi
	Muallim-i Salis	Hacı Sabit Efendi
	Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmet Agâh Efendi
	Ahlaki Coğrafya Tarihi Muallimi	Abdüssamed Saim Efendi
	Muallim-i Evvel	Hacı Abdullah Hilmi Efendi

²⁷ SNMU, 1316, s.1023.

²⁸ SNMU, 1316, s.1012.

²⁹ SNMU, 1316, s.1012; 1317, 1111; 1318, s.1319.

1901	Muallim-i Sani	Mehmet Avni Efendi
	Muallim-i Salis	Hacı Sabit Efendi
	Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmet Ağâh Efendi
	Riyaz, Ahlak, Coğrafya ve Tarihi Muallimi	-

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Maraş rüştiye mektebinde 1898-99 yılları arasında Muallim-i Evvel olan kişi Mehmet Cemal Efendi olarak bilinirken 1900-1901 yılları arasında yerini Hacı Abdullah Hilmi Efendi'ye bırakmıştır. Mezkûr salnamelerde tüm yıllar arasında ortak olan muallimler ise, Muallim-i Sani ve Muallimi Salis olarak bilinen Mehmet Avni Efendi ve Hacı Sabit Efendi'dir. Bu muallimler bazen sadece isimleri ile anılırken bazen de isimlerinin önüne unvanları yazılmıştır. Yine 1898 yılında Fransızca derslerini Uzra Efendi verirken 1899'da bu kişi yerini Saim Efendi'ye bırakmıştır. Salmeler arasındaki bir diğer farklılık ise ders isimlerinde görülen değişikliklerdir. Örneğin, 1898 senesinde Rik'a dersi isim değişikliğine uğrayarak diğer senelerde bu ders Hüsn-ü Hat olarak kaydedilmiştir. Bu dersin muallimi ise Mehmet Ağâh Efendi olarak bilinmektedir. 1900 ve 1901 senelerinde görülen bir diğer değişiklik, Fransızca dersleri kaldırılarak yerine Ahlaki Coğrafya ve Tarih derslerinin getirilmesidir.

Tablo 4: Maraş Rüştiye Mektebi Öğrencileri ve Hademe Sayıları (1898-1901).³⁰

Yıl	Öğrenci Sayısı	Hademe Sayısı
1898	114	1
1899	95	1
1900	80	1
1901	80	1
Toplam	369	4

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1898 senesinden 1901 senesine kadar Maraş Rüştiye Mektebi'ndeki öğrenci ve hademe sayıları gösterilmiştir. Bu mektepte bulunan hademe sayısında herhangi bir değişiklik yaşanmazken, öğrenci sayılarındaki değişiklik dikkate değerdir. 1898'de öğrenci sayısı 114 iken 1901 yılına gelinceye kadar bu sayı sürekli düşerek 80'lere gerilemiştir.

Araştırma konusu çerçevesinde incelenen mevcut kaynaklardan hareketle Maraş'ta devlet eliyle açılan rüşdiye mektepleri dışında gayrimüslimlerin açtığı mektepler de bulunmaktadır. Bu mektepler toplamda 9 adet olup farklı millet ve cemaatlere aittir. Bunlar içerisinde 5'i Ermenilere, 2'si Süryani Protestanlara ve diğer 2'si ise sadece Protestanlara aittir. Ermenilere ait rüşdiyelerde toplam 152 öğrenciden 129'u erkek, 23'ü ise kız çocuklardan oluşmaktadır. Süryani Protestanlara ait mektepler de ise toplam 57 öğrenciden 25'i erkek, 32' si kızdır. Sadece Protestanlara ait olan mekteplerde ise erkek öğrenci sayısı 26, kız öğrenci sayısı ise 43 olup toplam 69 kişiden ibarettir. Yine Ermenilere ait bu 5 rüşdiye mektebinin 1840 ila 1850 tarihleri arasında

³⁰ SNMU, 1316, s. 1013; 1317, s. 1111; 1318, s. 1319.

açıldığı bilinmektedir. Fakat bunlar ilk açıldıklarında ruhsatsız olup ruhsatnamelerinin sonradan alındığı tespit edilmiştir.³¹ Bunlara aşağıdaki tabloda ayrıntılarıyla görmek mümkündür.

Tablo 5: Maraş'ta Yabancılara Ait olan Rüşdiye Mektepleri (1898-1901)³²

Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdür Mes'ul	Mektebin Derecesi	Zükur Talebe	İnas Talebe	Mektebin Tarihi Güşadı	Ruhsatname Tarihi
Ermeni Mektebi	Ermeni	Simon Pusliyan	Rüşdi	34	-	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Ermeni	Simon Pusliyan	Rüşdi	-	23	1263	28 Nisan 314
Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet Efendi	Rüşdi	25	-	1288	28 Nisan 314
Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet Efendi	Rüşdi	-	32	1288	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan	Rüşdi	23	-	1263	28 Nisan 314
Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan	Rüşdi	28	-	1263	28 Nisan 314
Ermeni	Ermeni	Kapancıyan	Rüşdi	44	-	1213	28 Nisan 314
Protestan Mektebi	Protestan	Manok	Rüşdi	26	-	1290	28 Nisan 314
Protestan Mektebi	Protestan	Manok	Rüşdi	-	43	1290	28 Nisan 314

2.2.2. Elbistan Rüşdiye Mektebi

Araştırma konusu çerçevesinde incelenen kaynaklar da Elbistan'da da bir adet rüşdiye mektebi olduğu bilinmektedir. Burada bulunan mektep de Maraş'ın merkezinde bulunan mektep gibi birtakım farklılar içermektedir. Bu farklılıklar yine mektepte görev alan muallimlerin değişimini ve öğrenci sayılarındaki artış ve azalışları konu almaktadır.³³

Tablo 6: Elbistan Rüşdiye Mektebi Muallimleri (1898-1901)

Yıl	Memuriyet	İsmi
1898	Muallim-i Evvel	Mehmed Hilmi Efendi
	Muallim-i Sani	Ömer Avni Efendi
	Muallim-i Salis	Yahya Efendi
	Fransızca Muallimi	Yahya Efendi
	Rik'a Muallimi	Ahmed Nuri Efendi
	Muallim-i Evvel	Mehmed Hilmi Efendi

³¹ SNMU, 1319, s.544-45.

³² SNMU, 1318, s.1268; 1319, s.544.

³³ SNMU, 1316, s.1013.

1899	Muallim-i Sani	Hacı Ömer Efendi
	Salis ve Fransızca Muallimi	Yahya Efendi
	Hüsn-ü Hat Muallim Vekili	Mehmed Hilmi Efendi
1900	Muallim-i Evvel ve Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmed Hilmi Efendi
	Muallim-i Sani	Hacı Ömer Efendi
	Muallim-i Salis	Süleyman Efendi
1901	Muallim-i Evvel ve Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmed Hilmi Efendi
	Muallim-i Sani	Hacı Ömer Efendi
	Muallim-i Salis	Süleyman Efendi

Yukarıdaki tablodan hareketle 1898 yılından 1901 yılına kadar Muallim-i Evvel olan kişi Mehmet Hilmi Efendi olarak bilinmektedir. Mehmet Hilmi Efendi 1898 ve 1899 yılına sadece Muallim-i Evvel görevlerinde bulunurken 1900 ve 1901 yıllarında mevcut görevine bir de Hüsn-ü Hat dersi eklenerek görev sayısı ikiye çıkarılmıştır. Muallim-i Sani olan kişi bütün yıllarda Hacı Ömer Efendi olarak bilinmektedir. Muallim-i Salis ve Fransızca Muallimi olarak ise 1898-99 yılları arasında Yahya Efendi bilinirken 1900-1901 yılları arasında Süleyman Efendi'ye geçmiştir.

Tablo 7: Elbistan Rüştîye Mektebi Öğrencileri ve Hademe Sayıları (1898-1901)

Yıl	Öğrenci Sayısı	Hademe Sayısı
1898	93	1
1899	57	1
1900	64	1
1901	64	1
Toplam	278	4

1898 ve 1901 yılları arasında Maraş Rüştîye Mektebi'nde toplam 369 kişi bulunurken, Elbistan Rüştîye'sinde toplam 278 kişi bulunmaktadır. İki mektep arasındaki öğrenci farkı toplam 91 kişiden ibarettir. Mezkûr dönemde Elbistan'ın bir kaza konumunda olması göz önüne alınacak olunur ise merkezle mukayese edildiğinde öğrenci sayısının azımsanmayacak derecede çok olduğu görülmektedir. Bu da 1898-1901 yılları arasında Maraş'ta eğitim-öğretim hayatının gelişmişliğini gözler önüne sermektedir.

2.3. İdadi Mektepler

Arapça “idâd” kelimesinden türemiş olup, iptidaiye ve rüşdiye okullarından sonra gelmektedir. Hazırlama ve yetiştirme anlamlarına gelen idadi, aynı zamanda idadiye olarak da adlandırılmıştır.³⁴ Ortaöğretim düzeyinde eğitim veren bu kurum, Osmanlı Devleti'nde yenileşme dönemi eğitim kurumları arasında yer almaktadır.³⁵

³⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 1996, s.130.

³⁵ M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.34.

1898 senesine ait Maraş salname defterinde idadi okullarla ilgili 2 kayıt mevcuttur. Bu okullardan biri Protestan cemaatine mensup Simon Posliyan tarafından ruhsatlandırılan Darü'l-feyz mektebidir. Bu mektep 1862 senesinde açılmakla birlikte 17 Ekim 1892 tarihinde ruhsatnamesini almıştır. 1862 yılında açılan bu okul sadece erkek öğrencilere eğitim vermekle birlikte bünyesinde 60 erkek öğrenci barındırmaktaydı. Mezkûr senede bilinen bir diğer mektep ise Fransızlara ait olan ve Tersante olarak adlandırılan idadi mektebidir. Bu mektebin açılış tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulanmamakla birlikte ruhsatsız olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu mektepte kız ve erkek öğrencilerin birlikte ders gördükleri bilinmektedir. Toplam 113 öğrenciye ders veren bu mektepte 65'i erkek 48'ini kız öğrenciler oluşturmaktaydı.³⁶

1899 senesine gelindiğinde Maraş'ta toplam 5 adet idadi mektebinin olduğu görülmektedir. Bu mekteplerden 3'ü Amerikalılara ait olmakla birlikte 1'i Fransızlara diğeri de Protestanlara ait olduğu bilinmektedir. Amerikalılara ait olan bu 3 mektebin 2'si hakkında ayrıntılı bilgi bulunsa da diğeriyle ilgili ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Bunlardan ilki 1862 yılında kurulmuş olup 17 Ekim 1892 tarihinde Simon Kúpeliyan tarafından ruhsatlandırılmıştır. Bu mektep sadece erkek öğrencilere ders vermekle birlikte toplam 60 erkek öğrenci bulunmaktadır. Diğeri ise 1880 senesinde açılmakla birlikte 18 Ağustos 1892 tarihinde Meys Bilekli adına ruhsatlandırılmıştır. Bu mektep ise diğerrinin aksine sadece kız öğrencilere ders vermekle birlikte toplam 54 kız öğrenci bulunmaktadır. Diğer Amerikan okulunun ne zaman açıldığı bilinmemekle birlikte ruhsatsız olduğu tespit edilmiştir. Protestanlara ve Fransızlara ait olan idadi mekteplerin açılış tarihlerinin kesin olarak bilinmemesiyle birlikte ruhsatsız oldukları bilinmektedir. Bu mektepler kız ve erkek öğrencilere karma eğitim vermektedir. Protestanlara ait mektepte 24'ü erkek, 28'i kız olmak üzere toplam 52 öğrenci bulunmaktadır. Fransızlara ait Katolik mektepte ise 30'u erkek, 20'si kız olmak üzere toplam 50 öğrenci bulunmaktadır.³⁷

1900, 1901 ve 1903 senelerine gelindiğinde tutulan maarif kayıtlarında nizami bir düzenin tutturulduğu görülmüştür. Çünkü bu tarihlerde Maraş'ta bulunan idadi mektepleri tek bir düzen altında kayıt altına alınmıştır. Bu mektepler mezkûr tarihler arasında hep aynı olup, sadece öğrenci sayılarında değişikliklerin olduğu görülmüştür. Bunu aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.³⁸

Tablo 8: Maraş'ta Yabancılara Ait olan İdadi Mektepler (1900-1903)³⁹

Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Namına Ruhsat Verilmiş Olan Müdür Mes'ul	Mektebin Derecesi	Zükür Talebe	İnas Talebe	Mektebin Tarihi Güşadı	Ruhsatname Tarihi

³⁶ SNMU, 1316, s.1016-17.

³⁷ SNMU, 1317, s.1130-33.

³⁸ SNMU, 1319, s.466-67.

³⁹ SNMU, 1318, s.1268; 1319, s.544; 1321, s.466-67.

Darü'l-feyz	Protestan	Simon Pusliyan	İdadi	62	-	1279	5 Teşrin-i evvel 308
Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan	İdadi	-	35	1263	28 Nisan 314
Protestan Mektebi	Protestan	Agub Efendi	İdadi	41	-	1306	28 Nisan 314
Protestan Mektebi	Protestan	Agub	İdadi	-	40	1305	28 Nisan 314
Terasante Mektebi (Ecebiye)	Fransa	-	İdadi	55	47	Mechul	Ruhsatsız

İdadi mekteplerin 1884 yılından itibaren bütün vilayetlerde yaygınlaşmasına rağmen 1900'lü yılların başına kadar Maraş'ta herhangi bir idadi mektebinin açılmadığı görülmüştür. Bu mektepten eğitim almak isteyenlerin bölgede herhangi bir mektebin mevcut olmamasından ötürü Halep'e gitmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Halep'e gidemeyen Müslüman çocukları Maraş'ta bulunan gayrimüslim idadi mekteplerine gitmek zorunda kalmışlardır. Bunun akabinde Maraş mutasarrıfı Galib Bey, Halep Valiliğine ve Millî Eğitim Bakanlığına Maraş'ın yabancı okulların istilasını altında olduğunu bildirerek Müslüman okulu olmamasından dolayı yabancı okullara kayıt yaptırmak zorunda kalan birçok kişinin olduğunu belirtir. Bu durumun önüne geçilebilmesi için bölgeye acilen idadi mektebin açılmasını o da olmaz ise rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesi talebinde bulunur. Bunun üzerine Halep Valisi de Maraş'ın stratejik önemi ve büyüklüğü nedeniyle acilen bölgeye yeterince iptidai, rüşdiye ve idadi mekteplerinin açılması hususunda padişaha bir yazı göndermiştir.⁴⁰ Bunun üzerine H. 1319 / M. 1902 yılında Maraş'ta bulunan bir rüşdiye mektebi idadiye çevrilmiştir. Bu idadi 6 sınıflı bir mektep olup, eski rüşdiye binasına yerleştirilmiştir.⁴¹

3. Kütüphaneler

İslam ülkelerinde ilk kütüphanelerin, Kur'an-ı Kerim ve hadis etrafında şekillendiği bilinmektedir. Emeviler döneminde aynı zamanda birer okul olarak da görev yapan mescitlerde inşa edildiği düşünülmektedir.⁴² Bundan dolayıdır ki, Osmanlı döneminde Anadolu'da bulunan birçok kütüphane genellikle cami içerisinde ve mahallelere inşa edilen mescitlerde ortaya çıktığı görülmektedir.⁴³

1898-1903 tarihli Maarif Salnamelerine göre Maraş'ta ve Elbistan'da olmak üzere birer adet kütüphane mevcuttur. Maraş'ta bulunan kütüphanenin ismi Alaüüd-

⁴⁰ BOA, MF. MKT. 522-38.

⁴¹ BOA, MF. MKT. 522-65.

⁴² İsmail E. Ürünsal, "Kütüphane" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, ss.11-32.

⁴³ Deniz Kurtboğan, *Girit Vakıfları ve Sosyal Hayata Etkileri (XVIII. Yüzyıl)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2024, s.111.

devle kütüphanesidir. Ayrıca bu kütüphane Cami-i Kebir’de yer alıp, kurucusu Alaüddeve Bey olarak bilinmektedir.⁴⁴ Kütüphanenin H. 967/ M. 1560 yılında kurulduğu bilinmektedir.⁴⁵ 1898 senesinde kütüphanede toplam 38 kitap bulunurken, 1899, 1900, 1901 ve 1903 senelerinde kütüphanede 28’er kitap bulunmaktadır. Elbistan’da bulunan kütüphaneye ise Hayatizâde Kütüphanesi ismi verilmiştir. Bu kütüphanenin Elbistan’ın Hacı Şaban Mahallesinde Hayati Efendi tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Kütüphanede bütün seneler boyunca 386 adet kitap bulunmaktadır. Mevcut kaynaklardan hareketle bu kütüphanenin M.1813-1823 tarihleri arasında inşa edildiği bilinmektedir.⁴⁶

Sonuç

Maraş sancağı dâhilindeki eğitim kurumlarının niceliksel olarak incelendiği bu çalışma, Osmanlı’nın son döneminde okullaşmanın yayılmakta olduğunu göstermektedir. Maraş’ta modern ve geleneksel eğitim kurumlarının bir arada işlediği ve aralarında iş bölümünün olduğu anlaşılmaktadır. Zira modern mektep olarak nitelendirilebilecek ibtidai sayısı, sancak düzeyindeki bir idari bölgeye göre düşük olmasına karşın medrese sayısı yüksektir. Dolayısıyla ilkokul düzeyindeki eğitimin iptidailerden ziyade medreselerde yoğunlaştığı ve tedrisatta hâlâ önemli bir yeri muhafaza ettiği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte daha yüksek dereceli modern eğitim kurumları olan rüşdiye ve idadi sayısının az olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan ibtidai, rüşdiye ile idadilerin inşaat ve ruhsatname yılları dikkate alındığında, modern eğitim kurumlarının büyük çoğunluğunun Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitime başladıkları anlaşılabacaktır. Rüşdiye ve idadilerin, Cumhuriyet’in kurucu kadrolarını yetiştirmesi ve modern Türkiye’nin temel eğitim kurumları olması, II. Abdülhamid dönemindeki okullaşmanın sonucudur demek yanlış olmayacaktır.

⁴⁴ *SNMU*, 1317, s.1114.

⁴⁵ Emel, Demir Görür, “Maârif ve Vilayet Salnâmelerine Göre Halep Vilayetinde Eğitim Öğretim Kurumları” *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 2016, C.9, S.44, s.423.

⁴⁶ *SNMU*, 1317, s.1114.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA, MF., MKT., 522-38.
 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA, MF., MKT., 522-65.
 Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Maatba-i Amire, 1316.
 Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Maatba-i Amire, 1317.
 Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Maatba-i Amire, 1318.
 Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Maatba-i Amire, 1319.
 Sâlname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Maatba-i Amire, 1321.
 Açık, Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultanî Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *AKEV Akademi Dergisi*, S.65, s.316.
 Akyüz, Taha, *Türk Eğitim Tarihi*, Akademi Yayıncılık, Ankara 2012.
 Arslan, Hasan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı*, Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş, 2014.
 Aydın, Bilgin, “Salnâme” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009.
 Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
 Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.
 Bilirli, Tahir, “Osmanlı Devleti’nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2021, C.10, S.4.
 Bozkurt, Nebi, “Mektep” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004.
 Duman, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, C.1 Ankara 2000.
 Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C.2, İstanbul 1977.
 İsen, Mustafa, “Osmanlılarda Şehir ve Kültür”, *Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
 Kurtboğan, Deniz, *Girit Vakıfları ve Sosyal Hayata Etkileri (XVIII. Yüzyıl)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2024.
 Özdamar, Toroshan, “Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Üretim ve Ticaret”, *Maraş Araştırmaları IV*, Palet Yayınları, ed. İbrahim Solak vd., Konya 2023.
 Öztürk, Cemil, “Rüşdiye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, s.300.
 Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
 Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
 Sami, Şemsettin, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 1996.
 Solak, Erdoğan, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmi Araştırmalar 15*, İstanbul 2003.
 Solak, İbrahim, XVI. Asırda Maraş Kazası, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
 Solak, İbrahim, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Palet Yayınları, Konya 2013.
 Şimşek, Selami, “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/32 (2007).
 Ürünsal, İsmail E., “Kütüphane” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003.

Yetişgin, Memet – Özdamar, Toroshan, “Zeytun Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Kazaları*, ed. Danyal Tekdal, Pegem Akademi, Ankara 2022.

FOTOĞRAFLARIN DİLİNDEN XIX. YÜZYIL SONLARINDA MARAŞ

Yasin KOZAK*

Giriş

Tarihin kaynakları, yazının icadından önceki ve sonraki dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Yazının icadından sonra yazılı eserler tarihin en önemli kaynağı oldu. Zamanla meydana gelen teknolojik gelişmeler, tarihin kaynaklarını da çeşitlendirmeye başladı. Fotoğraf teknolojisinin 1839 yılında icadıyla beraber fotoğraflar, tarihin kaynak çeşidi olarak yerini almaya başladı. Fotoğraflar, çekildikleri dönemlerle ilgili pek çok bilgiyi sonraki dönemlere aktarmada yahut olayların, zihinlerde daha iyi yer edinmesinde önemli fonksiyon icra edebilirler (Kütükoğlu, 2007, s. 22). Ayrıca sayfalarca anlatılacak bir bilgi, bir fotoğraf karesiyle özet biçimde gelecek kuşaklara aktarılabilir.

Fotoğraflardan; askeri tarih, şehirlerdeki mimari yapı, dini mabetler, toplumun ekonomik durumu ile ilgili ipuçları elde edilebilir. Bunların dışında fotoğraflardan dönemin modası, erkek veya kadın giyim biçimleri ile ilgili de ön bilgi sahibi olunabileceği gibi günümüzde pek kullanılmayan kıyafet biçimleri hakkında da görüş sahibi de olunabilir.

Yukarıda sayılan avantajlarının yanında fotoğrafların bazı dezavantajları da vardır. Zira yönlendirme amaçlı fotoğraflar da çekilebilmektedir. Bu durumda fotoğraflar, inceleyen veya değerlendirenleri yanlış yönlendirebileceği gibi yanlış veya eksik sonuçlar elde edilmesine de neden olabilir. Bunun için fotoğrafa; özellikle fotoğrafı kim, niçin, nerede, ne zaman, nasıl (hangi açıdan) çektiği ile ilgili sorular sormak gerekmektedir (Önen, 2016, s. 110). Bu soruların cevabı, fotoğraflarla anlatılmak istenen duygu, düşünce, durum ve görüntülerin daha net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayabileceği gibi fotoğrafın neye hizmet ettiğini veya fotoğraftaki görsellerin arka planında başka mesajların olup olmadığını da ortaya koymasından önemli bir görevi de ifa edebilir. Kısaca fotoğraf okumalarında yukarıdaki sorular, fotoğraf okuyucularının hataya düşmesine bir nebze de olsa mani olabilir.

Bu durumları da göz önünde bulundurarak bu çalışmada tarihsel değere sahip olan XIX. yüzyıl sonlarında Maraş'a ait fotoğraflar üzerinde durulacaktır¹. Buna geç-

* Dr., yazy46@gmail.com. Maraş'a ait fotoğrafların bazıları, tarafımızca Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan "Evvelahir" dergisinin 7. sayısından itibaren özet halinde yayımlandı. Bu çalışmada ise fotoğraflar daha da ayrıntılı bir biçimde değerlendirildi.

¹ Maraş; tarihten beri deprem, yangın, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetlerin etkili yaşandığı yerlerden biridir. Arşiv vesikalarına yansdığına göre 1885-1895 tarihleri arasında sancakta yaşanan deprem ve yangının izi incelenen fotoğraflardan da sürülmeye çalışılacaktır. Maraş'ta yaşanan doğal afetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Solak, Arslan Doğan, (2020), "Maraş'ta Yaşanan Doğal Afetler", Maraş Araştırmaları 1 (Ed. İbrahim Solak), Konya, Palet Yayınları, ss. 137-151.

meden önce kısaca fotoğrafın icadı ve Osmanlı coğrafyasına geliş sürecinden bahsedildikten sonra Osmanlı döneminde çekilmiş fotoğrafların nerede muhafaza edildiği, araştırmacıların hizmetine ne zaman sunulduğuna yer verilecektir.

Fotoğrafın Avrupa ve Osmanlı'daki Kısa Tarihi

Avrupa'da, fotoğrafın icadına kadar görüntünün bir tabaka üzerine aktarılması ya da bir tabaka üzerinde herhangi bir el becerisi olmadan kaydedilmesi çalışmaları yürütülmekteydi. Bu konuda subaylıktan emekli olan Niepce 1816'da çok önemli bir ilerleme kaydetti ve daha önce yapılmış bilgi ve çalışmalardan da yararlanarak herhangi bir biçimde el becerisi olmadan görüntünün kaydedilmesini başardı. Böylece fotoğrafın ilk şekilleri ortaya çıkmaya başladı (Gök, 2016, s. 54; Gülaçtı, 2017, s. 14). Bununla yetinmeyen Niepce, çalışmalarına devam etti ve 1826'da, 1816'daki teknikten daha farklı bir teknikle yeni bir görüntü kaydetti²(Bodur, 2005, s. 5-10; Gök, 2016, s. 54-55).

1837 yılına gelindiğinde bu tekniğin ismi ilk defa "Fotoğraf" olarak zikredildi. Fotoğraf sözcüğü, Latince Photos (ışık) ve Graph (resim) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş olup John Herschell tarafından bulundu. Işıkla resim çizmek anlamına gelen "Photograph" kelimesi, Herschell tarafından yazılan bir mektupla William Henry Fox Talbot'a önerildi. Fotoğraf adı, Berlin'de yayımlanan Vossische Zeitung'un 25 Şubat 1837 tarihli sayısında Herschell ile yazışmakta olan Johann von Maedler'in yazısında ilk kez kullanıldı (Başgelen, 2019, s. 6). Bu tarihten sonra da fotoğraf teknolojisinde gelişmeler yaşanmaya devam etti. Ağustos 1839 yılına gelindiğinde ise fotoğrafın bulunduğu Dünya'ya duyuruldu (Gülaçtı, 2017, s. 12; Kanbuoğlu, 2013, s. 28). Aynı yıl fotoğraf makinası da Avrupa'da icat oldu.

Fotoğraf makinasının icadıyla birlikte 19. yüzyılın ortasından itibaren fotoğraflar, tabloların yerini almaya başladı (Baykal, 2019, s. 21). Bu tarihten sonra fotoğraf makinaları konusunda gelişmeler Avrupa'da yaşanmaya devam etti. Fotoğraf makinalarının ebatları küçüldü. Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Amerika'da da fotoğraf makinaları konusunda gelişmeler yaşandı. Örneğin; Amerikalı sanayici olan George Eastman Kodak, 1880'de Kodak şirketini kurarak 1888'de kutu kamerayı üretip piyasaya sürdü (Bodur, 2005, s. 26-27; Güvenbaş, 2019, s. 7). Fotoğraf makinaları her ne kadar küçüldüyse de bu tarihlerde henüz cebe girecek ölçüde küçülmemişti. Bu nedenle fotoğraflar, ayaklı kaideler üzerine fotoğraf makinalarının konulması suretiyle çekilmekteydi. Bu durum fotoğraf makinalarının görüş açılarının daha geniş olmasına da imkân tanımaktaydı (Ahmed Tevfik, 1317, s. 12-13).

Fotoğraf makinalarının yanı sıra fotoğrafların basım tekniklerinde de zamanla gelişmeler yaşandı. Bu gelişmeler içindeki en önemlileri Kalotip fotoğraf tekniği ile Cam Negatifli Islak Kolodyon Fotoğraf Tekniği'dir (Başgelen, 2019, s. 7-8; Ceyhan, 2003, s. 26-52; Önen, 2016, s. 14-19). 1861 yılında renkli fotoğraf çıktısı alındı. 1869'a gelindiğinde renkli fotoğraf elde edildi. 1912 yılında ise Houron, aynı film

² Fotoğraf çalışmaları Avrupa kıtasının yanı sıra Amerika kıtasında da yürütülmekteydi (Bodur, 2005, s. 5-10; Gök, 2016, s. 54-55)

üzerinde, farklı renk katmanları oluşturarak renkli görüntü elde etti (Önen, 2016, s. 19).

Fotoğraf konusunda Avrupa'daki gelişmeler çok kısa bir sürede Osmanlı Devleti'nin yazılı basınında da haber olmaya başladı. Avrupa'da fotoğrafın icadından yaklaşık iki ay sonra Osmanlı Devleti'nin Resmi Gazetesi Takvim-i Vekayi'nin 28 Ekim 1839 tarihli nüshasında yer alan "Avrupa canibinden tevarüd iden ba'zı gazete varakından müstahrec havadisın tercümesidir" cümlesiyle başlayan yazının ortalarında Avrupa'da fotoğrafın icat edildiğine yer verildi (Takvim-i Vekayi, Hicri (H.) 19 Şın 1255/Miladi(M.) 28 Ekim 1839, Def'a 186). Osmanlı Devleti, böylece fiziksel olarak olmasa da fotoğraf veya fotoğraf aracı ile ilk defa bu haber aracılığıyla tanışmış oldu (Hepdinçler, 2006, s. 138).

Takvim-i Vekayi'de yer alan haberden birkaç ay gibi çok kısa bir süre sonra Kasım 1839'dan Şubat 1840'a kadar Osmanlı toprağı olan Mısır, Suriye, Filistin, Şam, Beyrut ve Kudüs'te Fransız Vernet ve öğrencisi Fesquet tarafından fotoğraflar çekildi (Özendes, 2017, s. 88-89). Böylece Osmanlı Başkenti olmasa da Osmanlı'nın kıyı kesimleri fotoğraf ve fotoğraf makinası ile tanıştı.

8 Şubat 1840 tarihinden itibaren birkaç gün İzmir'in de fotoğraflarını çeken Vernet ve öğrencisi, 16 Şubat'ta İstanbul'a geldi. Sultan'ın özel izniyle Ayasofya'nın fotoğrafını çekti. Fakat İstanbul'a ait bu eski fotoğrafların büyük çoğunluğu ne yazık ki günümüze ulaşmadı (Azakoğlu, 2006, s. 46). Vernet'in dışında 1840'larda İstanbul'a gelen, İstanbul'un görüntülerini çeken başka seyyahlarda vardı. Bunlardan bazıları şunlardır: Joseph-Philibert Girault de Prangey, John Shaw Smith, Alphonse Durand ve Pietro Luchini, Fransız asıllı Kompa. Bu görüntülerin az bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Taptık, 2011, s. 33). Fotoğraf ile ilgili haberin Ekim 1839'da Takvim-i Vekayi'de yer almasından 5 ay sonra bu defa İzmir ve Başkent İstanbul, görsel olarak fotoğraf ile dolayısıyla da fotoğraf makinası ile tanıştı.

Takvim-i Vekayi'de yayımlanan haberden yaklaşık 10 ay sonra Osmanlı'daki bir diğer yazılı basın olan Ceride-i Havadis'in 15 Ağustos 1841 tarihli nüshasında fotoğrafın Avrupa'da icadı ile ilgili bir başka haber yer aldı (Ceride-i Havadis, H. 26 Cim 1257/M. 15 Ağustos 1841, Numro: 47). 1845-50 arası Ceride-i Havadis'te fotoğrafla ilgili nadir de olsa ilan niteliğinde yazılar da yer almaya başladı (Taptık, 2011, s. 30-31). Osmanlı basını, fotoğraf konusunda Osmanlı kamuoyunu aydınlatma görevini de yerine getirmiş oluyordu bu haberlerle.

Osmanlı Devleti'nde Fotoğrafçılık

Avrupa'da fotoğraf makinaları icat edildikten sonra seyyahlar, Osmanlı topraklarına gelip fotoğraf çekmeye başladılar. Osmanlı Devleti'nde ilk gezgin ve yerleşik fotoğraf stüdyoları kuruluncaya kadar Osmanlı'nın diğer coğrafyalarına olduğu gibi İstanbul'a da gelen seyyahlar ve yabancı fotoğrafçılar tarafından İstanbul'un fotoğrafları çekildi. Daha sonraki tarihlerde de Osmanlı Başkentini ziyaret eden fotoğrafçılar da İstanbul'un çeşitli yerlerini fotoğrafladılar.

İstanbul'a gelen Fransız asıllı Kompa, 1842 yılında İstanbul Beyoğlu (Pera)'na yerleşti ve burada fotoğrafçılık yapmaya başladı. Kompa, gazetelere verdiği ilanda ücret karşılığı kişilerin ve mekânların fotoğrafını çekebileceğini, isteyenlere de fotoğrafçılığı öğretebileceğini Ceride-i Havadis'in 17 Temmuz 1842 tarihli 95. sayısında halka duyurdu. Ayrıca Beyoğlu Belle Vue'de özellikle Pazar günleri saat 9'da çalışmaya başladığı. Burada bakır levha üzerine adam başına on kuruşa çektiği resimleri, görmeye gelenlere de gösterirdi (Azakoğlu, 2006, s. 54; Önen, 2016, s. 27; Özendes, 2017, s. 93).

Osmanlı Devleti'nde ilk fotoğraf stüdyosu, gezgin olarak İstanbul'a gelen İtalyan Carlo Naya tarafından 1845 yılında Beyoğlu'nda açıldı (Gülaçtı, 2017, s. 197; Önen, 2016, s. 2). 1850'de İstanbul Pera'da, Rum asıllı Basile Kargopoulo tarafından ilk yerleşik fotoğraf stüdyosu açıldı (Önen, 2016, s. 2). Basile Kargopoulo, o dönemde İstanbul'da bulunan fotoğrafçılar arasında Sultan Abdülmecit'ten ilk defa "Padişah Hazretlerinin Fotoğrafçısı" ünvanını aldı (Ak, 2009, s. 15).

1850'lerin sonuna gelindiğinde fotoğraf stüdyoları özellikle Pera'da kendilerine sağlam bir yer edinmişlerdi. Saat satıcıları gibi ithalatçılar, fotoğraf makineleri da satmaya ve amatör fotoğrafçılar için malzeme tedarik eden dükkânlar ortaya çıkmaya başladı (Taptık, 2001, s. 31). Bu dönemlerde fotoğraf makineleri; kutu tipi, Stereosbik ve katlanabilir fotoğraf makineleri olmak üzere çeşitlenmişti (Kanburoğlu, 2013, s. 23-25).

1850'lerden sonra hem daha ekonomik hem de taşıma kolaylığından dolayı Carte-de-visite (kartvizit) boyutunda fotoğraflar pazarlanmaya başladı Osmanlıda (Özendes, 2017, s. 49). 1855'lere gelindiğinde Başkent'te fotoğraf stüdyosu bulunan isimlerden bazıları şunlardı: James Robertson, Basile Kargopoulo, Pascal Sebah (Hepdinçler, 2006, s. 140).

1845'lerden itibaren Başkent İstanbul'da fotoğraf stüdyoları açılmaya başlandığı yukarıda ifade edilmişti. Başkent'te fotoğraf stüdyosu açanlardan biri de Abdullah Freres³'ti. Abdullah kardeşler, 1858'de Beyazıt'ta ilk fotoğraf stüdyolarını açtı (Özendes, 1998, s. 31). 1860'lı yılların başında Pera'ya⁴ taşındılar. Sultan Abdülaziz döneminde "Saray Fotoğrafçısı" ünvanını aldı (Özendes, 2019, s. 30-33).

Rus generallerini, 93 Harbi sonrası kendi evinde ağırlaması ve bu durumdan II. Abdülhamit'in haberdar olması, Abdullah kardeşlerin müessesesinin üzerinde var olan sultan tuğrasının II. Abdülhamit tarafından alınmasını beraberinde getirdi (Özendes, 1998, s. 83; Özendes, 2017, s. 159). Bu durum Abdullah kardeşleri olumsuz etkiledi. Alman tuğra ancak 1890 da iade edildi. 1900'ün sonunda ise Abdullah kardeşler ekonomik nedenlerden dolayı stüdyoyu sattı (Özendes, 2019, s. 33).

³ Kayseri'den gelip İstanbul'a yerleşen Abdullahyan ailesindedir. Kevork Abdullah, yurt dışında eğitim aldıktan sonra İstanbul'a döndü. İstanbul Bayezid'de stüdyosu bulunan ve ülkesine dönmek isteyen Alman kimyager Rabach'ın stüdyosunu 1858'de Kevork, kardeşleri ile birlikte devraldı. Böylece ilk fotoğraf stüdyolarını açmış oldu (Özendes, 1998, s. 30-31).

⁴ Galata bölgesinin eski ismidir.

Ülkesindeki batılılaşmayı takip etmek ve Avrupa'nın "hasta adam" nitelemesine karşı ülkesindeki durumun öyle olmadığını Avrupalılara göstermek amacıyla Sultan II. Abdülhamit⁵, bütünlükçü ve geniş kapsamlı bir fotoğraf proje çalışması başlattı⁶. Bu projede İstanbul'dan gönderilen heyetler görev aldığı gibi valilik veya belediye yetkilileri gibi yerel yöneticilerin görevlendirdiği fotoğrafçılar da yer aldı. Böylece Anadolu vilayetlerinin genel yapıları ile vilayetlerdeki tarihi yapılar, camiler, zanlılar/suçlular⁷ gibi birçok konuda fotoğraflar çekildi ve İstanbul'a gönderildi/getirildi. Bunun neticesinde Yıldız Sarayı'nda çok geniş fotoğraf koleksiyonu meydana geldi (Kavas, 2014, s. 6; Önen, 2016, s. 125).

⁵ II. Abdülhamit 1879 yılında Kargopoulo'ya İstanbul ile ilgili fotoğraf albümleri hazırlattı. 1889 yılına gelindiğinde bu defa vilayet, sancak ve kazalarda bulunan hükümet konağı, kışla, hastahane, cami, mektep gibi kamu binaları ile hayır eserlerinin fotoğraflarının çekilerek birer kopyasının/nüshasının merkeze gönderilmesini 22 Şubat 1889 tarihli iradesiyle istedi. Fotoğrafların çekim boyutları, ebatları, kalite ve adetleri ile ilgili hususlar tamamen vilayetlere bırakıldı. Vilayetlerin fotoğrafçı istemesi durumunda da merkezden asker fotoğrafçılar gönderildi. Çekim bedellerinin de Hazine-i Hassa Nezareti tarafından temin edilmesi emredildi. Böylece Selanik, Girit, Kosova, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz (Elazığ), Sivas, Suriye, İskodya, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Yanya, Trablusgarp, Beyrut, Trabzon, Manastır, Adana, Aydın, Yemen, Erzurum, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Ankara, Halep, Basra, Van, Bitlis vilayetleriyle Çatalca, Cebel-i Lübnan ve Kudüs sancaklarının fotoğrafları çekildi. 3 Kasım 1892 tarihinde başta İstanbul olmak üzere ülkedeki bütün vilayet ve sancaklarda bulunan hapisane mahkûmları, askerî okullar ve bu okullardaki öğrencilerin fotoğraflarının çekilmesi için bir irade daha yayımlandı. 1 Aralık 1892 tarihinde, bu defa 1876'dan 1892'ye kadar tamir, genişletme ve yeniden inşası yapılan hastahane ve hapishanelerin iç ve dış fotoğraflarının çekilerek İstanbul'a gönderilmesi merkez tarafından talep edildi. Hastahane ve hapishanelerin fotoğraflanması işlemi 1894 yılına kadar devam etti (Ali Gözeller, 2021, "Osmanlı'da Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümleri Koleksiyonu", Milli Saraylar, S. 21, s. 108-110). Bu bilgiden hareketle Maraş'ın fotoğraflarının da 1889 tarihli emir sonrası çekildiği değerlendirilmektedir.

⁶ Bu proje çerçevesinde Osmanlı'nın Batılılaşan yeni yüzünü Amerika ve Avrupa'ya tanıtmak amacıyla hazırlanan fotoğraf albümleri, II. Abdülhamit'in emriyle Amerika ve İngiltere'ye gönderildi. Günümüzde bu albümlerden 51'i ABD Kongre Kütüphanesinde, 47'si ise British Library'dedir (Hepdinçler, 2006, s. 144). ABD Kongre Kütüphanesinde yer alan koleksiyonda bu projede görev almış fotoğrafçılar hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Koleksiyon; Abdullah Biraderler, Phoebe, Sebah & Joaillier ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun tarafından hazırlanan fotoğraflardan meydana geldi. Koleksiyonda en dikkat çekici husus ise bu tarihte Ali Rıza Paşa isimli bir Türk Fotoğrafçısının varlığıdır. Yapılan araştırmada mezkur Ali Rıza Paşa'nın albümlerde yer alan ifadelerden hareketle de "İmparatorluk Fotoğraf Dairesi Şefi" dolayısıyla fotoğrafla uğraşan birinden ziyade Harbiye Nazırlığı fotoğraf bölümü şefi veya üyesi olduğu şeklinde tanımlanmaktadır. 1887'de İstanbul'da yayınlanan "Annuaire Commercial" dergisi de (Albay) Ali Rıza Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'nın üyesi olarak tanımlamaktadır (Hepdinçler, 2006, s. 146).

⁷ II. Abdülhamit, ülkesindeki zanlıların/suçluların el fotoğraflarının çektilmesini doktoru Atif Hüseyin Bey'e şu şekilde aktarmaktadır "... Bir İngilizce kitabın tercümesini okumuş idim... Çünkü vekayi-i cinâiyeye merakım vardır... O kitapta cânilerin ekserisinin baş parmağının ucu şehadet parmağının ortadaki boğumunu geçiyor, uzan oluyor.. Elleri yabancı bir hayvan pençesi şeklini alıyor diye görmüş idim.. Merak bu ya.. O zaman emrettim.. Hapishanede ne kadar kanlı katil varsa hepsinin fotoğraflarını aldırıldım.. Filhakika baş parmak hemen hemen hepsinde uzun idi.. Hem de her şeyi benziyor. Lakin eller her şahısta başka şekilde oluyor. Birbirine benzemiyor. Avrupa'da bundan bi'l-istifade cânilerin resimlerinden bi't-tatbik erbâb-ı cerâyimi yakalıyorlar" gibi hikayelerde bulundu" (Hülagü, 2013, s. 118).

II. Abdülhamit döneminde⁸ Başkent'in dışındaki vilayetlerde de fotoğraf stüdyoları açılmaya ve fotoğrafçılar stüdyolarda hizmette bulunmaya başladı (Özences, 2017, s. 58-85). Osmanlı Devleti'nde ilk fotoğrafçılar dini nedenlerden dolayı Müslümanlar ile Museviler arasından değil de Hristiyan Ermeni ve Rumlar arasında çıktı (Önen, 2016, s. 34). Ermenilerden sonra fotoğrafa ilgi gösteren diğer tebaa ise Rumlardı. Müslümanlar tarafından ilk fotoğrafhanesi ise 1910 yılında İstanbul'da Rahmi-zade Bahaeddin tarafından açıldı. Bahaeddin Bediz, 1909'da Girit'teki stüdyosunu Hamza Rüstem'e devrederek İstanbul'a geldi. İstanbul'da 1910 yılında bugünkü İstanbul vilayet binasının karşısında Resna Fotoğrafhanesini açtı (Özel, 2014, s. 14-17; Özences, 2014, s. 11).

Osmanlı Devleti'nde ilk profesyonel Müslüman kadın fotoğrafçı ise Naciye Hanım'dır. Naciye Hanım, 1919 yılında oturduğu Sait Paşa konağının önünde "Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi-Naciye" tabelası asarak çalışmaya başladı. 1921 yılında ise evinin çatı katında açtığı stüdyosunda çalıştıktan sonra stüdyosunu Beyazıt'a taşıdı (<http://www.istanbulkadinmuzesi.org/naciye-hanim-suman/?tur=Alfabetik>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:59).

Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde yaşayan ve fotoğrafçılık mesleğini öğrenmek için İstanbul'a gelen Ermenilerden bazıları bir süre sonra memleketlerine döndü ve fotoğrafçılığı neredeyse tekellerine aldılar. İstanbul'da eğitim alan ve memleketlerine dönen Ermeni fotoğrafçılar, Osmanlı ülkesinde fotoğrafçılığın yaygınlaşmasına da imkân sağladı.

Halep vilayet merkezi ile Maraş, Antakya, Antep ve Urfa Birecik'te de fotoğrafçılığın ülke genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak fotoğrafçılar, mesleklerini icra ettiler. Maraş Sancağı'nda; Derounian Frères(Hagop, Philippe, Vartan); Khatkayan, Salim; Mardikian, Hartune; Messerlian, Kirkor; Varzhabedian, Ohannes'in fotoğrafçılık yaptığı kayıtlardan anlaşılmaktadır (Özences, 2017, s. 65-66). Maraş'ta fotoğrafçılık yapanların tamamının gayrimüslim olduğu fotoğrafçıların isimlerinden anlaşılmaktadır

Maraş'ta fotoğrafçılık mesleğini icra eden kişilerin hangi tarihten itibaren mesleklerini icraya başladıkları şu ana kadar tespit edilememiştir. Zaman zaman Antep'te fotoğrafçılık yapan Hovhannes'in 1890'larda fotoğrafçı olarak Maraş'a da geldiği iddiası mevcuttur. Hovhannes, 1890'lardan sonra Maraş'a en az bir kez geldiği, Hovhannes'in 1893'te Maraş'ta çektiği fotoğraflardan birinin Protestan pederi Hampartzum H. Aşçıyan'ın anı kitabında yayınlanmasından anlaşılmaktadır

⁸ II. Abdülhamit döneminde bir taraftan fotoğraf stüdyoları açılırken diğer taraftan Osmanlı okullarında fotoğrafçılık dersleri okutulmaya, fotoğrafçılık konusunda kitaplar basılmaya başlandı (Ahmed Tevfik, 1317, Ameli ve Nazari Rehber-i Fotoğrafya, Dersaadet; Mehmed Tevfik, 1326, Ameli Fotoğrafya(Polis mekteplerine mahsusdur), İstanbul; Abdullah, 1311, Mahmud Matbaası; Şahin, 2001, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları; Akbaba, 2005, 185-197). Tezlerden elde edilen bilgiler ışığında Osmanlı devlet dairelerinde göreve başlayanlardan fotoğraf alınmaya, Osmanlı güvenlik birimlerinde zanlıların fotoğrafları kullanılmaya; Osmanlı'nın son döneminde ise yazılı basında fotoğraflara yer verilmeye başlandı.

(<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/ayntab/ekonomi/zanatarlafotografcilar.html>, Erişim tarihi: 08.11.2022, Erişim saati: 23:20).

Maraş Sancağına Ait Fotoğrafların Değerlendirilmesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti tarafından çekirilen fotoğraflar, günümüzde İstanbul Üniversitesindeki Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu içinde yer almaktadır. Fotoğraflarda Osmanlı coğrafyasına ait birçok poz bulunmaktadır. Bu fotoğrafların dijitalleştirilerek erişime açılması için 2013 yılından itibaren çalışmalar yapıldı. Çalışmalar neticesinde 918 albüm içinde 36585 kare fotoğraf araştırmacıların hizmetine sunulmak üzere online olarak erişime açıldı (<https://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/iu-sanal-kutuphaneleri/ii.-abdulhamid-han-fotograf-albumleri-koleksiyonu>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50). Söz konusu fotoğraf koleksiyonları içinde yukarıda yazılı adreste yer alan arama çubuğuna “Maraş” yazılarak arama yapıldığında toplam 3 sayfa 26 fotoğraf sıralanmaktadır. Bu fotoğraflardan 90507---0071 numaralı (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0071.jpg>) fotoğraflardan 90507---88’e kadar ardışık olmadan Maraş’a ait fotoğraflar ile 90507---0095, 90507---0096 ve 90507---0097 ardışık numaralı pozlarda Maraş sancak merkezi ile ova ve dağlarını gösterir II. Abdülhamit döneminde çekildiği değerlendirilen 21 fotoğraf bulunmaktadır. 21 fotoğrafın 6’sı Maraş Kalesi’nden çekilen Maraş merkeze ait fotoğraflardır. Diğerleri Maraş ovasının kuzeyden, güneyden, doğudan, Elmadağı’ndan (?) çekilmiş fotoğraflar ile geçmişte ordugâh olarak değerlendirilen Aksu’nun ve Derbent boğazının görüntüsünü içeren fotoğraflardır (http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results=Maras, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50). Bu çalışmada, II. Abdülhamit tarafından Maraş Kale’sinden çekildiği değerlendirilen Maraş sancak merkezine ait 90507---0079-90507---0084 arası 6 fotoğraf incelendi. Koleksiyonda Maraş’ın fiziki yapısını gösteren fotoğrafların dışında Maraşlı bir şahıs ve Zeytun kasabasına gönderilen toplarla ilgili fotoğraflarda mevcuttur. Konuyla ilgili olmadığı için onlara değinilmedi. Şunu da belirtmek gerekir ki bu fotoğrafların, yenileri tespit edilinceye kadar Maraş’a ait en eski fotoğraflar olduğu kuvvetle muhtemeldir⁹. Bu açıdan da bu fotoğraflar, Maraş tarihi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Maraş’a ait fotoğraflara bakıldığında, fotoğrafların kaleden ve ayaklı kaide üzerinden çekildiği fotoğrafın görüş alanından(görüş alanına kale burçlarının girmesi ve kalenin alt kısmında yer alan yerleşim yerlerinin bir kısmının girmesinden) net olarak anlaşılmaktadır.

⁹ Maraş’a ait fotoğraflar “Resimlerle Eski Maraş” isimli eserde bir araya getirilmiştir. Söz konusu eserde değerlendirdiğimiz fotoğraflardan birine rastlanılmıştır (Resimlerle Eski Maraş, 2018, s. 94). Ayrıca son zamanlarda Kahramanmaraş ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda sözel ifadeleri destekleyici mahiyette fotoğraflara da yer verilmektedir. Bu konuda bkz. Cevdet Şavkılı, (2023), “Kahramanmaraş”, Türklerde Çevre ve Şehircilik, C. II, (Editörler: Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Prof. Dr. Koray Özcan, Prof. Dr. Caner Arabacı, Prof. Dr. M. Serhat Yenice), Ankara, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yayınları, s. 269-274.

Fotoğrafl. Maraş'ın kuzey tarafını gösteren fotoğraf
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0080.jpg>).

Fotoğrafın altında “Nefs-i Maraş Kal’asından Maraş’ın şimal cihetinin görünüşü” ifadesi yer almaktadır. Fotoğrafın Maraş merkezde yer alan kaleden, sancağın kuzeyini içine alacak şekilde kalenin güneydoğu burcundan çekildiği anlaşılmaktadır. Fotoğraf kadrajına girdiği kadarıyla kale surlarının bakımsız olduğu görülmektedir. Ayrıca kalenin surlarının aşağı kısmında bir yol göze çarpmaktadır¹⁰. 6 Şubat 2023 depremlerinde kaleye çıkan yolda göçükler meydana gelmiştir. Bu durum fotoğraf 2-3 ve 4’te görülmektedir.

¹⁰ Fotoğraf 1 ile Fotoğraf 2 birlikte değerlendirildiğinde şuan kaleye çıkan “Arnavut Kaldırım” taşlarının döşeli olduğu yolun yukarı ve aşağısındaki dik bölümlere toprak doldurma/yığıma yapıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 2. 6 Şubat depremlerinde kalede meydana gelen yıkımlar
(<https://www.karamanhabercisi.com/tarihi-kahramanmaras-kalesi-depremde-ayakta-kaldi-65353h.htm>
Erişim Tarihi 28.02.2024, Erişim saati: 00:18).

Fotoğraf 3. 6 Şubat depreminde yıkılan kalenin alt kısmında yer alan duvarlardan bir görüntü
(https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/deprende-tarihi-kahramanmaras-kalesi-de-hasar-gordu,3v2UPhHu8U6tlwazMiy_6Q/X8SiDkVriUaVDwrVSJlc6A Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati : 00:23).

Fotoğraf 4. 6 Şubat depreminde Kale içinde meydana gelen yıkım
 (https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/depreminde-tarihi-kahramanmaras-kalesi-de-hasar-gordu,3v2UPhHu8U6tlwazMiy_6Q/X8SiDkVriUaVDwrVSJlc6A Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati : 00:23).

Fotoğraf 1'e bakıldığında Maraş'ın kuzeyindeki binaların büyük çoğunluğunun üzerlerinin "dam"¹¹ bazılarının üzerlerinin ise çatı, çatıların üzerinin de –çatı üzerleri geçmişten beri genellikle kiremitle kaplandığı için-kiremitle kaplı olduğu değerlendirilmektedir.

Fotoğraflardan şehrin bu bölümünde gün ışığından daha fazla yararlanmak için iki katlı veya çevresine göre yüksekte bulunan evlerin güneye bakan kısımlarının çok pencere olduğu görülmektedir. Ayrıca sancağın bu bölgesinin ağaçlı olduğu da göze çarpmaktadır.

Fotoğrafın kadrajına giren görüntüden bu bölgede üç adet saçaklı¹² minareli caminin olduğu görülmektedir. Kalenin hemen doğusunda saçaklı minaresi olan üzeri

¹¹ Halkın ekonomik durumunun çok iyi olmaması, evlerin üstlerinin dam olmasını beraberinde getirdi. Fakat bu durum halkın kışlık ihtiyaçları olan ürünlerini hazırlamak için artı bir durum teşkil etti.

¹² Dulkadirli mimari eserlerinden olan Maraş Ulu Cami ile Hatuniye Cami minareleri, sancaktaki cami minareleri için örneklem teşkil etmiştir (Gündoğdu, 1986, s. 41 ve 101). Bu bilgiden hareketle fotoğrafta görülen cami minarelerinin de Dulkadirli minarelerinden örnek alınarak yapıldığı ifade edilebilir. 1890'larda Anadolu'da dolayısıyla Maraş'ta görülen kolera salgını ile mücadele etmek için Anadoluya gönderilen sağlık ekibinin içinde yer alan Şerafeddin Mağmumi'nin, hatıratında Ma-

dam cami¹³ görülmektedir. Cami minaresinin mabedin damına denk gelen kısmında kapı şekli göze çarpmaktadır. Buranın, mabedin damına çıkmak için minareden açılmış bir kapı olduğu düşünülmektedir. Bu değerlendirmeden hareketle minarenin mabede bitişik olduğu da ifade edilebilir. Mabedin doğu ve güneyinde hazire¹⁴ bulunmaktadır. Fotoğraftaki diğer camiler ise kalenin kuzey doğusunda yer alan günümüzdeki Restebaiye (Küçük çavuşlu) Cami ile kalenin kuzeyinde yer alan Hacı Veli Bey Camileri olduğu değerlendirilmektedir. Bu iki yapı da tek şerefeli ve saçaklı minarelere sahiptir. 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerde Restebaiye camisinin minaresi bir miktar hasar almış, Hacı Veli Bey camisi ise neredeyse yok denecek kadar az hasar almıştır. Günümüzde şehrin bu bölgesindeki tek katlı veya iki yahut üç katlı binaların da depremden çok az etkilendiği yahut hiç etkilenmediği tarafımızdan tespit edilmiştir.

Kaleden günümüzdeki askeri gazino istikametine bakıldığında bu bölgede yoğun ağaçların bulunduğu, ağaçların arasında görülen mezar taşlarına benzer yapılardan bu bölgenin eski Alman Hastanesinin¹⁵ kapısının ön kısmına düşen mezarlık alanı olduğu ifade edilebilir¹⁶. Kalenin aşağısında bulunan Selvili Caminin doğusunda ağaçların arasında fotoğraf karesinin sınırında mezar taşlarına benzer yapılar var olduğu da değerlendirilmektedir. Bu dönemde Bektutiye (Çımarlı) Caminin güneyinde de hazire bulunduğu bilinmektedir¹⁷. Bu bilgiden hareketle fotoğrafta tarif edilen yerdeki taşların Bektutiye Caminin ön tarafındaki mezarlık olduğu düşünülmektedir.

raş'taki saçaklı minareler ile ilgili "*Arap mimarisine göre yapılmış zarif saçaklı ve tek prizmalı minareler*" ifadesini kullanmaktadır (Mağmumi, 2002, s. 199). Bu minarelerin günümüzde yapılan araştırmalar neticesinde Dulkadirli mimarisine göre yapıldığı ortaya çıkmıştır.

¹³ Bu mabet Selvili Cami olarak bilinmektedir. Mabet, Uzunoluk'tan postane istikametine inilirken postaneye yakın yerde sağ tarafta bulunan bir dönem Kahramanmaraş İl Emniyet Müdürlüğü ek hizmet binası olarak hizmet veren binanın bulunduğu civardaydı. Yapı, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar varlığını devam ettirmiştir.

¹⁴ Hazire: etrafı duvar veya çitle ihata olunmuş mezaristan vesaire (Şemseddin Sami, 1996, s. 552).

¹⁵ Eski Alman Hastanesi; günümüzde Çocuk Bahçesi olarak isimlendirilen yerde bulunan askeri gazinonun doğusunda yer alan Maraş'ın eski vali konağının güney kısmında şimdiki muhtarlık binası da dahil olmak üzere yolun da bir kısmını içine alan mevkideydi (Resimlerle Eski Maraş, 2018, s. 97).

¹⁶ Bu konuda Maraş'a ait fotoğraflarda Alman Hastanesi'nin kapısının ön kısmının mezarlık olduğu görülmektedir (Resimlerle Eski Maraş, 2018, s. 97).

¹⁷ Maraş'ta bilinen Müslümanlara ait mezarlıklar şunlardır: Bey Cami doğusundaki Dulkadiroğullarına ait mezarlık, Ulu Cami'nin güneyindeki hazire, Bektutiye Caminin güneyindeki mezarlık, Sütçü İmam mahallesi doğusundaki tepede bulunan (Derdimend Dede) çocuk mezarlığı, Hazreti Yunus Caminin doğusundaki çocuk mezarlığı, Şeyh Adil Mezarlığı (yolun alt kısmındaki en eski bölümü yok edildi), Kümbet mezarlığı, Mağaralı mezarlığı, Yörükselim Mahallesinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi eski Tıp Fakültesi binalarının bulunduğu yerde Kurra Efendi mezarlığı, Arkbaşı mezarlığı, Selvili Cami mezarlığı, Aladan mezarlığı, gayrimüslim mezarlığı olan yerler: Tekke'de Yahudi mezarlığı, Kızılkabırlık ismiyle adlandırılan Ermeni mezarlığı, Huzurevi civarındaki Gavur Kabırlığı (Kanadıkırık, 2018, s. 43-44; Koç, 2010, s. 247-248).

Kaleden çekilen fotoğrafta, kalenin giriş kapısının sağ üst köşesinde taş üzerine yapılmış bir aslan kabartma heykelinin¹⁸ yer aldığı fotoğrafta görülmektedir. Aslan heykelinin ayak hizasından kuzey istikametine bakıldığında karşı taraf yamaçtaki taşların-ki o bölgede gayrimüslimlere ait mezarlık olduğu bilinmekteydi-mezar taşlarını anımsatmasından hareketle söz konusu bölgenin gayrimüslimlere ait mezarlık olduğu değerlendirilmektedir.

Günümüzde Yedi Güzel Adam Müzesi olarak hizmet veren binaların o dönem de de dikkatli bir biçimde fotoğrafa bakıldığında var olduğu görülmektedir. Son olarak Maraş sancağının kuzeyinde yer alan “Ahırdağ¹⁹” olarak isimlendirilmiş olan sıra dağlarda herhangi bir orman örtüsü veya ağaç bulunmadığı görülmektedir.

¹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Maraş Kalesi ile ilgili bölümünde şu bilgiler yer almaktadır. “... Kibleye bakan, şehre hakim, üç kat kapısı var. Bu kapının dışındaki kalelerin iki yanında birbirine bakan siyah taştan dörder tane heybetli aslan tasviri vardır ve sanki zi-hayattır...” (Evliya Çelebi, 2013, s. 72b). Bu bilgiden Maraş kalesi kapısının dış kısmına bakan bölümünde siyah taştan yapılmış aslan kabartmasının, aynı şekilde kabartmaların karşısında-fotoğrafların çekildiği surlar tarafında-yer alan surda da aslan heykeli olduğu anlaşılmaktadır. Seyahatnamedeki bilgiden aslan kabartmalarının yan yana olduğuda çıkarılmaktadır. Aslanların yan yana olduğu bilgisi fotoğraf 1’e uyarlandığında, fotoğraftaki aslan kabartma heykelinin gerisindeki boşlukta da bir aslan kabartma heykelinin yer aldığı ifade edilebilir. Maraş Aslanı, 1886 yılından itibaren İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenmeye başlandı (<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-151913/maras-aslani.html>, Erişim tarihi: 08/11/2022, Erişim saati: 17:01). Kalede yer alan aslan kabartmaları ile ilgili Henry Marden tarafından kaleme alınan ve 1882 yılı Mart ayına ait bir nevi Amerikalı misyonerlerin yayın organı olan “The Missionary Herald”da yayımlanan bir yazıda söz konusu aslanların siyah bazalt taştan yapılmış olduğu ve kalenin giriş kapısının üstünde karşılıklı olarak yer aldığı bilgisi bulunmaktadır (Marden, 1882, s. 94-95; <https://marasavucumda.com/maras-aslanini-arkeoloji-dnyasina-duyuran-1882-tarihli-mektup/> Erişim tarihi: 19/11/2022, Erişim saati: 22:57). Buradan Evliya Çelebi’nin 1671’de Maraş’ı ziyaretinden 1882’ye kadar aslanların surlar üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır. 1890 tarihli bir belgede; Maraş’taki aslanın, Müze-i Hümayun’da sergilenmek üzere müze memurlarından Bedri Bey’e teslim edilerek İstanbul’a gönderilmesi istendi (BOA, MF.MKT. 117-88, H. 6.10.1307/ 26 Mayıs 1890; BOA, MF.MKT. 120-46, H. 16.01.1308/M 1 Eylül 1890). Üzerinde hiyeroglif yazısı bulunan aslan, Ekim 2012 tarihli Bakanlık Makamı onayına istinaden 30 Ağustos 2013 tarihinde Kahramanmaraş Müzesi’nde sergilenmek üzere Kahramanmaraş’a gönderildi (<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-151913/maras-aslani.html> Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:51; Gökhan, 2019, s. 682-683).

¹⁹ 1966-1978 yılları arasında Adana Orman Bölge Müdürlüğü görevini ifa eden Orman Mühendisi Mesut Can döneminde Ahırdağ’ın ağaçlandırma projesi başlamıştır (<https://www.marasgundem.com.tr/egitim/mesut-cana-kaide-yapildi-25074h>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:52; <https://marasavucumda.com/ahir-dagini-yesile-boyayan-adam-mesut-can/>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:54). Bu tarihe kadar dağda çok az ağaç bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. Maraş'ın kuzeydoğusu (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0079.jpg>).

Fotoğrafın altında yazılı olan “Nefs-i Maraş şehrinde Amerikalı misyonerlerin ikametgâhı” ibaresinden bu binaların Amerikalı misyonerlerin ikametgâhı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fotoğrafın, binaların güneydoğusundan çekildiği anlaşılmaktadır. Binalar iki katlı, üzerleri çatıyla kaplıdır. Sağ tarafta yer alan binaların etrafında herhangi bir çevre duvarının olmadığı görülmektedir. En sağdaki binanın ön kısmında birkaç kişi bulunmaktadır. Ortadaki binanın kuzey kısmında binaya bitişik daha küçük ikinci bir yapının da varlığı göze çarpmaktadır. En sağdaki bina ile ortadaki binanın arasında küçük bir yapı daha göze çarpmaktadır. Binaların ön kısmında ağaçlar mevcuttur. Binaların kuzey batısında bulunan dağların çıplak olduğu, en soldaki binanın ikinci katında balkon gibi bir yapının var olduğu görülmektedir. Binaların genel olarak 2 katlı olduğu görülmektedir. Binalardan günümüzde sadece en soldaki binanın kaldığı, diğer binaların şu anda mevcut olmadığı bölgede tarafımızca yapılan araştırmada tespit edilmiştir. En soldaki bina, günümüzde “7 Güzel Adam Müzesi” olarak hizmet veren binadır. Binanın fotoğraftaki mimari yapısıyla şimdiki mimari yapısı karşılaştırıldığında fotoğraf çekildikten sonraki bir tarihte binanın 2. katının üstüne eklemeye yapıldığı anlaşılmaktadır. En soldaki binanın çevresinde istinat duvarının bulunduğu da görülmektedir. 6 Şubat depremlerinde bu yapının sonradan üst kısmına ilave yapıldığı değerlendirilen bölümünde hasar olduğu aşğıdaki fotoğraftan anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 6. Günümüzde 7 Güzel Adam Müzesi olarak kullanılan binanın 6 Şubat depremlerinde almış olduğu hasarın bir görüntüsü

Fotoğraf 7. Maraş'ın doğu ve kuzeydoğusu (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0081.jpg>).

Maraş'ın doğu ve kuzeydoğusunu gösteren bu fotoğrafın altında “Mezkûr kal’adan Maraş’ın şark ve şimal-i şarkisinin görüntüsü” ibaresinden ve fotoğrafın çekim açısından fotoğrafın, altında yer alan yazıda belirtildiği açıdan çekildiği anlaşılmaktadır.

Fotoğrafa bakıldığında Maraş’ın kuzey doğusunda bulunan dağlarda da orman örtüsünün bulunmadığı görülmektedir. Dağdan “Pınarbaşı” olarak bilinen mevkiye

kadarki bölgede de neredeyse hiç ağaç yoktur. Bir başka ifadeyle toplu olarak ağaçların bulunduğu yerin Pınarbaşı mevki olduğu ifade edilebilir. Bölgede ağaçların fazla olmasının sebepleri arasında bölgenin su kaynakları açısından zengin olması ve bölgede herhangi bir biçimde iskân faaliyetinin olmaması gösterilebilir. Pınarbaşı bölgesinden sancak merkezine yaklaşıldıkça ağaçların azaldığı fakat toprak örtüsünün de görünmeyecek düzeyde küçük ot ya da çalılarla kaplı olduğu ifade edilebilir.

Fotoğrafın altında da belirtildiği üzere kaleden doğu istikametine bakıldığında tam doğu kısmında ve günümüzde Kahramanmaraş İlköğretim Okulu binası ve çevresinde, fotoğraftan görüldüğü kadarıyla iki katlı ve çevresinde istinat duvarı bulunan üzeri kiremit kaplı ve taş bina²⁰ olduğu değerlendirilen bina bulunmaktadır. Burası merkez alındığında, söz konusu taş binanın fiziki konumu gereği çevresine göre sancağa hâkim bir noktada bulunduğu görülmektedir. Bahse konu binanın batısında bulunan istinat duvarının dışında mezarlık²¹ bulunmaktadır. Mezarlığın etrafında herhangi bir çevre duvarı bulunmamaktadır.

Taş binanın istinat duvarları dışında yer alan binaların “Bitişik nizam” adı verilen biçimde birbirlerine bitişik halde inşa edildiği görülmektedir. Binaların bitişik nizam inşa edilmesinin sebepleri arasında iklimden kaynaklı sıcak ve soğuk havalardan daha az etkilenmek olarak gösterilebilir. Fotoğraftaki meskenlerin dış görünüşü üzerinden binalar değerlendirildiğinde genel olarak binaların iki katlı ve üstlerinin Maraş tabiri ile “dam” olduğu, az da olsa bazı binalarda çatının bulunduğu görülmektedir. Söz konusu binanın doğusu ile kuzeydoğusunun fazla yerleşim alanı olmadığı göze çarpmaktadır. Binanın güneyindeki istinat duvarının hemen alt kısmında damları düz

²⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan Maraş Meclis İdaresinin 6 Mayıs 1884 tarihli mazbatasında Maraş'ta ikamet eden Transanta latin katoliklerine ait olmak üzere kilise inşaatı için izin istenilen belgede “... kilise yapılacak istenilen mahal mukaddeman ba mübayaa etraf-ı erbaası dairen-madar divar inşa ile derununa ba ferman-ı âli inşa ettirilen mekteb ittisalındaki arsa olduğu ...” ibaresi yer almaktadır. Dört tarafı duvarla çevrilen taş binanın okul olduğu, 6 Mayıs 1884 tarihli bu belgeden anlaşılmaktadır (BOA, ŞD. 2589-19, H. 24.07.1309/M. 23.02.1892).

²¹ Fotoğrafta görülen binanın bitişiğine kilise inşaa edilmek istendiği Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan 23 Şubat 1892 tarihli belgeden tespit edilmiştir. Konu ile belgede “... arzu olunan kilisenin tülü otuz beş ve arzı otuz sekiz metro ve kargir olarak yapılacağı ve mahal-i mezkurun etraf-ı erbaasında bulunan mahalle ahalişi dahi İslam ve Hristiyan ile mahlut olub şimal tarafında bulunan Keşfi Efendi Cami şerifine inşaa olunacak kilise divarının yetmiş beş ve şark tarafındaki Çukuroba Cami şerifinin yüz yirmi altı ve garb cihetinde vaki’ Bektutiye Cami şerifinin yüz kırk iki metro mesafesi bulunduğu ve garb cihetinde bir de İslam kabristanı bulunduğu ...” bilgisine yer verilmektedir (BOA, ŞD. 2589-19, H. 24.07.1309/M. 23.02.1892) Bu ibarelerden kilise inşa edilecek mıntıkanın çevresinde üç cami ve bir Müslüman mezarlığı olduğu, buradan hareketle fotoğrafta görülen mezarlığın Müslüman mezarlığı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla fotoğrafta minareleri görülmesi/farkedilmese de bölgede camilerin var olduğu belgeden anlaşılmaktadır. Fransisken Kilisesinin (Abarabaşılı Kilisesi), 1895’ten sonra inşasına başlandığı iddiası mevcuttur (<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/marash-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html>, Erişim tarihi: 08/11/2022, Erişim saati: 11:53). Ayrıca Abarabaşılı Kilisesinin yerine yapılan Kahramanmaraş İlköğretim Okulu binası da yine 6 Şubat depremlerinde hasar alarak yıkıldığı tarafımızca tespit edilmiştir.

olan binalar yer almaktadır. Binaların alt kısmında yol göze çarpmaktadır. Günümüzde şehirde “Kanlıdere²² Köprüsü” olarak bilinen yerde, fotoğrafın çekildiği anda fotoğraftan hareketle tek gözlü bir köprüye rastlanmaktadır. Köprüye neredeyse bitişik ve köprüünün hemen batısında derenin içerisinde üzerleri dam olan binalar yer almaktadır.

Taş binanın kuzey kısmı ile batı kısmında mezarlığın alt kısmında yer alan binaların genel olarak güney veya güney batı cephelerinde günümüzde “Sofa” adı verilen birer yazlık bölümlerin de var olduğu görülmektedir. Fotoğrafta yer alan binaların gölge boylarının çok kısa olmasından veya bulunmamasından fotoğrafın, ya öğle vaktinde ya da parçalı bulutlu bir havada çekildiği ifade edilebilir. Taş bina olduğu değerlendirilen binanın doğusunda kuzey-güney istikametinde inşa edilen Fransisken Kilisesi (Abarabaşı kilisesi)²³ adı verilen kilisenin bu fotoğrafta olmamasından hareketle fotoğrafın, bahse konu kilisenin inşa edilmeden önce çekildiği net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Fotoğrafta yer alan Abarabaşındaki binanın kuzeyinde (Keşif/Keşfi Efendi Cami) ve hemen güney doğusunda (Çukuroba Cami) günümüzde iki cami bulunmaktadır. Çukuroba Caminin ilk yapılış tarihi 1669-1670, Keşif/Keşfi Efendi Caminin yapılış tarihi ise 1739-1740’tır (Özkarcı, 2007, s. 110 ve 204). Fakat fotoğrafta her iki caminin de minaresine rastlanılmamakta ya da fotoğrafın çekildiği açıdan minareler tespit edilememektedir. Söz konusu 2 cami ve minareleri de 6 Şubat depremlerinde hasar almıştır.

²² 1890’larda da Maraş’ta 10-11 derenin olduğu, bu derelerden birinin isminin Kanlıdere olduğu Mağmumi’nin kitabında zikredilmektedir (Mağmumi, 2002, s.202). Bahse konu derenin ismi günümüze kadar yaklaşık 130 yıldır aynı isimle devam etmektedir.

²³ Söz konusu kilise Maraş’ta Abarabaşı Kilisesi olarak da bilinmektedir. Bahse konu kilise inşaa edildikten sonra Maraş Milli Mücadelesine kadar bu kilise varlığını devam ettirmiş Maraş Milli Mücadelesi sırasında müstahkem bir mevki olarak işgal kuvvetleri ve işbirlikçileri tarafından kullanılmıştır. Daha sonra bu bina yıkılmış ve yerine Kahramanmaraş İlköğretim Okulu binası yapılmıştır. 6 Şubat depremlerinde bu bina da yıkılmıştır.

Fotoğraf 8. Maraş'ın güneydoğusu (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0082.jpg>).

Fotoğrafın altında “Mezkûr kal’adan Maraş’ın şark ve cenub-i şarkisinin görünüşü” ibaresi yer almaktadır. Fotoğraf incelendiğinde; ilk olarak iki bölge hariç binaların üzerlerinin dam, iki bölgedeki binaların üzerlerinin ise kiremitle kaplı olduğu düşünülen çatıdan meydana geldiği değerlendirilmektedir. Birinci bölge günümüzde de “Bahtiyar Yokuşu” olarak bilinen yolun Divanlı mevkiine yakın kısmında bulunmaktadır. Diğer bölge ise günümüzdeki Kurtuluş İlkokulu’nun bulunduğu çevredir. Fotoğraf çerçevesine giren sancağın güneydoğusunda herhangi bir biçimde kilise olduğuna dair bir işaretin yer aldığı bina göze çarpmamaktadır. Fakat her iki bölgede de geçmişte Hristiyan Ermenilerin oturduğu bilindiğinden bahse konu iki bölgede ikamet eden gayrimüslimlerin Müslümanlara göre daha iyi evlerde/koşullarda yaşadığı/hayat sürdüğü rahatlıkla ifade edilebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi binaların, sancağın bu bölümünde de büyük oranda bitişik nizam şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Bazı binaların arasında ağaçların varlığı göze çarpmaktadır.

Bu fotoğrafta minaresi olan beş caminin olduğu da görülmektedir. Bu yapılar günümüzde Divanlı, Şeyh, Şekerli ve Nakıp Camileri’dir. Beşinci cami minaresi ise fotoğrafın hemen sol alt köşesine yakın yerde bulunan günümüzde “Boğazkesen Camii” olarak bilinen cami olduğu değerlendirilmektedir. Fotoğrafa göre camilerden Divanlı Cami hariç diğer dört caminin tek saçaklı minaresinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraftan Divanlı Caminin Maraş’taki o dönemde var olan tek iki şerefeli yapı olduğu ifade edilebilir. Yine fotoğraftan, Şeyh Camisi ile Divanlı Camisinin üstlerinin kubbeli olduğu görülmektedir.

Fotoğrafta yer alan ve günümüze kadar gelen yapılar arasında camiler ve bahtiyar yokuşundaki yapılar yer almaktadır. Diğer yapılar da günümüze kadar değişerek varlığını devam ettirmiştir. Fotoğraf kadrajındaki camilerden Divanlı Caminin minaresinin büyük kısmı ile caminin önemli bir kısmı, Şeyh Caminin minaresi ile caminin tamamı, Şekerli camisi minaresinin tamamı ile caminin dış cemaat mahalli hariç geri kalan kısmı, Boğazkesen caminin minaresi 6 Şubat depremlerinde yıkılmıştır. Nakıp camisinin görünen minaresi Maraş Milli Mücadelesi sırasında yarısına yakını yıkılmıştır. Bahtiyar yokuşundaki taş yapıların bir kısmı da yine bu depremde ya tamamen yıkılmış ya da ağır hasar almıştır. Bu konuda aşağıdaki fotoğraflar konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Fotoğraf 9. Üstteki fotoğraf bölgesinde yer alan ve 6 Şubat depremlerinde yıkılan bazı binalara ait fotoğraflar (<https://www.marasgundem.com.tr/video-haber/kahramanmaras-depreminin-vurdugu-yasayan-tarih-bahtiyar-yokusu-1513162h> Erişim Tarihi 28.02.2024, Erişim Saati: 00:02).

Divanlı Cami güney batı kısmı

Bahtiyar yokuşu Divanlı Cami yakını

Şeyh cami havadan görünüş

Şekerli camii (<https://ajans344com.teimg.com/ajans344-com/uploads/2024/01/3-151.jpg> Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati: 00:08).

Boğazkesen cami iç avlu kısmı
(https://www.kayserihaber.com.tr/haber/_kahramanmarastaki_tarihi_cami_restore_edilecek-65759.html Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:49).

Fotoğraf 10. Maraş'ın Güneyi (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0083.jpg>).

Fotoğrafın altında yer alan “Mezkur kaleden Maraş’ın cenup cihetinin görünüşü” açıklamasından fotoğrafın, Maraş Kalesi’nden çekildiği ve sancağın güneyini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Maraş Ulucami’nin doğusunda yer alan ve günümüzde “Belediye Çarşısı”²⁴ olarak bilinen çarşının üzerinin en azından en eski belediye binasının bulunduğu alandan

²⁴ 23 Haziran 1879 tarihli Maraş Şer’iye Sicilinde yer alan bir belgede, “Belediye Çarşısı” ibaresi geçmektedir (BOA, MŞH.ŞSC.d., 6857, s. 24, belge no: 62 ve s. 71-72, belge no: 156; Yıldız, 2008, s. 64-65 ve 129-130). Maraş Ulucaminin kuzeyinde yer alan çarşı Belediye çarşısı olarak isimlendirilmişti. Maraş’ta Belediye teşkilatı 1869 yılında kuruldu (Yakar, 2013, s. 245). Bu bilgiden hareketle 1869’dan önce çarşının belediye çarşısı şeklinde isimlendirilmesi düşünülemez. Dolayısıyla söz konusu çarşıya 1869 yılından sonra Belediye çarşısı adı verildiği ortaya çıkmaktadır. Fakat 1869’dan sonra tam olarak hangi tarihte bu şekilde bir isim verildiği konusunda şuanlık elimizde bilgi mevcut değildir. Ayrıca isimlendirmenin halk tarafından mı yoksa resmi makamlar tarafından mı verildiği konusunda da bilgi mevcut değildir. 6857/232 numaralı Maraş Şer’iye Sicilinde yer alan 23 Nisan 1879 tarihli belgede “... kırk sehim itibarıyla on beş sehim ve belediye çarşusunda etraf-ı erbaası...” ve 23 Haziran 1879 tarihli belgede “... çarşı-yı kebirde vaki kırk sekiz oda ve bir ahurı müstemil Kabaoğlu Hanı demekle ma’ruf... ve bir bab kazgancı dükkanı ve belediye çarşusunda vaki bir tarafı üdürücü zade cami şerifi...” ibareleri yer almaktadır. Belediye teşkilatının 1869’da kurulduğu da göz önünde bulundurulduğunda belediye çarşısı şeklinde isimlendirilmeden evvel çarşının, “Çarşı-yı kebir” şeklinde de isimlendirildiği şeriye sicilindeki bilgiden anlaşılmaktadır. 6857/232 numaralı Maraş Şer’iye Sicilinde Kabaoğlu Hanı tarif edilirken hem “Çarşı-yı Kebir” hem de “Belediye Çarşısı” tabiri kullanılmaktadır. “Belediye Çarşısı” şeklinde isimlendirmeden hareketle Maraş Belediye binasının bu çarşı üzerinde olduğu yahut belediye binasının bu çarşı içinde bulunmasından dolayı çarşıya 1879 yılında belediye çarşısı dendiği de rahatlıkla ifade edilebilir. Çarşı esnaflarıyla bu konuda yapılan görüşmede de belediye binasının İklime Hatun Mescidine çıkan sokak ile Hatuniye Camine çıkan sokak arasında olduğu tarafımıza ifade edilmiş ve en azından 1879’dan, ulucaminin kuzeyinde inşa edilen daha sonra da yıkılan eski belediye binasına taşınmaya kadar belediye binası olarak hizmet veren mekan gösterilmiştir.

ulu caminin olduğu yere kadarki bölümlerin, fotoğrafın çekildiği an itibarıyla açık olduğu görülmektedir. Maraş'a ait bu fotoğraflarda Ulucami arkasındaki belediye çarşısı olarak isimlendirilen çarşının fotoğraflar çekilmeden önce isimlendirilmeye başlandığı da göz önüne alınırsa-fotoğrafların 1880 sonrası çekildiği düşünülerek-bu fotoğraftan tam olarak tespit edilememekle birlikte belediye binasının bu çarşıda olduğu artık şüphe götürmez biçimde netleşmiştir. Buradan hareketle çarşığı gösteren fotoğraflardaki binalardan birinin de belediye binası olarak hizmet veren bina olduğu ifade edilebilir.

Maraş sancağın güney bölgesini gösteren bu fotoğrafta yer alan binaların büyük çoğunluğunun hatta ulu caminin dahi üzerinin dam olduğu, damın güney kısmında caminin içini aydınlatmak için yapıldığı düşünülen prizma şeklinde bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Caminin güneyinde yer alan mezar taşlarından söz konusu yerin hazire olduğu anlaşılmaktadır. Hazirenin güneyinde yer alan ve "Kâtip Han" olarak bilinen günümüzde "Dondurma Müzesi" olarak hizmet veren binanın o dönemde de var olduğu görülmektedir. Kâtip Han'ın güneyinde bulunan kubbesi görülen yapı, günümüzde "Marmara Hamamı" olarak bilinen yerdir. Hamamın da güneyinde yer alan ve minaresi camiye ekli ve üstü çatılı olan mabet "Saraçhane Cami"dir. Mabedin batısında tek gözlü bir yapı görüntüsü mevcuttur. Söz konusu yapının bir köprünün olabileceği değerlendirilmektedir. Köprünün güney istikametinde üzeri kubbeli bir yapının var olduğu göze çarpmaktadır. Fakat bu yapının hamam mı, mescit mi yoksa iş yeri mi olduğu tespit edilememiştir.

Saraçhane Camisinin güneyinde üstü dam olan mekân, günümüzde de "Bonmarşe" olarak adlandırılan Aşağı-Yeni Bedestendir. Bedestenin güneyinde ve bedestene bitişik olarak "Maraş Kapalı Çarşının" üç sokağının da varlığı fotoğraftan anlaşılmaktadır. Bonmarşe olarak değerlendirilen yapının güneydoğu istikametinde ortası açık çevresi yüksek duvarlarla çevrili yapının "Taşhan"²⁵ olduğu düşünülmektedir. Taşhan'ın güney ve güneydoğu tarafında yer alan surlarla çevrili gibi görünen yerin Maraş'taki askeri kışla olduğu ifade edilebilir²⁶. Yine Kapalı çarşının güney batı uç kısmında üzeri kubbeli bir yapının var olduğu fakat bu yapının da ne olduğu tespit edilememiştir. Kapalı Çarşının güneyinde bulunan "Dua Kubbesi"nin yükseltisi çok az biçimde fark edilmektedir.

Ulu Caminin kuzeybatısında yer alan kubbeli yapının günümüzdeki Taş Medrese olduğu değerlendirilmektedir. Yine Ulu Caminin kuzeybatısında ve Ulu caminin avlusuna bitişik ve pencereleri bulunan diğer bir yapının da Nebeviye Medresesi olduğu, medresesinin de üzerinin dam olduğu görülmektedir. Ulu Caminin kuzeyindeki bahçesinin ağaçlarla kaplı olduğu fotoğraftan anlaşılmaktadır. Ayrıca sancağın

²⁵ Taşhan diğer hanlardan farklı olarak yapı malzemesine göre isimlendirilmiştir. Diğer hanların isimlendirilmesinde böyle bir duruma rastlanılmadığı için bu ayrımın burada ifade edilme gereği hissedilmiştir.

²⁶ 23 Haziran 1879 tarihli Maraş Şer'iyeye Sicilinde, Maraş askeri kışlasının bu bölgede olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgide görüşümüzü kuvvetlendirmektedir (BOA, MŞH.ŞSC.d., 6857, s. 71-72, belge no: 156).

güney kısmını gösteren bu fotoğrafta da evler arasında ağaçların bulunduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğrafın en güneyinde yer alan caminin de günümüzdeki ismi ile “Arasa Cami” olduğu değerlendirilmektedir. Arasa Cami’nden itibaren karşı tarafta yer alan dağlara kadarki alanın ise “Maraş Ovası” olduğu ifade edilebilir. Güneyde kadrja giren üç mabedin üçünün de saçaklı minarelerinin olduğu fakat Ulu Cami’nin minaresinin bu fotoğraftaki ve diğer fotoğraftaki saçaklı minarelerden farklı olarak depremde yıkılıncaya kadar iki saçaklı olduğu görülmektedir.

Fotoğrafta yer alan günümüzdeki Gaziantep yolunun bulunduğu bölgede ağaçlar arasında bir yol olduğu görülmektedir. Sancağın güneybatısında yer alan yolun da o dönemdeki Bahçe-Adana yolu olduğu ifade edilebilir.

6 Şubat depremlerinde Ulucami minaresinin caminin üzerine devrilmesi sonucu caminin giriş kısmının hasar aldığı, Saraçhane camisinin ise minaresi ile birlikte büyük oranda yıkıldığı, daha güneyde yer alan Arasa caminin ise fotoğrafta görülen eski minaresinin yıkıldığı aşağıdaki fotoğraflarda görülmektedir.

Fotoğraf 11. Fotoğraf 10’da yer alıp 6 Şubat depremlerinde yıkılan bazı binalara ait fotoğraflar.

Maraş Ulu Cami (<https://www.marasgundem.com.tr/gundem/kahramanmarasta-agir-hasar-alan-tarihi-ulu-cami-ayaga-kaldiriliyor-1530909h> Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:55).

Maraş Saraçhane Cami (<https://www.iha.com.tr/kahramanmaras-haberleri/-4206324> Erişim Tarihi: 28.02.2024 Erişim Saati: 16:57).

Arasa Camii kuzeyindeki yıkılan tarihi minare (<https://www.kahramantv.com/kahramanmaras/319-yillik-caminin-vefali-kuslari-camiyi-terk-etmiyor-h56026.html> Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati: 17:03).

Fotoğraf 12. Mezarlık tarafından Maraş görüntüsü
(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0084.jpg>).

Fotoğrafın alt kısmında yer alan “Mezarlık nam mahalden Maraş’ın Şimal ve Garb cihetlerinin görünüşü” ibaresinden fotoğrafın, sancağın güneydoğusunda bulunan şimdiki Şeyh Adil Mezarlığı tarafından çekildiği anlaşılmaktadır. Fotoğraftan, bu mekânda birkaç mezar taşının bulunduğu bazı mezar taşlarının da kırık olduğu görülmektedir. Mezarlığın çevresinde herhangi bir çevre duvarı bulunmamaktadır. Mezarlıktan sancağa bakıldığında mezarlık istikametinden sancağa doğru giden yolun neredeyse bitiminde görülen saçaklı minarenin Dede Mehmet Cami²⁷ olduğu tarafımızca değerlendirilmektedir. Cami ile mezarlığın konumları birlikte değerlendirildiğinde fotoğrafın çekildiği konumun günümüzdeki Şeyhadil Caminin doğu kısımları olduğu ifade edilebilir. Fotoğrafa bakıldığında Divanlı Caminin alt kısmında yer alan saçaklı 3 minarenin olduğu görülmektedir. Bu fotoğrafta da Divanlı Cami dışındaki minarelerin saçaklı olduğu görülmektedir. Divanlı Cami²⁸ tarafına doğru bakıldığında evler arasında ağaçlarında bulunduğu gözlenmektedir. Fotoğrafa dikkatlice

²⁷ Dede Mehmet Cami’nin yapım tarihi 1671-1672’dir. Bu caminin bir diğer ismi Çınarlı Camidir. Maraş’ta çınarlı camii şeklinde 2 cami isimlendirildi (Özkarıcı, 2007, s.118). Birisi günümüzde Uzunoluk’tan aşağı inerken sol tarafta bulunan cami, diğeri de günümüzde Bey Caminin güneydoğu kısmında yer alan camidir.

²⁸ Sadece bu fotoğraflardan Maraş’ta toplam minaresi tespit edilebilen 13 cami olduğu farkedilmektedir. Fotoğrafta yer alan camilerin buldukları yerlerde halen cami bulunmaktadır. Yaklaşık 130 yıl önce çekildiğini değerlendirdiğimiz fotoğraflardaki camilerin günümüzdeki isimleri ile geçmişteki isimleri (parantez içinde gösterilmiştir) şunlardır: Hacı Veli Bey, Restebaiye(Küçük Çavuşlu), Selvili(yıkılmıştır), Boğazkesen(Ekmekçi/Ali Ağa), Divanlı(Ahmet Paşa), Şeyh(Şeyh Hüseyin), Şekerli(Ahmet Paşa/Yukarı oba), Nakip, Ulu cami, Saraçhane, Arasa(Timurtaş Paşa/Cığcı), Dede

bakıldığında Maraş Kalesi'nin de kadrajda yer aldığı ve kalenin güney yamaçlarının çıplak olduğu müşahede edilmektedir. Ayrıca günümüzde Tekke tabir edilen bölgenin bir kısmında binaların varlığı göze çarpmaktadır. Kalenin kuzeybatı kısmında fotoğrafta görülebildiği kadarıyla herhangi bir yerleşim yerinin olmadığı varsa dahi kadraja girmediği görülmektedir. Fotoğrafın çekildiği tarih itibarı ile Maraş Ahır dağında herhangi bir orman örtüsü de bulunmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sultan olduktan sonra yurt içi ve dışı seyahatlerde bulunmayan/bulunamayan II. Abdülhamit'in, fotoğraflar üzerinden vilayetlerin durumu, resmi binaların vaziyetleri, giyim-kuşam üzerinden Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısı, eğitim mekânları ve öğrencilerin durumu hatta parmak uzunluğu-zanlı ilişkisi gibi konularda görüş ve fikir sahibi olduğu da ifade edilebilir. Osmanlı Devletine ait fotoğraflar bir bütün olarak değerlendirildiğinde fotoğrafların çekildiği dönemde Osmanlı ülkesinin durumu hakkında bilgi edinilmekle birlikte vilayet ve sancaklar hakkında da bu fotoğraflar, araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır. Fotoğraflar, yerel tarih açısından en az yazılı kaynaklar kadar kıymetli materyallerdir. Sayfalarca anlatılacak bir yazı bir fotoğraf karesiyle anlatılabilir. Bu nedenle fotoğraflar, birer konsantre obje özelliği de taşımaktadır.

Fotoğraf çekildiğinde, fotoğrafın çekildiği an, saniye veya birkaç saniyelik zaman dilimi ölümsüzleştirilmiş bir başka ifade ile gelecek kuşaklara aktarılmış olmaktadır. Geçmişte çekilmiş ve bugün elimize ulaşan birkaç saniyelik zaman dilimini içeren fotoğraflara bakarak fotoğrafın çekildiği zaman, mekân ile fotoğrafın çekildiği dönemdeki giyim-kuşam, sosyal yapı ve durumla ilgili “*durum tespitinde*” bulunmaktadır. İlk fotoğrafın çekildiği tarihten daha sonraki bir tarihte ilk fotoğrafın çekildiği yeri de içine alan bir başka fotoğraf çekildiğinde fotoğraflar üzerinden dönemsel ve mekânsal karşılaştırmalarda bulunulabilmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus şudur. Birkaç saniyelik süreyi kapsayan fotoğraflar üzerinden uzun dönemli değerlendirmede bulunmak hatalı çıkarımlarda bulunulmasına neden olabilir. Zira fotoğraf çekildikten sonra fotoğrafın çekildiği mekânda yaşanacak yangın, sel, deprem gibi felaket ve afetler fotoğrafın çekildiği dönemdeki yapının bozulmasına neden olacağı için dikkatli/ihtiyatlı dil kullanmak gerekmektedir. Bu nedenle fotoğraflar değerlendirilirken “*fotoğrafın çekildiği an itibarıyla, fotoğrafın çekildiği sırada, fotoğrafın çekildiği dakikalarda*” gibi cümleler, ifadeler kullanmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Tarafımızca da Maraş'a ait fotoğraflar değerlendirilirken genelde bu üslup kullanıldı. Eğer giyim-kuşamın yer aldığı bir fotoğraf değerlendirilmesinde bulunulacak ise o zaman “*fotoğrafın çekildiği dönem, tarih itibarıyla*” cümleleri kullanılabilir. Zira giyim-kuşam değişimi zamanla meydana geldiği veya

Mehmet(Çınarlı) ve ismi tespit edilemeyen 1 cami (Özkarıcı, 2007, s. 10-318). Keşfi Efendi(Sümbülzade Mehmet Efendi), Bektutiye(Çınarlı), Kazancı, Nuh(Ahmet Efendi) Camileri minarelerinin ağaçlar arasında kalmış olma ihtimalinden, çekim açısı ya da bir başka nedenden ötürü tam olarak görülmediği anlaşılmaktadır.

değişim belli bir süre aldığı için; yangın, deprem gibi bir anda sonuçlanmadığından dolayı bu şekilde ifade kullanılabilir.

Fotoğraf gibi görsel metinleri okumak, önceki sayfalarda ifade edildiği gibi ona ancak sistematik sorular sormakla mümkündür. Bu sayede fotoğrafta ilk bakışta fark edilmeyen/fark edilemeyen durumlar daha net bir biçimde ortaya çıkabilir. Başta tarihçiler olmak üzere fotoğrafı yorumlayan diğer araştırmacılar açısından da bu durum büyük önem arz etmektedir.

19. yüzyılın sonlarında çektiildiği tarafımızca değerlendirilen incelediğimiz bu fotoğraflardan daha eski tarihli fotoğraflar bulununcaya kadar Maraş'a ait bu fotoğraflar, kente ait en eski tarihli fotoğraflarından biri belki de en eskisi olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmayla tarihin sessiz tanıkları olan fotoğraflar üzerinden bir Maraş tarihi okuması yapılarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru Maraş'ın fiziki durumu ortaya konulmaya çalışıldı.

Fotoğraflara göre, sancakta belki iklim dolayısıyla belki akrabalık ilişkilerinin daha kuvvetli olması nedeniyle, kışlık zahire ihtiyacını karşılamak için, ekonomik nedenler veya bir başka sebeple binaların bitişik nizam (birbirine bitişik) şeklinde ve büyük çoğunluğunun üzerinin dam olarak yapıldığı görülmektedir. O dönemde de evlerin üzerlerinin dam olarak yapılması, Maraş'ta kışlık zahire ihtiyacını gidermeye olanak sağlamış olabileceği de ifade edilebilir. Bunların dışında günümüzde Şeyh Cami'nin güneydoğusu ve Nakıp Cami'nin güneyinde o dönem de de üzerleri çatılı yapıların mevcut olduğu fotoğraftan anlaşılmaktadır. Bu yapıların bulunduğu çevrelerde o dönemde önemli miktarda gayrimüslim nüfus yaşadığı bilinmektedir. Bu binalar daha sonra Maraşlılar tarafından satın alınmış ve geçirdikleri çeşitli onarımla günümüze kadar varlıkların devam ettirmişlerdir. 6 Şubat depremleri öncesinde de Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ile Dulkadiroğlu Belediyesi tarafından bu bölgelerde bulunan tarihi yapılar, restore edilerek hem binaların hem de bu binalarda kullanılan tekniklerin gelecek kuşaklara aktarılma çalışması da yapılmıştır denilebilir.

Fotoğraflar, Maraş sancağının kuzey, kuzeydoğu, doğu, güneydoğu, güney ve kısmi olarak güney batı bölgelerine aittir. Sancağın batı ve kuzeybatısını gösterir fotoğraflar bulunmamaktadır. Bu durum bahse konu yerlere ait fotoğrafların kaybolması, o bölgeleri gösterir fotoğrafların çekilmemiş olması, gibi nedenlerle açıklanabilir. Fotoğraf 12'den bakarak II. Abdülhamit döneminde çekildiğini düşündüğümüz diğer 5 fotoğrafın, kalenin güneydoğu tarafından çekildiği sonucuna ulaşılabilir. Fotoğrafların kale gibi çevresinden yüksek olan bu cepheden çekilmiş olsa dahi tepelik bir yapıya sahip olan sancağın bütün her tarafını göstermesi mümkün olmamaktadır. Bu hususta iki örnek görüşümüzü desteklemektedir. Bunlardan birincisi günümüzde Kahramanmaraş İlköğretim Okulunun bulunduğu bölgeyi gösteren fotoğraf 7'deki taş binanın doğusunun çevresine göre çukurda kalması yine sancağın güneybatı bölgesinde de Şazibey Cami'sinin batı bölgesini gösterir. Divanlı Cami bölgesinin gü-

neydoğusundaki bu eksiklik sancağın mezarlık tarafından çekilen fotoğrafla giderilmeye çalışıldığı fotoğraf 12'den anlaşılmaktadır. Fakat diğer bölgelerle ilgili elde şurada başka fotoğraflar bulunmamaktadır. Bu bilgilerden hareketle fotoğraflar üzerinden sancak ile ilgili değerlendirmelerde bulunulurken bu hususlara azami dikkat edilerek değerlendirmede bulunulmaya çalışılmıştır.

Fotoğraflar birlikte değerlendirildiğinde Maraş'ın, Ahır Dağı'nın eteklerine doğru yerleştiği ovaya neredeyse yayılmadığı görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak evlerin yönünün-kuvvetle muhtemel günışığından daha fazla yararlanmak için-daha çok güneye doğru yapılmasını beraberinde getirdiği ifade edilebilir.

1880'lerde fotoğraf teknolojisinin hala gelişme aşamasında olması, fotoğrafların yıpranmış olması, fotoğrafların çekildiği sıradaki iklim koşulları, hava durumu, fotoğrafların çekim açısı, binaların bitişik nizam yapılma şekli, minarelerin olmadığı mabetlerde sivil mimari ile dini mimarilerin iç içe girmiş olması, sancağa ait fotoğrafları tarihi bir unsur olarak değerlendirirken dikkate alınması gereken hususlardır. Tarafımızca da bu hususlara özen gösterilerek fotoğraf incelemelerinde bulunulmaya çalışıldı. Zira yukardaki sebeplerden dolayı zaman zaman bazı ayrıntılar fark edilebilir. Fotoğrafların çekildiği tarihten günümüze gelinceye kadar Maraş'ın geçirdiği savaş, yangınlar, imar değişiklikleri sonucu binaların bir kısmının yıkıldığından dolayı Maraş'ın şimdiki yapısıyla eski yapısı arasında önemli değişiklikler olduğu net biçimde görülmektedir.

Fotoğraflarda yer alan dini mimari eserlerden biri de cami ve minarelerdir. Fotoğraflardan Şeyh ve Divanlı Camilerinin kubbeli olduğu diğer camilerin üzerlerinin ise düz dam olduğu görülmektedir. Fotoğrafta yer alan cami minareleri değerlendirildiğinde, fotoğrafın çekildiği sırada Maraş'ta tek iki şerefeli minare Divanlı Cami'sine aittir. Minarelerin evlerden ve camilerden yüksek yapılması o dönemde elektriğin bulunmaması, cami görevlilerinin minareye çıkarak ezan okumaları gibi nedenlerle; mabetlerin birbirine yakınlığı da müezzinin çıplak sesinin ulaştığı en uzak noktaya ikinci bir cami yapılması ile açıklanabilir. Bir başka ifade ile minarelerin yüksek, camilerin birbirine yakın olması yukarıdaki görüşlerin bir tezahürüdür denilebilir. Ayrıca evler bir veya iki katlı yapılmıştır. Daha yüksek katlı evlerin çok az olduğu ifade edilebilir. Divanlı, Şekerli, Selvili Cami'leri tek katlı ve batıya açılan büyük revakları bakımından benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Buradan da en azından bazı camilerin bu dönem için aynı mimarı tarz ile inşa edildiği rahatlıkla ifade edilebilir. Cami yükseklikleriyle evlerin yüksekliklerinin neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Ulu Cami'nin damının güneyinde prizmayı andırır biçimde muhtemelen caminin içinin aydınlanması için yapıldığı düşünülen bir yükselti ile caminin kuzeyinde camiye girişin yapıldığı dış cemaat mahallin üzerinde üçgen biçiminde bir yapının-ki bu mimari yapı hala mevcuttur-varlığı göze çarpmaktadır. Bu fotoğraflardan şimdilik başta Ulucami olmak üzere diğer camilerin de en eski görüntüleri de ortaya çıkmıştır.

Fotoğraflarda Maraş'ta saçaklı minarelerin var olduğu görülmektedir. Saçaklı Minareler, Maraş'ta hüküm sürmüş olan Dulkadiroğulları Beyliği dönemine aittir. Bir başka ifade ile Dulkadiroğlu Mimarisi'dir. Günümüzde Kahramanmaraş'ta saçaklı minareler, onarımdan geçirilerek gelecek kuşaklara taşınmaktadır. Bununla birlikte Dulkadiroğlu Belediyesi, Dulkadiroğlu İlçe Müftülüğü ve yeni camilerin yapımı için kurulan derneklerin yöneticileri bir araya gelerek özellikle Dulkadiroğlu ilçesinde yapılacak her 4 veya 5 camiden birinin minaresinin günümüzün tekniği ve inşaat malzemeleri ya da geçmiş dönemde saçaklı minareler hangi malzeme ile yapılmış ise onlarla yapılarak Dulkadiroğlu ilçesinde Dulkadirli minare mimarisi yaşatılmaya çalışılmalıdır. Bu uygulamayla minarelerin yapımında geçmişin bilgi birikimi ile günümüzün tekniği birleştirilerek geleceğe önemli miraslar bırakılmış olur. Böylece tarihten günümüze kültürel ve mimari olarak devamlılık da kesintiye uğramadan devam ettiği gibi Dulkadiroğullarından bize kadar gelen minare yapım tekniği (mimarisi) mirasının geleceğe de bu yolla aktarılacağı kanaatindeyiz.

Maraş'a ait fotoğraflardan Maraş'ın kuzeyini gösteren fotoğrafta, Maraş kalesinde yer alan 6 aslandan biri görülmektedir. Tarihte, bu gibi aslan heykelleri genelde karşılıklı olarak bulunduğu ve baş kısımlarının aynı yöne baktığı bilinmektedir. Bu bilgiden hareketle Maraş Kale kapısı üzerindeki aslanın bir benzerinin, kapının karşısında bulunan duvarın üzerinde de olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Fakat fotoğrafta sadece bir aslan kabartmasının yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle bu fotoğrafların, fotoğrafın çekildiği taraftaki aslan kabartmasının İstanbul'a gönderildiği 1885 veya 1886'dan sonra çekildiği ifade edilebilir.

Fotoğrafların çekildiği tarihte, günümüzdeki Kahramanmaraş İlköğretim Okulu ve civarında bulunan Abarabaşı veya Fransisken Kilisesi (Manastırı) olarak bilinen kilisenin de yapılmadığı görülmektedir. Günümüzdeki eski belediye çarşısının, ulu camiden en eski belediye binasının bulunduğu mevkiye kadarki kısmının fotoğrafın çekildiği an itibarıyla üstünün açık olduğu değerlendirilmektedir.

Fotoğrafların çekildiği dönem ile günümüzdeki Maraş arasında şehir imar planı olarak önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerden biri de yolların yapımı, derelerin ıslahı çalışmasıdır. XIX. yüzyıl sonlarına ait olduğunu düşündüğümüz bu ilk fotoğraflarda günümüzdeki Uzunoluk Caddesi, Kale civarındaki caddeler, Kanlıdere Caddesi, Ulu Cami'nin hemen batısında yer alan caddeler açılmamıştır. Buralar, ilerleyen tarihlerde açılacaktır. Dolayısıyla geçmişteki dönem ile bu dönem arasında yukarıda da ifade edildiği gibi imar planı değişiklikleri nedeniyle değişimler olmuştur. Ayrıca özel mülklerde 1880'ler sonrası yapılan satış işlemleri ve imar planlarındaki değişiklikler ile yapı teknikleri ve malzemelerinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak incelenen fotoğraflardaki binaların büyük oranda kaybolduğu ve yerlerine yeni modern binaların yapıldığı görülmektedir. İncelenen fotoğraflar için yeri ve kendisi değişmeyen birkaç grup bina bulunmaktadır. Bunlar camiler, Şeyh camii güneyi ile Divanlı ve Şeyh Cami arasındaki gayrimüslimlere ait olan binalar, Maraş'ın

kapalı çarşısının iki kısmı, Taşhan sayılabilir. Bahsi geçen bu binalar birkaç yıl önce-
sinde yukarıda da ifade edildiği gibi restore edilmiştir. Fakat restore edilen camiler
ve minarelerin-Ulucami, Şeyh, Şekerli, Divanlı, Boğazkesen, Saraçhane Cami'leri
ve minareleri- ile Divanlı ve Şeyh cami arasındaki bahtiyar yokuşunda bulunan bina-
lar 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerde yıkılmıştır. Bu yıkımların, resto-
rasyonların daha iyi yapılması gerektiği gerçeğini de ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Maraş'ın yaklaşık birbuçuk asır öncesi, tarihin sessiz tanıklarından
biri olan fotoğraflar üzerinden değerlendirilerek Maraş'ın o dönemki durumu ile ilgili
tespitlerde bulunulmaya çalışıldı. Bu çalışma, 19. yüzyılın sonlarına doğru çekildiği
değerlendirilen Maraş'a ait görsel iletişimin/görsel basının bir parçası olan fotoğraf-
lar üzerinde akademik düzeyde yapılmış eksiklikleriyle birlikte ilk olma özelliğine
sahip eser olması açısından önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Zira bu ça-
lışmada şehrin 19. yüzyılın sonlarında fiziki durumu ele alınarak kent hafızasına gör-
sel materyaller üzerinden katkıda bulunulmaya çalışıldı. Bir başka bakış açısıyla birer
iletişim aracı da olan fotoğraflarla tarafımızca yukarıda ifade edilen sorular sorularak
fotoğrafla kurulan iletişim neticesinde özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Ma-
raş'ın sancak merkezinin günümüz ile kıyaslanma durumu yani eski Maraş ile yeni
Maraş'ın karşılaştırılması imkânı elde edilmiş oldu.

Son olarak İstanbul Üniversitesindeki diğer fotoğraflar gibi şehrimizin yaklaşık
birbuçuk asır öncesine ait fotoğraflarının iyi bir şekilde muhafaza edilmesinde ya da
günümüze kadar ulaşmasında ve bu fotoğrafları yüksek çözünürlüklü makinalarla ta-
rayarak araştırmacıların hizmetine sunulmasında emeği geçenlere de şükranlarımızı
sunarız.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, MF.MKT. 117-88, H. 6.10.1307/ 26 Mayıs 1890.
 BOA, MF.MKT. 120-46, H. 16.01.1308/M 1 Eylül 1890
 BOA, MŞH.ŞSC.d., 6857, s. 24, Belge no: 62 ve s. 71-72, Belge no: 156.
 BOA, ŞD. 2589-19, Hicri (H.) 24.07.1309/Miladi (M.) 23.02.1892

Gazeteler

- Takvim-i Vekayi
 Ceride-i Havadis

Literatür Eserler

- Abdullah, (1311). Bedayi-i Fünun Hadisat-ı Ziyaiye-i Fotoğrafya, Mahmud Matbaası.
 Ahmed Tevfik, (1317). Ameli ve Nazari Rehber-i Fotoğrafya, Dersaadet.
 Mehmed Tevfik, (1326). Ameli Fotoğrafya(Polis mekteblerine mahsusdur), İstanbul.
 Akbaba, B. (2005). “Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı” , Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1, ss. 185-197.
 Bodur, F. (2005). Fotoğrafın Tarihi, Konya: Tablet Kitabevi.
 Ceyhan, Z. (2003). Temel Fotoğrafçılık Bilgileri, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
 Evliya Çelebi, Seyâhatnâme (IX. Ve X. CİLT)(İndeksli Tıpkıbasım), (Yayına hazırlayan: Seyit Ali Kahraman), C. 5, 2013, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Gök, K. (2016). “Fotoğrafın Bulunuşu ve Sonrasında Oluşan Teknik Gelişmeler”, Yıldız Journal of art and DESIGN, Volume: 3, Issue: 1, s. 54, ss. 43-66.
 Gökhan, İ. (2019). Kahramanmaraş Tarihi, C. I-II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Niğde.
 Gözeller, A. (2021). “Osmanlı’da Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümleri Koleksiyonu”, Milli Saraylar, S. 21, ss. 100-117.
 Gündoğdu, H. (1986). Dulkadirli Beyliği Mimarisi, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
 Hülagü, M.M., (2013). Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri-Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey’in Hatıraları (1909-1918), (4. Baskı), Ankara, Timaş Yayınları.
 Kanadıkırık, İ. (2018). Bâb-ı Ukba, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
 Kanburoğlu, Ö. (2013). A’dan Z’ye Fotoğraf, Say yayınları.
 Kavas, U. (2014). “Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemine - Fotoğrafta Öne Çıkanlar ve Basında Fotoğrafın Kullanımı” , Kontrast, 43, ss. 6-10.
 Koç, K. (2010). Kahramanmaraş’ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi, Ukde Yayınları.
 Kütükoğlu, M. (2007). Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul: Elif Kitabevi.
 Mağmumi, Ş. (2002). Bir Osmanlı Doktorunun Anıları (2. Basım) (Günümüz diline çeviren: Cahit Kayra), İstanbul: Büke Yayınları.
 Marden, H. (1882). “Antiquities at Marash, Central Turkey”, The Missionary Herald, Vol. LXXVIII. No: III, ss. 89-128.
 Özendes, E. (1998). Abdullah FRÈRES Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 Özendes, E. (2014). “Fotoğrafta Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Dönemi” , Kontrast, 43, ss.11-14.
 Özendes, E. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğrafçılık 1839-1923, (ikinci Baskı), İstanbul: YEM Yayınları.

- Özendes, E. (2019). “Sultan Abdülaziz Dönemi İstanbul Fotoğrafçıları” , Milli Saraylar, S. 18, ss. 22-36.
- Özel, Z. (2014). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Gayrimüslim Fotoğrafçılar” , Kontrast, 43, ss. 14-17.
- Özkarıcı, M. (2007). Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Resimlerle Eski Maraş, (2018). (Haz: Yaşar Alparslan), Kahramanmaraş: Fatih Basımevi.
- Solak, İ. Arslan Doğan, (2020). “Maraş’ta yaşanan doğal afetler” , Maraş Araştırmaları 1 (Ed. İbrahim Solak), Konya, Palet Yayınları, ss. 137-151.
- Şahin, E. (2001). 1907’den 2000’e Polis Okulları, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü APK Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Şavklı, C. (2023). “Kahramanmaraş” , Türklerde Çevre ve Şehircilik, C. II, (Editörler: Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Prof. Dr. Koray Özcan, Prof. Dr. Caner Arabacı, Prof. Dr. M. Serhat Yenice), Ankara, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yayınları,
- Şemseddin Sami, (1996). Kâmûs-ı Türki (7. Baskı), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tezler

- Ak, S.G., (2009). Fotoğrafın Kısa Tarihi Temel Fotoğraf Bilgileri ve Tanıtım Fotoğrafçılığı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azakoğlu, N. (2006). Tarihi Eserlerin Fotoğraflanması (Erken Fotoğrafçılık Dönemi: 1839–1899), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Başgelen, M. N., (2019). Osmanlı Dönemi İstanbul Fotoğraflarında Bizans Dini Mimarisi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal, Ö. (2019). Fotoğraf Üzerinden Milli Mücadele’de Türk Kadını (1919-1922), (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Gülaçtı Erim, İ. (2017). Fotoğraf ve Propaganda İlişkisi Bağlamında Batılılaşma Propagandası Olarak II. Abdülhamid Armağan Albümleri, (Doktora Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenbaş, S. (2019). Birinci Dünya Harbi Filistin Cephesi’nde Ve İstiklâl Harbi Batı Cephesi’nde Hava Fotoğrafçılığı ve Keşfinin Etkinliği (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Hepdinçler, T. (2006). Fotoğraf ve Oryantalizm: 19. Yüzyılda Osmanlı’nın Fotoğrafik Temsili (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Önen, F. (2016). Osmanlı Devleti’nde Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Fotoğrafın Tarihsel Kaynak Değeri, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taptık, F. A. (2011). 19. Yüzyıl İstanbul Fotoğrafları: II. Abdülhamid Hediye Albümleri’nde Kent ve Mimarinin Temsili (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yakar, S. (2013). Maraş’ta Belediye Teşkilatının Kuruluşu ve Kazancızade Sa’di Efendi, Uluslararası Osmanlı Döneminde MARAŞ Sempozyumu, C. II, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, s. 243-253.
- Yıldız, B. (2008). 232 Numaralı Maraş Şer’iyye Sicilinin (19 Safer 1296-3 Safer 1297 / 11 Şubat 1879-16 Ocak 1880) 1–75. Sahifelerinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet kaynakları

- <http://www.istanbulkadinmuzesi.org/naciye-hanim-suman/?tur=Alfabetik>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:59
- <https://kutuphane.istanbul.edu.tr/tr/content/iu-sanal-kutuphaneleri/ii.-abdulhamid-han-fotograf-albumleri-koleksiyonu>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results=Maras, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0080.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0079.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0081.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0082.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0083.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90507---0084.jpg>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:50.
- <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-151913/maras-aslani.html>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:51.
- <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:56.
- <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html>, Erişim Tarihi: 08/11/2022, Erişim saati: 11:53.
- <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/ayntab/ekonomi/zanaatlarfotografcilar.html>, Erişim tarihi: 08.11.2022, Erişim saati: 23:20.
- <https://marasavucumda.com/ahir-dagini-yesile-boyayan-adam-mesut-can/>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:54
- <https://marasavucumda.com/maras-aslani/> Erişim Tarihi: 08/11/2022, Erişim saati: 16:56.
- <https://marasavucumda.com/maras-aslanini-arkeoloji-dnyasina-duyuran-1882-tarihli-mektup/> Erişim tarihi: 19/11/2022, Erişim saati: 22:57.
- <https://www.marasgudem.com.tr/egitim/mesut-cana-kaide-yapildi-25074h>, Erişim tarihi: 07.11.2022, Erişim saati: 20:52.
- <https://www.marasgudem.com.tr/video-haber/kahramanmaras-depreminin-vurdugu-yasayan-tarih-bahtiyar-yokusu-1513162h> Erişim Tarihi 28.02.2024, Erişim Saati: 00:02.
- <https://ajans344com.teimg.com/ajans344-com/uploads/2024/01/3-151.jpg> Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati: 00:08.
- <https://www.karamanhabercisi.com/tarihi-kahramanmaras-kalesi-depremde-ayakta-kaldi-65353h.htm> Erişim Tarihi 28.02.2024, Erişim saati: 00:18.
- https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/depremde-tarihi-kahramanmaras-kalesi-de-hasar-gordu,3v2UPhHu8U6tlwazMiy_6Q/X8SiDkVriUaVDwrVSJlc6A Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati : 00:23.
- <https://www.ethaber.com/haber/14272807/buyuksehir-kahramanmarastaki-tarihi-camiyi-restore-edecek> Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati: 16:49.

https://www.kaysrihaber.com.tr/haber/_kahramanmarastaki_tarihi_cami_restore_edilecek-65759.html Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:49.

<https://www.marasgundem.com.tr/gundem/kahramanmarasta-agir-hasar-alan-tarihi-ulu-cami-ayaga-kaldiriliyor-1530909h> Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:55.

<https://www.iha.com.tr/kahramanmaras-haberleri/-4206324> Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:57.

<https://www.marasaktif.com/kahramanmaras-gundem/kahramanmaras-sarachane-camii-yikildi-h34928.html> Erişim Tarihi 28.02.2024 Erişim Saati: 16:59.

<https://www.kahramantv.com/kahramanmaras/319-yillik-caminin-vefali-kuslari-camiyi-terk-etmiyor-h56026.html> Erişim Tarihi: 28.02.2024, Erişim Saati: 17:03.

MARAŞ KURTULUŞ MÜCADELESİNE YABANCI TANIKLIĞININ SINIRLARI: STANLEY E. KERR'İN MEKTUPLARINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Mustafa Edip ÇELİK*

Giriş

Millî Mücadele yıllarında Anadolu'nun pek çok şehri gibi Maraş da hem askeri bir cephe hem de yerel halkın işgale karşı gösterdiği sivil direnişin önemli bir sahnesi olmuştur. Bu şehirde yaşanan mücadele, Türk tarihçiliğinde sıklıkla ele alınmış; arşiv belgeleri, tanıklıklar ve akademik çalışmalarla geniş bir literatür oluşmuştur. Ancak Maraş'ta 1919–1922 yılları arasında görev yapmış Amerikalı yardım görevlisi Stanley E. Kerr'in gözlemleri, Batı merkezli bakış açısının tarihsel olayları nasıl temsil ettiğine dair özel bir ilgiyle incelenmeyi hak etmektedir.

Söz konusu gözlemler, Kerr'in ölümünden sonra torunu Susan Kerr van de Ven tarafından derlenmiş ve 1980 yılında Oberlin College tarafından *Letters of Stanley E. Kerr: Volunteer Work With the "Near East Relief" Among Armenians in Marash, 1919–1920* adıyla yayımlanmıştır. Bu eser, kişisel mektupların toplandığı bir arşiv çalışması olmakla birlikte, aynı zamanda tek taraflı bir insani yardım söyleminin temsilini de içerir. Kerr'in kaleme aldığı mektuplarda Maraş'taki yardım faaliyetleri özellikle Ermeni yetimlere odaklanmakta; ancak bu çabalar aktarılırken, aynı şehirde işgalin doğrudan mağduru olan Türk halkına dair herhangi bir insani bakışa, mağduriyet tanımına ya da savunma hakkına yer verilmemektedir.

Bu bağlamda bu çalışma, söz konusu eserin birincil kaynak olarak kabul edilmesini değil, aksine eleştirel biçimde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Zira Kerr'in yazıları, dönemin Amerikan yardım politikalarının ve misyoner ideolojisinin bir uzantısı olarak; yaşanan olayları belirli bir anlatı kurgusu içinde sunmakta, Fransız işgalini meşrulaştırmakta, Ermeni halkını tek taraflı biçimde mağdur olarak temsil etmekte, Türkleri ise ya tehditkâr unsurlar olarak betimlemekte ya da tamamen dışlamaktadır.

Çalışma, Kerr'in mektuplarını hem metinsel hem tarihsel bağlamda değerlendirerek, temsildeki seçicilik, yardım söyleminin ideolojik yapısı ve tarih yazımında tanıklığın etik sınırları üzerinden kapsamlı bir sorgulama sunmaktadır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında çalışmanın temel amacı, *Letters of Stanley E. Kerr* adlı çalışmanın sadece içerdiği bilgilerle değil, hangi bilgileri dışladığı ve nasıl bir bakış açısı sunduğuyla da eleştirel bir çözümlemeye tabi tutulmasıdır. Böylece hem temsil adaleti hem de tarih yazımında sorumluluk ilkesi merkeze alınarak, Maraş Cephesi üzerine kurulu Batılı tanıklığın sınırları ve etkileri tartışmaya açılmaktadır.

Batı'dan Doğu'ya Bir Bakış: Stanley E. Kerr'in Görevlendirilme Süreci

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, medipcelik@hotmail.com

Stanley Elphinstone Kerr (3 Mart 1894 – 14 Aralık 1976), Amerika Birleşik Devletleri’nde biyokimya alanında eğitim almış ve profesyonel kariyerine Washington’daki Walter Reed Askerî Hastanesi’nde biyokimyacı olarak başlamış bir bilim insanıdır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı coğrafyasında Ermenilere yönelik sözde soykırım iddialarının Batı kamuoyunda oluşturduğu etki, Kerr’in yaşamında keskin bir dönüşüme yol açmıştır. 1919 yılında Near East Relief (NER – Yakın Doğu Yardım Heyeti) adlı Amerikan yardım kuruluşu bünyesinde çalışmak üzere gönüllü olmuş ve Yakın Doğu’ya gönderilmiştir. Near East Relief, Osmanlı coğrafyasındaki Ermenilere yönelik yardım faaliyetlerini yürütmek amacıyla ABD Kongresi desteğiyle kurulmuş; insani yardım söylemiyle sahada bulunmasına rağmen, misyonerlik etkisi taşıyan faaliyetleriyle de öne çıkmıştır. Bu kuruluş, yalnızca yardım sunmakla kalmamış, aynı zamanda Batı kamuoyunu yönlendiren bir propaganda aygıtı işlevi de görmüştür (Boghossian, 2016).

Stanley E. Kerr’in Yakın Doğu’daki ilk görev yeri Halep olmuştur. Burada Ermeni çocukların yetimhanelere yerleştirilmesiyle ilgilenmiştir. Aynı yılın sonbaharında, Amerikan yardım misyonu tarafından Maraş’a gönderilmiş ve 1922 yılına dek şehirde görev yapmıştır. Bu dönemde Amerikan Hastanesi ve Ermeni yetimhanesinde görev alan Kerr, özellikle Fransız işgali sırasında şehirde sahipsiz kalan Ermeni çocuklara yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Maraş’taki görevi sırasında Kerr, Near East Relief adına çalışan ve Kız Koleji’nde matematik öğretmenliği yapan Elsa Reckman ile tanışmış, bu tanışıklık ileride evlilikle sonuçlanmıştır. Çift, 1922 yılında Maraş’taki görevlerinden ayrılarak, Ermeni çocuklarla birlikte Lübnan’ın Nahr İbrahim bölgesindeki bir yetimhaneye yerleşmiştir. Yetimhane, bölgede baş gösteren tifo salgını nedeniyle kapanana dek bu kurumun yönetiminden sorumlu olmuşlardır (The Kerrs and the Armenians, 2016).

1925 yılında Amerika’ya dönen Kerr, Pennsylvania Üniversitesi’nden doktora-sını tamamlamış ve aynı yıl Beyrut’taki Amerikan Üniversitesi’nin Biyokimya Bölüm Başkanlığı görevine getirilmiştir. Elsa Kerr de eğitim faaliyetlerini Beyrut’ta sürdürmüştür. Stanley Kerr, bilimsel katkıları ve eğitim alanındaki hizmetleri nedeniyle Lübnan Hükümeti tarafından “Fazilet Nişanı” ile onurlandırılmış, Amerikan Üniversitesi tarafından ise profesörlük unvanına layık görülmüştür (The Kerrs and the Armenians, 2016).

Kerr’in oğlu Malcolm H. Kerr, ilerleyen yıllarda Beyrut’taki Amerikan Üniversitesi’nin rektörlüğünü üstlenmiş, ancak 18 Ocak 1984’te Lübnan iç savaşı sırasında gerçekleşen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir (The New York Times, 1984). Stanley Kerr, *The Lions of Marash* adlı eserini, 1919–1922 yılları arasında Maraş’ta görev yaptığı dönemde edindiği gözlemler ve o yıllarda şehirde bulunan misyoner, doktor ve öğretmenlerin tanıklıklarına dayanarak kaleme almıştır. Kitap, yazarın da önsözünde ifade ettiği üzere, Maraş’tan ayrılmasından yaklaşık elli yıl sonra, 1973 yılında yayımlanmıştır. Günümüzde bazı çevreler, bu eseri Ermenilere yönelik sözde

soykırımı belgeleyen bir anı kitabı olarak değerlendirmektedir.¹ Stanley E. Kerr'in Maraş'ta kaleme aldığı mektuplar ise ölümünden sonra torunu Susan Kerr van de Ven tarafından derlenmiş ve 1980 yılında "Letters of Stanley E. Kerr: Volunteer Work With the Near East Relief Among Armenians in Marash, 1919–1920" başlığıyla yayımlanmıştır. Bu eser, Kerr'in tanıklığını metinleştiren kişisel belgeler olmakla birlikte, aynı zamanda Batılı yardım anlatısının ideolojik çerçevesini yansıtan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

2. Kerr'in Mektuplarında Misyoner Faaliyetler ve Temsil Dengesi

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Maraş, Anadolu'daki en yoğun misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerden biri hâline gelmiştir. Amerikan Board misyonu tarafından desteklenen eğitim kurumları, hastaneler ve yetimhaneler — özellikle Ermeni Protestan nüfus ile yakın ilişkiydi. Central Turkey College, Amerikan Hastanesi ve yetimhaneler, misyonerlerin temel kurumlarıydı. Ancak bu yapıların faaliyetleri yalnızca eğitim ve sağlıkla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kültürel, hatta siyasal etkiler doğurmuştur (Doğan, 2004: 274-282, Çabuk, 2018 (a): 48-54). Yerel Müslüman halk arasında, bu kurumların Fransız işgali ile örtüşen biçimde taraflı davrandıkları yönünde güçlü bir kanaat oluşmuştur.

Maraş'ta misyonerler ve misyoner kurumlar tarafsız bir politika izlememiş, Ermenilere yönelik bir destek ağı olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu algının oluşmasında misyoner kurumların, çatışma döneminde adeta Ermeniler ve Fransızlar için birer karargâh haline dönmüş olmasının etkisi büyük olmuştur (Çabuk, 2018 (b): 363-364).

Stanley E. Kerr, Near East Relief kuruluşu adına 1919 sonunda Maraş'a gelmiş ve Amerikan Hastanesi ile Ermeni yetimhanesinde görev almıştır (Çelik, 2017: 431-432). Onun mektupları, yardım faaliyetlerini ve şehirdeki kaosu belgelese de bu belgeler tek yönlü bir temsil içerir.

Kerr, 21 Ocak 1920 tarihli mektubunda şehirdeki çatışmalar sırasında Ermeni yetimlere gösterilen yardımı şöyle aktarır: "350 Ermeni'yi zar zor giydirdik. Üzerlerinde neredeyse hiçbir şey yoktu. Onlara ekmek aldık. Bodrumda yatacak yer hazırladık. Zavallılar bu gece rahat edecekler." (Kerr Van de Ven, 1980: 263–265).

Bu tür ifadeler, Kerr'in anlatısında yardıma muhtaç olanların yalnızca Ermeniler olarak temsil edildiğini gösterir. Oysa aynı dönemde Maraş halkı — özellikle Müslüman Türkler — Fransız işgaline ve silahlı çatışmalara karşı şehirlerini savunmakta, aynı zamanda göç, açlık ve bombardımanla baş etmeye çalışmaktadır. Ancak Kerr'in mektuplarında bu halkın yaşadığı zorluklara dair tek bir satır yer almaz. Türkler yalnızca Ermenilere saldıran güç olarak görünür.

Kerr'in mektuplarındaki anlatı, Ermenilerin pasif mağdurlar olarak idealize edilmesi, Türklerin ise tehdit unsuru olarak konumlandırılması üzerine kuruludur. Bu temsilde Fransız askeri varlığının işgal ve ötesi planlarına yer verilmez— oysa şehri

¹ Bkz. Kerr, S. E. (1973). *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*. SUNY Press.

işgal eden ve bombalayan asıl güç Fransızlardır. Tabii Fransız ordusu ile birlik olan Ermeniler.

Burada Edward Said'in Oryantalizm kuramı doğrudan uygulanmasa da Batılı gözlemcilerin doğudaki çatışmaları ve halkları nasıl temsil ettiklerine dair genel bir çerçeve sunar: Doğulu'nun kendisini anlatmasına imkân verilmez; onun yerine Batılı yazar konuşur (Said, 2013: 18-21). Kerr'in yazılarında da Maraş halkı adına konuşan ya da halkın deneyimini yansıtan herhangi bir ses yer almaz. Halk sessizleştirilmiş, yalnızca yardım eden Batılı ve yardım edilen Ermeni çerçevesi oluşturulmuştur.

Misyonerlerin Maraş'ta yapmış oldukları çalışmaların ve günlüklerinde meydana gelen olayları aktarma şekilleri daha önce de karşılaştırmalı bir biçimde Türk tarihçiler tarafından kaleme alınan bilimsel çalışmalarda incelenmiştir (Çabuk (a),2018, Çelik, 2021). Bu çalışmalar misyonerlerin Anadolu'ya güdümlü geldiklerini açıkça göstermektedir. Çünkü misyonerlerin amacı dünya kamuoyuna Ermenilerin ezilen bir halk olduğunun propagandasını yapmaktır. Misyonerlerin ortaya koydukları bu tutum onlara karşı da bir tepkinin oluşması ile sonuçlanmıştır. Doğrudan silahlı bir çatışmaya karışmış olmasalar da Ermeniler lehine tek taraflı tutumları tepkinin nedenleri arasında yer almıştır.

3. Kerr'in Mektuplarında Türk, Ermeni ve Fransız Aktörlerin Temsili: Meşrulaştırılanlar ve Silinenler

Stanley E. Kerr'in 1920 tarihli mektuplarında Ermeniler, savaşın ortasında kalmış, korunmasız ve pasif bir halk olarak sunulur. Kerr'in anlatılarında en çok yer bulan sahneler, yetim çocuklara yardım edilen, giysi ve ekmek verilen anlardır: "350 Ermeni'yi zar zor giydirdik. Üzerlerinde neredeyse hiçbir şey yoktu. Onlara ekmek aldık. Bodrumda yatacak yer hazırladık." (Kerr Van de ven, 1980: 263–265).

Bu anlatı yapısında, Ermeniler tek mağdur figürdür. Türkler ise ya anlatının dışında bırakılır ya da saldırgan olarak tanımlanır. Ermeni milislerin Fransız güçleriyle birlikte hareket ettiği, bazı mahallelere baskınlar düzenlediği ya da silahlı çatışmalara aktif olarak katıldığı (Eyicil, 2005: 56) gibi tarihî gerçekler Kerr'in anlatısında yer almaz.

Kerr'in anlatısında Fransız askerî varlığı oldukça dikkat çekici biçimde temsil edilir: Fransızlar ne "işgalci" olarak tanımlanır ne de Maraş halkı üzerindeki baskıları anlatılır. Tam tersine, Fransızlar şehirdeki düzeni sağlamaya çalışan yegâne otorite olarak sunulur. Bu da işgali örtük biçimde meşrulaştıran bir anlatı kurgusu oluşturur.

Mektuplarda sıkça geçen bazı sahnelerde, Ermeniler Fransızlara sığınırken; Türklerin Fransızların otoritesine başkaldıran güçler gibi gösterildiği ima edilir. Ancak bu başkaldırının bir işgal karşıtı halk direnişi olduğu, Türklerin şehirdeki meşru toplumsal ve siyasi varlığı Kerr'in mektuplarında yok hükmündedir. Oysa şehir Türklerin idaresindeyken Mondros mütarekesi sonrasında, önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Kerr ve misyonerler bu işgali otorite olarak tanımlamaktadır (Erhan, 2020: 13-29). Bu gerçekliğin Kerr tarafından olması gerektiği gibi ifade edilmemesi, temsil sorununu daha da derinleştirir.

Kerr'in mektuplarında Türkler çoğunlukla ateş açan, Ermenileri kadın, çocuk ve yaşlı demeden vahşice öldüren taraflı ve gerçek dışı tanımlamalarla anlatılmaktadır (Kerr Van de ven, 1980: 283-286). Kerr'in notlarında daha pek çok yerde bu tanımlamalar yer almaktadır. Burada yalnızca silahlı saldırı bağlamında anlatılan Türkler, şehirdeki meşru varlıklarıyla değil, yalnızca "tehlike" kimliğiyle görünürler. Bununla birlikte Türklerin neden savaştığı, neyi savunduğu ya da ne uğruna mücadele ettiği Kerr'in anlatısında asla yer almaz.

Türk tarihçilerin arşiv temelli çalışmalarına göre, Fransız işgali doğrudan etnik mühendislik ve bir Ermeni devleti kurma girişimi ile ilişkilendirilmiştir. Fransızlar Ermenileri silahlandırarak şehirde bir Ermeni nüfus üstünlüğü hatta devleti kurmak istemişlerdir (Eyicil, 2005: 49). Bu bilgi, Kerr'in metinlerinde tamamen sessizliğe gömülür. Maraş halkının kendi yurdunu savunma hakkı anlatıya dahil edilmez.

Kerr'in mektuplarındaki üçlü temsile bakıldığında şu şekilde bir çıkarım yapılabilir: Ermeniler temsili pozisyon olarak mağdur, yardıma muhtaç ve korunması gereken kesim olarak gösterilirken, silahlı çatışmadaki rolleri, Fransızlarla işgali kolaylaştırma yolundaki iş birlikleri ve etnik yaklaşımları eksik ve sessiz alanlar olarak görülebilir. Türkler saldırgan, kaotik ve tehlikeli temsili pozisyonda yer alırken, direnişin gerekçeleri, halk mağduriyeti, meşru yönetim ve halk desteği açısından sessiz ve eksik bırakılmıştır. Fransızlar ise otorite, düzen sağlayıcılar olarak sunulmuş ancak işgalin doğası ve çıkar hesapları açısından eksik anlatılmıştır.

Bu temsil, yalnızca bir yardım görevlisinin olaylara kısıtlı bakışı olarak değil, aynı zamanda Batılı bakışın yerel toplumu nasıl "yok" saydığını gösteren bir örnektir. Edward Said'in Oryantalizm kuramı, temsili yalnızca görüneni değil, aynı zamanda görünmeyen de inşa etme biçimi olarak tanımlar; sessizliği ise bir tercih olarak görür (Said, 2013: 30-80).

4. Yardım Anlatısında Etnik Seçicilik ve Temsilde Sapma: Mağdurun Gölgesinde Görülme-yen Mağdurlar

Stanley E. Kerr, Maraş'ta görev yaptığı süre boyunca yalnızca tıbbi yardım sunmamış, aynı zamanda Amerika'daki yardım kampanyaları için materyal üretmiştir. Ocak 1920 tarihli bir mektubunda şöyle yazar: "Bu hafta Maraş'taki tüm yetimlerin fotoğraflarını çektim... Antep'tekilerle birlikte 2000'e ulaştı. Bu fotoğraflar Amerika'daki kampanyalarda kullanılacak." (Kerr Van de ven, 1980: 234). Bu cümle, yardım faaliyetinin insani bir çabanın ötesine geçerek, Batı kamuoyuna sunulacak dramatik bir görsel anlatıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu anlatı, yalnızca Ermeni çocuklarını merkeze alır; diğer tüm mağduriyet biçimlerini sessizliğe gömer.

Kerr'in mektuplarındaki belki de en çarpıcı anlatı, bir Ermeni yetim olan Varteenough Seferian'ın hikâyesinde ortaya çıkar: "Savaş sırasında Türk kadınlar annemi, babamı ve amcalarımı baltalarla öldürdü." (Kerr Van de ven, 1980: 235). Bu anlatım, yalnızca tek taraflı bir mağduriyet çerçevesi çizmekle kalmaz; aynı zamanda bir halkın kadınlarını dahi fail, zalim ve katil olarak betimler. Oysa savaşın tarafsız tarihçi-

liğinde kadınlar çoğunlukla çatışmaların en büyük mağdurlarıdır: evleri yakılmış, çocukları öldürülmüş ve saldırılara maruz kalmışlardır. Sütçü İmam olayında bu durum açıkça görülür. Fransız askerleri ve Ermeni lejyonlarının hamamdan çıkan Müslüman Türk kadınlarına saldırımları ve namuslarına el uzatmaları veya farklı mağduriyetler (Günay, 2019: 55-56) Kerr'in anlatımlarında yer almaz. Kerr tek mağdur olarak Ermenileri göstermiştir.

Kerr'in anlatısı bu gerçeklikten bütünüyle uzaktır. Savaş sürecinde vatan bildikleri toprakları savunma adına büyük kahramanlıklara imza atmış olan Türk kadın ve çocukları (Şavklı, 2023: 157-175) burada yalnızca görünmez değil, bilinçli olarak suçlu kılınmış figürlerdir. Bu durum, temsildeki adaletsizliğin boyutunu daha da çarpıcı kılar.

Kerr, çocukların anlattığı bu hikâyelerle ilgili olarak şunları yazar: “Bu küçük çocukların anlattıkları hem çok ilginç hem de oldukça komik. Bazılarını seçip aileme göndereceğim.” (Kerr Van de ven, 1980: 234). Buradaki “komik” nitelemesi, travmanın nasıl estetize edildiğini ve duygusal bağış kampanyalarına nasıl malzeme hâline getirildiğini gözler önüne serer. Acılar, anlatının içeriği değil, duygusal yatırım nesnesidir. Bu durum, etik sınırları aşan bir anlatım stratejisidir.

Kerr'in mektuplarında Türk halkına dair herhangi bir yardım anlatısı yer almaz. Aç kalan Türk çocukları, Fransızların top atışlarıyla yıkılan mahallelerde ölen sivililer, yetim kalan Müslüman çocuklar... Hepsi yoktur. Oysa Ermeniler Birinci Dünya Savaşı ve Maraş Kurtuluş mücadelesi sırasında Müslüman Türk halkına çokça zulüm yapmıştır. Maraş'ta Müslüman çocuklar da savaşın ortasında yetim kalmıştır; fakat ne Near East Relief'in kayıtlarında ne de Kerr'in mektuplarında bu çocuklara dair bir iz vardır (Eyicil, 2003: 919, 929-940). Sadece görmezden gelinmemişlerdir; temsil alanından bilinçli olarak çıkarılmışlardır. Bu, yardım söyleminin nötrlüğünü sarsar ve onu ideolojik bir seçiciliğe dönüştürür.

5. Stanley Kerr'in Tanıklığında Nesnellik Sorunu ve Tarih Yazımına Etkileri

Stanley E. Kerr'in mektupları, yüzeyde bir yardım görevlisinin sahadaki gözlemlerini içeriyor gibi görünse de bu mektuplar aynı zamanda dönemin Batılı kamuoyunu bilgilendiren ve şekillendiren anlatılar hâline gelmiştir. Bir Amerikan yardım görevlisinin tanıklığı, bugün birçok batılı araştırmacı tarafından “birincil kaynak” olarak görülmekte ve hakikatin temsilcisi gibi kullanılmaktadır.

Ancak bu belgeler, içerdiği sessizliklerle ve yönelimleriyle, nesnel tarihî kayıt değil, ideolojik filtrelerden geçmiş tanıklıklardır. Said'in belirttiği gibi, tanıklık her zaman tarafsız değildir. ‘temsil... tiyatrodakini çağırıştırır: Oryent, bütün Doğulu'nun sıkıştırıldığı bir sahnedir.’ (Said, 2013: 72). Bu vurgunun ışığında, Stanley E. Kerr'in Maraş mektupları da bir ‘eser sahnesi’ gibi düzenlenmiş, yalnızca belirli bir etnik topluluk görünür kılınmış, Türk halkı ise bu sahneden dışlanmıştır.”

Kerr'in mektuplarında Türk halkına dair yardım, mağduriyet ya da direniş dair neredeyse hiçbir bilgi yer almazken; Ermeniler sürekli olarak yardım edilen, korunması gereken ve acıları belgelenen bir topluluk olarak sunulmuştur. Fransız işgalinin doğrudan sebep olduğu açlık, baskı ve ölümler ise hiç yokmuş gibi temsil edilmiştir.

Kerr'in bağlı olduğu Near East Relief, Amerikan misyoner ve yardım kurumlarının bir devamıdır. Bu kurumlar yalnızca yardım sağlamamış, aynı zamanda kamuoyu oluşturmuş, veri üretmiş ve Batı'daki politik baskı mekanizmalarının bir parçası olarak işlev görmüştür. Batıya ait gazete haberlerinde bu durum açıkça görülmektedir (Çelik, 2020). Yine aynı şekilde Amerikan gazetelerinde de NER raporları ve bölgeden haberler taraflı olarak manşetten verilmiş, Ermeniler lehine kamuoyu oluşturulmuş ve Türklere yönelik şiddet görünmez kılınmıştır (Çabuk, 2018 (b): 370). Bu bağlamda Kerr'in mektupları yalnızca bireysel bir tanığın kaleminden çıkan yazılar değil, kurumsal ideolojinin süzgecinden geçmiş metinlerdir. Bu, onları tarih yazımı için kaynak olarak kullanırken eleştirel yaklaşımın zorunluluğunu ortaya koyar.

Kerr'in mektuplarındaki anlatı yapısı, seçilmiş hikâyelerle örülüdür. Ermeni yetimlerin hikâyeleri duygusal ayrıntılarla, görselleştirilerek sunulur. Türk halkının yaşadığı şiddet yalnızca silahlı çatışma veya düzensizlik olarak kodlanır. Fransız askerlerinin rolü, Maraş'ta bir işgal gücü olarak değil, "düzen kurucu" gibi temsille öne çıkar. Bu temsil biçimi, Kerr'in yaşadığı olayların tüm boyutlarını değil, kamuoyuna sunulmak üzere seçilen bir anlatıyı içerdiğini gösterir. Olayların "ne" olduğu değil, "nasıl anlatıldığı" belirleyicidir.

Maraş'ta Fransız işgaline karşı gelişen halk direnişi, yerli kaynaklarda örgütlü, kararlı ve halk destekli bir milli mücadele olarak tanımlanır (Eyicil,2020: 61-85, Kılınç, 2018: 176-182). Ancak Kerr'in anlatısında bu direniş ya "kaotik ayaklanma" ya da "tehdişkâr Türk silahlı grupları" olarak görünür. Hiçbir zaman siyasi bir bilinç, meşru savunma veya bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmez. Bu temsil, Türklerin kendi topraklarını savunma hakkını bile anlatı dışında bırakır.

Sonuç

Stanley E. Kerr'in 1919–1920 yıllarında Maraş'ta kaleme aldığı mektuplar, yüzye bir yardım görevlisinin insani çabasını belgeleyen kişisel tanıklıklar gibi görünse de derinlemesine incelendiğinde dönemin Batılı yardım söylemini, misyoner ideolojisini ve temsildeki belirgin adaletsizlikleri yansıtan ideolojik bir anlatı örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Kerr'in mektuplarını yalnızca içerdiği bilgiler açısından değil, aynı zamanda hangi bilgileri dışladığı ve hangi bakış açısını yansıttığı yönünden eleştirel bir okumaya tabi tutmuştur. Elde edilen bulgular, Kerr'in anlatısının, dönemin Batı merkezli yardım ve temsil anlayışının bir uzantısı olarak; Ermenileri sürekli ve tek yanlı bir biçimde mağdur, Türkleri ise tehdit unsuru olarak konumlandığını ortaya koymuştur. Oysa tarihî belgeler ve yerli arşiv kaynakları, Maraş'taki çatışmaların bir halkın işgal karşısında gösterdiği direnişi ve meşru savunma mücadelesini yansıttığını göstermektedir.

Kerr'in mektuplarında, Fransız işgalinin doğrudan yol açtığı baskılar, yıkımlar ve sivillere yönelik şiddet ya tümüyle göz ardı edilmiş ya da Fransız varlığı bir düzen sağlayıcı güç olarak idealize edilmiştir. Ermeni milislerin Fransızlarla birlikte hareket ettiği ve bazı mahallelerde silahlı baskınlar düzenlediği gibi tarihî gerçeklikler anlatının dışında bırakılmış; Türk halkının direnişi ise kaotik ve tehlikeli bir hareket olarak kodlanmıştır. Böylece anlatı, bir halkın kendi yurdundaki varlık mücadelesini görünmez kılmış, buna karşılık Batılı yardım görevlisi figürünü ve yardım edilen Ermeni yetimleri anlatının merkezine yerleştirmiştir. Bu yaklaşım, Edward Said'in tanımladığı biçimiyle, temsilin yalnızca görüneni değil, görünmeyeni de inşa etme biçimi olduğunu ve sessizliğin de ideolojik bir tercih olduğunu açıkça göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, Kerr'in mektuplarının tarih yazımında birincil kaynak olarak kullanılırken eleştirel süzgeçten geçirilmeden referans gösterilmesinin, tarihin ideolojik bir temsil biçimine dönüşmesine zemin hazırladığıdır. Tanıklık belgeleri, içerdiği seçici anlatılar nedeniyle nesnel tarihî kayıtlar olarak kabul edilmemeli; bu belgeler analiz edilirken hem metin içi hem de tarihî bağlam dikkate alınmalıdır. Bu durum, özellikle Batılı yardım kuruluşlarının ve misyoner ağlarının ürettiği belgeler için daha büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu belgeler yalnızca dönemin olaylarını betimlemekle kalmamış, Batı kamuoyunda belli bir algının oluşmasına ve siyasi baskı mekanizmalarının şekillenmesine de katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Stanley E. Kerr'in Maraş'a dair yazdıklarının yalnızca bir yardım görevlisinin iyi niyetli ama eksik tanıklığı olarak değil, Batılı bir temsil geleneğinin parçası olarak okunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kısa vadede Batı kamuoyunu etkilemeyi ve yardım kampanyalarına katkı sunmayı hedefleyen bu anlatılar, uzun vadede tarih bilincini ve kolektif hafızayı şekillendirmiş; temsil edilen ve edilmeyen topluluklar üzerinden kalıcı bir algı inşasına hizmet etmiştir. Bu nedenle tarih yazımında bu tür belgelerin eleştirel bir gözle değerlendirilmesi ve yalnızca aktardıkları bilgiler değil, aktarmadıkları gerçeklikler üzerinden de sorgulanması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece hem temsil adaletine hem de tarih yazımında etik sorumluluğa daha yakın bir anlayış geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Alpaslan E. (2020). Arşiv Belgelerine Göre Maraş Milli Mücadelesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kahramanmaraş.
- Çabuk, M. (2018 (a)). Amerikan Board Arşivi'ne göre misyonerlerin Adana, Antep ve Maraş'ta Müslüman halka yönelik faaliyetleri. *Journal of History Studies*, 10(10), 47-56.
- Çabuk, M. (2018(b)). Amerika Birleşik Devletleri Gazetelerinde Maraş Savunması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1).
- Çelik M. E., (2021)., Amerikalı misyonerlerin günlüklerinde Maraş savunması, Milli Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşununun 100. Yılı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 395-419.
- Çelik, M. E. (2017). Stanley E. Kerr'in 'The Lions of Marash' Kitabına Göre Maraş Milli Mücadelesi ve Kitaba Yönelik Eleştiriler, *Uluslararası Milli Mücadele Döneminde Maraş Sempozyumu*, 430-439.
- Çelik, M. E. (2020). The Times Gazetesine Göre Maraş Savunması, *Maraş Araştırmaları 1*, Ed. İbrahim Solak, Palet Yayınları, Konya, 245-258.
- Doğan, A. (2004). Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri xıx. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 271-285.
- Eyicil, A. (2003). I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi. *Belleken*, 67(250), 911-948.
- Eyicil, A. (2005). Maraş Savunması. *Atatürk araştırma merkezi dergisi*, 21(61), 47-76.
- Eyicil, A. (2020). Maraş'ın Örgütlü Bir Şekilde Savunulması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(Özel Sayı), 59-88.
- Günay N. (2019). Milli Mücadelenin İlk Zaferi: Maraş Millî Mücadelesi ve Maraş'ın Kahramanlığı, *Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology*, 29, 'Milli Mücadele' Özel Sayısı, 47-74.
- Kerr, S. E. (1973). *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*. SUNY Press.
- Kerr Van de ven, S. (1980). *Letters Of Stanley E. Kerr: Volunteer Work With The "Near East Relief" Among Armenians in Marash, 1919-1920*.
- Kılınç, M. (2018). Millî Mücadelede Maraş'ta siyasi ve sosyal gelişmeler ve Millî Mücadelede Maraş şehitleri. *Asia minor studies*, (12), 171-189.
- Said, E. (2013). *Oryantalizm, Batı'nın Şark Anlayışları*, Yedinci Baskı, (Çev. Berna Ünler), Metis Yayınları, İstanbul.
- Şavklı, C. (2023). Milli Mücadele Döneminde Güney Cephesi Kahraman Kadın ve Çocuklar, Palet Yayınları, Konya.

İnternet Kaynakları

- Boghossian, J. (2016, May 25). The inside story of Steve Kerr and his family's little-known history of altruism in the Middle East. Uproxx. <http://uproxx.com/dimemag/steve-kerr-middle-east-armenia-warriors/2/>, E.T. 07.07.2025.
- The Kerrs and the Armenians. (2016, April 27). Abaka News. <https://abakanews.org/featured/the-kerrs-and-the-armenians/>, E.T. 07.07.2025.

University Head Killed In Beirut; Gunmen
Escape”<http://www.nytimes.com/1984/01/19/world/university-head-killed-in-beirut-gunmen-escape.html?pagewanted=all>, E.T. 07.07.2025.

TEK PARTİLİ DÖNEMDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME MARAŞ'TA SİYASAL İKTİDAR VE TOPLUM ÖRGÜTLENMESİ BAĞLAMINDA DERNEKLER (CEMİYETLER)

Tülay AYDIN*

Giriş

Devletin baskın gücü karşısında ortaya çıkan sivil toplum, alternatif bir örgütlü olma durumunu ifade ederken bireyin ailede başlayan güvenli konumlanma alanının aile dışında da çizilmesine olanak sağlayan emniyet anlamını da oluşturmaktadır. Bu yönüyle sivil toplum çatısı altında ortaya çıkan çıkar grupları, kamuoyunu etkilemeye yönelik baskı grupları, çeşitli idelerle birleşen örgütler, dernekler, birlikler hem siyasal alanın toplum lehine düzenlenmesi adına hem de tek yönlü erk kullanımını engellemek gibi pek çok değer ve anlam taşımaktadır. Bu tarz örgütlenmelerin oluşabilmesi yani sivil toplumun varlık alanı devlet baskısının olmadığı, bireysel örgütlenmenin devletten bağımsız ve devlet baskısına uğramadan gönüllü ve rıza çerçevesinde kurulabileceği bir ortam gerektirmektedir.¹ Bu nedenle çoğulcu toplum yapısında ortaya çıkan dernekler, üst çatı kavramı olarak pek çok örgüt birimini içine alan geniş çerçeveli bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Eğlence, spor amaçlı kulüpler, mesleki örgütler, sendikalar, dayanışma örgütleri gibi çeşitli içerikli bütün yapılar dernek statüsünde sayılmaktadır. Bu kapsamda dernekler bir amaç veya yararlık için konumlanma, sosyal siyasal konularda etkili bir aygıt olmak gibi hedefler doğrultusunda kişilerin bir araya gelmesiyle herhangi kâr amacı gütmeyen ve temelinde gönüllülük olan bir topluluk olarak değerlendirilmektedir.² Başka bir tanıma göre ise dernek; ortak bir menfaati sağlamak için oluşturulan tüzel kişi olarak tanımlanmaktadır.³ Öte yandan birey sosyal, kültürel, sportif içerikli bu dernekler sayesinde sosyalleşme ihtiyacını gidermektedir.⁴ Devlettten bağımsız, gönüllü ve herhangi bir kâr amacı gütmeyen kurulan bu derneklerin toplum lehine ortaya koydukları fayda öncelikle kişisel bazda sosyal-siyasal alanda kendi gücüyle çözemeyeceği sorunlarla baş etmek üzere eş görüşlere sahip insanlarla bir araya gelmeye olanak sağlamaktadır. Ortak çıkarlar, ortak görüşler birlikte olma gerekçesini ortaya koymaktadır. Böylece sivil toplumda ortaya çıkan bu birleşmelerin doğurduğu dernekler, örgütler bireyin

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, tlayaydn05@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-0308-1240

¹ Şakir Berber, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türk Eğitim Sistemi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Sayı:4, 2000, s. 120-121.

² Akt. Tijen Dünder Sezer, "Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 2008, s. 4-5.

³ Jale Akipek-Turgut Akıntürk, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt 1, Beta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 581.

⁴ Sezer, a.g.m., s. 7.

yalnızlığını ve dev sorunlar karşısındaki karmaşasını aşması için bir alan yaratmaktadır. Bu durum ise demokratik, liberal toplum düzeyini ortaya çıkaran çoğulcu toplum yapısına atıf yapmaktadır.⁵

Sivil toplumun oluşumunda devlet etkisi yadsınamaz bir gerek ve gerçek olarak görünmektedir. Çoğulcu toplum yapısında demokratik toplum gereğine uygun olarak çoğunlukla halk isteğiyle ortaya çıkan dernek gelişimine Osmanlı tarihinde oldukça geç bir evrede şahit olduğu söylenebilir. Demokratik siyasal uygulamalara paralel olarak toplumun tebaadan söz alan bir kimlik yapısına doğru geçişiyle birlikte sivil toplumdaki söz edilmeye başlanmıştır. Devletten bağımsız otonom bir anlayış ile var olduğu bilinen sivil toplum örgütleri, Osmanlı İmparatorluğunda Batıdaki gibi sosyo-ekonomik gelişmeler, kentleşme gibi reel ölçütler dahilinde değil anayasal hakların ortaya çıkmasına paralel olarak yani devletin isteğiyle ortaya çıkmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ve nihayet Meşrutiyetin ilanı ile siyasal iktidarın alanında ortaya çıkan daralmaya paralel olarak bu anayasal haklardan faydalanma süreci de hız kazanmıştır. Bilhassa II. Meşrutiyetin ilanı ile beraber kabul edilen Kanun-i Esasi 120. maddesinde yer alan açık ifadeyle Osmanlı vatandaşlarına toplantı yapma ve örgütlenme hakkı sunmuştur.⁶ Fakat 1909 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu bu kısa maddeyi detaylandırarak dernek ve cemiyet kurma sürecini daha da önemli hale getirmiştir. Meşrutiyet dönemini bir cemiyet ve fırkalar cennetine çeviren bu kanun ile gerçek anlamıyla ilk ve sayısız sivil toplum örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. 19 maddeden oluşan bu kanun dernekleşmeye izin vermekle beraber cemiyetlerin kurulduğu bölgenin en yüksek mülki amiri tarafından denetlenmesi ve gerekli görülürse iktidar tarafından kapatılması gibi temel kısıtlamaları da içermektedir.⁷

1909 Cemiyetler Kanununda 15 Ekim 1923 tarihinde yapılan 325 sayılı kanun değişikliği ile derneğe üye olma şartları yeniden düzenlenmiş ve 18 yaşını bitiren, öldürme suçundan hükümlü olmayan, medeni haklarını kullanma hakkından yoksun olmayan herkesin cemiyetlere üye olabileceği belirtilmiştir. Aynı kanunda 20 Aralık 1923 tarih ve 387 sayılı kanun ile de cemiyetlerin her türlü işlemlerinin hükümet tarafından denetlenebilmesine olanak sağlanmıştır.⁸ Böylece cumhuriyetin ilk yıllarında devletin ve siyasal iktidarın sivil alanı kontrol altında tutma eğilimi yoğunlaşmış bilhassa Takrir-i Sükûn Kanunundan sonra ise dernek faaliyetleri adeta bir baskı ile karşılaşmıştır. Tek parti döneminin tekil idaresinin çizdiği çerçeve dışında bir örgütlenmenin görülmediği bu evrede CHF, kendi parti tüzüğünde yaptığı değişimle

⁵ Musa Hikmet Yavuziğit, "Dernekler ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1995, 50 (01), s. 416.

⁶ 1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, (Er. Tar. 01.07.2025, 16:10).

⁷ 1909 Cemiyetler Kanunu, <https://hukukbook.com/cemiyetler-kanunu/>, (Er. Tar. 01.07.2025, 16:06).

⁸ İlhan F. Akın, *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s.170.

dernek yönetimlerine doğrudan müdahale edebilme şansını bulmuş böylece dernekler bir nevi partinin yardımcı ideolojik birimleri haline getirilmiştir. Nihayet 1938 yılında kabul edilen 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ise dernek kurma işindeki serbestliği tamamen kaldırarak izne bağlamıştır.⁹ Bir kırılma dönemini oluşturan çok partili hayata geçiş sürecinde ortaya çıkan demokratik hava ise 5 Haziran 1946 tarihli 4919 sayılı kanunu gündeme getirmiştir. Bu kanun ile dernek kurma özgürlüğü yeniden getirilmiştir.¹⁰ Ancak bu kanunda da bir öncekinde olduğu gibi derneklerin bölgecilik ve ırkçılık yapamayacağı, devletin siyasi ve mülki birliğini bozma amacı güdemeyeceği, dini içerik taşımayacağı gibi şartlara yer verilmiştir.¹¹ Fakat bu yasa da sadece on yıl sonra yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve dernek kurma hürriyeti 1956 yılında kabul edilen 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun ile derneklerin kuruluşu Danıştay onayına bırakılmıştır.¹² Ancak 1960 darbesi sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası sendikal bazdaki hakları geri getirmiş, dernek kurma özgürlüğü bu anayasa ile daha da genişletilmiştir.¹³ 1961 Anayasası ile işçilerin sendikal hakları genişlemiş, 1965 yılında kamu görevlilerine grevsiz ve toplu sözleşmesiz sendika hakkı verilmiştir.¹⁴

Tek parti döneminin tekil ve baskıcı sivil toplum anlayışı ile çok partili hayata geçiş sürecinin iki temel dernek yasası 1946 ve 1956 kanunları esasında Maraş yerindeki cemiyet ve dernekleşme sürecini ele alan bu çalışmada her iki dönemde bir taşra kentinin siyasi ambiyansa uygun olarak yaşadığı örgütlenme çerçevesi ortaya koyulmaktadır. Tek parti evresinde CHP nezaretinde ortaya çıkan cemiyetler ile çok partili devrede sayısız derneğin ortaya çıktığı Maraş'ın sivil toplum örgütlenmesi mevcut basın, arşiv ve literatür kaynakları ile önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bu noktada çalışma boyunca eş anlam kazanmış olan cemiyet-dernek ifadeleri dönemin isimlendirmelerine paralel olarak kullanılırken, dernek statüsü altında faaliyet gösteren kulüpler ve birliklerde araştırmaya dahil edilmiş olup ticari bir amaç ile hükümet tarafından kurulan kooperatifler dernek statüsünde olmadığından araştırma dışında bırakılmıştır. Çalışmanın temel sorusu siyasi erkin ve devletin gelişen tarihi şartlar içinde Maraş'ta örgütlenme ve sivil toplum üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu.

1. Tek Parti Döneminde Maraş'ta Dernek ve Cemiyetler

Fikret Toksöz'ün ifade ettiği gibi Türk siyasi hayatında derneklere veya toplumsal örgütlenme mecrasına çoğunlukla olumlu ve özgürlükçü bakılmamıştır. Bununla

⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yayınları, İstanbul 1995, s. 265; İlhan F. Akın, "Dernek Kurma Özgürlüğü", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 32 (2-4), 1966, s. 478.

¹⁰ Suat Ballar, *Türk Dernekler Hukuku*, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2019, s. 67.

¹¹ Fikret Toksöz, "Dernekler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. II., İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 374.

¹² Akın, *a.g.k.*, s.179; Akın, *a.g.m.*, s. 479.

¹³ Toksöz, *a.g.m.*, s. 372.

¹⁴ Yavuziğit, *a.g.m.*, s. 423.

birlikte tarihsel süreç ortaya koymaktadır ki baskın devlet ve iktidar yetkisi bu derneklerin toplumsal işlevlerinden faydalanmayı bilmiştir.¹⁵ Bilhassa tek parti döneminde toplumsal değişimin başlatılması ve esaslı bir değişiminin oluşturulabilmesi için bazı kurumlar siyasal iktidarlar tarafından kullanılmıştır. Cumhuriyetin kültür kurumları olan halkevleri başta olmak üzere sivil toplumun can bulduğu tüm alanlardaki aktif yapılar ya devlet eliyle kurulmuş ya da bu yapıların kontrolü ile toplumda istenen düzenin sağlanması yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla dernekler o zaman ki ismiyle cemiyetler siyasal iktidara bağlı olarak işlev görmüştür. Tek parti döneminin otoriter karakteri özellikle kanunlarla çizilen baskıcı ve kısıtlayıcı uygulamaları doğal olarak bu dönemde sivil toplum kuruluşları gibi pek çok yapının etkisini hatta ortaya çıkışını engellemiştir.. CHP yönetimi de kendisine karşı olan ya da iktidara bir alternatif olabilecek güçleri denetim altında tutmak istemiştir. Bu evrede dernek kurma hak ve özgürlüğü siyasal partiler başta olmak üzere çeşitli meslek kuruluşlarının amaç ve faaliyetlerini, siyasal rejimin amaçlarına ve görüşlerine uygun hale getirmesiyle yaşam alanı bulabilmekteydi.¹⁶ Tek partili dönemin bu şartları altında Anadolu'da sendikacılık daha ziyade devlet güdümünde hizmet veren fabrika ve kurumlarda işlemeye başlamıştır. Demiryolları, karayolları, maden kurumları gibi ekonomik gayeli yapılarda ilk çalışmalar başlamıştır. 1938 yılında kabul edilen kanunla iktidarın isteğine paralel olarak ekonomik gelişme içinde ortaya çıkan bu sınıfların sınıf temelli dernek kurabilmesine izin vermiştir.¹⁷ 1946 yılında yapılan cemiyetler kanunu değişikliği ile daha demokratik bir ortam oluşmuş ve derneklerin sayısında giderek yükselen bir artış olmuştur. Dernek sayısı 1938 rakamlarına göre 5 kat artmıştır.¹⁸ Nitekim 1938 yılında ülke genelinde 205 dernek bulunurken 1946 yılında sayı 733'e yükselmiştir.¹⁹

Tek partili dönemde bu tablo içinde Maraş'ın dernekleşme potansiyelini yansıması açısından nüfus verilerini de dikkate almak gereklidir. Maraş'ın merkez nüfusu 1927 yılında 71.182 iken 1950 yılında bu sayı 288. 843'e çıkmıştır.²⁰ Her yönüyle tek parti evresinde bir taşra kenti olma özelliğini koruyan Maraş'ta ekonomik gelişme ve kentsel büyüme de 1950'li yıllarla ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda CHP idaresinin tüm ülke genelinde korporatist ve solidarist yani dayanışmacı ve mesleki toplum örgütlenmesine paralel olarak ortaya koyduğu ulus devletleşme planında toplum tüm katmanlarıyla hem kalkınma odaklı hem de sadakat ödevli bir yapı içinde değerlendirilmiştir. Devlete mesleki yapılar içinde hizmet etmesi istenen örgütlerden biri de çok kısıtlı ve ilk etapta ticari amaçlı olarak hükümet desteğiyle kurulan kooperatifler

¹⁵ Toksöz, a.g.m., s. 377.

¹⁶ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 138.

¹⁷ Toksöz, s. 373; 377.

¹⁸ Yavuziğit, a.g.m., s. 422.

¹⁹ Toksöz, a.g.m., 33.

²⁰ *28Teşrinevvel1927UmumiNüfusTahriri*, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=265164&dkymId=59995>, (Er. Tar. 01.07.2025, 17.00); *22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı*. DİE, <https://web.archive.org/web/20190815112717/http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015040.pdf>, (Er. Tar. 01.07.2025, 17.00).

olmuştur. Maraş'ta da çeşitli içerikli kooperatiflerin kurulması yoluyla devlet eliyle korparatist toplum hedefine dayalı bir kalkınma modeli uygulanmıştır. Bu bağlamda ticari amaç güden ve yerelde kalkınmayı önceleyen kooperatifler 1940'li yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk ve savaşın etkisini azaltmaya yönelik bir hamle olarak gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda Maraş'ta *Terziler Küçük Sanat Kooperatifi*, *Maraş Saraçları Küçük Sanat Kooperatifi*, *Maraş Mobilyacılar Küçük Sanat Kooperatifi*, *Maraş Dokumacılık Küçük Sanat Kooperatifi*, *Maraş Kümes Hayvanları Yetiştiricileri Kooperatifi*, *Maraş Tabaklar Küçük Sanat Kooperatifi*²¹, *Maraş Zeytincilik, Pamukçuluk İstihsal Kooperatifi* gibi pek çok kooperatifin bu gaye ile kurulduğu görülmektedir.²²

Kooperatiflerin yanında gerçek bir cemiyet-dernek hüviyetini taşıyan yapılar ise hemen tüm ülkede aynı isimlerle varlık gösteren Kızılay, Yardım Sevenler, Çocuk Esirgeme, Türk Hava Kurumu gibi cemiyetler ile ortaya çıkmıştır. Esasında çoğu Cumhuriyet öncesine dayanan köklü tarihleri olan bu yapılar, devlet ve siyasal iktidarların güdümünde faaliyet göstermişler, toplumsal dayanışma ve kalkınmanın bir aracı olarak kullanılmışlardır. CHP, bu yolla kendisini destekleyici kültür kurumları (Halkevi gibi) ve çeşitli yardım kuruluşlarının yönetimlerine dahil olarak bu kurumlar üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Kızılay, Yardım Sevenler, Çocuk Esirgeme, Türk Hava Kurumu gibi kurumların yöneticilerini bizzat parti seçerken çoğu cemiyetin yönetimleri doğrudan CHP'li il ve ilçe başkanlarının güdümünde bulunmaktaydı. CHP böylece derneklerle ilişki içine girmiş ve dernek yönetimlerini parti kullataylarına göndermiştir.²³ Bu sıkı parti-cemiyet ilişkisinin diğer bir önemli kanıtı da parti müfettiş raporları olmuştur. CHP iktidarı boyunca parti müfettişlerinden illerdeki durum değerlendirmesi için istedikleri teftiş raporlarında değerlendirme kapsamına alınan konulardan biri de il ve ilçelerde bulunan bu cemiyetlerin durumları ve parti ve halk ile olan ilişkileri olmuştur. Nitekim partinin müfettişlerden parti adına yanıtlamalarını istedikleri sorulardan biri ilgili oldukları şehirdeki “*sosyal, hayırlı işler ve meslek kurumlarıyla partinin vaziyet ve alakasının nasıl olduğu*” sorusu olmuştur.²⁴ Bu soruya Maraş özelinde verilen yanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla 1933 yılında Maraş'ta Türk Kızılay Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti gibi kurumların parti ile ilişkileri iyi bir seyir halindedir. Bunun yanında şehirde bu sıralarda iki esnaf cemiyetinin Saraçlar ve Fırıncılar Cemiyetlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak parti müfettişinin belirttiğine göre bu iki esnaf cemiyeti belediye de ismen kayıtlı olup, fiziken varlık gösterememektedir.²⁵ Aşağıdaki iki tablo 1944 ve 1946 yılına ait Maraş'taki

²¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 22 Aralık 1945, s. 2.

²² Bkz. *BCA*, 30.18.1.2, 105-21-11; *BCA*, 30.18.1.2, 104-4-33; *BCA*, 30.18.1.2,104-4-6; *BCA*, 30.18.1.2, 110-23-4; *BCA*, 30.18.1.2,120-57-1; *BCA*, 30.18.1.2, 168-167-1; *BCA*, 30.18.1.2, 96-97-17.

²³ Tanık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1975, s. 493

²⁴ *BCA*, 490.1.0.0-597-64-1, 05.01.1944,

²⁵ *BCA*, 490.1.0.0-686-328-1, 08.08.1933, s. 4.

dernekleşmeyi göstermesi açısından oldukça önemli görünmektedir. Ancak bu tablolar tek parti döneminin oldukça geç bir tarihine işaret etmekteyse de tabloda bu dönemin en temel dört derneğin Maraş ve ilçelerinde ne zaman kurulduğunu göstermesi nedeniyle önem taşımaktadır. Buna göre Maraş merkezde Kızılay Derneği 1921, Çocuk esirgeme Kurumu 1926, Türk Hava Kurumu ise 1924 yılında kurulmuştur. Bu derneklerin Ankara’da bulunan merkez dernekleri ile neredeyse eş zamanlı olarak Maraş’ta da kurulmuş olmaları oldukça önemlidir. Bu derneklerin hemen bütün üyelerinin daha sonra da belirtileceği üzere şehrin bürokrasisi, partililer ve yine eğitilmiş kesimlerinden oluşması da dikkat çekicidir. Bu cumhuriyetin kalkınmayı başlattığı aracı noktayı göstermesi açısından ve eldeki kalifiye insan yapısını kullanmayı başarması açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Tablo 1: 1944 Yılında Maraş ve ilçelerinde bulunan cemiyetler²⁶

Cemiyetin Adı	Merkez veya Şube	Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı	İdare Heyeti, Başkanı, üyeleri ve parti ile ilişki boyutu
Kızılay	Merkez	1921	100	Başkanı Dr. 4 üye memur ve partili
Türk Hava Kurumu	Merkez	1924	450	Heyet 11 kişi olup hepsi memur ve partili
Çocuk Esirgeme Kurumu	Merkez	1926	70	Başkanı Dr. 4 üyesi memur ve partili
Türk Hava Kurumu	Elbistan	1941	784	Heyet 5 Kişiden oluşup hepsi memur
Kızılay	Andırın	1926	7	1 Başkan 6 üye hepsi memur ve partili
Türk Hava Kurumu	Andırın	1926	5	1 Başkan 4 Üye memur ve partili
Kızılay	Göksun	1924	104	Başkan Dr. 6 üye memur ve partili
Türk Hava Kurumu	Göksun	1941	300	Heyet 6 kişi ve partili

Tablo 2: 1946 Yılında Maraş ve ilçelerinde bulunan cemiyetler²⁷

Cemiyetin Adı	Merkez veya Şube	Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı	İdare Heyeti, Başkanı, üyeleri ve parti ile ilişki boyutu
Güzelleştirme	Pazarcık	1945	29	Bakanı Hulusi Çingir, Üye Mehmet Atılğan, Şerafettin Toğman, Ahmet Bozdağ
Türk Hava Kurumu	Afşin	1944	14	Fahri Bşk. Kaymakam Zeki Ocaklı Necdet Alptekin, Üye: İbrahim Özdemir, Mustafa Çiragil, Ahmet Bayazıt
Kızılay	Afşin	1945	5	Başkan Doğan Kardeş, Veznedar Yemliha İnal, Mehmet Demir, Üye: Ali Kur, Mustafa Çiragil, Kazım Gök, Ahmet Seven

²⁶ BCA, 490.1.0.0-597-64-1, 13.03.1946, s. 1-3.

²⁷ BCA, 490.1.0.0-597-64-1, 13.03.1946, s. 1-3.

Çiftçi Malları Koruma Kurulu	Afşin	1945	8	Başkan Durdu Ören, 2. Bşk. İsmâşi Aksakal Üye: Ömer ertekin, Muhittin Gök, Reşit Bozkurt Çocuk Esirgeme Kurumu
Çocuk Esirgeme Kurumu	Afşin	1946	28	Başkan Recep Kılıç Üye. Mehmet Yaşar, Mehmet Can
Yardım Sevenler	Afşin	1945	14	Başkan: Hikmet Ocaklı 2. Bşk. Hikmet Karcı Kâtip: Seniha Söylem M Muhasip: Münire Aksüyek, Veznedar: Zekiye Kardaş

Tek parti döneminin önemli birkaç cemiyetinden biri Kızılay Cemiyetidir. Köklü tarihiyle dikkat çeken ve varlığını etkili şekilde hemen tüm ülkede gösteren Kızılay Cemiyeti 1868 yılında kurulmuş ve 1877 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını almıştır. Bir yardım kuruluşu olan cemiyet 1925 yılında Ankara merkezli olarak yeniden yapılanmıştır.²⁸ Maraş'ta ise *Maraş Kızılay Cemiyeti* 1921 yılında kurulmuştur. Maraş Kızılay Cemiyeti 1939 yılı senelik kongresini müfettiş Sait Günen'nin katılımıyla yapmış ve kongrede başkanlığa Belediye Doktoru Hasan Başaran'ı seçmiştir. Kongrede ikinci başkanlığa Memleket Hastanesi Doktoru Hamdi Kocabaş, sekreter İstiklal Okulu Baş Öğretmeni Ruhi Şenel, veznedar olarak tüccar Tefvik Sezal ve muhasip olarakta CHP kâtipi Şevket Bulum seçilmiştir.²⁹ Görüldüğü üzere parti temsilcileri cemiyet bünyesinde aktif olarak görev almıştır. Maraş'ın yanı sıra ilçelerinde de cemiyetin varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Andırın' da 1926, Göksun'da 1924 ve Afşin'de çok daha geç bir tarihte 1945 yılında kurulmuştur. (Bkz. Tablo 1) Ancak 1939 yılına ait bir raporda Göksun ilçesinde *Kızılay Kurumunu mevcudiyetini kaybettiği fakat yeniden vücuda getirildiği* belirtilmektedir.³⁰

1940 yılında ise Kızılay Maraş şubesi cemiyete ait olan bir bahçenin 20 gün süre içinde müzayedeye çıkarıldığını ilan etmiştir. Bu bahçenin %7.5'ü tazminat olarak verileceği duyurulmuş, böylece cemiyete maddi gelir sağlanma yoluna gidilmiştir.³¹ Öte yandan cemiyet 1940 yılı kongresini Vali Selim Günday başkanlığında toplamış ve genel kongre delegeliğine Milletvekili Mansur Bozdoğan ve Kemal Bayazıt seçilmiş ayrıca Kızılay Maraş Şubesi Merkez Heyeti de bu toplantıda belirlenmiştir. Bu seçimde başkanlığa Memleket Hastanesi Doktoru Hamdi Kocabaş, ikinci başkanlığa Belediye Doktoru Hasan Başaran, katipliğe öğretmen Nurettin Tamer ve veznedar olarak da Ömer Ertuğrul seçilmiştir.³² Bir önceki yıla göre başkan ve ikinci başkan arasında bir görev değişimi yaşandığı görülmektedir. Maraş Kızılay Cemiyeti yardım faaliyetlerinde de aktif rol almıştır. 2 Kasım 1940 tarihinde Maraş halkına yapılan bir

²⁸ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Rıhtım Yayınevi, Ankara, 2010, s. 11-59.

²⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 8 Haziran 1939, s. 2.

³⁰ *BCA*, 490.1.0.0-686-329-1, 20.07.1939, s. 52

³¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 4, 11 Ocak 1940, s. 4.

³² *Maraş Vilayet Gazetesi*, 18 Nisan 1940, s. 1.

ilanla yaklaşan kış nedeniyle ordu için halktan yardım istenmiş ve bu ilanda “*ordunun kahraman erleri için yün fanila, yün kazak, yün çorap, yün eldiven ve pamuklu mintan gibi giyecekler için bir teberruat defteri açıldığı*” ilan edilmiştir. Her vatandaşın CHP binasında açılan aynı teberruat defterine kayıt yaptırması istenmiş ve bu istek şu şekilde açıklamıştır: “*Kış yaklaşıyor yarınki soğuğu ayazı karı tipiye yalnız kendi sırtımızı pekleştirmekle karşılamayı düşünmeyelim. Her biri vatan sınırlarında istiklalimizin şerefimizin birer kalesi olan askerlerimizi de soğuktan korumak devlet kadar millete de düşen bir vazifedir. Bu hayırlı işe kahraman Maraşlıların candan iştirakini rica ederiz.*”³³ Aynı yıl takip eden aylarda ise Kızılay Maraş Cemiyeti tarafından Belediye salonunda bir balo verilmiş ve bunun için bir komite belirlendiği de ifade edilmiştir.³⁴ Balonun yılbaşında çok eğlenceli ve keyifli geçtiği de belirtilenler arasındadır.³⁵ 1942 yılına ait raporlardan anlaşıldığına göre ise hem Maraş merkezde hem de ilçelerinde Tayyare Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay Kurumlarının iyi çalıştığı anlaşılmaktadır.³⁶ Savaşın gölgesinde 1944 yılında yapılan kongre sonrasında ise Kızılay Maraş Şubesi başkanlığına Trahom Hastanesi Doktoru Kemal Tolon, ikinci başkanlığa tüccar Remzi Öksüz, muhasipliğe CHP Katibi Şevket Bulum, katipliğe Memleket Hastanesi idare memuru Ömer Baydemir, veznedarlığa da İsmail Kocabaş seçilmiştir.³⁷ Kızılay Maraş Şubesi Başkanı Kemal Tolon’un oldukça aktif çalıştığı bu dönemde Tolon, dönemin dış konjonktürüne bağlı olarak halka uyarılarda bulunan ve onları Kızılay’a yardıma davet eden bir köşe yazısı da kaleme almıştır. Bu yazıda Tolon, “*vatan toprağında hiçbir cemiyet Kızılay kadar hayırlı, faydalı ve müsbet işler görememektedir dersek mübalağa etmiş olmayız*” diyerek “*sevgili ve aziz yurttaş ufuklarımızda kızıl felaketler görünmesin istiyorsan sende Kızılay’a aza ol. Senin de Kızılay çorbasında azıcık tuzun bulunsun*” çağrısında bulunmuştur. Savaş yılları baz alınırsa çağrı oldukça kıymetlidir. Özellikle bu cemiyetlere yapılan halk katılımları son derece önemsenirken üyelikler için sıkça çağrılar yapıldığı görülmektedir.³⁸ Yine aynı yıl yapılan Kızılay etkinlikleri arasında Vali A. Refik Noyan’ın eşi Naciye Noyan himayesinde düzenlenen bir Kızılay Kıyafet Balosu olmuştur. Halkevi salonunda yapılan balo oldukça rağbet görmüştür.³⁹ Aynı yıla ait bir kayıta Kızılay Cemiyeti Maraş Şubesi Başkanı Dr. Kemal Tolon tarafından Maraş Maarif Müdürü ve Halkevi idaresine yazılan bir yazıda köylerde Kızılay adına toplanan iane parası ve yılbaşında cemiyet için verilen baloda gösterilen ilgi ve alakadan dolayı bu işlerde görev alan öğretmenlere teşekkür edilmiştir.⁴⁰

³³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 21 Kasım 1940, s. 2.

³⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 26 Aralık 1940, s. 2.

³⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 2 Ocak 1941, s. 1.

³⁶ *BCA*, 490.1.0.0-612-127-3, 05.01.1942, s.6

³⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 15 Temmuz 1943, s. 1.

³⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 11 Kasım 1944, s. 1.

³⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 25 Kasım 1944, s. 2.

⁴⁰ *BCA*, 490.1.0.0-597-64-1, 05.01.1944, s. 46.

Maraş Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) 1924 yılında kurulmuş ve 1925 Maraş Tayyare Cemiyetinden Başbakanlığa çekilen bir telgrafta “hava kuvvetlerinin iyileştirilmesi için cumhuriyetin tayyare tesislerinde halkın gösterdiği ciddi alaka nedeniyle Maraş’a da iki tayyarenin ihdas edilmesi” isteği dile getirilmiştir. Bu da şehirde cemiyetin oldukça dikkat çektiğini göstermektedir.⁴¹ Ayrıca cemiyetin ilçelerde Andırın’da 1926 yılında Elbistan ve Göksun’da 1941, Afşin’de 1944 yılında savaş yoğunluğunun yaşandığı yıllarda kurulduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo 1-2) Türk Tayyare Cemiyeti 1935 yılında Türk Hava Kurumu adını almış ve cemiyetin Maraş şubesinde 1940 yılında yapılan seçimle Türk Hava Kurumu başkanlığına Emniyet Müdürü Suphi Güvenç ve asbaşkanlığa da Jandarma Komutanı Şerafettin Güngör seçilerek cemiyet üye kaydına başlamıştır.⁴² Diğer cemiyetlerde olduğu gibi Türk Hava Kurumu için de halktan destek görmek, üye sayısının artmasıyla paralel bir görüntü halindedir. Bu aynı zamanda cemiyetler üzerinde hem destekçi hem düzenleyici konumda yer alan CHP yönetiminin de meşruiyeti açısından önemlidir. Hem cemiyetlere destek ve yardım hem devletin güçlenmesi felsefesi temel hareket noktası olurken yerel basın da bu anlamda sıklıkla ve etkili şekilde kullanılmıştır. Özellikle Türk Hava Kurumu tarafından titizlikle kutlanan Havacılık Haftasına ayrı bir önem verilmiştir. Maraş Vilayet Gazetesinde “hava emniyetimizin sırrı Hava Kurumuna aza yazılmaktır” ibarelerine sıklıkla yer verilirken cemiyetin bir hafta sürecek olan kutlamaları boyunca halka rozet dağıtmak, halkın yardımlarını kabul etmek, kıymetli pullar satmak ve eğlence yerlerinde müsamereler vermek yoluyla kurumun gelirini artırmaya çalışacağı belirtilmiştir.⁴³ 12 Eylül 1940 tarihli gazetede ise isim isim liste halinde Türk Hava Kurumuna üye olanlar ve yardım ve bağışta bulunanların isimleri ile senelik bağış taahhütlerine yer verilmiştir. Listenin her meslek grubundan kişiye yer vermiş olması toplumsal konsensüsün yerelde gerçekleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁴⁴ (Bkz. Ek 1) Türk Hava Kurumunun hükümetin savunma ve emniyet gücü olarak öne çıkan önemine binaen ve içinde bulunan dünya savaşı koşullarının da bunu gerekli kılmasıyla dönemin yereldeki tek basın unsuru olan Maraş Vilayet gazetesinde havacılık haberlerinin sayısında yoğun bir artış olduğu gözlenmektedir. Hemen her nüshada dikkat çeker şekilde Türk Hava Kurumuna üye olmanın önemine sıklıkla atıf yapılmaktadır. Öyle ki bunun “vatandaş olarak vicdani bir rahatlama, vatanın ve yuvanın emniyeti için en önemli iş olduğu ve hava kurumuna yapılacak ayda en az 10 kuruşluk yardımında büyük bir fedakârlık olduğu” belirtilmiştir. Listelerin açık isimlerle ilan edilmesi de üyelik ve yardımları teşvik üzere gerçekleştirilmiştir. Kuruma yapılacak olan fitre ve zekat yardımlarına da dikkat çekilirken bunun bütün bir yıl yapılan harcamalar içinde en yerinde

⁴¹ BCA, 30.10.0.0, 60-403-7, 06.06.1925.

⁴² Maraş Vilayet Gazetesi, 25 Temmuz 1940, s. 2.

⁴³ Maraş Vilayet Gazetesi, 29 Ağustos 1940, s. 1.

⁴⁴ Maraş Vilayet Gazetesi, 12, 19 Eylül 1940, s. 2.

olanı olacağı, göklerdeki Türk hakimiyeti için çok daha fazla destek verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵ 1945 yılında ise kurumun başkanlığından istifa eden Eczacı Lütfi Köker'in yerine üyelerden Abdülkadir Sezal seçilmiş ve hava kurumunun üye kaydına özeninin artırılması ve köylere kadar bu konunun derinleştirilmesi için il merkezinde üç kişilik bir komisyon kurulmuştur.⁴⁶ 1946 yılında da yeni vali Recai Türeli'nin başkanlığında yapılan toplantıda oy birliğiyle eski başkan Abdülkadir Sezal başkanlığa yeniden seçilmiş, ikinci başkanlığa Muharrem Aykut ve mürakipliğe de maliye biriminden Mustafa Sağol seçilmiştir.⁴⁷

Tek partili dönemin önemli bir diğer derneği ise yine kökleri oldukça eskiye dayanan ve cumhuriyetin ilk kurumlarından biri olan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetidir. Cemiyet 1921 yılında kurulmuş ve ilk başkanı olarak ta Muhtar Bey seçilmiştir.⁴⁸ Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan cemiyet savaş şartları altında bir gereklilik üzerine devlet ve hükümetin arzusu ile kurulmuştur. Derneğin Maraş şubesi ise 1926 yılında kurulmuştur. Fakat derneğin faaliyetleri ile ilgili bilgiler daha geç bir döneme ışık tutmaktadır. Ayrıca Afşin'de 1944 yılında cemiyetin bir şubesinin açıldığı görülmektedir. *Çocuk Esirgeme Kurumu* Maraş Şubesi ise 1944 yılında Vali Kudret Katoğlu'nun yönetiminde belediye salonunda yapılan toplantısında İdare Heyeti Reisliğine Dr. Emin Karpuz, Asbaşkanlığa Kız Enstitüsü Müdürü Cemile Devrim Muhasipliğe Halk Bankası Müdürü Hamza Akıncı, Veznedarlığa Dişçi Kemal Köker, Kâtipliğe Albayrak İlkokulu Başöğretmeni Nurettin Tamer'i seçmiştir.⁴⁹ Kadın üyenin bir çocuk konulu kurumda olması diğer kurumların aksine dikkat çekicidir. 4 Mart 1944 tarihinde yapılan yeni toplantıda ise başkanlığa Doktor Saik Aksöyek, ikinci başkanlığa Başöğretmen Nurettin Tamer seçilmişlerdir.⁵⁰ Dr. Aksöyek görevine hızla başlamış kuruma 147 lira değerinde olan 17 tane ipekli hamam peştemali, 10 tane işlemeli bohça, 21 kg ağırlığında ipek kumaş, 25 adet ipek boyun atkısı, 1170 gram işlemeli yatak örtüsünü 37 lira karşılığında kazandırmıştır. Ayrıca kurum başkanı 23 Nisan da çocukları sevindirerek onlara ipekli kumaşlardan elbiseler temin etmiştir.⁵¹ 1945 yılında yapılan toplantıda başkanlığa Halk Bankası Müdürü Fikret Başkal, 2.başkanlığa ilköğretim Müfettişi Remzi Arifioğlu seçilmiştir.⁵² Çocuk Esirgeme Kurumunun en aktif olduğu bu yıl içinde çokça çalışma yapıldığı görülmekte-

⁴⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 19 Eylül 1940, s. 3; 3 Ekim 1940, 24 Ekim 1940.

⁴⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 14 Nisan 1945, s. 1.

⁴⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 29 Haziran 1946, s. 1.

⁴⁸ Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum 2007, s. 321-338.

⁴⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 6 Ocak 1944, s. 2.

⁵⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 9 Mart 1944, s. 2.

⁵¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 20 Nisan 1944, s. 2.

⁵² *Maraş Vilayet Gazetesi*, 3 Şubat 1945, s. 1.

dir. Çocuk Esirgeme Kurumu Maraş Şubesi okullardaki 105 kimsesiz ve yoksul çocuğu giydirmeye karar almıştır.⁵³ Öte yandan kurum Batı Park'ta bir Çocuk Yuvası açılması çalışmalarını da aynı yıl başlatmıştır.⁵⁴ 1945 Ekim ayında faaliyete geçmeden önce bu yuvanın bütün ihtiyaçları için diğer meslek örgütlerinden de alımlar yapılmıştır. Dernekler arasındaki iş birliği de oldukça dikkat çekici görünmektedir. *Manifaturacılar Birliği* yuvaya 400 metre kaput bezi, *Keresteciler Esnafı* 3 metre mikap kereste ve *Bakırcılar Esnafından* da mutfak takımı tedarik edilmiştir.⁵⁵ Dernek tarafından belediyece sağlanan bir binanın düzenlenmesi ile açılan çocuk yuvası başlangıçta 25 çocuğa uygun olarak hazırlanmış, karyolalar, yiyecek, kapılar gibi temel ihtiyaçları hazırlanmıştır.⁵⁶ Nihayet Çocuk Yuvası 29 Ekim 1945 tarihinde halkın katılımı ve vali riyasetinde açılmıştır.⁵⁷ Maraş Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yapılan bir diğer etkinlik türü de balolar düzenlemek olmuştur. Halkevinde yapılan balolarda çeşitli müzayedeler de yapılmıştır.⁵⁸ Maraş Vilayet Gazetesinde verilen bir haberde Çocuk Yuvası için yardım eden hayırseverlerin ismine de liste halinde yer verilmiştir. Buna göre Salman Zülkadir 15 çocuğa 15 çift fotin, Ökkeş Doğruluk 100; Nuri şişman 250; Şevket Bayazıt 100 kg pirinç; Mahmut Ayhan 500 kg odun ve 100 kg kömür; Hüseyin Çiftçioğlu 75 metre krezt kumaş; Manifaturacılar Birliği 400 metre kaput bez; Hacı ve Ali Aras Kardeşler 130 liralık bakır kap yardımında bulunmuşlardır.⁵⁹ 1949 yılında derneğe çeltikçilerden Osman Arıkan'ın 500, Pazarcık Belediye Başkanı Ahmet Bozdağ'ın 100, Pazarcık Türküler Köyünden Süleyman'ın ise 50 lira bağışta bulunduğu, Bonmarşe sahibi Mehmet Şirikçi'nin de 18 çocuğa çorap bağışladığı ilan edilmiştir.⁶⁰

1928 yılında bir kadın yardım derneği kurulması isteği ile ortaya çıkan ve ilk etapta Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti adıyla kurulan *Yardım Sevenler Derneği* ise bu ismi 1938 yılında Atatürk'ün istemiyle almıştır. Dernek özellikle 1938 Erzincan depreminde tüm ülkede ses getirmiş önemli yardım çalışmaları yapmıştır.⁶¹ Diğer tek parti dönemi cemiyetlerine göre daha geç kurulmuş olan bu derneğin Maraş şubesi de oldukça geç bir tarihte Ankara'daki genel merkezin onayı da alındıktan sonra Vali Refik Noyan'ın eşi Naciye Noyan'ın başkanlığında 10 Ocak 1945 tarihinde kurulmuştur. İdare Heyeti Başkanlığını Naciye Noyan'ın yaptığı cemiyetin ikinci Başkanı Mevhibe Aksalur olmuştur. Derneğin diğer üyeleri Murakip Hanife Kurukahveci, muhasip Fatma Ozanözü, veznedar Refika Alpay, katipler Şadiye

⁵³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 14 Nisan 1945, s. 2.

⁵⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 12 Mayıs 1945, s. 2.

⁵⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 15 Eylül 1945, s. 2.

⁵⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 20 Ekim 1945, s. 1.

⁵⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 3 Kasım 1945, s. 2.

⁵⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 24 Kasım 1945, s. 2.

⁵⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 29 Aralık 1945, s. 2.

⁶⁰ *Maraş Postası*, 31 Ocak 1949, s. 1.

⁶¹ *Türkiye Yardım Sevenler Derneği*, <https://www.tysd.org.tr/tarihce/>, (Er. Tar: 01.07.2025, 17: 00).

Soybay ve Adile Kandeğer ile üye Nadire Tolun'dan oluşmaktadır.⁶² Bütün üyelerin kadınlardan oluşması derneğin kuruluş felsefesine uygun görünmektedir. 19 Mart 1945 tarihinde yapılan toplantısının ardından Maraş Yardım Sevenler Derneği şehrin bütün mahallelerinde yaşayan yoksullara odun, buğday ve sabun dağıtılmasına karar vermiştir. Aynı zamanda Sakarya Okulundaki sağlıklı su temini sorununu halletmek için de gerekli tahsisatın konulması sağlanmıştır.⁶³ Cemiyetin bir diğer çalışması da bir dikiş kursu açmak olmuştur. Çalışma yelpazesi geniş olan dernek açacağı bu kursun elde edilen gelirin % 25'inin derneğe bağışlanacağını açıklamıştır.⁶⁴ Öte yandan dernekte yoksul ortaokul öğrencilerine kış aylarında sıcak yemek temin etmiştir. Bu bilgi gazeteye Maraş'ta kurulduğu görünen diğer bir dernek *Maraş Ortaokulu Kimsesiz Yavruları Koruma Birliği* tarafından ilan edilmiştir.⁶⁵ Dernek yine bu amaçla 9 Ekim 1946 tarihinde şehir sinemasında çok rağbet gören bir konser ve müsameri düzenlemiş, *Beş Devir* ve *Akıl Taciri* isimli iki piyes oynanmıştır.⁶⁶ Bu derneğin de diğer dernekler gibi önemli etkinliklerinden biri balolar düzenleyerek derneğe ilgi, alaka ve yardım temin etmek olmuştur.⁶⁷ Derneğin Maraş'taki bir şubesi de Afşin'de 1945 yılında kurulmuştur. (Bkz. Tablo 2).

Bahsi geçen temel ve içeriği daha ziyade yardım ve dayanışma üzerine kurulu Türk Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme kurumu ve Yardım Sevenler Derneklerinin merkez örgütleri ile oldukça yaygın ve etkili çalışmalar yürüterek ülke genelindeki şubeleri ile faal çalıştığı görülmektedir. Bunun yanında kente ve yerel sorunlara odaklanan ve çoğunlukla çevre, mimari, turizm gibi amaçlarla kentin kalkınması hedefiyle kurulan derneklerinde varlığı dikkat çekicidir. Hem kentteki dernek bilincini hem de dayanışmasını gösteren bu derneklerden biri de *Maraş'ı Sevenler ve Güzelleştirme Derneği* olmuştur. Dernek 18 Şubat 1945 tarihinde Halkevi salonunda Vali Refik Noyan'ın başkanlığında toplanmış, derneğin kurucu üyesi ismi çokça faklı derneklerle de anılan Dr. Kemal Tolon'un yaptığı bir konuşma ile açılmıştır. Dernek tüzüğüne de okunduğu bu toplantıda asil üyeliklere Dr. Kemal Tolon, Öğretmen Saim Emirmahutoğlu, Savcı Muavini Mazhaz Saraçoğlu, Tüccar Mustafa Fehmi Kocabaş ve Ziraat Müdürü Fuat Kuşçu seçilmişlerdir.⁶⁸ Aynı günlerde dernek üyesi Sait Emirmahmutoğlu tarafından kaleme alınan bir yazıda ilk defa kurulan bu derneğin amacının Maraş'ı mamur hale getirmek olduğu ifade edilmiştir. Emirmahmutoğlu yazısında bu işin çok kolay olmadığını ancak bütün Maraşlıların ve Maraş'ı sevenlerin gönülden istemesiyle bu zorluğun üstesinden gelineceğini, bu sayede şehrin ovaları ve vadileri ile Anadolu'da yükselen bir anıt şehir haline geleceğini ifade etmiştir.⁶⁹

⁶² *Maraş Vilayet Gazetesi*, 13 Ocak 1945, s. 1.

⁶³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 17 Mart 1945, s. 1.

⁶⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 18 Ağustos 1945, s. 2.

⁶⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 15 Aralık 1945, s. 2.

⁶⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 16 Şubat 1946, s. 2.

⁶⁷ *Maraş Postası*, 15 Ağustos 1947, s. 2.

⁶⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s. 2.

⁶⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 3 Mart 1945, s. 1.

Başka bir yazısında ise yazar, Maraşlıları bu derneğe üye olmaya davet ederken “*dernek bütün Maraşlıların bütün Maraş’ı sevenlerindir. Ona bir tanecik Maraşlının katılması, üye olması onun kudretini büyütecektir*” ifadesini kullanmıştır.⁷⁰ *Maraş’ı Sevenler ve Güzelleştirme Derneğinin* ilk tüzüğüne göre derneğin amacının; “*Maraş’ı her yönden yükseltmek, güzelleştirmek, Maraş’ın bayındır olmasına çalışan kurum ve derneklere yardımcı olmak, Maraş’ın dikkat çeken özelliklerini bulup ilgili makamlara duyurmak, Maraş ve çevresindeki eski eserleri arayıp bulmak, bunları muhafaza edip ilgili makamlara bildirmek, şehri güzelleştirme konusunda belediyeye her hususta yardımcı olmak, Maraş savaşını ve kurtuluşunu sonsuzlaştıracak bronz veya taş anıt yaptırılmasını sağlamak, büyüklerin heykellerini büstlerini yaptırıp meydanlara parklara konulmasını sağlamak, halka ağaç sevgisi aşulamak olduğu*” belirtilmiştir.⁷¹ (Bkz. Ek 2) Derneğin bu kapsamda başlattığı ilk çalışmalarından biri de şehir merkezinde yer alan Ulu Caminin çatısını yaptırmak olmuştur.⁷² Bir törenle bu kararı halk önünde ilan eden dernek, aynı gün halka yemekte dağıtmıştır.⁷³ Derneğin bir diğer gündemi de Ceyhan Nehri üzerinde kurulması arzulanan enerji santralının gündeme alınarak incelemelerinin yapılması konusundaki isteği olmuştur.⁷⁴ Öte yandan dernek uluslararası platformda ünlü güçleşçilerin katıldığı ve Maraş Kalesinde gerçekleşen bir yarışma düzenlemiş ve bu yarışma halkın yoğun ilgisi ile karşılanmıştır.⁷⁵ Maraş’ı Sevenler ve Güzelleştirme Derneğinin ilçelerde de şubelerinin ardı sıra kurulduğu görülmektedir. İlk Pazarcık’ta 1945 yılında kurulan *Pazarcığı Güzelleştirme Kurumunun* tüzüğüne göre kurumun hami başkanı Maraş Valisi, fahri başkanı da Pazarcık kaymakamıdır. Kurumun amacı ise Pazarcık ilçesini imarı ve imarına yarayan işlerini yapmak ve belediye ile iş birliği temin etmektir.⁷⁶ Elbistan’da da yine Maraş Valisi önderliğinde *Elbistan’ı Güzelleştirme Derneği* kurulmuştur. Dernek tüzüğünün kabul edildiği toplantıda dernek başkanlığına Cumhuriyet Savcısı Ahmet Kırmacı, Halkevi Reisi Necati Erginöz, Mahkeme Başkatibi İbrahim Genç, Çiftçi Mustafa Paksoy, Tüccar Mehmet Erdoğan Tüccar Celalettin Saltoğlu ve tüccar Cemil Aytaç seçilmişlerdir.⁷⁷ Derneğin tüzüğüne göre derneğin amacı tabii güzelliklerle dolu Elbistan’ı onarmak ve güzelleştirmek olarak belirlenmiştir.⁷⁸

1945 yılında Maraş’ta kurulan yeni derneklerden biri de *Milli Ekonomi ve Arttırma Derneği* olmuştur. Dernek 18 Aralık 1945 tarihinde Vali Refik Noyan başkanlığında Belediye salonunda toplanan şehirli aydınlar, tüccarlar ve manufakturacıların katılımı ile kurulmuştur. Dernek başkanlığına Ziraat bankası Müdürü Osman Nuri

⁷⁰ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 9 Haziran 1945, s. 1.

⁷¹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 3 Mart 1945, s. 4-5.

⁷² *Maraş Vilayet Gazetesi*, 21 Nisan 1945, s. 2.

⁷³ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 26 Mayıs 1945, s. 2.

⁷⁴ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 30 Mart 1946, s. 1.

⁷⁵ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 2 Kasım 1946, s. 1.

⁷⁶ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 24 Mart 1945, s. 3.

⁷⁷ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 30 Haziran 1945, s. 2.

⁷⁸ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 22 Eylül 1945, s. 1.

Tanerinç üyeliklere ise manifaturacı Mustafa Kuşçu, Ahmet Çanak, Ökkeş Güngör ve Süleyman Şaşmaz seçilmişlerdir.⁷⁹ Tek partili dönemin Maraş'ta kurulan bir derneği ise *Çiftçi Malları Koruma Kurulu* olmuştur. Bu derneğe dair tek bilgi Afşin'de 1945 yılında kurulmuş olduğudur. (Bkz. Tablo 2)

2. Demokrat Parti Döneminde Maraş'ta Dernek ve Cemiyetler

1950'li yıllar Türkiye'de dernek sayısında adeta patlamanın yaşandığı yıllardır. 5 Haziran 1946 tarihli 4919 sayılı kanunu ve 1956 yılında kabul edilen 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun ile birlikte açılan dernek sayısında Maraş örneğinde de açıkça görüleceği üzere bariz bir artış yaşanmıştır. Bu durumun ortaya çıkışında elbette tek partili dönemin kontrolcü mekanizmasından çıkış, kapalı ekonomi anlayışından kapitalist çarka girmeye bağlı olarak yaşanan köyden şehre göç ve kentleşmenin ortaya çıkması da etkili olmuştur. Hemen her alanda yaşanan açılma ve değişim kitlelerin yasal çerçevede örgütlenme gereğini de ortaya koymuştur. Özellikle CHP'nin memur-bürokrasiye dayalı politikalarının aksine DP döneminde bu kesimlerin göz ardı edilmesiyle ortaya çıkan yeni süreçte sendikacılık yine geri planda kalsa da DP iktidarı, daha ziyade orta direk olarak anılan esnaf, çiftçi ve işçilere dair politikalar üretmiştir.⁸⁰ DP'nin esnafa özel bir ilgi göstermesi, politikalarını bu kesime yönelik şekillendirmesi, Batılı politiklardaki artışa bağlı olarak sendikacılığa bir alternatif olarak devletin dernekleşmeye daha yakın durması gibi sebepler öne çıkmıştır. Bu batılı açılıma paralel olarak ortaya çıkan özgürlükçü ortamı esnaf örgütleri gibi meslek grupları ile kontrol altında tutmaya çalışan DP'nin politikaları özellikle yerelde gözlenir nitelikte dernek sayısı ile sonuç vermiştir denebilir. Derneklerin hem sayısında türündeki açık artış rakamlarda da görünmektedir. 1950'de dernek sayısı 2011, 1955'te 7086, 1956'da 11.368, 1960 yılında ise 18.958'dir.⁸¹ Öte yandan bu dönemde dernekler türlerine göre de çeşitlilik göstermiştir. Şehir, spor, içtimai, kültür, cami yaptırma, imam hatip ve esnaf dernekleri olarak dernekler yedi türde sınıflanmıştır. Bu türler içinde en çok kültür ve içtimai dernekler bulunmaktadır. Kültür dernekleri başlıca; ilmi, ilkokul lise, orta okul ve enstitü yaptırma yaşatma dernekleri, yüksek öğrenim, kütüphane, kültür, avcı, yabancı ve gazeteci derneklerinden oluşmaktadır. İçtimai dernekler ise çeşitlenmesi çok daha geniştir. Bunlar sağlık, mimarlık, öğretmen, güzel sanat, sağır dilsiz, hayır, emekli-malul, su-yol, abide-anıt, kadın-çocuk, turizm, memur yardımlaşma, çiftçi, şehir kalkındırma ve pulculuk derneklerinden oluşmaktadır. 1956-1960 arası dönemde Türkiye'de bahsi geçen türlerdeki dernek sayıları ise şöyledir:⁸²

⁷⁹ *Maraş Vilayet Gazetesi*, 22 Aralık 1945, s. 1.

⁸⁰ Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Kitabevi, 2002, s. 8.

⁸¹ Toksöz, a.g.m., s. 33.

⁸² Toksöz, a.g.m., s. 376; 378.

Tablo 3:1956-1960 Arasında Türlerine Göre Kurulan Dernek Sayısı

Yıllar	Şehir Kulübü	Spor Dernekleri	İçtimai Dernekler	Kültür Dernekleri	Cami Yap.	İmam Hatip Dernekleri	Esnaf Dernekleri	Toplam
1956	657	1470	1883	2126	2199	62	2555	10.952
1957	769	1687	2338	2543	2823	80	2995	13.235
1958	866	1913	1971	2779	3480	113	3489	14.606
1959	695	2069	2918	3147	4130	131	3795	17.155
1960	1006	2380	2496	3373	4869	234	3881	18.239

Tabloda da görüleceği üzere sayısal çoğunluk daha ziyade kültür, içtimai ve esnaf derneklerinde bulunmaktadır. Sadece Maraş şehrinde dahi bu dönemde varlığına dair bilgi edinilebilen esnaf derneği sayısı 33'ü bulmaktadır. 1957 yılında bir Maraş yerel gazetesinde *Cemiyetler* başlığı altında verilen açıklamada Maraş'ta o yıl itibarıyla yaklaşık 30 cemiyet ve derneğin bulunduğu özellikle bunların çoğunun esnaf dernekleri olduğu ifade edilmiştir.⁸³ Maraş'ta çok partili hayata geçişle birlikte artan dernek yoğunluğunda ilk dikkati çekenlerden biri de içtimai-kültür dernekleri bağlamında çeşitli eğitim ve mesleki içerikli dernekler olmuştur. Bunlar içinde başı çekenlerden biri *Öğretmenler Derneği*'dir. 1948 yılı sonlarında Maraş'ta meslek örgütleri bağlamında bir Öğretmenler Derneğinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Derneğin başkanı Mehmet Deligönül derneğin şehirde bulunan bütün öğretmenler arasında birlik sağlamak ve öğretmenlerin ihtiyaçları için bir kahvehane ve okuma alanı temin etmek amacıyla olduğunu, şehirde kültür faaliyetleri, kültür gezileri düzenlemek ve kültür neşriyatı oluşturmak için alanında uzman kişilerden faydalanılacağını belirtmiştir.⁸⁴ Halkevi binasının üst katındaki hol ve büyük bir odada konuşlanmak isteyen dernek yönetimine CHP İl Yönetim Kurulu tarafından onay verilmiş ve dernek burada varlık göstermeye devam etmiştir.⁸⁵ Öğretmenler Derneği şehirde bir satranç turnuvası düzenlemiş ve bu turnuvaya 15 satranç oyuncusu katılmıştır.⁸⁶ Dernek, 1957 yılı genel toplantısını Öğretmenler Derneği Lokalinde yapmış ve gündemini Öğretmenler Birliği Milli Federasyonuna katılma konusu, yeni yönetim denetleme kurulları ile Haysiyet Divanın seçilmesi oluşturmuştur. Bu yıl Öğretmenler Derneği Başkanı Kemal Oğuzoğlu'dur.⁸⁷ Dernek yaptığı toplantıda milli federasyona katılma kararı almış ve bu toplantısında federasyona Halk Eğitim Merkezi Müdürü Mehmet Kaya'yı temsilci olarak gönderme kararı almıştır. Aynı toplantıda heyet üyeleri ise şu isimlerden oluşmuştur: Lise Müdürü Osman Tuncay, Erkek Sanat Enstitüsü Müdürü Osman Aşan, Lise Edebiyat Öğrt. Mustafa Atatanır, İngilizce Öğrt. İrfan Özdöşemeci, Sakarya Okulu Öğrt. Ahmet Yarar ve Halk Eğitim Merkezi Müdürü Mehmet Kaya.⁸⁸

⁸³ *Kahramanyurt*, 14 Mayıs 1957, s. 1.

⁸⁴ *Maraş Postası*, 4 Ocak 1949, s. 1-2.

⁸⁵ *BCA*, 490.1.0.0.840-324-2, 12.01.1949, s. 28.

⁸⁶ *Demokrasiye Hizmet*, 6 Şubat 1957, s. 1.

⁸⁷ *Maraşın Sesi*, 19 Şubat 1957, s. 1; *Halk Postası*, 19 Şubat 1957, s. 1.

⁸⁸ *Kahramanyurt*, 4 Mart 1957, s. 1.

Öğretmenler Derneği, dönemin vali ve belediye başkanı İbrahim Öztürk'ün de ziyaretlerine ev sahipliği yapmış, Öztürk'ün ABD dönüşü izlenimlerini yine derneğin yaptığı ve orta ve teknik öğretim okulları öğretmenleri ile ilkokul öğretmenlerinin katıldığı bir toplantıda paylaşmıştır.⁸⁹ Öğretmenler Derneği ile ilgili gazeteye konu olan bir şikayette ise ortaokul ve lisenin yanında bulunan dernekte içki içilmesinin veliler tarafından hoş karşılanmamış veliler, ya derneğin başka bir yere taşınması ya da bu duruma son verilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Gençlere iyi bir örnek olmaması da öğretmenler hakkında yapılan şikâyetin diğer konusudur.⁹⁰

Öğretmenler Derneğinin yanında eğitime yardım içerikli derneklerin de Maraş'ta fazlaca faaliyet gösterdiği söylenebilir. Bu dernekler şehrin hayırseverleri ile yine şehir bürokrasisi ve ileri gelenleri öncülüğünde faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan biri de *Maraşlı Gençleri Yetiştirme Cemiyeti*'dir. 1949 yılında ilk olarak Ankara'da kurulan derneğin başkanlığına 1953 yılında Abdullah Özcan seçilmiştir. Dernek heyeti ise Ali Alkan Bakışoğlu, Abdülkadir Bayazıt, Ali Akgün ve Hanefi Sarıyıldız'dan oluşmuştur. Dernek kuruluş amacını Maraşlı gençleri şehir dışındaki eğitimleri süresince sosyal hayatın kötü etkilerinden korumak ve onları milli duygular ve milli kültür şablonuna uygun şekilde yetiştirmek olarak belirtilmiştir. Dernek toplantısında Maraş'ta halka duyurulması bağlamında bir mektup hazırlamıştır. Bu mektupta belirtildiği kadarıyla derneğin hala gerçek bir netice alamadığı bunun önemli sebeplerinden birinin de cemiyetin varlığından Maraş halkının bilgi sahibi olmaması olarak gösterilmiş ve geçen yıl dernek başkanlığında bulunan Sadi Kazancı ve ekibinin bu sorunlar üzerinde etkili şekilde duran tek heyet olduğu belirtilmiştir. Bu heyetin Maraş'tan Ankara'ya eğitim için gelen öğrenciler için Ankara'da üniversite karşısında kiralanmış bir katı yurt halinde düzenleyerek 13 kişiden oluşan bir barınma merkezi haline getirdiklerini ilan etmiştir. Cemiyet bünyesinde her ay bir dergi çıkarılmasının da önemli bir girişim olduğu bunun için 150 aboneye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Yine dernek yapılacaklar arasında Ankara'dan milli kıyafetler eşliğinde sanatçı bir ekibin Maraş'a gönderileceğini, Maraş'ın kurtuluş etkinliklerinde üç gün süre ile bulunacağını ifade etmiştir. Cemiyet kısa zamanda Maraş'ta ve ilçelerinde de şube açmak amacındadır. Bunun için halkın ilgi ve desteğinin şart olduğu belirtilmiştir.⁹¹ Bahsi geçen kurtuluş bayramı etkinliği ise Maraş'ta Yeni Sinema 'da bir gece şeklinde düzenlenmiş, geceye radyo, ses ve saz sanatçıları katılmış ve büyük bir konser verilmiştir. Gün boyu ve gece de devam eden etkinlikte temsil, koro, milli oyunlara yer verilmiştir. Kadınlar için ayrıca bir yer tahsis edilen gecede görev alan sanatçılar arasında Cevriye Ceyhun, Mediha Demirkıran, Kanuni Necdet Varol, Tanburi Ragıp Tanju ve Kemeçe Üstadı Cüneyt Orhon da yer almıştır.⁹² Öte yandan Ankara'da

⁸⁹ *Kahramanyurt*, 13 Ocak 1959, s. 1.

⁹⁰ *Maraşın Sesi*, 21 Mayıs 1960, s. 1.

⁹¹ *Kahramanyurt*, 17 Ocak 1953, s.1; *Demokrasiye Hizmet*, 18 Ocak 1953, s.1.

⁹² *Kahramanyurt*, 29 Ocak 1953, s.1

Maraşlı Gençleri Yetiştirme Cemiyeti İdare Heyetinden bir grupla yapılan görüşmede heyet, cemiyetin amacının Ankara'daki Maraşlı öğrencilerin eğitimleri boyunca olan ihtiyaçlarına her açıda yardım etmek olduğu bunun için bir Maraş Talebe Yurdu kurulduğunu fakat mülkü cemiyete ait olan bir Maraş Talebe yurdunun inşasını başlatmanın asıl hedef olduğunu belirtmişlerdir. Heyet üyesi Hanefi Sarıyıldız o sıralarda yurttan 15 öğrencinin barındığını belirtmiş, yurttan kalan bir öğrenci Sebahattin Tamer ise yurdun yeni açılmasına rağmen her bakımdan tatmin edici olduğunu ve yurttan kalan öğrencilerin büyük bir uyum içinde yaşadığını ifade etmiştir.⁹³ 1954 yılında İstanbul'da bir şubesi olduğunu gördüğümüz dernek yeteri kadar çalışmadığı yönünde bazı eleştiriler de almıştır. Bu eleştirilerin başında gençler arasında da görülen siyasi kamplaşmaların yaygınlığı ve derneğin sadece eş dostun bir araya geldiği ciddiyetten uzak toplantılar yaptığı, daha evvel derneğe kaydedilmiş olanların da isim ve adreslerini dahi bulunamaz olduğu ve aidatın dahi alınmadığı konularıdır.⁹⁴ Maraşlı Gençleri Yetiştirme Cemiyeti 21 Ocak 1957 tarihinde senelik kongresini yapmış cemiyet başkanı aynı zamanda Maraş Milletvekili Remzi Öksüz seçilirken 2. Başkanı Nuri Öncül, Sekreteri Avni Başdoğan Muhasip Tahsin Türkçapar Üyeler Cengiz Kayıran, Sabri Aytemiz, Nuri Sürmen, Mahmut Karaküçük, Sadi Kazancı, Yaşar Kayserili seçilmiştir. Bu heyet ilk olarak Maraş'ın kurtuluşu dolayısıyla 12 Şubat isimli bir mecmua çıkarmaya karar vermiş ve yine bu özel gün için bir program düzenlenmesi konusunda Vali İbrahim Öztürk ile görüşmeler yapmıştır.⁹⁵ 17 Şubat 1957 tarihinde şehirde üniversiteliler tarafından cemiyet bünyesinde bir gece düzenlenmiş ve oldukça dikkat çekmiştir. Maraş'ta yeni açılan lisenin yüksek öğrenime olan ilgiyi artırdığı bu nedenle özellikle Ankara'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin yurt açılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için bu gecenin önemli olduğu belirtilmiştir.⁹⁶

Maraş Yüksek Tahsil Gençliği Yaptırma Derneği de diğer derneklerle aynı formatta kurulmuş bir dernek statüsündedir. Ankara'da kurulan bu dernek 1959 yılında Maraş'ta da bir şube açmış ve Ziraat Bankası salonunda yapılan toplantı sonunda kurulmuştur. Bu toplantıda Osman Haraççı dernek başkanı, Mustafa Güntan da ikini başkan seçilmiştir. Diğer dernek üyeleri ise kâtip Hasan Keskin, Veznedar Tarık Güngör, üyeleri Abdülkadir Sezal, Sait Emirmahmutoğlu, Selahattin Aydın, Ali Kiper, Rıza Bacakçı, Hilmi Aydoğan, Hikmet Çalışkan'dan oluşmuştur. Ankara'daki Maraşlı yüksek tahsil gençliğine destek olmak üzere Maraş'ta kurulan bu yapılmıştır. Maraş Valisi Kazım Atakul'un da katılımıyla yapılan toplantıda başkanlığa Maarif Müdürü İsmail Çınar, ikinci başkanlığa Avukat İhsan Hüdayioğlu, kâtip olarak M. Ali Küçkatalay ile Fehmi Yazıcıoğlu seçilmişlerdir. Derneğin kabul edilen tüzüğünde derneğin merkezinin Av. Selahattin Aydın'ın yazıhanesi olduğu, derneğin hiçbir siyasi işle meşgul olamayacağı, derneğe 18 yaşını aşan ve giriş aidatını ödeyen

⁹³ *Demokrasiye Hizmet*, 6 Şubat 1953, s.1

⁹⁴ *Demokrasiye Hizmet*, 2 Ocak 1954, s.1; *Demokrasiye Hizmet*, 3 Ocak 1954, s.1.

⁹⁵ *Demokrasiye Hizmet*, 18 Ocak 1957, s. 1; *Maraşın Sesi*, 19 Ocak 1957, s. 1.

⁹⁶ *Halk Postası*, 23 Şubat 1957, s. 1.

herkesin üye olabileceği, derneğe para yardımıyla bulunana üyelere dernek kararıyla fahri üyelik payesi de verileceği, genel kurulda alınan kararların üyelere yazılı veya gazete ile duyurulacağı, genel kurulun bütçeyi düzenlemek ve onaylamak gibi görevleri olduğu belirtilmiştir.⁹⁷ *Maraş Kız Öğretmen Okulu Yaptırma Derneği* de 1959 yılında Ziraat Bankası salonunda yapılan toplantıda Kız Öğretmen Okulu için arsa teminini ve yardım sağlanması için kurulmuş ve derneğin başkanlığını Osman Haracı yapmıştır. Dernek 2. Başkanlığına Mustafa Güntan seçilmiş ve yine dernek merkezinin de *Maraş Yüksek Tahsil Gençliği Yaptırma Derneği* ile ortak şekilde Avukat Selahattin Aydın'ın yazıhanesi olduğu belirtilmiştir. Derneğin hazırladığı tüzükte diğer dernek ile aynı içerikte hazırlanmıştır.⁹⁸ Maraş'ta kurulan diğer eğitim amaçlı dernek ise *Maraş Okutma ve Yardım Derneği*dir. Bu dernek diğer eğitim konulu derneklere göre daha erken bir zamanda 1948 yılı içinde kurulan derneklerden biri olmuştur. Dernek Vali Nuri Atay'ın talimatıyla Mahmut Çakmak himayesinde faaliyet göstermiştir. Dernek Maraş'ta bir lisenin açılması ve Maraş'taki öğrencilerin İstanbul'da rahatlıkla eğitim almaları konusunda çalışmalar yapmayı amaçlamıştır. Vali de dernek ile ilgili yapılan görüşmede dernek üyelerinden Ali Hüdayioğlu ve Abdülkadir Kocabaş'a valilik bütçesinden 4-5 bin liralık bir meblağın dernek bünyesinde bir öğrenci yurdu açılması için ayrıldığını belirtmiştir.⁹⁹ Görüleceği üzere bu dönemde de dernekler ve yerel yönetimlerin iş birliği önemsenmiştir. Maraş'ta kurulan diğer bir dernekte *İnönü ilkokulunda Öğrencileri Koruma Cemiyeti* olmuştur.¹⁰⁰ Öte yandan Maraş'ta yine öğrencilere destek veren derneklerden biri de Pansiyon Yaptırma derneği olmuştur. Derneğin esas amacı şehre ilçe, nahiye ve köylerden gelen orta dereceli okullarda eğitim görmek amacındaki gençlere barınma ihtiyaçlarını temin olmak olmuştur. Dernek ilk toplantısını 1956 yılında yapmış toplantıya vali, maarif, lise, İmam Hatip ve Erkek Sanat Okulları müdürleri, Banka müdürleri, parti başkan ve temsilcileri gazeteciler katılmıştır. 9 kişiden oluşan heyet içinde Vali İbrahim Öztürk, Sait Emirmahmutoğlu, Abdülkadir Sezal, Selahattin Aydın, Ziraat Müdürü Nuri Altın, Maarif Müdürü Hüseyin Atmaca, Tüccar Ahmet Pakdil, Basri Sarıfakıoğlu, Ziraat, İş, Halk Bankası Müdürleri ve çeşitli okul müdürleri seçilmişlerdir.¹⁰¹

Kuvay-i Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti de Maraş'ta en etkili derneklerden biri olarak dikkat çekicidir. İlk olarak Adana'da Sinan Tekelioğlu tarafından kurulan bu cemiyetin Maraş Şubesi ise 12 Ocak 1955 tarihinde İstiklal Savaşında birlikte hareket eden gazilerden oluşturulmuştur. Maraş Şubesi 1957 yılı genel kurul toplantısını Öğretmenler Birliği Lokalinde yapmıştır. Başkanlığa Millî Mücadele Döneminin güney cephesindeki önemli isimlerinden olan Aslan Toğuzata, katipliklere Mustafa

⁹⁷ *Kahramanyurt*, 22 Şubat 1960, s. 1.

⁹⁸ *Kahramanyurt*, 25 Şubat 1959, s. 1.

⁹⁹ *Maraş Postası* 06.02.1948 s.2-3

¹⁰⁰ *Demokrasiye Hizmet*, 6 Ocak 1957, s. 1.

¹⁰¹ *Kahramanyurt*, 23 Ocak 1956, s. 1

Kuşçu ve Mahmut Öcal seçilmiştir. Maraş Millî Mücadelesinin kısa bir sunumu yapılmış ve ardından İdare heyeti, Haysiyet Divanı ve Murakabe Heyeti seçimlerine geçilmiştir. Buna göre İdare Heyeti; Mehmet Alpaslan, Nuri Şişman, Süleyman Zülkadir, Mustafa Evliya, Muhittin Karakız, Mustafa Kuşçu Haysiyet Divanı; Ali Kiper, Hanefi Evliya Mürakebe Heyeti ise Mümtaz Eren, Mehmet Ali Uncu'dan oluşmaktadır. Heyetin çalışma raporunda özellikle İstiklal Savaşında yararlılığı olanlara, şu an kurutulmakta olan Gavur Gölü ve Mizmili bataklıklarından arazi verilmesi talebi de dile getirilmiştir. Bu konuda milletvekillerine yapılan müracaatlar sonuç vermemiş ancak valiye yapılan başvuru sonunda Toprak Komisyonu konuyu incelemiş fakat uygun olmadığı mütalaasını bildirmiştir. Fakat bu konuda milletvekilleri ve genel başkanlığın yardım edecekleri vurgusu yapılmıştır.¹⁰² Cemiyet üyeleri 1960 yılında Adana'ya gelen Başbakan Adnan Menderes'i karşılamak üzere Maraş Kuvayı-i Milliye Mücahitler ve Gaziler Cemiyetini temsilen bölgeye oldukça eğlenceli bir yolculuktan sonra gitmişlerdir. Heyeti temsilen Cemiyet Başkanı Arslan Toğuzata, Mümtaz Eren, Hayri Varol ve Ali Kiper bulunmuşlardır. Heyet davul zurna eşliğinde gittikleri hemen her noktada ilgiyle karşılanmıştır.¹⁰³

Esnaf dernekleri Maraş'ta hemen tüm ülkede olduğu en aktif dernekler olarak dikkat çekicidir. 1949 yılında kabul edilen 5373 sayılı “*Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Yasası*” ile devlet esnafı denetim altına alarak hemen tüm esnaf ahalisinin esnaf derneklerine girmesi mecburi hale getirilmiştir.¹⁰⁴ Dernek ve dernek kurullarının bir denetim mekanizması olarak oldukça dikkate alındığı ve seçim ve kongrelerinin de yeri geldiğinde tartışmalı ve olaylı geçmiş olması derneklere ne kadar ciddi bir önem verildiğini göstermesi açısından önemli görünmektedir. Ancak şehirde bu dönemde dernek sayısında o kadar çok artış olmuştur ki cemiyetlerin birbirinin çalışma ve etki alanına sirayet ettiği de tartışılır olmuştur. Özellikle küçük bir taşra kentinde bu gönüllü ve kâr amacı gütmeyen derneklerin tek gelir kapısının yardım ve ianeler olması derneklerin gelir ve güç sağlama kapılarının da çatışmasına sebep olmuştur.¹⁰⁵ Özellikle dernek kurulları başkan ve üyelerine bakıldığında aynı isimlerin birden fazla dernek mütevelli heyetinde bulunuyor olması bu konuda yaşanan sıkıntıyı ortaya koymaktadır. Bu durumdan en çok şikâyet eden dernek, faaliyetlerini tamamen halktan gelen yardım ve ianelere dayandıran Verem Savaş Dernekleri olmuştur. Öte yandan diğer önemli nokta ise bu derneklerin şehrin derneklerin genel amaçlarına yani üyeleri arasında iş birliği sağlamak, yeni yapılar, kurumlar inşa etmek ve en çok ta ilgili esnaf derneğinde bulunan üyelerin bilgi ve görgülerini artırmak üzere açacağı kurslar oluşturmuştur. Örneğin yerel basında yer alan dernek ve cemiyetler ile ilgili bir yazıda *Marangoz ve Mobilyacılar Derneğinin* derneklerden beklentinin

¹⁰² *Kahramanyurt*, 28 Ocak 1957, s. 1.

¹⁰³ *Kahramanyurt*, 5 Ocak 1960, s. 1.

¹⁰⁴ Ahmet Solak, *Esnaf Birliklerinin Tarihsel Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1955, s. 72.

¹⁰⁵ *Maraş Postası*, 24 Ocak 1949, s. 1-2.

karşılığı olarak etkili bir çalışma ile Maraş'ta bir kereste fabrikası ve mesleki olgunlaşma için çeşitli kurslar açabileceklerdir. Vali İbrahim Öztürk'te vilayette yapılan bit toplantıda şehirde trafik ve şoförler ile ilgili yapılan şikâyetlerin çoğunun örneğin *Şoförler Cemiyeti* tarafından çözülebileceğini ve trafikte yaşanan bu sorunları da azalmasına katkı sağlayabileceğine işaret etmiştir. Buna göre bu cemiyet sadece lastik almakla değil şoförlerin trafik bilgisini artırmakla da görevli olmalıdır. *Kahveciler ve Lokantacılar Derneği* de örneğin kalifiye garson ihtiyacını bu eğitimlerle giderebileceklerdir.¹⁰⁶ Maraş'ta tespit edilebildiği kadarıyla 1950-1960 yılları arasında bulunan aktif dernekler şunlardır:

Tablo 4: Maraş'ta 1950-1960 Döneminde Esnaf Dernekleri

Maraş'ta Kurulan Esnaf Dernekleri
Esnaf Dernekleri Birliği Köşkerler Derneği
Abacılar Derneği Bakırcılar Derneği
Bakkallar Derneği Külekçiler Derneği
Berberler Derneği Lokantacılar Derneği
Bezzazlar Derneği Mobilyacılar Derneği
Bıçakçılar Derneği Marangozlar Derneği
Boyacılar Derneği Matbaacılar Derneği
Nalbantlar Derneği Kilimciler Derneği
Çakırcılar Derneği Şekerlemeciler Derneği
Yemenciler ve Çankçılar Derneği Şoförler Cemiyeti
Değirmenciler Derneği Kuyumcular Derneği
Dokumacılar Derneği Tabaklar Derneği
Dondurmacılar Derneği Tenekeciler Derneği
Kalaycılar Derneği Tornacılar Derneği
Kasaplar Derneği Kilimciler Derneği
Keresteciler Derneği Mazmunlar Derneği Kuyumcular Derneği
Çorapçılar Derneği
Demirciler Derneği Kunduracılar Derneği
Ağaç Toğurucular Furuncular Derneği
Sandalyeciler Derneği Saraçlar Derneği
Köşkerler Derneği Semerciler Derneği
Terziler Derneği Attarlar Derneği
Kahveciler ve Gazinocular Derneği
Hayvan Yetiştirme ve Üretim Cemiyeti
Hızarcılar Derneği

Esnaf derneklerinin nerdeyse eş değer nitelik ve içerikte birer tüzük veya nizamname kabul ederek dernek statüsü kapsamında izin alınarak kurulduğu anlaşılmaktadır. *Maraş Esnaf Kulübü Nizamnamesi* bu kapsamda örnek niteliğindedir:

“Madde 1 Maraş'ta Kurtuluş Mahallesinde Sarayaltı Çarşısı 124-12 nolu Ahmet Gökırmak'a ait binanın ikinci katında bu kulüp kurulmuştur.

Madde 2; Kulübün gayesi azalarının gazino, lokanta, kültürel ve medeni ihtiyaçlarını karşılamak ve istirahatlarını temin etmektir.

¹⁰⁶ *Kahramanyurt*, 14 Mayıs 1957, s. 1.

Madde 3: Müessis azalar şunlardır: Şevket Emirmahmutoğlu, Mehmet Şerefoğlu, Mahmut Gökırmak, Kadir Kocabaş, Rasim Şişman, İsmail Sevindik, Şevket Kirişçi.

Madde 4: kulüp umumi heyeti müessis azalar ile bilahare aza olarak kayıt edilen bütün azalar mecmuundan teşekkül eder.

Madde 5 umumi heyetin vazifeleri; kulüp idare heyetini seçmek, murakıp heyetini seçmek kulüp azasından 3/2'sinin mevcuduyla nizamnamesinde tadilat yapmak, bütçeyi tanzim ve kabul etmek, fesih hakkında karar ittihaz etmek

Madde 6: Umumi heyet mutat olarak her sene ocak ayının son haftasının pazar günü kulüp binasında umumi salonda toplanır ilk umumi heyet 1958 senesinde müessis azadan muvakkat madde ile idare heyeti seçilen azaların kararlaştıracağı gün ve saatte toplanır. Olağanüstü toplantıları; her zaman umumi heyet azasından 1/5'inin yazılı müracaatı üzerine idare heyeti umumi heyeti toplanmaya davet edeceği gibi idare heyetinden ekseriyetle verilen kararlar da umumi heyet toplantıya çağrılabilir. Umumi heyet toplantılarında her zaman toplantının yeri günü saati ve ruzaamesi bir hafta evvel ilan edilir ve bu hükümete haber verilir. Şayet ilan edilen gün toplantı yapılmazsa veya geri bırakılırsa yeniden ne zaman toplanacağı yine aynı vasıta ile en aşağı toplantı gününden üç gün evvel ilan edilir Umumi heyet içtimai birinci defa azanın 2/3'ünün toplanmasıyla yapılır ve nisap mümkün olmadığı takdirde 7 gün sonra toplanacak mevcut ile yapılır ve ekseriyetle karar ittihaz olunur.

İdare heyeti umumi heyeti toplanmaz ve toplantıya mâni olursa hükümete haber vermek üzere kulüp binasının müsait bir yerinde umumi heyetin kayıtlı azalarının yarısından eksik olmamak üzere kendi kendine toplanır ve idare heyetlerini fesih ederek yeni idare heyetini seçer ve salahiyyetli bulunduğu kararları alabilir.

Umumi heyet içtimai idare heyeti reisi veya azadan en yaşlısının başkanlığı altında açıldıktan sonra nisap anlaşılması için yoklama yapılır, ondan sonra bir reis ile iki kâtip seçilir. Zabıtnameler ve karar reis v kâtipler tarafından imza olunur, dosyasıyla muhafaza edilir ve azalara ve başkanlarına gazete ile bildirilir.¹⁰⁷

Şehirdeki bütün esnaf derneklerinin bir araya gelmesi ile kurulan *Esnaf Dernekleri Birliği* 1953 yılında derneklerden gelen 136 delegenin katılımıyla yaptığı olağan kongresinde Başkanlığa Ali Hüdayioğlu seçilirken, Katipliklere de Bekir Şirikçi ve Tevfik Büyükkavşar seçilmişlerdiler. Ekonomik ve Ticaret Bakanlığını temsilen müşahit olarak toplantıya katılan Vali Cemal Babaç derneklerin geliştirilmesi üzerine bir konuşma yapmış sonra 21 Mart'ta Başbakan Adnan Menderes'in Maraş'a geleceğini ve Esnaf Dernekleri Birliğinin kurulmuş olmasının bir avantaj olduğunu bu vesileyle yapılacak toplantılarda şehrin, derneklerin ve Kefalet Kooperatifinin ihtiyaçlarını belirleyerek başbakana sunabilme fırsatı bulacağını ifade etmiştir. Yapılan seçimde yeni kurulan birliğin İdare Heyeti Reisliğine Bedri Kısakürek, İkinci Başkanlığına Ali Kiper, Muhasip ve Veznedarlığa Ömer Arslantaş Seçilmişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *Kahramanyurt*, 23 Ocak 1958, s. 1-2.

¹⁰⁸ *Kahramanyurt* 9 Mart 1953 S.895 s.1

Dernek ilk toplantısı yapmış mekan ayarlamasını yapmış ve aynı zamanda birliğin zaruri masraflarını karşılamak üzere de Belediye Başkanı Ali Kısakürek 100, Ali Hüdayioğlu 50, İsa Bat 50, Bedri Kısakürek 50, Ömer Arslantaş 50, Ökkeş Kürekçi 50, Reşit Gümüşer 50 ve Ali Kiper 50 liralık teberruda bulunmuşlardır.¹⁰⁹ Birlik şehirde en geniş kapsamlı dernek statüsünde olması nedeniyle diğer esnaf derneklerinin de iş birliğine açık şekilde hareket etmiştir. Bu kapsamda Tabaklar Derneği Başkanı Ejder Büyükelik'e ait olan Çocuk Bahçesi civarındaki bir binayı dernek hizmetine sunmuştur.¹¹⁰ Birlik Başkanı Bedri Kısakürek yönetiminde açılan kongrede 26 üye dernek yönetiminden 21 dernek katılımıyla yapılmış ve toplantıda Maraş'a gelecek olan Menderes'i karşılama töreninde derneklerinde yer alabilmesi için kura çekilmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. Buna göre karşılamada yer alan aynı zamanda birliğe üye olduğu anlaşılan dernekler şu şekilde sıralanacaktı: 1-Furuncular, 2-Yemeniciler ve Çarıkcılar, 3-Sandalyacılar, 4-Kasaplar, 5-Tornacılar, 6-Bakırcılar, 7-Saraçlar, 8-Berberler, 9-Matbaacılar, 10-Marangozlar, 11-Bakkallar, 12-Değirmeciler, 13-Kuyumcular, 14-Şoförler, 15-Semerciler, 16-Çorapçılar, 17-Köşörler, 18-Demirciler, 19-Tabaklar, 20-Terziler, 21-Tenekeçiler, 22-Mazmunlar, 23-Kunduracılar, 24-Ağaç Torucuğular, 25-Lokantacılar, 26-Keresteciler.¹¹¹ Eylül ayında ise İç İşleri Bakanı Ethem Menderes Maraş'a bir ziyarette bulunmuştur. Menderes, esnaf derneklerini ziyaret ederek esnafın isteklerini dinlemiştir. Bu toplantıda dile getirilen istek ve talepler ise Vali Ahmet Tekelioğlu tarafından Ankara ziyaretinde bizzat Başbakan Adnan Menderes'e iletilmiş, ayrıca İçişleri Bakanı Ethem Menderes, Tarım Bakanı ve Maraş Milletvekili Nedim Ökmen ile de detaylı bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Vali, hükümetin orta sınıfı temsil eden esnafa yapacağı maddi yardım kapsamına Maraş'ın da dahil edildiğini ifade etmiştir. Buna göre Gaziantep, Denizli gibi illerin yanında kooperatif geliriyle birlikte Maraş'a da toplamda 2 milyon 200 bin liralık bir yardım verilmesi kararı alındığını bunun da 1 milyon liralık kısmının Maraş Halk Bankasına gönderildiğini belirtmiştir.¹¹² Böylece hükümetin esnafa dayalı politikalarından Maraş'ın da istifade ettiği anlaşılmaktadır. 1956 yılında da dernek başkanlığına Ali Kiper ve ikinci başkanlığa da Reşit Gümüşer seçilmiştir.¹¹³ Ayrıca Maraş Esnaf Dernekleri Birliğinden seçilen 11 üye 22 Aralık 1955 tarihinde Ankara'da yapılan Esnaf Dernekleri Birliği Başkanlar Meclisine katılmışlardır. Maraşlı milletvekilleri ile de görüşme şansı bulan heyet meclis toplantısına katılım göstermişler

¹⁰⁹ *Kahramanyurt* 12 Mart 1953 s.1

¹¹⁰ *Kahramanyurt* 26 Mart 1953 S.910 s.1

¹¹¹ *Kahramanyurt* 23 Mart 1953, s.1.

¹¹² *Kahramanyurt* 17 Eylül 1953, s.1.

¹¹³ *Engizek*, 12 Mart 1956, s. 1; *Kahramanyurt*, 12 Mart 1956, s. 1; *Demokrasiye Hizmet*, 13 Mart 1956, s. 1.

Maraş esnaf dernekleri Birliği Başkanı Ali Kiper'de Ankara'daki bu Meclis Başkanları toplantısında söz almış ve 5000'i aşkın Maraş esnafının selamı ve 33 esnaf derneğinin imzalı gelir vergisini sunarak konuşmasını yapmıştır.¹¹⁴

Esnaf Dernekleri Birliği 1958 yılında Devlet Bakanı Muzaffer Kurbanoğlu tarafından Maraş seyahati sırasında ziyaret edilmiştir. Hükümetin esnafa verdiği önemi gösteren bu ziyarette bakan, Esnaf Dernekleri Birliği esnafının şikayetlerini dinlemiştir.¹¹⁵ Esnaf Dernekleri Birliği 1959 yılı adi genel kurul toplantısını diğer esnaf derneklerinin toplantılarına ev sahipliği yapan Esnaf Birlik Salonunda 224 delegeden 161'inin katılımıyla gerçekleştirmiş ve birlik başkanlığına geçen yıl olduğu gibi Ali Kiper seçilmiştir. Derneğin diğer İdare Heyeti üyeliklerine ise Reşit Gümüşer, Vahit Demiröz, Mustafa Or, Ali Yılmaz, Ali Tozkaldıran ve Sabit Ciğer gibi şehrin önde gelen iş adamları seçilmiştir.¹¹⁶ Esnaf Dernekleri Birliği şehirdeki bütün esnaf derneklerini temsil ettiği için sıklıkla vali ve belediye başkanlarının ziyaretlerine de sahne olmuştur. Bu nedenle yeni Vali ve Belediye Başkanı Kazım Atakul'da bu toplantıya katılım göstermiş, esnaf ile hasbihal ederken esnafın genel talebinin şehirde bir sanayi sitesi kurulması yönündeki istekleri olduğunu fark etmiştir. Vali bu konuda şimdiye dek birçok adımın atılmış olduğundan duyduğu memnuniyeti dile getirirken şu sözleri sarf etmiştir: “sizlerden ricam herhangi isteklerinizi benden ve benim gözlerime baka baka isteyeceksiniz. Bende gözlerinize baka baka cevap vereceğim” demıştır.¹¹⁷ 1960 yılında yapılan kongresinde Esnaf Dernekleri Birliği üyeleri sanayi sitesi kurulması konusundaki isteklerini devam ettirmiş fakat bunun yanında bir çok esnafın küçük sanayi bölgesinde bulunan dükkanları için hala tapu alamadıklarını, ağır sanayi bölgesi lağvedildiği için de burada iş yerleri olan vatandaşların hala paralarını belediyeden almadıklarını ifade etmişler ve yine şehir içme suyunun çok yüksek fiyattan esnafa temin edildiği ve bu konuda şehirdeki 40 derneğin iş birliği ile belediyeye yapılan başvurunun gündeme gerçekçi şekilde alınmadığı da diğer şikayetler arasında yer almıştır. Bu kongrede Esnaf Dernekleri Birliği Başkanlığına Mustafa Or, ikinci başkanlığa ise Ali Yılmaz'ın seçildiği görülmektedir.¹¹⁸ Birliğin Andırın'da da bir şubesi açılmış, 1953 yılında yaptıkları genel kurul toplantısında Andırın Esnaf Birliğinin iş birliği açısından Maraş Esnaf Derneğine bağlanmasına karar verilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak 7 kişiden oluşan bir heyet belirlenmiştir. Dernek başkanı Mehmet Berker'de bu konuda dürüstçe çalışılacağına söz vermiştir.¹¹⁹

Şehirde kurulan etkili derneklerden biri *Şoförler Derneği*dir. Dernek, Maraş'ta 1952 yılında kurulmuş, derneğin ilk başkanı olan Ali Hüdayioğlu tarafından açılan

¹¹⁴ *Kahramanyurt*, 9-11 Ocak 1956, s. 1.

¹¹⁵ *Kahramanyurt*, 16 Ağustos 1958, s. 1.

¹¹⁶ *Halk Postası*, 18 Mart 1959, s. 1; *Kahramanyurt*, 16 Mart 1959, s. 1.

¹¹⁷ *Kahramanyurt*, 23 Temmuz 1959, s. 1.

¹¹⁸ *Kahramanyurt*, 25 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹⁹ *Demokrasiye Hizmet*, 22 Nisan 1953, s. 1

senelik kongre 169 üyeden 89'unun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongrede demokratik şekilde dile getirilen istek ve şikayetler de oldukça dikkat çekici ve dönemin şehir ambiyansını göstermesi açısından önemlidir. İlk sözü alan Hasan Yağcı çift motorlu araçların yük ve yolcu naklettiğine dikkati çekerek bu durumun kazalara sebebiyet verdiğini, bu sebeple diğer şehirlerde yük ve yolcu taşıyan bu araçlarında diğer kamyonlar gibi vergiye tabi tutulduğu belirtilerek Maraş'ta da bu uygulamaya geçilmesini istemiştir. Ayrıca kazaya yapan şoförlerin bir ve ikinci defasında tecziye edilmesini, üçüncüsünde ehliyetlerinin alınmasını talep etmiştir. Söz alan taksi şoförü Hüseyin Ersavaş ise taksi duraklarının sık sık değiştirilmesinden şikâyet etmiş ve Belediye meydanının taksilere, Belediye binasının arkasındaki meydanın ise hususi araçlara tahsis edilmesini istemiş ve yine şoförlere ehliyet verilmesi konusunun iyi bir kontrol ve düzene sokulmasını istemiştir. Ersavaş'a göre yine bu ehliyet verilmesi işinin usta şoför ve makinistlerden seçilecek bir heyet tarafından yapılmasını istemiştir. Şih Büyükcüger ise zabıta ve işaret memurlarının sürücülere çok defa yanlış yol gösterdiklerini bu nedenle şehir içinde bazı yerlerde gerekli işaret tabelalarının bulunması gerektiğini ifade etmiş ayrıca şoför maaşlarının düşük olduğunu, şoförler arasında da kıdem derecesine göre ayırım yapılması gerektiğini ustalarla acemilerin bir tutulmamasını teklif etmiştir. Söz alan Mustafa Tekerek ise bazı işaret mahallerinin tesis edilmesini istemiş ayrıca şoförlerin taşınması gereken vesikaların da tamamlanmasını istemiştir. Tüm bu istek ve arzuların şehrin göçlerle birlikte yoğunlaşan trafik sorunlarına işaret etmesi açısından önemlidir. Öte yandan kongrede dile getirilen önemli bir teklifte Motorlu Vasıtalar ve Şoförler Derneği olan derneğin isminin Şoförler Cemiyeti olarak değiştirilmesi isteği olmuştur. Fakat teklif kongrede hazır bulunan Vali Cemal Babaç tarafından motorlu vasıta sahiplerinin çok az olması nedeniyle şimdilik yeni bir cemiyet tesis edilemeyeceğini ismin aynı kalması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı kongrede idare heyeti seçimleri sırasında yaşanan usulsüzlükler de açıkça dile getirilerek tartışma konusu edilmiştir. Buna göre oy tasnifi sırasında mükerrer oy kullanımı, oylama gizli yapılmış olsa da kongre halihazırdaki dernek başkanı Ali Hüdayioğlu'nun oy pusulalarını yanında götürmesi gibi sorunlar tepki çekmiş, usulsüzlüklerin olduğu iddia edilen oylamada dernek başkanlığına Ali Hüdayioğlu, ikinci başkanlığa Belediye Makinisti Cemil Esim, Katip ve Muhasip Üyeliğe garaj sahibi İsmail Çakmak, üyeliklere de Osman Çolak, Hasan İşci, Hüseyin Ersavaş ve Osman Yeniçam seçilmiştir.¹²⁰ Fakat yönetim kuruluna seçilen asil üyelerden 5 ve yedeklerden 6 üye istifa etmişler ve seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.¹²¹ Yenilenen seçimler 12 Mart 1953 tarihinde Genel Kütüphane salonunda yapılmış ve toplantıya vali de katılmıştır. Gizli oyla yapılan seçim neticesinde dernek

¹²⁰ *Demokrasiye Hizmet*, 24 Şubat 1953, s.1

¹²¹ *Demokrasiye Hizmet*, 26 Şubat 1953, s.1

başkanlığına Mustafa Tekerek seçilmiştir.¹²² Derneğin 1958 genel kurulu da saat 13.00'te Esnaf Dernekleri Birliği Salonunda yapılmıştır.¹²³

Tornacılar Derneği de Maraş'ta faaliyet gösteren etkili dernekler arasında bulunmaktadır. Diğer dernekler gibi yeni kurulmasına karşın oldukça faal olan dernek, Yıldız Sinemasında mesleki içerikli Emek Atölyesi isimli bir müsamere düzenlemiştir. Müsamereyi Erkek Sanat Enstitüsü Müdürü Alaeddin Kısakürek açmış ve konuşmasında “doğrudan doğruya Muhterem Valimizin eseri olan bu teşekküllerin neler yapabileceği ve cemiyet halinde yek vücut çalışmasının neler yaratabileceğinin basit misalini pek az sonra göreceksiniz” diyerek cemiyet halinde toplu ve uyumlu bir çalışmanın Batıda olduğu gibi büyük teknik gelişmelere yol açacağını bunun için iş birliği içinde çalışmanın esas olduğunu ifade etmiştir. Kısakürek, Maraş'ta kısa süre içinde kurulan onlarca derneğin sanata ilgiyi de artırdığını ifade etmiş sadece 5 yıl önce şehirde ismini dahi duymadığımız tesviyecilik, tornacılık gibi bir mesleğin bugün dernek statüsüne eriştiğini ifade etmiştir.¹²⁴

Berberler Derneği diğer pek çok dernek gibi 1952 yılında kurulmuş, 1953 yılındaki genel kurul toplantısında da yeni idare heyetini belirlemiştir. Belediye salonunda yapılan kongreye 90 üyeden 66'sının katıldığı görülmüş, dernek muhasebe raporu başkan tarafından okunurken bazı eleştirilerde yöneltiştir. Başkan Tevfik Büyü-kavşar derneğin bütçesi olan 501 liradan 229 lira masraf yaptığını ifade etmiş, fakat derneğin esnafa ehliyet verirken idare heyetinin keyfi davranabildiği eleştirisiyle karşılaşmıştır. Buna göre haysiyet divanını tanımadan dernek başkanının *ben karar verdim* diyerek hareket edebildiği ileri sürülmüştür. Hatır gönül için ehliyet verdiği anlaşılan başkanın bu tutumunun engellenmesi için idare heyetinden üç ustanın imtihan ve ehliyet verilmesinde görevlendirildiği ve görev alanların genel kurul önünde dürüst hareket edecekleri konusunda yemin ettirildiği belirtilmiştir. Nihayet seçim sonunda yen idare heyeti Başkan Tevfik Büyü-kavşar, İsmail Döşyılmaz, Mesut Kazancı, Hasan Yelaldı, Mustafa Atkeçeci, Ejder Tüfekçi'den oluşmuştur.¹²⁵ *Berberler Derneği* senelik olağan toplantısını ise 5 Mart 1958'de saat 13.00'te yapmıştır.¹²⁶ *Berberler Derneği* tarafından da Yeni Sinema salonunda Dernek Başkanı Ali Yılmaz tarafından bir konser verilmesi sağlanmış ve konser sırasında yapılan açık artırmayla bir elektrikli semaver hediye edilmiştir.¹²⁷

Bakkallar Derneği yıllık kongresini 15 Mart 1953 Pazar günü saat 14.00'te Esnaf Dernekleri Birliği Salonunda yapmış.¹²⁸ Dernek toplantısını 100 üyenin katılımıyla Valinin de hazır bulunduğu toplantıya gerçekleştirmiştir. Vali Cemal Babaç devleti temsilen yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vermiştir: “*Arkadaşlar, Maraş esnafımı*

¹²² *Demokrasiye Hizmet* 13 Mart 1953 s.1

¹²³ *Kahramanyurt*, 3 Şubat 1958, s. 1.

¹²⁴ *Demokrasiye Hizmet*, 3 Mart 1953 s. 1; *Kahramanyurt*, 2 Mart 1953, s.1.

¹²⁵ *Demokrasiye Hizmet*, 27 Ocak 1953, s.1; *Kahramanyurt*, 27 Ocak 1953, s.1.

¹²⁶ *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

¹²⁷ *Kahramanyurt*, 7 Mayıs 1958, s. 1

¹²⁸ *Kahramanyurt*, 2 Mart 1953, s.1.

bir araya toplamak için temin ettiğimiz bu binada 100-120 esnaf bir araya gelerek meslekleriyle alakalı haklarını isteyebilmek için seslerini duyurabiliyorlar. İş yerlerinizde ve herhangi bir yerde bu istek ve haklarınızı ancak birkaç kişiye duyurabilirsiniz. Burada davalarınızı yürütecek arkadaşlarınız da vardır.” Dernek yaptığı seçim sonunda başkanlığa Ökkeş Kekeç, İkinci Başkanlığına, Ökkeş Külekçi, Muhasip ve Katipliğe de Mansur Baydemir’i seçmiştir.¹²⁹ Bakkallar Derneği aynı gün saat 19’da toplanmıştır.¹³⁰

Debbağlar Derneği 151 üyenin katılımıyla 1953 yılı kongresini düzenlemiş ve kongrede Vali Cemal Babaç, Belediye Başkanı Ali Kısakürek, Halk Bankası Müdürü Muzaffer Berdi, Esnaf Dernekleri Birliği Başkanı İsa Bat ve birlik üyeleri de bulunmaktaydı. İdare Heyeti Başkan Ejder Büyükçelik, ikinci başkanlığa da Osman Göde, Mustafa Ülger, Ahmet Şirikçi, Hacı Soğancı, Mustafa Şerbetçi ve Ali Akgüngör’den oluşmaktadır.¹³¹ Tabaklar Derneği 5 Mart 1959’da saat 14.00’te aynı toplantılarını düzenlemişlerdir.¹³² *Tenekeciler Derneği* genel kurul toplantısı da Esnaf kooperatifi binasında düzenlemiş ve 1953 yılında derneğin idare heyeti Ali İşçi, Zekeriya Kavıf, Ökkeş Babaoğlu, Ali Rıza Külahçı, Ali Ataş, Kemal Avşar ve Ali Rıza Uçkun seçilmiştir.¹³³ *Kalaycılar Derneği* de 6 Mart 1959’da saat 20.00’de genel kurul tokatlılarını düzenlemişlerdir.¹³⁴ *Dondurmacılar derneğinin* 1960 yılında örgütlendiğini yine bu yıl yaptığı genel kurul toplantısından anlamaktayız.¹³⁵ *Abacılar Derneği’* de 26 Ocak 1960 tarihinde saat 16.00’da bu olağan toplantılarını yapacaklardı.¹³⁶ *Attarlar (Aktar) Derneğinin* varlığına da genel kurul toplantısını 1956 yılında Esnaf Dernekleri birliği Salonunda yaparak yıllık çalışmalarını sunmuştur.¹³⁷ *Sandalyeciler Derneğinin* varlığına da genel kurul toplantısını 1956 yılında Esnaf Dernekleri birliği Salonunda yaparak yıllık çalışmalarını sunmuştur.¹³⁸ *Mazmanlar Derneği* daha sonra aktivitesi pek olmayan bir dernek olsa da 1953 yılı Genel Kurul Toplantısını Genel Kütüphane Salonunda yapmıştır. Dernek başkanlığına Hanefi Gürbüz seçilmiştir.¹³⁹ *Çorapçılar Derneğinin* 1953 yılı Genel Kurul toplantısı Şehir Lokantasında Vali Cemal Babaç’ın katılımıyla yapılmış ve toplantıda Halk Bankası Müdürü, Esnaf Dernekleri Başkanı ve Üyeleri, Esnaf Kefalet Kooperatifi Müdürü de hazır bulunmuştur. Dernek başkanlığına Durdu Yüzükak seçilmiştir.¹⁴⁰ *Saraçlar ve Semerciler Derneği* de 1953 yılı toplantısı sonunda başkanlığa Mehmet Küçükönder, 2.nci başkanlığa

¹²⁹ *Kahramanyurt* 19 Mart 1953, s.1

¹³⁰ *Kahramanyurt*, 30 Ocak 1959, s. 1.

¹³¹ *Kahramanyurt*,7 Ocak 1953, s.1

¹³² *Kahramanyurt*, 17 Şubat 1959, s. 1.

¹³³ *Demokrasiye Hizmet*, 24 Şubat 1953, s.1

¹³⁴ *Kahramanyurt*, 18 Şubat 1959, s. 1.

¹³⁵ *Kahramanyurt*, 5 Ocak 1960, s. 1.

¹³⁶ *Kahramanyurt*, 5 Ocak 1960, s. 1.

¹³⁷ *Kahramanyurt*, 18 Ocak 1956, s. 1.

¹³⁸ *Kahramanyurt*, 18 Ocak 1956, s. 1.

¹³⁹ *Kahramanyurt*, 9 Mart 1953, s.1.

¹⁴⁰ *Kahramanyurt*, 11 Mart 1953, s.1.

Muhsin Kuş, Muhasip ve Veznedarlığa da Arif Gülkesen seçilirken Semerciler Derneği de aynı gün yaptığı toplantıda başkanlığa H. Osman Cömert, 2. başkanlığa Ökkeş Nacar, Muhasip ve Veznedarlığa da Muharrem Mangırı seçmiştir.¹⁴¹ *Hayvan Yetiştirme ve Üretim Cemiyeti* 'de 1954 yılında yapılan toplantısında başkanlığa Ali Yılmaz'ı seçmişlerdir.¹⁴²

Maraş'ta bu yıllarda kurulan diğer esnaf dernekleri ve bazı yıllardaki toplantı ve verileri şu şekildedir: *Kuyumcular Derneği* 1956 yılı genel kurul toplantısını 14 Şubat 1957 günü saat 15.00'de Esnaf Dernekleri Birliği salonunda yapmıştır. Toplantıda sırayla yoklama alımı, divan seçimi, yıllık mesai raporunun okunması, dernek hesabının tasdik ve tetkiki ve idare heyeti ve murakıp seçimi yapılması planlanmıştır.¹⁴³ *Furuncular Derneği* 1953 yılı toplantısını Esnaf Dernekleri toplantı salonunda yapmış, başkanlığa Tevfik Güzel, 2.Reisliğe Ali Başcıl, Muhasipliğe de Emin İnce seçmiştir.¹⁴⁴ *Kilimciler Derneği* 14 Şubat 1957 tarihinde derneğin saat 18.0'de Esnaf Dernekleri Birliği salonunda yapılacağı,¹⁴⁵ *Çakırcular Derneği* Başkanlığı da 8 Şubat 1957 de 15.00'te Esnaf Dernekleri Birliğinde,¹⁴⁶ *Köşkerler Derneği* Başkanlığınca ilan ettikleri duyuruda 8 Şubat 1957 saat 18'de yine Esnaf Dernekleri Birliği salonunda aynı gündem ile toplanacağı ilan edilmiştir.¹⁴⁷ *Kasaplar Derneği*, 1953 yılı toplantısında ise başkanlığa Mahmut Büyükkasap, 2.başkanlığa Ömer Çuhadar, Muhasip ve Veznedarlığa da Hacı Kazancı'yı seçmiştir.¹⁴⁸ *Kasaplar Derneği* de 1958 yılı yıllık genel kurul toplantısını 15 Şubat 1958 de saat 13.00'de Esnaf Dernekler Birliği salonunda yapmıştır.¹⁴⁹ *Dokumacılar Derneği* Esnaf Dernekleri Binasında yaptıkları toplantıda başkanlığa Kadir Bakdur, 2.Başkanlığa Ömer Karaca, Muhasip ve Veznedarlığa da Hacı Dokumacıyı seçmiştir.¹⁵⁰ *Nalbantlar Derneği* aynı gün ve aynı mekanda saat 15:00'de,¹⁵¹ *Çarıkcılar Derneği*, 23 Şubat 1958'de saat 19'da aynı salonda;¹⁵² *Değirmenciler Derneği* 24 Şubat 1958'de saat 19:00 Esnaf Birlikleri Salonunda genel kurul toplantısını yapacaklardır.¹⁵³ *Boyacılar Derneği* 27 Şubat 1958 de

¹⁴¹ *Kahramanyurt*, 6 Nisan 1953, s.1.

¹⁴² *Kahramanyurt*, 7 Ocak 1954, s.1.

¹⁴³ *Kahramanyurt*, 22 Ocak 1957, s. 1.

¹⁴⁴ *Kahramanyurt* 30 Mart 1953, s.1.

¹⁴⁵ *Kahramanyurt*, 22 Ocak 1957, s. 1.

¹⁴⁶ *Kahramanyurt*, 22 Ocak 1957, s. 1.

¹⁴⁷ *Kahramanyurt*, 22 Ocak 1957, s. 1.

¹⁴⁸ *Kahramanyurt* 13 Nisan 1953, s.1.

¹⁴⁹ *Kahramanyurt*, 25 Ocak 1958, s. 1.

¹⁵⁰ *Kahramanyurt*, 2 Nisan 1953, s.1.

¹⁵¹ *Kahramanyurt*, 3 Şubat 1958, s. 1.

¹⁵² *Kahramanyurt*, 3 Şubat 1958, s. 1.

¹⁵³ *Kahramanyurt*, 3 Şubat 1958, s. 1.

saat 13'te¹⁵⁴; *Külekçiler Derneği* 27 Şubat 1958'de saat 15.00 de genel kurul toplantılarını yapacaklardır.¹⁵⁵ *Külekçiler Derneği* de 20 Mart 1958'de saat 19'da aynı salonda toplantılarını gerçekleştirmiş;¹⁵⁶ *Lokantacılar Derneği* 4 26 Şubat 11958'de saat 15:00te¹⁵⁷; *Keresteciler Derneği* 26 Şubat saat 19'da¹⁵⁸ *Bıçakçılar Derneği* 1 Mart 1958'de saat 13'te¹⁵⁹; *Kilimciler Derneği* ise 1 Mart 1958'de saat 15.00'te Esnaf Derneleri Birliği salonunda toplantılarını gerçekleştirmiştir.¹⁶⁰ *Matbaacılar Derneği* 5 Mart 1958'de saat 15.00'te¹⁶¹ *Marangozlar Derneği* de 27 Şubat 1958'te saat 19'da aynı salonda genel kurul toplantısını yapmışlardır.¹⁶² *Boyacılar Derneği* 20 Mart 1958'de saat 14.00'te;¹⁶³ *Bezzazlar Derneği* 25 Mart 1958 saat 13'te toplantılarını yapmışlardır.¹⁶⁴ *Kahveciler ve Gazinocular Derneği* yıllık toplantısını 1956 yılında Ali Habil Dağdeviren'in Gazinosunda yapmış ve başkanlığa Recep Küçükönder seçilmiştir.¹⁶⁵ *Demirciler Derneği* yıllık toplantısını 1956 yılında Esnaf Birliği salonunda yapmış ve başkanlığa İbiş Öztütün seçilmiştir.¹⁶⁶ *Terziler Derneği*, şehirde bir aktivite olarak at yarışı düzenlemiştir. Birinciye 300, ikinciye 125 ve üçüncüye de 75 lira ikramiye verilmiştir Halkın ilgisi çeken bu yarışmayı düzenleyen Terziler Derneğinin Başkanı İbrahim Gözübol'dur.¹⁶⁷ *Şekerlemeciler Derneği* 25 Mart 1958 saat 15'te çoğunluk katılımı sağlanmadığından ertelemeli şekilde toplandıkları belirtilmiştir.¹⁶⁸ *Şekerlemeciler Derneği* 5 Mart 1955'de saat 14.00'te,¹⁶⁹ *Bakırcılar Derneği*'nin 1953 yıl genel kurulu İstiklal Okulu karşısındaki binada yapılmış, Valinin de katıldığı toplantıda İdare Heyeti başkanlığına Ömer Aslantaş, Murat Mutlu, Ahmet Kibritçi, Ömer Zarifoğlu, Ahmet Kayalar, Mehmet Diş ve Ali Köse seçilmişlerdir.¹⁷⁰ *Bakırcılar Derneği* 14 Şubat 1959'da saat 16.00'da genel kurul toplantısını gerçekleştirmiştir.¹⁷¹ *Hızarcılar Derneği* Esnaf Dernekleri Birliği salonunda yaptığı toplantıda Mehmet Ataç'ı başkanlığa seçmiştir.¹⁷²

154 *Kahramanyurt*, 4 Şubat 1958, s. 1.

155 *Kahramanyurt*, 4 Şubat 1958, s. 1.

156 *Kahramanyurt*, 28 Şubat 1958, s. 1.

157 *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

158 *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

159 *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

160 *Kahramanyurt*, 5 Şubat 1958, s. 1.

161 *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

162 *Kahramanyurt*, 7 Şubat 1958, s. 1.

163 *Kahramanyurt*, 28 Şubat 1958, s. 1.

164 *Kahramanyurt*, 4 Mart 1958, s. 1.

165 *Kahramanyurt*, 30 Ocak 1956, s. 1; *Engizek*, 1 Şubat 1956, s. 1.

166 *Kahramanyurt*, 30 Ocak 1956, s. 1.

167 *Kahramanyurt*, 2 Nisan 1956, s. 1.

168 *Kahramanyurt*, 4 Mart 1958, s. 1.

169 *Kahramanyurt*, 18 Şubat 1959, s. 1.

170 *Kahramanyurt*, 26 Ocak 1953, s.1.

171 *Kahramanyurt*, 30 Ocak 1959, s. 1.

172 *Kahramanyurt*, 21 Mart 1955, s. 1.

Şehrin yardım ve sağlık içerikli derneklerinden sayılabilecek olan *Verem Savaş Derneği* ilk olarak 1949 yılında kurulmuş fakat tekrar 1956 yılında faaliyete geçmiştir. Derneğin 1949 kongresine dair izlenimlerin kaleme alındığı bir makalede kongrenin adına uymayacak şekilde sadece 8 kişiden oluştuğunu, şehirdeki dernek sayısındaki fazlalığın derneklerin gelir ve güç sağlama konusunda birbirlerini engel ettiklerine değinilmiştir. Çoğu derneğin faaliyetlerinin birletilebileceği önerisi yapılan yazıda verem savaş derneğinin sadece yardım ve ianelerle ayakta durmayacağı ve esaslı gelir kaynakları temin etmek durumunda olduğu belirtilmiştir.¹⁷³ Derneğin başkan ve idare heyeti üyeleri Orman İşletme Müdürü Nazım Bayazıt, veznedar Eczacı Ö. Remzi Arı, Umumi Kâtip ve Muhasip Ahmet Fehmi Kocabaş üyeler ise Hukuk Hakimi Niyazi Ünal, Nazım Bayazıt, Dr. Ali Rıza Köker, A. F. Kocabaş Ali Aras, Ö. Remzi Arı, Osman Arıkan, Akif Berker, Ziraat Bankası Müdürü Osman Nuri Taner'den oluşmuştur.¹⁷⁴ *Verem Savaş Derneği* tekrar 1956 yılında kurulmuş ve derneğin bu yıl yapılan toplantısında bakanlığa Dr. Hikmet Kışlalıoğlu seçilmiş üyeliklere ise Dr. Sait Emirmahmutoğlu, Eczacı Selahattin Karaçam, Dr. Cevdet Karakız, Dr. Remzi İnce, Sümerbank Müdürü Visalettin Eriçok, Dr. Basri Sarıfakıoğlu seçilmiştir.¹⁷⁵

Maraş'ta kurulan yoğun nitelikli birliklerden bir diğeri de çiftçi birlikleri olmuştur. İl merkezi ve ilçelerde de faal olan çiftçilik konulu bu birlik ilk olarak diğer pek çok dernek gibi 1953 yılında Maraş merkezde kurulmuştur. 15 Mart 1953 günü Belediye Salonunda toplanan *Maraş Çiftçiler Birliği* hazırlamış oldukları dernek tüzüğünü ittifakla kabul etmiş ve birlik başkanlığına Kemal Ülkümen, ikinci başkanlığı Mahmut Çiftçi, katipliğe Şeref Hüdayioğlu ve veznedarlığa da Kemal Aksöyek seçilmişlerdir.¹⁷⁶ *Maraş Çiftçiler Birliğine* 1959 yılında Abdülkadir Sezal başkanlık yapmıştır.¹⁷⁷ İlçelerde de şubeleri bulunan birliğin Göksun şubesi oldukça faal hareket etmiştir. *Göksun Çiftçi Kulübü* bilgilendirici çeşitli konferanslar verdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri kültür ve ahlak üzerine iken meyvecilik, sebzeçilikten isihane yetiştirilmesi, Hayvancılık ve Besi, Kızamık Hastalığına Karşı Alınacak Tedbirler ve Tedavi Usulleri İslam Ahlakı Esasları gibi konuların olduğu görülmektedir. Konunun uzmanı memurların konferanslarda görev aldığı belirtilmektedir.¹⁷⁸ Yine Göksun'da Göksun Gençler Birliği adıyla bir derneğin varlığı görülmektedir. Göksun'da gençler üzerinde bir tesanüt yaratma amacı güden birlik bina yaptırarak çalışmalarını burada yürütme arzusunu da ortaya koymuştur. Ayrıca Göksun Gençler Birliği adına Başkan Mustafa Batlalamoğlu isimli bir ilanda da birliğin temsil ve piyes kolunun 11 Ocak 1953 günü Bir İlan Hatası isimli tek perdelik komedi oyunu ve bir

¹⁷³ *Maraş Postası*, 21, 24 Ocak 1949, s. 1-2.

¹⁷⁴ *Maraş Postası*, 27 Ocak 1949, s. 1.

¹⁷⁵ *Engizek*, 10 Nisan 1956, s. 1.

¹⁷⁶ *Kahramanyurt* 18 Mart 1953, s.1

¹⁷⁷ *Kahramanyurt*, 3 Ocak 1959, s. 1

¹⁷⁸ *Maraşın Sesi*, 4 Şubat 1958, s. 1.

konser düzenlediği ve Maraş'ın Kurtuluş etkinlikleri kapsamında 12 Şubat 1953 tarihinde de çete topluluğu ve fener alayı düzenleyeceği 14 şubatta ise 2 perdelik İnsan Sarrafi adlı bir komedi ve Kızıl Çağlayan adlı 2 perdelik milli konser düzenleyeceği ifade edilmiştir.¹⁷⁹

1949 yılında hayata geçen diğer bir kulüp ise *Maraş Bizimkulüp* adıyla şehirde halkın ve memurların çalışma zamanları dışında dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere Sulh Yargıç Rıfat Bey, Emniyet Müdürü Teyfik Özer, Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü Dr. Cavit Yurtman, Sıtma Savaş Başkanı Dr. Reşat Tanberk ve Avukat Sabit Somtürk tarafından kurulmuştur.¹⁸⁰ Afşin'de bir *Afşin Kültür Derneği* kurulduğu bilgisine nizamnamenin ilanından anlıyoruz. Nizamnameye göre dernek milli kültürü yaymak ve maarif mensuplarıyla halk arasında bir bağ ve birlik kurmak olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla Atatürk'ün hükümet binasına bir büstünü dikmek, yine çeşitli münazara, konferans ve toplantılar düzenlemek olduğu, okul aile birlikleri ile müşterek çalışmalar yapmak olduğu belirtilmiştir.¹⁸¹ Elbistan'da benzeri şekilde bir *Şehir Kulübü* kurulmuş,¹⁸² yine Andırın'da bir *Gençlik Kulübü*¹⁸³, *Andırın Hayır Sever Derneği*¹⁸⁴ Maraş'ta bir *Avcılar Kulübü* kurulmuş kulüp ilk genel kurul toplantısını 166 Ocak 1959'da Kayabaşında Çarşısındaki kulüp binasında yapmış, toplantıya Kız Öğretmen Okulu Müdürü ve Beden Terbiyesi Bölge Müdürü Hasan Keskin ve *Kahramanyurt* Gazete sahibi Ali Kiper sporcular, avcılık meraklıları katılmıştır. Yapılan toplantıda Başkanlığa Beden Terbiyesi Müdür Hasan Keskin seçiliş ayrıca toplantıda avcılığın özellikle savaş zamanlarındaki faydalarına değinen bir topla konuşma da yapılmıştır.¹⁸⁵ *Tüccar Kulübü* de şehirde varlık gösteren sayısız dernekten biri olarak 1954 yılı olağan toplantısında Hâkim Sami Çaylı'yı başkanlığa seçmiştir.¹⁸⁶ *Maraş Cami ve Mescitleri Onarımı ve Yaptırma Derneği* de önemli derneklerden biri olarak şehirde faaliyet göstermiştir.¹⁸⁷

Sonuç

Devlete yardımcı olma misyonu bulunan derneklerin siyasal iktidarların beklentilerini karşılama doğrultusunda hareket etme kısıtları da bulunduğu göz önüne alınca daha girift bir toplum-iktidar ilişkisi gerçeğiyle karşılaşılır. Batının aksine cemiyet ve cemaat olma bağlamının hep bir üst amaca hizmet ettiği ülkemizde dernek ve cemiyetlerin tarihi sürecinin de bireysel amaçlardan uzak devletin alt yapı hizmetlerine yardımcı olan yapılar olarak devlet güdümünde ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim tek partili yılların sivil toplum üzerindeki ideolojik gölgesi, dernekleri de bu doğrultuda aktif şekilde kullanımı sağlamıştır. Toplumda yanıt bulan çoğu yardım ve

¹⁷⁹ *Demokrasiye Hizmet*, 7 Şubat 1953, s.1.

¹⁸⁰ *Maraş Postası*, 18 Ocak 1949, s. 2.

¹⁸¹ *Engizek*, 11 Nisan 1956, s. 1.

¹⁸² *Engizek*, 8 Eylül 1956, s. 2.

¹⁸³ *Demokrasiye Hizmet*, 30 Haziran 1955, s.1.

¹⁸⁴ *Demokrasiye Hizmet*, 7 Temmuz 1955, s.1.

¹⁸⁵ *Kahramanyurt*, 19 Ocak 1959, s. 1.

¹⁸⁶ *Halk Postası*, 19 Şubat 1954, s.1.

¹⁸⁷ *Kahramanyurt*, 24 Ocak 1956, s. 1.

kalkınma amacı güden bu dernekler, Maraş örneğinde de görüldüğü üzere Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi toplumu hem yönlendiren hem de devlete amade pozisyona getiren yapılar olmuştur. Bu cemiyetlerin tek parti döneminde Maraş'ta görüldüğü siyasal işlev üzerinde bu cemiyetlerin yönetim heyetleri ile başkanlarında da partili ağırlıklı olması gibi bir baskınlık ortaya çıkarmıştır. Cemiyetler bu dönemde adeta devletin sözcülüğü ve halka ulaşma kanalı olarak kullanılmıştır. Buna en güzel örnek Maraş Kızılay Derneği ve Türk Hava Kurumunun savaş yılları boyunca hükümete ve devlete destek içeren kampanyalarla hem maddi gelir hem de psikolojik bir motivasyon sağlanmasında yaptıkları basın propaganda çalışmaları olmuştur.

Çok partili dönemde Maraş'ta sayısal olarak patlama gösteren sivil toplum örgütlerinin arka plandaki yönetiminde yine siyasal iktidar ve hükümetlerin değişen konjonktüre uygun politikalarının halka ulaşma mecrası olduğu gerçeği ile karşılaşılır. DP hükümetinin tek parti döneminin memur ve bürokrasi eksensiz politikasını esnaf ve çiftçiye kaydıran yaklaşımı bu cemiyetlerde bariz şekilde can bulmuştur. Daha ismi dahi bilinmeyen bir esnaf derneğinin ciddi ve resmi bir tonda tüzük ve nizamnamelerle ortaya koydukları politika, hükümetin esas amacını ortaya koymuştur. Maraş'ta bu evrede dernek sayısı 50'yi aşmaktadır. Bu hem halkın dernek kültürüne tarihi gelenekleri içindeki bağlılığını ortaya koymaktadır hem de sorumluluk alma merakını göstermektedir. Bugün çoğu ismi unutulmuş irili ufaklı çeşitli meslek derneklerinin o günün şehir ambiyansında önemli bir renk olduğu açıktır. DP'nin siyasal gölgesine karşın bu derneklerin pratik faydaları da olmuştur. Şüphesiz birçok küçük esnafın şikayetlerini ve dertlerini ifade edebilecekleri bir alan bulmalarının yanında mesleki değişim ve gelişmelerden haberdar olmak, şehre ve kente dair kurulan derneklerin ise devletin ulaşamadığı noktalarda kendi iç mekanizmasını kullanarak şehri kalkındırma gibi amaçları reele dökme şansı sunduğu açıktır. Bunun yanında bu cemiyetlerin neredeyse tamamının başkan ve heyetlerinin vali ve üst düzey devlet bürokrasisi önünde yaptıkları kongrelerle amaç ve çalışmalarını tartışmalarla ortaya koyması şeffaf bir demokratik uygulama olması açısından önemlidir. Bu derneklerde ortak olan ve dikkat çeken diğer husus ise yönetim mekanizmalarının şehrin ileri gelen birkaç ismi etrafında dönüp durmasıdır. Bu da tarihsel sürekliliğe paralel olarak dernekleşme ve sivil toplum oluşumunda burjuvazinin devlet ve hükümetler tarafından göz ardı edilemediğini ortaya koymaktadır. Nihai olarak pratik faydası olmakla beraber yaptıkları çalışmalardan da anlaşıldığı üzere birkaç küçük işlem haricinde bireysel bir girişim unsuru olamayan ve kâğıt üzeri bir uygulama olmaktan öteye gitmeyen dernekleşme süreci Maraş ve diğer yerlerde hükümet politikalarının bir aracı olmuştur. Keza DP iktidarının ilk yıllarındaki ekonomik büyüme bu dernek yönetimlerinde de kendini göstermiş ancak nihai olarak şehrin alt yapısı ve ekonomik potansiyelinin devlet yatırımlarına dayanması bu derneklerin gücünü ve etkisini sınırlamıştır. Bu derneklerin mali ve idari açıdan mülki amire bağlı olması da özgür olma noktasında önemli bir sınırlılıktır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Tarihi Arşivi

BCA, 30.10.0.0, 60-403-7, 06.06.1925

BCA, 490.1.0.0-686-328-1, 08.08.1933

BCA, 490.1.0.0-686-329-1, 26.01.1940

BCA, 30.18.1.2, 96-97-17, 27.11.1941

BCA, 490.1.0.0-612-127-3, 05.01.1942

BCA, 30.18.1.2, 104-4-33, 22.12.1943

BCA, 30.18.1.2, 104-4-6, 13.12.1943

BCA, 30.18.1.2, 168-167-1, 28.11.1943

BCA, 490.1.0.0-597-64-1, 05.01.1944

BCA, 30.18.1.2, 105-21-11, 23.03.1944

BCA, 30.18.1.2, 110-23-4, 25.03.1946

BCA, 490.1.0.0-597-64-1, 13.03.1946

BCA, 30.18.1.2, 115-71-11, 13.11.1947

BCA, 30.18.1.2, 120-57-1, 15.07.1949

BCA, 490.1.0.0.840-324-2, 12.01.1949

Araştırma-İnceleme Eserler

Akın, İlhan F., “Dernek Kurma Özgürlüğü”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 32 (2-4), 1966.

Akın, İlhan F., *Temel Hak ve Özgürlükler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

Akipek, Jale- Akıntürk, Turgut, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt 1, Beta Yayınları, İstanbul, 2004.

Ballar, Suat, *Türk Dernekler Hukuku*, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2019.

Berber, Şakir, “Sivil Toplum Kuruluşları Ve Türk Eğitim Sistemi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, Sayı:4, 2000.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Rihtim Yayınevi, Ankara, 2010.

Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

Makal, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Kitabevi, 2002.

Sarıkaya, Makbule, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, 2007.

Sezer, Tijen Dünder, “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Solak, Ahmet, *Esnaf Birliklerinin Tarihsel Gelişimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1955.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yayınları, İstanbul 1995.

Tokssöz, Fikret, “Dernekler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 1983.

Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1975.

Yavuziğit, Musa Hikmet, *Dernekler ve demokrasi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(01), 2000.

Gazeteler
Demokrasiye Hizmet
Engizek
Halk Postası
Kahramanyurt
Maraş Vilayet Gazetesi
Maraşın Sesi

İnternet Kaynakları

- 1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, (Er. Tar. 01.07.2025, 16:10).
- 1909 Cemiyetler Kanunu, <https://hukukbook.com/cemiyetler-kanunu/>, (Er. Tar. 01.07.2025, 16:06).
- 28Teşrinevvel1927UmumîNüfusTahriri,<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=265164&dkymId=59995>, (Er. Tar. 01.07.2025, 17.00).
- 22Ekim1950UmumiNüfusSayımı.DİE,<https://web.archive.org/web/20190815112717/http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015040.pdf>, (Er. Tar. 01.07.2025, 17.00).
- Türkiye Yardım Sevenler Derneği, <https://www.tysd.org.tr/tarihce/>, (Er. Tar: 01.07.2025, 17:00).

Ek 2: Maraşlı Sevenler ve Güzelleştirme Derneği Ana Tüzüğü (Maraş Vilayet Gazetesi Derneği, 3 Mart 1945)

Savfa 4		(Maraş)
Maraşlı Sevenler ve Güzelleştirme Derneği Ana Tüzüğü		
Madde 1 — Merkezi Maraşta (Maraşlı sevenler ve güzelleştirme derneği) adında bir dernek kurulmuştur.		lecek amacı likler verir.
Madde 2 — Derneğin temel amacı Maraşlı her yönden yükseltmek, güzelleştirmek ve şehir planına göre elinden geldiği kadar bayındırmak ve Maraşın bayındırlığına çalışan kurum ve derneklere yardımcı olmaktır.		M nn iç M tarafın yer ve Mi nün k olmaz ue çal Ma
Bunun için: A — Maraşın özelliklerini bulub ilgili makamlara, yurdtaşlara duyurur.		lecek amacı likler verir.
B — Maraş ve çevresindeki eski eserleri arayıp bulmak, muhafaza edip ilgili makamlara bildirir.		M nn iç M tarafın yer ve Mi nün k olmaz ue çal Ma
C — Şehri güzelleştirme konusunda belediyeye her hususta yardımcı olur.		kurul de Ger tiya lü mile ve Ma
D — Maraş savağını ve kurtuluşunu sonsuzlaştıracak Bronz Yahut Taş Anıt yaptırılmasına çalışır. Gerekirse bütçesi taktince yardım yapar.		kaç olu Kararla da der yazılı ü zir bul Ma
E — Büyüklüklerinin heykellerini, büstlerini yaptırıp meydanlara, parklara konulmasına ve muhafazasına ve bu suretle de şehrin süslenmesine gayret eder.		her üy nin bul Ma
F — Halka ağaç sevgisi aşılar, Şehrin ağaçlandırılmasını amaç edinir.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 3 — Dernek siyasetle uğraşmaz.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 4 — İlimiz halkının medeni seviyesini yükseltmek, sosyal ve kültürel ihtiyaçları bakımından aydınlatmaya, medeni insan gibi yaşamının ve medeni araçların üstünlüklerini, faydalarını anlatmaya çalışır.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 5 — İkinci, dördüncü madde ve fıkralardaki belli başlı çalışma yollarında yorulmadan yürümeyi amaç bilen Dernek yazılı hususların gerçekleştirilmesi için konferanslar verir, broşürler, dergiler, albümler yayınlı.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 6 — Maraş ve halkına faydalı her kurum ve dernekle münasebet kurar.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 7 — Sanat, Spor, Kültür, Para bakımından Maraşlı faydası dokunacak sergi, müsabaka, temsil, maç, at yarışları gibi kıvımlara arka olur. Gerekirse yaptırır.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 8 — Maraşlı anıtlar, alanlar, caddeler, parklar ile güzelleştirme işinin uzun yıllar yiyeceği için dernek, halkımızın şühdinden zevksiz, çürük ev yapılımasına engel olmak, birer güzellik unsuru olan çiçek, ağaç, süslü ve faydalı kuşları korumak ve hele ağaçlara ulu o.la saldımanın önüne geçmek için kanun yolunda savaş açar.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 9 — Kurucu üyeler şunlardır: Dr. Kemal Tolun Göz mühasası Fevzipaşa Ma. Türk Fuat Kuşcuoğlu Ziraat müdürü Gazipaşa " " Mustafa Kocabaş Tecimer Kayabaşı " " Mahmut Kayabaşı Kitapçı Gazipaşa " " İsmail Kocabaş Östenci Fevzipaşa " "		çalışaca A - B - C - D -
Derneğe yazılma ve çıkma şartları		
Madde 10 — 18 yaşını bitirip medeni haklarına malik olan ve Derneğin ülkülerini hakkıyla benimseyen, ağır hapsa yahut yüz kıvırtacak diğer suçlardan ötürü altı aydan çok hapse atılmamış olan her yurttaş derneğe üye olabilir.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 11 — Derneğe üye yazılacağı sırada bir defaya mahsus olmak üzere (3) Türk lirası giriş parası verilir.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 12 — Üyeler derneğe ayda bir liradan az para taahhüt edemezler. Ancak üyenin yıllık ödeyeceği para (120) lirayı geçmez.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 13 — Üyelik aidatı makbuz karşılığında ayda yahut yıllık birden alınır. Yıllık taahhüt o yıl içinde ödenmiş olmalıdır.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 14 — Dernekten istifa suretile çıkarılır.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 15 — Üyeler derneğe vereceği aidatı üç sözlü, ve bir yazılı istekden sonra dahi vermezlerse Dernekten çıkmış addolunurlar. Ve delterdeki adı sırasına ayrılış sebepleri yazılır.		çalışaca A - B - C - D -
Madde 16 — Derneği kötü menfaati uğruna kullandıkları haber alınır ve yapılan incelemeden anlaşılırsa üye birinci defaya mahsus olmak üzere yaza ile iltihada bulunulur. Yine kötü halini düzeltmezse çıkarılır ve kayıd delterindeki adı sırasına çıkarma sebepleri işaret olunur.		çalışaca A - B - C - D -
Dernek şubeleri		
Madde 17 — Dernek başka il ve ilçede şubeler açmaz. Ancak Maraş köy, bucak ve ilçelerinde Tüzüğe uygun faaliyetlerde bulunur. Bu comleden olarak yönetim kurulu tarafından seçil-		çalışaca A - B - C - D -

6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ İLE İLGİLİ HAZIRLANAN RAPORLAR VE BU RAPORLARA YANSIYANLAR

İbrahim SOLAK*

Giriş

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri merkezli iki büyük deprem meydana geldi. 11 ili (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Malatya, Osmaniye, Adana, Diyarbakır, Şanlıurfa, Elazığ, Gaziantep ve Kilis) etkisi altına alan ve büyük yıkıma sebebiyet veren depremin sonuçlarından dolayı asrın felaketi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Tarihte aynı gün içerisinde, aynı bölgede peş peşe 7 şiddetinin üzerinde herhangi bir depremin meydana gelmediği bilinmektedir. Kahramanmaraş ve çevresinde arka arkaya oluşan bu depremlerin yıkımı çok büyük olup, on binlerce insan ölmüş ve on binlerce de ev ve işyeri yerle bir olmuştur. Bu depremlerden sonra kamu, özel ve sivil kuruluşlar tarafından depremlerin sebepleri ve sonuçları ile ilgili birçok rapor hazırlandı. Bu çalışmada hazırlanan raporlardan yola çıkarak 6 Şubat depremlerinin bazı raporlara yansıyan ve öne çıkan hususları anlatılmaya ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu vesileyle hazırlanan bütün raporlardan ziyade öne çıkan bazı kurumların raporları değerlendirmeye alınacak ve kaynak olarak kullanılacaktır. Bu anlamda hazırlanan raporlar hangileridir, önce bunlara bakmak gerekir.

Depremler İçin Hazırlanan Raporlar

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu (Mart 2023)¹,

2-T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (Mw:7.7-Mw:7.6)Depremleri Raporu (02 Haziran 2023)²,

3-Karadeniz Teknik Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi ve Giresun Üniversitesi tarafından ortak hazırlanan 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık Mw=7.7 ve Elbistan Mw=7.6) Depremleri ve Artçılarını, Saha Gözlemlerini, Yapısal Hasarları ve İleriye Yönelik Önerileri İçeren Değerlendirme Raporu³,

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>

² https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmaraş%20Depremi%20Raporu_02.06.2023.pdf

³ <https://www.ktu.edu.tr/apps/file/KahramanmaraşDeprem.pdf>

4-Hacettepe Üniversitesi, 06 Şubat 2023-Kahramanmaraş Pazarcık (Mv=7.7) ve Kahramanmaraş Elbistan (Mv=7.6) Depremleri İnceleme Raporu, (Mart 2023)⁴,

5-Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Depremi (Mv 7.7) Saha Gözlemleri ve Değerlendirmeler Rapor No: 14138, Ankara 2023⁵,

6- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 06 Şubat 2023 Elbistan (Kahramanmaraş) Depremi (Mv 7.6) Saha Gözlemleri ve Değerlendirmeler Rapor No: 14139, Ankara 2023⁶,

7-Çukurova Üniversitesi, 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri (Mv 7.8-Mv 7.6) Değerlendirme ve Saha Gözlem Raporu, 6 Nisan 2023 Adana⁷,

8- Türkonfed, 2023 Kahramanmaraş Depremi Afet Durum Raporu, 08.06.2023⁸,

9- Bursa Teknik Üniversitesi, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Pazarcık (Mv=7.7) ve Elbistan (Mv=7.6) İnceleme ve Değerlendirme Raporu, 2023/2⁹,

10- Gebze Teknik Üniversitesi 6 Şubat 2023 Maraş Depremleri (Pazarcık Mv7.7 ve Elbistan Mv7.6) Sonrasında Kuvvetli Yer Hareketi, Geoteknik, Üst Yapı ve Altyapılara İlişkin Saha Gözlemleri Ön İnceleme Raporu (7 Mart 2023)¹⁰,

11- Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 6 Şubat Kahramanmaraş-Pazarcık Mv=7.7 ve Elbistan Mv=7.6 Depremleri Ön Değerlendirme Raporu¹¹,

12- İstanbul Teknik Üniversitesi, 6 Şubat 2023 04.17 Mw 7.8 Kahramanmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan), ve 13.24 Mw 7.7 Kahramanmaraş (Elbistan/Nurhak-Çardak) Depremleri Ön İnceleme Raporu, Şubat 2023¹²,

13- Dokuz Eylül Üniversitesi, 06 Şubat 2023, 04:17, Mv=7.7, h=9 km Pazarcık (Kahramanmaraş) Depremi, 06 Şubat 2023, 13:24, Mv=7.6, h=7 km Elbistan (Kahramanmaraş) Depremi, 20 Şubat 2023, 20:04, Mv=6.4, h=22 km Defne (Hatay) Depremi, Deprem Raporu, Alsancak/İzmir 03.03.2023¹³,

4 https://muweb.mu.edu.tr/Newfiles/185/185/MSKU_InsaatMuh_Kahramanmaras%20Depremleri%20Raporu.pdf

5 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14138.pdf>

6 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14139.pdf>

7 https://jeoloji.cu.edu.tr/storage/Duyurular/cu_deprem23.pdf

8 <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfed2023kahramanmarasdepremiafetdurumraporu090623-9336.pdf>

9 https://depo.btu.edu.tr/dosyalar/deprem/Dosyalar/BT%C3%9C%20DEPREM%20RAPORU_V18.pdf

10 https://www.gtu.edu.tr/fileman/Files/UserFiles/insaat_muhendisligi_bolumu/GTU_Maras%20Depremleri%20Deg%CC%86erlendirme%20Raporu_Final_07.03.2023.pdf

11 https://eerc.metu.edu.tr/tr/system/files/documents/DMAM_2023_Kahramanmaras-Pazarcik_ve_Elbistan_Depremleri_Raporu_TR_final.pdf

12 https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023_itu_subat_2023_deprem_son_raporu.pdf?sfvrsn=1583fe76_2

13 <https://haber.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2023/03/DOKUZ-EYLU%CC%88L-U%CC%88NI%CC%87VERSI%CC%87TESI%CC%87-DEPREM-RAPORU-1.pdf>

14- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Deprem-leri: Pazarcık (Mv=7.7, Elbistan (Mv=7.6) Ön Değerlendirme Raporu, Mart 2023¹⁴,

15-Türk Tabipler Birliği, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat 2023 Hatay Depremleri Birinci Ay Raporu, 06-28 Şubat 2023¹⁵,

16- İHH Afet Yönetimi, Kahramanmaraş Depremi Müdahale Çalışmaları Ra-poru, Mart 2023¹⁶,

17- TMMOB Kahramanmaraş Depremleri Raporu¹⁷,

18-Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahra-manmaraş) (Mw 7,7) ve Elbistan (Kahramanmaraş) (Mw 7,6) Depremleri Bilgi Notu¹⁸,

19- Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, B.Ü. Kandilli Rasat-hanesi ve DAE Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, 06 Şubat 2023 Ekinözü Kahramanmaraş Depremi Basın Bülteni¹⁹,

20-TMMOB Bilgisayar Mühendisleri Odası, BMO 6 Şubat 2023 Kahramanma-raş Depremleri Raporu²⁰.

Yukarıda da görüldüğü gibi 6 Şubat 2023 tarihli depremlerle ilgili kamu, üniver-siteler ve özel kurumlar tarafından birçok rapor hazırlandı, bunlardan 20 adet raporu buraya alarak, bunlardan da bazılarının depremlerle ilgili tespitleri hakkında bilgiler aktarılacaktır.

Raporlara Yansıyan Bazı Veriler

A-Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Raporu²¹

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan rapor top-lam 140 sayfadan oluşmaktadır. Bu raporun muhtevası yedi ana başlık ve ekler bö-lümünden meydana gelmektedir. Bu raporda 6 Şubat depremlerinin bölgeye olan her türlü etkisi, sebepleri, maliyetleri sonuçları ana hatlarıyla tespit edilmeye, durumun tam olarak ortaya çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Rapor bölümlerinin ana baş-lıkları şu şekilde oluşturulmuş olup bu başlıkların alt başlıkları da durumu daha tefer-ruatlı bir şekilde incelemektedir.

1-Deprem Bölgesinin Görünümü

2--Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri

¹⁴ <https://www.betonvecimento.com/wp-content/uploads/2023/04/MSKU-Deprem-On-Degerlen-dirme-Raporu.pdf>

¹⁵ <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/1ayraporu.pdf>

¹⁶ <https://ihh.org.tr/public/publish/0/172/kahramanmaraş-depremi-afet-yonetimi-raporu---w.pdf>

¹⁷ https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-1_compressed.pdf

¹⁸ https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-2.pdf

¹⁸ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14138.pdf>

¹⁸ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14139.pdf>

¹⁹ <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/06-subat-20-subat-2023-depremlerine-ait-on-degerlen-dirme-raporu/>

²⁰ <https://www.bmo.org.tr/wp-content/uploads/2023/10/BMO-Deprem-Raporu.pdf>

²¹ <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>

- 3-Acil Müdahale Sürecinde Alınan Tedbirler
- 4-Hasar ve Maliyetler
- 5-Makroekonomik ve Sosyal Etki
- 6-Deprem Toplam Maliyeti
- 7-Afetlere Direnç İçin Risk Azaltım Önerileri
- 8-Ekler

a-Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan rapora göre; Deprem Yol Açtığı Hasar

11 ilde 6 Mart 2023 tarihi itibarıyla 1.712.182 binada hasar tespit çalışması yapılmış, buna göre; 35.355 bina yıkılmış, 17.491 binanın acil olarak yıkılması gerektiği ve 179.786 binanın ağır, 40.228 binanın orta ve 431.421 binanın az hasarlı olduğu görülmüştür. Yıkılan veya büyük hasar gören binaların arasında mesken olarak kullanılanların haricinde tarihi ve kültürel yapılar, okullar, idari binalar, hastaneler, oteller de yer almaktadır.

CSİDB tarafından yürütülen hasar tespit çalışması sonucuna göre acil yıkılacak, yıkık veya ağır hasarlı kategorilerine giren toplam konut sayısı 518.009 olarak belirlenmiştir. Orta hasarlı konut sayısı 131.577 ve az hasarlı konut sayısı 1.279.727 olarak tahmin edilmiştir. Bu veriler ışığında deprem sonrasında 2.273.551 kişi doğrudan barınma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

İl Bazında Hasar Tespit Raporu²²

İl	Toplam Acil+Ağır+Yıkık Konut Sayısı	Orta Hasarlı Konut Sayısı	Az Hasarlı Konut Sayısı
Adana	2952	11768	71072
Adıyaman	56256	18715	72729
Diyarbakır	8602	11209	113223
Elazığ	10156	1522	31151
Gaziantep	29155	20251	236497
Kahramanmaraş	99326	17887	161137
Malatya	71519	12801	107765
Hatay	215255	25957	189317
Kilis	2514	1303	27969
Osmaniye	16111	4122	69466
Şanlıurfa	6163	6041	199401
Bölge Toplamı	518009	131577	1279727

Hazırlanan rapora göre; acil yıkılacak, ağır hasarlı veya yıkık konutlar bakımından hesaplanan hasar 822,9 milyar TL, orta hasarlı konutlar bakımından hesaplanan hasar ise 209 milyar TL olup toplam konut hasarı, 1.031,9 milyar TL karşılığı 54,7 milyar dolardır. CSİDB tarafından hazırlanan 6 Mart 2023 tarihli Hasar Tespit Raporuna göre deprem bölgesinde ağır hasarlı, acil yıkılacak ve yıkık kategorisinde 14.314

²² Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Raporu, s.36

ahır olduğu, aynı kategoride yer alan ticarethane sayısının ise 94.217 olduğu belirlenmiştir. Buna göre, ahırlar ve ticarethaneler için toplam hasar 42 milyar TL karşılığı 2,2 milyar dolar olarak tespit edilmiştir.

b- Acil müdahale sürecinde alınan tedbirler ve yapılan yardımlar

6 Şubat depremlerinin ardından bölgede, afette ihtiyaç duyulan hizmetlerin yürütülebilmesi için 2023 yılı Mart ayı başına kadar 35.250'si arama kurtarma personeli olmak üzere, kamu görevlileri, STK'lar, uluslararası arama kurtarma personeli ve gönüllüler dâhil olmak üzere toplam 271.060 personel görev yapmıştır. Bölgede 18.048 iş makinesi görev yapmaya devam etmektedir. Çalışmalarda 75 uçak ve 108 helikopter kullanılmıştır. Afet bölgesinde kurulan 332 çadır kent ve 360.167 çadırla 1.440.668 kişiye barınma hizmeti verilmektedir. Bölgede, 189 konteyner kentin oluşturulması ve 90.914 konteynerin alt yapı ve kurulum çalışmaları sürdürülmektedir. Konteynerlerde 34.120 kişiye barınma hizmeti verilmektedir. Barınma alanlarında, ilave 2.284 mobil duş ile 5.058 tuvalet konteyneri kullanıma sunulmuştur. Depremin etkilediği bölgede toplam 1.593.808 kişiye barınma hizmeti verilmektedir. Diğer illerde ise, afetten etkilenen 329.960 kişiye barınma hizmeti sağlanmaktadır. Afetten etkilenen vatandaşların geçici barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için ayrıca ülke genelinde pansiyonlar, öğretmenevleri, oteller, yazlıklar ve bağ evleri gibi imkânlardan da faydalanılmıştır. Deprem bölgesinde, beslenme ihtiyacının karşılanması için Türk Kızılayı, AFAD, Milli Savunma Bakanlığı (MSB), Jandarma Genel Komutanlığı ve STK'lar tarafından gönderilen 369 mobil mutfak kurulmuştur. Deprem sonrasında, AFAD, CSİDB ve Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) başta olmak üzere kamu kurumlarının acil harcamalarını karşılayabilmek amacıyla acil yardım ödeneği kullanılmış ve ilk etapta 87 milyar TL tutarında kaynak ayrılmıştır.²³

c-Depremin toplam maliyeti

6 Şubat 2023 depremlerinin fiziksel varlıklarda yarattığı tahribatın parasal karşılığı, alt yapıda oluşan hasarlar, tamamen kullanılamaz hale gelen binaların enkaz kaldırma işlemleri için yapılan harcamalar toplamı 127.986.000 TL (6.786000 dolar). Depremlerin meydana gelmesiyle ilk etapta yapılan harcamalar öncelikle arama, kurtarma faaliyetlerinin yürütülmesine ve acil alt yapı hasarlarının giderilmesine yönelik olmuştur. Buna paralel olarak geçici barınma ihtiyacına yönelik harcama kalemleri karşılanmıştır. Bu süreçte iaşe gibi acil insani ihtiyaçlar da giderilmiştir. Söz konusu harcamalar yaklaşık 128 milyar TL'yi (6,8 milyar dolar) bulmuştur.

Kamu kurum ve kuruluşlarından derlenen verilere göre kamu kesiminin toplam hasarı 240,2 milyar TL (12,7 milyar dolar) olarak tahmin edilmektedir. Bu hasarın önemli bir kısmı kamu hizmet binaları (hastane, okullar, belediyeler vb.) ile bu tesislerde bulunan ekipmanlardan (makine teçhizat ve hizmet araçları) oluşmaktadır. Ayrıca, söz konusu hasarın içerisinde altyapı varlıkları da dâhildir. Ayrıca, özel kesime ait temel altyapı ve dağıtım tesislerine yönelik hasarların boyutu 19,3 milyar TL (1,0 milyar dolar) olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu tutarın çok önemli

²³ Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Raporu, s.30-31.

bir kısmı firmaların elektrik dağıtım tesislerinde ve fiber/bakır şebekelerindeki hasardan oluşmaktadır. Diğer önemli bir hasar kaleminin ise ağıl ve ahırlarda görülen yıkımlardır.

Deprem Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam yükün içerisinde en önemli bileşenini yüzde 54,9 oranıyla konut hasarı oluşturmaktadır (1.073,9 milyar TL/56,9milyar dolar). İkinci ağırlıklı hasar kalemi ise yukarıda da ifade edildiği üzere kamu altyapısı ve hizmet binalarındaki yıkımdan oluşmaktadır (242,5 milyar TL/12,9 milyar dolar). Konut hariç özel kesim hasarı ise (222,4 milyar TL 11,8 milyar dolar) diğer bir ağırlıklı hasar kalemi olarak tahmin edilmektedir. Bu kalemin içerisinde imalat sanayii, enerji, haberleşme, turizm, sağlık ve eğitim sektörleri ile küçük esnaf hasarı ve ibadethaneler yer almaktadır. Ayrıca, sigortacılık sektörü kayıpları ve esnafın gelir kayıpları ile makroekonomik etkiler dikkate alındığında, depremin yol açtığı felaketinin Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam yükünün yaklaşık 1.995 milyar TL (103,6 milyar dolar) düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu büyüklüğün 2023 yılı milli gelirin yaklaşık yüzde 9'una ulaşabileceği öngörülmektedir.²⁴

B-Afad Raporu²⁵

İçişleri Bakanlığına bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından hazırlanan rapor 140 sayfadan oluşmaktadır. Bu raporun muhtevasının on iki ana başlıktan meydana geldiği görülmektedir. Bu raporda depremlere ait genel bilgiler, 6 Şubat 2023 depremlerinin şiddeti, saha gözlemleri, yapısal hasarlar başta olmak üzere Kahramanmaraş depremlerinin bölgeye olan etkisinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Afad raporuna göre ilk deprem; 06.02.2023 tarihinde, 04:17:34 (TSİ), Pazarcık (Kahramanmaraş) Depremi Mw: 7.7 Enlem: 37.288 Boylam: 37.043 Derinlik: 8.60 km, ikinci deprem ise 06.02.2023 13:24:47 (TSİ), Elbistan (Kahramanmaraş) Depremi Mw: 7.6 Enlem: 38.089 Boylam: 37.239 Derinlik: 7 km, meydana gelmiştir. Depremler; Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilmiş can kaybı ve ağır hasara neden olmuştur²⁶.

Afad tarafından hazırlanan rapor incelendiği zaman, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremlerin şiddeti, saha gözlemleri, yapılar da görülen hasarlar, arazide meydana gelen deprem kaynaklı yapısal değişimlerin detaylı bir şekilde ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

C-Orta Doğu Teknik Üniversitesi Raporu²⁷

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Raporu, s.129

²⁵ https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf

²⁶ Afad Deprem Raporu, s.1

²⁷ https://eerc.metu.edu.tr/tr/system/files/documents/DMAM_2023_Kahramanmaraş-Pazarcık_ve_Elbistan_Depremleri_Raporu_TR_final.pdf

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Deprem Mühendisliği Araştırma Merkezi öncülüğünde birçok akademisyen tarafından hazırlanan rapor 94 sayfadan oluşmaktadır. Rapor on bölüm halinde hazırlanmıştır. Bu rapordaki ana bölüm başlıklarının, Giriş, Bölgesel Tektonizma ve Sismik Kaynak (Bölgesel tektonizma, deprem tarihçesi, sismik kaynak, yüzey kırığı ve jeolojik saha gözlemleri, sismik boşluklar), Kuvvetli Yer Hareketlerinin Ön Analizleri (Seçilmiş istasyonlarda kaydedilen kuvvetli yer hareketleri, 6 Şubat depremlerinde kaydedilen maksimum yer hareketi parametrelerinin mekânsal dağılımları), Geoteknik Mühendisliği Saha Gözlemleri ve Geo-Yapılarının Performansı (Sismik zemin sıvılaşması belirtileri, konut tipi yapıların temel performansı, istinat yapıları, kaya düşmeleri, tüneller, heyelanlar, Binaların Performansı, Köprü ve Tünellerin Performansı, İskenderun Körfezi Kıyı Yapıları ve Doğu Akdeniz'deki Tsunami Değerlendirmeleri, 6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Kritik Altyapılarla İlgili Ön İnceleme ve Gözlemler, Tarihi Yapıların Ön Yapısal Performans Özeti ve son olarak Acil Durum Müdahalesi ve Toplum Etkisi: Bir Özet, şeklinde hazırlandığı görülmektedir.

Deprem Mühendisliği Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan raporda aşağıdaki konular detaylı bir şekilde ortaya çıkarılmaya, belgelenmeye çalışılmıştır²⁸.

- Bölgenin jeolojisi ve seismo-teknik yapısı ve jeolojik saha gözlemleri,
- Sismolojik yapı ve kuvvetli yer hareketi kayıtlarının işlenmesi,
- Ayrıntılı saha keşif bilgileri,
- Konut yapılarının performansı,
- Havaalanları, demiryolları, otoyollar gibi ulaştırma sistemlerinin performansı,
- Köprülerin ve tünellerin performansı,
- Yapı temellerinin, derin kazıların, dayanma yapılarının performansı,
- Toprak ve kaya yamaçları, zemin sıvılaşması izleri, kaya düşmeleri,
- Barajlar, limanlar, altyapı elemanları,
- Tsunami etkileri,
- Tarihi yapıların performansı,
- Acil durum müdahalesi ve toplumsal etkileri.

Hazırlanan raporda betonarme binaların depreme karşı performansları iki başlık halinde incelenmiş ve binaların dayanıklılık ya da dayanıksızlıkla ilgili durum tespiti yapılmıştır.

a-2000 Yılı Öncesi İnşa Edilmiş Betonarme Binaların Performansı

2000 yılının öncesi inşa edilmiş betonarme binalarda ağır hasara ve göçmeye neden olan temel eksiklikler; düz (nervürsüz) donatı kullanılması, yetersiz donatı detayı ve olası düşük beton dayanımı olarak tespit edilmiş. Zemin kattaki veya su basman seviyesi üzerindeki yumuşak kat mevcudiyeti, birçok binada göçmenin anahtar nedenlerinden biridir. Daha önce meydana gelen depremlerde (Kocaeli 1999, Van 2011) de gözlemlendiği üzere, kısmi dolgu duvarlı ya da dolgu duvarsız zemin katların iş yeri olarak kullanılması, kolonlarda plastik mafsallaşma oluşmasına bağlı olarak

²⁸ Odtü Raporu, s.15-16

“pancake” tipi çökmenin sorumlusudur. Birçok bina kiriş-kolon birleşim bölgesi hasarına maruz kalmıştır. İlginç diğer bir hasar durumu ise, binanın yatay yükleri temele transfer edemeyerek devrilmesidir²⁹.

b-2000 Yılı Sonrası İnşa Edilmiş Betonarme Binaların Performansı

Yönetmeliklere göre tasarlandığı ve inşa edildiği farzedilen bu binalar eski tarihli binalara göre daha iyi performans göstermiştir. Ancak, 2002 sonrası inşa edilmiş 1000’den fazla bina yönetmelikçe belirtilen performans hedeflerini ihlal ederek ya ağır hasar almış ya da tamamen yıkılmıştır. Görünen odur ki, bu önemli gözlem bu binaların tasarım ve inşaat kalitesine dair daha detaylı incelenmelerini gerektirmektedir. Bu hasarların olası nedenleri şunlara bağlanabilir: asmolon döşemelerin diyaf-ram olarak kullanılması, yapı tasarım yazılımlarının bilinçsiz bir şekilde kullanılmasına bağlı olarak yatay deprem yüklerinin düşey yük taşıyıcı elemanlara düzgün dağıtılmaması (yetersiz mühendislik tasarımı), bina şantiyesinde olası donatı detaylandırma hataları, deprem yüklerinin eksik hesaplanması/tahmini, özellikle Hatay ve Gölbaşı bölgelerinde bina inşaatı öncesinde yerel zemin şartlarının tespitine yönelik yetersiz jeoteknik/geoteknik araştırmalar/incelemeleler. Yeni binalarda gözlemlenen bu gibi ağır hasarlar, yürürlükteki deprem yönetmeliği ile neredeyse uyumlu hedef performans düzeyine dair endişeleri ortaya çıkarmıştır. Şehir yaşamının belirgin bir şekilde sekteye uğraması, ciddi ekonomik kayıplar ve uzun iyileştirme süreleri binalar için tanımlanmış olan performans hedeflerinin yeniden irdelenmesini gerektirebilecektir. Bölgedeki tünel kalıp binalar, aşağıda belirtilen önemli nedenler sebebiyle bağ kirişlerinde ve dolgu duvarlarındaki bazı hasarlarla birlikte diğer bina türlerine göre çok daha iyi bir performans göstermiştir. Genellikle kat alanının %2.5’undan fazla perde duvar alanı kullanılması, sıkı/sert zemin koşullarına sahip yerlerin seçilmesi, orta (4 ila 8) katlı yapıların inşa edilmesi. Gözlemlenen bu performans, yüksek derecede deprem riski taşıyan bölgelerde inşa edilen binalarda belirgin orandaki perde duvar alanı kullanımına daha fazla güven sağlamıştır.³⁰

c-Köprü ve Tünel Durum Değerlendirme

Ardaşık depremler sırasında demiryolu ve karayolu köprüler üzerinde enkaz durumu veya ölümcül bir sonuç raporlanmamıştır Bu bölge içerisinde 1000’in üzerinde köprü bulunmaktadır. Sadece 15 köprü etkilenmiş olup bunlardan yarısından fazlası ertesi gün kullanıma açılmıştır. Tünel yapılarında kabuk dökülmesi veya portal yapılarında hareketlilik gözlemlenmiştir. Köprülerde görülen genel sorunlar ise:

Mesnet ve derz hareketliliği, genleşme derzleri hareketliliği, kenar ayak yaklaşım dolgu çökmesi, üstyapı derz bölgesinde çekiçleme, deprem takozu hasarları, zemin sıvılaşması, kolonlarda beton paspayı kabuk atması ve plastik mafsals başlangıcı.³¹

D- İstanbul Teknik Üniversitesi Raporu³²

²⁹ Odtü Raporu s.46.

³⁰ Odtü Raporu, s.48.

³¹ Odtü Raporu, s.55

³² https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023_itu_subat_2023_deprem_son_raporu.pdf?sfvrsn=1583fe76_2

İstanbul Teknik Üniversitesi akademisyenleri tarafından hazırlanan rapor 252 sayfa ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu rapordaki ana bölüm başlıklarının, Depreme Dair Jeolojik, Jeofizik, Jeodezik ve Jeomorfolojik Ön Tespitler, Kuvvetli Yer Hareketlerinin Değerlendirilmesi, Yapısal Hasarların Değerlendirilmesi, Geleceğe Dönük Çıkarımların Kent Planlama ve Hızlı Konut İhtiyacının Karşılınması İçin Kullanılabilecek İnşaat Tekniklerinin Değerlendirilmesi, Çevresel Altyapı Ve Deprem Atıkları Yönetimi Açısından Değerlendirme, Saha Gözlem ve Analizleri, 06 Şubat 2023 Depremlerinin Olası Toplumsal Etkileri ve Bunların Onarılmasına Yönelik Öneriler, Doğal Afetler, Psikolojik Etkileri ve Önlemleri şeklinde hazırlandığı görülmektedir.

a- Kamu Politikaları ve Mevzuat Boyutuna İlişkin Değerlendirmeler

- Bilimsel temele dayanmayan imar affı, imar barışı gibi mühendislik hizmeti almamış, sağlıksız ve güvensiz yapı stoğunu yasallaştıran düzenlemelere son verilmelidir. Geleceğin kentlerinin afetlere karşı dirençli olabilmesi için imar affı bir daha kamuoyu gündemine getirilmemelidir.

- Ülkemiz planlama ve imar mevzuatında 30'dan fazla kanun ve yönetmelik; çokça kurumun plan yapma ve onaylama yetkisi bulunmaktadır. Bu durum bütüncül kent ve bölge planlama süreçlerini zedelemektedir. Planlamada artan merkezileşme eğiliminin aksine, kent ve bölge planlamasında yerel yönetimleri etkin kullanan, yalın, mevzi ve parçalı uygulamalara son veren çağdaş bir imar mevzuatı düzenlenmelidir.

- Bilimsel temeli olmayan, Merkezi Yönetim Organlarınca ya da Yerel Yönetim Meclislerince imar planlarına yapılan müdahaleler kısıtlanmalı, plan müellifinin görüşü olmadan plan değişikliklerine izin verilmemelidir.

- Etkin bir imar yasası kadar yapılaşma süreçlerinde etkin denetim mekanizmaları yaşama geçirilmelidir.

- Kentlerin imar planları bilimsel temellere dayanan, yerel yönetimleri, üniversiteleri ve STK'ları dahil eden, katılımcı ve şeffaf süreçler içinde yeniden ele alınmalıdır.

- Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem felaketi ile dezavantajlı kişilerin sayısı geçmiş yıllara göre hızla artmış, konut ve donatı alanlarının zarar görmesi ile dezavantajlı grupların toplumdaki diğer bireylere göre konuta erişim konusunda ekonomik durumları (yoksulluk) daha da hassaslaşmıştır. Toplumsal bir gerçek olan dezavantajlılık ile ilgili yerel ve ulusal düzeyde kamu politikaları geliştirilmelidir.³³

b-Mekânsal Planlama Boyutuna İlişkin Değerlendirmeler

- 6 Şubat 2023 depremlerinde etkilenen bölgelerde kentin yeniden yapılanması sürecini de içerecek şekilde “afet sonrası iyileştirme ve kalkınma planı” hayata geçirilmeli, yeniden yapılanma süreci başlatılmalıdır.

³³ İtü Raporu, s.160.

- Doğal tehlikeler karşısında yaşanan büyük yıkımların temel nedenlerinden birisi kentlerin doğal eşikleri aşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Jeolojik açıdan sakin alanlar, verimli tarım alanları, su kaynakları, ekolojik hassas alanlar, dere yatakları, taşkın ve heyelan alanları gibi doğal eşikler yeniden yapılanma sürecinde esas alınmalı, yeni planlama sürecinde kültür varlıkları hariç bu alanlarda yapılaşmalara izin verilmemelidir.

- Sosyal, ekolojik ve ekonomik bakımdan yüksek maliyetli kentsel büyüme süreçlerine neden olan, kentsel ihtiyaçların ötesinde ve kentin taşıma kapasitesini aşan mekânsal yayılmayı destekleyen planlama yaklaşımından kaçınılmalıdır.

- Kentleri, sadece yeni ve depreme dayanıklı geçici ve kalıcı deprem konutlarının inşasından öte düşünmeli, altyapı ve tüm işlev alanları ile birlikte sürdürülebilir ve dayanıklı yaşam alanları planlanmalıdır.

- Yeni yerleşim alanları yer seçimi ve inşaa sürecinde mevcut makroform ile sosyo-kültürel, mekânsal ve ekonomik ilişkisi göz ardı edilmemeli, doğal eşikler hassasiyetle dikkate alınmalıdır. Yeniden yapılanma sürecinde, tek tip yapılar yerine depremden zarar gören illerin sosyal ve kültürel yapısının yansımaları olan geleneksel kent dokusunun değerlerini referans alan çağdaş mimari tasarımlar önerilmelidir. Yeterli açık alan ve sosyal altyapı alanına sahip, evrensel tasarım normlarında, doğaya ve insana saygılı yerleşmeler olarak planlanmalı ve tasarlanmalıdır.

- Depremden etkilenen bölgelerde, kültür varlıklarının ve tarihi dokunun depreme karşı dirençliliğini artırmaya dönük müdahaleler hızla hayata geçirilmelidir.

- Yerin anlamını ve toplumun yerle bağımlı korumaya yönelik olarak kısa vadede kültürel mirasın bölgede devamlılığını sağlayacak politikalar uygulamaya konulmalıdır; bu yapı ve insan önceliği arasında seçim değildir.

- Mevcut uygulamalardaki yaklaşım yerine afet risklerin azaltılmasını amaçlayan ve “çoklu tehlike” (jeolojik, hidro-meteorolojik, biyolojik, sosyal ve teknolojik tehlikeler) verilerine dayanan “bütüncül risk değerlendirme” yöntemini dikkate alan “afete duyarlı planlama” yaklaşımını benimsenmelidir.

- Mevcut kentsel dönüşüm/yenileme uygulamaları düşünüldüğünde, artık kentsel dönüşüm proje ve uygulamalarında temel motivasyonun, sadece ekonomik değer üretmek üzerine değil, toplumsal, çevresel ve ekolojik faydaları da kapsayan toplam değer üretmek üzerine olmalıdır.

- Kentsel dönüşüm/yenileme çalışmaları, mevzi, parçalı ve mevcut kentsel dokudaki riskleri artıran “salt emsal artırımına dayalı kaynak yaratma” yaklaşımını terk edilmelidir. Kentsel dönüşüm projeleri, üst ölçekli planlar ile uyumlu olarak yürütülmeli ve alternatif finansman modelleri gözetilerek kurgulanmalıdır.

- Deprem bölgesindeki illerde yeniden yapılanma sürecinde iklime duyarlı tasarım ve enerji verimliliği gibi kriterler gözetilmelidir.

- Yeniden yapılanma sürecinde iklim değişikliği ve doğal afetlerin olası etkilerinin üstyapı ve altyapı üzerindeki olası zararları en aza indirmek hedeflenmelidir.

- Gerek deprem bölgesindeki illerde gerekse ülke genelinde riskli alanlarda, yapıların yenilenmesi yanında, güçlendirme çalışmalarına da kaynak sağlanmalıdır.

- Kritik tesislerin (hastane, okul, emniyet yapıları, itfaiye, resmi kurum yapıları vb.) ivedilikle deprem güvenliği sağlanmalıdır. Bu bilgilerin şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşımının sağlanması, sağlıklı bir sürecin yürütülmesi açısından önemlidir.

- Ülkenin önemli üretim ve ihracat merkezlerinin yer aldığı bölgede, depremden etkilenmeyen diğer yakın illerle işbirliği artırılmalıdır. Bölgedeki çalışan kayıpları ile iş alanlarının durumlarının değerlendirilmesi orta vadede bölgenin iyileşme aşaması için kritik öneme sahiptir.

- Afetle mücadelede AFAD'ın lojistik sistemiyle uyumlu ve imar planlarında "afet lojistik alt-merkezi" lejanıyla tanımlanacak alanların, yerleşim hiyerarşileri dikkate alınarak belirlenmelidir.

- Kentsel yenilemeyi ve kentsel yeniden yapılandırmayı bir proje olarak değil, ihtiyacı salt mekânsal, mimari ve estetik bir çözüme indirgmeden dönüştürücü ve duyarlı bir süreç olarak meşrulaştırmak büyük önem taşımaktadır. Süreç, neyin, nasıl, kiminle ve kimin için başarılacağına bağlı olarak yerel nedensellikler, gerekçeler, ihtiyaçlar ve somut olmayan değerler açısından bilimsel olarak bağlamsallaştırılmalı ve gerekçelendirilmelidir.³⁴

c-Yönetişim ve Katılım Boyutuna İlişkin Değerlendirmeler

- Sürdürülebilir ve dayanıklı yaşam alanlarının planlanması kapsayıcı ve katılımcı süreçlerle düşünülmelidir. Bu konuda, mevcut bilgi birikiminden ve farklı disiplinlerin katkısından yararlanmak üzere etkin bir yönetim süreci yürütülmelidir.

- Afet sonrası yardım ve iyileşme süreçleri geniş çaplı aktör ve pratikleri içermekle birlikte, bu süreçlerin yönetimi güçlü şekilde tesis edilmelidir. Aktörler arasında bilgi ve veri akışının ve koordinasyonun sağlanması, afet sonrası toparlanmanın hızlı gerçekleşmesi için önemlidir. Bu doğrultuda merkezi yönetimlerin taşra teşkilatları, yerel yönetimler, AFAD, Kızılay, afet yardım kuruluşları ve STK'lar arasında da sıkı bir işbirliği kurulmalıdır.

- Afet sonrası yardım ve toparlanma süreçlerinde çok aktörlü işbirliğinin diğer önemli boyutları ise şeffaflık, hesap/cevap verebilirlik, etkinlik, risk azaltımı, projelerin sürdürülebilirliği, ölçme ve değerlendirme, hızlı ve doğru veri paylaşımı ve iletişimi, aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine dengeli katılımı, güven tesisi ve halk katılımı olarak benimsenmelidir.

- Hem dezavantajlı grupların hem de yerel toplulukların tamamının tesis edilecek katılımcı ve kapsayıcı planlama süreçlerine doğrudan katılımı sağlanmalıdır. Ayrıca dünyada başarılı örnekleri bulunan yerel toplum öncülüğünde yeniden yapılanma programları gibi modeller afet bölgesindeki 10 ile uyarlanmalıdır.

- Yıkım ve yeniden yapılanma temelli kentsel dönüşüm, deprem riskinin azaltılması gibi doğallaştırılmış kentsel sorunların tek olası çözümü değildir. Yıkım yerine yeniden yatırımı ve iyileştirmeyi teşvik eden kentsel politika çerçevelerine ihtiyaç

³⁴ İtü Raporu, s.161-162.

vardır. Afetlerin neden olduğu ciddi hasarlarla ilgili olarak, iyileştirmelerde, tarihi kentsel peyzajın özgünlüğünü ve bütünlüğünü dikkate almalıdır. Değişimi yönetmek için yönetim planlarının etkili bir şekilde kullanılması gerekir.

- Afet sonrası iyileştirme sürecinde tarihi kentsel peyzaj, bu peyzajın bir parçası haline gelen topluluktan ayrı tutulmamalıdır. Kentsel yenilemenin mevcut uygulama ve finansman modelleri, tarihi çevre ve savunmasız dezavantajlı yerleşimler söz konusu olduğunda, aşırı ekonomikleştirme, metalaştırma, emlak piyasasından kaçınmalıdır. Bir insan hakkı olarak barınma fikri üzerine inşa edilen alternatif finansman mekanizmaları, güven fonları, bağışçı katılımı, mikro finansman ve kendi kendine yardım mekanizmalarını kolaylaştırarak tahsis edilmelidir.³⁵

d- Sosyo-Demografik Yapı ve Kültürel Boyuta İlişkin Değerlendirmeler

- Yaşanan deprem sonrası bölgenin nüfus kaybı en kritik konulardan biridir. Can kayıpları, şimdiden bölgeyi terk edenler ve kısa, orta ve uzun vadede bölgede yaşamaya devam edeceklerin bilgisi sahadan güncellenmeli ve gelecek yerleşim planlaması açısından dikkate alınmalıdır.

- Bölgenin özgün ve çok katmanlı demografik, toplumsal ve kültürel yapısının korunabilmesinin yolları deprem sonrası yeniden yapılanma sürecinde dikkate alınmalıdır.

- Bölgedeki 10 il ve 113 ilçenin her birinin özel kültürel, toplumsal, demografik ve iktisadi özellikleri dikkate alındığında, afet sonrası yeniden yapılanma çalışmalarında afetten etkilenen bölgenin yerel özelliklerinin göz önüne alınarak yerel aktörler ve grupların mümkün olan en geniş katılımı ile yeniden yapılanma sürecinde zarar gören somut ve somut olmayan kültürel mirasın yeniden canlandırılması için hassas bir çalışma yürütülmelidir.

- Deprem ve yıkımla birlikte en büyük tehlikenin kültürel silinme ve ortadan yok olma şeklinde olmaması için kamu konut sunumunda katılımcı ve kapsayıcı işbirlikleri kurulmalıdır.

- Kültür, toplumun devamlılığı, kimliğin anlamı ve ekonomik kalkınmada değeri ile, afet sonrası “daha iyi” yeniden yapılandırma sürecinde temel güçtür. Ekonomik güvencesizlikler, yoksulluk, eşitsizlikler ve dışlanma gibi olumsuzlardan etkilenen toplum için sosyal uyum ve kimliğin (yeniden) inşası ve toplumun kendine inanması ve gurur duyması için yardımcıdır. Toplumun yeniden birbirine ve yere bağlanmasına yardımcı olur, diyalog ve uzlaşma sağlar. Bu yönüyle UNESCO ve ICOMOS gibi uluslararası aktörlerin yanı sıra Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi de kültüre ve kültürel mirasa vurgu yapmaktadır.

- Depremler toplum içinde kendine özgü kırılma hallerini doğurur. Bu kırılma halleri genel dezavantajlı gruplara ek olarak deprem koşullarına ve deprem bölgesine özgü tanımlanabilecek afete bağlı psikolojik ve toplumsal travmalar, eksilmiş/dağılmış aileler, kimsesiz ve refakatsiz çocuklar, akut ve kronik rahatsızlığı olanlar, deprem nedeniyle engelli olanlar, mülksüzler, uzak illere yerleştirilenler, geçici

³⁵ İtü Raporu, s.162.

barınma sorunu yaşayanlar, iş ve okul düzenini kaybedenler, gençler, güvenlik endişesi yaşayanlar gibi kırılgan birey ve grupları içerir. Başarılı bir afet sonrası yardım ve iyileştirme programı için toplumun genel ve yerele/koşula özgü kırılgan grupları tespit edilerek, bu gruplara ve onların beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verecek sosyal altyapı alanlarına ve kullanımlara planlama çalışmalarında özel bir yer verilmelidir.

● Kentsel dönüşüm ve kentsel yeniden yapılandırma kapsayıcı yaklaşımlarla bütünleştirilmediğinde bölücü bir süreçtir. Sosyal dışlanmadan sosyal olarak kapsayıcı kentsel dönüşüm müdahalelerine geçiş olarak topluluk yönetim modelleri geliştirerek, topluluk çıkarlarını ve kolektif hafızalarını kapsamlı bir şekilde temsil eden kent hakkını vurgulamaya acil bir ihtiyaç vardır. Bu, sosyal etkileri göz önünde bulunduran ve toplum içinde bir kamu çıkarına tabii ve sosyal bir varlık olarak tarihi kentsel peyzaj fikrini zorlayan, sosyal olarak kapsayıcı bir kamu politikası aracı olarak kentsel politikaya ilişkin daha geniş bir anlayışla ilgilidir.³⁶

E- Karadeniz Teknik Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Giresun Üniversitesi Raporu³⁷

Yukarıda isimleri zikredilen altı üniversitenin akademisyenleri tarafından hazırlanan rapor 164 sayfa ve on iki bölümden oluşmaktadır. Bu rapordaki ana bölüm başlıklarının, Giriş, Bölgenin Depremselliği, Deprem Yer Hareketi Kayıtlarının Değerlendirilmesi, Zeminde Gözlemlenen Hasarlar, Betonarme Binalarda Gözlemlenen Hasarlar, Yığma Binalarda Gözlemlenen Hasarlar, Sanayi Yapılarında Gözlemlenen Hasarlar, Tünel Ve Köprülerde Gözlemlenen Hasarlar, Tarihi Eserlerde Gözlemlenen Hasarlar, Cami Ve Minarelerde Gözlemlenen Hasarlar, Ekonomik Etki Ve Sonuçlar şeklinde hazırlandığı görülmektedir.

Yukarıda adı geçen üniversite akademisyenleri tarafından hazırlanan deprem raporunda aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

“06 Şubat 2023 tarihinde yaşadığımız ve asrın felaketi olarak adlandırılan depremler sonrasında oluşan can ve mal kayıpları mevcut yapı stoğumuzun, özellikle belirli bir tarihten önce inşa edilmiş olanların, depreme karşı yetersiz kaldığını göstermiştir. Yerinde yapılan saha çalışmalarında, 1992 yılından itibaren ülkemizde meydana gelen yıkıcı depremler sonrasında tespit edilen yapı hasar tipleri ve oluşum mekanizmalarının neredeyse aynı olduğu ortaya konulmuştur. Betonarme binalarda meydana gelen hasarların başlıca nedenleri olarak, yetersiz beton kalitesi, nervürlü (düz) donatı kullanılması, uygun olmayan zeminlerde inşaatların yapılması, taşıyıcı sistemin asmolen döşeme olarak projelendirilmesi, ağır konsol çıkmalar ve binaların alt katlarındaki kat yüksekliği fazla mağazalar/dükkanlar belirlenmiştir. Yığma binalarda oluşan hasarların başlıca nedenleri olarak bağlayıcı ve yığma birimlerin yetersiz malzeme özellikleri, hatıl ve lento eksikliğinden kaynaklı zayıf taşıyıcı duvarlar ve uygun olmayan bağlantı detayları belirlenmiştir. Betonarme ve yığma yapılarda kötü

³⁶ İtü Raporu, s.163.

³⁷ <https://www.ktu.edu.tr/apps/file/KahramanmarasDeprem.pdf>

işçilik ve uygulama detaylarının eksikliği hasarların gelişimi ve ilerlemesine neden olmuştur. Deprem sonrasında büyük bir kısmı hasar gören, geçmiş günümüze bağlayan tarihi eserlerimizde uygun şekilde restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilmediği tespit edilmiştir. Özellikle ilgili kurullarda, hazırlanan projelerin uygunluğunun değerlendirilmesinde inşaat mühendislerinin yer almaması ve kontrol mekanizmasının yeteri kadar işletilememesi hasarın en büyük nedenleri olarak ortaya çıkmıştır. Ülkemizin herhangi bir bölgesinde, herhangi bir zamanda, can ve mal kaybına neden olabilecek büyüklükte depremlerin meydana gelmesi muhtemel ve kaçınılmazdır. Bu nedenle, depreme dayanıklı yapı tasarımı kapsamında hem yeni inşa edilecek binaların uygun projelendirilmesi hem de mevcut binalarımızın depreme hazır hale getirilmesi acilen gereklidir. Bu amaçla; mühendis kadromuzun eğitimlerine sürekli olarak devam etmesi, halkımızın bilinçlendirilmesi ve yapı sağlığı izleme sistemleri, sismik izolatörler, lifli polimer kompozit kumaşlar, 3D yazıcılar, hafif çelik, ahşap gibi “Yeni Yapım Teknolojilerinin Ülkemizde yaygın kullanılmasının desteklenmesi oldukça önemlidir.”³⁸

F-Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Raporu³⁹

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından Pazarcık Depremi başlığı ile hazırlanan rapor 205⁴⁰, Elbistan Depremi için hazırlanan rapor ise 115 sayfadandır meydana gelmektedir.⁴¹ Pazarcık Depremi Raporu yedi bölümden oluşmaktadır. Bu rapordaki ana bölüm başlıklarının, Bölgesel Tektonik, Depremsellik, Doğu Anadolu Fay Zonunun Genel Özellikleri, Pazarcık Depremi Saha Gözlemleri şeklinde hazırlandığı görülmektedir. Elbistan Depremi Raporunun ise altı bölümden oluştuğu, bu rapordaki bölüm başlıklarının ise, Bölgesel Tektonik, Elbistan Depremi, Saha Gözlemleri, Sonuçlar ve Değerlendirmeler şeklinde hazırlandığı görülmektedir.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 06 Şubat 2023 Pazarcık depremi ile ilgili raporun sonuç bölümünde şu bilgilere yer verilmiştir. Bu depremde meydana gelen can kaybı ve yapısal hasarın en önemli jeolojik nedenleri; depremin büyüklüğü, depremin süresi, depremin odak derinliği, deprem dalgalarının yönelim etkisi, zemine bağlı sıvılaşma, yanal yayılma ve zemin büyütmesi etkileri, fay üzerine yapılaşma olarak sıralanabilir. Bu jeolojik nedenlerin yanı sıra; inşaat uygulamalarındaki eksiklikler ve/veya yetersizlikler, beton kalitesi, korozyon, bina yaşı, yapılardaki izinsiz tadilat gibi nedenler hasarı artıran etmenler olarak değerlendirilmiştir.⁴²

³⁸ KTÜ vd. Raporu, s.151.

³⁹ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14138.pdf>;
<https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14139.pdf>

⁴⁰ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14138.pdf>

⁴¹ <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14139.pdf>

⁴² MTA Pazarcık Depremi Raporu, s.175.

SONUÇ

06 Şubat 2023 depremleri başta Kahramanmaraş olmak üzere bölgede yer alan birçok şehri etkilemiş, bunlardan bazılarında ise tarihin kaydettiği en büyük yıkımlardan birine sebep olmuştur. Depremlerin sonucunun ağır ve yıkıma sebep olmasında kuşkusuz şiddetinin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Ama asıl yıkımın sebeplerinin başka yerlerde aranması gerektiğini yaptığımız arazi çalışmalarından ve gözlemlerimizden rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunların en başında da maalesef üzülerek belirtmek gerekir ki biz insanoğlunun yaptığı hatalar gelmektedir.

İncelenen raporlara göre depremin yıkıcı etkisinin ileri seviyede olmasının en önemli etkeninin bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek biz insanlar tarafından yapılan yanlışlar olduğu gözlenmektedir.

Örneğin İstanbul Teknik Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanan deprem raporlarına göre bölgede deprem yıkımının ağır ve binaların enkaz haline gelmesinin temel sebepleri arasında; yer hareketinin şiddeti, temellerin oturduğu zeminlerin taşıma kapasitelerinin düşük olması, binaların tasarım ve yapım kalitesindeki eksiklikler, binaların yaşı, mevzuata uygun olarak inşa edilmemiş olmaları ve bitişik nizamda inşa edilen binaların kat seviyelerinin farklı olmaları gibi faktörlerin yıkım açısından öne çıkan belirleyici unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

Yine depremin yıkıcı etkilerinin sebepleri arasında İTÜ raporuna göre; mevcut yerleşim alanlarının yer seçimi kararları ve özellikle son 50-60 yıllık hızlı şehirleşme sürecinin beraberinde getirdiği imar ve yapı uygulamaları, imar planlarının hazırlanması ve onaylanması süreçlerindeki yetki ve sorumluluklar, imar aflarının ve beraberindeki yüksek riskli yapı stoğu ve mevcut yapı denetim problemleri olarak sıralanmaktadır.

Raporlarda görülen önemli bir tespit ise; depremin etkisi altına aldığı illerde göçün de etkisiyle enerji, imar ve tarımsal amaçlı yapılar nedeniyle tarım arazileri tarım dışı kullanıma açılmasıdır.

Raporlara yansıyan bir diğer önemli husus ise; kentleşme hızı ve dolayısıyla kent nüfusundaki artış ile bağlantılı olarak son yıllarda depremlerin daha çok kent merkezlerinde hasarlar meydana getirdiği görülmektedir. Son 99 yıl içinde kayıtlara geçen, hasar yapan 146 deprem olmuş ve bu depremler nedeniyle 65.882 kişi hayatını kaybetmiştir.

Yaşadığımız coğrafyanın dünyanın aktif fay hatları üzerinde olduğu gerçeğini unutmamalıyız. Ülkemizin ve milletimizin bu gerçeği göz ardı etmeden tedbirler alması artık bir zorunluluktur. Özellikle yöneticilerimizin 06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ağır ve yıkıcı depremlerin sonuçlarını akli selimle değerlendirmeleri, geleceği inşa ederken, geçmişte yapılan hatalardan ve eksikliklerden ders almaları gerekmektedir. Bu depremler bize eğer yapılarımız sağlam ise, yapım kalitesi şartlara uygun olarak gerçekleştirilirse binaların yıkılmadığını da göstermiştir.

KAYNAKÇA

- <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>
- https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf
- https://eerc.metu.edu.tr/tr/system/files/documents/DMAM_2023_Kahramanmaras-Pazarcik_ve_Elbistan_Depremleri_Raporu_TR_final.pdf
- https://haberler.itu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/2023_itu_subat_2023_deprem_son_raporu.pdf?sfvrsn=1583fe76_2
- <https://www.ktu.edu.tr/apps/file/KahramanmarasDeprem.pdf>
- <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14138.pdf>
- <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/14139.pdf>
- https://jeoloji.cu.edu.tr/storage/Duyurular/cu_deprem23.pdf
- <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/turkonfed2023kahramanmarasdepremiafetdurumraporu090623-9336.pdf>
- https://depo.btu.edu.tr/dosyalar/deprem/Dosyalar/BT%C3%9C%20DEPREM%20RAPOR_U_V18.pdf
- https://www.gtu.edu.tr/fileman/Files/UserFiles/insaat_muhendisligi_bolumu/GTU_Maras%20Depremleri%20Deg%CC%86erlendirme%20Raporu_Final_07.03.2023.pdf
- <https://haber.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2023/03/DOKUZ-EYLU%CC%88L-U%CC%88NI%CC%87VERSI%CC%87TESTI%CC%87-DEPREM-RAPORU-1.pdf>
- https://muweb.mu.edu.tr/Newfiles/185/185/MSKU_InsaatMuh_Kahramanmaras%20Depremleri%20Raporu.pdf
- <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/1ayraporu.pdf>
- <https://ihh.org.tr/public/publish/0/172/kahramanmaras-depremi-afet-yonetimi-raporu---w.pdf>
- https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-1_compressed.pdf
- https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-2.pdf
- <https://www.bmo.org.tr/wp-content/uploads/2023/10/BMO-Deprem-Raporu.pdf>
- <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/06-subat-20-subat-2023-depremlerine-ait-on-degerlendirme-raporu/>
- <https://www.betonvecimento.com/wp-content/uploads/2023/04/MSKU-Deprem-On-Degerlendirme-Raporu.pdf>

KAHRAMANMARAŞ İLİ'NDE KURAKLIK ANALİZİ

Murat KARABULUT*

1. GİRİŞ

İklim dinamik doğası gereği, zamansal ve mekânsal ölçeklerde sürekli varyasyonlara maruz kalır. Üzerinde yaşadığımız gezegenin birçok bölgesinde sahip olunan iklimin karakteri nedeniyle çeşitli zaman dilimlerinde süreleri birbirinden farklı atmosferik koşullar meydana gelir (Karabulut, 2010; Denizdurduran ve Kızılelma, 2023). Bu süreçler kimi zaman şiddetli kuraklık şeklinde ortaya çıkarak çevre ve toplumları olumsuz yönde etkiler (Gulev vd., 2021). Kuraklık, Türkiye'de ve dünyada sıklıkla meydana gelen, önemli su kıtlıklarına, ekonomik kayıplara ve istenilmeyen sosyal sonuçlara yol açan tekrarlayan iklim koşullarıdır (Yıldız, 2008; Sönmez vd. 2005; Karabörk, 2007). Küresel ısınma senaryolarına göre riskli bölgelerdeki yağışların gelecekte nasıl bir düzene sahip olacağı belirsizliğini büyük ölçüde korusa da yağış paterni değişim senaryoları kuraklık riskinin birçok bölgede aratacağını göstermektedir (Turkeş, 2001; Beniston, 2007; Forzieri vd., 2014). Bu doğrultuda yapılan bazı çalışmalar yağış miktarının özellikle Akdeniz havzası ve çevresinde azalma eğiliminde olduğunu ve kuraklık sıklığında artış olduğunu ortaya koymuştur (Kızılelma vd., 2015; Topuz, 2017; Cramer vd., 2018). O nedenle kuraklığa hazırlık, ulusal ve uluslararası çevre politikalarının önemli bir parçası olarak belirlenmelidir (Khan vd., 2008).

Dünya üzerinde kuraklığın etki derecesi, sahip olunan normal iklim koşullarının karakterine, mevcut su kaynaklarının yeterliliğine, tarımsal uygulamaların türüne ve bölgenin diğer sosyo-ekonomik faaliyetlerine bağlı olarak bir yerden diğerine değişkenlik gösterir. O nedenle kuraklığı anlamak küresel iklim değişikliği, tarımsal üretim, gıda güvenliği, ekosistem sağlığı ve toplumsal dinamikler açısından önemlidir. Bu bağlamda kuraklığı tanımlamak ve karmaşık doğasını ortaya koymak için bilim insanları tarafından çeşitli teknikler ve bakış açıları geliştirilmiştir (Dracup vd., 1980; Wilhite ve Glantz, 1985; Khan vd., 2008). Amerikan Meteoroloji Derneği (1997) kuraklık türlerini dört kategoriye ayırmaktadır: meteorolojik, tarımsal, hidrolojik ve sosyo-ekonomik. *Meteorolojik kuraklık*, bir alanda yağışların ortalamasının altında gerçekleştiği (örneğin %25'ten fazla) bir durum olarak tanımlanır. *Tarımsal kuraklık*, belirli bir mahsulün sağlıklı gelişimini desteklemek için vejetasyon dönemi boyunca yeterli toprak nemi olmadığında meydana gelir. Diğer bir ifadeyle bu tür kuraklık, canlı gelişimini sağlayacak yeterlilikte toprakta su mevcut olmadığında meydana gelir. Söz konusu kuraklık meteorolojik kuraklıktan sonra gerçekleşir çünkü tarım genellikle yağış eksikliğinden etkilenen ilk ekonomik sektördür. *Hidrolojik kuraklık*,

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

Son yıllarda artan nüfus, çalışma alanındaki su ve diğer doğal kaynaklara olan talebi de artırmıştır (Karabulut, 2009). Türkiye'de politik, ekonomik ve çevresel açıdan hassas bölgelerde kuraklık etkilerinin doğru bir şekilde ölçülmesi, kuraklık olaylarının izlenmesi ve raporlanması kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle, Kahramanmaraş'taki kuraklık koşullarının değerlendirilmesi gereklidir. Bu çalışmada, farklı zaman ölçeklerinde kuraklık özelliklerini belirlemek amacıyla 1970-2020 periyodunu kapsayan yağış verileri incelenmiştir. Bu araştırmanın temel amacı, Kahramanmaraş ili genelinde meydana gelen yağışların çalışma alanında hüküm süren kuraklık koşullarını üretip üretmediğini göstermektir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışma alanında yağışlarda meydana gelen değişkenlikler neticesinde oluşan kuraklık durumunu analiz etmek amacıyla Türkiye Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden Kahramanmaraş ilinde bulunan meteorolojik istasyonların yağış verileri (1970-2020 yılları arasında) temin edilmiştir (Tablo 1). İl'de yer alan meteoroloji istasyonlarının tamamından elde edilen veriler ölçüm periyotlarının yeterliliği ve kullanılabilirliği yönünden değerlendirilmiş ve bu çalışma için dört istasyonunun (Kahramanmaraş, Göksun, Elbistan, Afşin) yağış değerlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Diğer ilçelere ait ölçümler analiz metodunun gerekliliklerini karşılamaması (30 yıllık zaman dilimini kapsamamaları) nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Veri setindeki az sayıdaki eksik yağış değeri enterpolasyon yöntemiyle tamamlanmıştır.

Tablo 1: Çalışmada kullanılan istasyonların özellikleri

İstasyon Adı	Yükselti (m)	Thorntwaite Metodu	Eriñç Sistemi	Enlem	Boylam	Coğrafi Bölge
KAHRAMANMARAŞ	1294	C2,B'3,s2,b'3	Yarı Nemli	39,7437 N	37,0020 E	Akdeniz
GÖKSUN	1338	C2,B'1,s2,b'2	Yarı Nemli	39,8928 N	37,7473 E	Akdeniz
ELBİSTAN	1182	C1,B'1,s,b'2	Yarı kurak	39,1850 N	36,0805 E	Doğu Anadolu
AFŞİN	1521	C1,B'1,s2,b'2	Yarı Nemli	39,2428 N	37,3890 E	Doğu Anadolu
<p>Kahramanmaraş: C2: Yarı Nemli, B'3: 3. Derece Mezotermal, s2: Su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan tali iklim, b'3: Yaz Buharlaşma Oranı : %55.6 Göksun: C2: Yarı Nemli B'1: 1. Derece Mezotermal, s2: Su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan tali iklim, b'2: Yaz Buharlaşma Oranı : %56.9 Elbistan ve Afşin: C1: Yarı Kurak-Az Nemli, B'1: 1. Derece Mezotermal, s: Su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan, b'2: Yaz Buharlaşma Oranı : %57.4</p>						

Gözlem dönemi boyunca istasyonların yerleri değiştirilmemiş olsa da veri setinin uygunluğunu doğrulamak için yıllık toplam yağış miktarlarına parametrik olmayan Thom homojenlik testi uygulanmıştır (Lazaro vd., 2001). Thom testi homojen ve

%95 güven sınırında istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermiştir. Böylece, yağış zaman serileri çalışma dönemi boyunca homojen olarak kabul edilmiştir. Daha sonra su yılı (ekim-eylül) dikkate alınarak 1, 3, 6, 12 aylık yağış toplamları kullanılarak analizler tamamlanmıştır.

Belirli bir alandaki kuraklık durumunun nesnel yöntemlerle değerlendirmesi, gelecekteki olayların olumsuz etkilerini önlemek ve azaltmak için su kaynaklarını planlamanın ilk adımıdır. Bu amaçla yıllar boyunca, su arz açığını yağış kıtlığının süresine göre değerlendirmek için çeşitli endeksler geliştirilmiştir (Keyantash ve Dracup, 2002). Bunlar arasında Normal Yüzdesi, Standart Yağış İndeksi (SPI), Palmer Kuraklık Şiddet İndeksi (PDSI), Erinç Denklemi, Thorntwaite Kuraklık İndeksi, Deciles ve Tahıl Nem Endeksi (CMI) sayılabilir. Genellikle bu endeksler yağış miktarına dayanır ve gerçek yağışların referans periyotta tespit edilen ortalamadan sapmasını ölçer. Bazıları ise sıcaklık, buharlaşma veya toprak nemi gibi diğer iklimsel değişkenleri de dikkate alır. Bununla birlikte, farklı hidrolojik dengeleri olan çeşitli alanların kuraklık koşullarının karşılaştırılması amaçlandığında, kullanılan endeksin en önemli özelliği standardizasyonudur. Bu amaçla, SPI en güçlü endeks gibi görünmektedir. Standart Yağış İndeksi, McKee vd. (1993 ve 1995) tarafından iklim değişkenliğini değerlendirmek için geliştirilmiştir. Standardize edilmiş bir endekstir ve yukarıda belirtilen tüm kuraklık çeşitlerini izlemek için farklı zaman ölçeklerinde hesaplanabilir niteliktedir (Khan vd., 2008).

Standartlaştırılmış Yağış İndeksi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

$$DI(SPI) = \frac{(X_i - X_{ort})}{SD} (1)$$

Burada, DI kuraklık indisini, X_i yağışı, X_{ort} uzun dönem yağış ortalamasını ve SD ise standart sapmayı ifade etmektedir.

SPI, 3, 6, 12 veya 24 aylık yağış toplamlarını inceleyerek nemlilik seviyesini belirleyebilmektedir. SPI sonuçları, kullanılan zaman ölçeğine göre farklı bilgilere ulaşılmasını sağlar. Örneğin, 1 aylık SPI, toprak nemiyle ilgili kısa vadeli kuraklık koşullarını yorumlamak için kullanılmaktadır. Öte yandan, 3 aylık SPI mevsimsel yağış tahmini sağlayabilirken, 6 ve 9 aylık SPI yağış koşullarındaki mezo ölçekli eğilimleri göstermektedir. 12 aylık indeks sonuçları ise uzun vadeli yağış dalgalanmalarını ortaya koymaktadır (NDMC, 2007). Aylar veya haftalar gibi kısa vadeli süreler tarımsal uygulamalar için önemli olabilirken, yıllar gibi uzun vadeli koşullar akarsu akımları, rezervuar ve hatta yeraltı suyu seviyeleri gibi su temini yönetim sistemleri için hayati öneme sahip olabilmektedir.

SPI boyutsuz bir indeks olup negatif değerler kuraklığı, pozitif değerler ise yağışlı koşulları gösterir. Söz konusu indekse ait kuraklık kategorileri Tablo 2’de verilmiştir (McKee vd., 1993; Giddins vd., 2005).

Tablo 2. SPI değerleri ve karşılık gelen kuraklık kategorileri.

SPI Değerleri	SPI Sınıfları
2,0 +	Ekstrem Nemli (EN)
1,50 _ 1,99	Çok Nemli (ÇN)
1,0 _ 1,49	Orta Derecede Nemli (ODN)
0,5 _ 0,99	Normale Yakın (NY)
0,0 _ 0,49	Normal Kurak (NK)
0,0 _ -0,49	Normal Nemli (NN)
-0,5 _ -0,99	Normale Yakın (NY)
-1,0 _ -1,49	Orta Derecede Kurak (ODK)
-1,5 _ -1,99	Şiddetli Kurak (ŞK)
-2,0 ve daha küçük	Ekstrem Kurak (EK)

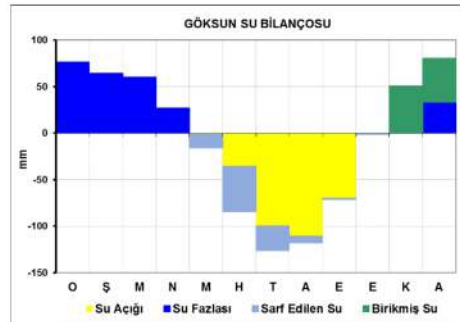
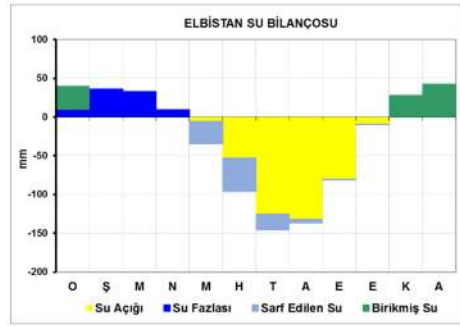
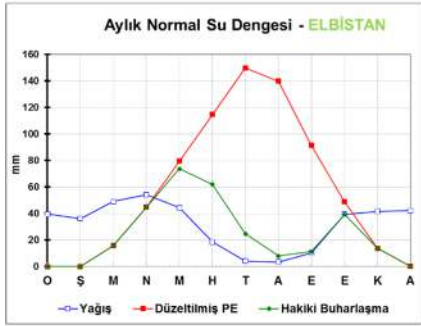
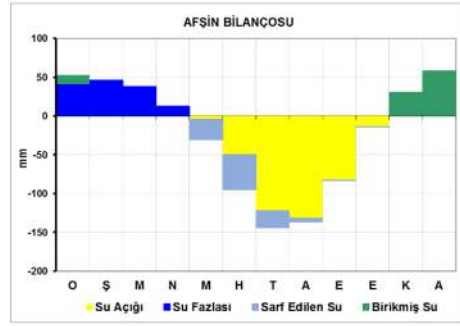
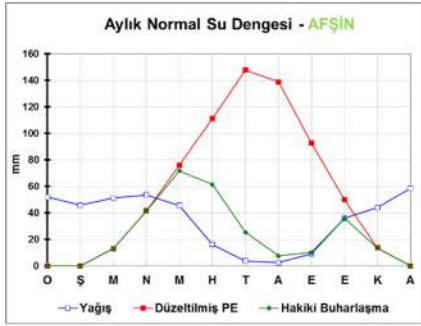
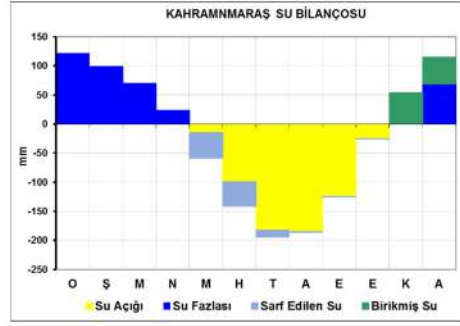
3. BULGULAR

Bu çalışmada 1970-2020 periyodunda Kahramanmaraş merkezle birlikte Göksun, Elbistan ve Afşin ilçeleri için kuraklık koşulları incelenmiştir. Kahramanmaraş ili büyük oranda Akdeniz Bölgesi'nin Adana bölümünde yer alırken toprakları Ceyhan, Seyhan ve Fırat nehirleri tarafından drene edilmektedir. İl Akdeniz, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine yaklaştığı bir alanda konumlanırken jeomorfolojik açıdan da çeşitlilik arz eder. Kahramanmaraş ve Göksun istasyonları Akdeniz Bölgesinde (AB), diğerleri ise (Elbistan ve Afşin) Doğu Anadolu Bölgesinde (DAB) yer almaktadır (Şekil 1). Çalışma alanı genel olarak Akdeniz makro klima zonunda bulunmasına karşın Köppen yöntemine göre Elbistan Dsa (Yazları kurak karasal iklim), Göksun Dsb (Kış Şiddetli, Yazı Kurak ve Serin), Afşin Dsb iklim bölgesinde sıcak yazlar ve soğuk kışlar ile karakterize olur. Thorntwaite iklim sınıflandırma sistemine göre ise çalışma alanı genel olarak *yarı nemli, yarı kurak-az nemli 1. ve 3. derece mezotermal su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan denizel şartlara yakın* iklim tipine dâhildir (Tablo 3 ve Şekil 2).

İlin bulunduğu lokasyon, hava kütlelerinin izlediği yol ve topoğrafik çeşitlilik iklim parametrelerinin güneyden kuzeye gidildikçe değişkenlik göstermesine sebep olmuştur. Global ve bölgesel ölçekte etkili olan atmosferik salınımlarının da etkisiyle birlikte çalışma alanında iklim karakter kazanır. Özellikle Akdeniz üzerinden gelen sistemlerin kontrolüne girmesiyle Kış mevsimi oldukça yağışlıdır (Karabulut ve Cosun, 2009). Yaz mevsiminde ise Muson Alçak Basıncı ve Sahra üzerinde gelişen subtropikal yüksek basıncının tesiri altına girmesiyle sıcaklık artarak kurak koşullar bölgede hakim hale gelir (Karabulut, 2015).

Çalışma alanında yağışlar yıl boyunca eşit dağılmamakta, kış aylarında ağırlıklı olarak cephesel, yaz aylarında ise genellikle konvektif olmaktadır (Karabulut ve Cosun, 2009). Yıllık ortalama yağış miktarı global rüzgar örüntüsü ve topografyadan etkilenmektedir. Dört istasyon da su temini için büyük ölçüde yağışa bağımlıdır. Yağışlar, yaz aylarında çok sınırlı (Kahramanmaraş için ortalama 9,22 mm, Göksun 30,84 mm, Elbistan 26,27 mm ve Afşin 22,69 mm'dir) olup AB için kış aylarında (Kahramanmaraş için ortalama 357,19 mm ve Göksun için 221. 49 mm) maksimuma, DAB istasyonlarında ise bahar aylarında (Elbistan için ortalama 148,28 mm

ve Afşin için 150,61 mm) en yüksek seviyesine ulaşmaktadır (Şekil 2). Yaz mevsiminde, sulama, evsel kullanım ve sanayi için su tedarikinin çoğu rezervuar ve yeraltı suyundan sağlanmaktadır.

Şekil 2. Çalışma alanındaki bazı istasyonların su bilançoları

Yıllık, mevsimsel ve aylık yağışların istatistiksel özellikleri Tablo 3'te verilmiştir. Tanımsal istatistik sonuçlarına göre, aylık düzeyde hiçbir istasyonun varyans katsayısının (CV) %45'in altına düşmemesi çalışma alanında yağış değişkenliğinin çok yüksek olduğu anlamına gelir. Afşin istasyonunun diğer lokasyonlara göre nispeten daha dengeli bir yağış dağılımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaz aylarında ise istasyonların hepsinde CV değerleri %100'ün üzerine çıkmıştır. Bu durum ise yaz mevsiminde alanda ciddi su noksanının meydana gelebileceğine işaret etmektedir. Yıllık düzeyde Elbistan ve Afşin için elde edilen %20'nin altındaki CV değerleri bu iki istasyonun diğerlerine göre nispeten daha düşük değişkenlik gösterdiği anlamına gelmektedir. En yüksek yağış değişkenliğine ise Göksun istasyonunda rastlanmıştır. Maksimum yağışların meydana geldiği Kış ve İlkbahar aylarında dahi CV değerlerinin %30'un üzerine çıkması alandaki kuraklık riskinin ne kadar yüksek olduğuna delil oluşturmaktadır.

Tablo 3. Aylık, mevsimsel ve yıllık yağış serilerinin istatistiksel özeti.

	Kahramanmaraş			Elbistan			Göksun			Afşin		
	ORT	SS	CV	ORT	SS	CV	ORT	SS	CV	ORT	SS	CV
Ocak	126,51	76,01	60,08	40,08	26,73	66,7	76,72	56,31	73,4	52,76	32,57	61,74
Şubat	105,32	54,67	51,91	35,8	18,38	51,34	64,12	33,84	52,77	46,09	22,39	48,57
Mart	94,45	56,39	59,71	48,46	27,46	56,68	71,88	42,77	59,5	51,34	29,47	57,39
Nisan	76,37	42,08	55,1	55,14	27,15	49,23	66,94	37,49	56	53,37	25,08	47
Mayıs	39,24	30,08	76,65	44,68	26,06	58,31	54,91	29	52,81	45,9	28,91	62,98
Haziran	7,68	9,81	127,74	18,75	13,7	73,08	18,43	15,71	85,27	16,52	15,19	91,95
Temmuz	0,86	1,91	221,12	4,08	7,6	186,36	6,47	9,83	151,95	3,62	7,33	202,61
Agustos	0,67	2,02	300,31	3,45	6,29	182,51	5,94	6,79	114,27	2,55	4,26	166,78
Eylül	9,07	15,82	174,5	10,41	12,45	119,66	11,8	11,71	99,26	9,25	9,38	101,47
Ekim	49,85	37,86	75,95	40,17	25,39	63,2	47	29,93	63,67	36,64	22,27	60,79
Kasım	79,72	55,32	69,39	41,23	29,6	71,79	64,52	45,3	70,2	43,88	31,96	72,85
Aralık	125,36	71,71	57,21	42,37	25,94	61,21	80,65	52,24	64,78	58,64	40,5	69,06
Yıllık	715,11	163,95	22,93	384,61	74,48	19,37	569,38	140,49	24,67	420,56	78,65	18,7
Sonbahar	138,64	67,34	48,57	91,81	40,43	44,04	123,33	57,39	46,53	89,76	41,15	45,84
Kış	357,19	123,27	34,51	118,25	49,01	41,45	221,49	97,87	44,19	157,49	58,8	37,34
İlkbahar	210,06	83,08	39,55	148,28	45,43	30,64	193,72	72,56	37,46	150,61	48,36	32,11
Yaz	9,22	10,08	109,32	26,27	17,34	66,01	30,84	19,38	62,86	22,69	18,27	80,51

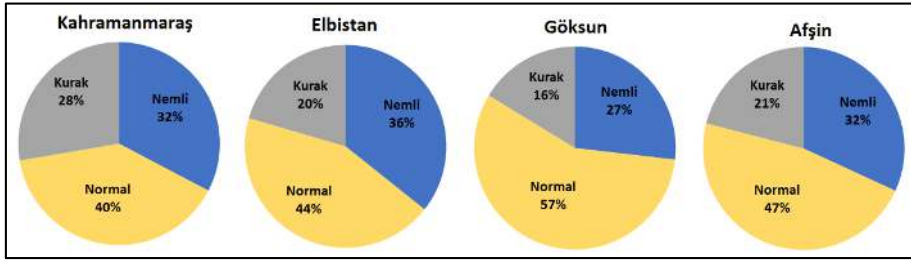
Kahramanmaraş, Narlı, Göksun ve Afşin-Elbistan gibi verimli alüvyal ovalara sahip olan çalışma alanı, artan nüfus ve sanayi ile yoğun tarımsal faaliyetlere olan talep nedeniyle su kaynakları üzerinde artan bir baskı yaşamaktadır. Çalışma alanı, son on yılda sıkça görüldüğü gibi beklenmedik kış kuraklığı gibi aşırı iklim olaylarına eğilimlidir. Bu tür hava koşulları, çalışma alanının iklimsel dalgalanmalara ve değişkenliğe karşı çok hassas olduğunu göstermektedir. Bölgenin yağış rejiminin mevsimsel değişkenliğinin de yaz aylarında daha belirgin olduğu görülmektedir.

3.1. Kuraklık Analizi

Bu çalışmada, Kahramanmaraş ilindeki kuraklık olayları çoklu zaman adımlarında standardize edilmiş yağış indeksi (SPI) kullanılarak araştırılmıştır. SPI analizleri 1970-2020 zaman aralığında yeterli ölçüm niteliğine sahip istasyonlardan elde edilen uzun dönem yağış verilerine uygulanmıştır (Şekil 2-5). Kahramanmaraş, Göksun, Elbistan ve Afşin için 1, 3, 6 ve 12 ay gibi değişen zaman aralıklarında çeşitli kuraklık kategorilerinde meydana gelen oluşumlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın

temel amacı kuraklık oluşum frekanslarını belirlemektir. Bu araştırmada yağış verileri kullanılan dört istasyondan ikisi yarı kurak iklimin hakim olduğu Akdeniz Bölgesi'nin Doğu kesiminde, diğerleri ise karasal iklimin hüküm sürdüğü Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır (Şekil 1). Tablo 4'te, kümülatif kuraklık oluşumu, farklı kuraklık şiddeti kategorileri için çoklu zaman adımlarında hesap edilerek verilmiştir. Sayılar, her bir kuraklık kategorisindeki kuraklık oluşumlarının birikim sıklıkları dikkate alınarak elde edilmiştir. Sunumda kolaylık olması gerekçesiyle sadece yıllık ve aylık düzeyde bulunan sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tüm istasyonlarda kurak yılların sayısı nemli yıllardan daha az olsa da negatif SPI değerlerin yakın geçmişte daha çok tekrarlandığı anlaşılmaktadır (Tablo 2, Şekil 3). Aylık SPI analizleri, çalışma döneminde (toplam 600) çeşitli kuraklık seviyelerinin (Kahramanmaraş, Elbistan, Göksun ve Afşin için sırasıyla 166, 123, 98 ve 126 ay) meydana geldiğini göstermektedir. Kurak ay frekansı en yüksek Kahramanmaraş, en düşük Göksun istasyonunda tespit edilmiştir.

Şekil 3. SPI değerlerine göre nemli, normal ve kurak ayların dağılımları.

Çalışma periyodu boyunca aylık düzeyde elde edilen SPI değerlerine ait kategoriler bağlamında frekanslar belirlenerek normal, nemli ve kurak ayların frekansları Tablo 4'te verilmiştir. Genel bir değerlendirme ile çalışma alanında nemli ayların kurak aylardan fazla olduğu görülmektedir. Ancak istasyon temelli sonuçlar incelendiğinde bazı farklılıkların var olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Kuzey istasyonları olan Göksun, Afşin ve Elbistan'da nemli ayların baskınlığı göze çarparken, tek güney istasyonu olan Kahramanmaraş'ta belirgin farkın oluşmadığı izlenmektedir. SPI değeri -0,5 ile 0,5 arasında değişen normal aylara ait frekanslar dört istasyon için de farklılık göstermiştir. Yağış anomalisinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde kabul edildiği bu kategoride en yüksek frekansa Göksun sahip olurken en düşük ay sayısı Kahramanmaraş'ta rastlanmıştır. Çalışma alanının tamamında kurak ayların frekanslarında 2010 yılından sonra belirgin bir artışın varlığı göze çarpmaktadır. Nemli ayların frekanslarında ise 1990'lı yılların sonları ile 2000'li yılların başlarında artışlar yaşanmıştır.

Tablo 4. SPI kategorileri ve bunlara karşılık gelen aylık ve yıllık dağılımlar.

SPI Kategorisi	Kahramanmaraş		Elbistan		Göksun		Afşin	
	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık
Ekstrem Nemli	0	0	1	1	1	1	0	1
Şiddetli Nemli	1	20	2	3	1	3	0	6
Orta Derecede Nemli	8	60	5	26	6	18	7	38
Normale Yakın Nemli	9	116	7	184	9	139	8	146
Normal Nemli	8	141	14	175	8	238	11	197
Normal Kurak	8	97	5	88	10	103	9	86
Normale Yakın Kurak	8	100	4	41	5	36	7	39
Orta Derecede Kurak	5	18	8	45	7	17	5	54
Şiddetli Kurak	0	33	3	15	2	11	0	8
Ekstrem Kurak	3	15	1	22	1	34	3	25

Sonuçlar, istasyonlar arasında toplam kurak yıl sayısında çok fazla fark olmadığını ortaya koymaktadır. Yıllık düzeyde şiddetli ve çok şiddetli kuraklık kategorisindeki yılların sayısı bütün istasyonlarda benzerlik göstermektedir. Aylık analizlere göre ise DAB sınırları içerisinde bulunan merkezlerde şiddetli ve çok şiddetli kategorideki kuraklık olaylarının tekrarlanma sayısı Akdeniz Bölgesi'nde bulunanlardan daha azdır. Bu durum ise yüksek yağış ortalamasına sahip Akdeniz Bölgesi'nin daha az yoğun kuraklığa sahip olduğu yönündeki yaygın algıdan farklıdır. Orta derecede, Şiddetli ve Ekstrem kuraklık kategorileri dikkate alındığında ise 50 yılın Kahramanmaraş için 8 (%16), Elbistan için 12 (%24), Göksun için 10 (%20) ve Afşin için 8 (%16)'inin kurak geçtiği tespit edilmiştir (Tablo 4).

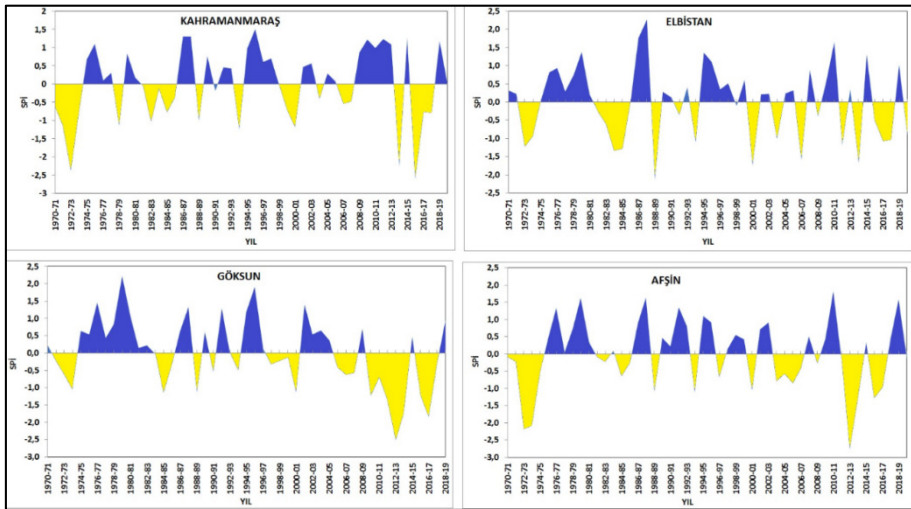
Yıllık analizlere göre, Kahramanmaraş'ta 2015-16 (SPI= -2,60), Göksun'da 2016-17 (SPI=-1,85) ve Elbistan'da 1988-89 (SPI=-1,80) ve Afşin'de 2012-13'ün (SPI=-2,76) en kurak yıl olduğu belirlenmiştir. En şiddetli kuraklığın meydana geldiği söz konusu yıllarda, istasyonların tamamında yağışlar en az 9 ay ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Kuraklığın zirve yaptığı yıllarda yağış toplamları Kahramanmaraş'ta 369,40 mm, Göksun'da 310,10 mm, Elbistan'da 250,90 mm, Afşin'de ise 243,0 mm ölçülmüştür. Bu değerler ise sırasıyla %48,34, %45,53, %34,76 ve %42,21 oranında yağış düşüşüne karşılık gelmektedir.

Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere yıllık SPI analiz sonuçları çalışma alanında kurak koşulların tekrarlayan bir karakterde olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma periyodu süresince istasyonların tamamında kuraklık vakaları belli aralıklarla meydana gelmiş kimi zaman birkaç yılı kapsayacak şekilde devamlılık göstermiştir. Özellikle son yıllarda meydana gelen kuraklık olayları daha öncekilerle mukayese edildiğinde hem süreleri hem de etki dereceleri daha belirgin olmuştur. Merkezler arasında önemsiz farklılıklar olsa da genel olarak benzer dönemlerde kuraklık yaşandığı görülmektedir. Kahramanmaraş istasyonunda 1970-1975 yılları arasında beş yıllık zaman diliminde aralıksız kuraklık yaşanmıştır. Bu dönemde etkili olan kuraklık orta dereceden daha yüksek kategoride yer almıştır. Aynı istasyonda 2013 yılına kadar kurak ve nemli yıllar birbirini takip etmiş olsa da genel olarak yağışlı koşullar daha belirgindir.

Özellikle 2008-2013 arası dönemde herhangi bir kuraklık olayı meydana gelmemiştir. Yağışlarda pozitif anomali hali beş yıl boyunca devam etmiştir. Ancak 2013'ten itibaren etkisini göstermeye başlayan kuraklık çalışma periyodunun sonuna kadar etkisini devam ettirirken 2015-2016 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır.

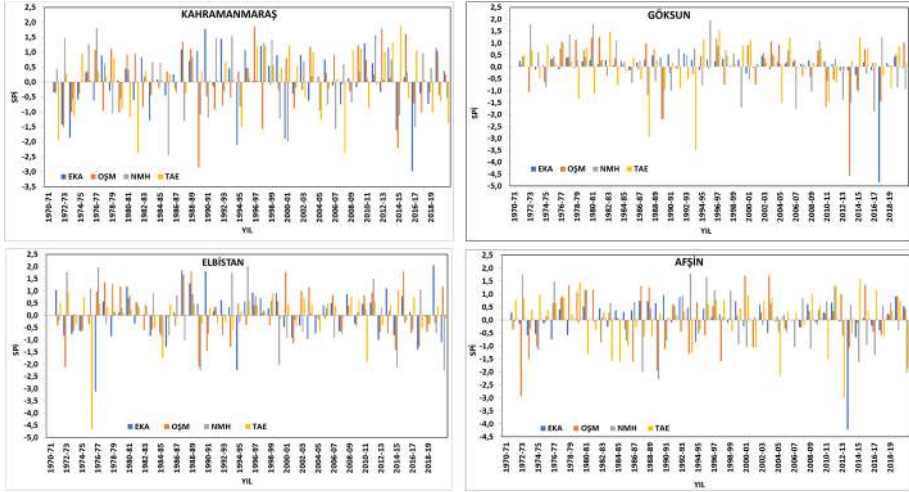
Göksun istasyonunda 1970-1973, 1983-1985 ve 1996-2001 periyotlarında gerçekleşen zayıf negatif yağış anomalileri hafif düzeyde kuraklık koşullarına neden olmuştur. Ancak sözü geçen istasyonda 2005 yılında başlayan kuraklık 2013 yılında rekor düzeye ulaşarak sadece iki yıl pozitif yağış anomalisi ile günümüze kadar devam etmiştir. 2013 yılındaki negatif anomali ekstrem kuraklık kategorisine ulaşılmıştır. 1975-1983, 1997-1997 ve 2002-2005 periyotları ise belirgin düzeyde pozitif sapamanın yaşandığı zaman aralıkları olarak kayda geçmiştir. Söz konusu istasyonda son 15 yılda sadece 3 yılın normal kategoride yer alması oldukça dikkate çekicidir. Elbistan istasyonunda ise çalışma periyodu boyunca yağışlarda 19 kez negatif anomali durumu gerçekleşse de bunlardan sadece 4 tanesi (1989, 2001, 2007 ve 2013) Şiddetli ve Ekstrem kurak kategoride sonuç üretmiştir. 1973-1975, 1982-1986 ve 2015-2017 zaman aralıklarında yaşanan birden fazla yılı kapsayan kuraklık koşulları bölge için oldukça önemlidir. Adı geçen istasyonda 2000 yılından itibaren kuraklık frekansı önceki döneme göre oldukça belirgindir.

Afşin istasyonu 1970-1975, 1981-1986, 2003-2009 periyotlarında birden fazla yılı kapsayan kurak koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 2003-2020 arası dönem bazı yıllar (5 yıl) hariç olmak üzere uzun süreli negatif yağış anomalisi ile karakterize olmuştur. 1976-2003 zaman aralığında yaşanan pozitif anomali değerleri ile ön plana çıkmaktadır.

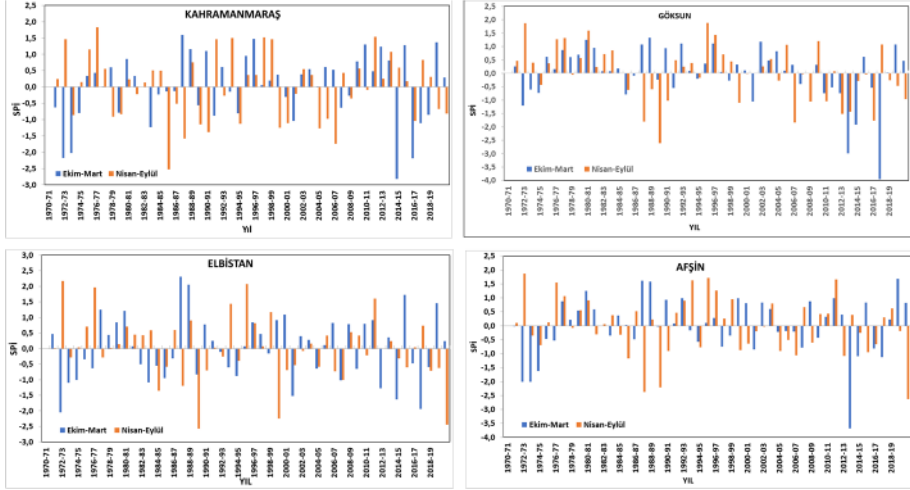
Şekil 4. Çalışmada kullanılan meteoroloji istasyonlarına ait yıllık SPI dağılımları

Çalışma sahasında kuraklığın 3'er aylık periyotlardaki dağılımları Şekil 5'te verilmiştir. Genel olarak küçük farklılıklara rağmen bütün istasyonlarda benzer kuraklık dağılımlarının meydana geldiği görülmektedir. İstasyon bazlı detaylı değerlendirmelere göre dört istasyonda da kuraklık tekrarı en çok ocak-mart zaman diliminde gerçekleşmiştir. Minimum sayıda kuraklık vakalarına ise dört merkezde de temmuz-eylül arasında rastlanmıştır. Son on yıl içerisinde yaşanan kuraklıkların ise Kahramanmaraş ve Göksun'da Sonbahar ve Kış, Elbistan ve Afşin istasyonlarında ise daha çok Kış ve Bahar aylarında meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Çalışmada kullanılan meteoroloji istasyonlarına ait 3 aylık SPI dağılımları.

Çalışma sahasında kuraklık vakalarının 6 aylık zaman dilimlerindeki dağılımını tespit etmek için Ekim-Mart ve Nisan-Eylül dönemlerini içerisine alan SPI değerleri hesap edilmiştir (Şekil 6). Burada amaç özellikle tarımsal faaliyetler için suyun çok daha önemli olduğu ekim ve gelişme dönemindeki kuraklık olaylarının durumunu belirlemektir. Başka bir ifade ile çalışma alanında su yılının birinci yarısında meydana gelen yağışlar tarımsal faaliyetler yönünden büyük öneme sahiptir. Çünkü bu dönemde ortaya çıkan kurak koşullar tarımsal verim üzerinde son derecede etkilidir. İstasyon bazında yapılan değerlendirmelere göre her iki periyotta meydana gelen kuraklığın Kahramanmaraş, Elbistan ve Afşin'de dengeli bir şekilde dağıldığı anlaşılmaktadır. Sadece Göksun istasyonunda ikinci yarıyılı kuraklık olayları belirgin bir şekilde fazladır. Son on yılda meydana gelen kuraklıklar dikkate alındığında istasyonların tamamında yılın ikinci yarısında kurak koşulların daha fazla yaşandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 6. Çalışmada kullanılan meteoroloji istasyonlarına ait 6 aylık SPI dağılımları.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Mevcut iklim dalgalanmaları ve anomalilerinin insan faaliyetleri üzerindeki kaçınılmaz etkileri son dönemlerde daha belirgin hale gelmiştir. Bu tür salınımların sonuçları küresel, bölgesel ve yerel olarak değişkenlik göstermektedir. Söz konusu varyasyonlarla birlikte fırtına, sel ve kuraklık gibi aşırı hava olaylarının meydana gelme frekansları artmaktadır. Topraklarının büyük bir kısmı Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan çalışma sahası, kısa ve uzun zaman dilimlerinde güçlü yağış dalgalanmaları yaşama olasılığı yüksek alanlar arasındadır (Lionello vd., 2006; Karabulut, 2015). O nedenle, son elli yıl içerisinde bölgede meydana gelen kurak koşulların değerlendirilmesi sürdürülebilir ekosistem yönetimi ve insan faaliyetleri açısından büyük önem taşımaktadır. 1970-2020 dönemini kapsayan yağış veri serilerinin analizlerinden hareketle çalışma sahasında, kuraklık frekansında belirgin bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yağış toplamlarında önemli bir değişiklik tespit edilmese de kış, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde son on yıl içerisinde hafifçe azaldığı (Göksun hariç) gözlemlenmiştir. Son on yıllık dönemde ortaya çıkan kurak koşullar istasyonların çoğu için belirgin hale gelmiştir.

Genel olarak, literatüre göre büyük ölçekli atmosferik dolaşım sistemlerinin Akdeniz havzasında yer alan Türkiye'nin yağış toplamları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Türkeş 1998, Türkeş ve Erlat 2005; Karakoç ve Tağıl, 2014; Topuz vd., 2021; Karaoğlan, 2024). Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalara göre yıllık ve on yıllık zaman dilimlerinde Akdeniz havzasında subtropikal dolaşımın ve subpolar alçak basınç alanları ile bağlantılı sistemlerin yağış miktarı ve dağılımı üzerinde doğrudan kontrol edici etkisi olduğunu göstermiştir (Hurrell, 2006; Karakoç ve Tağıl, 2014; Staten vd., 2018; Topuz vd., 2021). Bu faktörlerle birlikte denize yakınlık, yerel ve bölgesel topografik koşullar, 700 ve 500 hPa yükseklik anomalilerinin konumu ve gücü güncel yağış koşulları üzerinde belirleyici rolü bulunmaktadır

(Deniz ve Karaca 1995, Türkeş, 1998; Karaca vd., 2000, Türkeş vd., 2002, Türkeş ve Erlat, 2005; Lionello vd., 2006; Kömüşçü ve Aksoy, 2024). Özellikle insan kaynaklı zorlamalar neticesinde Hadley hücrelerinin genişleme eğilimine girip subtropikal basınç kuşağını kuzeye kaydırarak orta enlem dolaşım sistemlerinin mekanizmalarını bozması kuraklık gibi ekstrem hava olaylarının frekanslarında artışa sebep olmuştur (Staten vd., 2018; Priestley ve Catto, 2022).

Bu çalışmada, Kahramanmaraş ilinde bulunan 4 meteoroloji istasyonundan alınan uzun dönem yağış verileri kullanılarak çeşitli zaman dilimleri için SPI değerleri elde edilmiştir. 1970-2020 döneminde her istasyonda gözlemlenen MD, SD ve ED olaylarının şiddeti ve süresi ile toplam kurak ay sayısı hakkında ayrıntılar ortaya konulmuştur. Yıllık (12 aylık), mevsimlik (3 aylık) ve aylık yağış serileri için SPI analizinden, bölgenin yağış özelliklerinin değiştiği ve kuraklık olaylarının dikkate alınan kayıt dönemi için daha sık hale geldiği tespit edilmiştir.

Yağışlı dönem olarak kabul edilen ekim ve haziran ayları arasında, orta enlem siklon güzergâhları ve sıklığı yağışın bölgesel dağılımı üzerinde önemli etkiye sahiptir. Çalışma alanında kuraklık olayları, jet akımlarının konumu, Kuzey Atlantik Salınımı'nın bulunduğu faz, 700 ve 500 hPa yükseklik serilerindeki ve muson sirkülasyonlarındaki değişiklikler gibi genel atmosferik sirkülasyon modellerindeki kaymalarla veya atmosferin termodinamik koşullarındaki değişikliklerle ilişkilidir (Xoplaki vd., 2004, Kömüşçü ve Aksoy, 2024). Bu nedenle, kış ve ilkbahar dönemindeki negatif SPI değerleri, aynı zaman diliminde, özellikle artan atmosferik jeopotansiyel yükseklikler ve Türkiye üzerindeki siklon aktivitesinin azalması nedeniyle antisiklonik sirkülasyonun baskın olmasıyla bağlantılı olduğu görülmektedir (Türkeş vd., 2007; Topuz vd., 2021).

Çalışma sahasında ortaya çıkan artan karakterdeki kuraklık trendleri, ilgili paydaşların iklim değişikliğine uyum stratejilerinde özellikle yağış ve sıcaklık değişkenliğini dikkate almalarını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Beniston, M. (2007). Current and future trends of climatic extremes in Switzerland. *Geography Compass*, 1 (4): 739-751.
- Cramer, W., Guiot, J., Fader, M. vd. (2018). Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Clim Change* 8, 972–980.
- Deniz, A., & Karaca M. (1995). Analysis of cyclone tracks over Turkey. *Journal of ITU* 53, 59–66.
- Denizdurduran, M., Kızılelma, Y. (2023). Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Mevsimsel Trendi: Orta Fırat Bölümü. *Sosial Science Development Journal, SSDjournal, Sayı 8(40)*, ss.29-38
- Drapup, J.A., Lee K.S. & Paulson Jr E.G. (1980). On the Definition of Droughts. *Water Resources Research*, 16(2), 297-302.
- Forzieri, G., Feyen, L., Rojas, R., Flörke, M., Wimmer, F., & Bianchi, A. (2014). Ensemble projections of future streamflow droughts in Europe, *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 18, 85–108.
- Giddins, L., Soto M., Rutherford B.M. & Maarouf, A. (2005). Standardized Precipitation Index Zones for Mexico. *Atmosfera*, 33-56.
- Gulev, S. K. vd. (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis* (eds Masson-Delmotte, V. et al.), Ch. 2, Cambridge Univ. Press.
- Hurrell, J. W. (2006). Decadal trends in the North Atlantic Oscillation: regional temperatures and precipitation. *Science* 269, 676–679 (1995).ssues. *Dev. Earth Environ. Sci.* 4, 1–26.
- Karabörk, M.Ç. (2007). Trends in drought pattern of Turkey. *Journal of Environmental Engineering Sciences* 6, 45-52.
- Karabulut, M. (2009). Precipitation Trends in Kahramanmaraş along with Gaziantep and Adıyaman during the period of 1963-2005, *Ekoloji*, 18 (71), s. 15-27.
- Karabulut, M. & F. Cosun, (2009). Kahramanmaraş İlinde Yağışların Trend Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 7(1), 65–83.
- Karabulut, M. (2010). Kayseri’de Yağış ve Sıcaklıkların Trend Analizleri, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. S8(1):79-89.
- Karabulut, M. (2015). Drought analysis in Antakya-Kahramanmaraş Graben, Turkey, *Journal of Arid Land*, 7: 741–754.
- Karabulut, M. (2020). Standart Yağış İndeksi Kullanılarak Sivas İl’ inde Kuraklık Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 71, 216-230.
- Kızılelma, Y. Çelik, M.A. & Karabulut, M. (2015). Trend analyses of temperature and precipitations in central Anatolia, *Türk Coğrafya Dergisi* 64:1–10.
- Karaca, M., Deniz, A. & Tayanç, M. (2000). Cyclone track variability over Turkey in association with regional climate. *International Journal of Climatology* 20, 122–136.
- Karakoç, A. & Tağıl, Ş. (2014). İzmir ve Ankara’da yağış paterni ile Kuzey Atlantik Salınımı (NAO) arasındaki ilişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(30), 148-157.
- Karaoğlan, A. (2024). Seyhan ve Ceyhan Havzalarında Yağış İndislerinde Gözlenen Eğilimler ve Atmosferik Salınımlarla İlişkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Khan, S., Gabriel H.F. & Rana, T. (2008). Standard precipitation index to track drought and assess impact of rainfall on watertables in irrigation areas. *Irrig Drainage Systems* 22, 159–177.

- Kömüşçü, A.Ü. & Aksoy, M. (2024) Characterizing variability of spatial patterns of annual and seasonal precipitation of Turkey and identifying the probable driving factors including teleconnection patterns. *Journal of Water and Climate Change*, 15 (3): 1392–1416.
- Keyantash, J. & Dracup, J.A. (2002). The Quantification of Drought: An Evaluation of Drought Indices. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 83, 1167.
- Lazaro, R., Rodrigo, F.S., Gutierrez L., Domingo F. & Puigdefabregas, J. (2001). Analysis of a 30-year rainfall record (1967-1997) in semi-arid SE Spain for implications on vegetation. *Journal of Arid Environment* 48, 373-395.
- Lionello, P. vd. (2006). The Mediterranean climate: an overview of the main characteristics and issues. *Dev. Earth Environ. Sci.* 4, 1–26.
- McKee, T.B., Doesken N.J. & Kleist J. (1993). The relationship of drought frequency and duration to time scales. *Eight Conference on Applied Climatology*, American Meteorological Society, 179-184, Boston.
- McKee, TB., Doesken, N.J. & Kleist J. (1995). Drought Monitoring with Multiple Time Scales. *Proceeding of the Ninth Conference on Applied Climatology*, American Meteorological Society: Boston.
- NDMC, (2007). National drought mitigation center university of Nebraska, Lincoln, USA, Online <http://www.drought.unl.edu/> Ocak 2025.
- Priestley, M. D. K. & Catto, J. L. (2022). Future changes in the extratropical storm tracks and cyclone intensity, wind speed, and structure. *Weather Clim. Dyn.* 3, 337–360.
- Sönmez, K., Kömüşçü AÜ., Erkan A. & Turgut, E. (2005). An Analysis of Spatial and Temporal Dimension of Drought Vulnerability in Turkey Using the Standardized Precipitation Index. *Natural Hazards* 35, 243–264.
- Staten, P. W., Lu, J., Grise, K. M., Davis, S. M. & Birner, T. (2018). Re-examining tropical expansion. *Nat. Clim. Change* 8, 768–775.
- Topuz, M. (2017). Çukurova’da Yağışların Trend Analizi, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 173-181.
- Topuz, M., Feidas, H., & Karabulut, M. (2021). Trend analysis of precipitation data in Turkey and relations to atmospheric circulation: (1955-2013). *Italian Journal of Agrometeorology*, (2), 91-107.
- Türkeş, M. (1998). Influence of geopotential heights, cyclone frequency and Southern Oscillation on rainfall variations in Turkey. *International Journal of Climatology* 18, 649-680.
- Türkeş, M. (2001). Hava, iklim, şiddetli hava olayları ve küresel ısınma. T.C. Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 2000 Yılı Seminerleri. *Teknik Sunumlar, Seminerler Dizisi*, 1: 187-205, Ankara.
- Türkeş, M., Sümer UM. & Kılıç G. (2002). Persistence and periodicity in the precipitation series of Turkey and associations with 500 hPa geopotential heights. *Climate Research* 21, 59-81.
- Türkeş M. & Erlat E. (2005). Climatological responses of winter precipitation in Turkey to variability of the North Atlantic Oscillation during the period 1930-2001. *Theoretical and Applied Climatology* 81, 45-69.
- Türkeş M., Koç T. & Sarıç F. (2007). Spatial and Temporal Analysis of the Changes and Trends in Precipitation Total and Intensity Series of Turkey. *Turkish Journal of geographical Sciences* 5, 57-73 (in Turkish).

- Xoplaki, E., González-Rouco, J.F., Luterbacher, J. & Wanner, H. (2004). Wet season Mediterranean precipitation variability: influence of large-scale Dynamics and trends. *Climate Dynamics* 23, 63-78.
- Wilhite, D.A. & Glantz, H.M. (1985). "Understanding the Drought Phenomenon: The Role of Definitions" *IWRA, Water International* 10(33), 110–120,
- Yıldız, O. (2008). Standart Yağış İndisi Metodu İle Kırıkkale İlinde Kuraklık Analizi. 21. Yüzyılım Basında II. Kırıkkale Sempozyumu 13-14, Kırıkkale.

KAHRAMANMARAŞ'TA SAĞLIK TURİZMİ İLE YENİ BİR YÖN: ALTERNATİF TURİZMİN KEŞFİ

Nadire KARADEMİR* - Feray TOPCU**

Giriş

Günümüzde turizm, yalnızca gelişmiş ülkelerin ekonomik bir sektörü olmaktan çıkmış; gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri de kapsayacak şekilde küresel ölçekte yaygınlaşarak kalkınmanın temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Uluslararası turizm hareketlerine katılım, tarihsel süreç içerisinde sürekli bir artış göstermiştir. Zamanla, turizm sektöründeki eğilimler ve turist profilleri çeşitlenmiş; bu durum, geleneksel kitle turizminin görece önemini yitirerek alternatif turizm türlerinin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, turizm gelirlerini artırma hedefi doğrultusunda hizmet ve ürün çeşitliliğini çoğaltmak adına alternatif turizm faaliyetlerine yönelmiştir. Doğa, kültür, macera, gastronomi, kırsal yaşam, tarım ve spor gibi temaları içeren ve bireysel ya da grup turları şeklinde gerçekleştirilen, deneyim odaklı etkinliklerin sayısı bu bağlamda önemli ölçüde artmıştır. Böylece alternatif turizm, yükselen bir trend haline gelmiş; bu gelişme, tüm paydaşları sürdürülebilir turizm ilkeleri çerçevesinde hareket etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca, geleneksel olarak mevsimsel bir faaliyet alanı olan turizm sektörü, alternatif turizm türlerinin katkısıyla yılın tüm aylarına yayılabilir hâle gelmiş ve bu sayede bölgesel kalkınma açısından daha etkili bir araç konumuna ulaşmıştır.

Alternatif turizm türleri arasında önemli bir yer tutan sağlık turizmi, Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021) tarafından, bireylerin tedavi amacıyla ikamet ettikleri yerin dışına yurt içi/ yurt dışı olarak yaptıkları seyahatler olarak tanımlanmaktadır. Sağlık Bakanlığı (2013) ise sağlık turizmini, sağlığın korunması, geliştirilmesi ve hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla farklı bir bölgeye yapılan, en az 24 saatlik konaklamayı içeren ve bu süreçte hem sağlık hem de turizm hizmetlerinden yararlanmayı kapsayan bir faaliyet biçimi olarak açıklamaktadır. Sağlık turizmi; bireylerin sağlık durumlarını iyileştirmeyi, sürdürmeyi ve yaşam kalitelerini artırmayı hedefleyen, doğal tedavi yöntemleri ve tıbbi uygulamaları içeren, profesyonel ve denetimli hizmetlerin sunulduğu özgün bir turizm alanıdır (Prasad & Shimizu, 2018:18). Günümüzde yaklaşık 100 milyar dolarlık bir hacme ulaşan sağlık turizmi, yalnızca termal ya da SPA (Sanitas Per Aquam) turizmi ile sınırlı kalmayıp; medikal tedavileri de kapsayarak küresel ölçekte önemli bir ekonomik sektör hâline gelmiştir (Bahar & Kozak, 2012). Termal turizm, medikal uygulamalar, SPA hizmetleri, yaşlı ve engelli bireylere yönelik turizm gibi alt alanlarda faaliyet gösteren sağlık turizmi, dünya genelinde

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, n.karademir45@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5850-0580

** Ph.D., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, frytpc@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9974-8104

hızlı bir büyüme ivmesi yakalamış; bu alanlardaki turist sayısı ve ekonomik getiriler üst seviyelere ulaşmıştır. Bununla birlikte, tamamlayıcı ve alternatif tıp (CAM) uygulamaları da sağlık turizmi kapsamında önemli bir yer edinmiştir. Hastaların CAM yöntemlerine yönelmelerinin belirli bir nedeni olmamakla birlikte, bu süreçte kendilerini daha güçlü hissettikleri, karar alma sürecine daha etkin katıldıkları ve hastalıklarının daha fazla kontrol altında tuttukları düşünülmektedir. Özellikle kronik hastalıklara sahip bireyler, CAM uygulamalarını geleneksel tedavi yöntemlerine kıyasla daha etkili olarak değerlendirme eğilimindedir (Steurer-Stey vd., 2002:339).

Dünya genelinde sağlık turizmine yönelik talebin artış göstermesi, bu alanda hizmet sunan tesislere yapılan ekonomik yatırımların çoğalmasına ve bu tesislerin rekabet baskısı nedeniyle daha nitelikli sağlık hizmeti sunumuna odaklanmalarına yol açmıştır (Çetinkaya & Bostan, 2023: 98). Temelde tedavi amacıyla gerçekleştirilen seyahatleri kapsayan sağlık turizmi, günümüzde giderek daha önemli bir alternatif turizm türü olarak öne çıkmaktadır. Sağlık turizmi; termal turizm, spa ve wellness uygulamaları, medikal ve dental turizm, üçüncü yaş (yaşlı) turizmi ile erişilebilir turizm gibi çeşitli alt başlıkları içermektedir. Bu alt türler, hem bağımsız olarak hem de bütüncül bir deneyim anlayışıyla değerlendirilebilmektedir (Sözbilen & Özkul, 2019: 84). Sağlık turizminde temel amaç; bireylerin sağlıklarını korumak ve iyileştirmektir. Ancak bu amaç, konaklama, dinlenme, beslenme ve rekreatif faaliyetlerle desteklenerek daha geniş bir yaşam kalitesi perspektifine taşınmaktadır. Bu doğrultuda ziyaretçiler, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel ve duygusal açıdan da kendilerini iyi hissedebilecekleri deneyimler sunan işletmeleri tercih etmektedir. Özellikle yaşlı nüfusun artışı, sağlık turizmine olan ilgiyi önemli ölçüde artıran bir diğer etkenidir (Özer & Songür, 2012: 74).

Sağlık turizmi, yüksek katma değer yaratma potansiyeliyle öne çıkan turizm türlerinden biri olup hem ülke hem de bölge düzeyinde uluslararası tanınırlığı artırmakta ve yeni istihdam alanlarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu turizm türü, özellikle orman, dağlık alanlar ve şifalı su kaynakları gibi doğal unsurların ekonomik anlamda değerlendirilmesine olanak tanıyarak yerel kaynakların turizme entegrasyonunu teşvik etmektedir. Aynı zamanda cari açığın azaltılmasına katkıda bulunması ve yılın tamamına yayılan faaliyet yapısıyla ekonomik sürdürülebilirliği desteklemesi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Turistlerin gerçekleştirdiği harcamalar, faaliyet gösterilen bölgelerde doğrudan gelir artışı sağlamakta ve yerel ekonomilere canlılık kazandırmaktadır (Akdoğan & Hiçyorulmaz, 2018:128). Sunulan sağlık hizmetleri ise, niteliğine göre koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici olmak üzere üç temel başlık altında sınıflandırılmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde gerek dünyada gerekse Türkiye’de doğal alanların birer sağlık kaynağı olarak yeniden değerlendirilmesi dikkat çekmiş; sağlık turizmi bağlamında doğaya yönelim belirgin şekilde artmıştır.

Türkiye’de sağlık turizminin gelişimine yönelik yasal ve stratejik adımlar, sektörün büyümesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu kapsamda, 1982’de yürürlüğe giren

2634 sayılı *Turizmi Teşvik Kanunu*, turizm sektörüne yönelik yatırım teşvikleri ve mali destek mekanizmaları sunarak, Türkiye ekonomisinde turizmin hızla gelişmesine zemin hazırlamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın 2013–2017 Stratejik Eylem Planı'nda ise sağlık turizmi öncelikli hedef alanlarından biri olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda akademik çalışmaların sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin 10. Kalkınma Planı'nda sağlık turizmine özel bir önem atfedilmekte; ileri yaş grubu ve engelli bireyler için sunulacak hizmetlerin geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu vizyon, On İkinci Kalkınma Planı'nda daha da kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Plan doğrultusunda, Türkiye'nin 2053 turizm vizyonu; dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin entegrasyonu, yeşil altyapı yatırımları ile sürdürülebilir turizm anlayışının güçlendirilmesi, doğal kaynakların korunması, sektörde kalite ve hizmet niteliğinin artırılması, yıl boyunca istihdam sağlayacak nitelikli iş gücünün geliştirilmesi ve Türkiye'nin turizm gelirlerinde dünya sıralamasında ilk üçte yer alması hedeflerini içermektedir. Bu çerçevede, sağlık turizmi de stratejik bir alan olarak konumlandırılmakta; Türkiye'nin bu alandaki kapasitesinin artırılması, uluslararası tanıtım faaliyetlerinin Uluslararası Sağlık Hizmetleri ve Turizmi Platformu “Health Türkiye” etiketi altında yoğunlaştırılması ve yeni pazarların oluşturulması hedeflenmektedir (SBB, 2023:54–65). Bu politikalar doğrultusunda, sağlık turizmi işletmelerinin denetim, akreditasyon ve uzaktan takip sistemleriyle izlenmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve Türkiye'nin sağlık turizmi alanında tercih edilen ülkeler arasında üst sıralara taşınması amaçlanmaktadır. Lakin sağlık turizmi alanında faaliyetlerin, tanıtım eksiklikleri, altyapı yetersizlikleri ve eğitimsiz personel gibi birçok zorlukla karşı karşıya olduğu belirlenmiştir (Cengiz ve Kantarcı, 2013:31).

Materyal ve Metot

Çalışmada, Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi açısından mevcut durumu ve gelecekteki potansiyelini ortaya koyabilmek amacıyla betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, bir olgunun özelliklerini, ilişkilerini ve dinamiklerini anlamak için kullanılan bir yöntem olup, araştırmacıların elde ettikleri verileri daha somut ve anlaşılır bir biçimde sunmalarını sağlar (Karataş, 2015). Araştırma sürecinde, sağlık turizminde bölgenin mevcut durumunu değerlendirebilmek, Kahramanmaraş'ta bu tür bir alternatif turizmin ne şekilde gelişebileceğini ortaya koyabilmek adına hem ikincil kaynaklardan hem de birincil verilere dayalı gözlemlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin değerlendirilmesinde doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, belirli bir konu ile ilgili yazılı kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesini ve bu inceleme sonucunda bir bütün oluşturulmasını sağlayan bir yöntemdir (Wach, 2013). Bu teknik, araştırmacıların daha önce hazırlanmış ve farklı amaçlarla kullanılmış kaynaklardan (dergiler, bilimsel makaleler, web siteleri, broşürler, raporlar vb.) yararlanmalarını mümkün kılarak, konuya ilişkin derinlemesine bilgi edinmelerini sağlar. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, araştırma sorularının açık ve net bir şekilde

ifade edilmesi, verilerin doğru bir biçimde toplanması ve betimsel bir yaklaşımla sunulması gerekmektedir. Bu süreçte, her bir verinin, araştırma amacına uygun olarak dikkatlice seçilmesi ve analiz edilmesi büyük önem taşır. Betimsel yaklaşım, araştırmanın sağlıklı bir şekilde ilerlemesini ve elde edilen verilerin okuyuculara anlaşılır bir biçimde aktarılmasını sağlar (Karataş, 2015: 69).

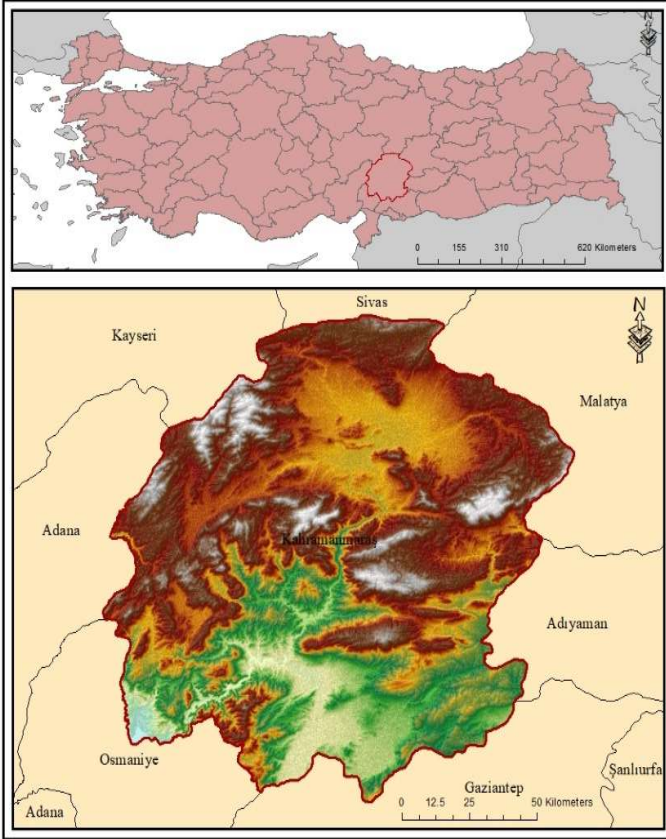
Çalışmanın verileri, 2024 yılı Aralık ayı ile 2025 yılı Mart ayı arasında toplanmıştır. Bu süreçte, sanal ortamda mevcut veri kaynakları taranmış, sağlık turizmi ile ilgili basılı yayınlar incelenmiş ve çeşitli web siteleri üzerinden bölgenin sağlık turizmi potansiyeli hakkında bilgiler edinilmiştir. Ayrıca, saha ziyaretleri ve bu ziyaretlerde gözlemler yapılmıştır. Saha ziyaretleri, yerel sağlık turizmi işletmelerinin faaliyetleri hakkında daha derinlemesine bilgi edinmeyi ve yerel aktörlerle doğrudan etkileşimde bulunmayı sağlamıştır. Saha ziyaretlerinin en önemli avantajı, araştırmacılara yerinde gözlem yapma ve yerel halk ile birinci elden bilgi toplama fırsatı sunmasıdır. Toplanan veriler, araştırmacılar tarafından analiz edilmiş ve bu veriler ışığında Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi potansiyelinin belirlenmesine yönelik kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme, bölgenin sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakların sağlık turizmi kapsamında nasıl değerlendirilebileceğini, bu alandaki mevcut fırsatlar ve zorlukları incelemekte odaklanmıştır. Ayrıca, bu analiz süreci, Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi alanında gelecekte nasıl bir gelişim gösterebileceği konusunda öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Çalışma Alanı Fiziki ve Beşerî Coğrafya Özellikleri

Kahramanmaraş, bozulmamış doğal yapısı, zengin kültürel mirası ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasının yanı sıra, köklü tarihi geçmişiyile de bölge için önemli bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Coğrafi olarak, Kahramanmaraş, Türkiye'nin güneydoğusunda yer almakta olup, kuzeyde Sivas, kuzeydoğuda Malatya, kuzeybatıda Kayseri, doğuda Adıyaman, güneydoğuda Gaziantep, güneybatıda Osmaniye ve batıda Adana illeri ile komşudur (Şekil 1). Kahramanmaraş, Akdeniz Bölgesi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin birleşim noktasında yer alır ve bu nedenle iki farklı iklim bölgesinin etkilerini aynı anda hissetmektedir. Güneydoğusu daha düşük bir yükseltiye sahipken, orta ve kuzeybatı bölgelerinde yükselti artmaktadır. Bölgenin büyük kısmında Akdeniz iklimi hâkimken, kuzeye doğru yükseldikçe iklimin karasal özellikler göstermeye başladığı gözlemlenmektedir. Bu yükselti farkı, yıllık ortalama sıcaklıkların güneyden kuzeye doğru azalmada etkili olmasına yol açmaktadır. Bölge, dağlarla çevrili bir yapıya sahiptir. Batıda Binboğa Dağları, kuzeyde Ahir Dağları ve Engizek Dağları, doğuda ise Nurhak Dağları Kahramanmaraş'ı çevreleyen başlıca dağ sıralarıdır. Bu dağlar, aynı zamanda Akdeniz'in en büyük nehirlerinden biri olan Ceyhan Nehri'nin kaynağını besleyen önemli su kaynaklarıdır. Bu dağlar ve su yolları, bölgenin doğal zenginliklerini besleyerek hem ekosistem hem de tarımsal faaliyetler açısından büyük bir öneme sahiptir.

Kahramanmaraş flora zenginliği ve yüksek endemizm oranı ile dikkat çekmektedir. Bu, bölgenin biyolojik çeşitliliği açısından önemli bir ekosistem sunduğunu göstermektedir. Ayrıca, Kahramanmaraş, tarihsel olarak İpek ve Baharat Yolları üzerinde stratejik bir konumda yer almakta olup, Mezopotamya'yı Anadolu ve Kapadokya'ya bağlayan önemli bir kavşak noktasındadır. Bu nedenle bölge, binlerce yıl süren tarihi boyunca birçok farklı medeniyetin izlerini taşıyan önemli bir kültürel zenginliğe ev sahipliği yapmaktadır.

Şekil 1. Kahramanmaraş lokasyon haritası

Kahramanmaraş, tarihi boyunca birçok kültür, medeniyet, toplum ve devlete ev sahipliği yapmış köklü bir yerleşim yeridir. Hititler, Asurlar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular ve Osmanlılar, Kahramanmaraş'ı egemenlikleri altına almış ve bu kent, her bir dönemde kültürel ve tarihsel zenginliklerle şekillenmiştir. Kent, bu çok sayıda medeniyetin etkilerini günümüze kadar taşıyan önemli bir tarihi mirasa sahiptir. Kahramanmaraş, aynı zamanda “Madalyalı Şehir” olarak bilinir; Kurtuluş Savaşı sırasında yerel halkın gösterdiği kahramanlık nedeniyle, 7 Şubat 1973'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından “Kahraman” un-

vanı ile onurlandırılmıştır. Kent bu unvanı, halkının bağımsızlık mücadelesine verdiği önemli katkılarla kazanmıştır. Kahramanmaraş, sanayi alanında da Türkiye'nin önemli kentlerinden biridir. Ülkedeki en büyük 1000 sanayi kuruluşu arasında ilk 8 kentten biri olarak yer almaktadır. Kent, tekstil, metal eşya, mutfak eşyaları, kâğıt, çimento sanayi ve elektrik üretimi gibi büyük ölçekli yatırımlara sahip olup, bu sektörlerdeki gelişmeler, Kahramanmaraş'ın Türkiye'nin sanayi kentleri arasında yer almasını sağlamaktadır. Ayrıca, Kahramanmaraş'ta Sütçü İmam Üniversitesi ve İstiklal Üniversitesi gibi önemli eğitim kurumları da bulunmaktadır. Bu üniversiteler, şehrin gelişimine katkı sağlarken, aynı zamanda bölgenin eğitim ve araştırma alanlarındaki potansiyelini artırmaktadır.

Kahramanmaraş'ın yüzölçümü 14.520 km² olup, il, iki merkez ve on bir ilçeden oluşmaktadır. Bu ilçeler, Kahramanmaraş'ın kültürel ve ekonomik çeşitliliğini yansıtan önemli yerleşim alanlarıdır. Ancak, Kahramanmaraş, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen büyük depremlerden büyük bir yıkım yaşamıştır. Pazarcık merkezli 7.7 büyüklüğündeki ve Elbistan merkezli 7.6 büyüklüğündeki depremler, başta Kahramanmaraş merkezi olmak üzere, 11 ilde büyük hasarlara yol açmıştır. Bu felakette, 50.783 kişi hayatını kaybetmiş, bir milyondan fazla insan göç etmiş ve yaklaşık 14 milyon kişi etkilenmiştir. Depremin yol açtığı ekonomik ve sosyal zararlar, Türkiye ekonomisi üzerinde önemli bir yük oluşturmuş ve Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) tarafından yapılan açıklamalara göre, depremlerin toplam ekonomik etkisinin 103,6 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (AFAD, 2023).

Nüfus açısından da büyük değişimler yaşayan Kahramanmaraş, 2022 yılında 1.177.436 olan nüfusu, deprem sonrası 2023 yılında 1.116.618'e düşmüştür. 2024 yılı itibarıyla nüfus 1.134.105'e çıkmış olsa da, deprem öncesindeki seviyeye henüz ulaşamamıştır. Kahramanmaraş'ın en büyük ilçesi Onikişubat (436.385 nüfus), en küçük ilçesi ise Ekinözü (10.047 nüfus) olmuştur (TUİK, 2024).

Tablo 1. Kahramanmaraş Nüfus TUİK, 2024

İlçeler	Toplam nüfus (2024)
Onikişubat	436.385
Dulkadiroğlu	217.530
Elbistan	130.246
Afşin Nüfusu	78.836
Türkoğlu	78.047
Pazarcık	67.057
Göksun	49.576
Andırın	32.059
Çağlayancerit	22.498
Nurhak	11.824
Ekinözü	10.047
Genel toplam	1.134.105

Kahramanmaraş'ta Sağlık Turizmi Değerleri

Ekinözü İçmeleri;

Ekinözü İçmeleri, Türkiye'nin önemli içme suyu kaynakları arasında yer almaktadır. Bu içme kaynağının tarihi, Roma İmparatorluğu'na kadar uzanmakta olup, eski adı "Cela" olarak bilinmektedir. Kaynak suları, Paleozoik yaşlı şistlerden çıkarak yüzeye ulaşmaktadır. Kahramanmaraş il merkezine 151 km mesafede bulunan Ekinözü ilçesinde, Yukarı İçme, Orta İçme ve Aşağı İçme olmak üzere üç farklı noktadan çıkmakta olup, bu içme kaynakları günümüzde büyük bir öneme sahiptir. Bu suyun sıcaklığı 14°C, pH değeri ise 6,1 olup, suyun kimyasal bileşimi bikarbonat, kalsiyum, karbondioksit ve bromür içerdiği için, belirli hastalıkların tedavisinde faydalı olduğu kabul edilmektedir. Romalılardan günümüze kadar kullanıldığı bilinen Ekinözü içmeleri, günümüzde kaptaj yapılarak oluklarla alınmakta ve suyun akışı şadırvanlarla kapatılmaktadır. İçme suları, kalp ve kan dolaşımı rahatsızlıkları, mide ve bağırsak hastalıkları gibi çeşitli sağlık sorunlarına iyi gelmektedir. Kaynak sularının toplam mineral içeriği ise 2139 mg/litre olarak ölçülmüştür (Kültür ve Turizm Müdürlüğü Envanteri, 2020).

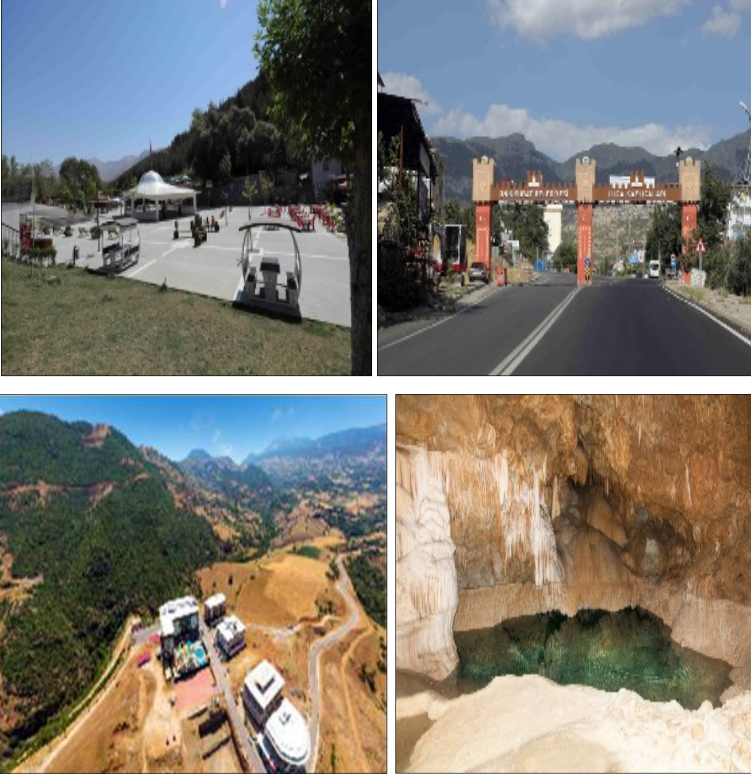
Bunların yanı sıra, Ekinözü ilçesindeki Orta İçme mevkiinde çıkarılan peloid çamuru, kükürtlü kil içeriği ile dikkat çekmektedir. Bu çamurun mineral yapısında, sodyum (Na), magnezyum (Mg), potasyum (K) ve kalsiyum (Ca) gibi mineraller yoğun olarak bulunmakta olup, tıbbi değerlendirme kurulu tarafından yapılan analizlere göre, çamurun minerolojik özellikleri sayesinde sağlık üzerinde önemli etkiler sağlanabilmektedir. Peloid çamuru, koyu gri renge sahip olup, feldispat, kil, kuvars ve bir miktar karbonat minerali içermektedir (Keskin, 2019). Ekinözü peloid çamuru, cilt hastalıkları, egzama, mantar, sedef gibi rahatsızlıkların tedavisinde etkili bir yardımcı tedavi yöntemi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, sinir sistemi, stres, hemoroit, bağırsık sistemi hastalıkları ve diğer çeşitli sağlık sorunları üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır (Şahin, 2022). Bölgede bulunan bu kaynaklardan en çok içme yoluyla faydalanılmakla birlikte, bir miktar kaplıca suyu da ısıtılarak banyo amacıyla kullanılmaktadır. Kaplıca sularının, böbrek taşlarını düşürme, idrar yolu hastalıkları, safra kesesi ve karaciğer rahatsızlıkları, şeker hastalığı, cilt sorunları, mide-bağırsak hastalıkları, guatr, sinirsel rahatsızlıklar ve beyinsel damar tıkanıklıkları gibi bir dizi hastalık üzerinde tedavi edici etkisi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, bölgede bulunan doğal gaz da hemoroit hastalarının tedavisinde yardımcı olabilmektedir (Karademir vd., 2018:428).

Ekinözü İçmeleri çevresinde, sağlık turizmi hizmeti sunan çok sayıda konaklama tesisi bulunmaktadır. Bölgedeki konaklama seçenekleri arasında, Bal Otel, Belediye Otel, Park Otel, Güneydoğu Otel, Guruoğlan Otel, Otel Eren, Kent Otel, Sema Otel, Pınar Otel, Otel Özcan ve Reyhan Otel gibi tesisler yer almaktadır. Ayrıca, Aşağı İçme bölgesinde Uğur Pansiyon, Serin Pansiyon, Gözde Pansiyon ve Belediye Otel gibi tesisler de hizmet vermektedir. Yukarı İçme bölgesinde ise, Belediye Otel, Şura Apart gibi konaklama birimleri bulunmaktadır (Fotoğraf 1). Ayrıca, yaz aylarında

yerel halk, evlerini pansiyon olarak kullanarak turistlere hizmet sunmaktadır. Ekinözü İlçesi, içme turizmi alanında önemli bir gelir kaynağına sahip olup, bu turizm türü ilçenin tarım ve hayvancılık sektörleri ile birlikte büyük bir ekonomik değer taşımaktadır. Ancak, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan büyük Kahramanmaraş depremleri (7.7 ve 7.6 büyüklüğünde) Ekinözü İçmeleri bölgesinde büyük hasara yol açmıştır. İçme bölgesindeki çok sayıda otel ve pansiyon yıkılmış, alt yapı zarar görmüş ve birçok turistik öge hasar almıştır. Buna rağmen, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan yatırımlar ile ilçede yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Büyükşehir Belediyesi, ilçeye 40 milyon TL’lik bir yatırım yaparak, ana arterleri yeniden inşa etmiş ve özellikle Orta İçme bölgesinde büyük bir sağlık turizmi projesine başlamıştır. Bu projede, doğal miras olan içmelerin korunması ve turizm altyapısının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Belediye ve Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) iş birliğiyle yapılan yaklaşık 5 milyon TL’lik yatırım, modern konaklama alanları, cilt sağlığı merkezleri ve hamamları içeren bir kompleksin inşasını içermektedir. Bu projeye, Ekinözü İçmeleri’nin bölgedeki en önemli turizm tesisi olma yolunda ilerlemesi hedeflenmektedir. Ayrıca, ilçede büyük bir otel inşaatı da devam etmektedir. Yapılacak bu yeni tesislerle birlikte, Ekinözü’nün sağlık turizm potansiyelinin önemli ölçüde artırılması beklenmektedir.

Ekinözü İçmeleri, Adana, Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Kayseri, Malatya gibi Türkiye kentlerinden ve Suriye, Irak, Suudi Arabistan gibi yabancı ülkelerden gelen turistleri ağırlamaktadır. Ayrıca, Ekinözü Yukarı İçmeler Mesire Alanı, bölgedeki turistik ve rekreasyonel faaliyetlerin canlanmasına büyük katkı sağlamıştır (Karademir vd., 2018:425). Aşağı İçme kaynağı, turistik açıdan en büyük potansiyele sahip bölgelerden biridir ve özellikle yaz aylarında yöreye tatile gelen gurbetçiler ile büyük bir sosyal ve ekonomik hareketlilik yaşamaktadır. Bu bölge, turist sayısı ve otel-pansiyon kapasitesi bakımından Orta ve Yukarı İçme bölgelerinin oldukça önündedir. Karademir vd, (2018:427) tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların %75,2’si, eğitim düzeyine bakılmaksızın “Ekinözü İçmesi turizm için önemlidir” yargısına katıldıklarını belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki, özellikle sağlık turizmi açısından Aşağı İçme ve çevresi büyük bir öneme sahiptir. Yöredeki yükseltiye bağlı olarak sağlanan iklim konforu, temiz hava, solunum yollarını güçlendirici ve kan dolaşımını hızlandırıcı etkiler yaratmaktadır. Bu nedenlerden dolayı içmelere gelen ziyaretçiler, yalnızca sağlık sorunlarına çözüm aramakla kalmayıp, aynı zamanda iklim kürllerinden de faydalanmaktadır. Ziyaretçiler, aynı zamanda gezme, görme, eğlenme ve dinlenme gibi rekreasyonel faaliyetlere de katılmaktadır. Bölgenin yüksek alanlarında yer alan ve yaz sezonunda yöre halkı tarafından sıklıkla kullanılan rekreasyonel alanları da turistlerin ilgisini çekmektedir. Yılan Ovası’ndaki Sinekli Yaylası, Salavan Dağı yükseklerindeki Sulak Yaylası, Nergete Deresi’nin yeşil alanları ve temiz havası, bu alanlar arasında öne çıkan önemli dinlenme ve gezinti bölgelerindedir. Bu tür doğal zenginlikler, turistlerin bölgeyi tercih etmelerini sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 1. Ekinözü İçmeleri, Ilıca Kaplıcası, Döngele Kaplıcaları, Gümüşkaya Mağarası

Döngele (Hartlap) kaplıcaları;

Döngele (Hartlap) Kaplıcaları, Kahramanmaraş'ın Merkez Onikişubat İlçesi'ne bağlı Döngele Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Sır Barajı'nın inşasından önce, Ceyhan Nehri'nin batı yakasında bulunan Döngele kasabası ile aynı tarafta bulunması nedeniyle, bölgedeki sıcak suya "Döngele" adı verilmiştir. Yapılan sondaj çalışmaları sonucunda 370 metre derinlikte, yaklaşık 100 litre/saniye debiye sahip ve 37-38°C sıcaklıkta suya ulaşılmıştır. Bu sıcak su çıkışlarının, Eosen ve Orta Miyosen yaşlı birimlerinde yer aldığı belirlenmiştir (Kop, 2010:42).

Bölgenin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kervan yolunun üzerinde bulunması, kaplıcanın ününün çevre illere de yayılmasına katkı sağlamıştır. Döngele kaplıca suları, romatizmal hastalıklar, kemik erimesi, siyatik, bel-boyun fitiği, kireçlenme, dolaşım sistemi hastalıkları, nörolojik rahatsızlıklar, rehabilitasyon gerektiren hastalıklar, ameliyat sonrası sertlikler ve tutukluklar gibi pek çok sağlık sorununda tedaviye yardımcı olabilmektedir. Ayrıca, kadın hastalıkları, stres ve strese bağlı hastalıkların tedavisi, saç ve tırnak sağlığı, cilt rahatsızlıkları ve mide rahatsızlıklarının iyileştirilmesi gibi geniş bir yelpazede terapötik etkiler sunmaktadır. Kaplıca suları, şu anda devam etmekte olan sondaj çalışmaları ile yeni tesis inşaatları için devam etmektedir (Karademir, vd., 2019:652). Döngele bölgesindeki termal tesisler, geniş kapasiteleri ve modern altyapılarıyla dikkat çekmektedir. Tatlısu Termal Otel, Grand

Maraş Termal Otel, Adanis Park Termal Otel, Orkis Palace Hotel gibi tesisler, bölgenin önde gelen sağlık turizmi işletmeleridir. Bu tesislerde sıcak ve soğuk su havuzları, özel banyolar, hamam, masaj ve tedavi odaları, çocuk oyun alanları, restoranlar ve toplantı salonları gibi bir dizi olanak sunulmaktadır. Ayrıca, bölgedeki bazı apart oteller de son yıllarda hizmete girmiştir (Fotoğraf 1).

Bölgenin doğal güzellikleri ve sunduğu rekreasyonel faaliyetler, büyük bir turistik potansiyel taşımaktadır. 150 kilometrelik bir etki alanına sahip olan Döngel Kaplıcaları, yaklaşık 5 milyonluk bir nüfusa hitap edebilecek kapasiteye sahiptir ve bu durum, bölgenin sağlık turizmi açısından önemini artırmaktadır. Ayrıca, kırsal yaşamın hâlâ sürdüğü bölgedeki mahallerde, kaplıcaya gelen ziyaretçiler doğa ile iç içe olabilecekleri rekreasyonel faaliyetlere katılabilirler. Yerel halk tarafından üretilen doğal ürünleri tatma ve satın alma imkânı da bulunmaktadır. Bölgede, 10 kilometre batısında Başkonuş Milli Parkı da yer almaktadır; bu alan, ziyaretçilerin gün içerisinde keşfe çıkabileceği önemli bir doğa alanıdır.

Hopur içmesi;

Hopur İçmesi, Kahramanmaraş'ın merkez ilçelerinden biri olan Dulkadiroğlu ilçesinin Şereföğlü Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu içme kaynağı, özellikle böbrek taşları gibi sağlık sorunlarına karşı faydalı olduğu bilinen özelliklere sahiptir. Ayrıca, bölgedeki çamur, tedavi edici özelliği ile öne çıkmaktadır (<https://kahramanmaras.bel.tr/>).

Göksun Büyükkızılıçık İçmesi; Göksun ilçesinin 16 km uzağında, Büyükkızılıçık Mahallesi sınırlarında yer alan bu içme kaynağı, henüz düzenlemeler yapılmamış bir alanda bulunmaktadır. Şu an için tanıtıcı turizm yönlendirme levhalarının dahi bulunmadığı bu bölge, sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. İçme suyu ve çevresi, yatırımlar ile daha erişilebilir ve cazip hale getirilmelidir.

Büyükkızılıçık İçmesi'nin kırmızı çamuru, özellikle sivilce ve cilt hastalıklarına iyi geldiği gibi, içme suyu da böbrek taşlarını düşürmek ve sindirim ile idrar yolları hastalıkları üzerinde olumlu etkiler yaratmakta olduğu bilinmektedir. Mineral bakımından oldukça zengin olan bu kaynak suyu, demir ve asit içerikleriyle güçlü bir tedavi özelliğine sahiptir (<https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-61248/termal-turizm.html>).

Uyuzpınarı İçmesi; Dulkadiroğlu ilçesinin İsadivanlı Mahallesi sınırlarında yer alan Uyuzpınarı İçmesi, bikarbonat içeren suyu ile bilinen bir kaynaktır. Bu suyun, mide üzerinde uyarıcı etki yaparak sindirimi hızlandırdığı, aynı zamanda karaciğer ve safra kesesini iyileştirdiği bilinmektedir. Deri hastalıkları, beslenme bozuklukları, böbrek ve idrar yolları rahatsızlıkları ile romatizmal hastalıkların tedavisinde de yarar sağladığı belirtilmektedir (<https://kahramanmaras.bel.tr/>). Ancak günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır.

Ilıca (Zeytin) Kaplıcaları;

Günümüzde Ilıca (Zeytin) Kaplıcası, Kahramanmaraş'ın en önemli sağlık turizmi merkezlerinden biridir. Kahramanmaraş merkez ilçesi Onikişubat'a 68 km uzaklıkta,

eski Elbistan-Kahramanmaraş kervan yolu üzerinde ve Berit Dağları eteklerinde bulunan Ilıca Mahallesi'nde yer almaktadır. Bölge, tarihsel olarak Bizans döneminde Mezopotamya'yı ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan yol üzerinde bulunması nedeniyle önemli bir gelişim göstermiştir. Ilıca'nın tarihi, Osmanlı dönemine kadar uzanır. 1886 tarihli (1302) Osmanlı Salnamesi'nde Zeytun yerleşmesinin tarihi çeşmesi ve köprüsünden, ayrıca burada yer alan kaplıcadan bahsedilmektedir. Selçuklular döneminde ise Zeytun'da bir hamam inşa edilmiştir. Bugünkü Ilıca yerleşmesinin gelişimi ise 1880'li yıllarda, termal kaynağın bulunduğu dere çevresinde başlamıştır (Söylemez, 2007:72). Ilıca Kaplıcası, 1957 yılında mağaradan çıkan sıcak su kaynakları üzerine inşa edilmiş olup bugüne kadar aktif olarak kullanılmaktadır. 1982'de İl Özel İdaresi tarafından modern bir termal hamam yaptırılmıştır. Bu hamamda kadın ve erkekler için iki yüzme havuzu, iki kür havuzu, üç aile banyosu, dört özel küvet ve bir Türk hamamı bulunmaktadır. Aynı anda 400 kişi bu tesislerden faydalanabilmektedir ve günlük kapasitesi 4.000 kişiye kadar çıkmaktadır. Ayrıca, Ilıca Belediyesi tarafından 1998 yılında Vali Saim Çotur Hamamı yaptırılmıştır (Fotoğraf 1).

Kaplıcanın su sıcaklığı 42-45 derece arasında olup, fiziksel olarak hipertermal sular grubuna girmektedir. Kimyasal olarak, bikarbonatlı, kalsiyumlu, kükürtlü ve magnezyumlu olan bu suyun pH değeri 7 ile 7,5 arasında değişmektedir. Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi'nin analiz raporlarına göre, romatizmal hastalıklar, fonksiyonel damar sorunları, solunum sistemi rahatsızlıkları, sinir sistemi hastalıkları, deri hastalıkları, kronik bronşit, üst solunum yolu hastalıkları ve kadın hastalıkları gibi birçok rahatsızlığın tedavisinde kullanılmaktadır.

Ilıca Kaplıcası, sahip olduğu tarihi ve sağlık turizmi potansiyeli ile bölgenin önemli turistik cazibe merkezlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Bölgedeki termal turizm, yerel halkın en önemli geçim kaynağıdır ve özellikle yaz sezonunda, yöre dışından gelen birçok insana istihdam sağlamaktadır (Sandal ve Karademir, 2015: 43). Termal turizmin artan talebiyle birlikte, bölgedeki otel ve pansiyon sayısı da önemli ölçüde artmıştır. Ancak, Ilıca'daki mevcut tesislerin çoğu küçük aile işletmeleri şeklindedir. Himalaya Otel, Elif Pansiyon ve Miraç Apart gibi işletmeler, 20 civarında oda ve 40 civarında yatak kapasitesine sahip olup, bölgedeki en yüksek kapasiteli tesisler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, turizm işletme belgesine sahip olmayan küçük çaplı birçok tesis de yer almaktadır. Resmi verilere göre, Ilıca bölgesinde toplamda 2187 oda sayısı ve 5880 yatak kapasitesi bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Müdürlüğü Envanteri, 2024).

Bölgenin iklimi, özellikle turizm açısından önemli bir faktördür. Yıllık ortalama sıcaklık yaklaşık olarak 13°C civarındadır. Temmuz ayında en yüksek sıcaklık değerlerine ulaşırken, en soğuk ay olan Ocak ayında sıcaklıklar oldukça düşük seviyelere inmektedir. Ayrıca, yaz aylarında toplam yağış miktarının yalnızca %3'ü düşerken, kış aylarında kar yağışı da görülmektedir. Bu iklim yapısı, özellikle yaz döneminde yörede görülen düşük sıcaklık değerleri iklim konforu sağlamak ve cazip bir

ortam yaratmaktadır. Ayrıca, bölge, İnan-Turan ve Akdeniz bitki coğrafyası bölgelerinin geçiş kuşağında yer aldığından, zengin bir bitki türü çeşitliliğine sahiptir. Bölgedeki doğal flora da bölgeyi daha cazip hale getiren unsurlar arasındadır. Kızılcım ve ardıç ağaçlarının yanı sıra meşe, tesbih çalısı, kenger, geven, sütleğen, sığırkuyruğu, adaçayı, çoban yastığı ve kekik gibi otsu bitkiler de bölgede yaygın olarak bulunmaktadır. Bu bitki çeşitliliği, bölgenin zengin ekosistemini ortaya koymaktadır. Bol oksijenli havası, solunum yollarını rahatlatıcı ve kan dolaşımını hızlandırıcı etkisiyle de sağlık turizmi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Ziyaretçiler, bu doğal güzelliklerden yararlanarak gezme, eğlenme, dinlenme gibi faaliyetlere de katılabilmektedir. Gaziantep, Adana, Adıyaman ve Osmaniye gibi çevre illerden gelen ziyaretçilerle yaz aylarında İlica'nın nüfusu 40 binlere kadar çıkmaktadır. Bu, bölgedeki turizm faaliyetlerinin ne kadar canlı olduğunu ve bölgedeki altyapı çalışmalarının aralıksız sürdüğünü gösteren önemli bir veridir. Altyapı yatırımları ve çevre temizliği gibi düzenlemeler, bölgenin turistik cazibesini artırmaktadır. Yörede bulunan termal su kaynakları, yaylalar, doğal güzellikler ve ulaşım kolaylığı, bölgenin özellikle sağlık turizm açısından önemli bir cazibe merkezi olmasını sağlamaktadır. Bütün bu özellikler, bölgenin hem termal hem de doğal turizm potansiyelini artırmakta ve yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır.

Başkonuş; Başkonuş Yaylası, Kahramanmaraş'ın Onikişubat ilçesi sınırlarında yer alan ve 1300 metre yükseltisiyle muazzam bir doğa deneyimi sunan, zengin orman dokusuna sahip bir mesire alanıdır. 2011 yılından itibaren özel işletme statüsüne girmiş ve A Tipi Mesire Alanı olarak ziyarete açılmıştır. Yayla, özellikle yaz aylarında önemli bir rekreasyon alanı haline gelmiş olup, Kahramanmaraş merkez ilçelere yakınlığı ve kolay ulaşımı nedeniyle yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Yayla, çam, kamalak ve meşe ağaçlarıyla kaplı, çeşitli doğa aktiviteleri sunan zengin bir flora ile çevrilidir. Ziyaretçiler, gölet manzarasında yürüyüş yapabilir, çadırda veya karavanda konaklama deneyimi yaşayabilirler. Ayrıca, doğa ile iç içe gerçek bir kamp deneyimi için imkânlar sunulmaktadır (Fotoğraf 2).

Bölgedeki bitki örtüsü oldukça çeşitlidir. Kızılcım, Lübnan Sediri, Doğu Kayını, Dağ Çileği, Yapraklı Kayacık, Toros Sediri, Tespih Çalısı, Gökmar, Kermes Meşesi, Sumak, Toros Karaçamı, Gürgen, Kızılağaç ve Menengiç gibi birçok bitki türü burada yetişmektedir. Bu bitki çeşitliliği, bölgenin ekolojik çeşitliliği ve doğal zenginliğini gözler önüne sermektedir. Başkonuş Yaylası, aynı zamanda 2000'de Doğa Koruma ve Milli Parklar Kahramanmaraş Şube Müdürlüğü tarafından doğal yaşam alanlarına bırakılan ve sayısı 300'e ulaşan Kızıl Geyiklere ev sahipliği yapmaktadır. Bu sayede ziyaretçiler, doğal yaşam alanlarında bu nadir hayvanları gözlemleme fırsatına da sahiptir. Yaylada konaklama seçenekleri oldukça çeşitlidir. Dört mevsim hizmet veren dağ evleri, doğayla iç içe bir tatil imkânı sunarken; yayla içerisinde kır lokantası, bungalov orman evleri, çadır kamp alanları, karavan kamp alanları, piknik alanları, spor alanları ve çocuk oyun alanları gibi çeşitli tesisler de bulunmaktadır.

Ayrıca ATV, binicilik, kızak gibi çeşitli aktiviteler de yapabilmek mümkündür. Yaylada bulunan özgür hayvan bahçesi ve yürüyüş yolları, doğaseverler için ekstra cazibe yaratmaktadır (Fotoğraf 2).

Başkonuş Yaylası'nın sahip olduğu yüksek rakım sayesinde, yaz aylarında serin ve temiz havası, bölgedeki ziyaretçilere konforlu bir ortam sunmaktadır. Kış aylarında ise karla kaplanan yayla, ziyaretçilere eşsiz bir manzara ve doğa deneyimi yaşatmaktadır. Ayrıca, temiz havası ve serin ortamı nedeniyle doktorlar tarafından solunum yolu hastalıkları tedavisinde de tavsiye edilmektedir. Başkonuş Yaylası, doğaseverler ve turizm meraklıları için sunduğu çeşitli imkânlar, doğayla iç içe olma fırsatı ve sağlık açısından faydalarıyla önemli bir turizm alanı olarak öne çıkmaktadır.

Yavşan Yaylası, Yavşan Yaylası, Kahramanmaraş'a 36 km uzaklıkta, Onikişubat merkez ilçesi sınırlarında, 1964 m'ye kadar yükselen zirvesiyle dikkat çeken, doğa ve sağlık turizmi açısından büyük bir potansiyele sahip bir alandır. Çimen Dağı üzerinde ve Çatal Tepe'nin kuzeyinde yer alan Yavşan Yaylası, 348 hektar büyüklüğünde bir alanı kaplamakta olup, doğal su kaynaklarıyla oldukça zengindir. Bölgede ulaşım, stabilize orman yoluyla sağlanmaktadır ve alana en yakın yerleşim birimi 7 km mesafedeki Dereboğazı'dır (Fotoğraf 2). Yavşan Yaylası, özellikle zengin bitki örtüsüyle dikkat çeker. Bölgede endemik yaklaşık 65 adet bitki türü tespit edilmiştir. Toros göknarı, toros sediri, karaçam, ardıç gibi iğne yapraklı türler, titrek kavak ve meşe gibi yapraklı türler yayılmaktadır. Kamalak adı verilen sedir ağaçları, öylesine büyük ve yaygın bir şekilde büyümektedir ki, 1980 öncesine kadar yaylaya gelenler bu ağaçların üzerine yapılan haymalarda konaklamışlardır. Bu sebeple, bölgenin doğal dokusu, orman yapısı ve ekosistemi önemli bir değere sahiptir.

Yavşan Yaylası, 2009'da Tabiat Parkı ilan edilmiştir. Bu statü, bölgedeki biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve ekoturizm ile rekreasyon faaliyetlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Tabiat Parkı, yerel halk ve ziyaretçiler için doğal kaynakların değerlendirilebileceği, doğa ile iç içe olabileceği bir ortam sunmaktadır. Bölge, karavan ve çadır kampı gibi açık hava etkinliklerine de uygun bir yapıya sahiptir (<https://www.onikisubat.bel.tr/>).

Bölgenin iklimi, yaşanabilir optimum değerlere sahip olup, bu özellik de sağlık turizmi açısından değerini artırmaktadır. Yavşan Yaylası'nın havasının, halk arasında birçok hastalığa iyi geldiğine inanılmaktadır. Geçmişte, burada bir senatoryum yapılması için çalışmalar yapılmış ancak bu projeden sonuç alınamamıştır. Bölgenin orman ekosistemine sahip olması, zengin flora ve faunası, temiz havası, sessiz ve sakin doğası, klimaterapi gibi sağlık turizmi faaliyetlerinin geliştirilmesine elverişlidir. Yavşan Yaylası, doğasının sunduğu huzurlu ortam ve temiz havası sayesinde, özellikle yaşlılar, engelliler ve fiziksel/ ruhsal olarak dinlenmeye ihtiyaç duyan kişiler için çok uygun bir tatil ve rehabilitasyon alanıdır. Bu tür hizmetlerin sunulabileceği, terapi, bakım evi, gezi turları ve senatoryum gibi faaliyetlerle hem bedensel hem de ruhsal açıdan sağlığı iyileştiren bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Ziyaretçiler

burada, vücutlarındaki toksinlerden arınarak zindelik kazandıkları bir deneyim yaşayabilirler. Bu yönleriyle Yavşan Yaylası hem doğa severler hem de sağlık turizmi arayanlar için önemli bir cazibe merkezi olmaktadır.

Fotoğraf 2. Yavşan Yaylası, Başkonuş Yaylası, Savruk Mağara ve Şelalesi

Mağara Turizmi;

Mağaraların görsel, sportif, sağlık ve kültür açısından sahip olduğu özellikler, her yaşta ve gruptan ziyaretçilere hitap etmektedir. Mağaraların içerisinde meydana gelmiş sarkıt ve dikitler, traverten vb. karstik oluşumlar ile süslü galerileri, içlerindeki gölleri, yeraltı akarsuları ile doğa turizminin, mikroklimatik özellikleriyle sağlık turizminin, içlerinde barındırdıkları tarihi yerleşmeler ve tarihi, dini yapılarıyla kültür ve inanç turizminin konusu içine girmektedir (Doğaner, 2001: 163). Kahramanmaraş, Akdeniz Bölgesi'nde karstik arazilerin yaygın olduğu bir mekândır. Kayaç yapısının kolay eriyebilen kalsiyum karbonatlı olması, karstik aşınım ve birikim şekillerinin yaygın olmasına neden olmuştur.

İlde belirlenen 30'dan fazla mağarada, uzman ekipler tarafından inceleme ve araştırmalar yapılarak tetkik ve teknik raporları hazırlanmış, tespit edilen mağaraların tescil çalışmaları başlatılmıştır. Başlıca turizm potansiyeli taşıyan mağaralar; Döngel, Direkli, Savruk, Gümüşkaya, Bulut Deliği, Tekir Ardıç Suyu, Ayran Pınarı, Subatan, Cancık, Engizek, Su Batan, Güvercinlik, Cancık gibi mağaralar, Direkli, Ali Kayası,

Ballık, Keş Dağı Düdeni, Eshab-ı Kehf, Yusufun Kayası-Atmaca ve Kırk Mağaraları'dır (<https://kahramanmaras.bel.tr/>). Doğal güzellik olarak mağaraların hemen altındaki ceviz ve çınar ağaçları ile kaplı geniş alanlar birer rekreasyon alanıdır. Örneğin; Savran ve Sarıkız olarak bilinen Savruk Mağarası Süleymanlı Ilıca Kasabası, Beşen Eleman Mezrası, Karamanlı Köyü ve Hacınoğlu Köyü arasında yer almaktadır. Şelale ve piknik alanı olan bu mağara, içerdiği zengin damlataşları, sarkıt, dikit, sütun ve duvar damlataşları ile kaplı olması nedeniyle turizm amaçlı kullanıma uygundur. Ulaşım açısından sağlık turizmi açısından önemli bir merkez olan Ilıca'ya yakınlığı, mağaranın önemini arttırmaktadır. Mağaranın önü ve çevresindeki alan, belediye tarafından mesire alanı olarak düzenlenmiştir. Kahramanmaraş'taki mağara güzergâhları boyunca pazarlar kurulup, yol boyu yöresel ürünler satılabilir. Ziyaretçilere gözleme, bazlama, Maraş dondurması, ayran, meyan şerbeti, tarhana ve tırşik çorbası gibi yerel ürünler sunulabilir.

Halk arasında “gelin böceği”, “uğurböceği”, “yedi noktalı uğur böceği” yaz aylarında Uludaz Tepesi'nde yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu tür ögeler sağlık ve doğa turizmi için önemli değerlerdendir. Yine Fırın Vadisi'nde, su kenarlarında ve vadi yamaçlarında yer alan çınar, çam, gürgen ve meşe ağaçlarıyla çevrili olan Güvercinlik, kara avcılığı ve alabalık avcılığının yapılmasına uygun bir rekreasyon alanıdır. Çam ardıç ve meşeliklerle kaplı Ali Kayası ve Tekir Yaylası Arkit Çayı Gözü, Değirmenderesi Gözü ve kıyıları, Yeşilgöz Obruğu, Uzundurdu Gözü, orman fidanlığı, Çam İçi Dinlenme Yeri, Kumaşır Gölü, Menzelet Barajı, keklik üretme alanı ve 11 hektarlık botanik bahçesi ile Kapıçam Tabiat Parkı benzer şekilde sağlık ve doğa turizmine kazandırılacak olan mekânlar arasında yer almaktadır.

Medikal Turizm

Medikal turizm, cerrahi tüm uygulamaları kapsayan sağlık turizmi alanıdır (Johnston vd., 2010: 1-2). Kahramanmaraş'ta, bir diş hastanesi de dâhil olmak üzere 11 adet devlet hastanesi, 8 adet özel sağlık kurumu ve 1 adet tıp fakültesi araştırma hastanesi olmak üzere orta ve büyük ölçekli sağlık kurumları bulunmaktadır. Kahramanmaraş Sağlık Müdürlüğü ile Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün, sağlık turizmi konusunda bölgeye yönelik çalışmaları özellikle asrın felaketi sonrasında desteklenmektedir. Kahramanmaraş Necip Fazıl Şehir Hastanesi, Dulkadiroğlu İlçesi, Karacasu mevkiinde yer almakta olup, Kahramanmaraş Devlet Hastanesi'ne bağlı Yörük Selim ek hizmet binası ve Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi de bölgede hizmet vermektedir.

Gelişmiş teknolojiyle donatılmış olan Kahramanmaraş ilindeki kamu hastanelerinin yatak kapasitesi 2430, özel hastanelerin yatak kapasitesi ise toplam 571'dir. Böylece, kamu ve özel toplam yatak kapasitesi yaklaşık 3001 civarındadır. Necip Fazıl Şehir hastanesi dışında Kahramanmaraş merkezde deprem sonrasında depreme dayanıklı çelik konstrüksiyon sistemiyle yapılmış 40 yataklı bir acil durum hastanesi bulunmaktadır. Deprem sonrası Önsen Mahallesi ve Dulkadiroğlu'na yeni hastaneler

inşa edilmektedir. Megapoint Hastanesi, Sular Akademi Hastanesi, Marash Life Hastanesi, HG Hospital ise özel hastanelerdir. HG Hospital en ileri teknolojik cihazlarla donatılmış olup, mimari tasarımıyla uluslararası arenada “Dünyanın En İyi Tasarlanmış Sağlık Tesisi” ödülünü almıştır (Fotoğraf 3). Dolayısıyla bu durum, yöreye gelen turistlerin tedavi ihtiyaçlarının karşılanmasında herhangi bir sorun yaşanmayacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Hastanesi, Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik Kapsamında, Uluslararası Sağlık Turizmi Sağlık Tesisi Yetkinlik Kriterleri'ne ve Yönetmeliğin genel esaslarına uygun olarak, uluslararası sağlık turizmi faaliyetlerinde bulunmaya hak kazanmıştır. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Hastanesi, Cezayir sağlık yatırım ve seyahat formuna katılmış ve fuarda sağlık turizmi ve uluslararası işbirlikleri üzerine hizmetlerini tanıtmıştır. Özellikle üniversite hastanesi bünyesinde estetik cerrahi ve rekonstrüktif tedaviler konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Fotoğraf 3. HG Hospital Hastanesi, KSÜ Tıp Fakültesi Hastanesi, Devlet Hastanesi, Önsen 1000 Yataklı Şehir Hastanesi

Sonuç ve Öneriler

Kahramanmaraş, sahip olduğu doğal kaynaklar (termal sular, iklim özellikleri, doğa vb.) ve altyapı ile sağlık turizmi için uygun bir destinasyon olma yolunda olan bir mekandır. Ancak, sağlık turizmi hizmetlerinin daha etkin bir şekilde sunulabilmesi ve bu alandaki potansiyelin tam olarak değerlendirilebilmesi için bölgede bir dizi stratejik adımlar atılması gerekmektedir.

Tanıtım Faaliyetlerinin Yetersizliği: Kahramanmaraş, sağlık turizmi açısından oldukça elverişli bir konumda olsa da bölgenin bu potansiyeli henüz yeterince tanıtılmamaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde sağlık turizmi faaliyetleri hakkında bilgilendirme yapılması, yörenin sağlık turizmi destinasyonu olmasını sağlayacaktır.

Hizmet Kalitesinin Artırılması ve Personel Eğitimi: Sağlık turizminin başarısı, sunduğu hizmetlerin kalitesiyle doğrudan bağlantılıdır. Kahramanmaraş'taki sağlık hizmetleri, uluslararası standartlara uygun hale getirilmelidir. Devlet ve özel hastanelerin sahip oldukları hizmetleri daha iyi sunabilmesi için, personel eğitimi ve kalite kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, uluslararası sağlık turizmi hizmetleri sunabilen eğitimli ve yabancı dil bilen personel sayısının artırılması, Kahramanmaraş'taki sağlık turizmi hizmetlerinin uluslararası düzeyde rekabet edebilmesini sağlayacaktır.

Altyapı Yatırımları ve Bölgesel Gelişim: Kahramanmaraş'ta özellikle Ekinözü İlçmeleri, Ilıca ve Döngelge Kaplıcaları gibi bölgelerde altyapı yatırımlarının yapılması ve çevre düzenlemelerinin sağlanması önemlidir. Bu bölgelerin sağlık turizmi potansiyelinin tam olarak kullanılabilmesi için, alt yapının güçlendirilmesi, yerel halkın sağlık turizmi konusunda bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması, yerel halka teşvikler sağlanması ve bu bölgelere yönelik özel turistik düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Turizm Eğitimi ve İnsan Kaynağının Geliştirilmesi: Kahramanmaraş'ta sağlık turizmi alanında ciddi bir personel eğitimi eksikliği bulunmaktadır. Mevcut durumda sadece Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde sağlık turizmi ile ilgili eğitim verilmektedir. Ancak, bu alandaki eğitim ihtiyacı tüm il genelinde karşılanamamaktadır. Bölgedeki diğer ilçelerde de turizm, açılış ve konaklama alanlarında mesleki eğitim veren okul ve bölümlerin açılması ile sağlık turizmi için ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağı sağlanmış olacak ve yerel halkın sağlık turizmi sektörüne katılımı artacaktır.

Yaşlı ve Engelli Turizmi Potansiyeli: Türkiye'de yaşlanan nüfus ve engelli bireylerin sağlık turizmine olan ilgisi giderek artmaktadır. Kahramanmaraş, yaşlı ve engelli turizmi için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Başkonuş ve Yavaşan Yaylası gibi bölgeler, yaşlılar ve engelliler için gezi turları, terapiler, bakım evleri ve rehabilitasyon hizmetleri sunmak için uygun coğrafi özelliklere sahiptir. Bu grup için özel sağlık turizmi paketleri oluşturulması, özel tesislerin kurulması ve bu hizmetlere yönelik uluslararası tanıtım faaliyetlerinin yapılması sektörü canlandıracaktır.

Sürdürülebilirlik ve Koruma/Kullanma Dengesi: Kahramanmaraş'ta sağlık turizmi geliştirilirken, çevreye duyarlı projelerin hayata geçirilmesi önemlidir. Sağlık turizmi faaliyetlerinin sürdürülebilir olması, çevresel etkilerin minimuma indirilmesi ve doğal kaynakların verimli kullanılması ile mümkün olacaktır. Doğa turizmi ile sağlık turizminin entegrasyonu sağlanmalı, doğal alanların korunmasına yönelik stratejiler geliştirilmelidir.

Termal Turizm ve SPA Alanlarının Geliştirilmesi: Kahramanmaraş'ta özellikle Ilıca ve Döngel Kaplıcaları, sağlık turizmi açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Termal su kaynakları, sağlık turizmi kapsamında önemli bir yer tutmakta olup, bu kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi adına özel SPA ve termal sağlık merkezlerinin kurulması, bu tesislerde kaliteli hizmet sunabilmek için gerekli olan altyapı ve personel yatırımlarının yapılması önemlidir.

Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi potansiyelinin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması ve pazarlama stratejilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda uluslararası sağlık turizmi fuarlarına katılım sağlanarak güçlü bir pazarlama stratejisi oluşturulmalı ve dijital platformlarda sağlık turizmi ile ilgili içerikler artırılmalıdır. Kahramanmaraş'ta sağlık turizmi hizmet kalitesinin uluslararası standartlara ulaşabilmesi için, hastanelerin akreditasyon süreçlerine dâhil edilmesi, bu süreçlerin hızlandırılması, personelin yabancı dil bilmesi sağlanmalıdır. Bu durum Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi pazarındaki rekabet gücünü artıracaktır. Ekinözü, Ilıca ve Döngel kaplıcaları gibi termal bölgelerde altyapı iyileştirmeleri yapılmalı, konaklama tesislerinin kapasiteleri artırılmalı ve bu tesislerin yıl boyu hizmet verebilecek şekilde donatılması, çevre düzenlemeleri ile bu bölgelerin cazibe merkezi haline getirilmesi sağlanmalıdır. Kahramanmaraş'taki sağlık turizmi sektörünün gelişebilmesi için turizm eğitimi veren kurum sayıları artırılmalı, yeni bölümler açılmalı, mevcut okullarda sağlık turizmi ve otelcilik eğitimi daha etkin hale getirilmelidir. Yaşlı ve engelli turizmi, Kahramanmaraş'ta geliştirilebilecek önemli bir turizm alanıdır. Bu alanda özel tesisler ve rehabilitasyon merkezlerinin kurulması, yaşlı ve engelli bireyler için özel turlar düzenlenmesi önerilmektedir. Sağlık turizm yatırımcılarının bürokratik işlemleri daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeli, yatırımcılara bu konuda yatırım yapmaları için teşvikler, vergi indirimleri sunulmalıdır.

Kahramanmaraş'ın doğal zenginliklerini koruyarak sağlık turizminin geliştirilmesi, sürdürülebilir sağlık turizmi uygulamalarının benimsenmesi, bu faaliyetlerin doğa ile uyumlu hale getirilmesi, çevresel etkilerin minimuma indirilmesi, uzun vadede hem bölge ekonomisine hem de çevreye katkı sağlayacaktır. Kahramanmaraş havalimanının iç hat seferlerinin artması ve uluslararası statü kazanması, kara ulaşım altyapısının güçlendirilmesi, demiryolu ağı adına hızlı tren hattının merkez ilçeden geçirilmesi bölgenin sağlık turizmi pazarındaki yerini güçlendirecektir. Yine sağlık turizminin gelişmesinde tüketici davranışlarının takip edilmesi ve bilgi/iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler önemli dinamikler olarak değerlendirilmeli, destinasyonun sunmuş olduğu turistik ürünlerin çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, Kahramanmaraş'ın sağlık turizmi potansiyeli gerek yörede alternatif turizmin gelişimi gerekse yöre halkının istihdamı adına büyük bir fırsat sunmaktadır. Ancak bu fırsatın değerlendirilebilmesi için bölgedeki altyapı, eğitim, hizmet kalitesi, tanıtım faaliyetleri ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kahramanmaraş, doğal zenginlikleri, termal kaynakları ve sağlık hizmetleriyle sağlık turizmi açısından cazip bir destinasyon olma yolunda büyük adımlar atmakta olup, yalnızca Türkiye'nin değil, uluslararası sağlık turizmi haritasının önemli noktalarından biri haline gelebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 depremlerine ilişkin ön değerlendirme raporu.
- Akdoğan, H., & Hiçyorulmaz, E. (2018). Sağlık turizminin turizm faaliyetleri içerisindeki yeri ve önemi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(2), 122-132.
- Bahar, O., & Kozak, M. (2012). *Turizm ve Rekabet*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetinkaya, U. M., & Bostan, A. (2023). Sağlık turizmi yetki belgesine sahip sağlık tesislerine ait web sitelerinin kalite yönetimi ve sağlık turizmi perspektifinde incelenmesi: Aydın ili örneği. *Journal of Travel and Tourism Research*, 22(22), 96-115.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> (Erişim Tarihi: 22.02.2024)
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2024)
- Cengiz, F., & Kantarcı, K. (2013). Üçüncü yaş turistlere yönelik turistik ürün önem-performans analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 29-35.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi.
- Johnston, R., Crooks, V. A., Snyder, J., & Kingsbury, P. (2010). What is known about the effects of medical tourism in destination and departure countries? A scoping review. *International Journal for Equity in Health*, 9, 1-13.
- Karademir, N., Sandal, E. K., & Bilinir, Ş. (2019). Döngel Kaplıcası (Kahramanmaraş)'nın termal turizm potansiyeli ve sosyo-ekonomik katkıları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 640-670.
- Karademir, N., Sandal, E. K., & Urhan, F. B. (2018). Sağlık turizmi açısından Ekinözü İçmeleri. *Turkish Studies (Elektronik)*, 13(3), 409-432.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021). Vakıflar Genel Müdürlüğü 2021 Performans Programı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Ankara.
- Kültür ve Turizm Müdürlüğü Envanteri. (2020). *Kültür ve Turizm Müdürlüğü Envanteri*. <https://kvmmg.ktb.gov.tr/TR-145532/il-kultur-envanterleri.html>
- Kahramanmaraş Belediyesi. (n.d.). *Kahramanmaraş Belediyesi Sağlık Turizmi* <https://kahramanmaras.bel.tr>
- Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (n.d.). *Termal Turizm*. <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-61248/termal-turizm.html>
- Kop, A. (2010). Faylarla ilişkili jeotermal alanlarda radon gazı ölçümlerinin önemine ilişkin bir örnek, Hartlap Kaplıcası, Kahramanmaraş. *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, 23(1), 39-52.
- Prasad, K. B., & Shimizu, T. (2018). Potential of health tourism development in Nepal: Literature review and future view. *Journal on Tourism & Sustainability*, 2(2), 14-29.
- Sandal, E., & Karademir, N. (2015). Ilıca (Kahramanmaraş) kaplıcalarında termal turizm odaklı rekreasyon faaliyetleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (64), 39-50.
- Söylemez, F. (2007). XVIII. Yüzyıl başlarından XIX. Yüzyıl ortalarına kadar Maraş ve çevresinde eşkıyalık hareketleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı (22), 69-85.

- Steurer-Stey, C., Russi, E. W., & Steurer, J. (2002). Complementary and alternative medicine in asthma: Do they work? *Swiss Medical Weekly*, 132(2526), 338-344.
- TUİK. (2025). *Türkiye İstatistik Kurumu: Nüfus Verileri 2025*. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 28.04.2025)
- Wach, E., & Ward, R. (2013). *Learning about qualitative document analysis*. The Institute of Development Studies and Partner Organisations. Report. <https://hdl.handle.net/20.500.12413/2989>

BAŞKONUŞ (KAHRAMANMARAŞ)'TA ARONYA YETİŞTİRİCİLİĞİ

Şeyma NACAR*

Giriş

Aronya (*aronia melanocarpa*), yüksek antioksidan kapasitesi ve zengin biyoaktif bileşenleri ile dikkat çeken bir meyvedir. Bu meyve, özellikle fenolik asitler, antosiyaninler ve flavonoller gibi polifenol bileşikler bakımından zengindir. Bu bileşikler, kardiyovasküler hastalıklar ve sindirim sistemi rahatsızlıklarının tedavisinde önemli rol oynamaktadır. Aronya meyvesinin sağlık açısından yararları, onun gıda takviyesi olarak kullanılmasını da teşvik etmektedir (Poyraz Engin & Mert, 2024). Antioksidanlar, serbest radikallerle savaşarak hücresel hasarı önlemekte ve böylece birçok hastalığın riskini azaltmaktadır. Bu meyvenin yüksek besin değeri, sağlık açısından faydaları ve ekonomik potansiyeli ilgi görmesini sağlamıştır. Aronya, özellikle antioksidan bileşeni ile sağlıklı beslenme programlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ılıman iklimlerde kolayca yetiştirilebilmesi ve birim alandan yüksek verim elde edilebilmesi, aronyayı üretimde zarif bir seçenek haline getirmiştir (Şahin & Erdoğan, 2022). Anavatanı Kuzey Amerika olan aronya, 1900'lü yılların başında Rusya'ya getirilmiş ve burada yetiştiricilik çalışmalarına başlanmıştır. 1950 yılından bu yana Almanya başta olmak üzere Doğu Avrupa'da ticari olarak yetiştirilmektedir. 2009 yılından sonra ise Avrupa ve Amerika'da Aronya birliği kurulmuş ve her yıl yetiştiriciliğin artması için etkinlikler düzenlenmektedir. Aronya, dünyada taze meyve olarak meyve suyu sanayisinde, ilaç sanayisinde, çiçekleri, kökleri ve yaprakları süt ve süt ürünleri teknolojisinde, aronyalı dondurma, aronyalı süt, kuru meyve teknolojisinde, meyveli ekmek, çörek, kek, puding ve pastalarda, baharat sanayisinde, meyve salatalarında, reçel, marmelat ve konserve sanayisinde, kuru meyvesi çay olarak diyet menülerinde kullanılmaktadır (Poyraz Engin, 2018).

Türkiye, coğrafi yapısı ile aronya üretimi için uygun bir ülke konumundadır. Aronya (*aronia melanocarpa*), yüksek antioksidan içeriği ve sağlık açısından sunduğu faydalarla "süper meyve" olarak anılmakta ve Türkiye'de giderek artan bir ilgiyle karşılanmaktadır. Ayrıca bu meyvenin yüksek gelir potansiyeli taşımasından dolayı insanlar üretimine daha fazla yönelmişlerdir (Şahin & Erdoğan, 2022). Samsun'da yapılan çalışmalar, aronyanın iklim şartlarına bağlı olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kadioğlu & Yılmaz (2023) çalışmalarında, 2021 yılında Samsun'da aronya üretiminin başladığını ve 2022 yılında toplamda 54,5 dekar alanda aronya üretiminin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Türkiye'nin farklı iklim bölgeleri, aronya için uygun koşullar sunmakta ve bu durum, yerel ürünlerin uluslararası pazar-

* Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, nacarseyma2003@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1009-5838>.

larda rekabet edebilmesine olanak sağlamaktadır. Aronya bitkisi, farklı iklim koşullarına uyumluluğu ile bilinmektedir. Özellikle soğuk iklimlerde ve çeşitli toprak türlerinde yetiştirme yeteneği, onu farklı bakım sistemlerine uygun kılmaktadır (Kadioğlu & Yılmaz, 2023).

Aronya, tarım ve gıda sektörü açısından büyük önem arz etmektedir. Birim alandaki getirisi ve sağlık açısından sahip olduğu yararlarından ötürü Türkiye için yeni bir üzümsü meyvedir. Bu meyvenin dağıtımını için en uygun sistemin seçilmesi, verimliliğin artırılması ve maliyetlerin düşürülmesi kritik bir öneme sahiptir (Şahin & Erdoğan, 2022). Türkiye'nin birçok ilinde aronya çeşitleri yaygınlaşmakta ve geliştirilmiş türleri bulunmaktadır. Ayrıca, aronyanın düzenlenmesi ve pazarlanması, yerel ekonomilere katkı sağlamakta ve istihdam oluşturmaktadır. Bu bitki, düşük sıcaklıklarda yetişebilme yeteneği sayesinde, iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynayabilmektedir. Ayrıca, aronya bitkisi, toprağın çoğalmasını önleyici özellikleri ile bilinmekte ve bu sayede tarım yönetiminin korunmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu durum, ekosistem dengesinin üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır (Kadioğlu & Yılmaz, 2023). Aronya özellikleri ile ilgili olarak, karşılaşılan zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle yeni bir ürün olarak aronya için bilgi ve deneyim eksikliği gibi sorunlar doğabilir. Örneğin, Yalova'daki aronya türünün fenolojik özelliklerinin üzerine yapılan incelemeler, bu konuya ayrıntılı şekilde rehberlik edebilir (Poyraz Engin & Mert, 2024). Aronyanın hem ekonomik hem de ekolojik açıdan önemli bir yönetim ürünü olarak, gelecekte daha fazla dikkat çekmesi öngörülmektedir. Üreticilerin bu alanda bilgi ve deneyim kazanmaları, aronya üretiminin yaygınlaşmasına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunmaktadır.

Aronya bitkisi, soğuk iklimlere uyumu ile dikkat çekmektedir; bu da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde başarılı bir şekilde yetiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Bitkinin yetiştirilmesinde dikkat edilmesi gereken faktörler arasında toprak seçimi, sulama ve gübreleme yöntemleri gelmektedir. Aronya, iyi drene edilmiş, organik madde açısından zengin topraklarda daha verimli bir şekilde yetişmektedir. Ayrıca, günlük sulama işlemleri, büyüme şekillerine bağlı olarak değişim göstermektedir; bu nedenle sulama sisteminin doğru bir şekilde planlanması gerekmektedir. Aronya bitkileri, peyzaj düzenlemelerinde de koruma estetik bir bitki olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz ve Marmara bölgeleri, aronya için ideal iklim koşullarına sahip olup yetiştiriciliğine ilk buralarda başlamıştır. Türkiye'de ilk çalışmalar 2012 yılında Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü'nde, 2014 yılında Yalova ve Kırklareli'nde küçük aronya bahçeleri oluşturularak başlamıştır. 2017 yılından itibaren Kırklareli ve Manisa'da daha büyük bahçelerle devam edilerek ticari anlamda yetiştiricilik çalışmaları yapılmıştır. İlk büyük aronya bahçeleri 2017 yılında Kırklareli'nde 200 dekar ve Manisa'da 50 dekar olarak kurulmuştur. Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü tarafından 2 adet aronya çeşiti 2017 yılında tescil ettirilmiş, sertifikalı fidanları üretilmeye başlanarak ilk aronya hasat şenliği aynı yıl düzenlenmiştir. Sonraki yıllarda Bayburt, Kırklareli, Ankara, Bursa, İzmir, Çanakkale, Bolu, Trabzon,

Giresun, Kırşehir ve Tekirdağ illerinde aronya üretimine devam edilmiştir (Şahin & Erdoğan, 2022). 2018 ve 2019 yıllarında yine Kırklareli Ankara, Bursa, İzmir, Çanakkale, Bolu, Trabzon, Giresun, Kırşehir ve Tekirdağ'da aronya üretilmiştir. Ülkemizde aronya yetiştiriciliği yapan illerin verileri incelendiğinde, 2023 yılında en fazla üretimin Kırklareli (240 da), Bursa (141 da) ve Manisa (90 da) illerinde yapılmakta olduğu, en az üretimin ise Tekirdağ ve Trabzon illerinde yapıldığı görülmektedir (Tablo 1). Marmara ve Karadeniz Bölgeleri'nin yanı sıra İç Anadolu Bölgesi'nde de aronya üretimi yapılmaktadır. Bu bölgede, özellikle Konya, Kırşehir, Ankara, Çorum ve Kayseri illerinde aronya bahçeleri kurularak bu meyvenin ekonomik potansiyeli değerlendirilmiştir. Bu durum da bölgeye daha fazla yatırım yapma olanakları tanımaktadır. Aronya bitkisi ekonomik fayda sağlamasıyla birlikte, aynı zamanda sürdürülebilirlik açısından da önemsenmektedir. Aronya, düşük su tüketimi sayesinde iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 1. Ülkemizde Aronya Fidanı Sayısı ve Üretim Alanı (da) Verileri (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

İller	Fidan sayısı (adet)	Üretim alanı (da)
Kırklareli	52.000	240
Bursa	23.500	141
Manisa	15.000	90
Kırşehir	8.000	48
Yalova	8.000	48
Çanakkale	7.000	42
Samsun	6.000	36
İzmir	5.000	30
Ordu	3.000	18
Antalya	3.000	18
İstanbul	3.000	18
Bolu	2.000	12
Ankara	2.000	12
Sakarya	1.500	9
Giresun	1.000	6
Çorum	500	3
Amasya	500	3
Tekirdağ	500	2
Trabzon	300	2
Toplam	130.000	778

Ülkemizde aronya yetiştiriciliğinin yapıldığı illerin haritası incelendiğinde, Marmara bölgesinde yer alan Kırklareli, Bursa, Çanakkale, Sakarya, İstanbul ve Yalova ilk sıralarda gelmektedir. Karadeniz Bölgesinde Samsun, Amasya, Ordu, Bolu, Giresun ve Trabzon illeri, Ege Bölgesinde Manisa ve İzmir illeri, İç Anadolu Bölgesinde Ankara, Kırşehir ve Konya illeri, Akdeniz Bölgesinde ise ticari olarak sadece Antalya ilinde aronya yetiştiriciliği yapılmaktadır (Şekil 1). Tarım ve Orman Bakanlığı, sertifikalı fidan ve kredi destekleri ile yeni aronya bahçelerinin kurulmasını teşvik etmektedir.

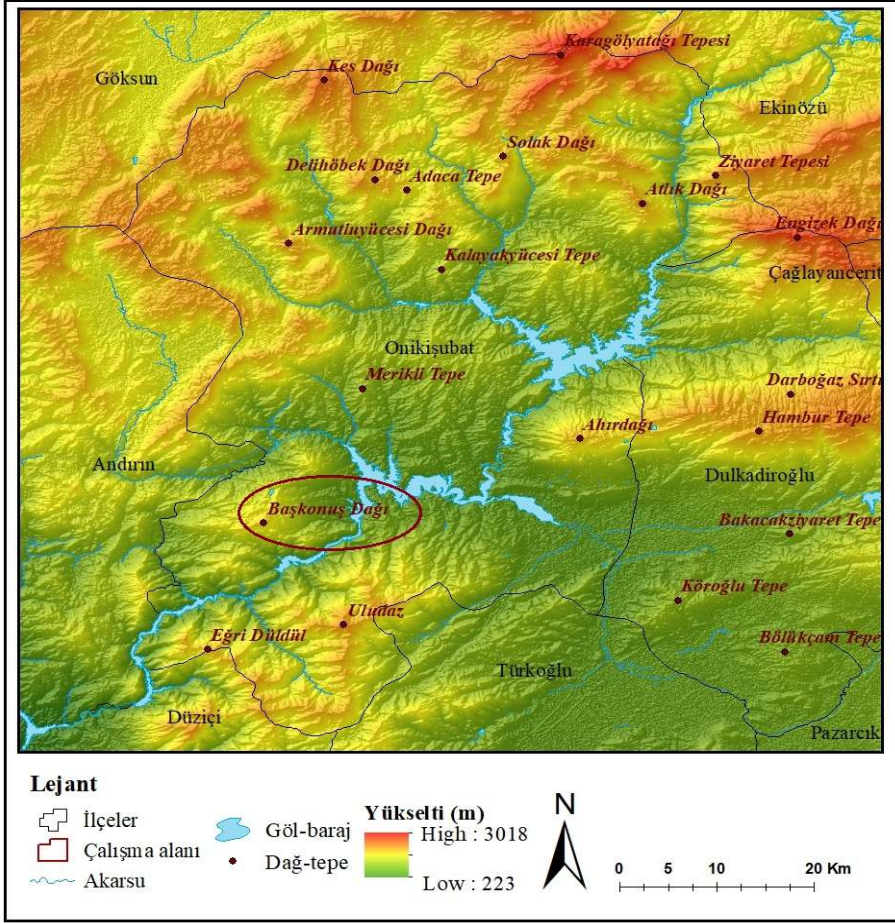
Başkonuş'ta başarılı bir şekilde yetiştirilebilmesi, bölge tarımı için yeni bir ürün potansiyelini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Uygulamalı araştırma yöntemleri, belirli bir sorun çözümüne yönelik kapsamlı yaklaşımlar iyileştirmeyi hedeflerken, aynı zamanda mevcut bilgi birikimini de genişletir. Örneğin, Aydın (2023) çalışmasında, insan vücudunda yatan karmaşık dinamiklerin anlaşılması için uygun bir zemin sağlayarak araştırması için verilerini uygulamalı şekilde toplamıştır. Bu süreçte gözlem, kaydetme ve olaylar arasındaki ilişkileri analiz etme süreci yer almaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Çalışma alanında aronyanın üretimi, tespiti ve özelliklerinin belirlenmesi için arazi çalışmaları yapılmış, elde edilen verilerden ArcGIS 10.7 programı kullanılarak lokasyon ve aronya yetiştiriciliğinin yapıldığı illerin haritası üretilmiştir. Çalışmada elde edilen bütün bulgular birbiriyle bağlantılı bir şekilde düzenlenerek metin, şekil ve haritalara işlenmiş ve bilimsel açıdan coğrafi bir bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Bulgular

Çalışma alanını oluşturan Başkonuş yaylası, Kahramanmaraş il merkezinin güneybatısında, Onikişubat ilçesi sınırlarında yer almaktadır. Kahramanmaraş şehri ile Andırın ilçe merkezini birbirine bağlayan kara yolunun üzerinde ve il merkezinin batısında yer almaktadır. Başkonuş'un coğrafi koordinatları, 37° 33' 32" Kuzey ile 36° 34' 48" Doğu boylamları arasındadır. Bu alan engebeli bir topoğrafyaya sahip olup, sarp dağları, derin vadileri ve geniş yaylalarıyla dikkat çekmektedir. Başkonuş yaylasının zirve noktası 1850 metre yüksekliğe sahiptir. Çalışma alanı, Kahramanmaraş şehir merkezine yaklaşık 40 km uzaklıktadır (Şekil 2). Ekolojik çeşitlilik, doğal güzellikleri ve tarihi zenginlikleri ile dikkat çeken bu alan, yerel halkın kültürel yaşamında önemli bir merkez olmuştur. Başkonuş yaylası, zengin bir flora ve faunaya ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle yüksek rakımlarda bulunan ormanlık alanlar, meşe, çam ve sedir ağaçlarından oluşan karmaşık bir ekosistem oluşturmaktadır. Ayrıca dağ eteklerinde yer alan yaylalar, bölgenin geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetleri için elverişli arazilere sahiptir.

Son yıllarda fonksiyonel meyve türlerine olan ilginin artmasıyla birlikte, aronya bitkisi ülkemizin farklı bölgelerinde üretilmeye başlanmıştır. Ancak, Kahramanmaraş ili sınırları içerisinde bugüne kadar aronya yetiştiriciliğine yönelik herhangi bir uygulamaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, bölgenin iklim ve toprak koşulları dikkate alınarak aronya bitkisinin ilk defa yetiştirildiği uygulamayı konu edinmektedir. Başkonuş'ta, 2022 yılında yazar tarafından oluşturulan aronya bahçesi, bölgenin ilk aronya örneğini temsil etmektedir. Çalışma alanı, serin dağ iklimine sahip olup yaklaşık 1350 m yükseklikte bulunmaktadır. Aronya bitkisi, genellikle soğuk iklimlerde yetişir ve bu nedenle, iklim değişikliği gibi faktörler, üretim süreçlerini etkileyebilir. Özellikle, bitkinin su ihtiyacı ve toprak kalitesi, meyve verimini doğrudan etkileyen önemli unsurlardır. Çalışmada kullanılan fidanlar 1 yaşında iken satın alınmış olup organik gübreleme (solucan) ve sulama yöntemleriyle desteklenmiştir.

Şekil 2. Çalışma Alanının Lokasyon Haritası.

Kaliteli fidanlar tercih edilerek dikimi nisan ayında yapılmış ve fidanlar arasındaki mesafe en az 1-1,5 metre olmuştur. Fidan seçiminde Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yetkilendirilen ve kontrol edilen fidan üreticileri tarafından üretilen, sertifikalı ve etiketli fidanlar tercih edilmiştir. Bir dekara ortalama 180-200 adet fidan dikilebilmektedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Bir Yaşında Olan Aronya Fidelerinden Görünüm (20.04.2022).

Aronya bitkisi çok yıllık ve çalı formunda bir üzüksü meyve türü olup kışın yaprağını dökmektedir. Ocak şeklinde bir görünüm sergileyen aronya bitkisinde toprak üstü organlarını dip kısımdan çıkan yeni sürgünler ile bir yaşlı dallar üzerindeki sürgünlerden çıkan yeşil yan sürgünler oluşturmaktadır. Bitki boyu 2 metreye kadar ulaşabilmektedir. Oldukça uzun ömürlü olup dayanıklı bir bitkidir. Aronya yıllık yağışın 700-800 mm olduğu sahalarda kolaylıkla yetiştirilebilmektedir. Ancak yağış miktarı 500 mm'nin altına düşmemelidir. Aronyanın anavatanı olan bölgelerde yıllık yağış değerleri 1000-1400 mm arasındadır. Kuraklığa dayanıklı değildir. Yağışların yetersiz olduğu dönemlerde sulamaya ihtiyaç duyulmaktadır (Çelik vd., 2022). Aronyanın tomurcukları birkaç salkımın bir araya gelmesiyle oluşmuş salkım şeklinde çiçek açar ve her salkımda 30 civarında çiçek bulunur. Çiçeklenme hem salkımda hem dalda kademeli olarak gerçekleştiği için çiçeklenme periyodu sıcaklığa bağlı olarak değişmekle birlikte yaklaşık 20-25 gün sürmektedir. Çiçeklenmesi mayıs ayı gibi gerçekleştiği için çiçek ve küçük meyveler donlardan korunmuş olmaktadır. Aronya fidelelerinin çiçeklenme dönemine ait olan görsel aşağıda verilmektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Çiçeklenme Döneminde Olan Aronya Fidesinden Görünüm (02.05.2024).

İlkbaharda hüzmdeki beyaz çiçekleri, sonbaharda kırmızı-siyah meyveleri ve kırmızı yaprakları nedeni ile süs bitkisi olarak kullanılması yanında, aronyanın meyvesi taze ve kurutulmuş olarak tüketilebilmektedir (Secher, 2008). Genellikle yaz sonu ve sonbahar başında olgun hale gelmektedir. Olgun meyveler parlak siyah bir renge sahip olup yumuşaktır. Meyvelerin güneşlenmesine bağlı olarak tatlılığı da artmaktadır. Hasat işlemi genellikle elle yapılmakta ve meyveler dalından toplanmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Dalında Olgunlaşmış Aronya Meyvesinden Bir Görünüm (25.08.2024).

Aronya üretimi amacıyla bahçe tesis etmenin maliyeti diğer meyve türlerine göre nispeten yüksek olabilmektedir. Bitkinin dekara olan maliyeti arazi hazırlığı, fidan bedeli, dikim, gübreme, sulama ve bahçe etrafının çevrilmesi gibi faktörler dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte ekonomik getirisi dikimden sonraki 2. veya 3. yıl başlamaktadır. Dikimde 1 yaşındaki tüplü fidanlar kullanılırsa dikimden sonraki 2. yıl ürün alınabilmektedir. Dikimden sonraki 3. yıl dekara 750 kg, 4. yıl 1.500 kg meyve alınabilmektedir. Aronya meyvesinin toptan satış fiyatı 2024 yılı itibarıyla, 100-110 tl arasında değişmektedir. Tüketicilere satış fiyatı 180-190 tl 'ye kadar ulaşabilmektedir. Aronya meyveleri çeşidine, budamasına, bırakılan dal tipine ve iklime bağlı olarak 90-110 gün içinde olgunlaşmaktadır. Meyveler, ağustos sonu veya eylül başında olgunlaştıktan sonra hasat edilmektedir. Olgunlaşma sırasında meyveler yumuşar, tatlanma meydana gelir ve taneler irileşmektedir. İşlenecek olan aronya meyveleri -18°C 'de hızlı dondurma ile şoklanmalı ve -23°C 'de saklanmalıdır. Dondurulmuş aronya soğuk zincir lojistiğiyle satışa sunulabilmektedir.

Sonuç

Aronyanın farklı iklim ve toprak koşullarına yüksek adaptasyon sağlaması, dikimden sonraki yıl ürün vermeye başlaması ve oldukça iyi fiyattan alıcı bulması gibi etmenler, ülkemizde yetiştirilme alanlarının artmasına olanak sağlamaktadır. Üreticilerin, iklimsel, morfolojik ve pazar dinamikleri gibi çeşitlilikleri anlamaları, başarılı

bir üretim sürecinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Türkiye'nin mevcut doğal kaynakları ve planlama stratejileri, aronya gibi değerli meyvelerin üretimine yönelik teşviği arttırmaktadır.

Başkonuş'ta gerçekleştirilen aronya yetiştiriciliği denemeleri, bölgenin iklimsel ve toprak özelliklerinin bitkinin gelişimi açısından elverişli olduğunu ortaya koymaktadır. Düşük sıcaklık toleransı yüksek olan aronya bitkisinin, Başkonuş'un karasal iklim özelliklerine başarıyla uyum sağlayabildiği gözlemlenmiştir. Temiz hava ve bol güneş ışığı, aronya meyvesinin antioksidan kapasitesinin yüksek, kaliteli ve verimli şekilde yetişmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, sulama olanaklarının yeterli olduğu alanlarda bitki gelişimi daha düzenli ve meyve verimi daha yüksek olmuştur. Bitkilerin vejetatif gelişimi, çiçeklenme periyotları ve meyve verimi değerlendirildiğinde, bölgedeki mikroklimatik koşulların aronya için elverişli olduğunu; meyve iriliği ve renk özelliklerinin ise ticari üretim standartlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sulama desteği sağlanan alanlarda meyve veriminin belirgin ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular, Başkonuş'un aronya tarımı için alternatif ve katma değerli bir ürün olarak değerlendirilmesini mümkün kılmakta, bölge çiftçilerine ekonomik açıdan yeni bir fırsat sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, aronya yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılmasına yönelik bilimsel bir temel oluşturmaktadır. Başkonuş Yaylası'nın alternatif tarım ürünleri açısından taşıdığı potansiyeli ortaya koyarken, aynı zamanda tıbbi ve aromatik bitkilerin Kahramanmaraş tarımına entegre edilebileceğini de göstermektedir. Sürdürülebilir tarım uygulamalarının ve doğal yaşamın aktif hale getirilerek ekonomiye katkı sağlaması önemlidir. Aronya yetiştiriciliğinde gübreleme ve pestisit kullanımını en aza indirmeyi hedefleyerek organik tarım uygulamaları, pazarlama olanakları ve sağlık açısından gelişme sağlamak istenilmiştir. Yeni bir ürün olan aronya için bilgi ve deneyim eksikliği gibi sorunlar oluşabilir. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşları, belediye ve üniversiteler, aronya üreticilerine eğitim ve destek sağlayarak teşvik etmelidir.

Aronya üretiminin tarım politikalarının önemli bir parçası haline gelmesi ve bu alandaki araştırmaların büyümesi ve pazar odaklı yaklaşımların benimsenmesi, bölge ekonomisine katkı sağlayacak ana unsurlardır. Özellikle genç çiftçilere yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi, bu alanda girişimci ruhun canlanmasına yardımcı olabilir. Mevcut üretim ve uygulamalı araştırmalar, aronyanın daha fazla yaygınlaşmasına önemli katkılar sunabilir. Üreticiler, aronyaya yönelik talebi artırmak için gizli pazarlama stratejileri geliştirmelidir. Sağlıklı yaşam trendleri doğrultusunda, aronya meyveleri ve dağıtımları, tüketim bilincini artırarak pazar payını genişletebilir. Aronyanın koşulları ve saklanması konusunda yapılan araştırmalar, bu meyvelerin potansiyelini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Soğuk zincir lojistiği ile raf ömrü uzatılmakta ve kalite kaybı en aza indirilmektedir. Bu doğrultuda yüksek kaliteli işleme tesislerinin kurulması ve modernizasyonu, aronyanın yayılmasına büyük fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aronya Fizibilite Raporu ve Yatırımcı Rehberi. (2022). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Aydın, N. (2023). Nitel araştırma yöntemleri. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub377>
- Çelik, H., Karabulut, B. & Uray, Y. (2022). Growth-Development, yield and quality characteristics of Aronia varieties grown in pots. *International Journal of Innovative Approaches in Agricultural Research*, 6 (3), <https://doi.org/10.29329/ijiaar.2022.475.8>
- Kadioğlu, Y., & Yılmaz, Y. (2023). Samsun örneğinde iklimik özelliklerin aronya yetiştiriciliği açısından analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1137-1146. <https://doi.org/10.30910/turkjans.1311377>
- Karasar, N. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar ilkeler Teknikler, Nobel Yayıncılık, 35. Baskı, Ankara.
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 161-182. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335>
- Poyraz Engin, S., 2018. Aronya meyve türünün bitkisel özellikleri ve adaptasyonuna ilişkin gözlemler. *Bahçe Haber* 7(1): 8-11.
- Poyraz, Engin, S. & Mert, C. (2024). Yalova koşullarında bazı aronya çeşitlerinin fenolojik ve morfolojik özelliklerinin belirlenmesi. *Bahçe*, 53(1), 27-33. <https://doi.org/10.53471/bahce.1458398>
- Secher D. (2008). Fruit with potential for Wisconsin farms. <http://www.cias.wisc.edu/wpcontent/uploads/2008/07/carandale.pdf>
- Şahin, A. & Erdoğan, Ü. (2022). Dünya’da ve ülkemizde aronya (aronia melanocarpa michx elliot) üretimi ve değerlendirilme şekilleri. *Turkish Journal of Agriculture- Food Science and Technology*, 10(1), 81-85. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v10i1.81-85.4547>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). Erişim Tarihi: 23.01.2025, <https://eskisehir.tarimorman.gov.tr>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

MARAŞLI BERBERZÂDE MEHMET NEF'Î EFENDİ'NİN BİR MECMUADA BULUNAN ŞİİRLERİ

Gülcan ALICI*

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Kahramanmaraş Karaca-oğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 128'de "Na't-ı Şerîf, Hâmî Abdu'l-Gaffâr Baba" adıyla kayıtlı XIX. yüzyıla ait bir şiir mecmuası bulunmaktadır. Bu şiir mecmuasının kütüphane kayıt isminden ve mecmuada Hamî-i Mar'aşî'nin divanının bir nüshasının bulunmasından dolayı mecmuanın Maraşlı mutasavvıf divan şairi Hâmî-i Mar'aşî'ye ait olabileceği düşünülmüştür. Söz konusu mecmua oldukça hacimli olup toplam 578 varaktan müteşekkildir. Mecmua genellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl şairlerinin şiirlerini ihtiva etmektedir. Mecmuadaki şiirlerin çoğu dinî tasavvufi muhtevalıdır. Genelde divan şairlerinin şiirleri ile özelde ise Maraşlı şairlerin şiirlerinden müteşekkil olan bu mecmuada Nef'î mahlaslı bir şaire ait 17 şiir ile "Müfredât-ı Nef'î Baba" başlığı altında 25 beyit bulunmaktadır.

Nef'î kelime olarak "nâfi, yararlı" manasına gelmektedir. Bilindiği kadarıyla bu kelimeyi mahlas olarak kullanan ilk şair, kasideleriyle Türk edebiyatına damga vurmuş XVII. yüzyılın meşhur şairi Erzurumlu Nef'î Ömer Efendi'dir. Nef'î Ömer Efendi, Erzurum'dan payitahta gelmiş, dört padişahın saltanatına tanıklık etmiş, sultanlara ve devlet adamlarına kasideler sunmuş, hatta IV. Murad'ın özel ilgisine mazhar olmuştur. Hicviyeleri ve methiyeleriyle meşhur Nef'î'nin edebî şahsiyeti, üslubu ve şiirlerinin muhtevaları göz önünde bulundurulduğunda mecmuadaki şiirlerin bu Nef'î'ye ait olmadığı kesindir.

XVII. yüzyıl şairi Nef'î Ömer Efendi dışında XIX. yüzyıl şairleri Erzurumlu Resul Efendi ve Trabzonlu Nef'î Osman Efendi de şiirlerinde Nef'î mahlasını kullanmışlardır.

Kaynaklarda, Erzurumlu Resul Efendi'nin Erzurum'da doğduğu, memleketinde öğrenim gördükten sonra Şam'a giderek Şam valisinin kâtipliğini yaptığı ve Abdülmecîd devrinde vefat ettiği bildirilmektedir. Örnek olarak verilen tek şiiri aruzla yazılmış bir gazeldir:

Kâkül-i şeb-rengini itdikçe ol meh pîç ü ham
Âşık-ı mehcûruna gelmek gerek bin derd ü gam

Hâline ben dâne-i dâm-ı dil-i şeydâ didim
Vech-i ahsenle bize yüz virmedi ol gonca-fem

* Doç. Dr., KSÜ İTBF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Elektronik posta: gulcanalici75@gmail.com

Gülşen-i dil o gülün cây-ı karâridir hemân
Bülbül-âsâ nice efgân itmeyem her subh-dem

Nükte-sencîde bulunmaz peyrev-i *Nefî* bugün
Reşk ider eş'ârına Bâkî olursa Muhteşem (Arslan, 2020: <https://teis.yesevi.edu.tr>)

Trabzonlu Nefî Osman Efendi ise Trabzon'da doğmuştur. Trabzonlu Hacı Bilâl Efendi'nin oğludur. İlk tahsilinden sonra özel hocalardan yazı, inşa ve Farsça dersleri alan şair, gençliğini zevk ve safa ile geçirmiştir. Nefî, hem aruz hem de heceyle şiirler yazmıştır. Elde ancak birkaç şiir örneği bulunan şairin Yahyâ Reis'e ait 1870 tarihli mezar kitabesindeki tarih manzumesi, onun edebî bilgisini yansıtmaktadır.

Lenger-endâz-ı yem-i bâkî olup Yahyâ re'îs
Keştî-i cismi dümen tutdu huzûr-ı Hazret'e

Yelken-i maksûdunu açdırmadı bâd-ı ecel
Âkıbet başdankara bindirdi seng-i rihlete

Nice yıllar kış kamarasında yan gelmiş iken
Şimdi baş vermiş vücûd-ı nâzî hâk-i firkate

Aldı deryâdan Murâd-âsâ murâdın âkıbet
Zevrak-ı maksûdunu çekdi kenâr-ı rahmete

Nefî târîh-i güher yazıldı bir orsa ile
"Açdı sancak mezza-kabya fonda etdi cennete" (1287) (Arslan, 2020: <https://teis.yesevi.edu.tr>).

Her iki şairin kaynaklarda verilen örnek şiirleri, nazım şekil ve türü açısından mecmuadaki şiirlerle benzerlik göstermemektedir. Ayrıca mecmuanın Maraş'ta düzenlendiği ve coğrafya olarak Erzurum ve Trabzon'a uzaklığı göz önünde bulundurulduğunda mecmuadaki Nefî mahlaslı şiirlerin bu iki şaire de ait olamayacağı aşikârdır.

Yine XIX. yüzyılda Maraş'ta da Nefî adıyla öne çıkan iki kıymetli şahsiyet vardır. Bunlardan biri aslen Elbistan'dan gelmiş bir aileden olan Hâfız Veliddin Nefî Efendi, diğeri de Berberzâde Mehmed Nefî Efendi'dir.

Hâfız Veliddin Nefî (1875-1906), İslami ilimler tahsil etmiş, imamlık, müftülük yapmış hâfız bir zattır. Aynı zamanda şair olan Veliddin Nefî'nin günümüze ulaşmış iki eseri mevcuttur. Bunlardan biri Esmâ-i Hüsnâ Me'âl-i Şerifleri isimli yüz altı beyitlik bir kaside, diğeri de Zübdetü'l-Âsâr fî Mevlidi'n-Nebiyi'l-Muhtâr isimli 142

beyitlik mevlittir. Şiirlerinde Hâfız ve Hâfız Veliddin Nefî mahlaslarını kullanan şair, mevlidinin temmetinde de Hâfız Nefî Efendi ismini kullanmıştır.

Yâ İlahî nûr-ı a'zam hürmeti
Efdal-i evlâd-ı Âdem hürmeti

Mustafâ vü Müctebânın hürmeti
Enbiyâ vü evliyânın hürmeti

Biz güneşger cümle isyângerleri
Lutf ile eyle günahlardan beri

Afv kıl isyânımız sen yâ rahîm
Yakmasun bu cismimiz nâr-ı cahîm

Yoldaş eyle sen bize îmânımız
Nâr-ı aşkında yanar çün cânımız

Hem kulun *Hâfız* fakîri yâ Ganî
Ehl-i cennet zümresinde kıl anı (Alparslan ve Alıcı, 2012: 38-39)

Hâfız Veliddin Nefî Efendi'nin elimizdeki eserlerine baktığımızda edebî üslubunun anılan şiirlerden farklı olduğu görülmektedir. Gerek kullanmış olduğu mahlası gerekse edebî üslubu söz konusu şiirlerin Hâfız Veliddin Nefî Efendi'ye de ait olmayacağı düşünülmektedir.

Berberzâde Mehmed Nefî Efendi (öl.1936) ise Halvetiyye-Şabaniyye-Kuşada-
viyye mürşidi Ahmed Tâhir Mar'aşî (1885-1954)'nin babasıdır. Mehmed Nefî
Efendi'nin babası vilayet başkâtibi Ahmed Efendi'dir. Kendisi de Maraş vilayet
kâtiplerindendir. Aynı zamanda ehl-i tarik bir zat olan Mehmed Nefî Efendi, Kahra-
manmaraş Uzunoluk semtinde bulunan Servili/Berberzâde Camii'nde fahri imamlık
da yapmıştır. Nefî Efendi'nin diğer iki oğlu Bekir Sıtkı Özcan ve Ömer Özcan'ın da
Kulağıkutlu İmam Hatibi Nakşi Şeyhi Muhammed Ali Duruş Efendi'ye intisap ettiği
ve ondan hilafet aldığı bilinmektedir (Alıcı, 2015: 35).

Mecmuadaki Nefî mahlaslı şiirler sade ve samimi bir üslup ile nasihatamız bir tarzla yazılmıştır. Şekil, muhteva ve vezin bakımından bir ehl-i tarikin kaleminden çıkmış gibi görünen bu şiirlerin mutasavvıf şair Berberzâde Mehmed Nefî Efendi'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Mecmuadaki Nefî mahlaslı şiirler şunlardır: *

* Şiirlerin çeviri yazısında mecmuanın dil ve imla hususiyetlerine uyulmuştur.

1*

I

Ey ekremi yezdânım el tâfî çok Raḥmânım
 Dür eyleme derînden bir kemter-i gedâyım
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse's-şâdî illâ Hû
 Zâ'îl fânî Ḳayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

II

Yâ kanda derde çâre uzandı yüz biñ nâle
 Ḳanlar siyl artar eşkim eyvâhı zârî çeşmim
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse's-şâdî illâ Hû
 Zâ'îl fânî Ḳayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

III

Luṭfuñ çok ḥaste cismim eyler dil her dem nâle
 Ḥasretde ḳaldım ğurbetde şoldım^cışkıñla Nef^rere nevâle*
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse's-şâdî illâ Hû
 Zâ'îl fânî Ḳayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

IV

Ruḥ rengi oldı ḳara^cışkıñla pâre pâre
 Ḳatlanmaz cânım nâra pervâneveş pâzârım
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse's-şâdî illâ Hû
 Zâ'îl fânî Ḳayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

V

Nirde derdiñ çâresi azdı gönül yaresi
 Loḳmânlar oldı^câciz senden dermân Mennânım
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse's-şâdî illâ Hû
 Zâ'îl fânî Ḳayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

* Şiir 316 b'de başlamaktadır. Derkenarda "Gazel-i Nef'î Baba" ifadesi yer alsa da şiir gazel olmayıp dörtlülüklerden oluşmaktadır.

* Bu mısraın vezni bozuktur. Şiirde biri bu mısradaki diğeri de son bentte olmak üzere iki defa Nef'î mahlası kullanılmıştır. II. ve III. bendin mısralarının istinsah sırasında karışmış olması muhtemeldir.

VI

Kaldım dâr-ı gurbetde biñ zâr ile Һasretde
 Ver zîb kenz-i rızâ yâ subhân u sultânım *
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse'ş-şâdî illâ Hû
 Zâ'il fânî K̇ayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

VII

Sensin  ummân-ı  atâ *Nef'î*bâbında gedâ
 Ümmîdi senden ihsân yâ ekberü Vehhâbım
 Yâ Hû yâ Hû yâ men Hû leyse'ş-şâdî illâ Hû
 Zâ'il fânî K̇ayyûm Hû lâ ilâhe illâ Hû

2*

I

 ıŖkıñla yandım Ŗanlı İlähım
 Yok senden özge bâb-ı penâhım
 Ŗermendesiyem bî-Һad günâhım
 Eflâke çıkdı sūziŖli âhım
 Geçdi muhîfî mağv it günâhım

II

Kemter gedâyız bülbül nevâyız
 Ğonce hevâyız müŖtâk-ı nâyız
 Meftûn-ı sâzız meŖhûn-ı nâzız
 Senden ricâmız ey muğtedâmız
 Geçdi muhîfî mağv it günâhım

III

 uŖŖâk-ı müŖtâk ezkâr-ı yâ Hû
 Emriñle rûŖen hep çeŖm-i âhû
 Dilber gibi yok  âlemde cādû
 Zer tırta perçem cellâdı ebrû

* Bu mısradâ vezin sorunu vardır.

* 2 317b Derkenarda “Goft Nef'î Baba” ifâdesi yer almaktadır.

Geçdi muhîṭī maḥv it günāhım

IV

Mehveşde pek az resm-i vefāyī

Anlarda kılzem^{*} cev̄r ü cefāyī

°Ādet sitemdir yoḡdur cüdāyī

Şeydālarıdır cāñlar fedāyī

Geçdi muhîṭī maḥv it günāhım

V

Nef[°]i giryān dil-teşne ḡayrān

Miṣl-i Süleymān sultān-ı devrān

Mūriçe pend-i te[°]şir-i şāyān

Ḥallāk-ı °ālem ḡālim perişān

Geçdi muhîṭī maḥv it günāhım

3^{*}

I

Miṣl-i pervāne berḡ-i sūzāne

Cān-ı cānāne bezl-i pāzār var

Ol ciger-sūzān şoñra neler var

°Ālem içinde bize güler var

II

Gelse de yārim şorsa efḡānım

Nāzlı ḡünkārım sūz-ı seḡer var

Ol ciger-sūzān şoñra neler var

°Ālem içinde bize güler var

III

Neşne^{*} -i nīrān cigerim biryān

Vāleh^{*} ü ḡayrān dūd-ı eşer var

* Eski harfli metinde “kulzem” şeklinde yazılan kelimenin aslı “kulzüm” olup deniz manasındadır.

* 3 318a Derkenarda “Nevâ-yı Nef’î Baba” ifadesi yer almaktadır.

* Eski harfli metinde “Neşne” olarak yazılan kelimenin “Teşne” olması muhtemeldir.

* Eski harfli metinde “Vāleh” olarak yazılan kelimenin aslı “Vālih”tir.

Ol ciger-süzān oñda neler var
 °Ālem içinde bize güler var

IV

Gōñül biñ pāre zārī tımāra
 Çāre kıl çāre künc-i keder var
 Ol ciger-süzān oñda neler var
 °Ālem içinde bize güler var

V

°İşkıla cūşım öyle medhūşım
 Bādeler nūşım kenz-i güher var
 Yan yüregim yan gör ki neler var
 °Ālem içinde niçe güler var

VI

Nef'īçemen var gonce güher var
 Hezlı sırrım var kenz-i hüner var
 Yan yüregim yan gör ki neler var
 °Ālem içinde çokça güler var

4*

I

Ṭurma oķu incüdür
 Lā ilāhe illa'llāh
 Sīm ü zerdil dil-cüdur
 Lā ilāhe illa'llāh

II

Alış veriş haķ ile
 Baķma şağıla şola

* 4 347b

Mahlas bulunmayan ve eksik olduğu anlaşılan bu şiir 5. şiirle birlikte mecmuanın 530a varağında da yer almaktadır. Şiirlerin her iki tarafta da arka arkaya yazılması, muhteva ve vezin bakımından da benzerlik göstermesinden hareketle eksik olan bu şiirin de Nef'î Baba'ya ait olabileceği düşünülmüştür.

Dür* güher kîle kîle

Lâ ilâhe illa'llâh

III

Kal'a içine girer*

Dilden a'câyı sürer

Her harfi baħr-i dürer

Lâ ilâhe illa'llâh

5*

I

De Allâh Allâh Allâh

Keşretde olsun her gâh

Göstermez renci Allâh

De Allâh Allâh Allâh

II

Eşel olur mevt işi

İster buni zen kişi

Kayırma yazı kışı

De Allâh Allâh Allâh

III

Qabr içi olur gülşen

Yâr olur çeşmi rüşen

İslâma 'ıyd-i ezyen

De Allâh Allâh Allâh

IV

Maşserde şanlı kürsi

Qurulur tâclı re'si

* "Dür" kelimesi mecmuanın 347b varağında "Dir" olarak yazılmıştır.

* Dörtlük "Lâ ilâhe illallah benim kalemdir. Bu kaleye giren kimse azabımdan kurtulur." kudsi hadisin manasını konu almaktadır (İmam Gazali, 1995:13).

Görmez hiç keder ye'si

De Allāh Allāh Allāh

V

Mizānı ağır gele

Hayr ile keffe tola

Bayıla güle güle

De Allāh Allāh Allāh

VI

Berğden tızce şıratı

Geçe bula muradı

Allāh zākir çün hādī

De Allāh Allāh Allāh

VII

Erişe 'adne zākir

Allāha olan şākir

Her bir belāya şābır

De Allāh Allāh Allāh

VIII

Andan ecme'l Allāhı

Göre tūt bu şeh-rāhı

Nef'ī fānidir vāhı*

De Allāh Allāh Allāh

6*

I

Derviş kişileri taḥķīr ederler

Er yarın Ḥaķ dīvānında bell'olur*

Zikre çalışanlar şānlı erenler

* 6 523b

Derkenarda "Goft Nef'ī Baba" ifadesi bulunmaktadır.

* Eski harfli metinde "bellü olur" şeklinde yazılan ifade vezin gereği "bell'olur" şeklinde alınmıştır.

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

II

Kâmil yolu gelir Şiddîk °Alîden

Eller ele zencîr genc-i velîden

Döner zikriñ düri gizli celîden

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

III

Zikriñ şâhinşehi mürşid-i a°zam

Maḥmûd u Muḥammed maḥbûb-ı Ekrem

“Levlâk”° şânında sultân-ı efḥam

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IV

Ezkârını ḳurmuş Ḳâdirî Nakşî

Mevlevî Rufâ°î her seḥer zârî

°Işḳ-ı Hâk zikriyle şâniye câri

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

V

Dirilince maḥşer zikri açarlar

Çalınarak defler alaylar nâylar

Ḳalbi selîm olan ḳalbi ḳalaylar

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VI

Ne imiş dervîşlik añlaşılacak

Altun incü tâclar başa ḳonacak

Eflâke burâḳlar °arşa çıkacak

Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VII

Hâḳḳiñ cemâlini görür dervîşler

O ḥayret içinde gider teşvîşler

* “Sen olmasaydın” anlamında olup “Lev-lâke lev-lâk le-mâ-halaktü’l- eflâk /Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım” kutsi hadisini telmihen kullanılmıştır (Yılmaz, 1992: 113).

Ne büyük andaki zevki cünbüşler
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VIII

Nefî Baba okur Allâh Allâhı
Zakiriñ her biri cennetiñ şâhı
Ziyâret ederler ulu dergâhı
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

7*

I

Müfsidleriñ işi cihâni teşvîş
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur
Eyüleriñ kârı ahlâkı teftîş
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

II

Büyük şîve kerem eşref Resüliñ
Pek muntazam zînet muhkem uşüliñ
°Âkıl iseñ olsun bunlar kabûliñ
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

III

Raḥmet için geldi peygamberimiz
Gösterdi şeh-râhı hep rehberimiz
Var mı öyle büyük bir dergehimiz
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IV

Peygamber ne var ise ekberi Aḥmed
Vesîle °adn ise dergehi sermed
Debdebe şevketi °arş gibi emced
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

* 7 524a

V

Cennet cemāl ise anıñ sâyesi
“Levlāke” “le^camrük”^{*} anıñ pāyesi
Cümle şerefleriñ anda gāyesi
Er yarın Hāğ dīvānında bell’olur

VI

Cennetde qurulur andaki kişver
Bir kimsede yoqdur öyle gülşenler
Yüzleri ay güneş olmuş dil-berler
Er yarın Hāğ dīvānında bell’olur

VII

Çevresinde ^cĀdem cümle rüsüller
Çāriyār aşhābı ālī nesiller
Öter bāğçesinde tūṭī bülbüller
Er yarın Hāğ dīvānında bell’olur

VIII

Ümmeti ^cizzetde cümle ümemden
Leşkeri keşretde ^cadsiz raqamdan
Günleri nev-bahār pākdir elemden
Er yarın Hāğ dīvānında bell’olur

IX

Kebā’ir ehline va^cdi şefā^cat
Sünneti ümmete pek büyük ^cizzet
Kim qavī tūtarsa öylece ^cizzet
Er yarın Hāğ dīvānında bell’olur

X

Utandır maşşerde dostı düşmeni
Añlaşılır hayrıñ cevher hārmeni
Derdlileriñ odur büyük dermānı

^{*}“Ömrüne ant olsun ki” anlamında olup “Senin ömrüne and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.” (Kur’an-ı Kerim, 15/72) ayetinden iktibastr.

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XI

Ḳararır kızarır düşmeniñ yüzi
Ecelde pek añlar görünce gözi
Pek açık añlatdı Ḳur'ân her sözi
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XII

Maḡşerde var mıdır kaçacak bir yir
Eṭrâfa melâ'ik cehennem gelir
Münkirler ḡaḡ yoldan şimdi yañılır
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIII

Şu Ḳur'ân ḡâṭı'ca ḡüccet-i ekber
Neşr ittigi 'ibret ḡışşalar ekşer
Zâr ile gitmede maḡşere ekfer
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIV

Bir daha gelme yok beşer aç gözi
Dinlemeli Ḳur'ân güher her sözi
Dönder ey nev-civân aña gel yüzi
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XV

Secdede seyl ider yaşlar taḡıler
Yalvarır rûz u şeb şimdi naḡıler
Şımarır kibrile müfsid şaḡıler
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVI

*Nef'î*zamân geḡer ebed gün gelür
Cebrile 'Azrâ'îl cānları alır
Kimi ṭoḡrı gider kimi yañılır

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

8*

I

Beşer şerler ider şoñra cezā var
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur
H̄ayr işler ise anda rızā var
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

II

Ḳurʿān gibi başda h̄üccet İslāmīñ
Behişt gülşeninde ʿizzet İslāmīñ
Yirlerde göklerde ʿibret İslāmīñ
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

III

Küfr ile gidişle zillet ʿanīde
Bahtınñ içinde ğamlar medīde
İreler ʿaḳıbet iblīs pelīde
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

IV

H̄aḡ Muḡammed Ḳurʿān işte kitābı
Şarkı ğarbı tutar ay güneş tābı
Ṭūfān-ı haşre dek pek açık bābı
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

V

Dāhī olan beşer eyledi ĩmān
Dād ile h̄ikmeti neşr ider Ḳurʿān
Gelmedi ʿāleme bu gibi bürhān
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

VI

Biñ üç yüz senedir milyonlar oldu
 Düşmen ile hıdsız bunca er öldi
 Kan seyl aqıdarak bezl-i ser oldu
 Er yarın Haq dıvânında bell'olur

VII

Ġāzī şehīd bulur tāze hayātı
 Cennet müjdeliyiz vaqt-i vefātı
 Gösterir beşere ne ise ātī
 Er yarın Haq dıvânında bell'olur

VIII

Zīnetli insāna fānī şerefler
 Aldanır fāsıklar eyler esefler
 Çekilüp gitmede selef halefler
 Er yarın Haq dıvânında bell'olur

IX

Büyük panāyırdır maşşer dıvānı
 Anda görür cezā zānī ü cānī
 Seyr ide eyüler seyl olan kanı
 Er yarın Haq dıvânında bell'olur

X

Köpüre maşşere nār ide hücum
 Yirlere dökile zār ile ʿumūm
 Hani benim diyen şağ ile şolum
 Er yarın Haq dıvânında bell'olur

XI

Bī-kese zulm iden bunca hükümdār
 Ayaqlar altında qala sitemkār
 Yüzleri qabqara qalbleri efkār

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XII

Minberde* kürsīde mürsel evliyā

Mahşere şaçıla gün gibi ziyā

Eyle Allahıñdan er iseñ hayā

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIII

Şıraḡ köprüsi āh büyük bir geçit

Gececek üstünden niçe biñ çeşid

Altında cehennem āteşi şedid

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIV

Kāfirler tōkile var mı encāmı

Esfele inmeniñ işte zamānı

H̄amd ola mü³miniñ yoḡdur gümānı

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XV

Mü³minler tiz geçer andan göz açma

Sünneti terk ile bid⁶ate kaçma

Nef⁷her fāsıkiñ işleri şaçma

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

9*

Lāf ile kāf ile kimse seçilmez

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

Sünnetden kaçmaḡla kevşer içilmez

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

* Eski harfli metinde “menber” olarak yazılan kelime “minber olarak alınmıştır.

* 9 527b

II

Ne için göndermiş bir aña hikmet
 Râzık-ı a'zama ahsence hizmet
 Böylece eyledi eble ced sebkat
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

III

Cehd ü cihād ile geçdi erenler
 Kani seyl gibi saçdı erenler
 Behiştin kapusın açdı erenler
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IV

Diñle târihleri ne işler olmuş
 Gül gibi dilberler şararmış şolmuş
 Yer iniler şimdi hep içi tolmuş
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

V

İbretdir yaz ile kışlar seneler
 Ne zahmetler çekmiş ebler neneler
 Yüziñe cebrile ecel deneler
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VI

Şanma bir oyundur gelme gidişler
 Ecvibe altında alma satışlar
 Kaymağı taze yağ bala katışlar
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VII

Birike enbiyâ cümle velîler
 Hâkkı tanımayan ahmağ deliler
 El-beste turalar Ahmed cAlîler
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VIII

Ṭuz etmek hep şayar seyâhat iden
Sünnetlerin şorar şefâ^cat iden
Şanma toprak olur hayr u şer iden
Er yarın Ḥaḡ dīvânında bell'olur

IX

Bunları gösterir cinn ü insâna
İ^ttiḡād itmeli Rabb-i raḡmâna
Çâresiz ḡanmalı şanlı Ḳur³âna
Er yarın Ḥaḡ dīvânında bell'olur

X

Mescid ü meyḡâne ḡapular açığı
Çokları şer ile düşmene ḡaçığı
Rabbimiz raḡmetin ^câleme şaçığı
Er yarın Ḥaḡ dīvânında bell'olur

XI

Müjde büyük ebed ^cîdir^{*} sermedi
Cennetde dil-berler gözler görmedi
Öyle ḡonca ^canber güller dirmedi
Er yarın Ḥaḡ dīvânında bell'olur

XII

Bunlarıñ alması bulması Ḳur³ân
Olmalı er olan kimseler ḡurbân
Sevmeli Allahı sever iken öz cân
Er yarın Ḥaḡ dīvânında bell'olur

XIII

Gezme ey bî-çâre serseri³ eyvâh
Gösterdi aḡseni³ işlerde Allah
Egri yola şapan kimseler ḡümrâh

* Eski harfli metinde “ebed^cîdir” olarak yazılan kelime “ebedi³” olarak alınmıştır.

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIV

Ṭanımaz pek açığ şimdi şerī'at

Sefāhat içinde cümle rezīlet

Gelecek ecelde ekber faẓīhat

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XV

Nef'ī seher kapan secde niyāza

N'ola idebilsen girye dırāza

Çokça oḡu şalat Şāh-ı H̄icāza

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

10*

I

Yan yana gelince mü'minle kāfir

Fācir yüzi ḡara mü'minler zākir

Zıkr ile ṭurma ol rāzıḡa şākir

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

II

Eyyüb gibi gerek her mü'min şābır

Yā'ḡüb gibi ola derd ile dā'ir

Nūḡıñ seffinesi yüksekde sā'ir

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

III

Āteşe atıldı ṭyduñ H̄alīli

Gülşenler eyledi Rabb-i Celīli

Nelere uğradı Yūsuf cemīli

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

* 10 529a

IV

Ejderhâ elinde Mûsâ^c aşâsı
Güneş eli gördi niçe biñ^c âşî
Hiç^c imân itdi mi kâlpieri kâsî
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

V

Ölüyi diritdi Hâk virdi izni
İsâ^c mu^c cizesi buña tut özni
Nebîlere uyan ref^c ider hüznü
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VI

Qur⁹ân ile mürsel Aḥmed Muḥammed
Niçe biñ bürhânla emced mü⁹eyyed
Şakḳ-ı kamerle de^c âlemde es^c ad
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VII

Âyet-i feth ile açdı cihâni
Sıdḳ-ı^c adâletle taldı şu fânî
İslâmîñ zerre yok bunda gümânı
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VIII

Çârîyâr zamânı cihâna cârî
Aḥvâl-i müteḥavvil şâdla zârî
İşte görineyor leyl ü nehârı
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IX

Fitneler olmasa qalmazdı düşmen
Şark u garb olurdu dâr ile gülşen

Encāmı İslāmın yüz gözi rüşen
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

X

Sultân Şelâhiddin Fâtih Selimler
°Adsız e'immeler kenz-i °alimler
Seyf ü kalemlele hâkâ hâlimler
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

XI

Ümmet-i Muhammed hayr-ı ümemdir
Şâh ile gedâsı genc-i keremdir
Milyonlar yanında şanki diremdir
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

XII

Nefî uzun söz kes eyle icâz
Korğan Allâhından olunur iczâz
Müsikî hikmetdir te'şiri mümtâz
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

11*

I

Kudret-i kâhireye dâl-i felek
Tolı °arş ile felek içi melek
°Âkıla hâlîkı bir bilme gerek
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

II

Lebi hamrâ dili bübüllere bak
Ne o °arızdaki bedr-i berrâk
Artırır gânze gönülde eşvâk
Er yarın Hâk dīvânında bell'olur

* 11 531a

III

Mest olur çeşm-i bedî^ca nâzır
Cân alır kahr-ı cününü hâzır
Her güzel cezbe-i cāna hâzır
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IV

Nâz-ı dil-ber gibi yoğ bir cān-süz
Vaşl-ı dil-berde künüz-ı nevrüz
Femi dür-dâne-i genc-i zer-düz
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

V

Niçe biñ aşıkı lâl eylediler
Kaysa Ferhâda ne âl eylediler
Kıyd-ı zencîr-i ricâl eylediler
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VI

Yüsufuñ kıssası dillerde döner
Ne bu hûbândaki şehhâre hüner
Bir meni ola güneş gibi güher
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VII

Tâc-ı ser bendesi bir muğpeçeniñ
Bez-i cān bâde elinden içeniñ
Addi yođ zevk ile cāzın geçeniñ
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

VIII

Yalıñız şanma mecâzîdir ışık
Digeri ışık-ı hâkîkî iki şık
Bu ferîk râzık-ı gerçek aşık
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IX

Aşılanlar kesilenler bunlar
 Hâk yolunda kırılanlar bunlar
 Cân fedâ ğâzî şehîdler bunlar
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

X

Enbiyâ cümle velîler °aşık
 Her biri dîne tabîb-i hâzık
 Seçilir maḥşer içinde şâdık
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XI

°Aşıkıñ a°zamı Aḥmed-i mümtâz
 Anı mi°râc ile Hâk itdi nevâz
 Ümmete itdiği maḳbûl-ı niyâz
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XII

Tevbe kıl Hâk anı maḳbûl idici
 Birine biñ derecâtı virici
 Maḥz-ı elṭâfı Cemâl irgürüci
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIII

Gice gündüzle nücümü güneşi
 Sever îmân ile °abd-i Hâbeşî
 Bir elifden ne bu gözler bakışı
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIV

Rûḥ-ı rü'yâya İlâhî ilhâm
 Aḥmede bunca kemâhî ifhâm
 Kenz-i Ḳur°ân ile cihâni ilzâm

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XV

Hep °inād üzre döner °aks-i beşer

H̄ālīḡiñ ḡārikası bunca eşer

Şāhid-i vaẓīḡıdır şems ü ḡamer

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVI

Ekber-i dīn kitāb-ı İslāmıdır

°İd-i ṡūbāya varan encāmıdır

Aḡmediñ sancaḡı baş a°lāmıdır

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVII

°Āşīḡ-ı şādīḡa rüyın mev°ūd

Duzaḡı cenneti laffen mevcūd

Kibr ile şirke gidenler merdūd

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVIII

H̄abs-i fānīde ümīd eksilmez

Līki bāḡīde °özür diñlenmez

Tīz düşer müşrike zār añlanmaz

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIX

Nefi Allaha şükür ḡamd ebedī

Mā-sivā birliğiniñ hep senedi

H̄aḡ kitāb şānlı nebī mu°temedi

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

12*

I

Haṭadır ḥor görmek bir gedāyı
 Hudā insāna virmiş °aqlı şānı
 Eridir başda āşārīn nişānı
 Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

II

Gelüp geçdi bu dehre dāhī aḥmaḫ
 Olur mı toğrı yoldan şola kaçmaḫ
 Yedirmekde saña Ḥaḫ yağla qaımaḫ
 Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

III

Berre bahre yüce eflāke seyr it
 Seyyāhatle ğurūba şarka tā git
 Şoñunda her gedāsı şāhı meyyit
 Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

IV

Qazandı zīneti zen er beḳāda
 Boyun egmiş ise Ḥaḫqa ziyāde
 Bize kāfī kitāb-ı kenz şifāda
 Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

V

Gider bid°atlere sā°atle insān
 Kamu sūnnet ise İslāma iḥsān
 Yaḳışmaz °aqlı Rezzākı nisyān
 Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

VI

Ziyān içinde nākes başda Nemrūd

* 12 538a

Derkenarda "Nef î Baba" mahlası bulunmaktadır.

Anı maḥv itdi ordularla bir dūd
°Ayāl evlād u altundan da yoḡ sūd
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

VII

İşidiñ Nūḥı tūfān-ı sefīne
Çıkup āfāḡa soñ indi zemīne
Sivā Allāha ḡarşı bir kemīne
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

VIII

Milel her köşede bir gūne bāhī
Ḳamu da°vāda gūyā başda dāhī
Olur her bātılıñ maḡlūbı vāhī
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

IX

İder Allah şirk ehli ebed nār
Ecel ansız alır işi ebed zār
Geberdi gitdi °adsız echel āzār
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

X

Ferā°iniñ soñunda esdi yiller
Hani peyḡamberāna ḡarşı iller
Ṭutuldı topraḡ oldu tūṭı diller
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

XI

°Acemle bunca ḡayşer ḡüsrevānı
Çekerdi niçe fil taḡt-ı revānı
Ṭutan °ālemleri şöhretle şānı
Er yarın Ḥaḡ dīvānında bell'olur

XII

Çıkup da°vā-yı ḡaḡla ḡaḡa Ḳur°ān

Güneş gibi ziyâda işte bürhân
 °Adedsiz nâs ider izhâr-ı °işyân
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIII

Ecel topları °umümü hâke yeksân
 Cezâsın hep çeker yok şübhe insân
 Olan tevhîde kurbân şâh-ı zî-şân
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIV

Baş eg bakma bu şehvet fitne hîre
 Sitemden zerre itme şerri gayre
 Gelirler tahta üzre soñra seyre
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XV

Alır tabûtuñı nâs giryesinde
 Bir °ibret var mı senden cümlesinde
 Kâlırsın haşre dek hâkiñ pesinde
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XVI

Düşün düşkün şükûhe mâl ü mülke
 Kâlır mîrâşa soñra ilge ilge
 Ma°âza'llâh uzağ ol çirk ü şirke
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XVII

Uçan tayyârede seyyâr-ı eflâk
 Yakındır anlara âfâkı ihlâk
 Ecel bekler anı yanında emlâk
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XVIII

Ögüdler kâr ider mi nâsa karşı

Ṭuyar mı virirse tā cümle ferşi
Ṭoḳuz ḳat ḥālḳıñ eflāki °arşı
Er yarın Ḥaḳ dīvānında bell'olur

XIX

Niyāz-ı *Nef'*Ḥaḳdan istiḳāmet
Ümīdi Ḥaḳ resūlinden şefā°at
Bize emr eyleyür Allah nezāfet
Er yarın Ḥaḳ dīvānında bell'olur

13*

I

Şafā cennet ḳamu mü°mīnler için
Cefā duzaḥ ḳamu °aşīler için
Ebālise ḳarīn olduḳlar için
Er yarın Ḥaḳ dīvānında bell'olur

II

Beşir ile nezīr oldu Muḥammed
Büyük Ḳur°ān ile Ḥaḳdan mü°eyyed
İden İmān şehādetle muḳayyed
Er yarın Ḥaḳ dīvānında bell'olur

III

Bütün dāhi-i dehr °aşīḳdır aña
Çeken yas kāfir-i fāsīḳdır aña
Cehennem esfeli lāyīḳdır aña
Er yarın Ḥaḳ dīvānında bell'olur

IV

Niçün °aşīḳ olur bunca efāzıl
Görürler çünki şānında delā°il
Muḥammedde güneş gibi şemā°il

* 13 539b

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

V

°Uḡūl ehline H̄aḡ gösterdi bürhān

Aḡar evvel ōnu bu baḡr-ı Ḳur'ān

Urur mizān-ı zihne kāmīl insān

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

VI

Ḳuru yaṡ neṡr ider Ḳur'ānı ḡikmet

Kitābı gönderen Mevlāda ḡudret

Anıñ nezinde sermed nāsa °izzet

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

VII

Resūli ḡaḡ ḡiyāmet ḡaḡ cinānı

Melā'ik ḡaḡ kütüb ḡaḡ yüce ṡānı

Cehennem ḡaḡ odur düşmen mekāmı

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

VIII

İder da°vet bütün ins ile cinni

°İbādetḡün sücūd ile temmenī

Baṡ egdi hep Hicāz āfāk Yemeni

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

IX

Yanar nāra °inād ehli cehūlen

Civānı ṡeyḡi zen erler kehūlen

Ṭolar duzaḡ ki sermed °arṡı ṫūlen

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

X

Rūsül-i İslāmiyān edyān-ı aṡdaḡ

Ḳabūle dūr olanlar aḡmaḡ efsaḡ

Rūsül içinde Aḡmed yüce ancaḡ

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XI

Livāü'l-ḥamd elinde Muşṭafānīn

Anīn altında mecmū^c aşfiyānīn

Eşeddi kāfire sermed ziyānīn

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XII

Ṭola hep maḥşere maḥlūḡı edheş

Gele aña cehennem öyle ser-keş

Ḳaça nās birbirinden ḡanda ḡardeş

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIII

Selāmet mü⁹mine ancaḡ o günde

Şefā^catḡi Muḡammeddir o günde

Cānān ile sa^cādetdir şoñunda

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIV

Cihānīn şarşarı sili geḡer tīz

Şafā²i şevketi nili geḡer tīz

Bunı añlar ^cilm ü ^cirfānı temyīz

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XV

Neden orduları çekmekde toprak

Gözüñden sil paşı ^cibretle bir baḡ

Hemān İmān beşer emrāza tiryāḡ

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVI

Varır Ādem yanına nesli cümle

Biri İslām biri Bū Cehle cehle

Siyāh yüz niçe biñ āhı esefle
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVII

Şağında zümre zībā ehl-i tūbā
Nücūm u bedr u h̄urşīd vechi zībā
Diye hep merḥabā necl-i necībā
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVIII

Şolunda hūr u iblisān sefīhi
Siyāh yüz ğaş ide rīḡ-i kerīhi
Aşılmış levḡ-i ef'āl-i ḡabīhi
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIX

Büyük müjde şırāṡı geçme āsān
Bu 'īd-i H̄aḡ ide luṡf ile iḡsān
Bile Rezzāḡı ekber ekrem insān
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XX

Gire cennāta İslām-ı genc-ezvāḡ
Cemāle ire cum'a rüz-ı berrāḡ
Gider *Nef'āna* erkān-ı āfāḡ
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

14*

I

Zekātı virmeye zengin öşür var
Öñümüzde niçe “usri yüsür”^{*} var
Baḡlīlāne tükenmez çok h̄üsür var
Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

* 14 541b

* “Zorluk ve kolaylık” manasında olup “Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğüñ yanında bir kolaylık var.” (Kur'an-ı Kerim, 94/5,6) ayetlerinden iktibastr.

II

°Adālet var seḫāvet var cihānda
Bunuñ °aksi rezālet var cihānda
Şecā°at var şehādet var cihānda
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

III

Başında besmele Ḳur°āna başla
Bunuñla önce şeytānı taşla
Sücūd it Ḥālīḫa ḫāk üzre başla
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

IV

Namāz mi°rācımız kenz-i mü°ebbed
Buyurdı böyle tebşīri Muḫammed
Sözi ilhām-ı vahyile müşeyyed
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

V

Şehādet başda şevket Ḥaḫ aḫaddir
Sivā muḫtāc-ı aḫdes Ḥaḫ şameddir
O ḫāzır nāzır °allām-ı ebeddir
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

VI

Olan rahmetleriñ kenzi Muḫammed
O Ṭāha fetḫ ile eşref mümecced
Ḥazā°in-i şiyemle pāk mü°eyyed
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

VII

Ebū Bekir °Ömer °Oşmān °Alīsi
Vezīrānı müşīrānı celīsi
Ġuzāt ile şehīdānıñ velīsi
Er yarın Ḥaḫ dīvānında bell'olur

VIII

Kamu aşhâbı âli cân fedâmız
 Zemîn üzre nücümü ihtidâdımız
 Vecîbe cân-ı dilden iktidâdımız
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

IX

İkinci fırça tâbi^c anlara câr
 E'imme-i müctehidler genc-i âşâr
 Uyar tâ anlara sür^catle ebrâr
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

X

Oruç hac huccet-i îmân-ı ekmel
 Ucûri ekber-i bayrâm-ı efđal
 İder Hâk ehline ikrâm-ı eshel
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XI

Menâhîden kaçın çokdur ^cazâbı
 Hâsed kibir cehâlet cümle bâbı
 Evâmirde çalış ekber şevâbı
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XII

Selef mirâşı bî-çâre bu îmân
 Hedâyâ ile anlar kenz-i iz^cân
 Kamu insân idübdür ^cahd ü peymân
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIII

Bu mîşâkı şorar Hâk âh ne dîrsin
 Kûbûra maşşere şeksiz gidersin
 O maşşerde esef eyvâh idersin
 Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIV

Saña düşmen ʿiyāl evlād-ı nāziñ
Tutulır el ayak nāzlı boğaziñ
Ferāʿiz añla iʿzāz u nevāziñ
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

XV

Aç el bī-kes tola itāma zer saç
Olursın rahmete maḡşerde muḡtāc
Seḡāvet ehli ekrem şems-i ser-tāc
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

XVI

Be hey dīvāne Ḳārūn indi ḡāke
Anıñ emşāli hep irdi ḡelāke
ʿAzāb içinde anlar irdi bāke
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

XVII

Zamānı kapladı fişḡ u sefāhat
Beşerde bunca ḡafletle cehālet
İder mi fāʿide şoñra nedāmet
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

XVIII

Gerekdir tevbeler fırsat zamānı
Ecel virmez gelince ḡiç emānı
Buña var mı bir insānıñ gümānı
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

XIX

Geçen tābūta baḡ nevbet bizimdir
Öḡüd tūt *Nefʿ* dime bu kıızımdır
İt āh tevbe mevte āh ansızımdır
Er yarın Hāḡ dīvānında bell'olur

15*

I

Bildirmeden daħi ur²andaki te³şir-i avī
 Şerħ ider ħikmetini nuk-ı münif-i nebevī
 Vaħy-i Mevlā ile teşriħ-i şerif-i nebevī
 Er yarın a dīvānında bellü olur

II

Kütübīn cümlesini cāmi^c ur²an-ı Kerīm
 Aña bīgāne çeker edheş-i renc ile elīm
 Şād olur tābi^ci fehmi yüce her alb-i selīm
 Er yarın a dīvānında bellü olur

III

Her söz böyle hükümdār-ı cihān-ı ^cālem için
 Tā hedāye ola erkānı benī ādem için
 Diyecek almadı şek dāhīlere diye niçün
 Er yarın a dīvānında bellü olur

IV

Enbiyā mürseli mişāı bize alatdı
 izmet-i aħsen için emrini pek diñletdi
 Kāmile duzāħını göstererek inletdi
 Er yarın a dīvānında bellü olur

V

Bir bahāne omadı soñra bu hüccet-i dehhāş
 Añlamaz a sözi fānīdeki sersem ayyāş
 Kimi ħayırsız kimi meyyitleri belki nebbāş
 Er yarın a dīvānında bellü olur

VI

Kimi ^cārif kimi cāhil kimi ħāsid nāsīñ

* 15 543b

Derkenarda “Nef i Baba Gofı” ifadesi bulunmaktadır.

Merd iseñ zıkr ile sil s̄inede pek çok pasıñ
Cevher-i q̄adriñi bil tende büyük elmāsıñ
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

VII

Çarıyār āl ü aşhābı o nebī encümidir
Maraż-ı q̄albe ṭabābetde metīn merhemidir
Mā-sivā mā-i maṭar q̄alb-i nebī q̄ulzemidir
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

VIII

Gelmesin dīne kez̄üb kāfir-i °anīd-i echel
Olacaq mevt-i q̄abir maḥşer içinde erzel
Er olup s̄ünnete uy işleriñ olsun eshel
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

IX

Birbirin kırmada dünyā-yı denīye meyyāl
Siḥr ider °āleme o geçdi °adedsiz deccāl
Qıydı bī-keslere başlardaki bunca q̄attāl
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

X

Geçdi bir loḡma şudan °āşıḡ-ı li'llāh velī
Bunca Bū-Bekr ile Fārūḡ daḡi °Oşmān u °Alī
Ümmet añlar hepinin ḡāriḡadır gizli celī
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

XI

Ṭutan iz öyle büyük şeh-rehi °īd-i ekber
Bunuñ icmālī tevāriḡ ü tevātürde döner
Olan etḡā niçe kişverle güher taḡta q̄onar
Er yarın H̄aḡ dīvānında bellü olur

XII

Bir seyāḡat bu geliş añlayan olsa yapamaz

Ḥālîkı bâhir iken şirke °açıllı ıpamaz
 Her °Ömer gibi olan bir siteme göz ıpamaz
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XIII

Hep Yehūdî fiteni °İsevî İslâmda keşir
 Fitneler şaldı cihân ıoldı beşer cümle esir
 Büyügi şöıra gelir o ise deccâl-i kebîr
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XIV

Ḥamd ola sāye-i pîrāye-i peygamberdir
 Ümmete ḫaşre ıpadar anda daḫi reh-berdir
 Raḫmete mağfirete tevbe iden mazḫardır
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XV

Sen hemân sünneti ıtut anda sa°adet ebedî
 Dīnimiz ümmete bir zerre gümânı ıpomadı
 Ay güneş gibi ziyâ saçmada Ḳur°ân senedi
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XVI

Ḳāle cāhil edeb ögren ki vecā°ibdendir
 Fenni şan°at ise şervetle sa°adettendir
 Cüd ile dād-ı cihân şân-ı kerāmetdendir
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XVII

Yüz güleç el açık °âlemde kişi pek nâdir
 Öyle ol herkese nâ-kes ise bil ednâdır
 Rızqıñı yazmış ezel Ḥaḫ o Ḥakîm ü Ḳâdir
 Er yarın Ḥaḫ dīvânında bellü olur

XVIII

Oķu ya diñle alış ilme emirler ekşer
Ālimiñ adri iki ālem iinde ekber
Yok ilim gibi bize bil ki muazzez reh-ber
Er yarın Ėaķ dĀvānında bellü olur

XIX

Mefħar-ı āleme münzel idi “zidni ilmā”^{*}
O ise baħr-i ulūm idi bilir hep ulemā
alıřır arķası gelmez bu künūz-ı fużalā
Er yarın Ėaķ dĀvānında bellü olur

XX

Ne adar ilm ü fūnūn var ise genc-i Ėur‘ān
Diyecek řoñra umūma o Ėudā-yı ĥannān
Bu kelām-ı aķdes-i a‘lāyı kemālim bürhān
Er yarın Ėaķ dĀvānında bellü olur

XXI

Añlaya nās anı řavřān yamaca gedi diye
Nef‘her ġāfil esef arbını şiddetle yiye
Edebin bir eyüce maħřer ü duzaħda giye
Er yarın Ėaķ dĀvānında bellü olur

16^{*}

Mefā‘ilün/mefā‘ilün/mefā‘ilün/mefā‘ilün

- 1 Virir emrāza her ismiñ řifālar yā Resūla’llah
řalātiñla bulur Ėslām řafālar yā Resūla’llah

* Bu ifade “İlmimi artır” manasında olup “...Rabbim, ilmimi artır” (Kur’an-ı Kerim, 20/114) ayetinden iktibastır.

* 16 547b

Derkenarda “Na’t-ı řerġif Goft Nef‘î Baba” ifadesi bulunmaktadır.

- 2 Hidāyet buldı sāyeñde beşer tebşīr ile mesrūr
Çeker ser-keş olan zār u cefālar yā Resūla'llah
- 3 Cihān zevk-i şehādetle gülistān-ı bahār oldu
Gönüller şaldı āfāka ziyālar yā Resūla'llah
- 4 Kāranlıkda qalır kāfir düşer şūma işi düşvār
Bu zā³il zīnetin ister nisālar yā Resūla'llah
- 5 Zeniñ maḥkūmı bīçāre sefāhatda şanır kāmı
Döker zer simīni mecnūn olanlar yā Resūla'llah
- 6 Ebed iklīminiñ iqbāline °āqıl şitāb eyler
İder mişāqına ceḥd ü vefālar yā Resūla'llah
- 7 Ḥacālet bid^cate müştāk-ı şehvet pek şitāb eyler
O günde bunca dehşetli belālar yā Resūla'llah
- 8 Farīk-ı ḥayr u şer bī-şübhe maḥşerde görür ecrin
Bugün pāzār-ı zāda ibtilālar yā Resūla'llah
- 9 Ḥazā²in ile ebrāriñ ḥuzūra °arz-ı zād eyler
O cevherde bulunmaz hiç behālar yā Resūla'llah
- 10 °Amel °ilmi °aķīde aḥseni mümtāz-ı dil-sāzān
O zümre cevher-i tācı beķālar yā Resūla'llah
- 11 Uyan sūnetlere *Nef⁷*Resūl-i a^czama ümmet
Civārında olur me³vā nevālar yā Resūla'llah

17*

I

Hadice cümle ezvâcın öñidir
Diger ezvâc ise bir bir şöñidir
Kamusi şaltanat şevket begidir
Er yarın Hağ dıvânında bell' olur

II

Hasan ile Hüseyñ Zehrâ necbî
Naşıl cevher öperdi Hağ habîbi
Karîr-i c'aynımız c'izzet karîbi
Er yarın Hağ dıvânında bell' olur

III

Büyük Zehrâ Hudâ şîr-i karîni
Güneş ay dergehiniñ ahterini
Vesîle gülşeniniñ gül terini
Er yarın Hağ dıvânında bell' olur

IV

Ebü Bekir c'Ömer c'Osmân c'Alîye
Mübeşşer on zevât c'âlim velîye
Oğu çok tarziye ic'zâz celîye
Er yarın Hağ dıvânında bell' olur

V

Hani bunlar gibi aşhâb-ı şuffa
Kerâmetle şabî aşhâb-ı şuffa
Sa c'âdetle ebî aşhâb-ı şuffa
Er yarın Hağ dıvânında bell' olur

VI

Nebî bezminde sâmi c' kenz-i c'irfân

* 17 548a

Derkenarda "Nef'i Baba Gof't" ifadesi yer almaktadır.

Naşıl meclis ʿilm ü irfān-ı ʿummān
 Güneş kevkib birikmiş ʿarş-ı zî-şān
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

VII

Bu ʿālem de bu meclis gibi geçmez
 Qalır mı içlerinde kevşer içmez
 Melek meşreb velī bu remzi seçmez
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

VIII

İne bu meclise vaḡyile Cibrīl
 Resūlīñ ḡalbine vaḡy ola tenzīl
 Hūdāyı encūmen Hāḡ ide tebcīl
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

IX

Anıñ ḡayrānı fānī hep zamānı
 Şerefle ṭoldıran şānlı cihāmı
 Aça leb zāt-ı peygamber dihānı
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

X

Dürer şādır olan firdevs-i şāni
 Gönülden ḡaldıran şübhe gümānı
 İder iḡyā beher anında cāmı
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

XI

O nuṭḡı dīñleyen cāndan geçerdı
 O tesnīmi o meclis hep içerdı
 Niçe mecnūn münāfıḡlar ḡaçardı
 Er yarın Hāḡ dīvānında bell' olur

XII

Gelirdi Dihyenin* şeklinde Cibrîl
Güzeldi Dihye vâcib idi tebcîl
Bulunmaz böyle âlem özge tenzîl
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIII

O berķ-i şâ'ika taldı cihāna
Büyük °d-i cedîd oldu cihāna
°Aceb kaldı mı bir zerre bahāne
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XIV

Dirildi sözde sāhîrler o āvān
Çalışdı niçe dāhîler firāvān
Beşer işi degil hâk nazm-ı Kûr°ān
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XV

Bu Kûr°ān emr-i peygamber İlāhî
Ehādîş-i sünen kenziinde şāhı
İkisi °arş u kürsiñ mihr ü māhı
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XVI

Kan ađlar Bū-Cehil ile Lehebler
Bu emşāl şūra dek iblîs ü kelbler
Görürsin göz ile zā°il ğalebler
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XVII

Geçer bu şeb cihānı zevķı tîzce
Gelir bākî duhāsı şemsi bizce
Şırāt-ı duzağ eyvāh esfel ince

* Dihye b. Halife, Cebrâil'in sûretine girerek Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği sahabe (Yardım, 1994: 294).

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XVIII

Şefā³at müjde ey ehl-i kebā³ir

Naşıl şehvetde erzel ola dā³ir

Sefāhet şer-be-şer emşāli sā³ir

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XIX

Ol āzāde ser işle sünnet a^clā

Bulur ümmet ^cadın firdevs-i bālā

H̄icāb it rāzıķıñ cebbār-ı Mevlā

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XX

Niçün H̄aḡdan kaçarsın gösterir yol

Her emrinde ḡazā³in işte bol bol

Namāz ile zekātı kenz-i maḡbūl

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXI

Bir altuna tükenmez vire cennet

Namāz tekbiri rü³yet genc-i ^cizzet

Vecā³ib cālib-i lā^caddü ni^cmet

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXII

Fenāyı virdi mecnūnāna ^cāḡıl

Beḡāyı aldı ehli olma ḡāfil

Ziyān eyler ḡatı zār ide cāhil

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXIII

Girince cennete yüksek yir iste

H̄udā emrinde anlar añla işte

Resūle uy er ol ey ḡalfā usta

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXIV

Gözüm görmez diyü aldanma zinhār

Ecelde gözle peydā ola gülzār

Seni bekler güneş ay mişl-i dil-dār

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXV

Cihān cennet yanında ḥāk-i pestī

Cinānıñ kişveri baḡş ide mesti

Şaşardıñ bir ḡarış görseñ behiştī

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXVI

Ḳaşırlar sīm ü zer naḡḡāşı Allah

Nehirler bal sever sükker cigergāh

Turunḡ leb ḡamze cāzū ginc-i ecvāh

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXVII

Bikirler °işveler ḡübān-ı cānān

Olursın memleket içinde zī-şān

Başında tāc-ı lü'lü' taht-ı ḡaḡān

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXVIII

Buraḡlar seyr için leşker ḡisābsız

Günüñ nev-rüz u bayrāmıñ elemsiz

Çemende tūtī bülbüller nevānız

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXIX

Beher gün mihmānısın nebīler

Melekler pür-nevāziş da°vet eyler

Selām ile şaḡar müşgi gel eyler

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXX

Diri gün zāt-ı peyğamber ziyāfet

Virir ümmet şitābāna icābet

Şeker şîr iltifāt ile h̄itābet

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXXI

Libās u tāk-ı şāhāne giyersin

Rāhīḡ-kevs̄er-i ke'si içersin

Zülālî zevḡ ile cāndan geçersin

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXXII

Görürsin enbiyā mürseller anda

Naşıl bir encümen Ādem yanında

O Nūḡ İdris ü İbrāhim ḡanda

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXXIII

Velīler Bū-Bekr ü Fārūḡ u °Osmān

Oturmuşlar şeh-i rāh şîr-i Yezdān

H̄asan ile H̄üseyn-i şems-i çeşmān

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXXIV

Şahābi cümle encüm meclis-ārā

Zikir tesbīḡle ṡolmuş şuḡārā

H̄arīrī lü'lü'-i k'el efriş ḡārā

Er yarın H̄aḡ dīvānında bell'olur

XXXV

Açar biñ remzi keşşāf-ı ḡaḡāyḡ

Gönüller çāk olur baḡş-i dekāyḡ

Gözün hayretde âşüfte şakâ'îk
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

XXXVI

Gelince cum'a işte Hâk cemâli
Bütün zâ'ir bilir añlar kemâli
Görünce *Nef'*titrer Hâk celâli
Er yarın Hâk dîvânında bell'olur

Müfredât-ı Nef'î Baba*

1

Niçe hâfız niçe naqqâd-ı zamân
Toldılar zergere hürşîd-i cihân

2

Hârika şivegirân-ı c'âlem
Bârika c'âleme eşref-i âdem

3

Her zebân gösterir envâc-ı hüner
Bülağâ şâhib-i altûn efsar

4

Şu kemâlât-ı beşer neşr-i ziyâ
Eşer-i ahsen-i esrâr-ı Hudâ

5

Kudret-i hikmetine beste-zebân
Ekber ü aqdes ü a'zam Yezdân

6

Vâlihî râh-ı Hudânın işine

* Mecmuanın 318b'varağının der-kenârında "Müfredât-ı Nef'î Baba" başlığı bulunmaktadır.

Edebiyatta, bir şiir içinde yer almayan, bağımsız kafiyesiz beyitlere ferd veya müfred denir. Bunlar "müfredât" başlığı altında genellikle divanların sonunda bulunurlar. Her iki dizesi birbiriyle kafiyeli (mussa-ra/mukaffa) müstakil beyitler ise divanların sonunda "metâli" başlığı altında yer alır (Mermer, Koç Keskin, 2016: 158; Alıcı, 2020: 77,150). Mecmuada "Müfredât-ı Nef'î Baba" başlığı altında yer alan beyitlerin biri dışında hepsi birbiriyle kafiyeli matla beyitlerdir.

Mest olur seyr iderek cünbişine

7

Bilen zevk u şafâ-yı hüb-ı şahbâ

Gezer Şâmî °Irâkı Rûmı Şehbâ

8

Dilerseñ seyr-i gülzâr-ı cemâli

Bağ eşmâr-ı buhûr u nehre mâlî

9

Nedür gerdân u ğamze lebde sükker

Göz ebrû şanki âhû hiddet eyler

10

Ġazanfer bir nigâh-ı dilberâne

Atar oğ kâr ider tâ cism ü câne

11

Ne qahhârâne enhârîñ hurûşu

Deñizlerde temevvüclerde cüşu

12

Yeşil evrâk-ı sebze meyve elvân

İder tevĥîd için îlânı her ân

13

°Amîk seyr eyle eşyâ hüb-ı ħandân

Şehâdet eyler elvân ile Yezdân

14

Süzân zîbâ gözi ħubân u cânân

Virir cân üzre cân dürr-i Bedaĥşân

15

Şifâ her derde dilber nâzı anı

Ne ħudret ħârîka kevşer nişâni

16

Numüne cennete rûz-ı bahârân

Ne cilve gösterir rûz-ı nehârân

17

O hamrâ ruhlarıñ esrâr-ı remzi

Ferahzâ cazibe kudret künûzı

18

Başında şanlı hürşîd çarh-ı kâlâ

Şaçar pertev felek eyvân-ı âlâ

19

Deli dirsın baqarsın şahş-ı mecnûn

İçi °arş ile kürs eflâk-ı meşhûn

20

Güneşden fer alır dirler hilâli

Güneş kıandan alır pertev sū°âli

21

Bu iki lâ-yu°ad yıldızda zînet

Hudâniñ nûr * celâl ile cemâli

22

Ebübekir °Ömer °Oşmân u Haydar

Emîn-i kevşer ü sâķi°i kevşer

23

Hasan Hüseyin ile °Abbâs u Hamza

Şehidân seyyidi hürâda ğamze

24

Mübeşşer on zevât cennetle sermed

Sevenler bula °izzet kenz-i es°ad

25

Gidenler bid°ate ide nedâmet

Gidenler sünnete bula şerâfet

* Eski harfli metinde “nûn” olarak yazılan kelime mana gözetilerek “nûr” şeklinde alınmıştır.

SONUÇ

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 128'de "Na't-ı Şerif, Hâmî Abdu'l-Gaffâr Baba" adıyla kayıtlı mecmuada Berberzâde Mehmet Nef'î Efendi'ye ait 17 şiir ve 25 beyit bulunmaktadır. Şiirlerin bulunduğu varakların kenarında manzumelerin kime ait olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerin tamamında "Nef'î Baba" ismi kullanılmış olsa da şairin sadece bir şiirinde "Nef'î Baba" diğerlerinde ise "Nef'î" mahlasını kullandığı görülmektedir. Berberzâde Nef'î, şiirlerini çoğunlukla dörtlükler halinde hece vezniyle yazmıştır. Bu şiirlerin bent sayısı 5 bentten 36 bende kadar uzamaktadır. Nef'î Efendi, bir bütün şiirinde ve müfredatında ise aruz vezni kullanmıştır. Şairin vezinleri kullanmada sıkıntılarının olduğu görülmektedir. Nef'î'nin şiirleri dinî tasavvufi muhtevadadır. Anılan muhtevada Allah inancı, peygamber ve ehl-i beyt sevgisi, dervişlik, dünyanın faniliği, ölüm ve ahiret hayatı başta gelen konulardır. Şair bu konuları didaktik bir tarzda işlediği için manzumeleri şiiri-yetten genellikle uzaktır. Nef'î'nin şiirlerinde yer yer mahallî ifadelerle atasözü ve deyim gibi söz varlıklarını kullandığı, ayet ve hadis iktibasları yaptığı görülmektedir. Şiirlerinden Nef'î'nin mutasavvıf şair Yunus Emre'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim üçüncü şiiri Yunus Emre'nin "*Yâr yüregüm yâr gör ki neler var/Bu halk içinde bize güler var*" (Tatçı, 1990: 95) matlâyıyla başlayan şiirinin etkisiyle söylenmiştir. Yine şairin 11 şiirinde nakarat olarak kullandığı "Er yarın Hak divanında bell'olur" ifadesi de Yunus Emre'ye ait olduğu söylenen fakat Yunus Emre Divanı'nda bulunmayan "Er yarın Hak divanında belli olur" nakaratlı ilahisinden alınmıştır. Yunus'un şiirinde er'den kastedilenin derviş olduğu, dervişliğin ise laf ile iddia ile olunamayacağı, hakiki dervişlerin hesap gününde belli olacağı ifade edilir. Nef'î'nin de bu nakaratı taşıyan ilk şiirinde "er" kelimesiyle derviş kastedilmiştir. Şair, dervişlerin toplumda hakir görüldüğünü, oysa onların zikir ehli, bir tarikata bağlı kişiler olduğunu ifade ile mahşer günü dervişliğin ne olduğunun anlaşılacağını ve hesap gününde dervişlerin büyük nimetlere ulaşacağını ifade eder. Bu nakaratla yazılan diğer şiirlerde de şair, dünyanın geçici ve aldatıcı olduğunu, Kur'an'a ve Hz. Peygamberin sünnetine uyulması gerektiğini, akıl sahiplerinin bunu idrak edeceğini, mümin ve kâfirlerin ahiretteki hallerini misallerle anlatarak nasihatte bulunur. Nef'î'nin aruz vezniyle yazdığı bütün halindeki tek şiir ise 11 beyitlik naat gazeldir. Şairin aruz vezniyle divan şiiri vadisinde yazdığı matlalar da dini tasavvufi konuları ihtiva etmektedir. Bu çalışma ile Berberzâde Mehmet Nef'î Efendi'nin tespit edilebilen şiirlerinin hepsini bir arada ilk defa neşretmek amaçlanmıştır. Şiirler sayısı olarak az olsa da ihtiva ettiği bent açısından oldukça uzundur. Şiirler üzerinde bir inceleme yapmak makale boyutunu aşacağından ayrıntılı inceleme yapılmamıştır. Berberzâde Mehmet Nef'î Efendi'nin manzumeleri şiiriyet bakımından olmasa da muhteva açısından kıymetlidir. Bu şiirler, Mehmet Nef'î Efendi'nin manevi hayatını göstermesinin yanı sıra son dönem Halvetiye mürşidi Ahmet Tahir Maraş'ın yetiştirdiği manevi iklimi yansıtmaları bakımından da oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alicı, Lütfi (2015). Halvetiye-Şabaniyye- Kuşadaviyye Mürşidi Ahmed Tâhir Maraşî Hayatı, Silsilesi, Veciz Söz ve Mektupları, Noyamedya, Kahramanmaraş.
- Alicı, Lütfi (2021). *Kahramanmaraşlı Divan Şairleri*, Özgü Yayıncılık, Kahramanmaraş.
- Alicı, Lütfi vd. (2020). “Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri”, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Alparlan, Yaşar; Alicı, Gülcan (2012). Elbistanlı-zâde Hâfiz Veliddin Nefî Efendi Zübdetü'l-Âsâr Fî Mevlidi'n-Nebiyi'l-Muhtâr Çeviri Yazı-Sözlük-Tıpkıbasım, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Arslan, Mehmet, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nefi-trabzonlu>, [Erişim tarihi: 12.03.2025].
- Arslan, Mehmet. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nefi-erzurumlu-resul-efendi>, [Erişim tarihi: 12.03.2025].
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 12.03.2025]
- <https://lugat.osmanlica.online/>, [Erişim tarihi: 13.03.2025].
- <https://lugatim.com>, [Erişim tarihi: 10.03.2025].
- <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 05.03.2025].
- <https://www.luggat.com/>, [Erişim tarihi: 07.03.2025].
- İmam Gazâlî (1995). *Tevhîd ve Ledûn Risâleleri*, (haz.: Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun), Furkan Basım Yayın, İstanbul.
- Mermer, Ahmet; Koç Keskin N. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özalp, Ömer Hakan (2011). *İrâdu'l-Makâle Bi-Tarîki'l-Ecvibe Alâ-Mizâni's-Şerî'a ve Bürhâni'l-Hakîka*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Tatçı, Mustafa (1990). *Yunus Emre Divanı II Tenkitli Metin*, KB Yayınları, Ankara.
- Yardım, Ali (1994). “Dihye b. Halîfe”, *TDVİA*, C 9, TDV Yay, İstanbul.
- Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

BU MENZİLDEN NİCELER KONDU GÖÇTÜ: HALİLİ-İ MAR'AŞI'NIN RAVZATÜ'L-ÎMÂN MESNEVİSİNE YANSIYAN DÜNYA TELAKKİSİ

Lütfi ALICI* - Gülcan ALICI**

*Aybını bin kez libâs-ı fahrilen itsen disâr
Keşfi der dest-i ecel uryan olursın şermsâr¹
(Halîlî-i Mar'aşî)*

Giriş

XVI. asrın mutasavvıf şairlerinden Halîlî-i Mar'aşî, Fatih Sultan Mehmet devri hattatlarından, Türk hat sanatının ustası Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın hocası Hayreddîn-i Mar'aşî neslindedir. Halîlî-i Mar'aşî, bugünkü bilgilerimize göre eserleri günümüze intikal eden en eski Kahramanmaraşlı divan şairidir. Bir Halveti mürşidi olan şairin Ravzatü'l-Îmân adlı mesnevisi, İslam dinini konu alan öğretici bir eserdir. Halîlî'nin dinî bahisleri manzum olarak yazabilmesi onun din ve tasavvuf lügatine vâkıf, âlim bir şair olduğunu da göstermektedir. Ravzatü'l-Îmân mesnevisinin giriş kısmında dünya, ölüm ve ahiret hayatını konu alan yüz dokuz beyitlik manzume hem dil hem muhteva hem de tertip bakımından meşhur emsalleri kadar orijinal ve kıymetlidir.

Halîf-i Mar'aşî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri

Hayatı

Halîlî-i Mar'aşî (doğ.?-ö1.998/1589-90) XVI. yüzyıl mutasavvıf divan şairlerinden olup künyesi, "Halîlî bin Yûsuf bin Hayreddîn bin Hatîb Mar'aşî"dir. Bu künye, şairin kendi eserlerinin ketebe kaydında yer almaktadır. Ayrıca divançesindeki "Silsilename'de "Halîlî El-Mar'aşî" ifadesi bulunmaktadır. Bu bilgiler Halîlî'nin Maraşlı olduğunu göstermektedir. Şiirlerinin çoğunda "Halîlî" birkaçında ise "Halîl" mahlasını kullanan şairin doğum yeri ve doğum tarihi bilinmemektedir. Halîlî'nin dedesi Hayreddîn bin Hatîb, meşhur adıyla Hayreddîn-i Mar'aşî (öl. 876/1472) ilim tahsili için dönemin önemli kültür merkezlerinden Amasya'ya gitmiştir. Asıl adı Hızır olan Hayreddîn-i Mar'aşî'nin babasının adı da Hatîb'dir. Hayreddîn-i Mar'aşî, II. Bayezid'in Amasya valiliği sırasında teşekkül eden hat muhitinin en önemli simasıdır. Şeyh Hamdullah, Hayreddîn-i Mar'aşî'nin talebesidir. Şeyh Hamdullah, hocasının adını tek nüshası hattat Mehmed Özçay'da bulunan "Es-Sahîfetü't-Tâhire" isimli

* Dr. Öğretim Üyesi. KSÜ, İTBF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elektronik posta: lutfialici@gmail.com

** Doç. Dr. KSÜ, İTBF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elektronik posta: gulcanalici75@gmail.com

¹ (Bugün) aybını bin kez övünme elbisesiyle örtsen de (yarın) ecel onu açar, çıplak kalır, utanırısın (Alıcı, 2010: 70).

yazmanın sonunda; “...*Hamdullah min telâmîz-i Hayreddîne 'l-Mar'aşî*” olarak vermiştir. Hayreddîn-i Mar'aşî, büyük talebeleri ve hat silsilesindeki önemli konumu sebebiyle “Üstâd-ı Esâtîze/Üstatların Üstadı” ünvanıyla anılır.

Meşhur hattat Hayreddîn-i Mar'aşî'nin torunu Halîlî-i Mar'aşî'nin XIX. asra ait Kahramanmaraş'ta bulunan yazma bir mecmuada şiiirlerinin yer alması, ailenin Maraş ile irtibatının kesilmediğini göstermektedir. Bu irtibatla, Halîlî-i Mar'aşî'nin silsilesinde yer alan son iki mürişidinin Antepli Yakûb-ı Ayıntâbî ve Ahmed-i Rûmkal'avî olmasının da etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Halveti mürişidi olan Halîlî'nin silsilenamesi divançesinde bulunmaktadır. Şair, mutasavvıf olması sebebiyle bazı eserlerinde ve Konya Musalla Mezarlığı'nda bulunan türbesinde “Şeyh Halîl” olarak da anılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 1121/1'de kayıtlı bir mecmuada Halîlî Efendi'nin vefatına düşürülmüş iki tarih mevcuttur. Ebcetle düşülen ve altına rakamla açık olarak yazılan bu tarihlere göre, Halîlî-i Mar'aşî, 998/1589-90 tarihinde vefat etmiştir. Türbesi Konya Musalla Mezarlığı'ndadır (Alıcı, 2021: 129-130).

Edebî Şahsiyeti

Halîlî-i Mar'aşî'nin edebî şahsiyeti hakkında söylenebilecek en önemli husus, mutasavvıf bir şair olmasıdır. Şiiri dinî-tasavvufi konuları anlatmak için bir vasıta olarak kullanmıştır. Allah ve peygamber sevgisi, mürişide bağlılık, tasavvuf yolunun adap ve erkânı şiiirlerinin ana konularıdır. Dinî tasavvufi vadiide yazdığı âşikane ve hikemi şiiirleri oldukça orijinaldir. Halîlî, bütün şiiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Şiiirleri didaktik muhtevada olduğundan eserlerinde sade bir dil kullanmıştır. Nefsin mertebelerini konu alan Etvâr-ı Seb'a adlı eseri ise ağdalı bir dille yazılmıştır. Şairin şiiirlerinde yer yer Eski Anadolu Türkçesi özellikleri de görülmektedir. Şairin şiiirleri, dil, muhteva ve eda bakımından Yunus Emre'yi hatırlatmaktadır (Alıcı, 2021: 131).

Eserleri

Halîlî-i Mar'aşî'nin günümüze “*Dîvânçe-i Halîlî-i Mar'aşî, Etvâr-ı Seb'a ve Ravzatü'l-Îmân*” isimli üç eseri intikal etmiştir. Halîlî-i Mar'aşî ile diğer muasır ve mahlastaş şiiirlerin eserlerinin karıştırıldığı, kayıtlarda birbirine isnat edildiği tespit edilmiştir. Bu durumda şairin bilinen eserlerinin dışında başka eserlerinin olması da muhtemeldir. Halîlî-i Mar'aşî'nin eserlerinin hemen hepsi dinî-tasavvufi ve ahlaki muhtevalıdır. Şaire ait olduğu kesin olarak bilinen eserlerin hepsi manzumdur. Birer başlık altında yazılan divançedeki şiiirlerin her biri dinî-tasavvufi edebiyatın nazım türü mahiyetindedir. Etvâr-ı Seb'a, manevi yolculukta nefsin mertebelerini konu alan bir eserdir. Ravzatü'l-Îmân da dinî-tasavvufi didaktik bir mesnevidir. Bu sebeple mesnevi, sanat endişesinden uzak, sade bir dille telif edilmiştir. Eserin konusu dinî-tasavvufi ilm-i hâl ve nasihatir (Alıcı, 2021: 130-131; Alıcı, 2012: 25, 26, 159).

Din, millet hayatının her alanında etkili olan en önemli müesseselerden biridir. İslamiyet'in kabulü de Türk milleti üzerinde son derece etkili olmuş ve sosyal hayatta büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Türk milleti, kabul ettiği bu yüce dinin icap-

larına göre hayatını tanzim ederken tabii olarak sanat ve edebiyatı da bundan etkilenmiştir. İslam medeniyeti çerçevesinde meydana gelen klasik Türk edebiyatının en belirgin vasfı İslami bir edebiyat olmasıdır. Bu edebiyatın dünya telakkisi üzerinde tabii olarak İslam düşüncesi etkili olmuştur. Kuran-ı Kerim’deki dünya, ölüm ve ahiret hayatı hakkındaki “*Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!*” (29/64); “*Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; ahirete gelince, ebedilik yurdu işte orasıdır.*” (40/39); “*...Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.*” (57/20); “*Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.*” (67/2); “*Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.*” (29/57); “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.*” (55/26) (<https://kuran.diyane.gov.tr>) ayetleri ile Hz Peygamber (SAV)’in aynı konulardaki “*Dünya, ahiretin tarlasıdır.*”; *Dünya, ahiretin köprüsüdür.*”; “*Dünya sevgisi bütün günahların başıdır.*”; “*Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın.*”; “*Ahiret hayatını isteyen dünya hayatının süsünü terk eder*”; “*Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır.*” (<https://dinimizislam.com>; <https://hadislerleislam.diyane.gov.tr>; <https://www.islamveihsan.com>) hadisleri anılan konularda şairler için ilham kaynağı olmuştur. İslam inancına göre ölüm bir yok oluş değil, fani dünyadan baki âleme geçiştir. Ölüm dünya hayatı için bir son gibi görünse de aslında o, baki hayat için bir doğuştur. Tarihi süreçte birçok şair bu ortak kaynaklardan yararlanarak değişik nazım şekilleriyle dünya, ölüm ve ahiret hayatı hakkında manzum pend-name/nasihatname türünde eserler yazmışlardır. Anadolu sahasında bu tür manzum nasihatnamelerin Türkçe ilk örneklerini Ahmed Fakih ve Şeyyâd Hamza vermiştir. Dünya, ölüm ve ahiret düşüncesi Yunus Emre’nin şiirlerinde de oldukça sık işlenen temalardır. Bu şairler kadar tanınmasalar da Kemâl Ümmî ve Halîl-i Mar’âşî’nin aynı dünya anlayışını terennüm eden müstakil şiirleri mevcuttur.

Klasik Türk şiirinin dünya telakkisini yansıtan şiir boyutunda ilk model eser XIII. yüzyıl şairlerinden Ahmed Fakih’in Çarhnâme isimli kasidesidir. Eski Anadolu Türkçesinin en eski örneklerinden biri kabul edilen Çarhnâme’de mutasavvıf şair Ahmed Fakih, dünyanın fani, ahiretin baki olduğundan bahisle ahiret hayatına hazırlanmak hususunda özetle şöyle nasihat eder. “Bu dünya bir gurbet diyarı ve geçici bir kervansaraydır. Buraya gönül bağlama ve asıl ebedî yurdunu unutma. Kendini ona hazırla. Ölümün ne zaman geleceğini veya kıyametin ne zaman kopacağını biliyor musun? Dünya cefası çok vefası az bir duraktır, o seni bir kez güldürse ardından hemen ağlatır, o hâlde ona bu bağlılık neden? Neden nefsinin zebunu olmaktadır, aklını başına devşir! Dünya denen kocakarının aldatmasına kanma, bugünden yarını gör. Dünya da dünyadaki her şey gibi fanidir, baki olan tek şey Allah’tır. Ölüm ne fakir seçer ne de zengin; yarın bir kefenle gömüleceksin; o hâlde sultan olsan neye yarar. Dünya bir ekinliktir, insan yapıp ettiğinin karşılığını hesap gününde görecektir. O dehşetli günü sıkça anmak ve oraya hazırlanmak lazımdır. Kıldan ince kılıçtan keskin

Sırat'tan geçmenin dehşetini asla unutma! İnsanı kurtaracak şey Resul'ün sünnetine uymak ve onun yolundan gitmektir. Ölümden hiç kimse kurtulmadı, ona ne Bukrat ne Lokman deva bulmadı. Ne tahtı rüzgârda gezen Süleyman kaldı, ne asası ejder olan Musa. Hani Yakup, hani İsmail, hani güzeller güzeli Yusuf? Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali nerede? Hakk'ın sevgilisi Hz. Muhammed (SAV) bile öldükten sonra biz mi kurtulacağız. O hâlde ölüme hazırlan!" (Okuyucu, 2004: 194-195). Söz konusu kasidenin birkaç beyti şöyledir.

Bilür misin niçün geldün cihāna
Seni kulluğ için yaratdı Sultān

Cihana niçin geldiğini biliyor musun? Allah seni kulluk için yarattı.

Saña birkaç 'asiret vireyin ben
Ki her birisi dürr ola ya 'asire

Saña birkaç öğütler vireyin ben
Ki her birisi dürr ola ya mercān

Sana her birisi inci mercan kıymetinde olan birkaç öğüt vereyim.

Nice bir yatasın gafletde iy yār
Ecel irmezdin öndin imdi uyan

Ey yār ne zamana kadar gaflet içinde yatacaksın? Ecel erişmeden önce uyan.

Bu dünyāya niçün pek yapışursın
Seni andan kıparur çarh-ı devrān

Bu dünyaya neden bu kadar bağlanıyorsun? Seni ondan bu zaman çarkı koparır.

Kaža yayı ecel okların atar
Saña daħı doķımisar ol oķdan

Kaza yayı ecel oklarını atar ve oktan sana da dokunur.

Yıkılısar bu göklerle bu yirler

Ḳamusı olııardur küllî vîrân

Bu göklerle bu yerler yıkılacaktır, hepsi tamamen viran olacaktır.

Ḳıyâmet kopıcağız bil ḥaḳıḳat

Kelebek bıgı tağıla bu insân

Gerçekten bil ki kıyamet kopunca bu insanlar kelebek gibi dağılacaktır.

Yaradılmış cemî'i ölıııerdür

Ḳalııardur hemân ol Ferd u Raḥmân

Yaratılmışların hepsi ölecektir. Sadece o tek ve esirgeyici Allah kalacaktır.

Getürüp tartalar ḥayruñla şerrüñ

Ḥaḳıḳat bil ḳurılur anda mîzân

İyiliğınle kötülüğünü getirip tartarlar. Şunu gerçek bil ki orada terazi kurulur.

Şırâta uğrayııardur yoluñ bil

Ḳılıçdan iti dirler ince ḳıldan

Yolumun kılıçtan keskin kıldan ince denilen Sırat'a uğrayacağını bil. (İz ve Kut,1985: BTK, C1, 265-266).

Şeyyâd Hamza (doğ. ?/?-öl. 749'dan sonra/1348'den sonra) dinî-tasavvufî eserlerinde en çok ölüm temasını işlemiştir. Şair, *Ahvâl-i Kıyâmet* isimli küçük mesnevisinde kıyametin nasıl kopacağı, ölümlerin nasıl dirileceğini, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm* adlı eserinde de Hz. Peygamber'in vefatını konu edinmiştir. Şeyyâd Hamza'nın ölümü konu alan şiirleri içinde en çok bilineni "Ecel tutmuş elinde bir ulu câm/Ki ol câmün içi tolu serencâm" matlalı kasidesidir. Şair, kasidesinde ecel sakisinin rengi bilinmeyen ölüm şerbetini sultan, zengin, yoksul, küçük, büyük, gül yanaklı güzel demeden herkese içirdiğini, içenlerin hepsinin sarhoş olup toprakta yattıklarını, bu şerbeti zamanı geldiğinde her nefsin mutlaka tadacağından bahisle ölüm gerçeğinden habersiz gaflet uykusunda yatanları uyarmak ve uyandırmak için şöyle nasihatler vermektedir.

Ecel tutmuş elinde bir ulu câm

Ki ol câmuñ içi tolu serencâm

Ecel, elinde içi alın yazularıyla dolu büyük bir ömür kadehi tutmuş.

Bu ne şerbetdür hiç rengi bilinmez

Kızıl mı ak mıdur yâ puhte yâ hām

Bu şerbetin kızıl ve ak renk mi veya olgun mu, ham mı olduğu bilinmez.

Ne arslanlar yaturmuşdur bu sākī

Ne ejdehālar olmuşdur aña rām

Bu saki ne aslanlar yatırmıştır, ona ne ejderhalar boyun eğmiştir.

Selātinleri yaturdı bu sākī

Ki bunların yiridür Rūm ile Şām

Bu saki Rūm ve Şām'da nice sultanları yatırdı.

Çamı Şalşāl Zāl ü °Ād u Şeddād

Yā Keyhusrev çamı yā çamı Behrām

Hani Salsāl, Zāl, Ād ve Şeddād? Ya Keyhusrev ve Behrām hani?

Bu sākī meclisin esridiserdür

Ne cemā°at çalışardur ne ĩmām

Bu saki meclisi/bütün herkesi sarhoş edecek, ne cemaat kalacak ne de imam.

Ne gül-ruç çurtılısar ne şeker-leb

Ne °amber-çat çalışar ne sım-endām (İz, 1995: 125-126)

Ne gül yanak ne şeker dudak, ne amber kokulu ayva tüyleri ne de gümüş beden kalır.

Tasavvufi Türk şiirinin büyük şairi Yunus Emre (doğ. 638/1240-1241 – öl. 720/1320-1321)'nin şiirlerinde dünya, ölüm ve ahiret hayatı en çok işlenen konulardandır. Ona göre bu dünya fanidir ve ahiri ölümdür. Bu misafirhaneye gelen baki kalmaz, bir gün ecel şerbetini içip ahirete göçer. İnsana ibret olarak ölüm ile bey ve

kulun belli olmadığı mezarlık yeter. Bu dünya ahirete hazırlık ve yükü tutma yeridir. Bu dünya ahiretin köprüsüdür. İnsan için asıl vatan ahirettir.

Dünyâya gelen göçer bir bir şerbetin içer
Bu bir köprüdür geçer câhiller anı bilmez (Tatçı, 1990: 114)

Bu dünyaya gelenler bir bir ecel şerbetini içip göçerler. Bu dünya bir köprüdür, cahiller geçer amma bunu bilmezler.

Bu dünyeye gelen kişi âhir yine gitse gerek
Müsâfirdür vatanına bir gün sefer itse gerek (Tatçı, 1990: 139)

Bu dünyaya gelen kişi sonunda yine gidecektir. (Bu dünyada) misafirdir bir gün asıl vatanına tekrar dönecektir.

Bu dünyâya inanma dünyâyı benüm sanma
Niçeler benüm dimiş giderler ham bez ile (Tatçı, 1990: 340)

Bu dünyaya inanma, dünya benim sanma! Dünya benim diyen niceleri ham bez/kefen ile giderler.

İltüp sine koyalar yine eve geleler
Anca savaş kuralar benüm mâlum üstine (Tatçı, 1990: 343)

Götürüp mezara koyarlar, eve gelince de malım üstüne savaş kurarlar.

Sana ibret gereğise gel göresin bu sinleri
Ger taşısın eriyessin bakup göricek bunları (Tatçı, 1990: 371)

Sana ibret gerek ise gel, bu mezarları gör. Mezarlara bakıp görünce taş olsan da erirsin.

Bunlar bir vakt begler idi kapucılar korlar idi
Gel şimdi gör bilmeyessin beg kangıdur ya kulları (Tatçı, 1990: 371)

Bunlar bir vakit beyler idi, kapularına kapucılar koyarlardı. Gel, gör şimdi bey hangisi kul hangisi bilemezsin.

Resûl Mi'râc'a agdı gökden yire nûr yagdı
Habîb'üm diyü ögdi ol Fahr-ı cihân kanı

Hız. Peygamber, miraca yükseldi, gökten yere nur yağdı. Allah'ın habibim diye övdüğü o Fahr-i cihan hani?

Ebubekr ile Ömer yüzlerinden nûr tamar
Sînesi tolu Kur'ân Osmân-ı Âffân kanı

Yüzlerinden nur damlayan Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer, sinesi Kuran dolu olan Hz. Osman hani?

Bineridi Döldül'e bilinde Zülfekâr'ı
Erenler açdı dîni Tanrı Arslan'ı kanı ² (Tatçı, 1990: 395)

Belinde Zülfikâr'ı ile Döldül'e binen, dini erenlere açan Allah'ın Arslan'ı hani?

Asıl adı İsmail olan Kemâl Ümmî (doğ. 777 ?/1375-1376 ? – öl. 880/1475-1476)'nin yaşadığı yerler hakkında rivayetler muhtelifdir. Bu rivayetler içerisinde Kahramanmaraş da vardır. Kahramanmaraş'ın Bertiz Kemallı bölgesinde Kemâl Ümmî adını taşıyan bir tepe mevcuttur. Kaynaklarda Halvetiye mensubu olduğu belirtilen Kemâl Ümmî'nin dünya telakkisi anılan genel yaklaşıma uygundur. Kemal Ümmî'nin şiirlerinde dikkat çeken en önemli husus onun dünya, ölüm ve ahiret hayatını çok yoğun konu edinmesidir. Ona göre bu dünya bir kervansaraydır. Bu kervansaraya nice kervanlar konup göçmüştür. Cihanda kimin gönlü makam ve mevkie düşerse o doğru yoldan çıkıp kuyuya/cehenneme düşer. Dünya denen bu hana dünya benim diyen nice hanlar kondu göçtü. Bu dünyaya gelenlerin çoğu ağlayarak geldi ve yine ağlayarak da gitti. Bu sebepten ölümlü dünyada gözünü açıp ahirete hazırlanmak gerekir.

Kimün ki gönli vü cânı cihânda câha düşer

Bilün ki togru yolundan şapar o çâha düşer (Yavuzer, 1997: 518)

Kimin ki gönlü ve canı cihanda makama düşer, bilin ki o doğru yolundan şapar kuyuya düşer.

İ gâfil-i bî-hâşıl ölüm var ölüm var

Aç gözünü ol hâzır ölüm var ölüm var (Yavuzer, 1997: 487)

Ey ameli olmayan gafil, gözünü aç hazır ol, ölüm var ölüm var.

² Beyitlerin imla ve yazımında alınan kaynaklara uyulmuştur.

Hayr it ki dünya āhiretūn tarlası durur

Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer (Yavuzer, 1997: 499)

Bu dünya ahiretin tarlasıdır, hayır yap. Bu gün her kul ne tohum ekerse yarın onu biçer.

Ḳanı şol dünyeye mağrūr olanlar

Ḳanı şol menzile konup göçenler

Hani şu dünya ile gururlananlar, hani şu menzile konup göçenler?

Ḳanı şol iller bizüm diyenler

Ḳanı şol yollara gelüp geçenler

Hani şu memleketler bizim diyenler, hani şu yollardan gelip geçenler?

Ḳanı şol bağları diküp gidenler

Ḳanı şol yerleri eküp biçenler (Yavuzer, 1997: 526)

Hani şu bağları dikip gidenler, hani şu yerleri ekip biçenler?

Bu yir üzre niçe hān kondı göçdi

Ki her hān içre biñ hān kondı göçdi

Bu dünya üzerine nice han kondı göçtü. O her han içine bin han kondı göçtü.

Bu evde biz daḫi göçkün konuğuz

Ki bunda niçe miḫmān kondı göçdi

Bu dünyada biz dahi bir göçebe konuğuz. Buradan nice misafir kondı göçtü.

Ḳamusı aglayu geldi vü geçdi

Eyit kankısı ḫandān kondı göçdi

Hepsi ağlayarak geldi ve geçti. Söyle, hangisi gülererek kondı göçtü.

Ḳanı geydükleri ol dürlü ḫil^cat

Ḳamusı çünki ^curyān kondı göçdi (Yavuzer, 1997: 654)

Hani giydikleri o türlü kıymetli elbiseler? Çünkü hepsi çıplak kondı göçtü.

Bu şairler içinde ilim âlemince en az tanınanı Halîlî-i Mar'âşî (doğ. ?? – öl. 998/1589-1590)'dir. Halîlî-i Mar'âşî'nin eserleri aynı mahlası taşıyan şairlerin eserleriyle karıştırılmıştır. Bu sebepten şair ve eserleri üzerinde uzun müddet ilmî çalışma yapılamamıştır. Halîlî-i Mar'âşî ve eserleri son dönemde Kahramanmaraşlı şairler üzerine yapılan çalışmalarla ilim âlemine tanıtılmıştır. Halîlî-i Mar'âşî de özellikle Ravzatü'l-Îmân isimli mesnevisinin giriş kısmında dünya, ölüm ve ahiret telakkisini dile getirir. Toplam yüz dokuz beyitlik bu bölüme şair evvela Allah ve Hz. Peygamberi anarak başlar. Ardından şariat, tarikat, marifet, hakikatten bahisle insanın yaratılış gayesini hatırlatır. İnsanın yaratılış gayesi Allah'a kulluktur.

Nedür halk olduğundan bil murâdı

İşit bu bendeden kıl itimâdı

Yaratılmadan muradın ne olduğunu bu kuldan itimat ederek duy ve öğren.

Seni şanma yarattı Ferd-i biçün

Hemân iş u temâşâ itmekiçün

Allah'ın seni sadece yeme içme ve gezme için yarattığını sanma.

Hudâyı bilmege halk olduñ iy yâr

Nedür bilmek gel imdi ol haberdâr

Ey dost, Allah'ı bilmek için yaratıldın. Gel şimdi Allah'ı bilmek nedir, ondan haberdar ol.

Bilen nefsin bilür cânâ Hudâyı

O kim bilmez cüdâyîdür cüdâyî (Alıcı, 2012: 50)

Ey can, nefsin bileni Allah'ı bilir. Kim nefsin bilmez ise o Allah'tan uzaktır, uzak.

Eger sen bunda bilmezseñ Hudâyı

Dü-âlemde cüdâyîsin cüdâyî

Eğer sen bu dünyada Allah'ı bilmezsen iki âlemde de Allah'tan uzaksın, uzak.

Eger bilmek dilerseñ Rabbüñi var

İbâdet eyleyüp nefsün bil iy yâr (Alıcı, 2012: 50-51)

Ey dost, eğer Rabbini bilmek dilersen, haydi ibadet eyleyerek nefsini bil.

Eserin müteakip kısmında bilmenin ilme'l-yakîn, ayne'l, yakîn ve hakka'l yakîn mertebelerinden bahseden Halîfî, manevi seyirde bir tarikata ve kâmil bir mürşide intisabın lüzumunu anlatır. Ona göre tarikata girme ve bir mürşide intisap hususunda dikkatli olmak gerekir. Manevi seyirde her mürşidim diyene uyulmaz. Bu yolda her er geçinen gerçek er olmaz. Böyleleri yol göstermek yerine yol da vurabilirler. Rehber olacak mürşit mutlaka kâmil olmalıdır. Bu dünyaya gelmekten maksat ahirete hazırlık yapmaktır. Sağ iken ve ihtiyar elde iken kulluk ve ibadet fırsatını kaçırmamak gerekir. Çünkü bu dünyada kimse kalmaz, gidenler de geri gelmez. Bu yurda gelen gider, konan göçer. Göçenlerin hiçbiri de seferinden geri dönmez.

Bulup bir kâmilî ol bendesi var

Çabûle sa'y idüp ol bendesi var

İrşada kabul eden bir kâmil mürşit bulup seni intisaba kabul etmesi için gayret et.

Gezüp bir reh-nümâ iste der-â-der

Velî her kimseye uyma bürâder

Kapı kapı gezip bir yol gösterici iste. Lakin kardeş her kimseye uyma.

Bu yolda er geçinen hep er olmaz

Çamu reh-ber geçinen reh-ber olmaz

Bu yolda her er geçinen er olmadığı gibi her rehber geçinen de rehber olmaz.

Çü bildün bu cihânda kimse kalmaz

Gidenler haşre dek bir daği gelmez

Biliyorsun ki bu dünyada kimse kalmaz, gidenler/vefat edenler kıyamete kadar bir daha gelmez.

Gelen geçer konan göçer bu yurda

Yarağun gör budur 'âdet bu yirde

Bu yurda gelen gider, konan göçer. Bu yerde âdet (ahirete) hazırlık yapmaktır.

Çanı ol seyid-i evlâd-ı âdem

O kıalaydı cihānda kıalsa ādem

Hani insanođlunun efendisi Hz. Muhammed (SAV), dūnyada insan kalsaydı o kalırdı.

Kıanı ol māl u mülk ıssı Süleymān

Dağıtdı tāk u tahtın bād-ı devran

Hani o mal mülk sahibi Süleyman, zaman rüzgârı onun da tacını tahtını dağıttı.

Kıanı ol Hāzret-i Mūsā-yı dānā

Kelīmu'llāh idi ber-Tūr-ı Sīnā

Hani o ilim sahibi Hazreti Musa, Allah'ın Tūr-ı Sīnā'da konuđuđu kiři idi.

Kıanı ol Hāzret-i Dāvūd-ı mađmūm

Ki iderdi elinde āheni mūm

Hani o gamlı Hazreti Davut ki elinde demiri mum gibi ederdi.

Kıanı ol hūsn ilinūñ māhı Yūsuf

°Azīzi Mıřır ilinūñ řāhı Yūsuf

Hani o gūzellik ũlkesinin ayı Yusuf, Mısr ũlkesinin azizi ve řahı Yusuf.

Kıanı ol Hāzret-i Ya°kūb-ı mađzūn

Ki olmiřidi anuñ gözleri pūr-hūn

Hani o mahzun Hazreti Yakup ki onun gözlerine (ağlamaktan) kan dolmuştu.

Kıanı ol Hāzret-i Eyyūb-ı řābir

Yidi kıurtlar niçe yıl oldu řākir

Hani o sabır sahibi Hazreti Eyüp ki nice yıllar bedenini kıurtlar yedi, yine de şükretti.

Hālīlu'llāh kıanı ey yār-ı dīndār

Añā Nemrūd odı olmiřdi gūlzār

Ey dindar dost, hani Allah'ın dostu Hz. İbrahim ki Nemrut'un ateşi ona gül bahçesi olmuştu.

Çanı Yūnus çanı İshāk u Yahyā

Çanı Nūḥ u çanı Ādem ü Ḥavvā

Hani Yunus, hani İshak ve Yahya, hani Nuh, hani Ādem ve Havva?

Çanı ol enbiyālar evliyālar

Çanı ol etkīyālar aşfiyālar

Hani o peygamberler, veliler, hani takva sahibi ve ermiş kimseler?

Ne miḥnetlerle gitdi enbiyālar

Ne zahmetler çekūbdür evliyālar

Peygamberler ne sıkıntılarla gittiler, evliyalara ne zahmetler çektiler.

Çanı ol şāh olup ḥandān olanlar

Çanı ol faqrile giryān olanlar

Hani o şah olup gülenler, hani o fakirlikle ağlayanlar?

Çanı ol tāk u taht ıssı olanlar

Çanı ol raḥt u baht ıssı olanlar

Hani o taç ve taht sahibi olanlar, hani o varlık ve baht sahibi olanlar?

Çanı ol ḥıāce -i devrān olanlar

Çanı ol şoyınup uryān olanlar

Hani o, devrin zenginleri, beyleri; hani o malı mülkü terk edenler?

Çanı ol ʿālim ü ʿāmil olanlar

Çanı ol ʿārif ü kāmīl olanlar

Hani o âlimler ve ilmiyle amel edenler; hani o arifler ve kâmiller?

Çanı ol müftī vü kādī olanlar

Çanı kâfir kırup ġāzi olanlar

Hani o müftü ve kadı olanlar, hani kâfir öldürüp gazi olanlar?

Çanı ol hayrile ihsân idenler

Çanı ol zulmile tuğyân idenler

Hani o hayır ile ihsan edenler, hani o zulüm ile azgınlık edenler?

Çanı dünyâya milkimdür diyenler

Çanı da^cvâ-yı bâtil eyleyenler

Hani dünyaya mülkümdür diyenler, hani batıl dava eyleyenler?

Çanı evler yapup zînet idenler

Çanı dünyâyılan şöhret idenler

Hani evler yapıp onu süsleyenler, hani dünya varlığıyla tanınanlar?

Çanı mağrûr olup kibr eyleyenler

Fülân ibni fülânam ben diyenler

Hani gururlanıp kibirlenenler, ben filan oğlu filanım diyenler?

Çanı ol dürlü dürlü tonlar ıssı

Çanı ol dürlü dürlü h^vânlar ıssı

Hani o türlü türlü elbise giyenler, hani o türlü türlü sofrakuranlar?

Nice güller bitüp bu bağ içinde

Çüridi ^câkıbet toprağ içinde

Bu bağ içinde nice güller yetişti, sonunda toprak içinde çürüdü.

Çanı ol bülbül onlar tütî diller

Çanı ol saçı sünbül yüzi güller

Hani o bülbüller, o dudu diller; hani o saçı sümbül yüzü gül gibi olanlar.

Ne gönça bisledi gülşende eflâk

Ki itmedi anuñ pîrahenin çâk

Felek gülşende gömleğini yırtmadığı nice goncalar besledi.

Çanı oğlum diyü yanan atalar
 Çanı yavrum diyü tüten analar

Hani oğlum diye yanan atalar, hani yavrum diye tüten analar?

Hzân irüp geçer °ömrün bahârı
 Bu gülşende ne gül alır ne hârı

Sonbahar gelir, ömrün baharı geçer. Bu gülşende ne gül kalır ne diken.

Olur âhir gedâ vü şâh-ı devrân
 Çara yirler içinde hâke yeksân

Sonunda dilenci ve devrin şahı, kara toprak içinde yerle bir olur.

Gelen geçer dirilenler dağılır
 Çonan göçer düzilenler bozılır

(Bu dünyaya) gelen gider, toplananlar dağılır; konan göçer, düzilenler bozılır.

Bu menzilden niçeler ondı göçdi
 Bu yollardan niçeler geldi geçdi

Bu menzilden niceler kondu göçtü, bu yollardan niceler geldi geçti.

Öni atlu bunuñ şoñı acıdur
 Acıdur bu ağızları acıdur

Önü tatlı, sonu acı olan bu acı dünya, ağızları acıdır.

Ne hâcetdür fażihât °âılâna
 Ölüm besdür naşihât °âılâna

Akıllılara (bu dünyanın) rezilliğini anlatmaya gerek yoktur, onlara nasihat olarak ölüm yeter.

Yiter bunca sözi kesdüm burada
 Şürü° itdüm işit aşl-ı murâda

Bu kadar yeter, burada sözü bitirdim. Şimdi asıl maksada başladım, işit.

Velī sizden ümīdüm var °azīzān

Ne nakş olur kerem kılsa kerīmān

*Lakin ey azizler, sizden bir isteğim var; ne noksanlık olursa büyükler hoş gör-
sün.*

Ümīd olan budur kim eyledüm yād

¶kula¶ tutanlar olsun °ākībet şād

Umut edilen budur ki ettiğim nasihatlere kulak tutanlar sonunda mutlu olsun.

Du°āyla añılma¶dur murādum

Da¶ı hayrile yād olma¶dur adum

Muradım, adımın dua ve hayır ile anılmasıdır.

Du°āyla ¶Halīli eyleyen yād

İki °ālemde olsun ¶amdan āzād

Halīl'i dua ile ananlar, iki ālemde gamdan azat olsun.

Du°ā kılsa ba¶a bir yār-ı hem-rāh

¶Garī¶-ı ba¶r-i rahmet ¶ılsun Allāh

Bir din kardeşim bana dua derse Allah da onu rahmet denizine daldırısın.

Du°āma şıd¶kile kim dirse āmīn

Emin eyle anı yā Rabbi yarın (Alıcı, 2012: 52-57)

Ya Rabbi, duama içtenlikle āmin diyeni (sen de) kıyamet günü emin eyle.

Bu yaklaşım klasik Türk şiirinin her devrinde hemen her şairinde görülmektedir. Hemen her şair az veya çok dünya, ölüm ve ahiret düşüncesine eserlerinde yer vermiştir. Konu aynı olmasına rağmen klasik dönem şairlerinde sanatkârane söyleyiş dikkat çekmektedir. Bu dönem şairlerinin dünya, ölüm ve ahiret düşüncelerinin şiire yansımalarına örnek olması bakımından Necâtî Bey, Gelibolulu Âlî, Hayretî ve Şey-hülislâm Yahyâ`ya ait birkaç beyit şöyledir.³

³ Beyitlerin yazımında alındığı kaynaklardaki dil ve imla hususiyetlerine uyulmuştur.

Dünyâ evi meşakkat ü renc ü anâ imiş
Sahn-ı safâ didükleri mâtem-serâ imiş

Safa yeri dedikleri dünya, zahmet, sıkıntı, güçlük ve yas evi imiş.

Devlet anun ki kendüyi dünyaya virmedi
Dünyâ diyene meyl ü mahabbet hatâ imiş

Gerçek saadet kendini dünyaya kaptırmayanındır. Dünya diyene yönelmek ve onu sevmek hata imiş.

Bir destmâl ile siler âhir kefen bizi(bezi)
Demez ki bu gedâ imiş ol pâdişâ imiş

Sonunda kefen bezi o padişahbu fakir demeden bizi bir mendil ile siler.

Rûy-ı zemîne yir didiler biz inanmaduk
Her yiri ağız olucı bir ejdehâ imiş (Tarlan, 1997: 110)

Yeryüzüne yer dediler biz inanmadık amma yeryüzü her yeri ağız olan bir ejderha imiş.

Gelen mihmânını dehlize salar bî-nişân eyler
Güm olurlar giderler hiç birinden bir nidâ gelmez

(Dünya) gelen misafirini dar bir dehlize koyup yok eyler. Kayboldup giderler ve hiçbirinden bir ses gelmez.

Hevâsından kuş uçmaz yollarından kârvân geçmez
Geçen dönmez giden bir dahi artuk bu yana gelmez (İsen, 1993: 37)

Havasıdan/göğünden kuş açmaz, yollarından kervan geçmez. Geçen dönmez, giden artık bir daha bu yana gelmez.

Dünyâ didükleri ne aceb pîre-zâl imiş
Leyl ü nehâr pişesi mekr ile âl imiş

Dünya dedikleri ne tuhaf (bir) ihtiyar imiş. Gece gündüz işi hile yapmak imiş.

Ehl-i basirete göre bir kahbe-i kabîh
A'mâ yanında dilber-i sâhib-cemâl imiş (Çavuşoğlu; Tanyeri: 1981: 67)

(Dünya) arife göre çirkin bir kahpe, cahil yanında güzel bir sevgiliymiş.

Kim anar yolna cân virdüğünü ey Yahyâ
Unudurlar seni bî-çâre hemân ölmeyi gör (Ertem, 1995: 72)

Ey Yahyâ, yoluna can verdiğini kim anar, ölmeyi gör, sen biçareyi hemen unuturlar.

Sonuç

Ölüm, yaratılmış her canlı için ezelde Allah tarafından belirlenip takdir edilmiş değişmez bir hakikattir. Bu hakikat, Kur'an-ı Kerim'deki "*Her nefis ölümü mutlaka tadacaktır.*" (29/57) ayeti ile sabittir. Bu İlahî fermana göre ölüm, bir gün mutlaka gerçekleşecek bir kaderdir. Bu alın yazısının mutlak gerçekliğini yakinen bilen ilim ve irfan sahibi şairler, evvela kendi nefislerini tezkiye etmek sonra da muhataplarını uyarmak ve uyandırmak için nasihatname/pendname türünde eserler yazmışlardır. İslami Türk edebiyatı nazım türlerinden olan nasihatnamelere tabii olarak Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve İslam düşüncesi kaynaklık etmiştir. Bu eserleri yazmaktan maksat, "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" yani iyiliği emretmek, kötülükten menetmektir. Bu tür eserlerde dünya hayatının faniliği, ölümün mukadder olduğu ve asıl hayatın sonsuz ahiret hayatı olduğu anlatılır. Dünya hayatında vaktin nakdini bilmek ve ahirete hazırlanmak hususunda öğütler verilir. Bu düşünceler ayet ve hadis iktibaslarıyla desteklenir, telmih ile başta peygamberler olmak üzere gelmiş geçmiş tarihî şahsiyetler ibret olarak hatırlatılır. Bu şiirlerde çoğunlukla "kanı/hanı" soru kelimesinin ahenkli tekrarı ve "ölüm var ölüm var"; "kondu göçtü", "geldi geçti"; gelen geçer, derilenler dağılır; konan göçer, düzülenler bozulur" gibi dil varlıklarının sağladığı mana derinliğinde tema daha tesirli bir şekilde işlenir. Bu tür şiirlerde tekrar, istifham, iktibas ve telmih en çok başvurulan edebî sanatlardır. Klasik Türk şiirinde bu nazım türünün ilk modeli Ahmed Fakîh'in Çarhnâme isimli kasidesidir. Ahmed Fakîh'ten sonra bu vadiye eser veren diğer muasır şairler Yunus Emre ve Şeyyâd Hamza'dır. Bu şairlerin eserleri de daha sonraki asırların şairlerine örnek olmuştur. Klasik Türk şiirinde hemen her şair az veya çok dünya, ölüm ve ahiret düşüncesine eserlerinde yer vermiştir. Bu şairlerden dünyanın geçiciliğini, ölümün varlığını ve ahiret hayatını yoğun olarak işleyen birisi XV. asır şairi Kemâl Ümmî'dir.

Diğer şair ise XVI. asır divan şairi Hâfî-i Mar'aşî'dir. Hâfî-i Mar'aşî'nin dünya, ölüm ve ahiret anlayışını dile getirdiği şiiri Ravzatü'l-Îmân mesnevisinin başında bulunmaktadır. Hâfî'nin söz konusu şiiri dil ve üslup bakımından anılan ilk örneklerle benzese de tertip ve düzen bakımından bütün bir şiir hüviyetine sahiptir. Şair şiirine evvela Allah ve Hz. Peygamberi anarak başlar. Ardından şeriat, tarikat, marifet, hakikatten bahisle insanın yaratılış gayesinin Allah'ı bilmek ve kulluk olduğunu

dile getirir. Allah'ı bilme ve kulluğu yapma hususunda bir tarikata girmeyi ve kâmil bir mürşide intisabı tavsiye eder. Şair nasihatlerine hülâsa olarak şöyle devam eder. Gelmez yoldan dönülmez diyara giden insan, ihtiyarı elde iken ibadet fırsatını kaçırmamalıdır. Bu dünyaya gelmekten maksat ahirete hazırlık yapmaktır. Sonunda bu dünyada kimse kalmaz, gidenler geri gelmez. Bu yurda gelen gider, konan göçer. Bu menzilden göçenlerin hiçbiri seferinden geri dönmez. Bu dünyanın önü tatlı sonu acıdır, akıllı olana nasihat olarak ağızları acıtan ölüm yeter. Eserin nihayetinde şair *“Du'âyıla anılmakdur murâdum/Dahi hayrile yâd olmakdur adum”* beyti ile muradının hayırdua ile anılmak olduğunu ifade eder. Halveti mürşidi ve âlim bir şair olan Halîlî-i Mar'aşî, dinî ve tasavvufi bahisleri oldukça sade bir dille manzum yazabilme kabiliyetine sahiptir. Onun günümüze intikal eden dinî-tasavvufi eserleri okunup istifade edilebilecek muhtevadadır. Eserleri okundukça şair anılacak böylelikle Halîlî-i Mar'aşî'nin muradı da hâsıl olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alıcı, Lütfi (2010), *Halîlî-i Mar'âşî Divançe ve Etvâr-ı Seb'a Tenkitli Metin-Tıpkıbasım*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Alıcı, Lütfi (2021), *Kahramanmaraşlı Divan Şairleri*, Özgü Yayıncılık, İstanbul.
- Alıcı, Lütfi; Alıcı, Gülcan (2018), "Halîlî-i Mar'âşî Dîvânı'nda Model İnsan Olarak Derviş Tipi", *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt I, Kahramanmaraş.
- Alıcı, Lütfi; Gedik, Sadi (2018), "Halîlî-i Mar'âşî'nin Ravzatü'l-Îmân Adlı Eserinde Edebiyat Telakkisi", *II Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, Ankara.
- Alıcı, Lütfi; Tanıdır Alıcı, Gülcan (2012), *Halîlî-i Mar'âşî Ravzatü'l-Îmân Tenkitli Metin-Sözlük- Tıpkıbasım*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Çavuşoğlu, Mehmet; Tanyeri M. Ali (1981), *Hayretî Dîvan Tenkidli Basım*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ertem, Rekin (1995), *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
<https://dinimizislam.com> [Erişim tarihi: 27.02.2025].
<https://hadislerleislam.diyadin.gov.tr> [Erişim tarihi: 27.02.2025].
<https://kuran.diyadin.gov.tr> [Erişim tarihi: 27.02.2025].
<https://www.islamveihsan.com> [Erişim tarihi: 27.02.2025].
- İsen, Mustafa (1993), *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İz, Fahir (1995), *Eski Türk Edebiyatında Nazım I. Cilt*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İz, Fahir, G. Kut (1985), "Ahmed Fakih", *Büyük Türk Klâsikleri (BTK)*, C 1, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1997), *Necati Beg Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa (1990), *Yunus Emre Dîvanı II Tenkitli Metin*, KB Yayınları, Ankara.
- Yavuzer, Hayati (1997), *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SEZAI KARAKOÇ'UN HATIRALAR'INDAKİ NECİP FAZIL BEY (2)

Kemal TİMUR*

Giriş

Hatırat kavramı, edebî bir tür olarak yeni olmakla beraber, yazılı en eski metinler arasında da yer alır. Kelime, Türkçeye Tanzimat'tan sonra giren birçok yeni kavram gibi Fransızcadan alınmıştır. Son yıllarda hatırat için anı kelimesi de kullanılmaktadır.¹ Diğer yandan tarih boyunca birçok şahsiyet, anı ve hatıralarını kaleme almıştır. Bunlardan birisi de Seza Karakoç'tur. O, bu hatıralarını önce 1988-1992 yılları arasında haftalık olarak çıkan ve 133 sayı devam eden *Diriliş* dergisinde yayımlamıştır. Karakoç'un vefatından sonra bu hatıralar, iki cilt kitapta bir araya getirilmiştir. Burada Karakoç, yaşamının 1974 yılına kadar olan kısmını yazmıştır. Böylece *Diriliş* dergisi yayımına 1992 yılında 133. Sayıdan sonra ara vermesiyle birlikte "*Hatıralar*" da 1974 yılına kadar olan hayat safhalarıyla sınırlı kalmıştır.

Karakoç, hatıralarını, günlük veya benzeri bir kaynağa başvurmadan, hafızasında kaldığı şekliyle, çok genel ve öz olarak kaleme aldığını belirtmektedir. Bununla birlikte onun hatıraları, döneminin içtimai ve siyasi hadiselerine de temas ettiği için âdeta birer belgesel niteliği taşımaktadırlar. Dolayısıyla *Hatıralar* bir bütün olarak, Sezai Karakoç'un kişisel hayatı yanında, milletimizin yakın dönemdeki sosyolojik, toplumsal, kültürel ve siyasi tarihine de ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.² Karakoç, hatıralarında birçok önemli şair, yazar, sanatçı ve devlet adamından bahsettiği gibi, onunla uzun yıllar birçok alanda beraber hareket ettiği, Necip Fazıl'dan da çokça söz etmiştir. Ayrıca Karakoç, Üstad'ın en yakınında bulunan bir şair olarak yazılarında ondan bahsederken daha çok "Necip Fazıl Bey" tabirini kullanmıştır.³ Dolayısıyla bu yazı serimizdeki konu başlığımız da "Necip Fazıl Bey" şeklinde olmuştur.

Sezai Karakoç'un hatıralarından hareketle Necip Fazıl ile ilgili yazılmış olan ilk yazıda, "Kabına Sığmayan Bir Şair, Nurettin Topçu'yla İlginç Bir Karşılaşma, Bir Duruşma, Necip Fazıl Bey Meselesi, Necip Fazıl, Para Meselesi, Bir Okul Müdürü ve Büyük Doğu Etrafında" başlıklarıyla onunla ilgili hatıraları yazılıp tahlil edilmişti.⁴ Bu yazıda da yine Karakoç'un Necip Fazıl ile ilgili naklettiği diğer bazı hatıraları üzerinde durulacaktır.

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye, kemaltimur@hotmail.com; ORCID ID: 0000-0002-3116-7087.

¹ Okay, 1997, s. 450.

² Karakoç, 2022, s. 2. Bu konuda şu yazıya da bakılabilir: (Karaca, 2022).

³ Bu konuda Karakoç'un Necip Fazıl ile ilgili yayımlanmış olan şu kapsamlı makaleye de bakılabilir: (Sürgit, 2013, s. 161-192).

⁴ Timur, 2023, s. 161-172.

Kabına Sığmayan Bir Şair

Yaşadığı tarih aralığında en kabına sığmayan, en renkli, en hareketli, kendinden olumlu olumsuz en fazla söz ettiren, her hareketi, her yazısı, her kitabı, her konuşması dikkat çeken ve olay yaratan Necip Fazıl, hem vefatından sonra hem de günümüzde hâlâ bu etkisini devam ettiren önemli bir şair, yazar, münekkit, romancı, tiyatrocu ve denemecidir.

Hayatının her safhasında gündemde kalmayı başaran Necip Fazıl, 25 Mayıs 1905'te İstanbul Çemberlitaş cinayet mahkemesi reisliğinden emekli büyük babası Mehmet Hilmi Efendi'nin konağında dünyaya gelmiştir.⁵ O, sonraki yıllarda çeşitli okullarda kesintili ve düzensiz bir eğitim öğretim hayatı geçirmiştir. Dolayısıyla hiçbir yerde öğrenimini tamamlayamamış ve sonradan kazandığı devlet bursu ile felsefe tahsili için Paris'e gitmiştir. Fakat Paris'te de düzenli bir öğrenci olamamıştır. Burada kısmen sanat çevrelerinde bulunmuşsa da kendini daha çok eğlenceye ve bohem hayata vermiştir. Türkiye'ye dönüşünde İstanbul ve Anadolu'da bazı bankalarda memuriyet ve müfettişlik yapmış, bir Fransız mektebinde, Ankara Devlet Konservatuarında, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde ve Robert Kolejde çeşitli dersler okumuştur. Sonrasında ise, felsefe öğrenciliğinden beri girmiş olduğu basın çevresini daha çekici ve eser vermeye daha uygun gördüğünden 1942'den itibaren memuriyetini bırakıp geçimini yazı ve yayıncılıktan sağlamaya çalışmıştır. Vefatına kadar *Büyük Doğu* dergisinin sahibi ve yazarı olduğu gibi bazı günlük gazetelerde fikra ve makaleleri de yayımlanmıştır. Hayatının her safhasında kabına sığmayan şair, 25 Mayıs 1983'te Erenköy'deki evinde vefat etmiştir.⁶

Büyük Doğu

Sezai Karakoç, Maraş'taki ortaokulda olduğu gibi Gaziantep'te de edebiyat öğretmeninin gözde öğrencilerindedir. O, hem Maraş'ta hem de Antep'te Namık Kemal üzerine konuşmalar yapar ve zaman zaman konferanslar da verir. Bu konferanslar, diğer derslerini de olumlu yönde etkiler. Karakoç'un henüz ortaokulda iken Namık Kemal ile ilgili konferans vermesi ve "Hürriyet Kasidesi"ni ezbere okuması Maraş'taki beden eğitimi hocasının olumsuz kanaatini bile değiştirmiştir. Bu hocası Karakoç'un bu faaliyetlerinden sonra ona daha iyi notlar verir ve Karakoç'a "*koca filozof*" lakabını takar. Diğer taraftan *Büyük Doğu* ismini Maraş Ortaokulunda okurken ilk defa *Duvar Gazetesi*'nden duyan Karakoç, Antep'teki lise hayatında ise artık onun daimi bir okuyucusu olmuştur.⁷ Çünkü bu gazeteyi kendi davasının bir yayını olarak kabul etmektedir. Bu konuda Karakoç: "*İşte bu yıllarda, çıktığı sürece, Büyük Doğu'yu izliyordum*"⁸ der. Şair, lisede okurken derginin geldiği günlerde sabahın erken saatlerinde ilk iş olarak bayıye uğrayıp *Büyük Doğu*'yu almak olur. Çünkü o zamanlar dergi az miktarda gelmekte ve kısa sürede de tükenmektedir. Dergiyi almaya

⁵ Necip Fazıl'ın doğumuyla ilgili kaynaklar farklı tarihleri kaydederler. Burada Orhan Okay'ın *TDV Ansiklopedisi* "Necip Fazıl Kısakürek" maddesindeki bilgiler esas alınmıştır (Okay, 2022, s. 484).

⁶ Age., s. 484.

⁷ Karataş, 2013, s. 54.

⁸ Karakoç 1, 2022, s. 221.

gittiğinde, bayinin bütün paketleri açmasını bekler. Paketlerden dergi çıkınca da hemen alır ve okumak için okula döner.

O yıllarda Maraş'ta henüz lise açılmamış olduğundan ortaokuldaki bazı Maraşlı arkadaşları da Gaziantep Lisesine okumaya gelmişlerdir. Karakoç onlara, *Büyük Doğu*'yu okumalarını telkin edip teşvik eder. Arkadaşları, Necip Fazıl'ın hemşehri-leri olduğu için en çok kendilerinin şairi izlemesi ve okuması gerektiğini vurgular. *Büyük Doğu*, Karakoç'un nazarında İslam'a dayanan yeni bir ideolojinin organıdır. Bu durumla ilgili şunları kaydeder: “Ona hepimiz bağlanmalıydık. Ancak bir arkadaşla aynı düşünce ve heyecanda kaynaştık. Bir ikisi de etkilendi ama bağlanma olmadı. Gaziantep'lilerden de ancak bir arkadaşla düşüncede aynı yolda çok yakın bir gönüldaşlık kurabildim. Diğer arkadaşlar daha çok dersle ilgileniyorlar, normal olarak çocukluklarını yaşıyorlardı. Bense durmadan okuyan ve ideali olan bir çocuk olarak, kendime gizli gizli yandaş sağlamaya çalışıyordum. Ara sıra tartışmalar da oluyordu aramızda. Ama bunu pek büyütmiyorduk.”⁹

Bu tartışmaların birinde bir arkadaşı Karakoç'a, dayısında daha önce yayımlanan *Büyük Doğu* ciltlerinin olduğunu söylemiştir. Karakoç, ona dergileri getirmesi için ricada bulunur. Arkadaşı da derginin nüshalarını ona getirir. Böylece, önceki dönemlerde çıkan nüshalarını da okuma fırsatı bulur. Karakoç, o sıralarda hastalığı sebebiyle belli bir zaman revirde kalmış ve günlerce tüm bu nüshaları okumuştur.¹⁰

Karakoç'u, Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* dergisini takip ettiği için felsefe ve edebiyat hocası, en sonunda da okul müdürü defalarca sorguya çekip sıkıştırmışlardır. Hatta onu, okuldan atmakla tehdit etmişlerdir. Ancak Karakoç henüz o yaşta bile büyük bir cesaret göstererek onlara karşı direnmeyi sürdürmüştür. Onun, *Büyük Doğu* dergisini takip ettiğinden, okul idaresi ve hocaları haberdar olunca, bazı sıkıntılar baş göstermiştir. Onlar, Karakoç'u bu sevdadan vazgeçirmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bazen Karakoç'un genç olan felsefe hocası, ‘dini, dogmatik düşünce’ ve benzeri ifadelerle kendisini eleştirir. Bu yüzden Karakoç, çoğu kez bu hocasıyla tartışmalar yaşar. Ancak insafli olan hocası bu fikir ayrılığından dolayı onun notunu düşürmez ve Karakoç'a on puan vermeye devam eder. Sınıftaki tartışmalarda Karakoç'un birçok konuda parmak kaldırıp itiraz etmesi, arkadaşlarını da cesaretlendirmiştir. Dolayısıyla gün geçtikçe derste parmak kaldıranlar artmıştır. Bir gün, hocaların bir sözü üzerine, itiraz için, hemen hemen sınıftaki öğrencilerin tamamı parmak kaldırır. O zaman, felsefe hocası: “Yahu, önceleri kimse itiraz etmezdi. Sezai, sen bütün sınıfı karşıma geçirdin” der. Bununla birlikte, tartışmalar, düşünce planında kalır. Hoca olsun, öğrenci olsun kimse centilmenlik sınırlarını zorlamaz.¹¹

Bir gün, felsefe hocası, akşam, yurttan kalan öğrencilerin yanına gelir, Karakoç'un yanına oturur ve: “Sezai, sende Büyük Doğular var mı?” der. Karakoç ise hocasının

⁹ Age., s. 222.

¹⁰ Age., s. 222.

¹¹ Age., s. 223.

sadece bunları merak ettiğini sanır ve güya hocasını da davaya kazandırmak umu-
duyla, “Var hocam. Niçin istiyorsunuz?” sorusuyla karşılık verir. Hocası da: “Orada
bir konferans varmış” şeklinde cevap verir. Gerçekten de Necip Fazıl’ın, o günlerde
komünizm konusunda, Marmara Lokali’nde verdiği uzun bir konferans, *Büyük
Doğu*’da yayımlanmıştır. Onun için hocasına olumlu cevap verir. Dergileri verdikten
bir zaman sonra hocasına bunları “Ne yapacaksınız?” diye sorar. Bunun üzerine ho-
cası: “Bakanlık, onu toplatmamızı istiyor. Alacağız senden” der. Karakoç ise: “Ho-
cam, benden alamazsınız. Dergi, kapatılmamış, toplatılmamış, buna hakkınız yok”
şeklinde itiraz eder. Blöf olsun diye de: “Ben, N. Fazıl’a yazar, sizin dergiyi toplattı-
ğımızı bildiririm” sözlerini ilave eder. Hoca da “Sen, Necip Fazıl’ın casusu musun!”
şeklinde karşılık verir. Karakoç: “Hayır” der ve: “Ben bir okurum. Casus, gizli işler
çeviren bakanlık ve sizsiniz. Kanun dışı davranışlarınızı bildirirsem, o da durumunu
bilir, haklarını savunur”¹² şeklindeki cevabı, o zaman için cesur bir davranış olarak
değerlendirilebilir. Diğer yandan, o yaşlardaki bir lise öğrencisinin hocasıyla bu gibi
konuları konuşup tartışması da ayrıca üzerinde durulması gereken ilginç bir durum
olmuştur.

Bu konuşmadan sonra Karakoç şu yorumu yapar: “Herhâlde bu sözüm etkili oldu
ki, aldığı cildi bir iki gün sonra geri getirdi: ‘Sakin, N. Fazıl’a yazma’ dedi. Zaten
yazacak değildim. Cildi geri alabilmek için öylece söylediğim bir sözdü bu. O zaman
yazsam, Necip Fazıl, belki dergisinde yazacak, okul ise beni okuldan uzaklaştıra-
caktı. Bu bakımdan yazma ihtimali yoktu. Esasen bu türlü ihbarlarla uğraşma miza-
cında da değilim.”¹³

Karakoç, hadiseyi atlattıktan sonra, bu defa da edebiyat hocası aynı meselede
devreye girer ve bir gün Karakoç’a: “Sende Büyük Doğu var mı?” diye sorar. Kara-
koç da edebiyat hocasıyla arası iyi olduğu için, bir arkadaşından emanet olarak aldığı
dergileri, hocasının okuyacağını da düşünerek, sevinir ve dolayısıyla ona da: “Var”
diye cevap verir. “Nerede?” diye sorunca da: “Pansiyonda, dolapta” der. “Onları gör-
mek istiyorum” deyince de, getirmek için gidecekken hocası da kendisiyle beraber
gelir ve onunla birlikte dolaptan bu emanet ciltleri çıkarırlar.¹⁴

Aradan 10-15 gün ya da daha fazla bir zaman geçer; ancak edebiyat hocasından
onları teslim etmeye dair bir ses çıkmaz. Karakoç da olanlardan şüphelenir ve bir
gün: “Hocam Büyük Doğuları okudunuz mu?” diye sorar. Hocası “baktım” der.
“İade etmenizi isteyebilir miyim?” deyince de: “Sezai, onları geri veremeyiz. Bakan-
lıktan emir geldi. O sebeple senden aldık” şeklinde cevap verir. Karakoç ise “Ama
siz o şekilde söylemediniz. Beni aldattınız. Sanki okuyacaktınız gibi göründü-
nüz” der. Hocası: “Başka türlü yapamazdık” şeklinde cevap verir. Karakoç, *Büyük
Doğu* dergisiyle ilgili felsefe hocasında olduğu gibi burada da canı sıkılır ve tekrar

¹² Age., s. 224.

¹³ Age., s. 225.

¹⁴ Age., s. 226.

blöfe başvurur: “Hocam, o dergiler benim değil. Emanetti. İade etmezseniz, sizi mahkemeye vermek zorunda kalacağım” der. Yine burada da Karakoç bu durumla ilgili şu yorumu yaparak o dönemdeki siyasi havayla ilgili de bilgi vermiş olur: “Aslında o zaman nereden mahkemeye müracaat edecektim? Mahkemeye müracaat etsem, kim dinleyecekti? Fakat, nasılsa sözüm etkisini gösterdi. Hocam, dergi ciltlerini getirdi. Ben de arkadaşıma iade ettim.”¹⁵

Derse girmeden önce bir gün yine edebiyat hocası Karakoç’u çağırır: “Gel Sezai, biraz konuşalım” der. Salonda öğrenciler arasında dolaşıp konuşurlarken, onu *Büyük Doğu*’yu okumaktan vazgeçirmeye çalışır. Karakoç da: “Hocam, siz, okuyor musunuz?” sorusunu yöneltince: “Hayır” der. Karakoç ise: “Hocam, öyleyse size tavsiye ederim okuyun” önerisinde bulunur. Hocası da ona dönerek: “Sezai, N. Fazıl’ın şiirlerini severim, okurum. Beni ideolojisi ilgilendirmiyor. Ama, benim korkum, sana bir zarar gelmesidir. Okul idaresinden bir zarar görebilirsin” sözü üzerine Karakoç şu yorumda bulunur: “Anlaşılıyordu ki, benim durumum tartışılıyordu. Kim bilir belki de okuldan atılmam bile söz konusu oluyordu. Ama bir kötülüğüm ve yaramazlığımın görülmemiş olması, ders durumumun çok iyi oluşu, belki de beni yetenekli görmeleri, onları düşündürüyordu. Ben, genç, öğrenci radikalliği içinde: “Hocam, benim için hiç endişelenmeyin. Ben, okuldan atılsam bile davamdan vazgeçmem.” Karakoç’un bu kararlılığı karşısında hocası söyleyecek bir söz bulamaz; ancak büyük bir endişe ve üzüntü ile onun yanından ayrılır.¹⁶

Karakoç’un anlattığına göre tüm okul yönetimi ve hocaları onun *Büyük Doğu*’yu okumasından dolayı korku ve endişeyle bir tedirginlik yaşamaktadırlar. Karakoç’u sürekli takip etmekte ve onu bu sevdadan vazgeçirmek için büyük çaba sarf etmektedirler. Tüm bu hatıralar, o tarihlerde Necip Fazıl ve çıkarmış olduğu derginin devlet ve yönetim tarafından ne kadar zararlı bir yayın olarak algılandığını göstermesi açısından da irdelenmesi gereken önemli bir hadisedir. Edebiyat hocasının telkinleri sonuç vermeyince bir zaman sonra da sert görünüşlü tarih hocası ve aynı zamanda müdür olan hocası Karakoç’u çağırır ve: “*Büyük Doğu*’daki fikirlerin ve davanızın ne olduğunu, her gün derslerden sonra gelip bana anlatacaksın” der. Karakoç da günlerce, koltuğunun altında mevcut dergiler, ikindi vakti müdürün odasına taşınıp durur. Müdür Bey sorular sorar, o da cevap verir. Müdür Bey ona “İstiklal Savaşı için ne düşünüyorsunuz? İnkılaplar hakkında ne düşünüyorsunuz?” gibi sorular yöneltir. Karakoç da bildiklerini, okuduklarından hareketle dilinin döndüğü kadar Müdür Bey’e anlatır, durur. Bu durum on, on beş gün kadar sürer.¹⁷

Karakoç’un Fransızca hocası ise, durmadan kitap okuyan birisidir. Hanımı da Karakoç’un matematik öğretmenidir. Bu iki hoca da Karakoç’a okuması için farklı kitaplar verirler. Genel olarak dünya görüşü konularını da zaman zaman aralarında

¹⁵ Age., s. 257-259.

¹⁶ Age., s. 257-259.

¹⁷ Age., s. 257-259.

konuşurlar. Bu hocası bir gün Necip Fazıl için: “Eline fırsat geçerse, Ahmet Emin’i de bizi de keser” görüşünü dile getirir. Necip Fazıl ile ilgili basındaki polemikleri bu şekilde yorumlayan bu hocası, Karakoç’a göre çocuksu bir saflığa sahiptir.¹⁸

Demokrat Parti İktidarı ve Necip Fazıl’ın Tahliyesi

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946’da kurulmuş ve o yıl yapılan seçimlerde azınlıkta kalarak seçimi kaybetmiştir. Diğer yandan bu parti, 14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimlerde büyük bir başarı elde ederek 27 yıllık tek parti dönemini sona erdirmiştir. Ondan sonra da sırasıyla 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanmış ve 10 yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan düşürülmüş ve 29 Eylül 1960’ta da kapatılmıştır.¹⁹

Bu partinin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesiyle Cumhuriyetin ilanından sonra ilk defa iktidar değişmiş ve Demokrat Parti iktidara geçmiştir. Fakat henüz, 1946-50 mücadelesinin fikir mağduru birçok kişi hapiste yatmaktadır. Nihayet, yeni hükümet tarafından genel af ilan edilmiş ve bir bayram sabahı da mahkûmlar serbest bırakılmıştır.²⁰ Bu sırada Ergani’de bulunan Karakoç, tesadüfen eline geçen bir gazeteden, hapishanede olan Necip Fazıl’ın da tahliye edildiğini öğrenmiştir. Hatta gazete: “*Hapishane kapısı açıldı. İlk olarak Büyük Doğu’cu Necip Fazıl Kısakürek’in çıktığı görüldü*” diye konuyu manşetten duyurmuştur. Üstat Necip Fazıl, çok önceleri *Büyük Doğu*’da yayımlanmış olan Rıza Tevfik’in “Sultan Abdülhamit’in Ruhaniyetinden İstimdat” adlı şiirinden dolayı içeride yatmaktadır. Hapse girdiği ilk sıralar beraat ettiği hâlde, sonra temyiz, o beraat kararını bozmuş, tekrar edilen mahkeme sonucunda da yeniden mahkûm olmuştur. Hatta o zaman sorguya çağrılan ve çok yaşlı olan Rıza Tevfik, Necip Fazıl’ı kastederek: “Bu adam nereden bulmuş bu şiiri?” diye mahkemede yakınmıştır.²¹

Necip Fazıl ile İlk Karşılaşma ve Sonrası

Sezai Karakoç, lise eğitimini tamamladıktan sonra bazı sınavlara girmek ve Necip Fazıl’ı ziyaret edip bizzat görüşmek için İstanbul’a gider. İstanbul’da bir gece Cağaloğlu’ndaki Mahmudiye Otelinde kaldıktan sonra Kumkapı Kadırga Yurdu’nda kendine bir yer bulur. Yaklaşık kırk gün İstanbul’da kalır. Buradayken bazı arkadaşlarıyla buluşur. Bu arada ilahiyatta okuyan öğrencilere burs verilmediği için o okulda okuyamayacağı da anlaşılır. O zamanlar öğrencilere ne kredi ne de burs verilmektedir. CHP iktidarı değişmiş, ancak yeni yönetim henüz millî eğitime el atmamıştır. Karakoç, Siyasal Bilgiler Fakültesinin imtihanlarına ise gönülsüz olarak girer. İmtihanlar bitince, *Büyük Doğu* idarehanesine uğrar. Burası eski bir binadır. O zamanlar İstanbul’u pek bilmediği için idarehaneyi bir hayli aramıştır. Kapıyı vurup içeri girer ve: “Selam size” der. Çünkü *Büyük Doğu*’da öyle bir âdet vardır. İki kişi karşılaşınca, biri: “Selam size” diyecek, öbürü de “Size selam” diyerek ona karşılık

¹⁸ Age., s. 265-266.

¹⁹ Çetinkaya, 2023, s. 43-44.; [https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_\(1946\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_(1946))

²⁰ Bayram, 2024, s. 278-280

²¹ Karakoç 1, 2022, s. 281.

verecektir. İçerde beş altı genç, başları eğik çalışıyorlar. Ancak Karakoç'un selamına cevap veren olmaz. Bu şekilde teori ile pratik arasındaki farkı da ilk kez orada öğrenmiş olur Karakoç. Burada Üstat Necip Fazıl'ı göremez. Çünkü Ankara'ya gitmiştir. Karakoç, orada oturur ve bir müddet çalışmalarına yardım eder. Birkaç gün daha böyle gidip orada dergi işlerine yardımcı olur.²²

Karakoç bir gün yine dergide çalışırken, bir anda, şık pardösüsü ve koltuğunun altındaki çanta ile Üstat hızla içeri girer ve: “Ankara’dan size müjdelerim var çocuklar!” der. Menderes’le görüştüğünü ima eder. Coşkuludur. Sonra da Karakoç’u fark eder. Karakoç, Necip Fazıl’a kendisini tanıtır. O anda pek konuşma imkânları olmaz. Karakoç, başka bir gün yurttan birkaç arkadaşıyla beraber Necip Fazıl’ı ziyarete giderler. Necip Fazıl, kendileriyle o ilk karşılaşmada kısa bir sohbette bulunmuştur. Sohbeti sırasına bir ara: “Bütün insanlığı bir halka hâlinde dizilmiş olarak düşünün. En zirvedeki insan Peygamberimizdir. Onun kâmil zıddı, yani en alttaki insan kimdir?” diye sorar. Kimse cevap vermez. Karakoç ise: “Herhâlde şeytandır” der. Bunun üzerine aralarında şöyle bir konuşma geçer. Necip Fazıl: “Ama insan diyorum” dedi. Ben de: “Öyleyse, Ebucehildir” dedim. “Başka” dedi. “Firavun” dedim. Bir şey söylemedi.” Bu ilk karşılaşma ve sohbetten sonra Necip Fazıl gençlere: “Bir Pazar günü eve gelin. Orada daha uzun konuşuruz” tavsiyesinde bulunur. Karakoç ise ilk Pazar günü, birkaç arkadaşını da alarak sabahın erken saatlerinde ve karanlıkta yurttan çıkıp yola koyulurlar. Vapurla karşıya, oradan da Moda’ya geçerler. Saat sekiz sıralarında Necip Fazıl’ın evini bulurlar. Üstat, o zaman zarfında Moda’da oturmaktadır. Karakoç ve arkadaşları geç kalmışlık telaşı içinde kapıyı çalmaya tereddüt ederken, Necip Fazıl onları görür ve kapıyı açar. Sertçe: “Nerede kaldınız?” der. Onlar da bir cevap veremezler.²³

Kahvaltı yaparken ve Üstat heyecanla konuşurken bir arkadaşları karşıdaki büyük aynaya bakıp gayr-i ihtiyari saçını düzeltir gibi yapınca Necip Fazıl: “Genç adam, aynaya bakma, davaya bak” uyarısında bulunur ve konuşmasına kaldığı yerden devam eder. Evin önünde boş bir alan vardır. Necip Fazıl: “Geçen Pazar, burada, bahçede, belki elli kadar arkadaşımızla konuştuk” der. Ara sıra da denize açılıp sandal ya da motorda açık havada konuşma yaptığını belirtir. Sonraki günlerde Karakoç, bir müddet yurttan ve sahaflarda vaktini geçirir. Çünkü girmiş olduğu imtihan sonuçlarını beklemektedir. Bu arada Felsefe Bölümüne kaydını yapar. İş arar; ancak bulamaz. Necip Fazıl sormadığı için bu durumunu ona da söylememiştir. Necip Fazıl kendilerinin üniversitede okumaya geldiklerini bilmektedir; ancak, nasıl okuyacakları pek de söz konusu olmaz.²⁴

²² Age., s. 283.

²³ Age., s. 283.

²⁴ Age., s. 284.

Ankara ve Necip Fazıl

O zamanlar, Teknik Üniversite ve Siyasal Bilgiler Fakültesi imtihanla öğrenci almaktadır. Tıp Fakültesi de dereceyle. Bunların dışındakilerin kontenjanı bile dolmamaktadır. Dolayısıyla isteyen istediği fakülteye gidip yazılabiliyor. Ama çoğu öğrencinin okuma imkânı yoktur. O yüzden üniversitede çocuğunu okutan aile sayısı fazla değildir. Sezai Karakoç ise girmiş olduğu sınavlar neticesinde Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesindeki eğitimine başlar. Burada derslerine şevkle çalışmakta ve sınavtakilerle de âdeta yarışmaktadır. Hocalarından Sadun Aren'in²⁵ kendisine farklı davrandığını düşünür. Bir gün söz arasında bir bahane ile öğrencisi Karakoç'a *Büyük Doğu* okuduğunu vurgular. Bu durum, o dönem için bir nevi ihbardır. Fakat sonraki zamanlarda Sadun Aren buna pek önem vermez.²⁶

Karakoç ise kütüphaneye gider ve orada Fransızcasını geliştirmek için muhtelif kitapları okumaya çalışır. Diğer yandan da Necip Fazıl'ı takip etmektedir. Üstat, Ankara'ya geldiğinde ziyaretine gider. O vesileyle bazı arkadaşlarla tanışır ve yeni bir çevre edinir. Üstat, Ankara'ya gelişlerini o zamanlar haftalık olarak çıkan *Büyük Doğu*'da yazar ya da geldiğinde bir sonraki geleceği günü önceden sözlü olarak bildirir. Necip Fazıl'ın Ankara'ya geldiği günleri genellikle diğer fakülteadaki arkadaşlara Karakoç haber verir. O zamanlar Ulus'ta bulunan İstanbul Kiraathanesi (Pastahanesi) ya da Havuzlu Kahve gibi yerlerde toplanırlar. Bu mekânlarda Üstat Necip Fazıl etkili konuşmalar yapar. İstanbul Kiraathanesi, milletvekilleri ve seçmenlerinin de uğradığı hareketli bir mekândır. Karakoç ve arkadaşları bir kez Hacı Bayram'da oturan bir askeri doktorun evine giderler, fakat kendisini orada bulamazlar. Bu kahve sohbetlerine zaman zaman Hulusi-i Bitlisî adında yaşlı bir zat da gelir ve Üstatla karşılıklı olarak birbirine iltifatta bulunurlar. Bir sohbette Hulusi-i Bitlisî'nin eski dille ve tumturaklı ifadelerle Necip Fazıl'a iltifat yağdırması Karakoç'ta gayr-i ihtiyari bir gülmeye sebep olur.²⁷

Necip Fazıl, Demokrat ve Cumhuriyet Halk Partisi

Karakoç'a göre Demokrat Parti çok söylendiği gibi milletin beklediği bir parti değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. Ancak millet, şuuraltından, onun hakiki bir parti olmasını bekleyip durmuştur. Elinden geldiğince de destek vermiştir. Celâl Bayar'la İnönü arasındaki şahsi rekabet ve kin, bu iki partiyi sert bir şekilde çatıştırmıştır. Menderes'in kişiliği, halkın Menderes'i giderek belli bir yöne götürmesi, ona bir misyon kisvesi giydirmesi, onun da bunu belli belirsiz bir hisle sezerek benimsemesi, 1950 sonrası siyasi hayatın karakterini çizen bir durum olmuştur. 1950 seçimlerinde birden Cumhuriyet Halk Partisi muhalefet tahtına oturmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Necip Fazıl, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefet olmaya bile hakkı olma-

²⁵ İbrahim Sadun Aren (1922-2008) Türk İktisat Profesörü ve bir siyaset adamıdır. Sosyalist Kültür Derneği ve Türkiye İşçi Partisinin (TİP) kurucuları arasında yer alır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sadun_Aren)

²⁶ Karakoç 1, 2022, s. 285-286.

²⁷ Age., s. 302.

diğını, Demokrat Parti'nin ise milletin istediğı parti olması için Celâl Bayar çizgisinden çıkması gerektiğini çokça yazıp durmuştur. Dolayısıyla Necip Fazıl, Menderes'e bir atılım yapmayı telkin etmeye var gücüyle çalışmıştır. Ancak Demokrat Parti ile Menderes'i ciddi bir şekilde etkilemek mümkün olmamıştır. Seçim zamanlarında ise Demokrat Parti'de bir parça da olsa maneviyat cephesine bir dönüş olmuştur. Daha sonra bundan yeniden uzaklaşmıştır. Bir yandan Ticanilerin ani ve şok tesiri yapan hareketleri, öte yandan CHP'nin sürekli diriltip irtica iddiasıyla ortalığı kasıp kavurması, ara sıra yükselen başka ürkütücü sesler, siyasi havayı büyük bir gerginlikte tutmuştur. O dönemde birisi çıkmış, "İnönü'nün derisini yüzeceğiz" derken birisi de memleketlerini ziyaret eden Menderes'in önünde çocuğunu boğazlamaya kalkmıştır. Güya Menderes için çocuğunu kurban edecekmiş. 'Çocuğu babanın elinden zor kurtarmışlar' gibi hadiselerle gündem hep gergin tutulmuştur. Bu gerginlikler içinde Necip Fazıl da boş durmamış ve kimi zaman yazılarıyla kimi zaman da konferanslarıyla insanımızın manevi yönünü diri tutmaya çalışmış ve bu şekilde gündemdeki yerini korumuştur.²⁸

Demokrat Parti Döneminde Necip Fazıl ve Konferanslar

Bu dönemde yukarıda bahsedilen gerginlikleri körükleyen basın, yavaş yavaş DP'den ayrılmış ve bir nevi CHP'li olmuştur. Yalnız birkaç basın organı vardır ki, Cumhuriyet Halk Partisi'ne veryansın etmektedir. Üstat Necip Fazıl da en ağır bir şekilde CHP'nin ortadan kaldırılması konusunda eleştirilerine devam etmiştir. Bu nedenle hakkında davalar açılır, zaman zaman tutuklanır, sonra serbest kalınca da yine faaliyetlerine aynı hızla devam eder. 1951 yıllarında Büyük Doğu Cemiyeti, yavaş da olsa faaliyetlerini yürütmeye çalışmıştır. Cemiyetin Malatya, Diyarbakır, Kayseri, Kütahya ve Tavşanlı şubeleri yeni açılmıştır. 1950-1951 yılında buralara giden Necip Fazıl, büyük bir alakayla karşılanmıştır. Yaptığı konuşmalarda Yunus Emre'den esinlenerek: "Zehirle pişmiş aşı bizimle yemeğe kim gelir?" telkininde bulunur. Diğer yandan Büyük Doğu Cemiyeti'nin yönetim kurulu bir türlü açıklanmaz. En son, dergide bunlar ilan edilir. Kurul, Necip Fazıl, Cevat Rıfat Atilhan, Abdurrahim Zapsu ve Halûk Nurbaki'den oluşmaktadır. İdare kurulu olarak nitelenen ve o günün ifadesiyle "Umumi İdare Heyeti" nihayet bu şekilde belirlenmiş olur. Sezai Karakoç bu heyetle ilgili şu yorumu yapar:

"Benim için o gün çok orijinal gelen bu terkip, bugün baktığımda tutarlı ve sağlam görünmüyor. Yaşlılardan bir hayatiyet beklemek mümkün değildi. Gençleri de bir yana bırakırsak, diğer üçü arasında bir uyum yoktu. Cevat Rıfat ve Abdurrahim Zapsu, Necip Fazıl'ı baş tanıyıp emirlerine tam itaat edecek kimseler değildi. Üstat, İslam'ı temel alan çağdaş bir devlet kurmak için inkılap yapmak amacındaydı ve bunun için Büyük Doğu Cemiyeti'ni kurmuştu. Cevat Rıfat, *Büyük Doğu*'da yazdığı ve cemiyetin de reis vekili olduğu hâlde, böyle bir inanç ve kanaat taşıyacak biri değildi. O, CHP muhalifiydi, Siyonizm ve Masonlukla mücadele ediyordu. Bundan ötesiyle ilgili değildi. Birinci Dünya Savaşı anılarını yazıyordu. Abdurrahim Zapsu, İslami

²⁸ Age., s. 306.

bilgileri olan bir zattı. *Ehl-i Sünnet* dergisini çıkarmıştı. Büyük Doğu Cemiyeti'ne de herhâlde bir İslami parti olduğu için girmişti. Dindar bir kişi, bir Halk Partisi muhalifi idi. Ama onun da devrimci bir mizacı yoktu. Necip Fazıl Kısakürek'i bütünüyle benimsemeleri mümkün değildi bu zatların. Bu yüzdendir ki, Büyük Doğu Cemiyeti Hareketi daha baştan yürümeyecek bir hâlde imiş. İçten sağlamlık gerekti ama bu yapı yokmuş. Tabii bunları bugün görebiliyorum. O zaman, bir genç öğrenci olarak, hareketin hep iyi ve umutlu yönünü görüyor, heyecanını yaşıyordum. Cevat Rifat ve Abdurrahim Zapsu'nun Üstatla bağdaşmazlığını, mizaçlar arasındaki uçurumu, kanaatler arasındaki farkları sezinlesem bile görmek istemiyordum. Kendimi kandırıyordum diyebilirim. Gelişmeleri birkaç arkadaşla izliyorduk. Maraş'tan gelen bir, Antep'ten gelen iki arkadaş, astsubay olan bir başka arkadaşla, *Büyük Doğu*'nun beş kişilik bir gurubuyduk diyebilirim. Bir de 10-15 kişi kadar olan muhtelif fakültelerdeki arkadaşlar vardı ki, bunlar Serdengeçti'ye ya da Üstad'ın geldiği zamanlar onu ziyarete gelirlerdi. Ama bu arkadaşlara Büyük Doğucu demek mümkün değildi. Çoğunluğu da genel olarak Müslüman gözüyle her harekete aşağı yukarı aynı hizadan bakıyorlardı. Biraz muhalefet olma, biraz da maneviyatçılık, biraz da milliyetçilik, N. Fazıl'ın gelişi ya da Osman Yüksel'i ziyaret vesilesiyle bir araya gelmemize yetiyordu.”²⁹

Karakoç, 1951 yılında Ulus'taki kahvehanelerde 15-20 kadar, çoğu değişik fakültelere mensup gençlerle Necip Fazıl Bey'in sohbetlerinde bulunurlar. Gelenler birbirine göz aşınası olan kişilerdir. Ancak aralarında biri vardır ki, onu pek hazzetmezler. O zamanki psikolojiyle onu sivil polis sanırlar. Bu tür toplantıları, polislin izlemesi tek parti döneminden beri bir âdet olmuştur. Yine bir gün İstanbul Kıraathanesi'nde uzunca bir masanın etrafına dizilmişlerdir. O malum kişi gelir ve tereddütle biraz uzağa oturur. Herkes gayr-i ihtiyari kuşkulu kuşkulu ona bakar. Durumu fark eden Necip Fazıl da gülümseyerek, “*Monsieur Le corbeau est venu*”³⁰ der ve sonra şunları ilave eder:

“Ben her meseleyi konuşurum. Masamızda birçok polis olsa, hatta masanın altında da saklansalar, ben istediğimi kanun çerçevesinde, suç mevzusu teşkil etmeyecek şekilde söylerim. Mesela, şimdi ben burada size, çocuklar, bir ihtilal yapmak için şöyle teşkilât kuralım, şunu yapalım, bunu yapalım desem suç olur. Ama bir ihtilal nasıl yapılır, bunu konuşalım desem suç olmaz. Çünkü bu bir ilim mevzusudur. Bir ihtilalin oluş şartları ve tarzı, tarihten de (mesela Fransız İhtilali vs.) örnekler verilerek konuşulabilir.” Karakoç, Necip Fazıl'ın bu konuşmasını şu şekilde yorumlar: “O küçük olay, yakaladığı bu fırsatı kullanması için kendisine uygun bir ortam oluşturmuştu sanki Üstad'ın. Zekâ pırıltıları, tebessümler ve esprilerle süslemesine vesile idi sanki bu olay konuşmasını.”³¹

²⁹ Age., s. 306-308.

³⁰ Baykarga geldi anlamında Lafonten'in masallarından bir mısra.

³¹ Karakoç, 1, 2022, s. 310.

1951 baharında, yine CHP’li üniversite talebeleri harekete geçirilmiş, onlara, bilhassa *Babiali* ve *Büyük Doğu* dergisi yazıhanesi civarında birtakım gösteriler yapılmıştır. Vali Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay, o günkü kanunlara göre aynı zamanda Belediye Başkanı’dır. Vali, gençlere öğüt vermiş, fakat onları dağıtmağa teşebbüs etmemiştir. Öğrenciler de bundan cesaret alarak her gün belli saatte gösterilerini sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine, Karakoç ve Ankara Üniversitesinin muhtelif fakültelerinde okumakta olan, o günün deyimiyile milliyetçi-mukaddesatçı gençler bir araya gelirler. Bunlar, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri aracılığıyla Menderes’in makamına çıkacaklardır. Güzel bir bahar günü, Ulus’ta, Başbakanlık önünde toplanırlar. Sayıları yüz elli civarındadır. Menderes onları odasına kabul eder. Birçok bakan da hazır bulunmaktadır. Gençlik temsilcileri söz alır. Hukuk Fakültesi adına Hüsameddin Akmumcu konuşur. Ziraat ve Veteriner Fakülteleri adına bir başkası. Bir iki genç daha heyecanlı bir şekilde Menderes’e hitap edip, İstanbul’daki hareketi yapanların bir avuç öğrenci olduğunu, sessiz duran büyük öğrenci kitlesinin onlar gibi düşünmediğini, İstanbul Valisi’nin kanunları uygulamadığını, Millî Eğitim’de birtakım reformlar yapılması gerektiğini, söylerler. Menderes, onları bu şekilde görüp bulduğuna memnun olduğunu, elbette ki gençliği onlardan ibaret görmediğini, Vali’nin Halk Partisi döneminden kalma biri olduğunu, Halk Partisi zamanında gençlerin şımartıldığını, onların aynı alışkanlıkla şımarıklıklarına devam ettiklerini, Vali’nin de eski alışkanlıkla, onlara, sanki kanunlardan muafmişler gibi muamele ettiğini, bunun yanlış olduğunu, artık yeni bir devrin açıldığını, herkesin kanun önünde eşit olduğunu, kimsenin “devletin öz evladı” gibi görülüp haklarında kanunların uygulanmasından istisna edilemeyeceğini, kesin ve sert bir dille ifade eder. Bunu, herkesin öğreneceğini de vurgular ve İstanbul Valisi’ni acı bir şekilde tenkit eder. Bütün bu kanunsuzlukların önleneyeceği konusunda teminat verir ve gençlere “*Müsterih olun*” der. İstekler için de ilgili bakanlara söz verir. Onlar da konuşurlar. Karşılıklı sevgi ve saygı sözleri sarf edilir.³²

Öğrenciler memnun bir şekilde oradan ayrılırken, ağabey durumunda olan bir genç tekrar: “Efendim, bizi bu kadar, yani yüz elli kişiden ibaret sanmayınız; buraya hepimizin sığması mümkün olmadığından bu kadar geldik!” der. Menderes de gülümseyerek: “Tabii. Biliyorum. Şüphesiz!” diye onlara iltifat eder. Bu vesileyle Karakoç, Menderes’i ilk kez bu şekilde bizzat görmüş olur. Karakoç’un bu görüşmeden sonraki yorumu ya da değerlendirmesi şu şekilde olur:

“Henüz muhalefet havasından kurtulamamıştık izlenimi aldım ondan. Kendisi yumuşak, ifadesi sertti. CHP’nin kanunsuz hareketlerine karşı bu çıkışımı beğenmiştim. Ama, aklımdan da ‘Şimdi iyi. Ama, ya bir de döner de bizim gibi düşünenlere böyle sert olursa?’ diye bir soru geçmemiş değildi. Dışarı çıktığımızda gazetelerin fotoğrafçıları fotoğraf çekiyorlar, muhabirleri ‘Neler konuştunuz?’ diye sorup duruyorlardı. Ben içimden: ‘Ey gazeteciler; şu anda sizin bilmediğiniz bir şeyi biliyoruz!’ diye geçiriyordum.” Menderes’in o konuşmasından sonra Karakoç, Menderes’in

³² Age., s. 318-320.

Vali'yi yerinde bırakmayacağını, görevden alacağını, bir gün sonraki gazetelerin manşetlerinin bu olacağını zanneder ve bir öğrenci saflığı ile: “Menderes’in o kadar ağır tenkitten sonra Vali’nin yerinde kalacağını nasıl düşünebilirdim? Politikanın, bize karşı öyle konuşmak, bizi teskin ettikten sonra hiçbir şey olmamış gibi davranmak olduğunu nerden bilebilirdim?” diye de bu saf düşüncesini kendi kendine sorgular. Karakoç’a göre Menderes’in mizacındaki bu tereddüt, bütün başbakanlığı döneminde de devam etmiştir. Gerekliğinde kararlı davranmamış, elastiki olması gereken yerde sert, tavizsiz olması gereken yerde yumuşaklık göstererek, bilinen sonunun gelmesini önleyememiştir. Bu olaydan sonra Karakoç, günlerce, her sabah, gazetelerde Vali’nin görevden alındığı haberini göreceğini sanır; ancak sonunda bunun olmayacağını anlar. Karakoç’un Menderes hakkında tespit ettiği ilk çelişki ve güçsüzlük bu olmuştur.³³

Kumarhane Hadisesi ve Büyük Doğu Cemiyeti

Karakoç’un anlatmış olduğu öğrenci mitingleri yaşanırken, Menderes ile görüşme gibi imkânlar da gerçekleşir. Diğer taraftan Necip Fazıl için oldukça nahoş olan bazı hadiseler yaşanır. Yine büyük çalkantılara sebep olan Necip Fazıl’ın “Kumar Hadisesi” bir anda patlak verir. Karakoç, bir sabah bu nahoş olayı gazetelerden okur. Güya, Beyoğlu’nun meşhur bir kumarhanesi basılmış, birçok tanınmış tüccarın arasında Üstat da yakalanmış. On beş yirmi kişilik kerli ferli, kılık kıyafetlerinden zengin oldukları belli bir gurubun ortasında Üstat duruyor. Böyle bir resim, belli başlı gazetelerde manşetten verilmiş. Birçoğu yüzünü kapamış. Tabii ki, Üstat bunu yapmamıştır. Bir gün sonra mahkeme serbest bırakmış yakalananları. Fakat daha yeni kurulmuş, tam bir gelişme aşamasında olan Büyük Doğu Cemiyeti ve Necip Fazıl’ın itibarı için bu tam anlamıyla bir bomba tesiri yapmıştır. Gazeteler, Necip Fazıl ile alay ediyor ve karikatürler yayınlıyorlar. Hikâyeler yazılıyor ve bir de Üstad’ın samimiyetsizliği ileri sürülüyor. Basın, Necip Fazıl’a ‘süperdürşit’ adını takmış ve aleyhinde veriştirip durmuştur. Karakoç ilk anda bu haberlere inanmaz. Ona göre bu bir komploydu. Gelişen Büyük Doğu Cemiyeti’ni dağıtmak ve oluşan itibarı yok etmek için basın, karanlık güçler ve hatta hükümet el ele vermiş ve Üstad’ı o şekilde kumarhanede yakaladıklarını ilan etmişlerdi, diye düşünür Karakoç.³⁴

Yine gazetelerin yazdığına göre, Üstat: “Ben fikir savcısıyım. Her yere girer çıkarım. Buraya da röportaj yapmak için gelmişim” demiştir. Bu da ayrı bir alay konusu olmuştur. Karakoç’un fakültedeki muhalif arkadaşları ve onun *Büyük Doğu* okumasına kızan öğrenciler onu sıkıştırmak için bu fırsatı kaçırmamışlardır.³⁵ Karakoç ise, onlara, bu yayının kasıtlı olduğunu, bir kişiyi itham etmek için düşmanlarının delillerine bakılmayacağını söyler; ancak nafile... Gerçi, Üstat, daha önce dergilerde, geçmişte kumarla ilişkisi olduğunu yazmıştır. Ancak yine de Karakoç, Necip Fazıl’ın kumarhaneye gittiğine ihtimal veremez:

³³ Age., s. 321.

³⁴ Age., s. 321.

³⁵ Age., s. 322.

“Hele o günlerde. Öğrenciler, dergi yazıhanesi önünde gösteriler yaparken, Üstad’ın kalkıp kumarhaneye gideceğine kim inanırdı? Ama benim inanmayışım ve bu olaydan hiç sarsılmayıp, fazla bir anlam ifade etmiyordu. Büyük Doğu kapandı. Üstat, ‘*Maskenizi Yurtıyorum*’ diye bir kitap yazıp bastırılmış. Fakat, Hüseyin Rahmi Yananlı çuval içinde götürürken polisler el koymuş. Gerçi ben sonradan nasılsa bir nüsha ele geçirdim. Basının baştan ayağa bütün kirli çamaşırları ortaya saçılıyordu bu kitapta. Ama, Büyük Doğu Cemiyeti dağılma durumuna gelmişti. Birçok kişi, daha *Büyük Doğu* fikrine ısınma aşamasında iken, vazgeçmeye başlamışlardı.”³⁶

Sonradan Büyük Doğu tekrar yayınına başlar. Üstat Necip Fazıl ise hâlâ, “Kumar Hadisesi”nin şokunu atlatamamıştır. Karakoç’a göre bu olayda, Üstat, istikrarlı bir savunma gösterememiştir. Bu kez, dergide, kumarhaneye, kanunsuz gösteri yapan gençlere karşı, yazıhaneyi savunmak için bir fedai aramaya gittiğini ileri sürüyordu. Oysa bu pek de inandırıcı değildi. O kumarhane lüks bir kumarhaneydi. Orada bulunan fedailer yazıhanede gece uyuyacak kişiler olamazlardı. Üstelik bir kişi nasıl koruyacaktır yazıhaneyi? Gösteriler akşama kadar sürüyor, fakat gece devam etmiyordu. Karakoç’a göre Üstat sussa ve bu konuda hiç yazmasa daha iyi olurdu. Fakat o, sürekli yazmıştır.³⁷

Karakoç, belli bir müddet sonra dergide Büyük Doğu Cemiyeti’nin kapandığını, kapanmadan önce de Cevat Rıfat Atilhan’ın ve Abdürrahim Zapsu’nun ihraç edildiğini okumuştur. Necip Fazıl’ın yazdığına göre, geceleyin gizlice şubeler arasında telgraflaşmalar olmuş, Üstad’ın başkanlıktan alınarak yerine Cevat Rıfat’ın getirilmesi kararı verilmiştir bazı tertipçilerce. Cemiyetin bir kısım yöneticileri kumar hadisesinden sonra Üstad’ın cemiyetin başkanlığını yapamayacağını yaymışlardır. Onun üzerine şubeler arasında bu gibi gizli haberleşmeler olmuş ve bu karara varılmıştır. Ancak, sadece Tavşanlı Şubesi Üstat’a sadık kalmış ve gece yarısı yıldırım telgrafla komployu haber vermişlerdir.³⁸

Üstat Necip Fazıl da sabah saat dokuzda, mevcut üyeleri toplayıp, cemiyetin kapatılması ve kapanmadan önce de ihraçların yapılması kararını almıştır. Dergide bu kararlar yayımlanır ve cemiyet de bu şekilde kapanmış olur. Bu yaşanan üzücü hadiseler üzerine Karakoç olanları şu şekilde değerlendirip tahlil eder:

“Bir ümidimiz böylece söndü. Bir süre sonra dergide bu kez ‘Büyük Doğu Partisi’ Nizamnamesi (Tüzüğü) yayımlandı ise de bu parti asla kurulamadı. Üstat, kumarhaneye, savunmasında dediği sebeplerle mi gitmişti, yoksa eski zaafına mağlup olarak mı orada bulunmuştu bu bir tarafa, gerçekte olay, basının, karanlık güçlerin ve maalesef kısa vadeli düşünen hükümetin bir komplosuydu sanırım. Halk Partililer, bir kez daha Menderes’i kandırılmışlar ve ‘Bu parti ileride büyür, sizi de siler süpürür’ demişlerdi herhâlde. Bunun üzerine, o baskın yapılmış ve tüm hasımlar, emellerine

³⁶ Age., s. 323-324.

³⁷ Age., s. 224.

³⁸ Age., s. 324.

nail olmuşlardı. Oysa, Menderes, Büyük Doğu Cemiyeti'nin ve daha sonra kapatılan parti ve derneklerin yaşamasına göz yumsaydı, bunlar DP'den ziyade CHP'nin nefes almasına imkân vermeyeceklerdi. CHP dirilmeyecek, belki de 1960 İhtilali olmayacaktı. Ama Menderes aldatılmış ve bu baskın yapılmıştı.”³⁹

O sırada Ramazan orucu ve imtihanlar da gelip çatmıştır. Karakoç, fakültedeki derslerine çalışıp imtihanlara girer. İyi bir şekilde imtihanları vererek sınıfı geçer. Memleketi Ergani'ye döner. Büyük Doğu Cemiyeti kapanmakla beraber dergi yayını sürdürmüştür. Dergi, Ergani'ye de gelmektedir. Meşhur 54. Sayı ise buraya ulaşmamıştır. Karakoç bu sayıyı sonradan elde edip okumuştur. Necip Fazıl burada baştan aşağı, basının iç yüzünü ortaya dökmekte, ağır hakaretlerle gazetelerden ve yazarlarından intikamını almaya çalışmaktadır. Karakoç'a göre bu sayı, bir nevi *Maskenizi Yırtıyorum* adlı kitabın tekrarı gibidir.⁴⁰

Karakoç'a göre bu “Kumarhane Hadisesi”, Müslümanların büyük bir zaafını ortaya koymuştur. Ona göre acı da olsa bazı gerçekleri ifade etmekte yarar var. Bu bakımdan Karakoç'un bu konudaki uzun olan yorumunu aynen veriyorum:

“Demek ki, liderleri için, karşı tarafta yazılacak her şeye inanmak gibi bir zaafı maluldü insanlarımız. Olay gerçektir ya da değildi, önemli olan gazetelerin yazdığına inanmamak ve kendi liderlerinin etrafında sınıksız kenetlenmek ve karşı tarafa, bu tür komplolarla çözülemeyeceğini ispat etmektir. Olay doğruysa, Üstat, bir anlık bu zaafına karşın milletin gösterdiği safiyet ve masumiyetten mahcup olur, bir daha bu tür zaafıdan kaçınırdı. Zaten kim günahlardan tam arınmış ve mahfuz olduğunu iddia edebilir? Her zaman bu tür komplolar yapılabilir ve sağlanmış ilerlemeler bir anda yok edilebilir. Hele Necip Fazıl'ı *Büyük Doğu*'nun başından alıp Cevat Rıfat Atilhan'ı onun yerine getirmek düşüncesi çok saçma bir düşüncedir. *Büyük Doğu* demek Necip Fazıl demektir. İkisini birbirinden ayırmak mümkün değildi. Cevat Rıfat Atilhan bir parti liderliği yapacak güçte ve çapta değildi. Cemiyet devam etmeli ve tabii ki yine başkanı Üstat olmalıydı. Ama ne yazık ki, olaylar bu şekilde gelişmedi. Çoğunluk, benim gibi düşünmedi ya da davranmadı. Sınavı veremedi hareket ve topluluğu. *Belki bazıları benim bu tür olumsuz hatıraları yazmamı yadırgayacaklardır.* Hatıralarımız hep tatlı, hoş olaylardan oluşsa ne güzel olurdu! Ancak, ne yazık ki, acı hatıralarımız, tatlı hatıralarımızdan daha az değil. Eğer hatıralarımızı yazacaksak, mümkün olduğu ölçüde gerçeği yansıtmalıyız. Gerçekten korkmamalı ve ondan kaçmamalıyız. Onun üstüne yürümeliyiz. Kaçarsak, o bizi kovalar ve yakalar. Geçmişte kurulmuş ilk İslam amaçlı partinin ne gibi sebeplerle kapandığını belirtmek, bilhassa gençliğe karşı ödevimizdir. Duygusal olmak, bir çözüm getirmez. Gereğinde bağrı-mıza taş basarak, gerçeği, yalnız gerçeği göz önünde tutmalıyız. Hiç kimsenin bilmediği bir olay ya da zaafı yazmamak olabilir. *Ama gazetelerin yazmış olduğu, orta ve daha yukarı yaşta olanların bildiği, partinin kapanması ve akımın yaygınlaşmamasında son derece etkili bir olayı gizlemek, devede küşü politikası olurdu.* Bunu Üstat da

³⁹ Age., s. 325.

⁴⁰ Age., s. 325.

istemeydi. Hatıralarını yazdığı kitaplarda, bu iptilası üzerinde durmuş ve azabını dile getirmiştir. Ben işin psikolojik ve kişisel yanından çok, sosyolojik cephesi üzerinde durmayı gerekli gördüm. Geçmiş, hem de yakın geçmiş olaylarını bilmeyen, onları çözümleyemeyen gençlik, bugünün ve geleceğin olaylarını da sağlıklı bir şekilde inceleyip yorumlayamaz, değerlendiremez.”⁴¹

Karakoç, bu konudaki ithamlar, karşı cepheden geldiği için hiç etkilenmemiştir. Bu dönemde her türlü iftira ve komplo mümkündür çünkü. Amaç belliydi. Ona göre bu olay sonucu cemiyet kapanmasaydı, yine hükümet bir bahaneyle cemiyeti kapatırdı. Ortam, ne yazık ki bu olaydan büyük bir yara almıştır.

Sonuç

“Sezai Karakoç’un Hatıralar’ındaki Necip Fazıl Bey” adlı bu yazı serisinin birinci bölümünde Kabına Sığmayan Bir Şair, Nurettin Topçu’yla İlginç Bir Karşılaşma, Bir Duruşma, Necip Fazıl Bey Meselesi, Necip Fazıl ve Para Meselesi, Bir Okul Müdürü ve Büyük Doğu Etrafında, şeklindeki alt başlıklarla Necip Fazıl ile ilgili bazı hatıralar anlatılıp değerlendirilmiştir.

Bu ikinci yazıda ise, “Kabına Sığmayan Bir Şair, Büyük Doğu, Demokrat Parti İktidarı ve Necip Fazıl’ın Tahliyesi, Necip Fazıl ile İlk Karşılaşma ve Sonrası, Ankara ve Necip Fazıl, Necip Fazıl, Demokrat ve Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti Döneminde Necip Fazıl ve Konferanslar, Kumarhane Hadisesi ve Büyük Doğu Cemiyeti” konu başlıklarıyla onun hatıraları anlatılıp tahlil edilmeye devam edilmiştir.

Hatıralarında bahsettiği şahıslarla ilgili çok ihtiyatlı olan ve hemen hemen her hadiseye eleştirel bir bakışla yaklaşan Sezai Karakoç, söz Necip Fazıl’a gelince onunla ilgili pek olumsuz bir tavır takınmadığı gibi olumsuz bir kelime de kullanmaz. Ona karşı hep saygılı bir dil kullanmayı tercih eder. Necip Fazıl ile ilgili, kendine göre hatalı gördüğü konularda ise olumsuzluk yerine ‘*keşke öyle davranmasaydı*’ tabirini kullanır.

Karakoç, Büyük Doğu Cemiyeti ve dergisiyle ilgili hatıralarını anlatırken ne gibi zorluklarla karşılaştığını anlatıp yorumlamıştır. Gaziantep Lisesinde okuduğu sırada *Büyük Doğu* dergisini takip edip okuduğu için hem idareciler hem de öğretmenleri tarafından sorgulanmış ve sert bir şekilde uyarılmıştır.

Hatıralarında Demokrat Parti İktidarı ve Necip Fazıl’ın Tahliyesi meselesine de değinen Karakoç, onun Rıza Tevfik’in bir şiirini dergisinde yayımladığı için tutuklandığını, beraat ettiği hâlde tahliye edilmediğini ve Demokrat Parti’nin çıkarmış olduğu genel af çerçevesinde hapisten kurtulduğunu vurgulamıştır.

Karakoç’un Necip Fazıl ile yüz yüze ilk karşılaşması, liseyi bitirdikten sonra İstanbul’a gidip bazı sınavlara girmek için orada kaldığı sırada gerçekleşmiştir. Ondan sonra da Necip Fazıl’ı okumaya devam etmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesinde okuduğu yıllarda da hem *Büyük Doğu*’yu hem de Necip Fazıl’ın sohbet ve konferanslarını izlemiştir.

⁴¹ Age., s. 326-327.

Karakoç, Necip Fazıl'ın Demokrat ve Cumhuriyet Halk Partisi konusundaki fikirlerine de yer vermiştir. Necip Fazıl, Demokrat Parti'nin politikalarını beğenmekle birlikte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefeti bile hak etmediğini vurgular.

Karakoç ise iki partiyle ilgili bazı bilgiler verip tahlillerde bulunmuştur. Bu çerçevede Necip Fazıl ile ilgili hatıralarını anlatan Karakoç da Demokrat Parti'nin milletin beklediği bir parti olmadığını vurgulamıştır. Bir öğrenci grubuyla Menderes'le ilk görüşmesine de değinen Karakoç'un ilk intibaları olumlu olduğu hâlde sonraki yıllarda bu kanaati değiştirmiştir.

Karakoç'un Necip Fazıl'ın 'Kumarhane Hadisesi' ve Büyük Doğu Cemiyeti ile ilgili uzun değerlendirmeleri de olmuştur. Karakoç bu olaya önce pek inanmaz. Bunun bir komplotu olduğunu düşünür. Olayın aslını öğrendikten sonra ise, Necip Fazıl'ın bu konudaki savunmasını pek beğenmez. Necip Fazıl'ın kendisini savunması yerine bu konuda susmasının daha isabetli olacağı kanaatini taşır.

KAYNAKÇA

- Bayram, İlker (2024), "Demokrat Partili Yıllarda Necip Fazıl'ın İktidara Bakışı", *Necip Fazıl Kısakürek Düşüncesinde Eğitim ve Gençlik*, Editör: Abdulvahap Özsoy, Nobel Yayınları, Ankara.
- Çetinkaya, Ferhat (2023). *27 Mayıs Darbesi'nin Türk Romanına Yansıması*. Ankara: Günce Yayınları.
- Karaca, Alaattin: <https://www.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/sezai-karakocun-hatiralari-1594698> (Erişim Tarihi: 28.01.2025)
- Karakoç, Sezai (2022), *Hatıralar 1*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karataş, Turan (2013), *Doğunun Yedinci Oğlu Sezai Karakoç*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Okay, M. Orhan (2022), "Kısakürek, Necip Fazıl", *TDV Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara: TDV Yayınları.
- Okay, M. Orhan (1992) "Büyük Doğu" *TDV Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: TDV Yayınları.
- Okay, M. Orhan (1997), "Hatırat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, TDV Yayınları, İstanbul.
- Sürgit, Büşra (2013), "Sezai Karakoç'un Hatıralar'ı Işığında Necip Fazıl Kısakürek Portresine Çerçeve Arayışı" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: XLVIII.
- Timur, Kemal, (2023), "Sezai Karakoç'un Hatıralarındaki Necip Fazıl Bey -1-", *Necip Fazıl Kısakürek*, Editörler: Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Prof. Dr. Mustafa KARABULUT, İhlamur Ekin Yayınevi, İstanbul.
- Wikipedia: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_\(1946\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Demokrat_Parti_(1946)) (Erişim Tarihi: 26.02.2025).
- Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sadun_Aren(Erişim Tarihi: 26.01.2025).

Kadim tarihi boyunca Kahramanmaraş ve çevresi birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin bilinen tarihi 7000-7500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. MÖ 2000'lerden itibaren Hititler'in idaresine giren bölge sırasıyla Medler ve Persler (MÖ 612-333), Makedonyalılar (MÖ 333-323), Selekoslar (MÖ 323-64) ve Büyük Roma imparatorluğu (MÖ 64-MS 395)'nin idaresinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra da şehir Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 637 yılında Müslümanların komutanı Halid b. Velid, Maraş şehrini Bizans'tan almıştır. Bu tarihten itibaren üç asır boyunca Maraş, Müslümanlar ile Bizans arasında birçok kez el değiştirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla şehrin idaresi Türklerin eline geçmiştir. 1337 yılında Dulkadir Beyliği'nin tesisine kadar Türkiye Selçukluları, Haçlılar, Danişmendliler, Eyyûbiler ve Klikya Ermeni Krallığı bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi gerçekleştirmişlerdir. 1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey'in önderliğinde kurulan Dulkadir Beyliği'nin yaklaşık yüz seksen beş yıl başkentliğini yapan Maraş ve Elbistan, 1522 yılında Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işgal edilen Maraş, verdiği başarılı kurtuluş mücadelesi ile Anadolu'nun her köşesine bağımsızlık ümidinin taşınmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tesisinin ardından bu başarıya istinaden Maraş, 5 Nisan 1925 günü "istiklal madalyası" ile taltif edilmiş, 7 Şubat 1973 tarihinde TBMM kararı ile şehre "Kahraman" unvanı verilmiştir. Kahramanmaraş Anadolu'nun çok tanınmayan, bilinmeyen her açıdan potansiyeli yüksek saklı cennetlerinden birisidir. Bu saklı cennetin, başta ilim dünyası olmak üzere milletimiz tarafından öğrenilmesini, şehrimizin değerlerinin ortaya çıkarılmasını arzuluyor ve bu hususta çalışmalar yürütüyoruz. Maraş Araştırmaları çalışmamızın 6. cildinde alanında uzman farklı akademisyenler tarafından kaleme alınan bilimsel makaleler yer almaktadır.

ISBN 978-625-5603-40-1

9 786255 603401

